

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

MÁSODIK KÖTET.

ELSŐ FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINAND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1863.

TARTALOM.

Értekező Rész.

	Lap.
1. A cselekvést egyszerűségét jelölő d, van, ven és n képzőkről. Fábián István	1
2. Csuvas közlések és tanulmányok. III. czikk. Budenz József .	15
3. A Nyelvtudományról. Hunfalvy Pál	69
4. A magyar nyelv képzőiről Hunfalvy Pál	95

Ismertető Rész.

I. Tudósítás a nyelvtudom. bizottság működéséről	105
II. Könyvismertetés.	
1. Éjszaki tatárok dalai. Vámbery Ármin	117
2. Szilády Áron. — Nyelvészkedésünk célja és eszközei. Hunfalvy Pál	131
3. Torkos Sándor. A magyar személyszók viszonyítása. Hun falvy Pál	142
4. Kriza János. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. Hunfalvy Pál	146
III. Vegyes apróságok. Budenz József	154
IV. Könyvjelentések	60

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

A CSELEKVÉS EGYSZERISÉGÉT JELÖLŐ *D, VAN, VEN,*
ÉS *N* KÉPZŐKRŐL A M. IGÉKBEN (VERBA MOMENTANEA VAGY
SUBITA). *)

Mielőtt a kitűztem képzők fejtegetéséhez fognék, a szóképzők
nyomozása közben tett némely észrevételeimet akarom előterjeszteni.

Nyelvtudományunk mezején, úgy látszik, a szóképzők tere az,
melyen eddig nyelvészeink kutatásai legkevesebbet eredményeztek;
min azonban nem lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy a szó-
képzők a nyelv ősrégi korszakában, még mielőtt rokonaitól külön
vált volna, önállással bírván, a szóképzés törvényei alá került ezen
elemek, önállóságukat veszítve, mind alakjokra (termetökre) mind
önálló (eredeti) jelentésökre nézve időjártával annyira elváltoztak,
s néha a töszó testével úgy összeforrtak, hogy azok némelyikére előbb,
sem mint a szók alkatrészeinek, elemzés által, teljes ismeretére
szert tehetnénk, ismerni, sőt a szók elemzése után is némely ily el-
kopott elemnek eredetibb alakját s jelentését még csak sejteni sem
lehet; miszerint majdnem bizonyossággal állíthatni, hogy nem egy
szóképző eredete, minden beható tanulmányozás mellett is, örökös
problema fog maradni.

Maga e körülmény arról győz meg bennünket, hogy elemzés
nélkül a szóképzők eredetének kutatásához fogni nem lehet.

A mi a M. Nyelv Rendszerében (36. lapon) mondatik, „hogy
a szóképzés szóelemzéssel jár“, annyira igaz, miként, hitem szer-
int, szóképzőink számát, eredetét, s jelentését csak azután fogjuk
meghatározhatni, ha az egész magyar nyelvet elemeire szét boncsol-
ván minden egyes szó alkatrészeit teljes bizonyossággal fogjuk ki-
mutathatni.

*) E czikkre némely szükséges jegyzetek külön fognak következni.

Szerkesztő.

Más részről is a szóelemzés az, mely e téren nem egy alaptalan feltevés s tév-állítás megigazítására segít bennünket.

I) Első ily feltevés: hogy valamennyi egytagú szó tiszta gyök-szó a m. nyelvben, s valóban ilyenekül hoztatnak fel: az ács, hám, vám, tám, stb. stb. egytagú szók. Ámde az elemzés által megbizonyodik, hogy ezek, és sok egyéb egytagú szavaink képzés által lettek; mit az idézett, és egyéb egytagú szók elemzésével akarunk megmutatni.

1) Ács, régiesen, s eredetibb alakja szerint: áles, az *ál* = finn: *salv-an* = *domum struo, aedifico* tőszóból alkotva a *cs* (= osm. *či, ĵi*, jakut: *aččä, üčči, očču, üččü*) nomen actoris képzővel, melylyel a *ből-cs* jakut: *biläčči, szü-cs* (szörcs) *pellis, szat-ócs*, stb. szók is alkotvák.

2) hám = haj-am, a haj = héj *cortex, crusta* tőszóból az *am* képzővel alkotva; miszerint a hám jelent 1) am.: *cortex*, Rinde, Schelle, mint a hám-t és hámoz *decorticat*, hámlik *cutem, corticem exuit* származékaiból kitetszik; 2) am.: *helcium*: felhámozza a lovakat = *equos injungit*. A haj = héj gyökből van a hajma vagy hagyma is.

3) vám: vaj-am a vaj gyökből, mely azonos az osztyák: *vejem*, finn: *vien*, m.: *visz* igék gyökeivel, miszerint vám a.m. *vitelbér*.

4) vég = vej-g, a vej gyökből, mely egy a fej = fő, finn: *pää* *caput* szóval; miszerint *vég* mindenestül az, a mi a finn: *päättös capitis impositio* (befejezés) *perductio rei ad finem, finis*: honnét végezek am. finn: *päättän caput impono, finio*.

5) tám: tajam, a taj gyökből, mely a jakut: *tajach baculus, fulcrum* szóhoz sorakozik, miszerint a *tám*, és vele azonos *gyám, sám, am* képzővel alkotott szóknak látszanak.

6) tyúk: = osm.: *tav-uk*, a *tav* = (*tiv, tiu* = *tyu*) = *toj* (honnét tojik) gyökből *k* = *ak, ek* képzővel, mely azonos a török nyelvekben szereplő *ak, ek* participialis képzővel; miszerint *tyú-k* am.: *toj-ó*.

7) csék = csé-k; a csé am.: *cső, csév, tubus*, melyből *k* képzővel alkotott a csék.

8) lyuk: lyu-k, a lyu = liu (= *liv*, finn: *läpi*) gyökből, mely azon viszonymál fogva, mely szerint finn: *lumi*, = m.: *hav* = hó *nix*, a *hiu vacuus, inanis*, *hiv* (*hiv-alkodik vacat, otatur*) *hév* (*hevízál vacat, otatur*), *héz* (*hézag, vagy hézak, hizak vacuum, inane*

quid) gyökerek családjához sorakozik, miszerint a lyuk épen úgy, mint a hizak, vagy hézag a k vagy g képzővel van alkotva. A ném.: Loch-ot Adelung a lapp : luko, m.: lyuk szóval azonosnak állítván, eredetének nyomozását érintetlenül hagyta.

9) ing, vagy üng : ün-g, üm-ög az *üm* gyökből g által képezve. Az in, ün, vagy üm gyökben a varrás alap nézlete rejlik, mi következő szókból tetszik ki : cserem : im, finn : äimä, szürj. : jem, lapp : aime, aibme ; osm. : inc, inge, osztj. : indep, jendep acus, m. : him acupictum, finn : ompelen acu suo, consuo.

10) szij : szíjj, szij-j, szil-j. A szí, vagy szij a szel, jakut : täl gyökhöz sorakozik, melytől eredvén szil, szelni (szilat, szelet), jak.: täläbin a.m. : aus Leder etwas schneiden, miszerint a szil-j vagy szíjj, szíj, am. : Riemen.

11) kút : ku-t, t által képezve a kú = finn : kaiva (kaivan fodio) gyökből, s azonos a vele egy eredetű s jelentésű finn : kaiva puteus fossus szóval.

12) nyüg, ha jól látok, eredetileg nyü-g a nyü-r = finn : nuora restis, funis, Strick szóból g képző által alkotott ; miszerint nyüg am. : restis, funis, quo pedes equorum constringuntur : pedica, compedes.

13) jász : j-ász = ij-ász, az ij arcus szóból, ásز képzővel alkotva, mint a madarász, agarász stb.

Így elemezhetők igen számos egytagú szavaink.

II) Más feltevés, „hogy minden többtagú szónak, első és kezdő tagja gyökér, melyet, ha hozzája egy- vagy többtagú rag járúl, törzöknék mondhatni.“ (Nyelvtud. pályamunkák I. köt. 119. lap) miszerint például az : ökör, ugar, pipa, kapeza, macska, sarkantyú, vargánya, keselyű stb. szókban az ök, ug, pi, macs, fog, sar, var, kes stb. tagok tiszta gyökerek, a többi mind képző volnának. Ámde az elemzés, ellenkezőleg azon tapasztalattal, mely szerint egytagú szók is lehetnek képzett, vagy épen összetett szók is (minő például a fék capistrum, összetéve a fő vagy fej és ik szóból, mi annyi mint kötő) kitünteti, hogy többtagú szók is lehetnek elemezhetlen törzsek, minők valóban az ökör, ugar, pipa, kapeza, finn : sapas, macska, möcsek, míg némely többtagú szó fejtegetésénél az elemző összetett szóra bukkan. Lássunk itt is néhány példát :

1) avar : av-ar = av-har = ó-har, azaz : ó, elavúlt, aszott, többnyire előbbi évről maradt har, azaz : fű, a har azonos levén a

her gyökkel, mely a loher és hernyó (hernyű?) szókból bizonyos fűnemről, zöld növény sarjakról használtatik.

2) vargánya : erdőkben tenyésző gomba, melynek több fajai vannak : *agaricus cantharellus*. Ha jól látok, a var = vogul : vuar erdő, és gánya = jakut : kunákh gomba szóból van összetéve.

3) Sarkantyú : jobban = sarkkantyú, azaz : sark calx kontó, vagyis a sarkat körülövező, *calcar*. A kon gyök értelme következő összesorolásból sejtethető : kondor, gön-dör, *crispus*, *convolutus*, könyv = volumen, gyön-gy margarita, *gemma*, honnét gyön-gy-öl = *convolvit* stb., miszerint a kon-t ma divatlan ige, eredeti értelméhez képest am. : *circumambit*, *circumplect*, honnét kontó v. kontyu, kontyu összetéve a sark szóval : sarkkantyú, am. : *calcar ita dictum, quod calcem circumambit*; valaminthogy az önállólag divatos konty vitta muliebris, *cidaris* is a fej begyöngyöléséről mondatik.

4) üstök = üs-tök; összetéve az üs, jakut : asz, szürjén : si, haj Haar, és tök = finn : tukko *convolutum* quid szóból.

5) sigér vagy sügér, úgy látszik, a sig, vagy süg, és ér osztyák : cjer, cseremisiz : szjir, hal szóból van összetéve; azonban, minő jelentése van a süg szónak? nem tudom.

6) Pereputty a pere, és putty szóból összetétel által alkotva. A pere, mint már Hunfalvy Pál észrevette, azonos a finn : perhet familia szóval, a putty pedig úgylátszik az osztyák mokh, mők das junge der Thiere (am-mők junger Hund, szagar mők junge Kuh) szóval hasonlítható, miszerint a pereputty a családban a legkisebbiket, legifjabbikat jelentené.

Jegyzet. A putty és mők szóknak egybevetése az ajakbetűk (p, és m) felcserélődésén kívül a t vagy ty, tty és k betűk közti viszonyon alapszik, s melyen a szürjén : vok, finn : veikka, veikko, osztyák : pagja, badja, m. : bátya szokat egybehasonlító (l. M. Nyelvészet 6. évf. 114. l. 7) alatt).

7) Halánték : hal-án-ték, am. : a szürjén peljddin v. peljgjin, melyhez elemeire nézve is hasonlítható. Ugyanis a pelj am. : cseremisiz : peles, szürj : pelj, lapp : pelje, m. : fül; a djin v. gjin, mely a magyarban a hangrendszerhez alkalmazkodva jin, jan, án-ra változott am. : *propinquitás*; tehát *auris propinquitás*. A magyar szó töje ugyan hal, azonos a hall, finn *kuulen* audio ige töjével, de ez, és a belőle képzett osm. : kulak *auris* úgy viszonylik a fül, pel-ets, pelj szókhöz, mint a finn *kylä*, *kairi*, *halava*, *harras* a m. : falu, furó,

fűz, forró szókhöz. A ték rag végre azon képző, mely a fogyatéék, hulladék stb. szókban szerepel.

Ily összetett szók számosak a magyar nyelvben. Például csak ezeket hozzuk még : Erdély Transilvania (erdő-elve trans silvam), nember (nő-ember), farcsik (far-csik), farmatring (far-matring), kőssöntyű periscelides; keselyű (kese-ölyű), orosz lány osm. : arszlan (orosz-lány, az orosz az or, oroz rapit, a lány a messzeterjedő laj héber : laba, labah, az ordítás hangját (rugiendi sonum) utánzó gyökökhöz levén sorzandó v. ö. ó német : luwen, lüwen, leuen, honnét aztán az angol : to low, ném : Löwe, Leu, gör : λεων lat. leo), keszkenő (kéz-kendő = törölő, sudarium), szemöldök (szem-öl-dök), menyekző (meny-ik-ez-ő), cserebók (csere-bog), csótár (csó-tár = takaró), alkony (al-kony), leány, liány (li-anya), eszköz (esz-köz), ágy (ál-gy, álmhely osm. : chab-gia = somni locus), pajtás (baj-társ), banya (b-anya; bî a jakutban am. : öreg), fék (fő-ik; ikező l. menyekző); bacsó (Schäfermeister bi-acs-ó bi = jak : öreg, acs = jak : juh ó képző) stb. stb. stb.

III) Az elemzés, mely hasonlítás által halad előre, deríti fel sok, a magyar nyelv körén belől igen gyakran homályos szóelem jelentését. Hunfalvy úr szerint a magyar szókat csak addig szabad elemeznünk, meddig jelentéssel bíró részeket tudunk bennök megkülönböztetni (l. M. Nyelvészet 6. évf. 476. l.); mi ugyan igaz, de az elemek jelentésének kinyomozásában a magyar nyelv terére való szorítkozás oly szűk korlátok közt engedné mozogni a magyar szók elemzését, s képzőink nyomozását, hogy e téren alig bírnánk egy két lépéssel tovább menni, mint a meddig haladnunk ez ideig lehet. Legtöbb szavunk elemei, úgy a mint ma előttünk állnak, semmit sem jelentenek, de felderíti azok jelentését a hasonlítva elemző, s bölcselő nyelvbuvárlat. Hogy példát hozzak fel :

1) Az ajtó, jerke és jérceze, zerge, sáska, szőlő, kapu, ember stb szók aj, jer, jér, zer, sás, szől, kap, em elemei a magy nyelv terén ma semmit sem jelentenek; ámde jelentésüket kinyomozhatni a hasonlító szóelemzés által. Lássuk a felhozott szókat sorban.

a) A participialis végzetű ajtó szóban sem az aj, sem az ajt elemnek jelentése ma már nem világos előttünk. Az aj-nak crena, kerbe, Öffnung jelentését csak az abból származott ajak-ból sejtjük inkább, mint köz használatból tudnók. Azonban az ajtó-nak imez elnevezései nyelveinkben osztyák : au, vogul : aui, finn : ovi, szür-

jén : öbäs, jakut : asz, osman : acs, melyek az aj elemmel nyilván azonosak (aj = au = aui = ov = öb = asz = acs), s melyek a szuómiban a nyílás nyitás értelmével járnak (auki, avoi aperte, avaan aperio, avaan aperior, avaus apertio, apertura), kétségen kívül helyezik, hogy a m. aj elemből aj-ok, aj-t-ok = nyilok, nyitok, ma már divatlan igéknek kelle előbb támadniok, s az utóbbiból (ajtok), származnia az ajtó (aj-t-ó ajtava) szónak.

b) A jerke és jérce kicsinyítő képzővel (ke, cze) alkotott szókban a jer, jér-nek, honi szempontból tekintve, nincs ugyan semmi jelentése; de mi tiltja, hogy egy eredetű s jelentésűnek tart-suk a szuómi : naara foemina brutorum in genere szóval, mit szerepléséből a magyar nyelvben következtetve, a jer, jér is jelent? t. i. a jer-ke am. : fiatal, kicsi-(ke) nöstény bárány, melylyel összekötésben jár a nyelvben; a jér-cze pedig fiatal (kicsi-cze) nöstény tyuk, tyukocska.

c) A zerge, és sáska finn : sirkka szókban a zer, sás, sir elemek sem jelentenek, akár a magyar, akár a szuómi nyelv terén foglódjunk, semmit; de tovább szétnézve rokon nyelveink terén, a szürjén : zyrala (zyr-ala subsidio), melyhez a zer, sás, sir elemek sorakoznak, kitünteti, hogy ez elemekben az ugrás alapértelme rejlik, miszerint látjuk, hogy a ge, ka nomen actoris-féle képzőkkel (l. alább 4. sz. alatt) alkotott zer, és sáska eredetileg valami ugrót, határozottabb értelemben, szembeötlő ezen tulajdonukra nézve, azon állatokat jelentik, melyek latin nyelven antilope és gryllus néven ismeretesek.

d) A szőlő uva szónak, mely első tekintetre szintén participialis képzetnek látszik, a szől gyökből, ezen eleme sem jelent nyelvünkben semmit; de jelent ám a szuómiban s cseremiszen; amabban van t. i. a sul sol gyökből a sulaan liquesco, emebben pedig a sol-em coquor liquesco ige, melynek részesülője nyilván a szuómi sulava am. : szőlő, uva a liquescendo v. coquendo dicta v. ö. : a latin : coquitur uva Virgil. Georg. 2, 522. s a német : die Traube kocht-féle szólásmódokat.

e) A kapu szónak kap eleme sem él ugyan a magyar nyelv terén „zární” jelentéssel, ánde a török : kapamak annyit teszen; miszerint a m. kapu porta, ugyanaz, a mi a török kapu, azaz : záró, zární, zárásra való.

f) Az ember szó elemei : em-ber, a magyar nyelv terén nem,

hogy nem jelentenek semmit, de teljesen idegenek gyanánt állanak; ánde a lapp : olbmus, finn : ihminen imeinen mellé sorolva a nyelvbuvárlat kihozni tudja, hogy a m. : em finn : inhi, ini, lapp olb az ilma ég, levegő szóhoz, a m. : ber képző pedig a finn : mis meis (meinen minen) lapp mus' képzőhez sorozódván, azonos jelentésűek (l. Magy. Nyelvészet 5. évf. 204. lap.).

A törzsek, mint látók, ha nem élnek is már önállólag, s nem bírnak is nyelvünkben jelentéssel, élnek legalább származékaikban, s épen azért, mivel a nyelvcsaládnak közbirtokához tartoznak, a mi sajátaink is. Vannak ugyan e téren számos oly szavaink is, melyek az őskorban rokon nyelveink támadván, nyelvünkben kölcsön vett szóknak tűnnek fel inkább, mint eredeti sajátunknak (minők péld. a bölcs, boldog, tolmács), épen úgy, mint később (a latin, német, szláv nyelvekből) felvett idegen szavaink, s ugyanezért, mint ezeket, amazokat is saját maguk terén szabad csak, és illik inkább elemezniünk, mint erőszakot tenniünk rajtuk, a magyar nyelv határain belül. Azonban itt szükséges volna határjárást tartanunk, mi szinte nem történhetik meg elemzés, vagyis hasonlító és bölcselő nyelvbuvárlat nélkül.

IV. A képzők nyomozásában követendő imez elveket is megérintjük.

a) Több azonos alakû képző van, melyek valamint jelentésük —, úgy eredetükre nézve is egymástól különböznek. Például a d (ad, ed, od, od, öd. öd, ud) benható s magokba visszatérő (reflexiv) igék képzője (ár-ad, lik-ad, ter-jed, mer-ed, vaj-ud-ik, ver-ö-dik stb.) különbözik azon d-től, melynek a bök-öd, döf-öd, pök-öd, bök-d-öz, döf-d-öz, pök-d-öz, vag-d-al, rüg-d-al, tör-d-el, csíp-ke-d, kap-k-od stb. igékben gyakorító értelme vagyon; monnó ismét azon d-től, mely a kon-d-it, kon-d-úl, csur-d-ít, csur-d-ú-l stb. igékben a cselekvés egyszeriségét fejezi ki.

b) Viszont vannak képzők, alakra nézve egymástól nagyon különbözök, melyek még is rokonsági viszonyban állnak egymással, s a hangváltozás törvényei szerint egyeztetve, egy eredetre visszavihetők. Ilyenek a k (ak, ek, ok, ök, ka, ke) ezekben : tyú-k, török (hol e képző főleg szerepel) : tav-uk, sás-ka, puly-ka, stb.; a h ebben : bal-ha (mely a bal-tat vagy bál-tat ugrást jelentő igetöböl képezve am. a jakut : utalanadski, azaz : ugró); a g (ag, eg, og, ög, ga, ge) ezekben : lov-ag, bal-og, bal-ga, var-ga, ür-ge, zer-ge, stb.; a gy

ezekben : lé-gy (a len gyökből, melynek jelentése a finn : lennän röpködök igében látható), ír-igy (az ír gyökből, mely azonos az osm. : jer-mek kívánni igetűjével); höl-gy a fehérség alapnézetét rejtő höl-től stb.; a d ebben : hol-d, finn : kuu a hol gyökből, mely azonos a höl-lel (a höl-gyben); tér-d, tájshólásilag ter-d, és tér-gy is, a ter gyökből, mely az osm. düsmek, jak. tüzübin esni cadere igéktűjéhez úgy áll, mint a m. gyűrű, az osm. jürük-hez; a cs ezekben : gyol-cs, mely a höl-gy, hol-d szók mellé sorakozik; kíván-cs-i = kissé(i) kíván-ó(cs), szöcs (szöröcs) stb. stb., melyek (k, h, g, gy, d, cs) mindannyian a törökség nyelveiben szereplő, csagat, kan, ken, gan, gen (bargan menő, ölgen haló), osm. k (ak, ek, ik) és ji (sevíji szerető), jakut ačči, ačči stb. (biläčči, m. bölc, az osm. bil-mek, jak. biläbin kenne igéktől) participialis képzőkkel eredetűkre úgy, mint jelentésükre nézve azonosaknak mutatkoznak.

c) Bármennyire elkopottnak, sőt elenyészettnek látszassék némely képző vagy rag (mint például a tudám-féle idomban a tárgyi rag : tud-a-va-k l. Magyar Nyelvészet II. évf. 347. l.) még is annak eredete önálló szóban keresendő, minthogy eredetileg a szóképzés sem leheté más, mint önálló szók összetétele, habár az ma már külső feltűnésében s fogalmában nagyon különbözik is ettől —, mi által azonban nem azt akarjuk mondani, mintha azon eredeti önálló szót minden esetben föllelhetőnek is vélnők, sőt, mint fencbb megjegyzők, azt tartjuk, hogy vannak képzők, melyeknek eredetét valószínűleg soha sem fogjuk föllelhetni.

d) Nem lehetvén a szóban semmi értelem-árnyalat, mely abba a nyelv által szokott módon (képzés által) bele nem oltatott volna, a mely szóból az kiérezhető, kell, hogy az exponense által, bárhogyan elkopott volna is az (mint a tudám-féle idomban a tárgyi rag) megjelölve legyen.

Ezeket előre bocsátván a m. szóképzők terén tett vizsgálataim eredményeiből bátorkodom legelsőben a cselekvés egyszeriségét jelölő *d*, *van*, *ven* és *n* igeképzők nyomozását nyelvészeink bírálata elé azon szándékkal terjesztetni, hogy ha állításaim helyességével lenni nem tudnék, legalább tévedéseimnek élesebben látó nyelvészeink helyreigazítása által legyenek hasznára a magyar nyelvtudománynak.

A cselekvés egyszerűségének értelmét képviselő, vagyis azon d eredetét akarván nyomozni, mely hang és kedélyszókból egyszeri, hirtelen, mintegy pillanatban véghezmenő cselekvést kifejező igéket (verba momentanea, subita) alkot, érteményök könnyebb beláthatása végett egymás mellé állítjuk következő igefajákat :

bő-g	bő-d-ít	bő-d-ü-l,
bol-og (boly-g)	bó-d-ít	bó-d-ü-l,
buz-og	buz-d-ít	buz-d-ü-l,
csen-g	csen-d-ít	csen-d-ü-l,
csör-ög	csör-d-ít	csör-d-ü-l,
csur-og	csur-d-ít	csur-d-ü-l,
for-og	for-d-ít	for-d-ü-l,
gör-ög	gör-d-ít	gör-d-ü-l,
gur-g-at	gur-d-ít	gur-d-ü-l,
in-og	in-d-ít	in-d-ü-l,
jaj-g-at	jaj-d-ít	jaj-d-ü-l,
ker-eng	ker-d-ít	ker-d-ü-l,
kon-og	kon-d-ít	kon-d-ü-l,
len-g	len-d-ít	len-d-ü-l,
mor-og	mor-d-ít	mor-d-ü-l,
moz-og	moz-d-ít	moz-d-ü-l,
pen-eg	pen-d-ít	pen-d-ü-l,
pezs-eg	pezs-d-ít	pezs-d-ü-l,
ren-g	ren-d-ít	ren-d-ü-l,
rán-g-at	rán-d-ít	rán-d-ü-l,
zaj-og	zaj-d-ít	zaj-d-ü-l,
zen-g	zen-d-ít	zen-d-ü-l,
zör-ög	zör-d-ít	zör-d-ü-l,
zú-g	zú-d-ít	zú-d-ü-l,

és ezeket, melyek nem egyaránt járnak mind a három képzővel

dör-ög	—	dör-d-ü-l
tol-ong	—	tó-d-ü-l
	ló-d-ít	ló-d-ü-l
	saj-d-ít	fáj-d-ü-l.

Nyomozván az egy s azon törzsből képzett imez igék értelmét, azt vesszük észre, hogy az első sorban álló fajok a benható csel

vés gyakoriságát, a második sorbeliek az átható cselekvés egyszeriségét, a harmadikbeliek végre az önható alany egyszeri cselekvését fejezik ki, miszerint péld. a kon-og annyit tesz, mint : az alany (harang, hordó) benhatólag gyakran (og) ád kon hangot; kon-d-ít annyit, mint : az alany áthatólag (a harangra, hordóra) egyszer (d) tesz (it) kon hangot; a kon-d-ú-l végre annyit, mint : az önmagábanható (u, a finnben magokbanható s magokba visszatérő igék képzője l. Finn Nyelvtanom 180. 150. 1, 2. a jegyzetben) alany (harang, hordó) a kon hangot egyszer (d) teszi (l, mely Riedl szerint mellék alakja az átható igék t jellemzőjének L. Magyarische Grammatik §. 85.).

Mint látszik ezen igékben minden értelem-árnyalat saját exponense által képviselve vagyon. A mi a tárgyalás alatt levő cselekvés egyszeriségét képviselő d képzőt különösen illeti, ennek eredetibb alakját a hason jelentésű szuómi ahda, ähdä képzőben ismerjük fel, mely szintén hang- és kedély-szókhoz függed, s igen számos, néha gyök szerint is egyező ilyen igéket (verba momentanea, subita) alkot, minők : kom-ahda-n, kon-d-u-l-ok subito resono, kom-ahu-t-an kondítok facio, ut graviter subito resonet —; putk-ahda-n subito erumpo fak-ad-ok; ri-ahda-n, ri-ad-ok subito exclamo, vociferor, tip-ahda-n subito stillo cseppenek, cseppentek : tass-ahda-n subito levem sonum edo ut quis levi pede ambulans = csoszsanok; vil-ahda-n subito effulgeo, mico, corusco ut fulgur = m. villanok; rap-ahda-n subito crepo roppanok; sol-ahda-n cum sonitu subito labor zuhanok stb. stb. stb.

Miután a d képzőnek eredetibb alakját (ahda, ähdä) meglettük, könnyű belátni, hogy ez azonos a szuómi yhde, yhta (az yksi unus unicus infinitivusa), m. egy (edj), osztyák : it, szürjén : ötik számnévvel, mely mint a fenebbi igékben megsejtett ezen értelem-árnyalat kifejezésére legalkalmasb, a nyelv alkotó szelleme által képzőül fogadtatott.

Az épen fejtegetett d képzőn kívül van a magyar nyelvben egy más (van, ven), mely miután kedély-hangokból amavval hason értelmű igéket (verba momentanea, subita) alkot; miszerint vannak igéink, melyek az értelem legkisebb változása nélkül mind a d, mind a van, ven képzővel egyaránt járnak, minők péld. csör-ög, csör-d-it, csör-d-ú-l v. csörög, csör-rent csör-ren; csur-og, csur-d-it, csur-d-ú-l,

v. csur-og, csur-ran-t, csur-ran; moz-og, moz-d-ít, moz-d-ú-l v. mozgog, moz-zan stb. S minthogy a szuómiban némely -ahda, -ähdä-képzővel járó igének a magyarban van, ven képzős felel meg, p. o. tip-ahda-n = csep-pen, säik-ähdä-n, döb-ben, tass-ahda-n, csosz-szan, vil-ahda-n, vil-lan, roj-ahda-n, rogy-gyan, rop-ahda-n, rop-pan, pehm-ähdä-n, röp-pen stb. stb. kitetszik, hogy míg a szuómiban momentán igék csupán -ahda, -ähdä képzőkkel lesznek, ilyeneket a magyar nyelv d-vel is, de nagyobb mennyiségben van, ven képzővel alkot.

Ezen képzővel alkotott igéink összegét tekintve azt veszszük észre:

1) Hogy közölök némelyek gyakorlatos alakjaikkal párhuzamos sorozatban járnak, például:

bill-eg	bil-len
bugy-og	bugy-gyan
csep-eg	csep-pen
dob-og	dob-ban
kocz-og	kocz-czan
lob-og	lob-ban
mor-og	mor-ran
puf-og	puf-fan
rop-og	rop-pan
szoty-og	szoty-tyan
vak-og	vak-kan stb.

2) Némelyek a van, ven képzős igék közöl t képzőt vevén feláthatóvá lesznek:

bil-len	bil-len-t
bicz-czen	bicz-czen-t
dur-ran	dur-ran-t
kety-tyen	kety-tyen-t
lob-ban	lob-ban-t
rez-zen	rez-zen-t
zör-ren	zör-ren-t.

3) Mások gyakorlatos képzővel divatlanok, ilyenek: csök-ken, rok-kan, hők-ken, sur-ran, rek-ken, rik-kan, riv-van, roh-an, her-ren, rogy-gyan.

4) Végre néhány inkább csak az átható t-vel divik. Ilyenek: köp-pen-t, csil-len-t, pös-sen-t, fütty-tyen-t stb.

Jegyzet. A van, ven képző előbetűjének a tö hangjához í áthasonulására s e szabály alóli kivételekre csupán figyelmeztetni e helyütt elégeljük. L. a M. Nyelv. Szótárában 148. l. — an képző alatt.

A mi e képző eredetét, s jelentését illeti, eziránt nyelvészeink nézetei nagyon szétágazók : Riedl azononosnak tarja az állapoti (n, on, ön) esetraggal (l. Magyarische Gramm. 140. l.); a M. Nyelv Rendszere (95. l.) Nagy János után (a M. Nyelv szóalkotó s módosító ragainak nyelvtud. vizsgálata. Nyelvtud. pályamunkák 1. köt. 156. l.) a *van* igéből véli kölcsönzöttnek ; mire nézve „A M. Nyelv Szótára“-nak írói e képzőnek eredeti értelmét a *levésben*, vagyis a gyökszó által jelentett *valaminek létrejövésében* lelik (l. u. o. 148. lapon) stb.

Azonban az efféle igék, gyakorlatos alakjaik mellett, azon viszony létezését sejtetik, mely az előbbi (d) képzős igék, és ezek gyakorlatos alakjai között létezik (csör-ög csör-d-ít v. csör-ög csör-ren, moz-og moz-d-ít v. moz-og moz-zan) s már Nagy János észrevette, hogy e képző a cselekvés egyszerűségének, egyszer történetnek kifejezésére használtatik, az idéztem helyen állítván : „hogy (a van, ven igeképző) pusztá hangú gyökerekből *egyszer történt* hangot jelentő középrendű igéket képez,“ minek jelölésére a van (est) ige nem alkalmas.

És épen e körülmény az, mely engem készít, hogy e van, ven képzőnek eredetét se a van (est) igében, se az állapoti n-(on ön)ben ne keressem, hanem szintoly számnévben, mely mint a d, épen azért, mert az egység fogalmának exponenséül használtatik, mást, mint egységet (unitatem, Einheit) nem jelenthet.

Nyelveinkben ez egységet jelentő számnév a mordvin : väjk, väjke, väk, vä unus (l. Magy. Nyelvészet 2. évf. 302. l.), melynek väk alakja a m. ven van, képzővel a k és n közti viszonynál fogva egyeztethető, v. ö. : a mai alusz-ik fekszh-ik és hajdani : alush-on fekszh-en, meg a finn : kieli m. nyelv, m. kalán osztyák : nala, finn : keritä m. nyirni stb. szók közti hangváltozás példáit. (l. Hangviszonyok az áltaji nyelvek körében a Magy. Nyelvészet 6. évf. 115. l. b) alatt).

A van ven képzős igék közt előforduló ilyen példák : roh-an, roh-en, suh-an, pih-en, zuh-an, serk-en, hork-an stb. melyekben a van ven képző v előhangját elvesztvén, csupa an en-né kopik, azon

következtetésre vezetnek, miszerint a csupasz n-képzőt, mely következő igékben a kicsinyítő i képzővel jár, azonosnak tekintsük az imént fejtegetett van ven képzővel :

ból-i-n-t	kacs-i-n-t	pöcz-i-n-t
bosz-i-n-t	kanyar-i-n-t	pödör-i-n-t
csap-i-n-t	kocz-i-n-t	tap-i-n-t
csavar-i-n-t	köh-i-n-t	tek-i-n-t
ér-i-n-t	legy-i-n-t	suh-i-n-t
emel-i-n-t	nyal-i-n-t	zuh-i-n-t stb.

ezeknek t. i. értelme : egyszer (n) kissé, kis mértékben (i) teszi (t), a mit a töszö jelent; p. o. köh-i-n-t : egyszer (n) kis (i) köh hangot ad, tesz (t) stb. stb.

Többire ezen igékben a kicsinyítő i képző azonos az i- (és e)-vel, mely a Józs-i, Mis-i, Kat-i, Fer-i, bács-i, sus-i (susogó), kap-zs-i, vak-s-i, kíván-cs-i stb. szókban képzőül előfordul, s ellentétese a mélyhangú a ó u (ezekben : báty-ó, Kat-a, Kat-ó, Ist-ó-k Pann-u-s, Eđ-u-s, Fer-u-s) nagyító értelmű képzőknek. Az önhangzók közti íme különbség szerint a mandzsu nyelvben : khakha am. férfi (erős, nagy), khekhe asszony (gyöngé, kicsi); ama = atya, eme = anya stb. stb. (l. *Linguae Mandschuricae institutiones* Kaulen-től §. 8.).

FÁBIÁN ISTVÁN.

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

III. CZIKK.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen cikkben előforduló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

h = német *ch*, orosz *x*
gh = az előbbinek lágya, török *ğ*
s = magy. *sz*, orosz *c*
š = magy. *s*, orosz *ш*
ž = magy. *zs*, orosz *ж*
č = magy. *cs*, orosz *ч*, török *ç*
ǰ = magy. *ds* vagy *dzs*, török *ç*

Egyébiránt az úgynevezett fractur-formából szedett betűk : *š*, *ǰ*, *t*, *n*, *ǰ*, *r* — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : *š* = *sj*, (magy. *szj*), *ǰ* = *dj*, *đ* stb.

Az önhangzókra nézve *ǰ* mélyhangú *i*-t jelent, s az orosz *ы* visszaadására van használva ; az önhangzóbetű után álló ' (*a'*, *e'*, *ü'*, stb.) az azon szótagon való hangsúlyozást jelenti.

1.

Postpositiók.

Tudvalevő dolog, hogy a postpositiókat (névviszonyítókat) nyelvtani rendeltetésökre nézve nem lehet lényegesen elválasztani a casusragoktól ; s ha ezeket alakjuk rövidsége és a névtővel való

szoros hangzati egybeforrások, valamint eredeti anyagszók gyanánt volt jelentésöknek elenyészte jellemzi is főleg : mind ezen jellemző vonások kisebb-nagyobb mértékben ráillenek a postpositiókra is, melyeknek eredeti anyagszó-jelentésök, ha létezik is még a nyelvben, postpositiói használatukkor csak épen oly gyengén éreztetik, mint más valamely átvitt értelemben használt szónak eredeti konkrét jelentése. Azért most a csuvas postpositiók ismertetését csak is a csuvas casusragoknak az I. cikk **3—7** (Ny. K. I, 208—220.)-ban adott tárgyalásához fogjuk kötni, ennek folytatásától csak oly postpositiókat különböztetvén meg, melyek magok is megint casusragos alakok, meg azokat, melyek eredeti gerundiumok létükre nem szoros értelemben való postpositiók.

Kütfőink közül, e fejezetben még inkább mint az előbbieken, Regulyra vagyunk utalva, ki a „relationes nominum,” a „localis, temporalis, és modalis viszonyok”-ról való jegyzeteiben nem csak a csuvas postpositiók nagyobb bőségét mutatja föl, és sokhelyt az általuk kifejezett viszonyok szorosabb meghatározásába ereszkedik, hanem — a mi legtöbbet ér, becses eredeti példamondatokkal is a tények kellő fölfogására módot nyújt nekünk, míg Elsőgr. (a 1772. vagy 1775-iki Első csuvas grammatiká) és Visnevszki (1836-iki grammatikája) a postpositiók száraz és hiányos felsorolásával elégednek meg. Reguly már egy bizonyos rendbe is szedte ebbeli jegyzeteit; de ezt, minthogy a viszonyításoknak csuvasul hogy-adhatóságát veszi kiinduló pontjául (miért is ugyanazon egy postpositióról gyakran különböző helyen többször teszen említést, mert többféle használata van), ezen közlésünkben meg nem tarthatjuk, minthogy tárgyilagos ismertetésünknek csak a csuvas nyelvben meglevő és használatos postpositio-alakokból lehet kiindulnia.

a) Casusragok és elemezhetetlen postpositiók.

Az I. cikkben tárgyalt casusragok ezek :

1) Genitivus ragja: *nin, in, nen (nin), en (in), n* Elsőgr.; Reg.-nál csak *en, n*. (Lásd Ny. Közl. I, 208—212.).

2) Dativus ragja: *na, a — nă, ä* (Ny. Közl. I, 213—14.). Ugyanez egyszersmind az accusativus ragja. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy e rag nem csak szorosabb dativusi viszonyt fejez ki, p. o. *bar mana okša* adj nekem pénzt (Visn. 63.), hanem általában célra-irányulás viszonyát, melyre a magyarban szintén a

nek vagy *ül*, *ül* rag is szolgál, p. o. *soldaga badem* nem csak azt teheti „katonának adtam [valamit],“ hanem, hozzá értve *ona* őt, azt is teheti: katonának adtam őt, (hogy katona legyen; v. ö. beállani katonának); *purmiza ügerjis* golovául v. golovává jelölték ki (előljáróul; tkp. ejtették); *ku juvis vuruma kajre* e fa magasra nőtt föl (tkp. hosszúnak ment). — Sajátságos használat még az, hogy dativusban mondatik, a „miért“ adunk valamit, annak megvételekor: *ku totera som badem* e kendőért egy rúbelt adtam. Ugyanis a *toter* mintegy célnek gondoltatik, melyre irányul az adás; azért van dativus: *toter*.

3) Locativus ragja: *ra*, *rü* (*re*) vagy *da*, *dä*, meg *ja* (*je*) harmadik birtokosrag után (Ny. Közl. I, 218. 231.)

4) Ablativus ragja: *ran*, *rän* (*ren*) vagy *dan*, *dän* (*den*), meg *jen* harmadik birtokosrag után (Ny. Közl. I, 219. 231.). Jelen-tése általában az eredet viszonyára vonatkozik (= magy. -ból, böől): *irašran erege tuvasse* rozsból bort csinálnak; *taržeran hoža polže* munkásból kereskedő lett; *puzikran pižike turom* nagyból kicsinyé tettem. — Különösen fejez ki az ablativus „realis okot“, melyből valami ered, s mely miatt valami van: *korok silomran jibū* a fű harmattól nedves; *vujlišam abat sa-ghaldan nažarlanžis* a marhák eleség hiától (tkp. étel-kevéstől) elsoványodtak; *vujliħ užerau ništa kajza kimā pilmet* a marha hőség-től (hőség miatt) nem tud sehova se menni; *šomurdan kajmariš* az esőtől (e. miatt) nem mentek; *hideran nikama-da pamast* fősvénységből senkinek sem ad. V. ö. a *ne* participium meg *as*, *es* nomen actionis ablativusait NyK. I, 418. 407. — Átvíve használtatik az ablativus az eszökröl is, mely által valami történik: *es kameran hot parza jaden* te kitől (oroszúl чрез koro, ki által) küldtél levelet? (megjegyezni való, hogy a magyarban is a „valakitől küldeni valamit“ sajátságos használat); *lažizenžen okšu nomaj topre* lovaival (tkp. lavaitól) sok pénzt keresett (tkp. pénzt sokat talált). V. ö. azonban 5) az instrumentalist. — Magyarúl mondjuk: „megismerni valakit valamiről“; csuvasúl mondják: *eb ona kibinžen* v. *sassinžen palarem* megismertem őt ingeről v. hangjáról, vagy *kiberen*, *sazeran* az ingről, a hangról. V. ö. azonban *sinžen*-t is (19). — Idő meghatározásban használtatik a csuvas ablativus = magyar „múlva“, p. o. *erneren suvale* egy hét múlva meggyógyul; *ik kondan kajre* két nap múlva el-

megyen; láss ide való példát Ny. Közl. I, 245. — Az ablativus ragja, melyhez még *ba*, *bä* járul, (*ran-ba*, *ren-bä*, *dan-ba*, *den-bä*, *žen-bü*) azt jelenti, a mit a magyar „óta“: *simikren-be sumar virdat* szemik óta betegen fekszik; *kürden-bä eb korman ona* ősz óta nem láttam őt; *nomajran-ba eb ona piledep* régóta (tkp. sok [idő] óta) ismerem őt. Reguly az itt hozzájáruló *ba*, *bä* ragot az instrumentalis ragjának mondja, mely igaz hogy szintén *ba*, *bä*. De meg is engedve két viszonyragnak egymásután mindenestre föltetsző állását, s azt sem kérdeve, vajjon ezen *ba*, *bü* lehet-e *bala*, *bälü* is, a mi az instr.-ragnak teljesebb alakja: mégis az instrumentalis *ba*, *bä* főjelentéséből, mely = magy. -*val*, *vel*, alig magyarázhatjuk meg az „óta“ jelentést. Ez t. i. valamely, a múlt idő folyamában levő időponttól való kiindulást és a jelenig való eltartást jelent; a múlt időponttól való kiindulást kifejezi a *ran-ba*-ban nyilván a *ran* ablativus; és úgy hiszszük, hogy a hozzá csatlódó *ba*, *bä* már nem viszonyrag, hanem adverbium, akár névszói akár igeszói (vagyis gerundium), melynek jelentése lehetett vagy „innen“ (attól innen = azóta; így mondja, p. o. a török az „az óta“-t: *ondun beri*) vagy „fogva, kezdve“ (attól fogva, attól kezdve, — hol a kiindulás van főképen megjelölve, de a tovább tartás is magától hozzáértetik, v. ö. lat. *ex, ab*: *ex illo tempore*, a *Roma condita, ab hominum memoria* stb.). Így a *ran-ba* *ba*-ja csak külső alakjára, de nem belső értékére is találkoznék egybe az instrumentalisi *ba* raggal. Annyival inkább helyet adhatunk pedig a *ran-ba* stb. ily fölfogásának, mert magában a csuvasban is az „óta“ még ablativus meg *vara* által fejezhető ki: *-ran vara*, *-ren vara* stb., p. o. *šavendan vara korman eb* azután, az óta nem láttam őt; *mun kondan vara korman eb* húsvét (nagynap) óta nem láttam őt; *kürden vara eb piman onda* ősz óta nem voltam ott. A *vara* pedig adverbium temporis = azután, majd, később: *vara kil* valamivel később jő; *vara tuvam* majd megcsinálom (azaz később). V. ö. mindjárt alább ezt: *vismine re n-b ü*, a mi nem lehet más, mint „holnapután t ó l f o g v a,“ nem: „holnapután óta.“ E mellett azonban érdemes megjegyezni, hogy az abl. ragja egymaga is elégséges az „óta“ kifejezésére: *pilderghi šuran korman* tavali nyártól (azaz: múlt nyár óta) nem láttam őt. — Kiindulási pontot, a melyből akár csak nézünk is valamit, fejez ki azon ablativus, mely comparativus (vagy e helyett álló positivus) előtt áll (Ny. K. I, 236); hozzávehetjük ezt is: *pervejhinžen tepri* elsőtől a még-egy = második (Ny. K.

I, 245); meg *o n d a n kajran* (attól hátúl = az után)-féléket; *pa-jandan* (mától), *irandan* v. *-ran* (holnaptól), *inerden*, *inerden-bä* tegnapról fogva v. tegnap óta; *vismíneren-bä* holnaputántól fogva stb. — Módjelentő adverbiumúl áll az ablativus: *síneren* újra, p. o. *síneren tu* csináld meg újra (tkp. újból, *sine* = új).

5) Instrumentalis (sociativus) ragja: *ba*, *bä* v. *pa*, *pä*; teljesebb alakja *bala*, *bälä* (Ny. K. I, 216, 217). Reguly, úgy látszik, némileg meg akarja különböztetni a *ba*-t a *bala*-tól, annak tulajdonítván a socialitas kifejezését általában, melynél fogva két fogalom csak egymáshoz köttetik, ennek meg úgyyszólván szorosabb socialitást, mely a kettőt mintegy egygyé tapasztja, p. o. *ağa-bala*, *ükre* gyermekkel együtt (gyermekestől) esett el; amarra volna példa ez: *pürtbe vüde hoşsi* ház és istálló között (tkp. házzal istálló között, az egymáshoz kötött kettő lévén a ház meg az istálló); *iranba pajan islebir* holnap és ma dolgozni fogunk (tkp. holnappal ma). Azonban ilyen különbség, ha az összekötni való fogalmak természete szerint magától előáll is, semmi esetre nem alapúlhat a *ba* és *bala* alakok különbségén, mely minden bizonynyal csak külső, nem belső érték szerint való is. Hiszen maga Reg. is azonosoknak adja ezeket: *irbe* és *irbele* reggel; a *kaş*-tól *kaşpa* és *kaşpala* estvel, es tve.

A socialitas még eléggé tisztán ismerszik ki a *ba* azon jelentéséből, mely szerint az „egy időben valóságot“ fejez ki: *şak silbe kaşmalla mar adel orla* ezen szél mellett (tkp. széllal együtt, míg az fű) nem lehet a Volgán átkelni (itt különben ez is mondható: *silde* szélben); *şav şomurba porde jibenşiş* abban az esőben mindnyájan megáztak (tkp. esővel); *iranhi konba isleme poşlebir* holnapi nappal el kezdünk dolgozni. V. ö. *poltibe* és hasonlókat Ny. K. I, 429.

Átvive a socialitas viszonya az eszközre is alkalmaztatik, melylyel valamit teszünk (instrumentalis); ez is egyik nagy szerepe a csuvas *ba* ragnak. P. o. *es kamba hot parza jaden?* te kitől küldtél levelet (tkp. kivel; v. ö. fentebb 4.); *vul huva laşizenbü okşa nomaj topre* ő lovaival sok pénzt keresett. Általában, mond Reguly, minden ok-viszony eszköz-viszonyképen adható elő: *korok hal silomba jibä* a fű most harmattól nedves (tkp. harmattal); *küle şinşe şomurba şu tolşe* a tóban az esőtől (tkp. esővel) növekedett a víz. V. ö. fentebb 4. alatt.

A *ba* raggal, részint eredeti sociativusi részint instrumentalisi jelentésénél fogva, módot jelentő kitételek is képeztetnek; még pedig

határozott mennyiséget jelentő szók ilyenkor 3-dik birtokosraggal is vannak, p. o. szénát vittem haza, e g é s z a s z t a g j á v a l *k a b a n i b e* (*kaban* asztag). Más, magokban meghatározódó szókból birtokosrag nélkül képeztetnek módhatározások *ba* raggal: *šuba, tibebe kildem* vizen, szárazon jöttem (a kérdés ez: hogy jöttél?); *oravaba, šonaba, kimebe süres* szekéren, szánon, hajón járni; *jordoba kajas* léptetve (léptetéssel) menni, *sikibe* vágatva (vágatással), *čer-bossibe turas* térden állani; *vujba* erővel; *irgibü v. jirgibü turer* álljatok sorba (tkp. sorral); *irgibü kajasse* sorban mennek; *püdümbé* (vagy csak *püdüm*) egészen: *vul püdüm v. püdümbé suve* ő egészen egészséges (v. ö. magy. teljességgel, épenséggel).

Egyes alkalmazásait a *ba* ragnak megjegyezzük még ezeket: *vul poplenibe onda nikam-da poronmast* az ő beszéde szerint nem lakik ott senki; *man sumahpa čoh tune* szavam szerint csinálta (tkp. szavammal *čoh*; *čoh* = kor, találó idő, p. o. *čoh kilje* jókor jött, de a mértékben való összeillésről is használtatik, p. o. *čoh tune* jól [a testhez] illően van csinálva a ruha, v. ö. magy. *kor* és *ak-kora*; e szerint *man sumahpa čoh* tkp. szavammal egybeillően, szavamhoz képest = szavam szerint). — Ez: *vuhutpa* (idővel) Reg. szerint azt teszi: időről időre, néha néha, p. o. *vuhutpa kiles-te polat* időről időre, jönünk is kell. De ez is mondható: *vuhut vuhučibü* (idő idejével). E mellett a *vuhut* és *saman*, (mindkettő „idő“) jelentéséről Regulynak egy jegyzete van, hogy „*vuhut* időszakaszt teszen, orosz. *попа*, p. o. *vudo vuheje v. vuheč чѣнокосъ* szénakaszálás (ideje v. szaka, tkp. széna ideje); *tir vuheč* aratás (tkp. gabna ideje); *sive vuhut sidiman hal* a hideg időszak most [még] nem jött el; *vul š a v v u h u t r a kilje, pirin nigam kilde šok-če* ő a k k o r (azon időben) jött, [mikor] közülünk senki nem vala otthon; ellenben *saman* az egésznek (totum), nem a szaknak vett idő, p. o. *ku juver samanda leple pornos?* hogy élni ily nehéz időkben? — Egyes, időre vonatkozó szókhoz járúl a *ša* rag: *ir: irbe v. irbele* (lásd fentebb); *kaš: kašpa v. kašpala* estvel, este kezdetével; *kon šudibe* nappal (nap világával; *šudo* világ); azonban nem *ba* raggal: *sürle* éjjel (*sür* éj), *kondurla* nappal (láss ezekről alább 7. alatt).

Megjegyezni való, hogy Reguly a *ba* ragnak még localis viszony kifejezését is tulajdonítja, ily példával: *ojba v. ojzamba sür-rem* на полѣ v. по полямъ ходилъ(я) a mezőn v. mezőkön jártam; *šol vurmanda kajat* az út az erdőn megyen (дорога лѣсомъ идетъ).

„A *šuba* v. *tíbebe kildem* = vizen v. szárazon jöttem — jegyzi meg mellette — nem látszik localis viszonynak.“ De mégis hasonlít a *tíbebe kiles*-hez a *vrmanba kajas* (mintegy : erdővel menni, azaz : vele együtt, a meddig t. i. tart vagy kiterjed), s mind kettőben kitűnik még némileg a *ba* ragnak sociativus jelentése. Hasonlóképen fogható föl aztán az *oĵba sűrűs* is, s nem kell azért itt még egy egészen különböző, s a sociativus-instrumentalisi *ba*-val csak külsőleg összetelalkozó *ba* ragot gondolni.

6) *zír* mélyhangúlag, *zir* magashangúlag; ismeretes mássalhangzók után : *sír*, *sir* (Elsőgr. 68. l. egyaránt *zír* v. *zr* зырѣ, зръ, a mely utolsó alak a közbenső önhangzó felette gyenge hangzását tünteti elő, úgy hogy nem is létezőnek látszik, olyformán, mint a német, úgynevez. néma *e*; Visnevszki szintén *zír*; Reguly *zir* mély- és magashang után, azonban mélyhang után sokszor *zer* is, mi az ő írásmódja szerint a *zír*-hez legközelebb jár. Írja is az *s-t* a hol kell, Reg. és Elsőgr. 64. l. „*zír* és *zír*, зырѣ и сырѣ; Visn. egyformán *zír* épen úgy mint p. o. a többesi ragot mindenkor *zam*-nak írja, mi azonban nem akadályozza, hogy szerinte is, annak helyén, *sír-t*, *sam*-ot olvassunk. Lásd Ny.K. I, 362. l. a jegyzetben, hogy a gerundiumot *za* és *sa*-val írja. — Elsőgr. egyikét példájában van *zar* is azar *zár* : lásd Ny. K. I, 359. -*adăp*-ról).

A *zír* stb. ragnak jelentése mintegy ellenkezője a *ba* sociativus ragnak, azaz : *caritivus* = „nélkül.“ Igaz, hogy *zír* tagadó vagy fosztó értelmű melléknevek képzője is = magy. „-talan, -telen,“ s meg kell engedni, hogy a *zír*-ral képezett adverbiumokat nem szükségképen viszonyragos alakoknak kell tekinteni, miután azok ragtalan, de *zír*-képzőjű tagadó melléknévalakok is lehetnek, a melyeknek tekintettük is Ny. K. I, 430. lapon a *-ma-zír*-végzetű tagadó gerundiumokat. De azért mégis meg kell tartani a *zír*-t a csuvas névviszonyító ragok között, még pedig 1) mert személyi névmástökhöz is járúlhat, a melyektől a *zír*-as (magy. *talan*-os) mellékneveknek ellenében álló *la*-s (magy. *as*, *os*-os) melléknevek nem képezhetők, de a melyekhez a sociativus *ba* rag igenis járúlhat. Ez pedig : *manba* = velem, azért *man-zír*, a mit Reguly ad, igazi viszonyraggal való = nélkülüm; 2) mert többesszámi rag után is állhat *zír*, hol hasonló okokból nem lehet = „talan“ melléknévképző : *utsam-zer jolĵe* lovak nélkül maradt (Reg.).

Reguly szerint főleg módjelentő adverbiumok képzésére hasz-

náltatik a *zír* rag (épen úgy, mint a *ba* rag, csakhogy a *zír* tagadólag fejez ki olyanokat): *tadikser* szakadatlanul, egyre, p. o. *kilde pornat* otthon van (*tadik* elvágott darab); *sa'remser* véletlenül (p. o. *šapsa* megütötte, Visn. (szlovárjában): *sara'mzír*; *isser* dolog nélkül; *vürinzer* hiába, rosszkor, Visn. *vürinzer* rosszkor (*vürin* hely, tehát *vürinzer* mintegy: helytelenül), p. o. *otsa sürürem* menve jártam (hiába jártam el valami dologban). — Az imént említett *-mazír*, *-mezír*-végzetű tagadó gerundiumot is (lásd Ny. K. I, 430) helyesebben a viszonyragnak vett *zír*-ral magyarázhatni, minthogy ezen alakok egyszersmind tagadó melléknevek nem is lehetnek, ezek a tagadó participiumok által fejeztetvén ki.

zír raggal való alakok, melyek névmásokból vannak képezve, találkoznak Regulynál még ezek: *nikamzi* senki nélkül, *nim-zír* semmi nélkül v. *nimzireh* (nyomatékosító particulával); Lukács Ev. 20, 11. *n'iminzír*: *jažiš n'iminzír* elküldék üresen, tkp. semmi nélkül).

7) *la* mélyhangúlag, *lä* (*le*) magashangúlag. E raggal képzett két alakot Ny. K. I, 233. Reguly szerint, mint modalisokat vagy adverbialisokat említettünk meg: *pžikile'*, *sumarla'*. Készülnek ugyanis evvel módjelentő adverbiumok: *čuvas-la* (*čuvaž*) csuvasúl, p. o. *poplet* beszéll; *viresla* (*vires*) oroszúl (*vul viresla süret* ő oroszúl jár, azaz: orosz viselettel); *ustalla* mesterül (*usta*), p. o. *vjlat* játszik (v. ő. magy.: e m b e r ü l viselte magát, vívott stb.); *šila* emberként (*šin*), p. o. *uba šinla turza pihre* a medve emberként fülállva nézett. Hogy ezen *la* valóságos módjelentő viszonyrag, ezen példák után nem vonhatjuk kétségbe; különben még meg is jegyzi Reg. az utolsó példában, *šinla* mellé: „vagy *šin-bak*,” azaz a *bak, b:k* = ként viszonyraggal, melyről alább. — Azonban van egy rak is időjelentő adverbium, melyek csak látszólag vannak ezen *la* raggal képezve: *hille* télen (*hil* tél), *šulla* nyáron (*šu* nyár), *šolla* esztendőben (*šol* esztendő), *sürle* éjjel (*sür* éj), a melyekhez még *konhurla* nappal-t is tehetjük, noha *kondur* magában nincs használatban a csuvas nyelvben, hanem csak *kon* nap. Ezek azért csak látszanak *la* viszonyraggal valóknak, mert tőlök, mint akármely más névszói töktől, képeztetnek ablativusok: *hilleren*, *šullaran*, épen úgy, mint *kürgonne* (őszszel)-től *kürgonneran*, *šorgonne* (tavasszal)-től *šorgonneran*. A *kürgonne* meg *šorgonne* pedig tulajdonképen = „ősz (*kür*) napja (azaz ideje, *konne*)”, meg „tavasz (*šor*) napja,” s bennök ép annyira nincs

viszonyrag, a mennyire, p. o. magyar „éjtszaka“-ban nincs, noha mégis mondjuk, p. o. „éjtszaka jött.“ E szerint világos, hogy a *hille*, *šulla* stb. is nem egyebek, mint puszta névszótók, melyek viszonyrag nélkül is adverbiumoknak használtatnak, s a bennök levő *la*, *le* kell, hogy névszók ép z ö legyen. A mint gyanítjuk, ezen *la*, *le* képző némileg megfelel a magyar *-ság*-nak ilyenekben: „mai napság, mostanság,“ melyek szintén mint adverbiumok használtatnak, a nélkül, hogy azért valakinek a *ság*-ot a viszonyragok közé sorozni csak eszébe juthatna is.

Megjegyezzük még *la* raggal való ezeket: *vezerle* (Visn. *veze'rlé*) hanyatt (noha *vezer* magában nem használtatik, de alkalmazsint hátat, vagy gerinczet jelent; v. ö. székely *hátlag* = hanyatt; a ragra nézve ezt is: *haslag*, p. o. fekünni M. Nyelv. VI, 330), p. o. *vezerle virdat* hanyatt fekszik; *poš-hir-le* fej-tetön v. fej-tetővel (*poš-hir* tkp. fej-sík, *сремь*), p. o. *pošhirle turat* v. *šuva úkre* fej-tetön áll v. fej-tetővel a vízbe esett; *irgelle* rendben (*irgi*, rend, sor), p. o. *porde irgelle* rendben van mind; *ti'bille* szárazon, hiába (*tibe* száraz); *omla hišla* elül hátul, mintegy: előleg utólag (*om* előttevalóság, *hiš* utána- v. mögötte-valóság), p. o. *jirgibü omla hišla kajasse* rendben elül hátul mennek, azaz: egyik a másik után. Az alapszókra nézve azonban nem világosak: *saremla* szándékosan (v. ö. *saremsér* véletlenül); *orla keresztül* (*orla pirle* keresztül kasúl); *küdellä* kölcsön (*küdes* várni, tehát alkalmasint: várólag, *küde* v. *küdi* tőtől); *varla pornasse* barátságosan élnek (aligha *var* = has-tól). Ez: *irikle* szabadon, kénye akaratja szerint, (p. o. *pornadep* élek) lehet melléknév is, *la*, *le* melléknév képzővel; mert *irik* csak főnév (szabad akarat, szabadság).

8) *in* (Elsőgr.) *en* (Reg.) mélyhanggúlág, *en* (Reg.) magashanggúlág, önhangzó után csak *n*. Az *e* raggal való alakot, Regulynál legelőbb is, mint praedicativust találjuk (nuncupativusnak nevezi), v. ö. magyar *-nak*, *nek* ilyenekben: valaminek látszik, tetszik, tartani stb. P. o. *inšeren šoren korinže* messziről fehérnek látszott (*šora* fehér; *šora*-tól *šoren*, mint *tora* isten genitivusa *toren*, *tor'in*); *eb ona ašan korza* én ötet gyermeknek v. mint gyermeket láttam (*aša* gyermek); *eb ona aremen ilem* én öt feleségül veszem (*aremen* feleség). *uden kornat* lónak tátszik [t. i. az a mit távolban megsejditettünk] (*ut* ló). — Reguly *e* ragot egynek mondja a genitivusi raggal, a melylyel igaz, hogy szerinte alakra nézve egyező; azonban nem

tudjuk, vajjon az Elsőgr. és Visnevszki szerint való *nin*, *nen* (*nin*) genitivusi ragalak ezen praedicativusi jelentéssel is előfordúl-e, mert csak akkor volna meg a teljes alaki egyezés is a két rag között; másodszor pedig a csuvas genitivusnak oly annyira ki van fejlődve possessivusi jelentése, hogy egyenesen, mint új névszótő ragozható (lásd Ny. K. I, 261—64): a possessivusi jelentés pedig nem igen fér meg egy ragban a praedicativusival és általános mód-adverbiumival, melyet még legitt *n* ragunkon fogunk látni. Azért is ezt külön ragúl hozzuk föl.

Módjelentő adverbiumok ezek: *šar-oran* mezítláb (*šar-ora* me-zitlenláb), *piži'ken* kicsinyként, lassanként (*piži'ike* kicsiny), *saghal'ın* (Elsőgr.) *sagha'l'in* (Visn.) kicsinyként (*saghal* kevés); *irigen* süret szabadon jár (*irik* szabad akarát), *ola'ghen* magányosan (*ola'h* — ezt Reg. így magyarázza: „mikor az úr asszonyostól kimentek a házból”; locativusa: *olahra* is van, tehát magát az *ola'h* szót főnévnek kell tekinten; Visn. szlovárjában: *ola'h* v. *ola'ghin* magára, egyedül; Máté 6, 6 *olahra'* titokban, *olahr'ı* titokban való), *koden* turat hátul áll (*kot* posticus), *koban* rakásonként (*koba*), *polken* seregenként (*polk*). Szintide tartozóknak látszanak, noha alapszavaikat nem ismerjük biztosan: *ara'n* bajosan, alig, *vu'rten* (Reg.) *vurta'n* (Elsőgr.) lopva, titkon. — Általában az *ın*, *n* rag mennyiséget vagy mértéket jelentő szókön a magyar „-on-ként”-nek felel meg: *jalen* falvanként (*jal*), *konen* saplep eb *ona* naponként v. nap szerint, nap számra fizetek neki (a szerint, a hány napot dolgozott; *kon* nap), *jabalan* *pıhsa* *parep* darabonként megnézve adom neki (*jabala*); *hoden* volat czédulánként olvassa (mindegyik czédulát); *sagaden* volat *vul* órák szerint olvassa, azaz: számlálja (az időt; *sugat* óra). Hasonló jelentése van egy külön postpositionának, mely azonban maga is az *ın*, *n* raggal alakultnak látszik: *sı'ren* (*seren*) p. o. *erne* *siren* hetenként, *šol-dalik* s. évenként, *oı'ih* s. havonként, *sugat* s. óránként, minden órában, *ir* s. reggelenként, minden reggel, *kaš* n. minden este, *jal* s. falvanként (p. o. *vonzer* *sin* *turatriš* tíz-tíz embert állítottak), *sin-zeren* emberenként (*per* *som* *paratpir* egy-egy rübelt adunk). Lásd ennek a *ma*, *mä*-végű nomen actionis mellett való használatát Ny. K. I, 410.

Néhány, időre vonatkozó szón is előfordúl *ın*, *n* ragunk, a mikor-kérdésre felel öleg: *šıven* Reg. nyáron (*šu* nyár), *hılın* télen (*hıl* tél), p. o. *ku* *šıven* *pıderebir* *leple-de* *polzan* e nyáron elvégezzük

akárhogy is; *ku šuven ušši šok* e nyáron nincs hőség. Reguly szerint, ki egy helyütt egybeállítja a *šu* szónak több, az időviszonyokat kifejezhető ragokkal való használatát (*šura* loc., *šuva* dat., *šuran* abl., *šuvibe* p. o. *ku-žal šuvibe* ez év nyarával, az idei nyáron át, és a most említett *šuven*) — ugyanígy (azaz ugyanily ragokkal) használhatók még ezek: *hıl* tél, *kür* ős, *šor* tavasz, *šol* év, *oži* hónap, *ernü* hét, *kon* nap, *sür* éj, *talek* (*talik*) éj-nap (azaz 24-órás idő, *сутки*), *ir* reggel, *kaš* este, *vuhut* idő(-szak), *saman* idő (*vuhut*, *saman*-ról l. fent. 19. lp.); kivételt, szerinte, csak *hıl* tenne, melynek a rendes *hilde*, *hilin* mellett ezen ragosalakjai vannak: *hille*, *hilleren*, *hillibe* ezek helyett: *hile*, *hileren* (vajjon nem inkább *hilden*-e?), *hilibe* (azonban v. ö. fent. 7. alatt *šulla* stb.). Ezek szerint úgy, mint *šuven hilin*, ezek is vannak: *küren* ősszel, *šoren* tavasszal, *vuhuden* időn, időben, *konen* napon stb. — De szabad még e kérdést tennünk, vajjon *šuven hilin* épenséggel ugyanazt jelentők-e, a mit *šura hilde*? Gyanításunk szerint amazok inkább az idő kiterjedésére vonatkoznak (mintegy: nyár szerint, tél szerint — azaz nyár, tél folytatában, v. ö. magy. „nyaranta, nyarantan”), emezek pedig az időszak valamelyik pontjára.

9) *alla*, *üllä* (*ellü*, *elle*) rag (lásd Ny. K. I, 219.). Jelentése a localis hova-irány kifejezése = felé, -be-nek. Reguly e ragot összetettnek tartja a dativusi *a* és a 7) említett *la* ragból; azonban tanácsosabb, azt egészben külön ragnak venni, minthogy aligha megbizonyítható, hogy p. o. *holalla* ebből lett: *holana-la*, és e jelentés „város felé” ebből: „városnak-lag v. városnak-ként.” Még e példát adja: *hüvel toghišnelle pighat* napkeletnek (felé) fordúlt (tkp. néz). Az ebbeli *toghışnelle*-ben az *n*-t a 3. birtokosrag maradékának tartjuk: *hüvel toghış-n-elle* nap keletének v. nap kelete (v. támadatja) felé. E mellé: *holalla*, ezt teszi: *hola jenelle*, a *jenelle*-t, mint postpositíót véve, mely szintén *alla*, *elle* raggal *jen* (oldal)-tól származik. Elsőgr. 65. l. az „ide, oda” helyadverbiumokat így adja: *konda*, *kondalla* és *onda*, *ondalla*, azaz: a már is locativusi *da* raggal való *konda*, *onda*-hoz még az *alla* rag is járul. Szintígy Reguly is, meg *šavendalla*, *šagendalla* (de *leş*-től, melynek locativusa *lere*: *lellä*, nem *lerelle*). Ez jóformán azért van, mert *konda*, *onda* azt is teszik: „itt, ott,” úgy hogy a hova-irányt a *kondalla*, *ondalla* alakokkal határozottabban kellett megjelölni, hasonlólag, mint p. o. a német *dorthin*, *wohin*-ban történik. A *kondalla*, *ondalla* felemása a

štalla (hova, Elsőgr.-ban *hštalla*) is (*šta* hol; lásd Nyelvtud. Közl. I, 256.).

10) *čen* Reg., Ahlqvist (l. Ny. K. I, 221.), határvető (terminativus) rag = magy. „-ig.“ Visnevszki szlovárjában *čen*-t így adván: *даже* (sőt még, mégis), *до* (-ig), *отъ* (-től), *изъ* (-ből) — nyilván két egymástól nagyonis különböző ragot egybekever; mert a „-től“ és „-ből“ jelentések azon *čen*-t (vagy helyesebben *žen*-t, csak hogy Visn. ezt is csak *ченъ*-nek írja, l. Ny. K. I, 362. jegyzet) illetik, mely csak az ablativusi ragnak (*дан*, *dän*, *ran*, *rän*) egyik még pedig 3. birtokosrag után használt alakja; csak a *čen* = *до* a mi határvető ragunk, melynek jelentésével a *даже*-t is jóformán lehet egyeztetni. — Reguly is mindenkor kemény *č* vel írja, minek okátán abban rejlik, hogy a *čen* eredete szerint kettős *čč*-t kíván (v. ö. a *če* = „erat“, néha *čče*; s noha szintűgy enklitikon mint akármely viszonyrag, soha sem *je*, l. Ny. K. I, 368.).

Főleg időbeli határvetésre használtatik : *šimik-čen onda pornadep* szemik-ig (húsvét után 7-dik csütörtök, orosz *семикъ*) lakom itt; *kaš-čen vjlařemir* estéig játszottunk. Ilyen alkalmazásánál fogva a *čen* rag nomen praesentis-szel vagy nomen futuri-val képez egy gerundiumot (*at-čen*, *üt-čen* Visn., és *i-čen* Reg.), l. Ny. K. I, 429. l. — Több (mutató és kérdő határozatlan) névmástövekkel határvető adverbiumokat képez : *kon-čen* eddig (*ku* ez, tö *kon* : Reguly a névmások ragozása alatt temporalis-nak hozzá föl ezt és a hasonló alakokat); *leš-čen* addig (Reguly szerint rossz; csak ez mondatnék : *leš kiličen* mintegy : az jövet-ig — míg az jó, addig); *on-čen* addig (*vul*, tö : *on*), *šaven-čen* addig (*šava*, tö : *šaven*); *šagen-čen* helyett azonban ezt adja : *šak vuhut-čen* ez időig, eddig), *min-čen* meddig (*min*, mi) vagy *min vuhut-čen* (mi időig), p. o. *min-čen konda pornaden* meddig maradsz itt?, *nim-čen-de* semmeddig (*nim-de*). Sőt mikor-kérdésre felelő adverbiumokhoz is járul *čen*, határvetőkké változtatván azokat : *hunja-čen* v. *husšan-čen* meddig (mikorig), *tahšan-čen* v. *takšan-čen* valameddig, nem-tudom-meddig Reg., *hal-čen* mostanig, Visn. (*hal* most).

11) *žin*, kellő mássalhangzó után : *šin* Reg., Visn.; Elsőgr. *žen*, Reg. is néha *žen*. Jelentése leginkább a magy. „ért“ -ének felel meg; mint ez használtatik először morális ok kifejezésére : *tora-žin pološ* segíts az istenért; *ašše-žin anjah čidadep* csak atyjáért (atyja kedvéért v. miatt) türom; *abaj ilmä kalan-ži v ildem* az ért vet-

tem, hogy anyám mondta, hogy vegyem meg (tkp. anyám-venni-mondott-ért vettem; *kalan* itt a. m. *kalane*, s abban a *ne* part. praet. képzője épen úgy rövidült meg, mint rendesen a tagadó *ma*, *mä*-vel való *man*, *men*-ben); *olbut aži-žin anjah konda pornadep* csak az úrfiért élek itt (azaz kedvéért; *olbut aži* úr fia, gyermeke); *eb okš i-žin isledep* én pénzért dolgozom; *eb okša-žin kildem* a pénzért jöttem (hogy elvigyem); *voda-žin kajni anjah* csak fáért ment (hogy hozzon). — *vurlana-žin ona titriš* lopásért fogták meg; *huva hide-žin pamastep* a maga fősvénységéért nem adok neki (azért, mert fősvény). Többnyire az ablativus ragja is használható ez okviszony kifejezésére: *huva hideran*, *vurlaneran* (lásd fent. 5. alatt). V. ö. a *ne* part. praet. *žin* raggal, Ny. K. I, 419. — A *paras* (adni) ige mellett, a tárgy, melyért adunk valamit, hogy megvegyük, vagy az ár, melyen elad valaki, *žin* raggal tétetnek ki: *šak ut-šin šlir som parat* e lóért ő 100 rúbelt ad; *toter-žin som padem* a kendőért egy rúbelt adtam; *igebus-šin par kona* add ezt egy garasért; (v. ö. fent. 2. alatt a dativust). — Az *ok*, a melyért, lehet egyszersmind a cél, a melyre, a mely végett teszünk valamit: így a *žin* finalis-viszony kifejezésére is használtatik: *san-žin ize kildem* számodra hoztam (efféle *žin* helyett azonban egy külön postpositio van: *vali*, lásd alább); *utsam-žin šlūi iles por* a lovakért (lovak számára) zabot kell venni. — Végre csereviszonyt jelent, úgy mint magy. „ért = helyett“; *abaj-žin pir ize badem* anyám helyett vettem vásznat (на мѣстѣ ея = helyette); *hva-žen mana jaže* maga helyett engem küldött; *toter-žen šlik paže* kendő helyett sapkát adott.

Reguly a *žin* eredetére vonatkozólag azt jegyzi meg, hogy „*žin*, azaz *ežin*.“ Evvel az *eš* v. *iš*-ből származtatja, mely = bél, belső része valaminek. De ezt nem tartjuk valószínűnek, a több törökség egybehasonlításából veendő okokból.

12) *bak*, *bek* (kellő mássalhangzó után *pak*, *pek*, vagy a hozzá-simúlt nyomatékosító szócskával *bagah*, *begeh*) Reg. — Hasonlítást fejez ki = magy. „-ként“: *pojan šin-bak* pornat gazdag emberként él (úgy, mint g. ember); *man-bagah tomlanne* úgy van öltözve, mint én; *huva ul-begeh joradat* maga fia-ként szeret [engem] (úgy, mint maga fiát; magashangú *begeh* van, tán mert tkp. *ul* van, azaz *ule* 3. birtokosraggal); *ašše-bek vurum* atyja-ként magas (tkp. hosszú; oly magas, mint atyja); *kajik-pak hide kajat* gyorsan megy mint a madár; *usta-bak vjlat* mesterként játszik; *kildi-bek tomlanne* otthoni-

ként van öltözve (= otthoniasan). — A *kornas* látszani ige mellett: *tu-vat ut-pak kornat* négy lónak látszik (azaz: úgy látszik v. tűnik föl, mint négy ló); *ikki-bek kornat* úgy látszik, mintha kettő volna. V. ö. fent. *in, n* ragot, melynek praedicativusi jelentése mégis némileg eltér a *bak, bek*-étől. — A Káté elején: *bornmaškin vul kala'na-bek* úgy élni, a mint ő parancsolta (жить такъ, какъ онъ повелѣлъ); a csuvas pedig szószerint: élni ő-mondott-ként. Itt is van *bek*, hol inkább *bak*-ot várnánk; Visn. is szlovárjában csak *bek*-et hoz föl („hasonlólag“), a miből úgy látszik, hogy a ragnak, eredeténél fogva, magashangú volt az eredeti önhangzója, melynek a hangrendhez illeszkedése még nem ment véghez tökéletesen, olyformán mint p. o. a magyarban tájonként csak *-nek* használtatik, nem *-nak*, bár mélyhangú szóhoz járulólág.

13) *vali* Reg., *vali'* Visn., hangrendhez nem illesz kedőrag.

- Jelentése a finalis viszony = magy. „számára“: *kona on-vali parza jarep ep* ezt az ő számára küldöm; *man süli šok ham utsam vali* nincs zabom lovaim számára; *san-vali ize küldem* te számodra hoztam (vagy *san-žin* te éretted). — E ragnak mily anyagszóból való eredete is még látható: Reguly hozzá jegyzi, hogy, „*va'le* rész (Visn. *va'lä*), *vali'* része; azért nem csodálni való, ha a *vali*, mint igazi, és viszonyragtalan névszó, még más ragot vehet föl; jelesen használtatik: *vali-žin* (tkp. részeért, v. ö. magyar „részére“ és *valileh* azaz: *vali-le-h*, *vali*-hez járulván a 7. alatt említett *la, le* rag, meg a nyomatékosító *h* (*ah, eh*), mintegy: „részeleg, részeül“: *ul valizhin mar, ham valizhin-de šok* nem csak hogy fiam számára, [de] magam számára sincs.

A Káté czimlapján az mondatik, hogy ez a *katihizis* (káté) *čuva šsa'm-vali'* fordítottatott csuvas nyelvre; mellette oroszúl: „въ пользу Чувашъ, a csuvasok számára.“ Máté 6, 2. *kilemš valli'* (így írja, két *ll*-lel, a mit Ny. K. I, 223. 2) szerint magyarázhatni *baradin* koldusért adsz (koldus részére, koldusnak).

14) *birghi* (*pirghi*) Reg., *birgi'* Visn. — Jelentéséről Reguly csak e két példát adja: *san-birghi mana vatriš* te érte d (te kedvéért) engem megverték; *on-birghi manus moklaška larže* ő érte (ő kedvéért) Visn. így fordítja: по, для, о — a melyek közül legalább a *для*(ért) igazolható a Reg.-féle példákkal; по és о-nak több értelme van, olyan is, mely aligha ráillik a *birghi*-re p. o. по után, о рól stb.).

15) *turuh* Reg., *tu'ruk* Visn. — Eredeti jelentése = szerint,

hosszában, mentében (ném. längs) s ezt Visn. is adja szlovárjában
 вдоль, по. P. o. *šol turuh juvissam turasse* az út hosszában (menté-
 ben) fák állanak; *porne turuh volat* az ujjakon számlál (mintegy :
 az ujjak szerint, hosszában, egymásutánvalóságokat követve); *jal*
turuh (v. *siren sūret* faluról falura jár, по деревнямъ ходитъ — v.
 ö. Visn. по-ját (tkp. falvak szerint, falvak mentében, a hogy egy-
 másután a falvak következnek; lásd fent. *siren*, a 23. l.). — Átvite-
 teles használat : *olbut aži turuh anjah konda pornadep* csak az úrfi-
 ért (az úrfi kedvéért) élek itt, v. ö. *žin* raggal ugyanezt, fent. 26.
 lp. — Hozzáilleszkedés, vele-egyezés értelmében = „szerint“ :
ügürnä turuh по писаниемъ az írás (szent írás, tkp. az ejtett [szó])
 szerint v. ö. lat. „secundum.“ — Szólás, beszéllés igéi mellett, a
 tárgy melyre a szólás vonatkozik, *turuh* postpositívóval is kitehető :
eb onba poplezä tīr sotmalli turuh beszélltem vele a gabna-eladásról
 (v. iránt, mely szintén a hova-írányra vonatkozik); l. Ny. K. I, 414.
 meg 408 : *omba poplezü pol řidas turuh*.

16) *vi'ter* -on által, -on keresztül. Reg., *vitre'* Visn., *vitřä'h*
 (nyomatékosított alak) Elsőgr. : *kandik viter kordem* az ablakon át
 láttam őt; *jal viter čopsa' anje* a falun át futott lefelé; *huma viter*
pžžal-ba peje a deszkán át lőtt (az eredeti szórendje szerint : a desz-
 kán át puskával lőtt); Márk Ev. 11, 16. *čerkuv (čergü) vi'tre sük-*
lämä a templomon át hordani.

17) *or'la* -on által, *чрезъ* Reg. Vis. Elsőg. (hogy *orla*, mely
 egyszersmind adverbium is, a fentebb említett *la* raggal alakult, s
 tkp. „keresztül“ volna, ott a 22. l. csak gyanítólag állítottuk, mint-
 hogy *or* alapszava nem is mutatható ki; a miért is nem *b.* alá *tüslä,*
majla mellé soroztuk) : *šu orla išre* a vízen át úszott, *karda orla*
sikre a kerítésen át ugrott, Reg.

b) 3-dik személyi birtokosraggal és egy casusrag-
 gal képezett postpositiók.

Ezeknek alapját teszik valamely helyirányt, idő- vagy más
 viszonyt vagy eredetileg vagy átvitelesen kifejező névszók, p. o.
 řš v. *ěš* belső rész, *si* tető, átvitelesen = a mi fölül van stb. Minthogy
 3. birtokosraggal vannak (ilyformán : „a ház *belsejében*“) magától
 értetőleg csak oly névszóhoz járúlhatnak viszonyítólag, mely nem
 az 1. vagy 2. személy névmása (mert nem lehet : „*én belsejében*“);

ha tehát mégis 1. és 2. személynévmáshoz kellene járúlni a névviszonyítónak, ez 3. birtokosrag nélkül való alakban lép föl, de egyszersmind az 1. 2. személynévmások genitivus-possessivusba tételnek, úgy hogy p. o. a „belsőmben = bennem“ épen úgy fejeztetik ki, mint „lovam“ *man ut* által (t. i. „*man* belsőben = belsőmben“). Mert meg kell jegyezni, hogy az 1. és 2. birtokosragoknak ilyenkor használatása, ha el nem enyészett is egészen, de mégis már ritka és szokatlan, a mint általában a birtokosragokkal való élésre nézve a csuvas nyelv nagyon megfogyatkozott (lásd : Ny. K. I, 226.). — A következő postpositióknak tehát elülbocsátva alapszavaikat, mind 3. birtokosraggal, mind a nélkül való alakjaikat fogjuk adni.

18) (Alapszó : *ış* Visn. v. *eş* Reg. bél, valaminek belseje) : a) *šinje'* -ban -ben (*š-in-je*; az *š* e helyett : *eş*, *ış*, melynek *e*, *ı*-ja elveszett; *in* 3. birtokosrag; *je* az ez után kellő locativusi rag = *ra*, *re* v. *da*, *de*); Visn. *žinje'* = *вѣ*; Elsőgr. *rä* (a locativusi rag) mellett *žinje'* (*жинджѣ*) = *вѣ*, *во*. A *žinje'* tulajdonképen az önhangzó s némely mássalhangzó után kellő lágybetűs alak. — Evang. Máté 1, 20 van még a kezdő önhangzóval is *žinje'* : *on žinje'* ő benne; János 6, 57 *on žinjä'*. — Birtokosrag nélkül : *šra'* (*š-ra*, e helyett : *eş-ra*).

b) *šinje'n*, *žinje'n* -ból, -ből (*š-in-žen*; *žen* a 3. birtokosrag után kellő ablativusrag). — *šra'n* (e helyett : *eş-ra'n*).

c) *šnü'* -ba, -be Reg., *šne* és *išne'* Visn. (*š-n-ü*, *ü* dativusrag). — *ša'* (*š-a*, *ež-a'* helyett).

e) *eššin* -ba, -be Reg. (ha csak nem a *š-nü* = *ežinü* v. *eššinü* megrövidült mellékalakja, a fent. 8. alatt tárgyalt *n* raggal készültnek látszik), p. o. *vurman eššin tohrem* kimentem az erdőbe.

A többire példakül hozza föl Reg. : *sunuh šinje virdat* a lisztben fekszik; *vude šnä hor* tedd (helyezd) a szénába; *utsam viďä šinje turasse* a lovak az istállóban állanak (vagy *viďerä turasse*, mint-hogy az egyszerű locativus is már ugyanazon viszonyt kifejezheti); *horan šinje viret* a katlanba fő (vagy *horanra*). Különösen a *šnä*, *šne* gyakorabb használatú és kelletű, minthogy az egyszerű dativus, mely helyette állhatna, egyszersmind accusativust is fejez ki, s így nem eléggé határozottan jelöli meg a kívántatott viszonyt : *šak totter šne čurga* e kendőbe göngyöld be (ellenben : *šak tottera č. e* kendőt g. be); *hodaža jadem* zacskóba eresztettem; ellenben : *ho-*

daža hodem lettettem a zacskót; félreérthetetlen csak ez: *hodaš šne hodem* a zacskóba tettem.

19) (Alapszó: *si* teteje, felső része valaminek p. o. *pürt si* v. *sije*, *vīdā si* háztető, istálló teteje; *sūt si* v. *sije šinna* a tej-fel megfagyott, megaludt):

a) *sinže* -on, -en (rajta), Elsőgr. *sinža'*, Visn. *sinže'* = на, azaz orosz locativussal járó на (*sinže* e h. *sijinže* = *sij-in-že*). — *sira* (*si-ra*).

b) *sinžen* -ről, -ről Reg., *sinže'n* Visn., Elsőgr. (ebben csak *sinže'n* van ugyan, de bizonyosan csak sajtóhibából marad el сидче́нь-*ből* az н; *sinžen* különben = *sij-in-žen*.) — *sira'n* (*si-ran*).

c) *sine* -ra, -re Reg. (= *sijine*, *sij-in-e*, v. ö. *šnā*), *sine'* Visn. — *sija'* (*sij-a*).

d) *sin* (lehet 3. birtokosraggal, vagy a nélkül is; v. ö. különben *eššin* 18. alatt).

e) *si'be* (3. birtokosragra mutat a *be* instrumentálisrag magashangúsága: *si'be* e h: **sijibe*, *sij-i-be*) és

f) *sine'lle* (**sijinelle*, *sij-in-elle* a fentebb 9. alatt tárgyalt *alla*, *elle* raggal; v. ö. ugyanott: *hūvel toghis-n-elle*).

Juvis sinže larat a fán ül; *sine suhman on sinže pajan* új kátfánja van rajta ma; *šak palli sinžen palarem* ezen jelről ismertem meg (v. ö. 4. az ablativust); *man sira larat* rajtam ül; *man sija hor* én reám tedd; *man siran* (v. *sin*) *kasše kajre* rajtam átment; *vođa sin* (nem *siran*) *kasše kajre* átment a fán.

20) (Alapszó: *aj* = alja valaminek; *šu aj-e čollo* a víz alja köves; *sag-aj* lócza-alj, a lócza alatti köz):

a) *ajinže'* alatt Reg. (*aj-in-že*). — *ajra* (*aj-ra*).

b) *ajinže'n* alól (*aj-in-žen*). — *ajran* (*aj-ran*).

c) *ajnä'* alá Reg. (*aj-n-ä*); *ajne'* Elsőgr., Visn. — *aja* (*aj-a*).

d) *ajbe* (v. ö. fent. *si'be*) Reg.

e) *ajin* (v. ö. *eššin*, *sin* 18, d.) Reg.

Stel ajinže virdat az asztal alatt fekszik; *stel ajinžen tortsa ke-la'r* húzd ki az asztal alól; *šu ajin tohre* víz alól jött ki; *ambar ajbe* v. *ajin tohrem* kijöttem a hombár alól (*ajbe* mintegy: aljával v. alján, v. ö. *tibe-be kildem* szárazzal jöttem, szárazon, fent. 5. alatt); *san aja horam* te alád teszem.

21) (Alapszó: *om* elő, előrész, *om-e* eleje; *pürt om* ház eleje, azaz: крыльцо, ház előtt való lépcső; *ut ome savlaga* a ló eleje (szügye) széles; *kūbe ome šonže* az ing előrésze megégett):

a) *ominže* előtt Reg. (*om-in-že*), *o'minda* és *o'minže* Elsőgr., *omınže* Visn. 59., de a szlovarban *o'minže*. — *omra* (*om-ra*).

b) *ominže'n* elől Reg. (*om-in-žen*). — *omra'n* (*om-ran*).

c) *omne'* elé Reg. (*om-n-e*), *omne'* Visn. — *oma'* (*om-a*).

d) *ombe* Reg. (v. ö. *sibe*, *ajbe* 19. 20. alatt).

e) *o'min* Reg. (v. ö. *ajin*, *sin*, *ešin* 18. 19. 20.) v. *omen*.

Példák : *man omra tuže* előttem állott; *koš omınže'* szem előtt nyilván, Máté 6, 4; *san omen kalaza kedartre anjah* csak az imént te előtted (azaz : eljöveteled előtt) mondta meg; *abat sijas omen kordem* ebéd előtt láttam (*omen* időviszonyról használva).

22) (Alapszó : *hiš*, vagy tkp. *hiš* hát, hátulsó rész; *suhman hiž-e* *sidilne* a kaftan háta elszakadt) :

a) *hižinže* mögött Reg. (*hiž-in-že*), *hižinže'* Elsőgr., Visn. — *hišra'* (*hiš-ra*) Reg.

b) *hižinže'n* mögül Reg. (*hiž-in-žen*). — *hišra'n* (*hiš-ran*).

c) *hišnā'* mögé Reg. (*hiš-n-ü*). — *hiza'* (*hiž-a*).

d) *hižibe'* Reg. (*hiž-i-be*).

e) *hi'ssin* Reg. (v. ö. *o'min* 21.), *hi'ssin* позади, mögött Visn.

Példák : *juvis hišne tuže* egy fa mögé állta; *jal hižibe* (v. *hišsin*) *irtse kajrem* a falu mögött mentem el, hajtottam el; *hišsin* v. *hišran* időviszonyról használva : *vul šomur hišsin kajre* az eső után ment el; *abat sine hišsin kordem* ebéd után láttam őt; *vul kajri-de ik kon hišsin kajlah kilže* ő elment, de két nap után (két nap múlva) megint visszajött. — János Ev. 6, 2 *on hišsin kajre* ő utána ment (követte őt); Luk. Ev. 20, 20 *pīhsa on hišsin* ő utána vigyázván.

23) (Alapszó : *šom* mellék; *pirin jal šom-e šulla viren* a mi falunk melléke vizes hely) :

a) *šominže* mellett Reg. (*šom-in-že*), *šomanda'* (azaz : *šomānda*, *šominda*) Elsőgr., *šo'minže* Visn. — *šomra'* (*šom-ra*) Reg. Visn.

b) *šominžen* mellől Reg. (*šom-in-žen*). — *šomra'n* (*šom-ran*) Reg.

c) *šomnū'* mellé, -hoz, -hez Reg. (*šom-n-ü*), *šomne'* Elsőgr. — *šoma'* (*šom-a*) Reg.

d) *šomibe* (*šom-i-be*) Reg., *šomība* Ev. Máté 4, 18. (*šom-ün-ba*, v. ö. *ikšinbā* Ny. K. I, 232.)

e) *šo'min* (v. ö. *omin* 21.)

Példák : *juvis šomne turatrem* a fához állítottam, támasztottam; *man ale šomne sibisre* kezemhez ragadt; *orch tavrāš šomne hom* a többi szerszámhöz tettem; *juvis šominže šuksa turat* a fán

függ (tkp. a fa mellett, a mi igaz is, a fa mellett lelógó részét gondolván); *kumaga šominje turat v. virdat* a kályha mellett áll v. fekszik; *hort kardi šomin kildem* a méhkert mellett el jöttem; Máté Ev. 3, 10. *inde porda-da juvış timar šominje virdat* már a fejsze is a fa-gyökéren fekszik. — *pirin šomra pornat* mellettünk lakik; *man šomra okša bor* nálam pénz van (oroszúl со мною, szó szerint: velem); *vul man šoma kize tuže ő* mellém (hozzám) jövén megáll. Evang. Máté 4, 10: *kaj man šomra'n* eredj el mellőlem; Káté: *to'ra šomra'* isten mellett.

24) (Alapszó: *pat* — különben nem használtatik; Ev. Máté 2, 12 *huvazam batne'* = hazájokba; de ezt így lehet érteni: magokhoz v. magokni, a *nál, nitt, nül* sorába tartozó magy. *ni* raggal):

a) *padinje'* -nál, -nél (*pad-in-je*) vagy összevonva *panje'* Reg., *banje'* Visn. (nyomat. *banje'h*), *batnje'* Elsögr. — *patra'* (*pat-ra*) Reg., *batra'* Visn.

b) *padinje'n* -tól -től, (*pad-in-žen*) vagy *panje'n*, Reg. — *patra'n* (*pat-ran*) Reg.

c) *patnū'* -hoz, -hez, Reg. (*pat-n-ü'*), *batnū'* Elsögr., *batne'* és *batna'* Visn. — *pada'* (*pad-a*) Reg., *bada'* V.

d) *pa'tšen* -nál el, Reg. (v. ö. fent. *omin*; a 3. birt. ragos alak itt *pat-še* l. Ny. K. I, 232).

Példák: *vul man patra pornat ő* nálam lakik; *vul san patran man-bada kilje* töled én hozzám jött; *eb čürgö-batne sitrem* a templomhoz értem, azaz: a templomig mentem; *pirin piurt patšen čopsa kajre* a mi házunknál futott el.

25) (Alapszó: *a'jik* oldal):

a) *ajkinje* mellett Reg. (*ajk-in-je*). — *ajakra'* (*ajik-ra*).

b) *ajkinžen* mellől (*ajk-in-žen*). — *ajakra'n* (*ajik-ran*).

c) *ajkine* mellé (*ajk-in-e*). — *ajka'* (*ajk-a*).

d) *ajkibe* (*ajk-i-be*).

e) *ajkin* (v. ö. fent. *omin*, *šomin*).

Példák: *man ajka* (v. *šoma*) *larje* mellém ült; *juvis ajkinje* (v. *šominje šaksa turat* l. ezt fentebb) a fán függ; *šol ajkibe küdü sidarza süret* az út mellett legel (tkp. nyáját etetve jár); *juvis ajkine pīdanza larje* elrejték az út mellé.

26) (Alapszó: *jen* oldal, fél — p. o. ebben: félre, fel-é):

a) *jenjā'* (*jeninjā* helyett) Reg. — *jenjū'* (*jen-jū*; *rā* helyett *ja* az *n* miatt, v. ö. Ny. K. I, 231.)

b) *jenje'n* felől (*jeninje'n* h.), Reg. Visn. — *jenje'n* (*jen-žen*).

c) *jenä'* felé (*jeninä'* helyett) Reg. — *jenä'* (*jen-ä'*).

d) *jenibe* (*jen-i-be*) Reg.

Példák: *hola jenžen kilže* a város felől jött; *hüvel jenä' šavernže* nap felé fordult; *hujzem jenä' kajasse* magok felé mennek (haza mennek); *man jenä' pih*, *kondalla* én felém nézz, ide; Máté 2, 1. *hvel-toghīs jenje'n* napkelet felől; *hvel-toghīs jenje'* napkeleten.

27) (Alapszó : *ho'ža* köz, zwischenraum) :

a) *hoššinže* között (*ho'ža* 3. birt.raggal Ny. K. I, 223. l. 2) pont szerint : *hošši[n/]*; *hoššin-že*) Reg., *hoššinje'* Visn. (csak egy *š*-sel írva, de nem *ž*-vel), *hoššinžä'* Elsőgr. (egy *š*-sel). — *hožera'* (*hože-ra*), Reg.

b) *hoššinžen* közül, Reg. (*ho'ža* : *hoššin-žen*). — *hožera'n* (*hože-ran*).

c) *hoššinä'* közé, Reg. (*ho'ža* : *hoššinä'*), *hošnä'* Elsőgr. — *hošša'* (*ho'ža* dativusa, *su'ro pü'gö* — *surra' pükkü'* szerint, l. Ny. K. I, 214).

d) *hoššiibe* között át, között el (*ho'ža* : *hošši-be*). — *hožeba* (*hože-ba*).

e) *hoššin* (v. ö. *omin*).

Példák : *voda hoššinže topre* a fa között találta; *ik juvis hošš'ine šakrem* két fa közé akasztottam; *sinzam hoššiibe čopsa kajre* az emberek között futott át. Kátéban : *vulzam hošne' mana-da vřin bar* ő közéjük nekem is adj helyet.

Időviszonyról használatnak *hošša* és *hožera* különösen a *ne* participiumalak után (l. Ny. K. I, 419.) : *abat sina hožera kalare ebéd* (ebédevés) közben mondta; *abat sine hošša sitrem* [még] ebéd közbe érkeztem meg (mintegy : ebéd evő közbe érkeztem, s igen jól áll itten a mozgási ige mellett a dativus *hošša* : ebéd között érkeztem);

28) (Alapszó *tül* szemközt való oldal; irány; *sin tül-de poldem* szószerint : egy ember *tül-jében* lettem, azaz : egy emberrel szemközt jövék, úgy hogy észrevettem) :

a) *tülinje'* irányában, iránt v. aránt. (*tül-in-že*) v. *tülinže* Reg., *tülinje'* ellenében, szemközt, Visn. — *tülde* (*tül-de*).

b) *tülinžen* (*tül-in-žen*) v. *tülinžen* Reg. — *tülde'n* (*tül-den*).

c) *tülnä'* (*tül-n-ä'*) Reg. — *tülä'* (*tül-ä'*).

d) *tülibe* (*tül-i-be*) R.

e) *tulin* (*tül-i-n*, v. ö. *omín*).

Példák : *šav juvis tulinže turagan sin* annak a fának irányában (azon fa iránt) álló ember ; *šav juvis tülibe pih* azon fa iránt (tkp. irányával, azaz : irányát követve) nézz ; *eb juvis tülne tudom, šavenba vul mana korimare* a fa irányába álltam, azért ő nem látott meg (Reg. evvel adja : за деревомъ, a fa mögé, a mi a nézőnek, a vulnak szempontjából jelöli meg a viszonyt, míg a *tülne* tulajdonképen az állónak, *eb*-nek álláspontjára vonatkozik) ; *eb šol sinže vulzam jale tulinže toprem* az úton találtam, az ő falvokkal szemközt.

— Időviszony kifejezésére : *mungon tülne kilet* húsvét felé jő ; *semik tulinže kilimare* szemik táján nem jött el ; *mungon tulinžen kajre vul* körülbelül húsvétől fogva, h. óta ment el (mintegy : húsvét tájától). V. ö. a *tül* önálló főnévként : *šava tüle kil* azon idő körül jöjj около это время, de tkp. azon *tül*-re, mintegy : „a’ tájra“. E helyett azonban Reg.-szerint az is mondható : *šaven tülne*, azaz : annak tájára.

29) (Alapszó : *var* gyomor) : *varinže*, *varne’* stb. Reg. — használtatik a „közép“ (közepett, közepén) kifejezésére. Visn. : *va’rinže* közepett (*var-in-že*). — P. o. *vurman varibe konibeh šüräremir* erdő közepén jártunk mindennap.

A „közép“ kifejezésére használtatik azonban még *veda’* (*vida’* *sir* v. *vedi’* *sir* Reg., *vuda’* *sir* Visn. is, tkp. „közép hely“ : *šol vedi siribe kaj* az út közepén menj ; *pürt vedi sirinže’ turat* a háznak közepén áll.

30) (Alapszó : *tol* kívülvalóság) : *tolinže* (*tol-in-že*) -on kívül — előfordul Regulynak e mondatában : *kil kardi to’linže jo’lje* az udvaron kívül maradt. — A locativusi *tolinže* szerint biztosan föltehető ez is : *tolinžen* (valamin) kívülről, mintegy : küljéből.

31) (Alapszó *hut* : *ik hut* két szer, és : kettős, duplex ; *huda kiris* tkp. *hutba* bemenni, t. i. valakiért = védeni valakit, helyét állani valakinek, Visn. szlovárjában ; *onžen huda kires* v. *šüres mana* ő érte nekem kell bajlódnom Reg. — de itt is csak a „beállani, mintegy : szerbe menni v. jární“ van kifejezve, a min eset szerint vele járó „bajlódás“ is érthető) :

hutne (*hut-n-e*) -ért, helyett (tkp. szerébe), -ra, -re (= ném. für, zu) : *šogha hutne tir hona* galléra [bárány] bőrt vettek (tkp. gallér szerébe bőrt tett[ek]) ; *purmis hutne tuže vul* a golova (előljáró, bíró)-ért állott v. a gol. helyett állott v. igyekezett (fölfogta ügyét).

32) (Alapszó: *čoh* kor, 1. fent. 5. alatt a *čoh* jelentéséről):

čoh (maga a személy- és viszonyragtalan alapszó) vagy *čohne* (*čoh-n-e*)-kor. Reg. (Tudvalevő, hogy a magy. „-kor“ is viszonyragtalan s „koron v. kort“ helyett áll): *simik čoh kilep* szemikkor jövők; *mungon čoh kajre* húsvétkor ment el. — Mutató, kérdő, határozatlan névmások után: *kon-žoh* ekkor (Reg. ezt és a többi a névmásoknál, mint egyik „temporalis casus“-t adja), *leššin-žoh* akkor (*leš*), *on-žoh* akkor (*on-žohne'* Visn., Ján. Ev.-ban többször *on-žone'* a *h* kizsorításával), *šagen-žoh* ekkor, emekkor, *šaven-žoh* akkor, amakkor, *huš-čoh* mikor, a mikor, *per-per čoh* valamikor. A *hu* (*hun, hon*) kérdő névmástőhöz azonban (1. Ny. K. I, 256.) egy más alakú temporalis rag járul: *ža* v. *šan*, Reg., *ža* v. *šan* Visn., melynek a *čoh* alapszóval való eredeti összefüggését is föltehetjük nagy valószínűen: *hun-ža* mikor (*hon-ža'* Visn.), *hušša'n* mikor. Különösen használatos *čoh*, *čohne* a *ne* participium után, a mi által temporalis mellékmondatok pótoltnak (1. Ny. K. I, 419.) V. ö. még ezt: *alanman čoh vul lajih isletče* mikor [még] meg nem házasodott, jól dolgozik vala (tkp. [még] meg nem házasodott-kor); figyelemre méltó e mellett e példa: *aža čoh jalan sumar polatče* gyermekkorában mindig beteg vala (tkp. gyermek-kor, a mikor gyermek volt, s a csuvas *aža čoh* csakugyan a. m. *aža polne čoh* gyermek volt-kor). Ennek példái nem ritkán akadnak az Evang.-ban is. P. o. Márk 11, 2. *onda kinü čohne' korir* mikor oda bemenendetek, látni fogtok (oda bement-kor); Luk. 20, 11. *čirilna čohne'* föléledéskor stb. A *malla* participium után is, v. ö. *tumalla-žoh* (NyK. I, 414. l.).

33) (Alapszó *tüs* forma, minta Reg., Visn. szlovar):

tüslä (*tüs-lä*, azaz a fent. 7. tárgyalt *la, lä* rag; 3. birtokosi személyrag azonban nincs a *tüs-lä*-ben) módjára, módra, módon (v. ö. fent. *la, lä* ragnak módhatározókban használatát: *viršla, čuvašla*): *ašši-bek tumast, jalan orek tüslä tuvat* nem úgy csinálja, mint atyja, mindig más módon (más módra) csinálja; *manen tüslä ku jabala* ez a dolog az én módom szerint [megy].

34) (Alapszó *maj*, melyet Visn. szlovarjában *случай* = alkalom, eset-tel fordít, Reg. így: alkalom, *средство* mód, ném. mittel, p. o. *maj por onda kajma* alkalom van, módja van oda menni, *способно тамъ вхатъ*; *la* raggal ez adverbium származik tőle: *majla* кетати jókor, épen jókor Reg., v. ö. alkalmatosan; továbbá *kajla* mellett: *kajla majla* oda és vissza, hin und zurück, azaz meg-

fordított renddel : vissza és oda, mert *kajla* = hátra, vissza; így is van : *kajalla majalla* az *alla* raggal — e mellett megjegyzi Reg., hogy *majla* magában : по пути = út közben, az úton, mellette elmenet közben : *majla kajat* az úton megyen, útközben van. Ez utóbbi adatokból valószínűnek látszik, hogy a *maj* szónak eredetileg concret jelentése van : „út“, azután „rendesen haladó menés“ — mely jelentés a valamely dolognak folyamatjában nyilatkozó „mód“ jelentésre vezet. V. ö. a magyar „mi úton, módon“) :

majla (*maj-la*, a *majla* adverbiummal egyező alak) : *šolzer šol* *majla kajat* út (*šol* út = ném. strasse) nélkül, de [egészen] út szerint megyen (azaz : egyenesen, módosan halad; tkp. úttalan helyen út *majla* megyen, mintegy : út-módon megyen); *manen majla pol* én értem ügyekezéssel, én részemre tartás (tkp. én módomon légy, **azaz** : én értem és szerintem cselekedjél); *čuvaž majla pornat* csuvas módra él (à la tchouvache); *šarmas majla tomlanže* cseremiszt módra öltözködött (v. ö. fent. 7. alatt *čuvažla* csuvasul, *viresla* süret oroszul jár).

A 18—32. fölhoztuk postpositiók 3. birtokosraggal való alakjaiban (melyek rendesen *inže*, *inže'n*, *ibe*, *in-en* végződnek) ugyancsak a 3. birtokosrag jelöli meg a postpositionalis alapszónak a viszonyítás kiindulópontját tevő névszóra való vonatkozását. Természetes, hogy ilyenkor e névszónak magának is 3-dik személyinek kell lennie. Ellenkező esetben, t. i. 1. vagy 2. személyi névszó lévén, **azaz** az 1. vagy 2. személyek önálló névmásai, a postpositionalis alapszónak ezen névmásokra való vonatkozása másképen jelöltetik meg, t. i. a névmások genitivusa által, elmaradván a postpositionalis alapszóról minden birtokosrag, a mint a fent helylyel közöl fölhozott példákból láthatni. Ha az efféle vonatkozást mégis birtokosragokkal akarná a nyelv megjelölni, ez csak az illető névmásoknak megfelelő 1. vagy 2. személyi birtokosragokkal lehetne, s ez csakugyan történik is az egyesszámi birtokosragokra nézve, megjegyezvén erre Reguly, hogy „a postpositionalis alapszók (dimensionális szók — a mint nevezi) az 1. 2. személyek birtokosragos alakjaiban is használhatók : csak hogy ezen használat ritkább, mint az egyszerű (birtokosrag nélkül való).“ Például ezt hozza föl :

1. szem. *man padimra'* én nálam (*pad-im-ra*)
man patma én hozzám (*pat-m-a*)
man padimra'n én tölem (*pad-im-ran*)

2. szem. *san padenda* v. *padunda* te nálad (*pad-en-da*, *pad-un-da*)
san patna te hozzád (*pat-n-a*)
san padendan te töled (*pad-en-da*)

V. ö. Ny. K. I, 225. 226: *horanemra* (katlanomban), *horanma* (katlanomba), *jalemran* (falvamból,-tól); *horanunda* (katlanodban), *jalna* (falvadba), *jalundan* (falvadból,-tól). — „Többszámaban azonban, mondja Reguly, soha sem használtatnak a postpositionalis alapszók, se birtokosragokkal, se azok nélkül.“ Tehát a „nálunk, nálátok“ stb. csak így mondható: *pírín patra*, *sírín patra* stb.

A 3. birtokosraggal való postpositióknak 1. és 2. személynévmások után nem állhatása oly világos és szembetűnő, hogy bátran hibáztathatjuk az Evang. némely helyeit, hol az mégis találkozunk, p. o. Ján. 6, 56. *man ižinji'* én bennem (e helyett: *man išra* v. *man šra*, vagy végre: *man ižimra*, *ižemra*); 44. *man batnā'* én hozzám (e h. *man bada'* a mint a 35. versben van: *kilāgān man bada'* ki én hozzám jó); Máté 5, 11. *si'rin sinžen* rólatok (e h. *sirin siran*) és *sirin sine'* reátok (e h. *sirin sija* stb. E szabálytalanságot csak úgy lehet magyarázni, hogy a legközönségesebben és minden esetre leggyakrabban használtatván a 3. birtokosragos postpositiók (mert 1. és 2. személynévmáson kívül akármely névszó után állanak), más részről pedig e postpositiókon kívül a 3. birtokosrag használata már csak meglehetősen gyéren létezvén a csuvas nyelvben, a postposition-beli 3. birtokosragnak birtokosragi értéke kevésbé kezdett éreztetni, s inkább a postpositiói viszonyításhoz látszott tartozni, mely valósággal csak a postpositionalis alapszó meg a hátul való casusrag által fejeztetik ki. Így p. o. *sine* olyannak látszott, mintha csak egy *sin* alapszónak dativusa volna, mely alapszó a rajtavalóságot fejezné ki, melyet valósággal csak a *si* fejez ki. Hogy e nem alapos fölfogás csakugyan keletkezett a csuvas nyelven értő és beszéllő embereknél, mutatja Visnevszki, ki 59. l. a többi között ezt is hozza föl postpositióul: *Иинъчѣ* = *въ*. Ez *iňje'* akar lenni, és csak írás- vagy szedőhibából van az elején két *ин*-vel írva, e helyett: *инъчѣ*; mert ha *jinje'* akar lenni, Visn. ezt így írja vala: *ьинъчѣ*. Megemlítettük ugyanazt már Ny. K. I, 221 „*inče* (v. *jinče*) = *въ* (lehet: *-ban*, *-ben*, lehet *-ba*, *-be*),“ a mit most könnyen megigazíthatni. Tudjuk már, hogy az *iňje* nem egyéb, mint a 3. birtokosrag és locativusi rag, de mégis veszi Visnevszki az egész *iňje*-t = *въ*, *-ban*, *-ben* (nem *-ba*, *-be*, mit, ha az orosz *въ* jelentéséből nem is, de az *iňje* alak-

jából tudhatunk), noha ez a *-ban*, *-ben* (БѢ) jelentés valósággal csak a *je* locativusi ragalakban van kifejezve. — Hasonlóképen Elsőgr. (68. l.) *ajne* és *aj* mellett ezt hozza föl: нѣчя нѣѡ (= подѣ alatt) a mely *nĕŭ*-ben megint csak a *ĭŭ* viszonyrag, az *n* a 3. birtokosrag (*in* helyett) — a *ĭŭ* locativusi rag pedig alkalom szerint orosz подѣ-dal is fordítható. — A mondottak szerint nem annyira az Evang. fordítóira akarjuk ráronni az említett szabálytalanság hibáját (mert nem a praepositiókkal élő orosz nyelvbeli eredeti indíthatta őket arra), mint inkább a csuvas nyelvnek e részbeli romlását constatalni, mely utólvégre nem egyébből, mint hamis analogia fölvételeiből ered, a mint ez hébe hóba más nyelvekben is történik, p. o. maga a mai magyar nyelv sem mondja helyesen ezt: „a többi emberek, a többiek“ mert „a többi“ magában = „a többje“ (l. Magy. Nyelvészet VI, 49. 388.). A 3. birtokosragnak egy másik, a *sirin sine*-hez hasonló hibás használata fordul elő az Evang.-ban, ez: *sirin ašše* tí atyátok (tkp. *tí atyja*; így kellene: *sirin adij* vagy Reg.-féle alakkal: *sirin attej*).

Még arról is lehet kérdés, hogy mennyire kell ezen postpositiókat a megelőző névszóval egybeírni vagy egybekapcsolni, azaz mennyire kell őket önálló vagy hozzásimuló szóknak venni. Az világos, hogy az 18—34. fölhozott postpositiók e tekintetben különböznek az elemezhetetlen ragoktól, melyek önhangzójokkal is a megelőző névszóhoz illeszkednek (*bak*, *bek*; *ba*, *bä*; *la*, *lä* stb.): mert nem csak nem változtatják meg a megelőző névszó szerint alapszavaik önhangzóját, hanem kezdő mássalhangzóikat is megtartják keménynek, a mint az önálló csuvas szó elején szeret lenni. Legalább Reguly mindenütt, a hol lehet, keménybetűvel kezdi a postpositiót (csak a *pat* néha *bat* és *čoh* néha *ĵoh*); Visn. és Elsőgr. is csak *hĕssin*, *šom-*, *hoža-*, *sin-* (nem *ghis-*, *jom-*, *ghoža-*, *zi-*), de rendszeren *bat*; Visn. *žinĕ*; a Kátéban p. o. *hamĕr zinü'* magunkra, *on-žinĕ*; Máté 5, 1. *tu sine* hegyre, 4, 5. ellenben: *čergü sij-zine* templomtetőre (templom tetejére). Még azon momentum is tekintetbe venni való itt, hogy magok e postpositiók hangsúlylyal is bírnak, a nélkül, hogy azért a megelőző névszó elvesztené a magáét (legfeljebb ha rövid névmás: *on sinĕ'*), *on šominĕ'*. — Ezek után, úgy hiszszük, legcélszerűbb lesz, ezen 17—34. postpositiókat önálló szókül külön írni a megelőző névszótól, és csak ott vele összekapcsolni, hol kezdőbetűjük kellő hangtani helyzetben lágnak van írva (értve, hogy az eredeti íráson nem akarunk változtatni, kemény kezdőbetűt

írván). Ezt az írást követtük is már fentebbi közlésünkben, s kiterjesztjük a *vali* és *turuh*-ra is, noha e tekintetben p. o. Evang.-nak írásmódjától el kell térnünk, mely a kemény kezdőbetűvel való postpositiót is megelőző névszóhoz kapcsolja, így: *sir-sinje'* a földön stb. Megegyeztünk így a magyar írásmóddal, mely az „előtt, mögé, után”-féléket szintén külön írja. — A *man, san, pirin, sirin*, melyek a nem birtokosragos postpositioalakok előtt állanak (*man pada, san somra* stb.), megkiváncsoltaképpen genitivusok; de a 3. birtokosragos postpositio előtt álló 3. személyi névmásokat is: *on, šaven*, stb., mint genitivusokat (nem csak töalakokat) kell tekintenünk: az *on*-nak, mint genitivusnak teljes alakja áll, p. o. Kátéban: *o'nün-žinje'* ő benne (*on-žinje'* mellett). Hogy itt is a genitivusnak jó állhatása van, nem kell sokat fejtegetnünk; épen így áll a *padimra, padunda* előtt *man, san* is.

c) Postpositiókat pótló gerundiumok és participialis kitételek.

1) *irtsen* v. *irtsesin* (azaz *irtsessin*): „múlva” (az *ird-äs* múltai igének *zan, zän*-féle gerundiuma, l. Ny. K. I, 427). P. o. *ik kon irtsen kil* két nap múlva jőj, Reg.

2) *kažitsen* v. *kaža*: „folytában, alatt” — időre vonatkozva (a *kaž-as* átkelni igének gerundiuma. Az *-itsen* végzet egy a Reg.-féle *-ičen*-nel, Ny. K. I, 429. **c.** Reg. *-itzen*-nek írja; de szintígy p. o. *irtzen*-t is, melyet Reguly egyébűtt használtatott írásmódjából meg az orosz írás után *irtsen*-nek ismerünk, maga a szószármaztatás is erre nézve eléggé világos levén; különben is még hozzájegyzi *kažitsen*-hez, hogy tkp. = до переходу, átkelésig, átkeltig — a mi az *-ičen* jelentésével egyezik. Így tehát az *ičen*-nek egy Reg.-féle mellékalakját veszszük: *itsen*, melynek amahoz való viszonyára nézve meg kell jegyezni, hogy *ičen* Regulynál állandóan kemény *č*-vel van, noha két önhangzó között áll a *č*, a mi ennek tulajdonképpen kettős voltára mutat: *čč*, a melynek az *itsen*-beli két kemény mássalhangzó felel meg: *ts*. Meglehet, hogy ez *itsen* alak még valamit fog deríteni a *čen* = -ig rag eredetére, melylyel *ičen* alakult. — A *kaža* másrészről a Ny. K. I, 410. említett *a, ä*-vel képződő gerundiumi alak = átkelve). P. o. *hil kažitsen visse kordem* az egész télen át háromszor láttam (tkp. a tél átkelt[é]ig, a tél folytában).

3) *kirzen* v. *kirzessin* megelőző dativussal: „kezdeten, kezdeteiben“ (a *kir-äs* bemenni igének gerundiuma): *ku e nene kirzessin şandalik püt ozal-če* e hét kezdetén az idő nagyon rossz vala (tkp. e hétbe bemenve); *şuvarnia kirzen sumar polže* a zsiros hét (масленница, böjt előtti utolsó hét) kezdetén megbetegedett (tkp. a *şuvarni*-ba bemenve).

kiričen: „kezdeteig“ (mint ugyanazon *kir-äs* igének *ičen*-féle gerundiuma tkp. „-be bementig“): *vuda kiričen* széna[kaszálás] kezdeteig v. *tir vurma kiričen jölže* aratás kezdeteig maradt.

4) *pojslazan* vagy *pojslazanah* a *ma* végű nomen actionis után: „kezdeten“ (a *pojsla*, *pošla* igetőknek *zan*-féle gerundiuma *pojslazan*, s ez nyomatékosítva *pojslazanah*), p. o. *vuda şolma pojslazanah şandalik lajih-če* szénakaszálás kezdetén (tkp. szénát kaszálni elkezdvén) az idő jó vala.

pojšličen: „kezdeteig“ (v. ö. 3. *kiričen*): *tibe sima pojšličen suvi-če* böjt kezdeteig egészséges vala (tkp. szárazt enni kezdetig).

5) *siditsen* v. *siditseneh* dativus vagy *pat* postpositioalak (*patne*, *pada*) után: „-ig“ (*sid-äs* érni, oda érni igétől, v. ö. *kažitšen* 2. alatt): *čitrgö-batne siditseneh şu turat* a templomig áll a víz (tkp. a templomhoz értig); *san-bada siditsen kildem* el te hozzád-ig jöttem; v. ö. Visn. 63. l. *sidiččen* (= Reg.-féle *sidičen*): *Hozana sidiččen sür şohrim* Kazanig száz verszt [van] (tkp. Kazanba értig).

6) *sirdä*. — A *ne* participium (praeteriti)-hez, a mint Ny. K. I, 418. lapon 4. láthatni, több viszonyrag is járúlhat, p. o. ablativus ragja, *žin*, *ba* stb.; csak az egyszerű locativusi rag (*ra*, *re*) nem találkozik így közvetlen a *ne* alak után. A csuvas nyelv t. i. a *ne* participium ilyen locativusát a *sir* (= hely) szó közvetítésével állítja elő, a mely főnév a *ne* alak után állván ezt a participiumot (kifejezett vagy ki nem fejezett) subjectumával s egyéb hozzátartozóságával együtt mintegy főnévvé teszi, mely aztán az egyszerű locativusi ragot fölveheti (*da*, *dä*, az *r* után kellő ragalak: *sirdä*; *sirde* nek is írja Reguly a példákban). P. o. *vul kile kilne sirde şol sinje okša topre* ő hazajöttében az úton pénz talált (tkp. haza-jött helyben; a magyar nyelv körülbelül úgy fejezi ezt ki, mintha a csuvasban *kile kilne-re* volna = haza jött-ben; különben *sirdä* = „helyben“ itt annyit tesz mint: „közben“); *ku tomdir islene sirde lajih* ez a ruha dolgozásra jó (dolgozás közben, azaz: a ruha akkor fölöltetni való, mikor az ember dolgozik; jó dolgozó ruhának); *şu-*

verne sirde poplet álomban beszéll („aludtában,“ tkp. aludt helyben); *virtne sirde voladep* fekvőben, fekvé olvasok („feküdt[em]ben“); *eb ona hunalanne sirde kordem* láttam őt [ott] vendég-voltában (mikor [ott] vendég volt). — Hasonlóképen tétetik a *sir* és nem a *ne* participium dativusba: *sirä*; p. o. *eb činne sirä kilje* az én hitomra (hivásomra) jött; *vul kile kilne sirä abat pizeres* az ő haza-jöttére ebédet kell főzni; — Ablativus: *sirden*; p. o. *vul islene sirden kilje* dolgozástól jött (er kam von der arbeit; tkp. dolgozott-helytől); *sogha tune sirden kildem* szántásról jöttem (alá jegyezve: vagy *sogha tuza kildem* szántván jöttem, azaz: szántottam és azután jöttem, l. Ny. K. I, 422. *a*, 1); *on pol titne sirden kilje* halfogásról jött. — Látni való, hogy az imént adott példákban a *sir* (*sirde*, *sirä*, *sirden*)-nek koránt sincs meg teljes jelentési súlya és értéke, hanem inkább a participium viszonyragosításának szolgál eszközül és közvetítőül a *sir*. Különböznek tehát az előbbiektől az olyan példák, hol a *sir* teljes jelentéssel van: *šuverne sirde šoghatrem* azon a helyen, a hol háltam, ott vesztettem el (aludt helyben vesztettem), *kunjala arlana sirde virdat* ott fekszik, a hol fonnak; *ham šoratne sirä kajam* oda megyek, a hol születtem (magam-született-hely-re).

Az imént fejtegetett *sirdä* és *sirä* az *ird*-äs múltni *kaj-as* átkelni és *pid*-äs végződni igéknek *ne*-végű participiumaihoz járulván ezekkel gerundiumi kitételeket képeznek, melyek postpositiót pótlólag időmeghatározásra használtatnak. A megelőző névszó, a melyre vonatkoznak, szorosan véve, a *ne* participiumnak subjectuma. Ilyenek:

irtne sirde: „elmúltában, elfolyása alatt,“ p. o. *ik erne irtne sirde tuza sirdere ona* két hét elmúltában (két hét alatt) el fogja végezni;

irtne sirä elmúltára, végére: *šak tibe irtne sirä kilet* ezen bőjt végére jő meg; *šak erne irtne sirä hader pole* e hét végére kész lesz.

kašne sirde „folytában (tkp. átkeltében)“: *hil kašne sirde anjah kilje* csak tél folytában jött.

kašne sirä „végére, elfolytára“: *hil kašne sirä aran kilje* tél végére, elfolytára alig jött.

pitne sirdä „végén,“ *pitne sirä* „végére“: *ku erne pitne sirä kilet* e hét végére jő (végződtere). A *pitne sirdä* mellett használható *pitsen* gerundium is, tkp. „végződvn“ v. ö. *kirzen* „kezdeten“, és *pitne sirä* mellett *pidičen* „végződteig.“

2.

Adverbiumok.

A viszonyragok (casusragok) ismertetésében helylyel közel már azoknak adverbiumok képzésére való használatát is megemlítettük; jelesen útalnunk kell az instrumentalisi *ba*, *bä* ragra (19. lap.), a *la*, *lä* (22. l.) és *in*, *n* (23. l.), valamint *zür* (20. l.) ragokra. Azonban nem lesz haszon nélkül, nem annyira alaki képeztetések tekintetéből, mint inkább jelentésök nemei szerint áttekintőleg előterjeszteni a csuvas adverbiumokat, s e között oly alakokkal is megismerkedni, melyeknek az eddig ismertetettük ragok vagy postpositiók valamelyikével való képeztetése már ki nem mutatható, mert alapszavaik, ha voltak is, már nem léteznek mint névszók. Kútforrásaink közül Elsőgr. 63—67. mindenféle adverbiumok lajstromát adja, rend nélkül; Visnevszki 54—57. lapokon rövidebb lajstromot közöl, jelentési rovatok (időt, helyet, mennyiséget stbit jelentők) szerint fölosztva és rendezve; Reguly is külön helyen jegyzett föl időre, helyviszonyra, módra vonatkozó adverbiumokat („absolut dimensiós-szók”).

a) Helyre vonatkozó adverbiumok.

1) *šta* hol; hova Reg. Visn. — *stan* honnan, honnét R. V., *hštan* Elsőgr. — *štalla'* hova, hova felé R. V., *hšta'lla* E. (alapszó a *huš* kérdő névmás, l. Ny. K. I, 256; a *štalla*-ról v. ö. fent. 24. lap.).

konda' itt; ide R. V. E. — *kondan* innen, innét; — *kondalla'* ide, ide felé (*kon* mutató névmástötől); hasonlóképen:

šagenda' — *šagendan* — *šagendalla* Reg. (*šagen* mutató névmástöt).

onda' ott; oda, R. V. E.; — *onda'n* onnan, onnét; — *ondalla'* oda, oda felé (*on* mutató névmástöt); hasonlóképen:

šavenda' — *šavenda'n* — *šavenda'lla* (*šaven*. nom. *šava*, *šav* mutató névmás).

lärä ott V., *lere'* Reg., *lerä'* E. (hibával *larä*, mert hiszen *leren* van mellette, лр-vel írva a *le*-t); — *lärä'n* onnét V., *lere'n* R. E.; — *leja'* oda R., (mellé jegyezve, hogy úgy hangzik mint *ellija*); — *lellü'* oda, oda felé R. (Mind a *lärä*, *le* mutató névmástötől valók, melynek eredeti alakja fejtegetésére nézve itt az *ellija*-ban megint egy adatot nyerünk).

tašta valahol; *valahova* R.; — *taštan* valahonnét; — *taštalla* valahova, valamerre (*tahuš* határozatlan névmáshoz tartozó).

ništa-da sehol; *sehova* R.; — *ništan-da* sehonnét; — *ništalla-da* sehova, semmerre (*nihuš-te* Ny. K. I, 259—260.).

kirik-šta v. *kirikte-šta* akárhol, akárhova, R. V.

šta-da polzan v. *šta polzan-da* bárhol is R.

šta-da polin bárhol legyen, bárhol is (I. Ny. K. I, 258. 259; bátran fölvehetjük, ezek szerint, *štan* és *štalla*-val való ezeket, noha Reg. föl nem jegyezte: *kirik-štan* akárhonnét, *kirik-štalla* akárhova, akármerre. *štan-da polzan* bárhonnét is stb.).

huš huš sirdü némely helytt, valamelyik helyen R. (*huš huš* Ny. K. I, 258): szintígy *per-per sirdü* valamely helyen, valahol; — *por sirde-dü* v. *por sirdü* mindenütt; *hajber sirde-dü* v. *hajber sirdü* mindenik helyen, mindenütt (*por-de*, *hajber-de* Ny. K. I, 266. 267.); — *per sirdü* egy helyen; *teber sirdü* másik helyen; *itti sirdü* a többi helyen; *oreh sirdü* más helyen, másutt (*itti*, *oreh* Ny. K. I, 267).

2) Praepositionalis alapszókából (I. fentebb **I, B** 17. stb.) képzett helyadverbiumok:

šalda' belül, bent, R.; — *šaldan* belülről — *šala* belé;

ajalda' alant, R. V. — *ajaldan* alúlról — *ajala'* alá

malda' elül R. V. — *maldan* elülről — *mala'* előre; vagy pedig Reguly szerint csak a cseremiszekhez közel eső vidéken használtatva:

valda — *valdan* — *vala'*

hižalda hátul R., *hižalda* V. — *hižaldan* hátulról — *hižala* hátra
šülde fent R., *sülde'* V. — *šülđen* fölülről — *šüle* fölfelé.

Ezen helyadverbiumok láthatólag a locativusi (*da*, *de*), ablativusi (*dan*, *den*) és dativusi (*a*, *e*) ragokkal levén, ezek elhagyásával névszói tökül maradnak: *šal*, *ajal*, *mal* v. *val*, *hižal* (*hižal*), *šül* (*sül*). Ezen töknek postpositionalis alapszókából származását föl ismeri Reguly, megjegyezvén, hogy *šal* rokon az *iš*, *eš-sal* (I. fent. 29. l.), *šül* a *si*-val (30. l.), *ajal* az *aj*-ból ered (30. l.), *mal* az *om*-ból (30. l.) *hižal* a *hiš*-ből (31. l.). És csakugyan a *hižal* és *ajal*-nak *hiš* és *aj*-hoz tartozása mind jelentésére mind alakjára nézve oly szembetűnő, hogy a többinél sem lehet kétségbe vonni ezen származtatás helyességét, mely csak az által kevésbbé szembetűnő, hogy az alapszó elül megcsonkult, illetőleg kezdő önhangzóját elvesztette. Így *šal* = *eš-al* v. *iš-al* volna (tkp. *ež-al* v. ö. *hižal*; de mihelyt a *ž*

a szó elejére kerül, kemény mássalhangzó kell : *š*); *mal* = *om-al*, *hižal* = *hiš-al*, *ajal* = *aj-al*. A *val*-ra nézve meg kell jegyezni, hogy egyik helyen az Evang.-ban *omñže* helyett *uvñže* fordul elő, tehát *uv* = *om*, a mi szerint *val* = *uv-al*; csak a *šül* tér el némileg, a mennyiben a mélyhangú *si*-tól, melynek dativusa *sija*, inkább azt várhatnók hogy : *sijal*. — Az *al*-ra nézve, melyet a *hiš*, *om*, *eš* stb.-hez látunk kapcsolva, azt gyanítjuk, hogy valamely, általában „hely”-et vagy „táj”-at jelentő anyagszó vagy ilyennek elváltozott alakja. Lehet azonban „oldal, fél” is a jelentése, a mennyiben az összetételek első részei oly helyviszonyokra vonatkoznak, melyeknek ellentétei is a képzeletben fölmerülnek, azaz „fel-es” viszonyokra (fent — lent, stb.). A „helyet” jelentő *sir* ehhez hasonlóképen lép föl *veda sirdä* stbiben (l. fent. 34. l.) — Reguly az említettek mellett még ezt hozza föl : *tübelďä* *впередъ* — *tübelden* — *tübele* v. *tübel*. Valamely más helyen találjuk Reg.-nál *tübä* = tető szót és Visn. szlovárjában ezt : „*tübel* tisztelet-hely.” Ezekből azt következtethetjük, hogy *tübel* csakugyan *tübä* + *el* (*al* a *mal*, *šal*-ban), és a *tübelďä*-nek *впередъ* jelentését (= elül) inkább „az élén”-félének kell tartanunk, a mennyiben az magasabbnak gondolható, a mint szintén *tübel* is azért „tisztelet-hely” mert „legmagasabb hely (mintegy : tetőhely).”

Elsőgr. adverbiumlajstromában föl vannak említve : *malda'*, *ajalda'*, *sülde'*, *šalda'* (szedőhibából : *šalga'*), *hižalda'n*.

3) Egyéb helyadverbiumok, részint szintén postpositionalis alapszókból képezve :

tolda' kívül, künt R. V. — *toldan* kívülről — *tola'* ki, kivé (l. fentebb 34. l. *tolñže*; *tol*-tól).

tura' fent. R. V. — *turan* fölülről — *tuva'* fölfelé (*tu* hegy; p. o. *šu turuh tuvalla vis kon kajmasse* a víz hosszában fölfelé három napig nem mennek).

anatra' lent R. V. — *anatan* alúlról — *anada*, *anadalla* lefelé (*anat* az *an-as* igének nomen praesentise = lemenő, lemenet, leereszkedés).

kajra utól R. — *kajran* utólról — *kaja*, *kajalla* vissza, hátrafelé (*kaj* evvel *jen* = oldal : *kaj jenžen* hátulsó oldalról; *kajalla majalla* l. fent. a 36. l.; *kaja jolže* hátra maradt).

ajikra félt, oldalon — *ajikran* oldalról — *ajka*, *ajkalla* félre, oldal felé (*ajik* oldal, fél, l. fent. 32. l.)

tavra', *tavralla* és *jir* v. *jiri* *tavra* körül, köröskörül (alkal-

masint egy a *tavr-as* forgatni igétől származó névszó *ta'vra* szolgál alapúl).

injerä messze R. — *injeren* messziről — *injä* messze (alapszó: *injä*, egyszersmind dativus is; V. *injä'* messze); vagy pedig:

injetre R. — *injetren* — *injede*.

suhra közel R. *sivihra* V. — *suhran* közelről — *sugha'*, *sughalla* közelbe.

kadara túl — *kadaran* továbbról — *kada'* tovább (*kada* hor tovább tedd, helyezd; *kadari*, a *kadara*-tól: távol való).

Elsőgr.-ban ezek közül: *sivihra'* (= *suhra* R.) *inzärträ* (aligha nem hibás e helyett: *inzärträ'* = *injetre* R.), *tola'*, *tavra'*, *kajran*, *kavalla'* (hibás e h. *kajalla*).

Idevaló még: *hirs* ellenében, eleibe R. V., p. o. *vul mana hirs* *kiŕje* ő nekem előmbe jöve; *sile hirs* *kildemir* a szél ellenében jötünk (*sil-e* dativus); *ep stariga hirs lardem* az öregnek ellenében ültem. — Az ellenében-valóság mind két felől tekintve (= egymás ellenében) Reguly szerint *hire hirs* által fejeztetik ki: *ikeš hire hirs poljis vulzam* mindketten egymásnak ellenébe kerültek; *ep hunaba hire hirs lardem* és a vendéggel szemközt ültem (*ep hunaba* annyi mint: én és a vendég, azért így is folytatható a mondat: *iken hire hirs lardemir* ketten *hire hirs* ültünk). — A kettős kitételben: *hire hirs* a *hire* dativusnak látszik, a miért is a *hirs*-ben valamely viszonyragot lehet gyanítanunk (*hir-s*), noha azt közelebből nem bírjuk meghatározni.

b) Időre vonatkozó adverbiumok.

1) *hunja* mikor R., *honja'* V. — *husšan* mikor R. V. *hšan* Elsőgr.; — *hunja-čen* meddig, mikorig R. vagy: *husšan-čen* R. E.; — *hunjara'n* vagy *husšandan* vagy *husšaneran* mikortól fogva, mióta R. (ez utóbbiak, mint ablativusok után szeret még *vara* is állani: *kunjaran vara es konda* mióta vagy itt? vagy: *hunjaran es konda*, v. ö. fent. a 17. l.; különben a *hu*, *hun* v. *hon* kérdő névmástőre nézve v. ö. Ny. K. I, 256.)

min-čen meddig, vagy: *min vuhut-čen* mikorig R., — *min vuhutra* midőn R. — *huš vuhutra* mely időben, a mikor, midőn. R.

kon-ŕoh ekkor R. — *kon-čen* eddig;

šagen-ŕoh ekkor R. — *šak vuhut-čen* ez ideig, eddig;

on-žoh akkor R.; *on-žohne'* V., *on-žohnä'* E.; — *on-čen* addig; — *ondan vara* azóta R. (v. ö. fent. *čoh* a 35. l.)

šaven-žoh akkor R. — *šaven-čen* addig, akkorig.

leššin-žoh akkor R. — *leš kiličen* addig (l. fent. a 25. l.)

tahunža valamikor R., vagy: *tahšan* v. *takšan*; — *tahunža-čen* valameddig, nem-tudom-meddig; vagy: *tahšan-čen*, *takšan-čen*; — *tahunžaran* vagy *takšandan*, *tahšaneran* valami idő óta, nem-tudom-mióta (p. o. *tahšandan vara pornat vul onda* némi idő óta, nem tudom mióta lakik ő ott).

nihunža'-da soha R. (p. o. *nihunža-da eb ona korman* soha sem láttam őt) vagy: *nihusša'n-da* v. *nihšan-da* R., *nihusša'n* V. — *nim-čen-de* semmikorig, semmeddig. R.

kirik-husšan akármikor R.

husšan-da polzan bármikor is R.

husšan-da polin bármikor legyen is R., *husšan-da-boli'n* E. (írva: *husandaboli'n*).

per-per čoh valamikor R.; — *jalan* v. *jalanda* mindig (értelem szerint *por-de* „minden“-hez tartozó); — *itti čohne* (nem *čoh*) a többkor, egyébkor R., — *oreh-čoh* máskor. — *oreh-čen* máskorig (p. o. *oreh-čen tuhta* máskorig várj) R. — *hal* most R. V. vagy *hale* R., *hale'* E.; — *hal-če'n* eddig, mostanig V., *ha-če'n* R. (értelem szerint a *kon*-hoz tartozó, noha nincs benne ezen névmási tö).

2) Előtte vagy utánavalóságra, vagy időrendre vonatkozó időadverbiumok:

ilik ezelőtt, annak előtte R., *i'lik* hajdan, egykor V., *il'i'k*, nyomatékositva *ilikü'h* E. (p. o. *ilik vul man-batra poronza* ezelőtt nálam lakott); — *aval* hajdan R., *ava'l* V., *ava'l* és *avala'h* E. (*aval ut aš siza* hajdan lóhúst ettek); — *pa'zer* kevéssel ez előtt, *pa'žir* V. szlovar. (Reg. még hozzá: „néhány órával ezelőtt“); — *vara* később, kis idő múlva, már R.; ablativushoz járúlva = tól fogva, óta, l. fent. a 17. lapon — *ülüm* jövőben, ezentúl R. (*ülüm es tu jalan* jövőben te csináld meg mindig; *ülüm sana šanmep* ezentúl, jövőben nem fogok neked hinni; *hal okša šok polže, eb ona ülüm kilme kalarem* most kifogyott pénzem: azt mondtam neki, hogy jövőben (a jövőben más valamikor) jöjön).

maldan előbb (*sandan maldan pilze* nálad előbb tudtam; *maldan* tkp. helyadverbium, l. fent. **a**, 2); — *kajran* később, azután (*vul mandan kajran pilne* ő nálamnál később tudta, én utánam tudta;

mandan ablativus, így *mandan kajran* tkp. : én tőlem [indúlva ki] azután; *kajran* helyadverbium, I. a, 2) — *tin* R. (példái szerint = „most“ valami múlttal ellentétben, és „imént“), *tin* лишь только (= csak az imént) V. szlovárjában; (p. o. *vuhutra kilmüren-de tin san vali šok inde* nem jöttél jókor, most már semmi sincs számodra; *tin anjah kajre* csak az imént ment el; *tin vuhutra kilden* alig, hogy jókor jöttél (épen még j. j.) — *anjah* csak, csak imént R. (*eb suzattim-če anjah vul ugerze laberdare* én csak imént mostam vala ki, s ő leejtette a porba; *anjah* általában és nem csak időre vonatkozó, megszorító adverbium; megfelel egészen magy. „csak“-nak); — *ir* korán R. V. (*vul ir kilje* korán jött, azaz: korábban mintsem vártuk volna; különben *ir* = reggel); — *čas* majd, nem soká, hamar, скоро R. V. E. (*čas kile* majd jő, nem soká; *kile* futurum); a „későn, későre“ is fejeztetik ki *čas* által és az ige tagadó alakba tétele által: *vul čas kilimare, ebir šor-sür-čen kütremir* későre jött, vártuk éjfélíg (tkp. hamar nem jött); — *nomaj* régen R. (tkp. „sok“, azaz: sok idő, p. o. *vul onda nomaj pornat* ő ott régen lakik; *nomaj polat* tkp. sok [idő] leszen, sok ideje hogy: *vul kilni nomaj polat* eljött régen; *nomajranba* régóta, tkp. sok [idő] óta: *nomajranba eb ona piledep* régóta ismerem őt; *nomajligha* soká Reg. (на долго; *nomajligha nomajlih*-nak dativusa, melynek *lih* képzője gyanításunk szerint a magy. „ság, -ség“-nek felel meg); — *nomaj polmast* nem rég: *nomaj polmast vul konda-če* nem rég (nem sok ideje, hogy) itt vala; — *saghalligha* nem soká R. (*saghal* kevés, rövid; v. ö. *nomaj-ligh-a*); — *küs* v. *vüs* R. (szógyűjteményében *küş*): *küs kile, vüs kile, kütrem-de kilimare* вотъ придетъ вотъ придетъ, дожидаль я [часъ на часъ], а онъ непришелъ = ime jö (fog jönni, *kile*) ime jö, vártam [időről időre], de ő nem jött (e példából tán azt gyaníthatjuk, hogy csak ily kettős vagy ismételt kitételekben használtatik *küs* — *vüs*; alkalmasint rokon a *küske* = rövid-del, s tkp. „rövid [idő múlva]“ azaz: „majd“).

paja'n ma R. V., *paja'n* v., *paja'gan* E.; *pajandan* mától fogva; *pajanlih* v. *pajanligha* mára R.; — *iran* holnap R., *ira'n* V., *ira'n* E.; *irandan* v. *iranran* holnaptól kezdve (*irandan pošlebir* holnaptól fogjuk megkezdeni); R. *iranlih* holnapra (*iranlih kil* holnapra jő) R.; — *vismine* holnapután; *vismüneren-bä* holnaputántól fogva R.; — *iner* tegnap R., *ine'r* V. *inä'r* E.; *inerden*, *inerden-bä* tegnap óta R.; *vizim-gon* tegnap előtt (tkp. harmad-nap; megjegyezni való, hogy

itt *vizim* egy különben már nem használt sorszámnev, mely a *vis-mine*-ben is megvan); — *kušal* az idén E. (*ku* ez, és *šol* év); *pilder* tavál R., *pi'ldir* V. (*pilder* *čug-ojih* múlt, tavali november; *pilder* *šulla* tavál nyáron; *hi* képzővel lesz : *pilderhi* tavali : *pilderhi* *šol* tavali év, múlt év); *pilderden* v. *pilderden-bü* tavál óta R.; — *vizim* *šol* harmad éve; — *purgon* két, három nap előtt, egy hét előtt; *purgondan* v. *purgondan-ba* R. (a *gon* = nap; talán az akar lenni *purgon*, a mi a magy. „a minap“).

3) Bizonyos időszakokra vagy időtájakra vonatkozó időadverbiumok: *hille* télen, *šulla* nyáron, *kürgonne* ősszel, *šorgonne* tavasszal, *šol* v. *šolla* az évben, *kondurla* nappal, *sürle* éjjel, R. (*kondurla'* V. E.; *sürle'* V. *sürlä* E., *šora'* *sürle'* éjfélkor V., *šor* *sür* R., l. ezeknek képzéséről fentebb *la*, *lä* rag alatt a 21. lapon; v. ö. még *in*, *n* ragot 23—24. ll.). Továbbá: *ir* v. *irbe*, *irbele* reggel; *ian* *irgenibe* holnap reggelre R.; — *kaš* v. *kašpa*, *kašpala* estve, estvel (l. fent. a 19. lap.); *kažalaba* v. *kažallaba* estve felé, hét óra felé R. (Elsőgr. *ir-mar* nem korán = későn mellett: *kažala'* későn; Visn. szlov. *kaža'laba* este felé; ezen felül Elsőgr. 14. *kaža'l* éjszak, Visn. szlov. *kaža'l* nyugat. Ezekből kivehető *kažala* v. *kažalla*, rövidítve *kažal*, mint névtő, mely *kaš* és *ala*, *alla*, *al*-ból van összetéve. Ez utóbbi kétség nélkül ugyanazon *al*, melyet fentebb (44. l.) *aj-al*, *hž-al*, *m-al* stbiben megjelöltünk, s a melynek ott gyanítottuk jelentése (= „táj“) megint itt is igazoltatik: mert a *kažal* mint éjszak (E.) vagy nyugat (V.) nyilván „est-táj“, és ugyanígy értjük meg a *kažalaba*-t is mint: „est táján, est tájban“ v. ö. „reggel tájban, akkor tájban“ stb. A *ba* instrumentalisrag itt használhatásáról v. ö. fent. a 19. lapon. — Ide hozhatók föl még ezen gerundiumos kitételek: *ir tol* *šudelzan* virradatkor (tkp. reggel kivirradván), *tüttüm* *polzan* megestveledetkor (tkp. sötétség levén); *kon* *šudličēn* virradatig (tkp. nap virradtáig) R.

4) *hi* (*ghi*) képzővel készülvén adverbiumokból melléknemek (l. Ny. K. I, 245.), ezeknek megint locativusai, megelőző birtokosraggal vagy a nélkül (*hinže* vagy *hira* végzettel) új adverbiumokul állhatnak, melyek az alapadverbiumoktól aligha különböznek lényegesen, legfelebb abban, hogy az ezek által megjelölt időt jobban egy egészbe foglalva körülhatározzák, p. o. *iranhinže-de* *šok* *polat* *vul* holnap (tkp. holnapijában, a holnapi időben, a meddig az tart) sem lesz ő [otthon]. Reguly itt *n*, *l*, *r* után és önhangzó után is *hi*, nem

ghi alakot ír, noha más hangtani analogia szerint ez kellene; de egyelőre mégsem akarjuk azt megváltoztatni, noha másrészt két szóba sem írhatjuk, mint Reg. teszi némelyiknél (*iran hinje*). Ilyenek: *pajanhinje* (*pajan* ma), *iranhinje* (*iran* holnap), *visminehinje* (*vismine* holnapután), *inerhinje* (*iner* tegnap), *vizimgonhinje* (*vizimgon* tegnapelőtt), *purgonhinje* v. *purgonhira* (*purgon* minap v. ö. fentebb 3.), *irhinje* v. *irhira* (*ir* korán, reggel); *ülümhinje* v. *ülümhira* (*ülüm* jövőben, ezentúl), *varahinje* v. *varahira* (*vara* később, azután), *halhinje* v. *halkhira* (*hal* mostan), *pazerhinje* v. *pazerhira* (*pazer* kevéssel ezelőtt), *ilikhinje* v. *ilikhira* (*ilik* ezelőtt, hajdan), *kajranhinje* v. *kajranhira* (*kajran* később, azután), *maldanhinje* v. *maldanhira* (*maldan* előbb). — Némileg föltűnő az is, hogy a magashanguakhoz is csak a *hira* (nem *hire*) végzet járúl, de azért nem hihetjük, hogy tán *hi* egy „idő“-t jelentő mélyhangú külön névszó volna, mert a *hi*-alakoknak igaz melléknév voltát nem lehet kétségbe vonni (p. o. *pervejhine par*, *kajranhi kirle mar* az elsőt add, az utolsó (utóbbi, későbbi) nem kell. Képeztetésökre nézve a *hira*-adverbiumalakokat némileg lehet hasonlítani a magy. „elsőben“-hez, s csakugyan a csuvasban is vannak a sorszámnevektől vagy az ezeknek helyét tartó alapszámnevektől képezett ilyen adverbiumok, melyek szorosabban a magy. „-szor, -sör,“ vagy „izben“ értelemmel járnak, *pervehinje* v. *pervehira*, vagy csak *pervej* először stb. (I. NyK. I, 246.); megjegyezzük azonban, hogy *ikkešinje*, *vissešinje*, *tuvattašinje* jobban így iratnak: *ikke šinje*, *visse šinje*, *tuvatta šinje* a *šinje* nem levén egyéb, mint a fent. a 29. lapon, 18. alatt említett postpositio = -ban, -ben, úgy hogy *ikke šinje* teljességgel = *ikki-re* stb.).

5) Némely időrendi (s részint egyszersmind helyrendi) adverbiumoknak, melyek több tagból álló elősorolásban használatnak, Reg. ezen összeállítását adja:

pervej, *maldan* először, előbb, elsőben (*maldan* tehát az orosz eredetű *pervej* igaz csuvas párja); — *kajran* azután; — *ondan kajran* [meg] azután; — *on hissín* ő utána, azután (I. *hissín* a 31. l.); *patne sitsen* végre (tkp. *pat*-jához érvén; ezen *pat* aligha ugyanaz, a mi a postpositionális alapszó a 32. lap.) p. o. *maldan* v. *pervej* *kirzenek juver-če*, *kajran šumullanje* elsőben, kezdetben (v. ö. *kirzen* a 40. lp.) nehéz vala, azután könnyebb lett; *maldan hire kilje*, *on hissín jevižezem kiljiš*, *vulzenjen kačče kilje*, *kačče hissín hunazam kiljiš* először a menyasszony jött, azután a nászleányok jöttek, azután a völe-

gény jött, a vőlegény után a vendégek jöttek; *patne sitsen aran tūr-letse jaže* végre alig (nagy nehezen) megigazította. — A „végre“ még *kajranhine* által is fejeztetik ki, a mi dativusi raggal van (úgy, mint *kajranhinje* locativusival), s így egészen a magy. „utoljára“: *kajranhine vuhutra kilje* végre (utoljára) jött [már egyszer] jókor. Ezt: *visne* (szószerint: végre, végére), és ezt: *kajranhila* v. *kajranhibe* (*la*, és *ba*, *be* raggal) rossznak mondja Reguly, az „endlich“ kifejezésére.

c) Módjelentő adverbiumok.

1) *jeple* v. *leple* hogyan, mint R., *jeple'* V., *eple'* E. hacsak nem szedőhibából van *Эплѣ* e helyett: *Еплѣ*, *jeple'*). Lásd NyK. I, 256. 4. alatt. Reguly még *be* raggal is adja ezt: *leplebe* hogyan, a mi arra vezethetne, hogy a *ple*, *pla*, a mivel *jeple* és egyéb módadverbiumok képezve vannak, nem a *balá*, *bele* instrumentalisi rag, hanem egy „mód, nem“ jelentésű anyagszó, annyival inkább, mert *leple*-ből melléknév is származik *leplene* milyen (szintig *kapla*: *kaplane* stb. I, 266.), mely inkább úgy volna származtatható, mint a magy. „minő“ = „mi-nem-ű“

kapla, így R., *kapla'* V. (*ku*, *kon* névmástőhöz tartozó); — *apla* úgy R., *apla'* V. (*vul*, *on* névmástő); — *šapla'* így (Reguly a *šaga*, *šak* névmás alatt adja, 'a *šava*, *šav*-nak hiányozván a megfelelő adverbiumalakja; NyK. I, 256. a pusztá *ša*-ból eresztettük a *šapla*-t, mely *ša* a *šaga*, *šava* előrésze. Most már valószínűbbnek tartjuk, hogy *šapla* a teljes *šaga*, illetőleg *šagan* névmástőből indul ki. Ugyanis ha *kon*-ból lesz *kapla*, *šagan*-ból lenne *šagapla*; a hangsúly pedig a végszótagon levén, könnyen megfogható, hogy rövidülhetett és könnyebbülhetett ez alak erre: *šakpla*, *šapla*. Sőt annak, hogy *šava*, illetőleg *šavan*-nak Reg. szerint ilyen módadverbiuma nincs, csak az az oka, hogy *šapla* egyszersmind a *šavan*-nak *pla*-végű módadverbiuma, mely *šavapla*, *šavpla*-ból rövidült meg); — Visn. magát *šava*-t is hozza föl adverbiumnak = úgy (*такъ*); és *šava'h* (az előbbi nyomatékosítva) = épen úgy, Elsőgr.-ban *šaba'h*.

teneplä v. *teleplä* valahogy R.; — *nileple-de* v. *nijeple-de* (*nileplebe-de*) sehogy; — *kirikte-leple* akárhogy; — *leple-de polzan* akárhogy; — *leple-de polin* bárhogy legyen is.

por tüsle-de mindenféleképen (p. o. *por tüsle-de tuza pihrem* mindenféleképen megpróbáltam; v. ö. *tüslä* a 35. lp.); — *hajber*

tütle-de mindenikfépen, R.; — *perle'* együtt R., *perlü'* V. E. (*perle huza kildemir* együtt hajtottuk a nyáját); egybe, egygyé-t is jelent: *ik küdü perle hodošne* a két nyáj egybe csatlódott; — *per majla* egy módon, egyképen (*per majla poplesse* egyképen beszélnek).

2) Melléknevek, jegyzi meg Reguly, egyszersmind adverbiumokul is használtatnak, s Visnevszki is tesz erről észrevételt (59. l.): „az adverbiumok helyett a csuvas nyelvben gyakran főnevek, melléknevek használtatnak, alakjuk változása nélkül, p. o. *na'miš* szégyen és szégyennel, gyalázatosan, *čibe'r* szép és szépen, jól.“ Természetesen rendesen módadverbiumok ezek. P. o. *türö* egyenes: *türö turat* egyenesen áll R., *hüde* erős: *hüde kajat* gyorsan (erősen) megyen, *hüde poplet* fenhangon beszél stb. Ezeknek elősorolása nem ide, hanem a szótárba való. Csak egynéhányat említünk itt meg, melyek részint a cselekvés vagy tulajdonság nagyobb vagy kisebb mértékének kifejezésére szolgálnak, részint már csak mint adverbiumok jönnek elő: *hüde* erősen, *pit* igen, nagyon, *taza* tisztán, merőben, *pajdah* eléggé, elég, *šalt* (*šaldah*) egészen, teljességgel, *či* épen, ugyanoly (azonosságot fejez ki), *čin* valóban, bizonyosan, leg- (a superlativus kifejezésére, NyK. I, 236), *nomaj* p. o. *mandan nomaj usta* nálamnál több mester, nagyobb mester, mesterebb (főnevek előtt használható), *čilaj* sokkal (comparativus előtt), *elégge*; *lajih* (*lajighah*) jól (p. o. megverték), *perlastik* egy kissé, *pižikke* egy kicsit, keveset; *üt*, *üdah* fölötte nagyon, *onžol* annyira stb. — Hasonlóképen a *za* és *mazir*-féle gerundiumok, a melyekkel szintén módadverbiumok kifejezhetők, a magok helyén már tárgyalva vannak. Végre még a *la*, *lä* (21. l.), *ün*, *n* (23. l.) és *ba*, *bä* (19. l.) ragok fentebbi tárgyalására utalunk.

3) Számnévi módadverbiumok:

per hut egyszer, *ik hut* kétszer, *vis hut* háromszor, *vonne hut* tízszer stb. — *minže hut* hányszor, *temže hut* valahányszor, nem-tudom-hányszor; *kirikte-minže hut* akárhányszor (p. o. *kirikte-minže hut kajder, san min is* akárhányszor menjen is, neked mi gondod?) A *hut* praepositionalis alapszó is l. fent. a 34. lapon; még azt is jelentheti *per hut* hogy: egyszerű, *ik hut*: kettős stb. — Distributív számnévvel (l. NyK. I, 242. e): *prer hut*, *ikšär hut*, *višär hut* stb.

De *hut* nélkül az egyszerű alapszámnév is fejezheti ki az igei cselekvés hányszor történtét: *pre* egyszer (a *pre* alak, nem *per* l. NyK. I, 239): *pre pürza eb onda* egyszer voltam én ott, *pre-de kor-*

man eb ona egyszer sem láttam (tkp. egyszer is nem láttam); *pre-pre* (ismételve l. *per-per* I, 258) egyszer vagy másszor, egyvalamikor, *tepre* (*te-pre* I, 238) másodsor, vagy *teber hut*; *oreh* (*hut* nélkül) másszor; *minje hut* vagy csak *minje* hányszor (p. o. *minje činden* hányszor hittál?).

d) Adverbiumi alakok hasonlítás-fokozata.

Visnevski (58. l.) jegyzete szerint „némely adverbiumok fölvesznek comparatiót is a mellénevek módjára, p. o. *čas* hamar, *časrah* hamarabb. Reguly az „intensio“-ról való jegyzeteiben találkoznak erre példák: *inžereh* messzibb (*inže* messze), *kadarah* tovább (*kada*), *ajkarah* mintegy: félrébb, tovább félre (*ajka* félre), *kondarah* idebb (*konda* ide) *ondarah* odább (*onda* oda). Ez helyadverbiumok fokozása. — Időadverbiumok: *ilikreh* előbb (*ilikreh ma külmüren* miért nem jöttél előbb?), *varerah* később (*vara*), *ülümreh* tovább a jövőben (*ülüm*), *kajrandarah* később (*kajran*), *irdereh* korábban. — Módadverbiumok: *vuraghendarah* lassacskán, inkább lassan, valamivel lassabban (*vuraghen*) p. o. *šagenbak vuraghendarah kaj* csak így lassacskán menj; *vireslarah* inkább orosz módra (*viresla*): *hal vul vireslarah pornat* most inkább orosz módra él; *sumardarah* betegesen, inkább betegen, mintsem más állapotban (*sumar* melléknév, mint adverbium). — Ide vonható még a módgerundiumnak fokozása, melynek Reg. ugyanott példáit hozza fel, s melyre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy nem a *za*, *zä*-féle közönséges gerundiumalak, hanem a NyK. I, 410. említett *a*, *ä*-féle alak fokoztatik *rah* *reh* által: *čobarah kaj* mintegy: futva, azaz: erősen futva, jobban futva, vagy: futton fuss (*čob-as* futni, *čoba* I, 410. szerint: futva = *čopsa*, s *rah* nélkül különben így is mondatnék: *čopsa kaj* az I, 423. 424. lapokon való példák szerint); *šanarah turat san sine* bizvább áll reád, azaz: bízik valamit benned (a *rah* kicsinyítőleg véve, I, 235. *šorerah* fehérés; *rah* nélkül ez volna: *šanža turat*); *kiskerarah jaras* erősebben kiáltani (*kisker-a*; *kiskerza jaras*); *tīdarah turas* erősebben fogni v. tartani (*tīd-a*; *tītsa turas*); *virene-reh paras* még jobban tanulni, vagy pedig: még egy kissé megtanulni (*viren-e*; *virenze paras*); *kūdereh iles* még elvárni, tkp. várva venni (*kūd-e*; *kūtse iles*). Szintűgy időadverbium helyett *kaš-rah* (estvébb, azaz: ugyancsak estve) mellett áll *kaš polorah* (így írja Reg. nem: *polarah*), a mi *kaš polzan* este levén, megesteledvén

(miután este lett) ellenében talán „elesteledvén“ által fejezhető ki némileg.

Fokozott (*rah*-os) adverbiumalakok megint új viszonyraggal is fordulnak elő Regulynál: *kajrandarahran* tkp. hátulabbról, azaz: valamivel utána, később (ugyanazon *ran*-nal, mely már *kaj-ran*-ban van, és ott csak bővülködőleg áll), *maldarahran* tkp. előbből, azaz: valamivel elül v. előtte (itt az alapadverbium *mal*dan, de a *rah* (*darah*) ennek alapszavához (*mal*) járúl, s a viszonyrag *ran* = *dan* csak egyszer áll), p. o. *eb ondan maldarahran* v. *kajrandarahran kildem* én ő nálánál valamivel előbb v. később jöttem. — Fokozott gerundium instrumentalisi raggal: *síde-reh-pe*: *jala síderehpe íltrem kis-kerne sas* mikor már a faluhoz közel értem, hallottam kiáltást (tkp. faluhoz érvébb-vel); *kaš polorahpa kildem* mikor már este kezdett lenni, jöttem (tkp. esteledvébb-vel, azaz: elesteledéskor).

A fokozó képző *darah*, *dereh* vagy *rah*, *reh* hangtani tekintetben épen úgy járúl az adverbiumokhoz, mint a melléknevekhez, lásd NyK. I, 234. 235. lapokat.

3.

Conjunctiók.

Kötőszókban (conjunctiókban) a csuvas nyelv épenséggel nem bővülködik, mert a gerundiumok elterjedt használata, a nomina verbalia, sőt egyszerű névszók viszonyragos alakjai mellett nem is érezi a csuvas nyelv annyira azoknak szükségét a maga szó- és mondatfűzésében. Így p. o. a mi feltételező conjunctiónk („ha“) helyett, van a *zan*-féle gerundium és a *polzan* is csak nem-sajátos értelemben nevezhető feltételező conjunctiónak, a mint NyK. I, 428. látható; ugyanigy, p. o. *as* nomen actionis *šin* raggal (*as-šin*) egy conjunctio finalist teszen nélkülözhetővé: *ona ize kajas-šin kildem* eljöttem, hogy (latin ut) őt elvigyem stb.; szintigy a sociativusi *ba*, *bala* rag helyettesíthet conjunctio copulativát, p. o. *onba mana šapriš* őt és engem vertek meg; a *bak* (=ként)-tel élhet a csuvas, hol nekünk „mintha (lat. quasi)“ kell: *vul okša šok-pak nimin-de ilmet* ő, mintha nem volna pénze, semmit sem vesz. Ezenkívül a csuvas nyelv sokszor csak egymás mellé rak mondatokat a nélkül, hogy a köztük való logikai viszonyt valamely conjunctióval tüzetesen meg-

jelölné, p. o. *vul pürde kiže, eb oramra kütse tudom* ő bement a házba [és] én vártam az utcán; vagy ő bement a házba, [m í g] én az utcán vártam; *alikne oš, vulzam kiččir* nyisd ki az ajtót, [h o g y] ők bemenjenek; *eb piledep ona, es pilmesten ona* én ismerem őt, [d e] te nem ismered stb. stb.

De azért rendelkezik a csuvas nyelv mégis conjunctiókkal is, ha nem is annyival, mint más kivált árja eredetű nyelv. Fölhozzuk először Visnevszkit, ki 59. l. 8-félét sorol elő: 1) Conjunctio copulativa *da*. 2) Conj. conditionalis *bolza'n* (nem sajátképen conjunctio, l. előbb). 3) Conj. concessiva *bo'lin* хотя, habár, noha (tkp. = legyen, és nem sajátképen conjunctio). 4) Conj. adversativa *vara* de, pedig. 5) Conj. causalis *on-turu'h, omba'*. 6) Conj. consecutiva *appi'n* és *ara* tehát, s így. 7) Conj. negativa *ni* nem (ez is csak a negatív névmások előrészeül fordul elő s nem nevezhető conjunctiónak). 8) Conj. interrogativa *ž, i?* -e? (kérdőszócska, l. NyK. I, 395.).

Nézzük most, mit vehetünk ki e tárgyra nézve Reguly följegyzéseiből, összeállítván ezekből az egyes conjunctiókat és conjunctiókúl használt adverbiumokat.

1) *da, dü* (írva *de* is), illetőleg *ta, tä* (*te*), mindenkor egy megelőző szóhoz simúló, a mint a változó hangzója is mutatják. Főjelentése = magyar „és” és „is.” Ha csak egyszer tétetik ki, az összeköttetendő két tagnak elsőjéhez járúl; de járúlhat ismételve mind a kettőhez is = magy. — is — is; p. o. *mana-da ona anžah pajis, ittizene pamariš* csak nekem és neki adtak, a többinek nem adtak; *mana-da ona-da pajis* nekem is neki is adtak; *šuba-da tibibe-de kiliš* vizen is szárazon is fognak jöni; *ir kilet-te kaš kilet* reggel is jó, este [is] jó; *eb kiles tärem-de kildem* én ígértem, hogy jövök, és jöttem is (meg kell jegyezni, hogy nem *kildem*-hez, hanem *tärem*-hez, mint első taghoz van csatolva a *de*, tkp. én jöni ígértem-is jöttem) stb. — Ha ilyenkor az utótag mondat, mely az előbbivel tartalmilag ellentétben áll, a *da* jelentése közel jár az adversativ magyar „de”-hez: *es iher kiles tären-de kilmären* te tegnap ígérted, hogy jössz „és” nem jöttél, vagy pedig: „de” nem jöttél; *ep širarem-da tobimarem* én kerestem, de nem találtam. Azonban e mondatokban a *da* el is hagyható, meg nem jelölgetvén az ellentét.

Az első tagban levén *mar* (nem), s a másodikban *da*, a kiemelni való szóhoz csatolva, a magy. „nemcsak —, [hanem] — is” viszonya áll elő: *ašše mar, ameš-te kilne* nem csak atyja, [hanem]

anyja is jött. Lehet a *mar* mellett *anĵah* (csak) is, vagy e helyett csak a nyomatékositó *ah*, *eh*, *h*; p. o. *eb šulla mar anĵah pırza*, *eb hille-de pırza* nem csak a télen, [hanem] a nyáron is ott voltam; *vul vıreslah* (*vıresla-h*) *mar poplet*, *todarla-da poplet* ő nem csak oroszul beszéll, [hanem] tatárul is beszéll. Ezen példákban az ellentétes szók nem az igék; ha a két igéhez kell csatlakoznia a *mar*-nak meg *da*-nak, az első, *mar* előtt, *ma*-végü infinitivusban áll: *vul mana kedarima mar*, *pıĵi-dü ona* ő nekem nem csak mutatta, [hanem] adta is őt. A második tagbéli ige is tagadó levén: *vul mana pama mar*, *kedartmari-dü* ő nekem nem csak nem adta, de még meg sem mutatta, vagy: ő nekem nem hogy adta volna, de még meg sem mutatta.

Megengedő mondatok igéjéhez, (mely a megengedő igeragozás szerint van ragozva, vagy *zan*-gerundium alakjában lép föl), szeret járulni *da* = magy. „is”: *perne izen-de teberne huwardir-če man vali* ha az egyiket elveszi is, [de legalább] a másikat hagyná meg számomra; *huva hoĵa polin-de*, *šaplah islet* bárha maga gazda legyen is, mégis dolgozik. — A *kam-da polzan* stb. névmásokat, melyekben *da* = „is” szerepel, lásd NyK. I, 259; szintígy *por-de*, *hajber-de* I, 266; *kirik-t e kam* stb. I, 258. — A *tagam* (= *ta-kam*), *te-min* stbiben (I, 257.) a *da* (mint *ta*, *te*) elül állván, fölr a mindjárt alább látható *tada*-val; szintígy *tepri*, *teber*-ben (I, 239.).

2) *tada* = meg — is, meg aztán — is; még. Alkalmasint, a minek Reguly is tartja, a kétszer ismételt *ta* vagy *da* (1) p. o. *atti man vade*, *tada horavzahrah* atyám öreg, meg aztán beteges is; *ebe*, *atti*, *Andri*, *on pıĵiš*, *tada man ĵemik pırza* én, atyám, András, testvére, meg az én hugom is ott voltak. — Eleibe tétetik a *tada*-nak még *sinĵen* is = felüle (= ezen felül): *sinĵen tada* = ezen felül még; sőt egymaga *sinĵen* is álll = ezen felül; p. o. *vul pire isterĵe sidarĵe*, *sinĵen prer som paĵe* ő bennünket itatott, etetett, ezen felül [még] egy egy rübelt adott; *ebir onda vurmanda šol soghatremir*; *sürle polza*, *sil*, *sive*; *sinĵen tada šomur šuma pošlare* mi ott az erdőben elvesztettük az utat; éjjel lett, szél, hideg; ezen felül még eső is kezdett esni. — Hasonlóképen használtatik *tada* előtt *on-batne* hozzá: *on-batne tada* hozzá még = e mellett még; p. o. *leple vul ize ile?* *onen sinzam šok*, *utsam saghal tada*, *on-batne tada huva isne pıt pilimast*, hogy fog ő munkát vállalni? emberei nincsenek, meg lova is kevés, e mellett még a maga munkáját sem igen tudja.

3) *eppin* következtető = tehát (Alakja a Visn.-féle *appin*-hez oly viszonyban van, mint *ebe* én *abe*-hez NyK. I, 248.). P. o. *vulzam kajriš*, *eppin ebir-de kajebir* ők elmentek, tehát menjünk mi is; *vul eppin kilműre* ő tehát nem jött; *šapla eppin kilmest* úgy tehát nem jő.

4) *ara* gyengébb következtető = hát. P. o. *ara ma tavernden?* hát minek tértél vissza? *ara min pole onda kajne-žin* hát mi lesz, hogy oda megyünk? *vul ize kajni ara*, *es ona jatladen*, *vul ize kajman* elvette-e hát, [hogy] őt vádolod, ő nem vette el? — A mint látszik, különösen kérdő mondatokban használatos az *ara*, és az ilyenekben a magyar „hát” = német „denn”-nek felel meg.

5) *inde* = már; parancsoló mondatban: *parzam inde ona* add oda már neki, v. már csak add oda neki (németül: gieb ihm es doch hin).

6) *šaplah* ellentétező = mégis (*šapla-h* a nyomatékositott *šapla* úgy): *šomur hilde šuvat-če*, *šaplah kajriš* erősen esik vala az eső, mégis mentek.

7) *aghalen* ellentétező = különben: *vaskas kirle*, *aghalen kile šidimebir* sietni kell, különben nem fogunk haza érni.

8) *šavenba* okadó = azért (*šava* mutató névmás instrumentális, v. ö. *omba* = *onba* V.): *vul pojan*, *šavenba ondan itrem pološ* ő gazdag, azért ő tőle kértem segítséget; *vul pilmen*, *šavenba kilmen* ő nem tudta, azért nem jött el.

9) *anjah* megszorító = csak, csakhogy: *laža lajih*, *šamrik anjah* a ló jó, csakhogy fiatal; *vul ize kiles türe*, *manne anjah* ő el akarta hozni, csak hogy elfelejtette.

10) *hal-de* = csakugyan, úgyis (tkp. „most is” a *hal* most adverbium, p. o. *hal-de manen nomaj virdat* [még] most is nekem sok fekszik): *ku sanen. hal-de man ku*, *leple vul konda kilne?* ez a tiéd. csakugyan az enyim ez, hogy is került ide? *e hal-de vulzen vul horondaš polat igenis*, csakugyan az ő atyjokfia lesz ő; *perne hal-de ize kajre*, *teberne pamastep* az egyikét úgyis elvitte, a másikat [meg] nem adom.

Ide csatolunk még néhány hátul simuló szócskát, melyek a mondat némi modalis affectióját fejezik ki:

11) *-i* kérdő = magy. -e? (v. ö. NyK. I, 295. stb.): *onni* (v. *oneni*) *ku* az övé-e ez? *sumari vul beteg-e ő?* Megjegyzi Reguly, hogy csak a mondat kérdőleges hangoztatása által nem fejezhető ki kérdés; meg azt, hogy ha a kérdés logikai súlya a subjectumra vagy

objectumra esik, ezek kiemeltetnek a hangoztatás által, de az ígéhez járúl a kérdőszócska, p. o. *vu'l turi kona* ő csinálta meg ezt? (ő-e az, ki ezt megcsinálta?); ellenben : *vu'l tu'zaj* ő megcsinálta? (és p. o. nem vette?) — Kettős kérdésben kétszer tétetik ki a kérdő *i*; nincs is csuvas szó = „vagy,“ a miért is az Evang.-ban néha az orosz *ili* használtatik, és Visn. szlovárjában az *i*-t evvel fordítja : или? (vagy?). *eb kajza, p'igam* : *kilde-i*, *kilde mari vu'l*? én mentem, megnézem : otthon [van]-e, vagy nincs? (tkp. otthon-e, nem otthon-e?); *kajebri, jolebri, pilmestep ep hale* nem tudom most, menjünk-e vagy maradjunk? *kili kilmi* jö-e vagy nem jö? *pajan poli hader*, *iran poli hader* vagy ma, vagy holnap lesz kész (tkp. ma lesz-e kész, holnap lesz-e kész? — egyszersmind olyan eset, hol Reguly fent említett jegyzete szerint, a mondatsúly a *pajan, iran* szókra esik, és mégis az ígéhez, *pole*-hez járúl a kérdő *i* : *poli*).

12) *-ži* (*-ši*) Reguly ilyen példákat ad erről : *vu'l pilmen-ži kil-müre* ő alkalmasint (hát, talán) nem tudta, [s azért] nem jött el; *vu'l pilmen-ži hačen kilmüre* nem tudta-e hát meg eddig, [hogya] nem jött? *nim tuze-de joramast*, *misker tuza jorattaram-ži eb ona* semmi tett[em]mel nem elégszik meg, mi tett[em]mel fogom hát kielégíteni (tetszését találni)? *leple tuvas-ši kona* hogy kell hát csinálni ezt? (gondolja magában); *leple vu'l kona ture-ži* hogy csinálta hát ezt? — A magyar „hát“ = német „denn“ (wie hat er es denn gemacht? stb.), úgyhiszszük, csak megközelítőleg fejezi ki a csuvas *ži*-t, melyet legfelebb úgy birunk meghatározni, hogy valamely tényre vagy körülményre vissza vagy előre rámutat, melyből a vele megjelölt ok-gyanító vagy kérdő mondat kiindul. Reguly azért a *ži*-vel való ígét „demonstrativ modus“-nak nevezi.

13) *š* vagy *ške*. Lássuk megint előbb a példákat : *titreni?* *titrem-š* v. *titrem-ške* (kérdés) : megfogtad-e? (felelet) : meg biz én (Reg. fordítása csak az egyszerű *понмалъ*-t adja = megfogtam, de a *titrem-š* mégis csak más mint *titrem*, és *titrem-ške* alá van jegyezve, hogy „ez nagyobb nyomatékosítás“ — értsd, mint a *titrem-š*, tehát ez is már nyomatékosabb, mint *titrem*, noha csupa ez is állhat a fentebbi feleletben); — *vu'l juvis hidi?* *hidi-š* v. *hidi-ške* ez a fa erős-e? erős biz [a]; *ku šuvi?* *šu-š* v. *šu-ške* ez víz-e? az (это вода-ли? вода ez víz-e? *váz*, tkp. víz + *š* v. *ške*). Tagadó felelet : *vu'l juvis hidi?* *hidi mar-š* v. *hidi mar-ške* az a fa erős-e? nem biz a (tkp. erős nem + *š* v. *ške*); *es ize-i?* *ize-š* te elvetted-e? el ám én (я бралъ én levett-

tem; *ize-ške* Reg. szerint nem volna jó; azaz a *za*, *ze* alakhoz szokás szerint csak *š*, nem *ške* járúlna). — Valószínű kimondott vélemény: *es kalaman pol-ške* te, úgyhiszem, nem mondtad meg (*pol* e helyett: *pole* lesz, s egyszersmind a „talan“-t kifejező; ha egész szorosan, és etymologice akarjuk fordítani, úgy tehetjük: [úgy] lesz bizony — *pol-ške* — [hogy] te nem mondtad meg; Reg. megjegyzi „nem *pol-š*“); *vul kona tumas-ške* (e helyett: *tumast-ške*) онъ это недѣлаеъ ő ezt nem teszi v. csinálja — hozzá teszi: „affirmálva“, körülbelül: ő ezt meg nem csinálja ám; *vul kona tuvaške* (e h. *tu-vat-ške*) ő ezt megcsinálja ám, vagy: úgyhiszem megcsinálja; *vul silenmen pol-ške man sine* ő, úgyhiszem csak nem haragudott meg reám (itt Reguly orosz fordítása is hozzá pótolja ezt: я думая gondolom, úgyhiszem). — A csuvas *š* v. *ške*-t fordításunkban részint „biz“ részint „ám“ és „úgyhiszem“ által igyekeztvén kifejezni, magától kitetszik, hogy szorosan egyik sem teljes megfelelője a *š*, *ške*-nek; azonban annyit látunk, hogy a *š*, *ške* rendeltetése az affirmatio kifejezése, kivált kérdésre való felelet-mondatokban, a melyekben némi bizonyítgatás nagyon is természetes. Így megegyezhetünk Regulyval, ki a *š*, *ške*-vel való ígét „affirmativus mód“-nak veszi.

14) *ha*; *šha* (*š-ha*). Már NyK. I, 268. láthatni egy példamondatban ezen *ha*-t imperativus után: *kalaza kitart ha*, jobban írva: *kalaza kidart-ha* beszélld el + *ha*; most hozzá vehetjük még ezeket: *tiv-ha* v. *hal es mana* „csak üss meg“; *tem* v. *teminle polat-ha* nemtudom-mi v. milyen lesz (ő) már. — Itt nyilván való a *ha* eredete, mely nem egyéb mint *hal* (most) rövidült alakja, milyen a Reg.-féle *ha-čen* = *hal-čen*-ben is van. És *ha* „már = most már“-ral fordítjuk, igen jó értelme lesz az *tiv-ha*, *kalaza kidart-ha* imperativusoknak: üss már, beszélld el már; mert ezen „már“ utólvégre csak a parancsnak nógató sürgösbítését fejezi ki, s így általában nyomatékosító szócskává válik, csakhogy a cselekvési időt illeti főkép a nyomatékosítás.

Az előbb tárgyalt affirmativ *š*-hez járúlván *ha* (= *hal*) lesz: *šha*: *titrem-šha* megfogtam már most (valahára, miután soká nem tudtam megfogni), tkp. megfogtam ám most; *es kalas šok-šha* „még megmondani sem akarod“ (tkp. nincs-ám-már [az hogy] te megmondjad).

NyK. I, 392—95. II. adtuk azon igealakokat, melyek az *ah*, *eh*, *h* nyomatékosító szócska hozzájárulása által az egyszerű állító vagy

tagadó igealakokból keletkeznek, „nyomatékosító igeragozás“ cím alatt. Ezenkívül volt is már itt-ott alkalmunk ugyane szócskával való szókkal találkozni, Elsőgr. és Visnevszki fölhozása után is, noha ez, ha e szócskát, mint külön szóelemet, nem oly teljesen ignorálja is, mint NyK. I, 392. mondtuk, de mégis csak annyit mond róla (65. l.), hogy „a kérdés vagy parancsolat erősebb kifejezésére a csuvas nyelvben az *ah* particula szolgál: *kajah* (*kaj*) menj csak, menj-sze.“ — Reguly e nyomatékosító szócskának, az igealakokon kívül, minden másnemű szókhöz való járúlásáról is ad számosabb példákat, az egyszerű szónak ez által való affectióját „intensio“-nak nevezvén el. Szerinte most az idetartozókat kell közölnünk. — Az *ah*, *äh*, (*eh*), *h* alakok hangtani alkalmaztatására nézve ugyanaz áll, a mi a nyomatékosító igeragozásban: a szó önhang zón vég-csak *h* járúl hozzá; mássalhangzón végződő mélyződvn, hangúhoz *ah*, magashangúhoz *äh* (*eh*); a szó vég *u*, *ü*-je helyett azonban *uv*, *üv* áll be; lágyúlható mássalhangzó lágyúl.

1) Névszók ragtalan és ragos alakjai nyomatékosítva.

šu víz	(nyom.) : šuvah	küdü nyáj — küdüveh
šura vízben —	šurah	küdürä — küdüreh
šuba vízzel —	šubah	küdübe — küdübeh
šubala „ —	šubalah	küdübele — küdübeleh
šuzir víz nélkül —	šuzirah	küdüzir — küdüzireh
šuran vízből —	šuranah	küdüren — küdüreneh
šuva víznek, vizet	šuvah	küdüve — küdüveh
šuvalla víz felé —	šuvallah	küdüvelle — küdüvelleh
šubak vízként —	šubagah	küdübek — küdübegeh.
		küdüven nyájé küdüveneh

Egyéb ragok és postpositiók: -žinah, valžinah, valileh (*valile*), čohne (*čohne*), -čeneh (*čen*), hožerah (*hožera*), hišsinah (*hišsin*; *omenah* Reg. szerint nem használtatik); tülneh (*tülne*), -lah (*la*; p. o. čuvašlah); -zerah, -zireh (*zir*, *zir*), -nah (*-in*, *n*, p. o. *aremenah*); panžeh, panženeh, patneh (*panže*, *panžen*, *patne*) stb. — Melléknemek: türeh (*türe egyenes*) stb. Melléknévi ragozás, nyomatékosítva:

Nom. *sumariah* (*sumar* beteg, *sumari* mint külön álló melléknév, tkp. betegje); *sumar-skereh* (*sumar-sker* határozatlan melléknév l. NyK. I, 233.)

gen. *sumarinneh* (*sumarin*) — *sumar-skereneh* (*-skeren*)

dat. *sumarineh* (*sumarine*) — *sumar-skerneh* (*-skernü*)

abl. *sumarinženeh* (*sumarinžen*) — *sumar-skerdeneh* (*-skerden*)
 instr. *sumaribeh* (*sumaribe*) — *sumar-skerbeh* (*-skerbü*)
 causál. *sumaržinah* (*sumaržin*) — *sumar-skeržineh* (*-skeržin*)
 modal. *sumarlah* (*sumarla*)

Számnevek : *preh* (*per*), *ikkeh* (*ikke*) stb. — *pičeneh* (*pičen*), *ikkinéh* (*ikkin*); *ikkin-deh* ettől *ikkin-de* Reg. szerint nem jó), *von-neneh* (*vonnen*) stb. — *iksemiréh* (*iksemir*), *iksireh* (*iksir*), *ikšeh* (*ikš*). Meg két eltérő alak : *presseh* (azaz : *pre anžah*) v. *prehseh*, *tepresseh* v. *teprehseh* (*tepre anžah*).

Névmások : *šavah* (*šava*); *manenah* (*manen*, *enyém*), *ondanah* (*ondan*, *vul* ablativusa); *miskereh* (*misker*); *kam* és *min-nek*, Reg. szerint, nem az egész ragozása nyomatékosittatik, de igen a mutató névmásoké; *onžah* (*onža* v. ö. *minžä* NyK. I, 264; s evvel egynek látszik tartani Reg. ezt : *anžah* csak, mint eredetileg „épen annyi“, a mi nagyon valószínű; *onžoloh* (*onžol*).

2) Adverbiumok nyomatékosítva : *maldah*, *malah*, *maldanah* (*malda*, *mala*, *maldan*); *omrah* (*omra*), *anatrah* (*anatra*) stb. — *iligeh* (*ilik*, *ilikiñ* Elsögr.), *pazerah* (*pazer*), *avalah* (R. E. *aval*), *purgonah* (*purgon*), *purgondan-bah*, *čazah* (*čas*), *pajanah* (*pajan*) stb. (*üliim* meg *vara-nak* nincs nyomatékos alakjuk; csak comparativusok van); — *činah* (R. E., *čin*).

3) Nomina verbalia : *totmah* (*tot-ma*), *ismelleh* (*ismelle*). Gerundia : *tazatsah* (*tazat-sa*), *čarenzsnah* (*čaren-zassin*).

Az *ah*, *eh*, *h* által kifejezett nyomatékosítás főleg az azonosság (identitas) kiemelésében határozódik meg, a nyomatékosítva megjelölt fogalomtól minden más nemű fogalom kizáratván. Ha így p. o. *šura-h* azt teszi „a vízben-*eh*“, azaz : „a vízben és nem másutt“ — magától értetik, hogy a nyomatékosító szócska egyszersmind megszorító hatással van : „csak a vízben“; a mire nézve a fent 55. l. közölt példamondatra figyelmeztetünk, hol *viresla-h* nyomatékos alak egyenesen *viresla anžah* helyett áll. Mind ezt tekintetbe véve, a csuvas *ah*, *eh*, *h* szócskának tulajdonképen való jelentését és értéket talán a magyar „ugyancsak“-kal közelíthetjük meg legjobban : *šurah* „ugyancsak a vízben.“ Meg kell azonban jegyezni, hogy a csuvas nyelv aránylag oly gyakran él nyomatékosított szóalakokkal, hogy azoknak nyomatékoságát mindenkor lefordítani részint fölösleges, részint nem is lehet jóformán a mi nyelvünkben, mely annak helyébe

gyakran csupán a hangoztatás által emel ki nyomatékositánivaló szókat. De lássuk még egyes példákon a nyomatékositásnak adott esetben így vagy úgy kifejezhető értékét. Így Reguly egy helyen a magy. „ugyan“-t, mely azonosságot és ismétlést jelent, ezekben : „ugyanaz, ugyanott“ stb., a csuvas *ah, eh, h* raggal állítja szembe : *ondanah ildem* ugyanattól, v. ugyan ő tőle vettem (отъ негоже бралъ); *eb ondah lartrem ilihhi virennah* ugyanoda tettem az előbbi helyére (itt „az előbbi helyére“ eléggé megmagyarázza az *ondah* mivoltát); *šava sinah ize kajre* ugyanazon ember vitte el (a ki hozta; itt az egész *šava sin*-ra vonatkozik az *ah*; de lehet azért ilyen is : *šarah sin* p. o. *iner kilegene šavah sin* a ki tegnap jött, ugyanaz az ember); így legtöbbször az orosz же-t, mely szintén magy. „ugyan, épen“-nel fordítható, találjuk a csuvas *ah, eh, h* ellenében Reguly orosz fordításában. *šomur hışsinah kajre* épen az eső után (послѣ дождя) ment el; *pajjanah kajat* épen ma (сегодняже) megy el; *halah* épen most, most mindjárt (теперь же) stb. — Nyomatékosított időadverbiumokat a же-n kívül orosz еще (= még)-gel is értelmezi még Reguly p. o. *eb ireh kize* én még reggel jöttem; vagy все (mind, egyre), vagy ровно (szintén, ugyan, épen)-nel : *simikren-beh sumar virdat* szemik óta egyre betegen fekszik; *čan šapne tül-deh kildemir* ровно на обѣдню звонили, какъ мы приѣхали épen misére harangoztak, mikor mi eljöttünk (ткп. harang-csapott korban. épen jöttünk). Könnyen láthatni, hogy ezen és más fordítási módok, mégis csak az *ah, eh, h* szócsonka alapjelentésének (a megszorító identitás) az illető szókhöz alkalmazott kifejezései : *simikren-beh* lehet „szemik óta egyre“, mert ha félbeszakasztólag más állapot lép közbe, nem lehet már „ugyancsak szemik óta“; *ireh* lehet „még reggel“, a rá következő későbbi idővel ellentétben gondolva, és ezen ellentétre nézve emelve ki az „ugyancsak reggel“-t stb. — A mint fentebb is mondtuk, sokszor nem is kell a csuvas nyomatékositást fordításunkban különösen kifejezni, p. o. nem ezekben : *šoldan šolah* (*šola-h*) *vadelah* v. *pojanlanah* (*vadela-h, pojanlana-h*, l. NyK. I, 410.) *pīrat* évről évre öregebb v. gazdagabb lesz; *šuvallah siksah anje* a vízbe ugrott be; *kil kardine tazatsah tur* az udvart mindig tisztán tartsd (ткп. *tazatsa* tisztítva *tur* állj); *šomur čarenzasnah kajre* mikor az eső megszűnt, elment stb. — Érdekes még a praedicatum-szó nyomatékos ismétlése, a mikor aztán az ismételt második szóhoz *ah, eh, h* szócsonka járul : *ture, ture'h* „csinálta hát, ugyan csinálta“;

tumare tumare'h nem csinálta, ugyancsak nem csinálta; *por pora'h* (por van); *šok šogah* (šok nincsen); *hunža-da polzan tidep tidebah* akármikor is, de csak megfogom; *vul hīde, hīdeh* ő fősvény, de csak ugyan fősvény; *joman itti juvisran sirip siribeh* a cserfa a több fánál ugyancsak keményebb. — Végre még az *ah*, *eh* = *anžah* előtűntetésére, negatio (*ma*) mellett (v. ö. 55. l. *viřeslah* = *viřesla anžah*): *per sinnah mar pīrza onda* nem csak egy ember volt ott (hanem sokan voltak); *manenah mar šoghalne* не у меня только пропало nem csak én nálam veszett el — valami (tkp. enyim-csak nem = nem csak enyim [valami], azaz: nem csak nekem veszett el valamim).

4.

Interjectiók.

1) *appa* v. *appaj* Reg. — csodálkozást fejez ki: *appa! msker ku?* hajh! micsoda ez? *appa! leple polne?* hajh! hogy történt [az]? — Visn. (60. l.) szintén csodálkozást jelentőnek adja, így: *appa'j* „mi ez, ej, ej.” — Elsőgr. 66. l. találkozik: *aba'j axh ah*, a mi ugyanaz lehet.

2) *aj* Reg. szerint feleletül egy névszerint való hívásra, p. o. *Stepan!* (István! — hívás; ez azt feleli :) *aj!* — Másféle *aj* volna Elsőgr.-é = *тѧ* (piha), mely undorodást fejez ki.

3) *aj-a'j* Visn. „örömet jelentő.” Regulynak is e példája egyezik evvel: *aj-aj! ku pīt lajih ej!* ez nagyon jó. — De vágó és fájlalkodó érzelemről is: *aj-aj! man attin kiles-če pajan* hejcsak jöne ma atyám (tkp. ej! atyámnak kell vala jönie ma v. ö. NyK. I, 406). — Egyenesen fájdalomról = *oj-oj*, lásd 5.

4) *aj-aj inde* Reg., feddőleg boszankodó: *aj-aj inde, es ma ti-ven ona* „ej már, mit bántod őtet.”

5) *aju'j* és 6) *oj* fájdalomról. Visn. = *axh, увы* oh! jaj! — Reg. *oj-oj* vagy helyette *aj-aj* is: *aj-aj* (v. *oj-oj*)! *iradat* jaj, jaj! fáj. — Elsőgr.: *vaj, vaj, vaj!* jaj, jaj!

6) *ej* Reg., tiltólag megszólító: *ej! an kaj* hejh, megállj! (tkp. ne menj); *ej! an tiv es ona* hej! ne bántsd őt.

7) *a* Reg., ráhagyás, valamit nem-bánás érzelmét fejezi ki: *a! kizessin* (v. *kizen*), *kajebir*, no, ha jó, megyünk v. fogunk menni (azaz: no, jól van, nem bánom, ha jó stb.). — Elsőgr. *aa'*.

9) *čipp!* csitt, hallga! Reg.

10) *čim* Reg., megnyugtató, vártató: *čim hal* várj még (*hal* tkp. most): *čim hal*, *tuhta ha* no csak, várj még [egy kicsit]! — *čim-aj* feleletben: *čim-aj! pīradep* várj csak, megyek [mindjárt]. — Visn. *čim* v. *čin* lassan, várj csak [egy kicsit]. — Elsőgr. *čim*.

11) *a'ge* v. *ak* Reg., *a'ga* Elsőgr., rámutató = íme, ihol: *age konda turat* íme, itt áll; *ak šapla tuvas polat* íme, így kell csinálni. — Az *aga* (*ag-a*) alkalmasint nem egyéb, mint a *ku*, *kon* mutató névmás = ez, azon a praefixummal, melyet az *a-be*, *a-bir* stb. személynévmások nominativusaiban látunk; v. ö. a *ša-ga* összetételt NyK. I, 254.

12) *ves* Reg., rámutató = ott — a! *ves kajat* ott megy, a!

13) *ma* Reg., kínálkozó = ne! (Reg.: „mikor valakinek valamit adok).

14) *ah* v. *arja'h* Reg. „buzdítószó, mikor nyulat vadásznak.“

15) *toh* Reg., kergető = eredj! (tkp. *togh-as* ige imperativusa).

Ezenkívül Reguly még a külön-külön állatokra használt megszólító és kergető szokat ad. Ugyanis

lóra, megszólítólag: *boh*; kergetőleg: *nu*

tehénre „ : *paniba*; „ : *has* v. *prpge*

borjúra „ : *prp, prpoša*; „ : *kše kše*

juhra „ : *pīče pīče*; „ : *čaba* v. *ter terle* v. *ter*

[*čaba*

kutyára „ : *ančik ma* v.

[*noh*; „ : *toh toh, tebä; virt*
(feküdj)

macskára „ : *kīš kīš*; „ : *prīš prīš*

kecskére „ : *ma'se maše*; „ : *kaža* v. *kačča*

tyukokra „ : *cip cip*; „ : *keš* v. *kša*

réczékre „ : *uđ-uđ*; „ : „

lúdakra „ : *tīže tīže*; „ : *tī'gīš* v. *keš kša'*.

madarakra „ : — ; „ : *kša'h*.

A ló ösztönzésére szolgál ez: *nu*, megállítására v. visszatar-
tására: *perr*; kutyát ösztönöznek ezzel: *uś uś*.

5.

Szóképzés és összetétel.

Nem a csuvas szóképzést kimerítőleg tárgyalni szándékunk most itt, a mire mindenek előtt a teljesen összeállított és legalább a törökséggel összehasonlított csuvas szókincsesel kellene bírnunk; hanem csak némely (korántsem minden) közönséges grammatikai és még teljesen rendes használatú szóképzőről, melyek névszóból névszót s igetöböl igetöt képeznek, akarjuk még előlegesen közölni, a mit Reguly ezekre és a szóösszetételre vonatkozólag följegyzett. (Az igéből származandó rendes névszóképzések már II. cikkünk 6. és 7. szakaszaiban vannak tárgyalva).

a) Névszóból névszók.

1) *ze* (*se*) képzővel képeztetnek részint főnevek, részint melléknevek, melyek az avval foglalkozót vagy azt cselekvőt jelentik, a mit az illető alapszó mond. Reguly kissé különösen „adjectiva instrumentalia”-nak nevezi. Ilyenek p. o. *sojaze* hazug, csaló (*soja* hazugság; Visn. szlovarjában : *soja'ze*); *timirze* kovács (*timir* vas; Visn. *tí'mirš*); *olavze* előfogatos, ямщикъ (*olav* előfogat; V. *ola'vze*, Rg. szógyűjt. *ola'vza*); *horahse* rabló (*horah* rablás, разбóи); *čilghe'ze* nyelvész, azaz : fecsegő (*čilghe'* nyelv); *jó'reze* énekes (*jora*, *jore* ének); *olžu'za* átcsereelő, pénzváltó (*olžu'* csere); *šivize* szabó *šivve*, *šiv* szegély, varrás); *küdüze* pásztor (*küdü* nyáj) stb. — Ez : *adeze* csizmadia (*ada*, *ade* csizma), noha szabályszerűen képezve, Rg. szerint nem volna jó, azaz nem szokott, hanem ez : *ad-usti* csizmadia (tkp. csizma mestere), szintígy : *kürük usti* szücs (suba mestere). — Reg. *usta* (mester) mellett még *ustaze*-t (u. a.) hozzá föl, a mi, ha az *usta* mellékalakja is, de az alapszó jelentésénél fogva nem illik az itt tárgyalt képző alá. Szintígy alig e képzővel fejthető meg *orja* (özvegyszer) Rg. — Megjegyzi még Reg., hogy a „cselekvőt jelentő melléknevek” (azaz a részint melléknevek, részint főnevek, a mint a *ze* képző alatt előfordúlnak) a *pít* (igen, nagyon) adverbium által fokoztatnak (azaz ugyancsak mellékneveknek vétetnek e tekintetben), p. o. *vul pít joreze* ő nagy énekes (tkp. ő igen énekes), *vul pít usta* ő nagy mester.

2) *la*, *le* képzővel mellé knevek, melyek az avval valót vagy bírót jelentik, a mit az alapszó mond : p. o. *tuvarla* sós (*tuvar* só), *tüdümle* füstös (*tüdüm* füst); *hakla* drága (tkp. áros, *hak* ár); *vijla* erős, *namesla* gyalázatos, stb. Rg. néha mélyhangúlag is *le-t* ír, mi az Elsőgr. melléknévajstromában túlnyomólag előforduló *li*; meg *lo-t*, úgy látszik csak *u*, *o* hangzó után, némi hangattractio folytán : *toslo* barátságos (barátos), *tutlo* édes; *vurmanle* erdős (*vurman* erdő); Elsőgr.: *vurmanli'*, *čonli* lelkes, *šivli* vizes stb. — Összetett mellé knevekre is használtatik e képző, úgy mint magy. *ú*, *ül*; p. o. *puzik pošle* nagyfejű, *hora košle* fekete szemű.

3) *zir*, *zir* (*sir*, *sir*), az előbbi képzőnek ellentétese, a mennyiben az a nélkül valót jelenti, a mit az alapszó mond (v. ö. *zir* rag, fent a 20. lapon); p. o. *košsir* vak (*koš* szem), *čilghezir* néma (tkp. nyelvetlen, *čilghe* nyelv) stb.

4) A *rah*, *reh* (*darah*, *dereh*) különben comparativusi képző, mellé knevekhez járulván, némi kicsinyítést vagy az illető tulajdonsághoz való hajlékonyságot fejezhet ki, a miszerint p. o. *šorera*h fehér, *sojazerah* kérkedős, kérkedékeny *хвастливый* (*sojaze* hazug, kérkedő), *hajardarah* haragosforma, *сердитоватый* (*hajar* haragos); *tutlorah* édeses (*tutlo* édes); *sumardarah* beteges (*sumar* beteg). V. ö. NyK. I, 235. és a *rah* v. *darah* képzőről u. o. 234.

5) a) A locativus ragja mindenkor önhangzón, *a* vagy *ü* (*e*)-n végződven, ezen önhangzó *i*-vé változtatásával mellé knevek keletkeznek, melyek az abban levő-t jelentik, a mit a locativus alapszava mond. Bármely szó locativusából képezhető ilyen mellé knév, különösen a locativusi raggal készült helyadverbiumokból : *šuri'* vizi, vízbeli, mi a vízben van (*huže šu šinže*; *šura* vízben); *holari'* városi, városbeli (*holara* városban), *kajri'* hátulsó (*kajra* utól, mintegy : hátban), *maldi'* elül való (*malda* elül), *tüpri'* *ut* коренная лошадь, rudas ló (*tüpre* töben, *tüp* töve valaminek), *küdesri'* *tora* szentkép (tkp. szögletbeli isten, *küdesre* szögletben), *vurmandi'* erdei, erdőben való (*vurmanda* erdőben), *kondi'* itteni (*konda* itt), *ondi'* ottani (*onda* ott). — Lehet pedig a locativus 3. birtokosrag után való is, a mikor *je* ragja *ji*-vé lesz, vagy locativusi raggal készült postpositio, mely aztán a megelőző névszóval együtt egy mellé knevet teszen, p. o. *hirinji* a szélén való, szélső (*hirinje* a szélén); *pült sinji tora* mennyei isten (tkp. ég, felhő fölötti; *kletke šinji kajiga ep tit*

rem a kalitkában levő madarat én fogtam meg (*kletke šinže kalitkában*). — Elsőgr. és Visn. is mutatnak föl ilyen képzéseket, részint *ž*-vel *i* helyett, p. o. *jaldī* falusi (*jalda*), *holarī* városi, *kūldi* tavi (*kūlde*), *vuda' sirdi'* középső (*vuda sirde* közép helyen), *somrī* szomszédbeli (*somra*; v. ö. *šomra* Rg., fent 31. l.) Elsőgr. ; *kajrī* (*kajra*), *vurmandī*, *ajaldī* lentvaló (*ajalda*), *inžātrī* messzevaló (*inžātrā*, Rg. *inžetre*), *pūltsim-zinži* felhők fölötti, égbeli (*-zinže*) Visn.

b) *ghi*, *hi* mássalhangzón végződő, főleg idő-adverbiumokhoz járulván, az előbbiekhöz hasonló mellékeveket képez, p. o. *onžohnighi* akkori (*onžohne*), *halghi* mostani (*hal*), *ku-žalghi* idei (*ku-žal* az idén, *ku* ez és *šol* év-ből), *avalghi* hajdani, régi (*aval*), *ūlümghi* jövődöbeli (*ūlüm*), *ilīhhi* előbbi (*ilīkhi* helyett; *ilīk*); *ūmūrghi* régi, hajdani, *tahšanghi* valamikori (*tahšan*), *pazerghi* az iménti, kevéssel ez előtt volt (*pazer*), *purgonghi* minapi (*purgon*), *kajranghi* utolsó (*kajran*), *sīrleghi* éjjeli (*sīrle*). Még egyebek fent a 49. lapon láthatók. — Elsőgr.-ban *šorkonghi* őszi, *iranghi* holnap, *irghi* reggeli, *kašalhi* estveli (ez tkp. így kellene: *kažalghi*, mert az előbbieken is *n*, *r* után *ghi*-t ír, tehát *l* után is kell; s ezt tekintve Regulynak a 49. lapon még meghagyott *hi*-féle írását *r*, *n*, *l*, *m* és önhangzó után, melyet ő maga sem követ e helyen, most bátrabban merjük megváltoztatnivalónak itélni); Visn. *ilīhhi* (így írva: *ilīhi*), *kollāngi* mindennapi, naponkénti (*gi*-vel tehát szintén lágy *g*-vel, noha nem *g* hanem *gh* kellene, meglehet hogy csak szedőhibából is áll *rr* e helyett: *r*).

Az a) alatt előnkbe tűnő *i* képző, mely az alapszó vég önhangzóját kiszorítja, épen úgy mint az *i* 3. birtokosrag is, bizonyosan nem más, mint a b) alatt fölhozott *ghi*, azaz: egy eredeti *-ra-ghi*, *-re-ghi*, *da-ghi* stb. végzetből lett összevonás által *-ri*, *-di* (előbb alkalmásint *-raj*, *-rej*, *-daj*, stb., v. ö. *abaj*, mely *abi* lesz NyK. I, 230.). V. ö. NyK. I, 245., hol már némileg kimondtuk e véleményünket, melyet ezenfelül a törökség egybehasonlítása minden kétségen kívül helyez. Látható ott az orosz alapszóból keletkező *pervejhi*, *pervehi* első (jobbán: *pervejghi*, *perveghi*) is.

b) Igetők ből igetők.

1) *n*, *en*, *in* képzővel képeztetnek passiv igetők, p. o. *oldalan-as* megcsaltni (*oldala-s* megcsalni), *tiden-as* megfogatni (*tid-as* megfogni); p. o. *pol tidenmast* hal nem fogódik, *tir sodenza* a gabona

eladatott; *vul ondan puzinje* ő tőle megöletett, halálra kínoztatott. — Azonban a verba passiva használata a csuvas nyelvben nem határtalan, és némelykor meg sincs engedve. Így Reguly szerint is nem jó p. o. *ku pürt sodenat* ez a ház eladatik (hanem: *ku pürde sodasse* ezt a házat eladják); nem: *vul čuvašran tidenje* ő csuvasoktól fogatott meg (hanem: *ona čuvaššam titriš* őt csuvasok fogták meg); hasonló értelemben szól Visnevszkinék egy jegyzete is (64. l.), hogy a szenvedő igék a csuvas nyelvben nagyobb részt cselekvő igék által fejeztetnek ki, a személynévmások accusativusával, p. o. *mana' jorada'sse* engem szeretnek; hasonlóképen Elsőgr. 50. l.

2) *tar, tär (dar, där)* causativ igetők képzője: *par-dar-as* adatni (*par-as* adni), *tittar-as* megfogatni valamit (*tid-as* megfogni), *kalattur-as* mondatni valamit (*kala-s* mondani; *a, ü-végü* tő után rendesen kettős *tt*-vel *ttar, ttär*), *istär-äs* itatni (*iz-äs* inni) stb. p. o. *mana vjba pardarjiš šavna* velem erővel adatták azt (az adásnak logikai subjectuma a *mana*-ban van kifejezve, a mi már vajjon accusativus-e vagy dativus, a csuvas alak szerint nem lehet tudni; bizonyos okból inkább dativusnak tartjuk); *eb ona tittaram* én megfogatom őt (vagy: *titma kalam* tkp. megfogni mondom, azaz: megmondom v. parancsolom, hogy megfogják); *ep perper sinna jardaram onda* „én küldetek oda valakit.“

3) *z (s)* reciprocativ igetők képzője: *kalaz-as* egymással beszélgetni (*kala-s* mondani), *jatlaz-as* czivakodni (tkp. csúfnevekkel nevezgetni egymást; *jatla-s* nevezni, *jat* név), p. o. *vulzam omba jatlazasse* ők ő vele czivakodnak, veszekednek; *vur-z-as* verekedni (*vur-as* verni) stb.

c) Névszók összetétele.

1) Két főnév, melyek közül az első a másikat meghatározza: *čol pürt* köház, *šoroh küdü* juhnyáj, *pazar kon* vásári nap, *ul aja* figyermek, *hir aja* leánygyermek, *hir patša* királyné (tkp. leány király), *majra patša* királyné (tkp. nőkirály). — Azonban igen használatos e mellett a második főnév 3. birtokosraggal való kitétele: *arman čole* malomkö (tkp. malom köve), *pazar jale* v. *virene* vásárfalu, vásárhely (-falva, -helye), *süt koržage* tejfazék (-fazaka); *šona šole* szán-út (-útja), *vires sine* orosz ember (-embere) stb.

2) *ma-végű* nomen actionis meghatározza a második helyen való főnevet, ennek mirevalóságát fejezvé ki: *otma šol* járásra való út, kocsit (tkp. jární út).

3) Két, szint jelentő melléknév: *šudo kuvak* világoskék, *hora simis* sötétzöld, *horarah simis* sötétes-zöld (nem *hora simisreh*).

d) A *za gerundiummal* mintegy összetett igéket lásd NyK. I, 423—425.

BUDENZ JÓZSEF.

A NYELVTUDOMANYRÓL.

OLVASTATÉK AZ AKADEMIA NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYI OSZTÁLYULÉSÉBEN 1863. MART. 2.

Egyike a szanszkrit, s általában a nyelvészeti tudományokról Európa szerte híres tudósoknak, Müller Miksa, az oxfordi tudományos egyetem tanára. Én öt legelőször e munkájáról : „Gyakorlati segéd a keleti háború székhelyei nyelveinek tanulására, a katonatisztek számára“ ¹⁾ emlegetém (lásd az 1855-ki akad. Értesítőben a Török, Magyar és Finn Szók egybehasonlítását, melynek elejét 1854. octob. 20-kán olvasám itt). E munkának második kiadását is eszközölte szerző következő cím alatt : „A keleti háború székhelyeinek nyelveiről, a három, úgymint sémi, árja és turán, nyelvcsalád átnézetével együtt, s Pétermann Ágoston rajzolta népirati térképpel“ ²⁾. Legújabbban 1861. tavasz- tavaszutó- és nyárelőhava folytában Müller a „királyi intézetben = Royal Institution“ kilencz felolvasást tart a nyelvtudományról, melyet ugyanazon évben kiada e cím alatt „Lectures on the Science of Language = olvasások a nyelvtudományról, Londonban 1861“, melyet az Edinburgh-Review 1862-ki télihóbeli füzeté megismertete; melynek a párizsi akademia jutalomdíjt ítélé oda, s melyet a szerző jóvá-

¹⁾ Suggestions for the assistance of officers in learning the languages of the Seat of war in the East, London, 1854.

²⁾ The languages of the Seat of war in the East. With a Survey of the three families of Language Semitic, Arian, and Turanian. By Max Müller M. A. Ph. D. Taylorian professor of european languages and literature at the University of Oxford. Second Edition, with an appendix of the missionary alphabet and an ethnographical map, drawn by Augustus Petermann. London, Williams and Norgate, 1855.

hagyásával egyik barátja Böttger Károly igen hozzáértőleg német nyelvre fordíta *).

Müller maga, a német fordításhoz írt előszavában, azt mondja : „A nyelvek az emberi szellem történeteinek legősibb és legnyomósabb évkönyveit foglalják magokban, s ha emez évkönyvek megfejtése a nyelvtudomány feladata, a szellem tudományának feladata lesz, ez újdön megnyitott forrásokból az emberi gondolkozás igazi történeteit helyre állítani. Hivatkozom egyik legnagyobb német bölcselő és nyelvvizsgáló szavaira, ki azt mondta : „Je crois véritablement que les langues sont le meilleur miroir de l'esprit humain, et qu' une analyse exacte de la signification des mots ferait mieux connaître que toute autre chose les opérations de l'entendement = én valóban azt hiszem, hogy a nyelvek az emberi szellem legjobb tükre, s hogy a szók jelentéseinek szabatos elemzése az értelem működését bárminél is jobban megismertetné.“ — A nyelvek tehát kettőről értesíthetnek bennünket, az értelem eredeti működéséről, s az emberi szellem történeteiről, azaz megmondhatják annak, ki a nyelvek geológiai írását olvasni tudja, melyek ama törvények, melyek igazgatása alatt folyt legrégibb időkben az emberi értelem működése; s mi foglalatostoktatja vala ugyan az időkben az emberi szellemet. Müller munkájához hatalmas érdek csatol : érdeklődünk tudni, hogy az ő előadása szerint a nyelvtudománynak általában mennyire sikerül már a nyelvek geológiai írásának értelmező olvasása, — s valóban ma nem lehet többé nemzet, melynek tudománya itt érdekelve nem volna —; másodszer érdeklődünk tudni, hogy marad-e a magyar nyelvtudománynak is tenni valója a nyelvek geológiai írásának értelmező olvasásában, vagy megtettek-e már e tekintetben is, avagy bizonyosan meg fognak-e tenni rövid idő alatt mindent nálunk nélkül is azok, kik az európai szellem munkájának élén állanak s abban izzadnak? Amaz érdekből ismertetem Müller munkáját, s úgy reménylem, az ismertetés útján feleletet is fogunk találni az érdek által támasztott kérdésekre.

Müller a tudományok első kezdeteiről beszéllvén elmondja, hogy minden tudományra valamely gyakorlati szükség vitte az embereket, hogy előbb csak empiria uralkodott azokban, p. o. a fűvé-

*) Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache, von Dr. Max Müller stb. für das deutsche Publicum bearbeitet von Dr. Carl Böttger, Professor am Herzogl. Gymnasium zu Dessau. Leipzig 1863.

szet, melyet *botanika* görög szóval nevezünk el, eleinte csak a tarkományfüvek ismeretében, a csillagászat a hajósoknak a csillagok járása utáni tájékozásában áll vala stb. A tudományra való első lépés az osztályozás, mely által a tapasztalat útján megismért tárgyak sokaságát némi általános ismérvek szerint elosztályozzák, s így egységet hoznak a sokféleségbe. Az osztályozáson alapúlnak a rendszerek; s mikor már rendszert alkot az ismérő elme, a szükség vezérlette tapasztalat kezdeteitől jó tova haladt már az ismeret; végre az elmélet, vagy a tények mivoltuk szerinti értelmezése, utolsó foka az ismételtnak. A nyelvtudomány két népnél kezdődött, a hindúknál és a görögöknél: ámde megfordított rendben a többi tudományokkal. Mert általában igaz ugyan, hogy gyakorlati szükség kelti föl a tapasztalati ismételtnet, melytől fogva hosszú út van az osztályozásig és a rendszerig, még hosszabb az elméletig: néha mégis az emberi elme előre szalad, s a tények okairól szeret okoskodni, mielőtt magokat a tényeket megismerte volna. Így történt az a nyelvvel a hindúknál és görögöknél. Ezek a magokén kívül más nyelvekkel nem törődtek; az ismeret útján az osztályozásig sem érhetek: mégis elmélkednek vala a nyelvnek eredetéről, mivoltáról. A hindúk jelesen a szó taglalásában, mely már a Kr. előtti VI. századból való (Panini), minden más nemzetet felülmúltak; s ama gondolat, a nyelv valamennyi szavait kis számú gyökérszókra vezetni vissza, mit Európában először Henricus Stephanus a XVI. században kísért meg, a brahmánoknál legalább 500. évvel Kr. e. szokott vala. Nem volt neves görög bölc, ki arról ne elmélkedett volna: mi a nyelv? mely kérdést ép oly korán állítottak fel, mint azokat: mi az ember? mi az egész világ? Nyelvosztályozásra csak akkor érenek az emberek, midőn idegen nyelveket kellett tanulniok, mi a rómaiaknál kezdődik, kik a görög nyelvre szorultak; még inkább az újabb európai nemzeteknél, kik a latin, görög, sőt a biblia miatt, a héber nyelvre is szorultak. Eleinte azonban a nyelvtudomány *philologia*, mely a nyelvet vagy nyelveket csak eszköznek használja az illető irodalmak megértésére; így volt és van latin *philologia*, sémi *philologia* stb. A valóságos nyelvészet, mely a nyelvet magát teszi tárgyává, s mely előtt valamely vad amerikai népnek nyelve szinte nagyobb becsü, mint az Iliász nyelve, ha mélyebben enged belé pillantani a nyelv ősi természetébe, az a nyelvészet csak a legújabb kor szüleménye.

Az ismértes nyelvek számát nem igen lehet meghatározni, de az alig lehet kisebb kilenczszáznál. Ennyi nyelv van tehát a nyelvész előtt: képes-e azokat meg- és áttanulni? „Mindjárt elején óvást teszek amaz elővélemény ellen, úgymond Müller, hogy annak, ki a nyelvet magát kutatja, nagy nyelvtudósnak kell lennie. Én ez olvasások folytában száz meg száz nyelveket fogok emlegetni, melyek közül soknak a neve is alig ismértes. Ingyen se gondolja senki, hogy én azokat mind úgy tudom, mint a művelt ember a görögöt, latint, francziát vagy angolt tudja. Így én valóban kevés nyelvet tudok, s nem is törekedem Mithridatesz vagy Mezzofanti hírére. A nyelvvizsgálónak teljességgel lehetetlen mind azon nyelvekben, a melyekkel foglalkozik, gyakorlottságra szert tennie. Nem vágyakodik arra, hogy kachikal nyelven is szólhasson, melynek számára nem rég tanszéket állítottak a guatemalai tudományos egyetemenél; vagy arra, hogy a cseremisz nyelvnek finomságaiba merüljön; dicvágya arra sem fogja ösztönözni, hogy a szamojédek vagy újszélandiak irodalmait átvizsgálja. Nyelvtan és szótár teszik nyomozásainak tárgyát, ezekből tanul, ezeket taglalgatja.“ Így szól Müller, de az nem elégít ki bennünket. A nyelvésznek lehetetlen a nyelveket mind megtanulnia, ő kénytelen a nyelvek legnagyobb számára nézve nyelvtannal és szótárral beérni. Ezek jól is vezérelnék, mert mint Müller ugyanott mondja, egy-egy ködarab is sok felvilágosítást szerez az ügyes geolognak, ha a nyelvésznek kellő ködarabokat úgy adhatnák eléje, mint neki kellene. Ámde ki írja, ki írhatja meg az ilyen nyelvészeti nyelvtanokat és szótárakat? Csak Müller-féle nyelvész, ki p. o. a cseremisz nyelv finomságainak megértésére azon úton ért, mely úton értek akár a latin akár a görög nyelv tudományos felfogására. Ha a szanszkrit nyelv tudása nélkül lehetetlen volt az európai árja nyelveket tudományosan felfogni: legalább lehetséges, hogy más nyelvfajhoz tartozó nyelveket sem lehet magokban és külön, hanem csak a magok fájának egybehasonlító vizsgálata után, felfogni. Bizonyosan sokra segít a nyelvtudományban az árja és sémi nyelvészet: de ha nem lehet mondanunk, hogy e két nyelvfaj kimeríti a nyelvemléket, azt sem lehet hinnünk, hogy e két nyelvészet minden más nyelvészetet pótol. Alításunk szerint tehát, a Müller-féle feladat, a *nyelvtudomány*, nem sikerülhet még tökéletesen, mivelhogy a többi nyelvfajok még nincsenek úgy áttanulva, és nyelvtanokban meg szótárakban előadva, mint az árja és

sémi nyelvek. Azért nem kevesbbé érdekes látnunk, mit tudhatunk már is a nyelvről Müller szerint.

Sokat vitatott kérdés : hogyan lett a nyelv? kitalálták-e az emberek, közmegegyezés útján, vagy isten öntötte-e beléjük? A biblia mondja, hogy Ádám nevezé el az állatokat és a többi tárgyakat, s ez alkalmasint a legjobb felfogás, miglen a nyelv maga nem ad feleletet ama kérdésre. — Természeti vagy történelmi-e a nyelvtudomány? Természetinek mondja Müller, de jól tudja, hogy a nyelv minden természeti tárgytól különbözik, mert történetei vannak. A nyelvnek történetei a *hangbeli fogyatkozásban* és *tájnnyelvbeli újúlásban* állanak; mindakettő az emberi önkényen kívül lesz, s azért nem lehet a nyelvtudományt a történelmi tudományokhoz sorozni; mert hol az emberi akaratnak nincsen hatása, ott szorosan véve történelemről nem lehet szó. Tiberius császár egyszer nyelvhibát követvén el, s ötet azért Marcellus megfeddvén, a jelenlevő Capito azt jegyzé meg, hogy az mind jól van latinúl mondva, mit a császár mond, s ha még nem volna az, nem sokára azzá lesz. „Capito hazudik, felele Marcellus, mert, oh Caesar, embereknek odaajánlhatod ugyan a római polgárjogot, de szóknak nem.“ Zsigmond magyar király és német császár, a kosztniczi zsinaton elnökölvén, latin beszédében azt mondá többi közt: „Videte, Patres, ut eradicetis schismam Hussitarum.“ — Serenissime Rex, schisma est generis neutri, kiálta fel egy szerzetes. — Hát te honnan tudod ezt? kérdé a czászár? — Alexander Gallus mondja. — S ki az az Alexander Gallus? kérdé a császár. Az egy szerzetes. — Nem bánom, felelé amaz, én meg római császár vagyok, az én szavam csak ér annyit, mint akármely szerzetesé. Mind a mellett, úgy tudjuk, schisma nem lett generis feminini a római császár kedvéért. E két mulató adomával Müller kézzelfoghatóvá akarja tenni, hogy az ember akaratjának nincsen hatalma a nyelveken. — A *hangbeli fogyatkozás* annál fogva is nevezetes, mert azon alapúl a nyelvtani alakulás. A mit most nyelvtani végzetnek, *képzőnek*, *ragnak*, nevezünk, az valaha ép szó volt, mely más szóval csak összetételben állott *vala*. Müller először tehát összetételeken mutatja fel a hangbeli fogyatkozást. A húszat jelentő szó a szanszkritban *vinçati*, a latinban *viginti* stb. A két szó elején ott van *dvi* és az ebből rövidült *vi*; miben nincs szokatlan. A latin *bis* az eredeti *dvis* (angolul *twice*, görögül *dis*) helyett van; a kérdéses *vi* tehát kettőt jelent. Tíz a szanszkritban *daçan*, miből *daçati*

= tized; *daçati* pedig a *vi*-vel összetevődven, elvesztette az első *da* tagot, s lett *vi-çati* (vinçati), *vi-daçati* helyett. A szanszkrit *vi-çati*-hoz igen közel áll a görög-dór *ei-kati*; s a latin *vi-ginti* ugyanazon eredetű. Hozzátehetjük a magunkéból a mordvin *kom-sz*, a vogul *kú-sz*, osztják *chú-sz* és magyar *hús* szókat, melyek mind viginti-t, azaz két tizedet tesznek, s melyeket a mordvin szó által fejthetünk meg legjobban. Föltehetjük, hogy a mordvinban eleinte az összetétel *kavto-dasz*, vagy *kavto-tíz* (= két tíz) volt, mely a hangbeli fogyatkozás útján (kav = kom) előbb *komt-dasz* vagy *komt-tíz*, azután *komttz* (dasz vagy tíz = tz = cz, mint nyol-tíz, kilen-tíz-ből lett nyol-cz, kilen-cz), végre *komsz* lett, megfogyatkozván mind a *kavto*, mind a *dasz* vagy *tíz* szó. Ugyanczen úton lett *kav* és *kom* helyett vogulban *kú*, osztjákban *chú*, s a magyarban *hú*, mely nyelv az előhangú *k*-t nagyon szereti *h*-vá változtatni, p. o. a mordvin *koto* magyarban *hat*, a mordvin *kou* magyarban *hó* és *hav*, luna és mensis, a mordvin *ku'an* magyarban *hallok*, a mordvin *kov* magyarban *hov-a* stb.

Ezen az úton lettek azután a nyelvtani alakok is. Feltetsző például hozza fel Müller a francia *ment*-t, ilyenekben: *bonnement*, *élégamment* stb. Erről azt mondják a nyelvtanok: a francia nyelv *ment* képzővel alkot igehatározókat. De honnan jó e képző? A latin így mondta például: „insistam forti mente“, a francia most azt így mondja: „j'insisterai fortemment“. A latin bona mente, vera mente stb.-ből, a hangbeli fogyatkozás útján, lett: *bonnement*, *vraiment* stb. s miután a *mente* szó így fogyni és értelméből ki kezdett vetközni, lassankint képzővé vált, mely azután olyan szókhoz is járúl, hol a *mens*-nek semmi dolga, p. o. a francia kalapács is, *lourdement* esik a földre, pedig nincsen *mens*-e.

A nyelv az emberben él; az ember öntudatlanul teremti azt; minden új szóval születik, minden szóval hal, mely kivesz a szokásból. A nyelvek valódi élete a tájnyelvekben liktet; a tájnyelvek ama forrásbeli patakok, melyekből a folyó, az országos vagy irodalmi nyelv, táplálkozik. Hol nincsen irodalom, ott a nyelv tájnyelvekre oszlik, melyek nagyon változnak, melyekben tehát a nyelv meg meg újul; de ez állapot hasonlít olyan vidékhez, melynek forrásbeli patakjai nem származnak el egy folyóba, s mocsárban veszteglenek. Ha tehát az irodalmi nyelv megköti is a tájnyelvek bűjosságát: de áldás a nemzeti életre. Az irodalmi nyelvek mintegy haló

szervezetek; ha ezeken a bujálkodó tájnyelvek erőt vesznek, új irodalmi nyelvek támadhatnak, mint például a latin irodalmi nyelv háta megett az olasz, spanyol, francia stb. nyelvek támadtak. De teremthet-e a tájnyelv valamit, mi az előbbi nyelvben nem volt meg? A román nyelvek, mint látjuk, újat nem teremtettek, mit a latinban nem lehetne találni, legfőlebb új összetételeket alkottak a már meglévő anyagból. De Castrén tanúsága szerint némely mongol tájnyelvek a grammatikai élet új szakaszába lépnek, mert az igezőben a személyi végzeteket hozzák elő (a burját és tunguz tájnyelvek), melyek a mongol irodalmi nyelvben nincsenek meg. — Nekem úgy látszik, hogy ebben csatlakozik Castrén. A hangbeli fogyatkozás a tájnyelvekben is okvetetlenül mutatkozik; s egy tájnyelv sem képes visszatérni a rég elhagyott állapotra. De a tájnyelvek megőrizhetik azt, mit az irodalmi nyelvek elvesztenek: a burját és tunguz tájnyelvek, alításom szerint, nem most teremtik az igező személyi végzeteit, hanem mi kezdjük most észrevenni, a mit ők elejétől fogva őriznek, s tartanak. Erősen azt hiszem, hogy a tájnyelvek a hangbeli fogyatkozásra nézve, úgy állanak egymáshoz, mint a rokon nyelvek, mit legjobb lesz Müllerből vett egy példával megmutatni. A létige *vagyok* a szanszkritban *asmi*, görögben *esmi* *ἔσμι*, ebből *εἰμι*, litvánban *esmi*; az igező *as* (*es*), a személyi végzet *mi* = én. A három nyelv itt a hangbeli fogyatkozásra nézve azon fokon áll. De *vagy* a szanszkritban *a-si* (*as-si* helyett), a görögben *es-si* (*ἔσσι* ebből *εἰς*), litvánban *es-si*; az igező itt is *as* (*es*) s a személybeli végzett *si* = te. Valamint lehetetlen itt azt alítani, hogy a görög és litván nyelv a második személyben helyre állította, mit a szanszkrit elvesztett volt: azonkép lehetetlen amott is vélni, hogy a burját és tunguz tájnyelvek most kezdik előhozni, mit az irodalmi mongol nyelv elvesztett. A tárgyszerű alítás az, hogy itt a görög és litván nyelv megőrizte a teljes alakot, mely a szanszkritban már fogyni kezdett; s amott a nevezett tájnyelvek őrzötték meg a teljes alakot, mely az irodalmi nyelvben már megfogyott.

A' nyelvosztályozás kitűnő hasznára van a tudománynak, ha nemzetségbeli vagy fajbeli egyszersmind; tudniillik, ha az osztályozás az eredetet és származást követi, mit Müller *genealogiai* (*fajbeli*) osztályozásnak nevez. Csudálkozni lehet, hogy azt a rómaiak, kiknek annyi rokon nyelvű népekkel volt dolguk, nem vették észre. De vakká teszi vala az előítélet, mely szerint előttek minden nem

latinul és görögül beszélő nép *barbár* volt; a barbárok nyelvével Julius Caesarféle emberek sem gondolának. Valóban csak vakság nem látta a gyakran előforduló példát, mely

<i>latinban :</i>	<i>gótban :</i>	<i>németben :</i>
habeo	haba	ich habe
habes	habais	du hast
habet	habaith	er hat
habemus	habam	wir haben
habetis	habaith	ihr habet
habent	habant	sie haben.

Azonban míg az ismert nyelvek száma kicsi vala, nem igen juthattak a nyelvek osztályozására; s midőn nagyobb vala is már az ismert nyelvek száma, a vallási előítélet a *héber nyelvet* tartotta az emberi nyelvek anyjának. Ez előítélet támogatására igen sok tudományt vesztegetének a XVII. és XVIII. század folytában. Leibnitz első ingatá meg ez előítéletet. „Ugyanannyi okkal lehet vitatni, hogy a héber nyelv az emberiség ősnyelve, úgymond, mennyivel Goropius 1580-ban azt bizonyíttatá, hogy a paradicsomban hollandul beszéltek.“ Közbe legyen mondva, Foris Otrókocsitól fogva a legújabb időig a magyar irodalom sem maradt el abbeli igényével, hogy a paradicsomban magyarul beszéltek, s a héber nyelv is inkább magyar mintsem héber. Folytatja Leibnitz : „a héber nyelvet ősnyelvnek tartani, ép annyi, mint gondolni hogy az ágak és gallyak a fának eredete.“ Nagy Péternek Bécsből 1713 őszhava 26-kán levelet íra Leibnitz, mellyben arra szólítja fel, hogy nagy birodalmában a különböző nyelvű népek közt szógyűjtéseket tétessen, nyelvosztályozás végett; ugyanarra szólíttatá fel ismerőseit mindenütt, jól tudván, hogy nyelvosztályozásra sok anyag kell. Sokat tön azután e tekintetben *Hervas* (1735—1809.) spanyol jezsuita, ki Amerikában mint hittérítő a nyelvek rendszeres tanulására fordította volt figyelmét. Visszatérvén onnan Rómában éle, hol a jezsuita hittérítők közt sok alkalma vala mindenünnen tudósításokat szerezni; még a szanszkrit nyelvről is, melyről Fra Paolino de San Bartolomeo (német karmelita szerzetes) Rómában 1790-ben az első szanszkrit nyelvtant adta, nyere tudomást, bár tökéletlent. Jelentős munkájának „*Idea del Universo*“ egyik szakaszában az emberről és nyelvről értekezik, s erre nézve az 1800-ban spanyolul kiadott nyelvek katalo-

gusa főérdekű. Hervas 300-nál több nyelvből gyűjtött volt mutatókat és tudósításokat, maga 40 nyelvről írta grammatikákat. Első állítá, hogy a nyelvek rokonságát leginkább grammatikai bizonyítékokra kell alapítani; elveté a héber nyelv ősnyelvűségét; fölismere a magyar, lapp és finn nyelvek közti rokonságát (miben azonban nem Hervas volt az első); föl azt, hogy a héber, kláldai, szir, arab, éthiop és ámbár nyelvek csak tájnyelvei egyazon eredeti nyelvnek; sőt meghatározá a malaji nyelvfajt is sokkal előbb mint Humboldt, s hogy a görög és szanszkrit nyelvek közti fölsimert rokonságból több eredményt nem hozott ki, abban leginkább ama véleménye akadályozá, mely szerint a görögök Indiából hozták volna bölcsesleteiket és hitregéiket, s az alkalommal némely nyelvtani végzeteket is a szónemek meghatározására.

E század elején egy másik munka is képviselé a nyelvtudományt, t. i. *Adelung Mithridatese*, melynek első kötete 1806-ban jöve ki, második, már Adelung halála után, 1809-ben *Vater*, harmadik és negyedik kötetei 1816- és 1817-ben következének *Vater* és *ifjabb Adelung* eszközlésével. Adelung részint Hervas-t, részint az orosz kormány által kiadott szógyűjteményeket használá. Mire t. i. Leibnitz hiába szólította volt fel Nagy Pétert, azt Nagy Katalin (1762—1796) tevé meg, ki egyszer majd nem egész évig elzárkózék az egybe hasonlító szótár szerkesztése végett. 1795, tavaszutó 9-kén azt írta Zimmermannak: „Levele kicsalt engem magányomból, melybe majd kilencz hónapig zárkoztam vala, s melyből bajjal ragadhatom ki magamat. Alig találhatja ki Ön, mit üzők; megmondom tehát, mert ilyesmi nem mindennapi. Az orosz nyelvnek mintegy két három száz gyökérszavát összeírtam, s azokat annyi nyelvre fordíttattam, mennyit csak találnom sikerült; számuk már felülmúlja a kétszázat. Naponként egy-egy szót vevék elő, s leírom minden talált nyelvre . . . Ráúnék vesszőparipámon lovagolni, miután Önnek könyvét a magányról megolvastam volt: de minthogy sajnáltam annyi papirost tűzre dobni, Pallas tanárt hívám magamhoz, s miután őszintén meggyóntam bűnömet, abban egyezénk meg, hogy közre tegyük e gyűjteményeket azok számára, kik szeretnek a mások által elvetett játékszerrel foglalatoskodni. Csakmég keleti Szibériának némely nyelveit várjuk. Fog-e a világ a munkában különböző fényes eszméket észrevenni, azt az ő hangulatja mutatja meg majd; de az engem épen nem bánt.” Ha császárnő lovagol

vesszőparipán, úgymond Müller, sokan készséggel segítenek neki. Még Washington is elküldé Katalin szójegyzékét az Egyesült államok kormányzójainak és tábornagyainak, hogy az amerikai nyelvekre fordíttassák. 1787. adák ki a császári szótár első kötetét, „Glossarium comparativum totius Orbis“, mely 285 szónak 51 európai és 149 ázsiai nyelvre való fordítását foglalja magában; második kiadása 1790—91-ben jelenék meg 4 kötetben, mely 279 nyelvet, 171 ázsiait, 55 európai, 30 afrikait és 23 amerikai foglalt magában.

Mint gyűjtemények Hervás, Katalin és Adelung munkái becsesek, de a nyelvosztályozást nem határozták meg tudományosan, azt csak a szanszkrit nyelvnek fölfedezése tette. A szanszkrit legalább 300 száz évvel Kr. e. már nem volt élő nyelv; akkor a hindu nép már tájnyelveken beszélt vala; a szanszkrit akkor és utóbb az újabb időkig abban a helyzetben vala, melyben nálunk a középkor alatt a latin. Első tudomást az ind nyelvről és irodalomról a görögök vevének Nagy Sándor hadjáratai következtében, azután a sinaiak, kikhez már a harmadik században Kr. előtt buddha-hittérítők kerülének. De miután 65-ben Kr. e. a buddha-vallás a sinai birodalom harmadik állami vallásává lett, sinai zarándokok folyvást járának Indiába, kiknek egyike Hiouen-thsang (629—645), kinek élelét és utazását Julien fordításából ismeri Európa. A sinaiak sok szanszkrit könyvet fordítának nyelvekre. — Mihelyt a moszlemek tolakodtak volt Indiába, ők is fordítgatának perzsa és arab nyelvekre. 1000 körül Kr. u. Abu Rihan al Birúni negyven évig tartózkodék Indiában, ki arabból szanszkritra is fordíta. Munkája „Tarikhu-l-Hind“ teljes tudomást ad az akkori ind irodalomról és tudományról. Később különösen Akbar (1556—1605) fordíttata sokat szanszkritból, p. o. Mahábhârata-t, Rámájana-t stb. Akbar unokája Dara folytatá ősenek igyekezetét, s maga fordítá 1657-ben az Upanisad-ot perzsa nyelvre, melyből 1795-ben Anquetil Duperron francziára fordítá azt; s e fordítás sokáig az egyetlen forrás vala, melyből az európai tudósok ismeretet meríthetének a brahmánok szent irodalmáról. Aurengzebe uralkodása alatt (1658—1707) az európaiak is, legalább a hittérítők, megtudták, hogy van szanszkrit irodalom. Már előbb Roberto de Nobili, ki 1606-ban mene Indiába, szerzett volt magának szanszkrit nyelvtudást, úgy hogy a brahmánok közt mint brahmán léphetett föl. Pons pedig 1740-ben Duhaldehoz írt levelé-

ben az ind irodalom ágait is eléggé jól ismerteté meg. Az első szanszkrit nyelvtan, mint már említők, Rómában 1790-ben jelenék meg. Tehát Európában is tudomás volt az ind irodalomról és nyelvről: de azt nem tudták, hogy eme nyelv, a mint Salamon és Nagy Sándor idejében divatozott, a latin és görög nyelvhez olyanféle viszonyban áll, milyenben a francia az olaszhoz és spanyolhoz.

A szanszkrit nyelvtudomány az ázsiai társaság felállásával Kalkuttában 1784-ben kezdődik. Nyelv és irodalom Jones Vilmos, Wilkins, Forster, Colebrooke s mások igyekezetei által kezdve ismeretessé válni az európaiak előtt. Jones mindjárt azt állítá: Egy nyelvtudós sem fogja közelebbről vizsgálni a szanszkrit, görög és latin nyelveket, a nélkül, hogy azoknak közös forrásból eredetét ne vegye észre. Schlegel Fridrik 1801—1802-ban Angliában, utóbb Párizsban tanulván szanszkritot, 1808-ban „Über die Sprache und Weisheit der Indier“ kiadott munkájában első használá e szót: *indogerman nyelvek*, s indítá meg a németek közt a szanszkrit tudományt. Most következnek Bopp, Schlegel Auguszt, Lassen, Rosen, Burnouf, Pott, Grimm; a nyelvosztályozás ezentúl fajbeli osztályozássá lesz, s a nyelvrokonság meghatározásának a nyelvalkotás, és hangok változása lesz alapja.

Az *árja-nyelv*fajt, mert így nevezik most az indogerman nyelveket, melyeket Bopp egybehasonlító nyelvtana felvilágosított*), az új tudomány nem csak leírja, hanem az illető nyelvek tényeit is meg akarja fejteni. Már előbb, midőn a hangbeli fogatkozásról volt szó, megmutatám, milyen példákkal teszi Müller szemlélhetővé azt a fogatkozást; itt hozzájok csatolok még egyetkettőt az angol és német nyelvből. Az angolul tudó érti ezt a szót *gospel*, mely evangéliumot jelent. Honnan lett a szó, s mit jelent tulajdonkép? *Goddspell*-ből lett, s jelent: jó hír-t, mi szószerinti fordítása a görög szónak. Honnan lettek a *lord*, a *lady* szók, s mit jelentenek? Lettek *hlaf-ford*-ból meg *hlaf-dige*-ből. Hlaf, loaf = laib = kenyér, ford = adni, hlaf-ford tehát kenyéradó, németül brodherr; a hangbeli fogatkozás által *hlord*-dá és *lord*-dá lett; s így fogatkozott a *hlaf-dige* lassankint *lady*-re. Hogy a német *priester* szó a görög presbyter-ből

*) Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Slavischen, Gothischen und Deutschen, Berlin 1833—1852. — Ujabb kiadása ugyanon 1857—1861. Három kötet.

lett, melyből lett a magyar *esperes* szó, mindnyájan tudjuk; így lett a magyar *karácsony* az *incarnatio* (domini)-ből, mint a *pünköst* és *pfingsten* a *pentekoste* szóból. — Azt is mondók már, hogy a hangfogyatkozások általában a grammatikai alakok fejlődnek, vagy inkább, némely szók az által grammatikai alakokra fogynak. Azt kérdezi Müller, hogyan van az, hogy 'ich liebe', 'I love' a szeretetnek jelenét, az 'ich liebte', 'I loved' pedig a szeretetnek elmúltát teszik? micsoda csuda által történik, hogy németben a *te* s angolban a *puszta d* ilyen szomorú változást, a szeretet vagy szerelem elmúltát tegye? (Úgy látszik, Müller hallgatói közt lady-k is valának). A csudának történetét a gót ige *nasjan*, táplálni, múlt idejű alakával mutatja meg, melly is

egyesszámban :	kettősszámban :	többesszámban :
nas-i-da	nas-i-dêdu	nas-i-dêdum
nas-i-dês	nas-i-dêduts	nas-i-dêduth
nas-i-da	—	nas-i-dêdun.

E múltnak conjunctivusa :

nas-i-dêdjau	nas-i-dêdeiva	nas-i-dêdeima
nas-i-dêdeis	nas-i-dêdeits	nas-i-dêdeith
nas-i-dêdi	—	nas-i-dêdeina.

Ez az angolszászban következő alakokat ölt :

Egyessz.	többessz.	Conj. egyessz.	többessz.
ner-ê-de	ner-ê-don	ner-ê-de	ner-ê-don
ner-ê-dest	ner-ê-don	ner-ê-de	ner-ê-don
ner-ê-de	ner-ê-don	ner-ê-de	ner-ê-don.

A németben csak ezek vannak még : nährte, nährtest, nährte, wir nährten, nährtet, nährten. Ha most a német *thun* ígét az angolszászban keressük, az ott

egyesszám : dide	többessz. : didon
didest	didon
dide	didon.

Ha csak az angolszász praeteritumot *nerêde*-t és az angolszász *dide*-t ismernők : bajos volna a *nerêde* *de*-jének azonosságát a *dide*-vel állaltatni. De tudván a gótot is, és látván, hogy a felhozott gót alak többesében a segédige szinte épen van meg, így : *dêdum*, *dêduth*, *dêdun* : ebből azt következtethetjük, hogy annak egyese *nasida*, *nasidês*, *nasida e* helyett van : *nasideda*, *nasidedês*, *nasideda*. Az angolszász tehát okvetetlen hasonlóképp alakult, s az

egyessz. nerë-dide	többsz. : nerë-didon
nerë-didest	nerë-didon
nerë-dide	nerë-didon

a neredé, neredest, neredé-re fogyatkozott. Ezekből azt látjuk, hogy a német *te* és angol *d* az ,ich lieb-te', ,I loved'-ben azt teszi tulajdonkép németül *that*, s az egész alakok : ich that lieben stb. Még az a kérdés, hogyan alakult maga a német *that*, angol *did*, ófelnémet *teta*, angolszász *dide*? A dide-ben az utótag *de* nem képző, hanem maga a gyökér, s az előtag *di* a gyökérnek reduplicatioja. T. i. a görögben és szanszkritban a praeteritum reduplicatio által fejeztetik ki. Az angolszász gyökér *do* azonos a görög *the* gyökérrel a tithemi-ben s a szanszkrit *dhâ* gyökérrel a dadhâmi-ban; az angolszász *dide* tehát a szanszkrit *dadhau* (tevék) alaknak felelne meg. Mint itt a német ,ich liebte' s az angol ,I loved' jelentését mutattuk fel, azonkép igyekszik a tudomány az árja nyelvek egész grammatikai alkotmányát fölfejtani.

Az ilyen fölfejtés útján kitalálták, hogy a nyelvnek kétféle alkotó része van, melyeket Müller *praedicativ* és *demonstrativ* gyökszóknak, Bopp ellenben *verbal* és *pronominal* gyökszóknak nevez. A *praedicativ* vagy *verbal* gyökszókból származnak a névszók és igezők legtágabb jelentésben; a *demonstrativ* vagy *pronominal* gyökszókból származnak a pronomenek, praepositíók, conjunctiók és particulák, mint Bopp mondja. A gyökszók mind egytaguak, s azokat, Müller szerint, felosztják első-, másod-, és harmadrendű gyökökre. Az *első rendű gyökszók* egy mássalhangzóból, p. o. *i* menni, vagy egy magán- és egy mássalhangzóból állanak, p. o. *ar* vagy *ad* enni, *da* adni; a *másodrendű gyökszók* két mássalhangzóból és közte való magánhangzóból állanak, p. o. *tud* taszítani; a *harmadrendű gyökszók* vagy ilyenek, mint *plu* folyni, vagy mint *ard* sérteni, vagy mint *spaç* lesni, nézni, vagy mint *spand* reszketni. A gyökszók nem nagy számuak. A szanszkrit grammatikusok 1706-ra tették, de a szám sokkal kisebbre fog leolvadni; a héber nyelvet 500 gyökszóra szállították le, s Müller azt mondja, hogy alig lehet többre tenni a szanszkrit gyökszókat; a sinai nyelv beéri 450 gyökkel, melyek az ejtés különbféleségei által 1263-ra szaporodnak, s ezekből a sinaiak 40,000 szót alkottak. A nyelv gazdálkodik, kevéssel sokra ér. — Az angolok szeretik a számok általi méréseket; Müller pedig angoloknak olvassa ezeket. Érdekes volt hát monda-

nia, hogy egy angol pap bizonyossággal állította, hogy egyházi közösségében némely napszámosnak szótára nem foglal magában 300 szót. (Kevésnek látszik az nekünk, de hadd számlálgassuk meg a mi nép-osztályaink szótárait). Jól nevelt angol, ki az egyetemen járt, bibliáját, Shakespeare-jét, a Times-t s a Mudie-könyvtár minden kötetjeit olvassa, alig él 3000-nél több szóval, bizonyosan nem él 4000 szóval, úgymond Müller. Shakespeare, ki hihetőleg valamenynyí író közt a kifejezések legnagyobb sokféleségét előhozta, minden színművét 15,000 szóval írta meg; Milton munkáiban 8000 szó fordul elő, s az angol Ó-testamentomban csak 5642.

A sinai nyelvben a gyök egyszersmind szó, p. o. *ta* jelent nyagyt, nagyságot és nagynak lenni. De az árja nyelvekben egy praedicativ gyök sem lehet magában szó. A latinban van *luc* gyök. Ha demonstrativ vagy pronominal gyök járúl hozzá így : *luc-s* (*lux*), világot jelent; ha *e* járúl hozzá, lesz ige : *luce*, melyhez a személyi rag is jut, *luce-o*, *luc-e-s*, *luc-e-mus*, *luc-e-tis* stb. Más-más járulékkal lesz belőle *lucidus*, *luculentus*, *lucerna* stb. De koránt sem kell gondolni, hogy minden szóban az, mi a praedicativ gyökön felül van, menten demonstrativ gyök; akármely új nyelvű szó tagadja ezt. Emlékezzünk a francia *bonnement*-re, melynek végzete a latin névszó *mens* (tője : *menti*). Tegyük most ide a német *landschaft*, angolul *landscape* szót stb. A *schaft* a gótban *skapa*, németül *schaffen*, az angolszászban *scape* is azt jelenti. A *schaft* tehát nem demonstrativ gyök.

Miután szerző az emberi nyelvek két alkotó részét, úgymint a *mondományi* (praedicativ) és *névmutatói* (demonstrativ) gyökeket világoSSá tette, a nyelvek más osztályozásáról kezd beszélni; mely valamennyi emberi nyelvet maga alá foglal, s az az alaki osztályozás (morphologiai osztályozás). A nyelveknek csak két alkotó részek lévén, azt kérdezhetjük már, hányféle módon tevődhetnek azok össze? A felelet : háromféle módon :

1. A gyökök magok lehetnek szók, úgy hogy mindenik gyök az önállóságát megtartja ;

2. Két gyök összetevődhetik egy szó alkotására, úgy hogy csak egyike veszti el önállóságát ;

3. Két gyök összetevődhetik egy szó alkotására, úgy hogy mind kettő elveszti önállóságát. Mi két gyökről áll, az áll természet szerint háromról és többről is.

A szóalakulásnak egyetemben és általában három foka van tehát. Az első fokot, melyen mindenik gyök megtartja önállását, *eredeti foknak* (radicale Stufe) nevezi Müller; s azt a sinai nyelv képviseli legjobban. Második fokát a szóalakulásnak, melyen csak az egyik gyök veszt el önállását, *ragozási foknak* nevezi (terminationale Stufe); ezt a *ragos* nyelvek képviselik. Harmadik fokát végre, melyen mind a két gyök elveszti önállását, *hajtogatási foknak* (inflectionale Stufe) nevezi, s azt azok a nyelvek képviselik, melyeket *szerveseknek* is (organische) szoktak nevezni. Az első fokon lehetetlen a hangbeli fogyatkozás; a másodikon a fő gyök nem eshetik alája, de a másod gyök, a határozó elem, a végzet, hangja szerint fogyatkozik; végre a harmadik fokon a hangbeli fogyatkozás mind a fő, vagy mondományi, mind a másod, vagy határozó, névmutatói gyököt éri.

Az első fokon a sinai nyelv áll, mert annak mindenik gyöke önálló szó. A második foknak nyelvei legszámosabbak, mert azok a *turán nyelvek csoportja*, melyhöz Ázsiának és Európának valamennyi nyelvei tartoznak, a melyek nem a sinai nyelvhez, vagy az árja és sémi nyelv-nemzetségekhöz valók. S miután Müller előbb már hoszasabban érintkezett az árja nyelvekről, úgymint *ind*, *irán*, *kelt*, *italiai*, *illír*, *hellén*, *vend* és *teuton* ágairól; miután a sémi nyelv-nemzetséget is *arab héber* és *arami* ágai szerint, legalább előszámálta: most a *turán nyelvek csoportjáról* értekezik.

Az árja és sémi nyelvek csak a négy nagy félszigeten, az ind és perzsa, az arab, kis-ázsiai és az európai félszigeten foglaltak helyet, a többi Ázsia és Európa, a sinai nyelv területén kívül, mind a turán nyelveké; sőt okkal lehet fölvenni, hogy a nevezett félszigeteket is, az árja és sémi népek előtt, turán nyelvű népek birták vala. E turán nyelv-nemzetség nagy nyomósságú a nyelvtudományban, úgymond Müller. Ha bár tagjai nem tartoznak is oly szorosan együvé, mint akár az árja, akár a sémi nyelvek: azért nincs okunk hinni hogy azokat csak alaki hasonlóság köti össze, nem pedig származás is. Mert vannak elemeik, melyeket ők azonegy forrásból vehettek csak, s alaki egyezésüket sem lehet a pusztá véletlennek tulajdonítani. A turán nemzetség két nagy osztályból áll, az *éjszaki*-ból, és *déli*-ből. Amazt *ural-áltajinak*, vagy *ugor-tatárnak* is nevezik, s az öt ágat foglal magában: a *tunguz*, *mongol*, *török*, *finn* és *szamójéd* ágat. A déli osztályt négy ág teszi, a *tamul* ág, vagy Dekhan nyelvei;

a *bhotíja ág*, vagy Tibet és Bhotan nyelvei; a *tai ág*, vagy Sziam nyelvei; végre a *malaji ág*, vagy a malajok és Polinéziának nyelvei.

Ha a nyelvek eme roppant mennyiségében ugyanazon nemzetségi hasonlatosságot akarnók felfedezni, úgymond Müller, mely az árja vagy a sémi nyelveket összefoglalja, igen nagyon csalatkoz-nának: *de ép ama nemzetségi hasonlatosság híja teszi a turán nyelvek egyik jellemző vonását.* Ezek *költözködő népek* nyelvei, melyek az ál-lami népek (árja, sémi) nyelveivel ellenköznek. Ez utóbbiakban a legtöbb szót és grammatikai alakot egy embernyom teremő ereje hozta elő, s azoktól, bár a hangbeli fogyatkozás által elhomályoso-dott is eredeti jelentőségek, nem könnyen válhattak el utóbb. Ilyen nyelvet örököül csak olyan népek fogadhatnak el, melyek történetei egy fő folyamában haladnak, s melyeknél vallás, törvény, költő-mű-vészet a nyelvfolyást töltések közzé szorítják. A turán költözködő népek közt soha sem alakult ilyen politikai, társadalmi és irodalmi alapjellem. Alig támadtak nálok birodalmak, azonnal eloszlottak, mint a sivatag homokfellegei; se törvény, se dal, se monda nem élte túl alkotója idejét. Ilyen nyájörző népeknél hamar elváltozik a nyelv; a turáni ember azért öntudatában tartja nyelvét és annak grammatikáját, különben nem érthetnék egymást. De vannak a tu-rán nyelvekben gyökszók, néhány számnév és névmás, melyek kö-zös eredetre mutatnak, s melynélfogva létezik köztök származási rokonság, bár tágabb is, mint az árja és sémi nyelvek közt.

Különös jellemző vonása még a turánságnak a *ragozás*, mely nem abban áll, hogy a mondományi gyökökhöz névmutatói gyökök ragadnak — mert ugyanaz történik az árja és sémi nyelvekben is, — hanem abban, „hogy a conjugatio és declinatio elemeit szét lehet bontani, s habár a végzetek, önállóságukat és eredeti jelentéseket elvesztették is, még is úgy látjuk azokat, mint a gyököktől külön-böző, s azokat módosító tagokat.” Ellenben az árja és sémi nyel-vekben a declinatio és conjugatio módosulásai annyira összenöttek a szógyökökkel, s ezeket is annyira elrontotta a hangfogyatkozás, hogy rövid idő múlva lehetetlen volt tudni, mi gyök, mi képző vagy rag. Így például a francia *âge* egész anyagi testét elvesztette, s csak a végzet maradt meg. *Âge* ó francziában *eage*, és *edage*, mely az *aetaticum* szó romlása; *aetas* maga *aevitas* helyett van, mely *aevum*-ból lett; *aevum*-nak pedig mondományi gyöke a szanszkrit *áj*, az *áj*-us = élet-ben. A turán nyelvek olyan szót, milyen *âge*, soha sem

bocsáthatnak be szótáraikba. Költözködő nép nyelvének okvetetlen szüksége az, hogy érthető maradjon sokak előtt; mert öröklött hír, társadalmi és irodalmi élet kívántatik meg arra, hogy olyan szók és szóalakok is maradhassanak fenn, melyeket hamar nem lehet taglalni. Ilyen szók gyéren tűnedeznek elő költözködő népek nyelveiben, s ha elötűnnek is, egyikét embernyom alatt elavúlnak. Turáni ember előtt is érthetők volnának e szanszkrit alakok :

as-mi, a-si, as-ti, 's-mas, 's-tha, 's-anti
vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, vannak;

sőt még e latin alakok is :

's-um, e-s, es-t, 'sumus, es-tis, 's-unt,

mert ezekben a gyököt a ragoktól csaknem oly könnyű elválasztani, mint a következő török alakokban :

bakar-ım	látok	bakar-iz	látunk
bakar-sin	látsz	bakar-siz	láttok
bakar	lát	bakar-lar	látnak.

De már olyan igeragozás, milyen egyik új árja nyelvben, a hindusz-tániban, van, p. o.

hun, hai, hai, hain, ho, hain

sehogy se férne meg a turáni nyelvek szellemével. Költözködő népek igényeinek nem felelhetne meg, hogy az egyesszám első személyének s a többesszám első és harmadik személyének ragjai egyenlők legyenek.

Müller emez okoskodásai, úgy látszik legalább nekem, olyan előzményeket feltételeznek, melyeket a történelem nem igazol. Hogy a költözködő népek és az állami vagy politikai népek nyelvei közt felállított különbséget elfogadhassuk, mindenek előtt tudnunk kellene, hogy az árja népeknek, mikor oszolni kezdtek, már állami, rendes társadalmi és irodalmi életök vala; minthogy Müller föltevése szerint, hangbeli fogyatkozásnak induló nyelvet csak ilyen nép fogadhat el. Úgyde nem azt, sőt az ellenkezőt tudjuk. Az ind-árja nép, míg az Indus mellékein tartózkodik, még nyájörző nép, mit Müller és más véda-tudósok bizonyítanak; akkor az állami és társadalmi életnek alig első kezdetei látszanak meg. Csak később, a Ganga mellékein, abban a korban, melyet a Mahábhârata ismertet velünk, alakul állam és társadalom. Mielőtt az Indusra értek az árják, bizonyosan merő nyájörzők valának, habár némi kezdeteivel a szántóvető életnek is. Visszafelé okoskodva arra az időre, melybe

az eloszlást lehet tenni, abban a nyájörző élet bizonyosan túlulakodó vala; sőt azt lehet állítani, hogy rendes állami és társadalmi étellel bíró népek csak gyarmatokat ereszthetnek ki, de magok nem költöznek többé. Az árja nyelvek azon szerkezetökre, melyet mindenik árja származék máig megőrzötte, már a nomád állapotban tetek vala szert. Az Iliász is csak kezdő állami és társadalmi életet ismer; föl lehet, sőt föl kell tennünk, hogy azon időben, melyben a hellének legelőször érték a görög félszigetet és szigeteket, ők is nomádok valának még. S a mi az árja nyelvekről áll, az áll a sémiekről is; ezek is illető népeik nomád állapotaiban alakultak meg.

Müller elfogad ugyan némi származási rokonságot a turán nyelvek közt is, de akkorát nem keres köztök, mekkorát az áriják vagy a sémiekek mutatnak. Mégis azt tanácsolnók neki, hogy keressen bátran, s a keresés után határozza meg a turánság nemzetségét. Mi, kik egyelőre a finn, ugor és török nyelvekkel foglalkozunk, ezek közt oly szoros nemzetségi rokonságot találunk, melyet az áriják között látunk. Nem csak mondományi gyökök, hanem, ha úgy tetszik nevezni, névmutatói gyökök közt is találunk rokonságot. Ha például a *p* és *k* előhangú finn szók a magyarban *f* és *h* előhangúak, p. o. *pää* fej, *puu* fa, *puh* fű; *kuu* hó, *kuol* hal, *kuul* hall stb. stb.; ha *m* utóhangú finn szók a magyarban *v* utóhangúak, p. o. *nimi* név, *liemi* lév, *syömi* szív stb. stb.; ha a magánhangzók is bizonyos törvény szerint változnak a különböző rokon nyelvekben; ha a számnevek csak hétfig egyszerűek, a 8-as pedig már összetett; ha ilyen különösségek is fordulnak mindenik rokon nyelvben elő, milyen az, hogy a digitus annularis magyarúl *nevezetlen* vagy *nevetlen* újjnak, s a finn, vogul és török nyelvekben azonképp nevezik:

magy :	{ nevetlen és	vogul :	nämtäl 'tul'e
	{ nevezetlen új	mordvin :	lem-ftema sur
finn :	nimetön sormi	turkman :	at-síz = név-telen
votják :	nimtem cini	jakut :	ata-suoch = név-
szürjän :	nimtäm c'un'		telen;

ha a vogul nyelv viszonyragjai *n*, *ne*, *nel* a magyarban is előfordulnak mint *n*, *nyi*, *nyul* (és *nyutt*); ha a magyar létige *val* és *le'* (legy) s ez utóbbi hiányos, s azonképp a finn létige is *ol* és *lien*, s ez utóbbi itt is hiányos stb. stb.; ha eddig is sok homályos részét a magyar nyelvtannak csak a rokon nyelvek segítségével lehetett felvi-

lágosítani, p. o. az igének úgynevezett tárgyi ragozását, mely a magyar, vagy ugor nyelvcsoporthoz (magyar, mordvin, vogul, osztják) uralkodik : akkor a finn, ugor és török nyelvnek rokonságát többre kell tartani, mint Müller tartja. De más kérdés, van-e ilyen rokonság a nevezett nyelvek és a dél-keleti ázsiai nyelvek közt, melyeket Müller a turáni nyelvcsoporthoz számít? Az, hogy valamely nyelv az alakulás második fokán áll, nem elég annak bebizonyítására, hogy tehát közte és más azon fokon lévő nyelvek közt származási rokonság is van. A sémi és árja nyelvek, Müller szerint is, az alakulás harmadik fokán állanak, mégis két külön nemzetséget tesznek. Sokkal hihetőbb, hogy a tibeti, dekhani és malaji nyelvek, ha állanak is az alakulás második fokán, külön nemzetséget tesznek. Azonban nem ítéltetek arról, mert egy nyelvet sem ismerek még az itt nevezettek közül; Müller pedig jelen munkájában nagyon keveset, vagy semmit sem hoz elő belőlök *).

Azt hiszi Müller, hogy turán nyelven beszélő minden ember, öntudatában tartja nyelvének grammatikáját. Ezt sem tapasztaljuk mi, s a Magyar Akadémia bizonyoságot tehet arról, hogy sokat ő sem tud még, mi valóban benn van a magyar nyelv alkotásában. Azt hiszi Müller, olyan szó, milyen a francia *âge*, nem is lehet nyelveink szótárában. Dehogy nem lehet, sőt van is, p. o. *íngyen*, e szólásban: ingyen sem tudom, mely szóban a finn *ilmaan-ikään* rejlik, úgy hogy az *ilmaan*-nak *in*, és az *ikään*-nek *gen* (gyen) felel meg, mit csak azonkép lehet kisütni, mint a francia *âge*-nak eredetét.

Vége azt hiszi Müller, hogy turán nyelvben ilyen kopott alakok, milyenek a hindusztáni *hun, hai, hai; hain, ho, hain* nem is létezhetnek. Dehogy nem; ott van a szirjän *em, em, em* = vagyok, vagy, van, *emösz, emösz, emösz* vagyunk, vagytok, vagynak. Mind ebből is (pedig még sokat hozhatnék fel) az tűnik ki, hogy a turán

*) Müller ezen felolvasásokban mint előbbi munkájában : „The languages of the Seat of War in the East“ gyakran hivatkozik egy levelére, melyet Bunsenhez írt volt, „On the classification of the Turanian languages“, s melyet ez az „Outlines of the Philosophy of Universal History“ első kötetében nyomata ki Londonban 1854. Az „Outlines“ pedig ugyancsak Bunsen „Christianity and Mankind“ című 7 kötetű munkájának (London, 1854.) III. és IV. kötetét teszik. Az említett levél nagyon terjedelmes, mert a kötetnek, melyben áll, 263—521 lapjait foglalja el. Nagyon sajnálom, hogy Bunsen eme munkáját még nem kaphattam meg.

nyelvek is csak messziről látszanak könnyűeknek, egyöntetűeknek, mint magas hegyről a vidék síknak tetszik. Ámde lépj a vélt síkra, s olyan völgyekre, hegyekre akadsz, hogy még sokallod is.

De miért mondja Müller a turáni nyelveket oly nyomósaknak a nyelvtudományra nézve? Azért, mert az azokat alkotó szellem csak ugyan a nyelvészmenének annyi alakjait és oly átlátszólag teremtetette, hogy ezek a nyelvvizsgálónak csudálkozását méltán felköltik. Müller különösen a török igébe szerelmes. Valóban is a finn, ugor és török nyelvek egybehasonlító leírása, mely úgy, mint Bopp egybehasonlító grammatikája, a leírandó nyelvek titkait fölfedezné, az európai nyelvtudomány előtt nem csak becses, hanem kedves is lesz. S én úgy látom, hogy lehetséges ilyen bonczoló leírás, mert, ha nomádoknak nevezi is Müller e nyelveket, azok még sem változtak úgy el, mint gondolja. Ha föl akarjuk tenni, hogy csak ezer esztendője, mióta a magyar nyelv elvált az úgynevezett *ugor* nyelvtől: akkor legalább másfél ezer esztendőre kell tenni azt az időt, mely a magyar nyelvnek a lapp és finn nyelvektől való elválása óta elmúlt. S mit tapasztalunk p. o. a magyar és vogul nyelveken? Azt többi közt, hogy

a vogul mai napig

s a magyar is mondja :

kuálém

kelek

kuálén

kelsz

kuáli stb.

kel stb.

kuálsem

keltem

kuálsen

keltél

kuáls stb.

kelt stb.

kuálnum

kelnék

kuálnum

kelnél

kuálnu

kelne stb.

Mit tapasztalunk a lapp-finn és magyar nyelveken? Azt többi közt, hogy nem csak a névszók ragjaiban és viszonzyszókban sok az egyezés, hanem hogy az igeképzők is nagyon hasonlítanak, p. o. kulla = hol, kunne = hová, kuin = hogy, päällä = fel, päälle = felé, päältä = felől; muoto = mód, lappban modok = módok; menen = megyek, menetän = menetek stb. stb. Azonban természet szerint itt sem fecszenek a hasonlóságok mind annyira a felszínen, hogy menten összeszedhetné az ember. Müller, alkalmasint Gyarmathyból, felhozza a magyar *vér* és eszt *veri* szókat némely ragjaikkal, így :

nom. vér	esztül	veri	(mert a <i>verri</i> írás helytelen),
gen. véré	„	vere	(pedig veren)
dat. vérnek	„	verele	(= ho-l, fe-l, be-l)
acc. vért	„	verd	(helyes)
abl. vérestől	„	verest	(pedig az eszt = vérből).
Felhozza a magyar :	lelem	és eszt :	leian
	leled		leiad
	leli		leiab
	leljük		leiname
	lelitek		leiate
	lelik		leiaivad,

de nem is sejti az ez igealakokban rejlő különbséget. Az eszt *leian*, finnben *löydän*, s ez utóbbi átlátszóbb, ezt kell hát a magyar szóval hasonlítani, így : löy = lel, mint käy = kel, s mint täy = tel-i. Ezekben, úgy látjuk, a magyar *l* utóhangnak a finnben *y* = *ü* felel meg (az *l* szeret magánhangzóval váltakozni, mit a magyar tájéjtés is mutat, mely aumá-t szaumá-t, vagy oumá-t, szoumá-t ejt, alma, szalma helyett). Ennélfogva lel = finn löy és eszt lei. Továbbá a finn szóban van még *d* (*t*), mely már képző; mint a magyar tel-ik szóból töl-t vagy tel-t lesz : úgy a finn löy-ből lesz löy-t. A finn löy-t a löl-t-hez volna hasonlítható. De a magyar lel, löl már magában átható jelentéssel bír, mint a tel szó is, p. o. ilyen szólásban : megteli a vékát, beteli a földet. A finn *löy* nem átható jelentésű, azzá a *t* képző teszi csak. E sem szokatlan tünemény rokon nyelveinkben, p. o. a magyar szer-et a törökben sev, a magyar vez-et törökben jed : viszontag a magyar öl törökben öl-dür; így a magyar löl a finnben löy-t. Az eszt nyelv azonban, mint az éjszak-keleti finn tájnyelvek is, nem ejtik ki a *d*-t, mely *t*-ből lágyúl; innen az eszt mondja ugyan *leida* a finn *löytää* helyett, de a finn *löydän* helyett csak *leian*-t ejt. A finn és eszt szók így vannak tehát egymáshoz :

finn : löy-d-än	eszt : lei-an	magy. töl-t-ök
löy-d-ät	lei-ad	töl-t-sz
löy-t-ää v.-äpi	lei-ab	töl-t
löy-d-ämme	lei-ame	töl-t-ünk
löy-d-ätte	lei-ate	töl-t-tök
löy-t-ävät	lei-avat	töl-t-(e)nek.

Még más nagy különbség is van a lelem és leian közt, az t. i. hogy a magyar igének tárgyi ragja is van, mit az eszt ki sem bír fejezni,

de mit a finn, magyarul mondva, *ikesen* bír kitenni, s így az eszt is néha :

lelem (lölöm	löytäin	—
leled	löytäit	—
leli (lelik)	löytäikse	leiakse
leljük (löljük)	löytäimme	—
lelitek	löytäitte	—
lelik	löytäivät	—

Nem látszanak ki mindig a kellő hasonlatosságok, s a mi kilátszik, sokszor nem is az, a minek látszik.

Müller egyébiránt is méltányolja az illető nyelveket. Különösen így szól a finnekről és nyelvökről : „A finnek az egész népcsaládnak legelőrehaladottabb ága, s a magyarokon kívül csak ők foglalnak helyet az országosult nemzetek közt. Irodalmuk, kiváltképp nép-költői művészetük nagy szellemi fejlődésükről tanúskodik olyan korban, melyet mythikusnak lehet neveznünk, s olyan földtájakou, melyek a költői hévnek inkább kedveztek vala, mint jelen lakásuk. Az époszi énekek még folyvást élnek a legszegényebb osztályok ajkain, megőrizvén tökéletes métrumot és ősi nyelvet. Eleven nemzeti érzelem támadt fel a finnek közt, az orosz uralkodás ellenére, s egy Sjögrén, Lönnrot, Castrén, Kellgrén munkáji, amaz érzelem által emelkedvén, bámulatos eredménnyel dicsekedhetnek. Ősz emberek szájából époszi költeményt gyűjtöttek, mely hosszúságával és teljes voltával az Iliással vetélkedik, sőt mely, ha pillanatra el tudnók felejtetni, mit ifjúkorunkban szép gyanánt tanultunk ismerni, nem kevésbbé szép Homérosz énekeinél. Igaz ugyan, a finn nem görög, és Väinämöinen nem Homérosz (Väinämöinen nem csak énekes, de hős is; ő nem az éposz szerzője, hanem egyik tárgya, mintegy Agamemnon és Orpheusz egy alakban) : de ha kápiró a természettől, melyben él, kölcsönözheti a színeket, ha azon embereket föszi, a kikkel társalkodik, a Kalevalának is érdemei vannak, melyek a Iliaszéihez hasonlíthatók, s maga helyén, mint az emberiség ötödik nemzeti éposza, az ion énekek, a Mahábhárata, a Sah-náme és a Nibelungen mellé tehető. E korai irodalmi fejlődésnek nagy hatása vala a nyelvre, mely állandó alakokat s szinte örökölt jellemet nyert, úgy hogy első tekintetre azt kérdezzük, vajjon e nyelv nem haladta-e meg a ragozás fokát, s nem jutott-e már a szanszkrittal göröggel együtt a hajtogatás folyamába. Mégis megtartotta még a ragozási jelleget, s

grammatikája oly nagy bőséget mutatja a grammatikai fogásoknak, hogy csak a török és magyar nyelv múltják felül.“

Ez idézet utóján olvassuk, hogy a finn nyelv, úgy látszik, meghaladta már az alakulás második fokát, s szinte annak harmadik fokára emelkedik. Homályos lehet ez olvasóink előtt. Azért emlékezzünk arra, mit Müller az alakulás fokairól mondott, miszerint annak első fokán olyan nyelvek állanak, melyek mindenik (mondományi és névmutatói) gyöke önálló szó; második fokán meg olyan nyelvek állanak, melyekben a mondományi gyökhöz névmutatói gyök járúlván, úgy lesz az önálló szó, de hangbeli fogyatkozást csak az utóbbi, a névmutatói gyök, szenved; az e fokon álló nyelvek a ragozási nyelvek, s ezek az áltaji, vagy, mint Müller nevezi, a turáni nyelvek. Végre az alakulás harmadik fokán a hajtogatási nyelvek állanak, melyekben szó-alakulás végett a mondományi gyökhöz névmutatói gyök járúl, mint a második fokon, de a hangfogyatkozás mind a két gyököt éri. A második és harmadik fokon álló nyelvekről föl kell tenni, hogy valaha sinai féle nyelvek voltak; de miután az egyik faj úgy alakult, mint a sinai, a második úgy, mint az áltaji, a harmadik úgy mint az árja vagy sémi nyelvek: nagy kérdés, emez alakulás után, mely már ezer meg ezer év óta tart, s mely után mind az áltaji mind az árja és sémi nyelvek csak kopnak, azaz hangbeli fogyatkozás által szenvednek, lehetséges-e, hogy egyik nyelvfaj másik nyelvfajjá változzék? A bölcsелем tapasztalás nélkül nem felelhet e kérdésre; ha pedig a tapasztalás felelt már, szükségtelen annak lehetőségét, a mi már megtörtént, kiokoskodni. Tudtunkra nem volt még eset, mely szerint árjaféle nyelv sémi félév alakult, vagy áltajiféle nyelv árjafélév lett volna. S én valóban képzelni se tudom, mint tehetne, p. o. a magyar nyelv, bármennyire kopottnak képzeljem is, szert arra, hogy a szóbeli nemet, melyet most nem ismer, valaha magokon a szókon jelölhesse, mint valamely árja vagy sémi nyelv. Tudományunknak elég dolga van még a nyelvfajaknak, akár nemzetségek, akár alakulási fokok szerint osztályozzuk azokat, meghatározásával; még semmi sem készíti arra, hogy ennél többre is bátorkodjék.

Azonban az okoskodó elmét nem szabad holmi rendszerekkel korlátozni; ő szabadon akarja a szemlélődés szárnyait csattogtatni. Örömmel követjük tehát Müllert a nyelvtudomány legfelsőbb és utolsó feladataihoz, s gyöngyörűséggel, de tudományos épüléssel is

olvassuk, mint felel azokra is. *Egy-e a nyelvek eredete, vagy talán minden külön nyelvfaj számára külön eredetet kell-e gondolni? s általában mint eredt az emberi nyelv?* Müller a nyelveredet nagy kérdését külön választja az ember eredet kérdésétől, mert, úgymond, ha be volna is bizonyítva, hogy a nyelveknek többféle eredetük volt, abból nem következnek még, hogy az emberiségnek is több eredete legyen, s viszontag. „Sok zavart okozott már a tudományban, hogy az emberfajok osztályozását összetévesztették a nyelvfajok osztályozásával; azután a nyelvek közös eredetének kérdése nem áll kapcsolatban az Eredet könyvének adataival. Ezt jól meg kell gondolni, hogy ne csak azoknak támadásait verjük vissza, kik úntalan a bibliára lövöldözik nyilaikat, melyek azt nem is találják, hanem hogy amazok vak buzgóságát is elútasítsuk, kik a bibliát olyan fegyverekkel akarják védelmezni, melyek forгатásához nem értenek.“

A közös eredet lehetőségére nézve, az *alaki* és *anyagi*. A nyelvek alakulásait ismervén, azt mondja Müller, hogy annak mind három foka közös eredetű lehet. Az ellen felhozzák, hogy a tapasztalás szerint egyik nyelv sem hagyta el alakulásának fokát. De másfelül azt sem lehet tagadni, hogy a harmadik fok szükségkép fölteszi a másodikat s ez az elsőt. Ha ki be akarja bizonyítani, hogy különböző eredete volt a nyelvnek: az kénytelen lesz előbb azt bebizonyítani, hogy lehetetlenség, a nyelvnek egy eredetűnek lenni. S valameddig az nincs bebizonyítva, addig az egyeredetűség lehetőségét sem szabad tagadni. Müller azt a fentemlített s Bunsenhez intézett levelében tárgyalván, e két szakaszba foglalá össze véleményét: 1) Nincsen ok melyért a turáni, sémi és árja nyelvfajok anyagszavainak külön külön eredetét elfogadjuk, mert máig találunk gyökszókat, melyek közösek mind három nyelvfajjal; 2) nincsen ok, melyért azon nyelvfajok alaki elemeinek külön külön eredetét gondoljuk, ámbár lehetetlen is az árja nyelvtan rendszerét a sémitől, vagy a turánitól elszármaztatni, s viszontag.

A nyelveket elemezvén, gyökökre, mondományi és névmutatói gyökökre, akadunk. Mik már eme gyökök? vagy inkább, mely belső szellemi indulat, változás felel meg a gyököknek? A feladat megfajtására két elméletet állítottak fel, melyet Müller rövidség okáért *bau-vau-* és *pah-pah-* elméletnek nevez. A *bau-vau* elmélet szerint a szógyökök nem egyebek mint hangok utánozásai; a *pah-pah* elmélet szerint meg azok önkénytelen indulati hangok,

Az első elmélet nagy népszerűséggel bírt a XVIII. század bölcselői előtt, sőt ma is vannak védői. Herder p. o. úgy magyarázta meg az emberi nyelv eredetét. Nincs ugyan lehetetlenség abban, hogy nem alakulhatna emberi nyelv a természeti hangok után : de mind eddig sem találtak még nyelvet, mely igazán azok után képeződött volna. Egy angol, kinek Sinaországban valami húsfélét találtak fel, mely iránt kétkedik vala, s tudni szerette volna, kacsahús-e az ?, így fejezte ki a kérdését : kacs kacs ? Erre a sinai vendéglős rögtön így felele : bau-vau ! A két ember tökéletesen megérté egymást : ámde se az angol se a sinai nyelv nem lett pusztán állati s más természeti hangok utánzásából, ámbár mindenikében van ilyen, csakhogy szók alakaiban, melyek nagyon különböznek ama hangoktól. S általában, úgymond Müller, ha az ügyvélt hangutánzó szokat elemezzük a különböző nyelvekben, azt találjuk, hogy az igazi utánzók kevés számúak. A német *kukuk* szó lehető utánzás, de már a magyar *kakuk*, a finn *küky* nem többé az ; úgy a *daru*, *varju*, *holló* stb. sem azok.

Kik nem akarták elhinni, hogy az ember, nyelvének megtanulása végett, az állatokhoz járt iskolába, azt szokták mondani : az embernek magának vannak hangjai ; félelme, fájdalma, öröme, szóval, minden indúlat, érzése hanggal nyilatkozik ; itt van tebát az emberi nyelvnek eredete. Ezt az elméletet Müller *pah-pah* elméletnek nevezi. Bizonytal minden nyelvben vannak indúlathangok, melyek szók összetételeiben is fordulnak elő : de az afféle hangok csak mint külvárosok, úgy ülik körül a nyelvnek belvárosát. A nyelv ott kezdődik, hol az indúlathangok végződnek. Roppant nagy különbség van igazi szó- és indúlathang között. A *pah-pah*-elmélettel tehát oly kevésre megyünk, mint a *bau-vau*-elmélettel. Mind kettejét legjobban megczáfolja ez : Ha a nyelv csak kifakadó hangokból szerkeződnék, állatok is, melyekkel közösek e hangok, jutottak volna nyelvre. Úgyde arra képtelenek az állatok, miért ? a szógyökök mondják meg. Minden szó-gyök általános, nem egyedi, képzetet fejez ki. Az állat, bármennyi érzéki, emlékezeti, sőt hozzávetési tehetséggel bírjon is, de az elvonó tehetség, mely által egyetemes képzetekre jutunk, nincs meg neki ; az állat olyan képzetre, milyet p. o. a *fa* szó kifejez, nem képes, tehát magára ezen szóra sem képes. A természeti és az indúlathi hangok pedig általában egyedi, nem egyetemes, képzeteknek lehetnének jelelői.

A nyelvek szavaiban megkövesült bölcselem van lerakva, p. o. a *homo* szó a *humus* gyökéből való, s a *mortalis* szó is elvont képzetű. Vogulban az ember *elmkals* vagy *ilmkals*, mi légi halandót teszen, minek okát a vogul mondából tanuljuk. A magyar *em-ber* szó első tagjában is az *elm*-et = levegőt találom (mint *silmä* = szem, úgy ilma, em), minek hasonló hitbeli fogalom lehet oka, de melyet a mi mondáink közt többé nem találunk. Így tudjuk már, hogy az *imádság* szó istennek való áldozást jelent. Még a nevek is, melyeket tulajdon neveknek hívunk, eredetileg köz fogalmat jelentettek. — Ama négy- ötszáz szógyök, melyek a taglalás után, mint utolsó alkotó részei maradnak fenn a különbféle nyelvsaládoknak, se nem indulati hangok, se nem természeti hangok utánzásai, hanem hangjellegek, melyeket az emberi természet, neki saját ereje által előhozott. Az egész természetén átvonúl egy törvény, mely szerint minden lény és dolog, hangot ad; minden állatnak, a szót régi jelentésében vevén, saját hangja van; sőt hanguk után különböztetjük meg a dolgokat. Az ember is legtökéletesebb szervezetével, alája van vetve ama törvénynek; s neki nem csak arra volt tehetsége, hogy érzéseit és észrevételeit indulati vagy utánzott hangokkal kifejezze, hanem arra is, hogy eszes felfogásait és általános képzetait taglalt hangokkal jelölje. Azonban ezt a tehetséget nem maga szerezte meg magának, az vele született, az szellemének ösztöne volt, s oly ellenállhatatlan, mint bármely más ösztön. Meddig a nyelv emez ösztönnek terménye, addig a természeti világhoz tartozik. De az ember elveszti ösztöneit, a mint nálok nélkül nem szükölködik. Nyelvalkotó ösztöne is, mely minden képzetet azonnal, hogy először átvillant az agyon, hanggal fejezett ki, el kezdte halni, midőn feladatát teljesítette. A hangbeli jellegek száma eleintén talán megmérhetetlen vala; de lassankint a hasonértelmű gyökök fürteiről el el hullottak a sűrű és fejletlen szemek, míg mindnyája egy határozott jellegre szorítottatott. A gyökök eme hullatásával a történeti elem lép be a nyelvtudományba, s némileg odáig lehet a nyelvek taglalásával visszafelé hatni. Az első ösztönszerű és természeti nyelvényilatkozatok, ha a különbféle népek által véghez vitt elhullatásokat is számba vesszük, velünk az emberi nyelvnek mind első eredetét, mind első oszlását is felfogathatják. „Nem csak azt bírjuk felfogni, mint támadott a nyelv, hanem azt is, mint kellett annak sok nyelvre oszlania; s észrevevessük, hogy a nyelvek mind anyagi

mind alaki legnagyobb különbféleségével a közös forrás egyezhető.“ —

Ismertetés nem lehet a könyvnek kiírása : de úgy reménylem, e rövid ismertetésből is Müller könyvének mind nagy érdekessége mind gazdag tudománya észrevehető. S ha ebben nem csatlakozom, a kitűzött czélt is elértem, mely volt : kitüntetni, mik a nyelvtudománynak eddigi eredményei, s ha jut-e nekünk is munkarész abban. Láttuk, hogy igen is jut, az áltaji nyelvészet körében, mely a legsajátabb magyar nyelvészet!

HUNFALVY PÁL.

A MAGYAR NYELV KÉPZŐIRŐL.

(TEKINTTETTEL FÁBIÁN ISTVÁN CZIKKÉRE).

Fábián István itt (1—13. lap.) a cselekvés egyszeriségét jelölő *d, van, ven* és *n* igeképzőkről akarván értekezni, következő föltevéseket czáfol, úgymint : I. hogy valamennyi egytagú szó tiszta gyökszó volna a magyar nyelvben ; II. hogy minden többtagú szónak első és kezdő tagja gyökér volna. — Nem hiszem, hogy valaki a Fábiánétól eltérő véleményben lehetne. Bizonyos az, hogy nem minden egytagú magyar szó gyökszó ; az is bizonyos, hogy nem minden többtagú szónak első vagy kezdő tagja gyökér. Ámde még bizonytalan, melyik szó vagy első tag gyökszó tehát ? A feleletet arra csak lassankint szoríthatjuk ki a nyelvtényekből, a mint t. i. ezekkel lassankint megismérkedünk. Az efféle kutatásban igen könnyen vétetünk, mert a tények ismeretéhez tartozó tanúságokat nem lehet bárkinck is egyszerre és teljességgel előhozni. Ha valahol, itt kell egymást kiegészítenünk. Közleni akarom tehát észrevételeimet az I. és II. alatt felhozott egyes tényekről ; meglévén győződve, Fábián barátom is szívesen egészíti ki az én mulasztásimat is.

Az I. alatt (a 2. lapon) többi közt fel vannak hozza *hám, vám, tám*, melyek nem volnának gyökszók, hanem *haj, vaj, taj* gyökszók-ból erednének. Ráhagyván e föltevést, lássuk először is képzőjüket, mely *m* (am). E képzőt mind ekkoráig igetökhöz járúlónak tudjuk, mit számtalan példákkal lehetne a magyar, finn és török nyelvből

bebizonnyítani, milyenek p. o. foly-*am*, a török düse-*me* (terítme, terítmény, kövezet), a finn tietä-*mä* (tudo-*má-ny*) stb. Igetők-e a fölvett gyökszók: haj, vaj, taj? A *haj* = héj, fahéj; ez nem volna igező: de a *hám*-lik ige csakugyan világosan a héj-hajra mutat. Idáig azt gondolnók, hogy ez igében: há-*m*(lik) az *m* képző nem volna olyanféle *m*, mely igéből névszót alkot, milyen a foly-*am*-ban, düse-*me*-ben, tietä-*mä*-ben van, hanem tán inkább olyan, mely magát az igtét képezi, milyen van a bo-*m*(lik), ro-*m*(lik)-ban.

A *vám*-nak gyöke volna *vaj*, „mely azonos az osztják: vej-em, finn vie-n (viszek) igékkel,“ s *vám* volna vitelbér. — A *vám* szót csakugyan lehetne így taglalni, ha egy nehézség nem gördülne elő, melyet a vogul mutat ki világosan. Ebben a *vi* [= vi(sz), finn *vi*], *vim* viszek, szenvedő képzővel *viáui* vivődik, vitetik, *m* képzővel *viáuem*, *váuem* vitetett valami. Ha tehát a *vám*-nak gyöke *vaj*, ennek már szenvedő képzője volna, s jelentene: vitet(ik). Úgyde lehet-e föltenni, hogy a magyar nyelvbe bármely igenév képzésére olyan jelölő csúszott volna be, mely a vogulban és osztjákban a szenvedő igtét képezi, a magyarban meg nem? Hogy igennel bátorkodjunk felelni, arra még több példát kellene tudnunk, melyek hasonlót mondanak. — A vogul *viáui* = vivődik. Lehet-e a magyar szót így taglalni: *viv-ő-d-ik*, miszerint *ő*-ben lappangana a vogul *au* szenvedő képző, nem pedig az *öd*-ben? s a *d* vagy ismétlődő szenvedő rag, vagy másvalami volna, mit még nem tudunk? Mind erre nem bírnunk még felelni. De ha nem volnának e nehézségek, *vám* lehetne = *váuem*, s nem jelentene ugyan vitelbért, de vitetett valamit. Sőt ki is kerülhetnők az említett nehézségeket, ha a *vám* szót nem a *vi*, *visz*, hanem a *vau*, *vaj* (vogulban = tud, tehet) ige-*gyökből* származtatnók, a mikor *vá-m* igenesen annyi volna, mint *recognitio* (juris). De nagyon is szép és tudományos egy származtatás ez, azért sem ajánlhatom. Azonban akár ezt akár amazt téve föl, az *m* a vá-*m*-ban csakugyan olyan képző volna, milyen van a foly-*am*-ban stb.

Mit mondhatunk a *tám*-ról? Ha ennek gyöke *taj*, képződése hasonló volna az előbbiéhez. Ámde a gyököt ige-*szónak* vagy név-*szónak*? Ha név-*szónak*; az *m* képző nem illenék hozzá, minthogy igékhez szokott járúlni. Ha ige-*nek* vesszük, az ige-*séget* sokkal nehezebb kisütni, mint a *vaj*-ét, mely a *vámnak* volna ige-*gyöke*. — Ajánlhatunk egy más föltevést, mely talán közelebb vihet bennünket a valóhoz. Tudjuk, a finnben *nous-en* támadok, és *nous-*

tan támasztok; a finn szó mindjárt a testvér esztben: *tous-en*, *tous-tan*. Nem lehetne-e gondolni, hogy *tous* = *tam-d*, és *toust* = *tam-szt*? miszerint a finn-eszt szók *ou*-ja a magyar szóban *am*-má lenne? E föltevés mellett csak a magyar hosszú *á* volna még megfejtendő. Ha ez se hozzájáruló képző által, se összevonásból nem keletkezett, hanem pusztá ejtésbeli tűnemény: úgy mását a *vágni* szó mutatja fel, mely *vagd*alni, *vagdos*ni származékaiban elveszti az *á*-t, s azért az a *vágni*ban sem lehet egyéb, csak ejtésbeli. — Nem mondhatom, hogy eltaláltam a *hám*, *vám*, *tám* szók igazi képződését: de azt mégis világossá tehettem, hogy az *m* e három szóban a szóképzés nem azonegy foku és természetű tényezője, s azért más-más tekintet alá csik.

Fábián barátom u. o. a *vég*, *tyúk*, *csék*, *lyuk* szokat így taglalja: *vej*-g, *tyu*-k (tav-uk), *csé*-k, *lyu*-k. Ezek: *tyúk* és *lyuk*, mint tudjuk, *tik* és *lök* is. Minthogy a *tyúk* szó világos viszonyban van a török *tavuk*-kal, a törökben pedig a *tog*-mak = *toj*-ik ige nem látszik a *tavuk*-kal úgy egyezőnek, hogy *tav* = *dog* volna: én a török szót nem taglalnám, hanem ráhagynám, hogy talán hangutánzó. De ha a törököt nincs okom, a magyart nem is szabad taglalni. Nekem úgy látszik, a nyelv oly kevésbé nevezte el a *tyúkot* a *tojásról*, mint nem a *farkast* a *fark-ról*. — A *lyuk* szót meg azért nem merném taglalni, mert nem illik a *csék* és *fék* sorába. Ezek, világos, hogy így lettek: *csev*-k, *fej*-k vagy *csev*-k, *fev*-k (e helyett *cső*-k, *fő*-k): de a *lyu* nem mutat hosszú *ú*-t, mely (*ly*)*uv*-ból származnék. — Ha a *csék*, *fék* származása bizonyos, föltetszik, miért nem lett *vej*-k is *vék*, s miért van *vég*? Talán a *vég* igenesen megfelel a finn *pää*-nek, miszerint ez egy szónak két magyar megfelelője volna: *fej* és *vég*, a mint ott valóban is a kettőnek jelentését magában egyesíti. Ha a finn *pää* vogultan *pong* és *päng* lehet: ugyan az a magyarban is *fő*, *fej* és *vég* lehetne, mint a törökben is *bas* és *beg* vagy *bej*.

A 3. lapon olvassuk „12) *nyüg*, ha jól látok, eredetileg *nyü-g*, a *nyü-r* = finn: *nuora* szóból g képző által alkottatott.“ A finn *nuora* nem érdemel több nyelvészkedési gondot mint a magyar *zsinór*; ezek szakasztott másai a finn *kuola*-nak és magyar *iskolának*;

a német „*schnur*“-ból vált a magyar *zsinór* és finn *nuora*

„ „ „*schul*“-ból „ „ „ *iskola* „ „ *koula*.

Ugyan e lapon a magyar *avar* szó annyi volna mint *av-har*, azaz elavúlt *har*, *fű*. De honnan tudjuk, hogy *har* = *fű*? A *hernyó*

szóból, mely *her-nyű*? Úgyde miért nem maradt *harnyónak*? Bizonyosan azért, mert *hernyó* talán szláv szó. Innen van hogy a hernyó emészti ugyan a leveleket — a füvet ő sem kántja — de nem teremti a har-t. — A *lóher* is inkább *lóhar*, vagy *löhara* volna, ha vonatkoznék az ügyvélt har-ra. Azután itt is az a baj, hogy még nem láttam a *lóhere*-nek keresztlevelét. Schonnai legényekre, kiknek születés-helyök előttünk ismételten, legjobb akarattal sem lehet genealogiai származtatásokat alapítani. — Félek, nagyon félek, a 4. lapon olvasható *vargánya* sem tevődhetett össze a vogul *vuár* és jakut *kunákt*-ből.

A *sigér*, *sügér*, szó engemet is sokszor ingerelt már, minthogy vogul tanulásaim közben gyakran kell halászgatnom, pedig én se a halakat se a hálók neveit nem ismérem. A *sigér* külső alakával az *egér*, *gyökér*-höz látszik tartozni. Vajjon ezekben a *sig*, *eg*, *gyök* szók össze vannak-e téve az *ér* szóval? vagy ez képző, s amazok gyökök? Az *egér* finnbén *hiir(e)*, a *gyökér* ott *juur(e)*, tehát=e-ér, gyö-ér, a torok-hang kiesvén, mi gyakran történik; így a török *ogur*, magyarban ór, *ogri* = órv. Ha tisztelt barátom e finn közmondás után :

kiiskinen kaloja vanhin,
vata vanhin pyydyksiä,
pata vanhin astioita
(a sigér a halak legrégibbe,
vonó háló legrégibb fogó eszköz,
fazék a legrégibb edény)

megmondhatja, hogy a finn *kiiskinen* = magyar *sigér* : szinte merném alítani, hogy az osztják *s'er*, cseremis *s'ir* = magyar *sigér*. De a finn *hiir*, *juur* után bizonyos, hogy az *egér*, *gyökér* szók *ér*-je nem képző, hanem a szók egyik eredeti alkotó része; mit még a vogul *tänger* is bizonyít. E tanúság megértésére tudnunk kell, hogy a vogul nyelvben az előhangú *t*-nek a magyarban gyakran nem felel meg semmi, p. o. *ev* (eszem, evém) vogulban *té*; *ered* vogulban *täret*; így *egér* vogulban *tänger*. Azonban ez ugrás nem történik átmenet nélkül, mit e példák mutatnak :

ev(sze)m	syö-n	je(re)m	té-m
egér	hiir	sič-an	tänger
ered	—	—	täret.

A magyar magánhangzót már a finnben *h* vagy *s* előzi meg, az *s* pedig a vogulban *t*; tehát a magyar *egér* vogulban *tä(n)ger*. Még az *n* hang a *g* előtt tetszhetik föl; de tudván, hogy a magyar *fog* vogulban *ponk*, a magyar *ad* finnben *ant*; a magyar *eb* vogulban *amp* stb. miből azt következtetjük, hogy az iny-, fog- és ajak-hangok szeretnek magok elé *n*-et vagy *m*-et fogadni: abban, hogy a magyar *egér* vogulban *tänger*, semmi rendkívüliség nincsen. Az egész okoskodásból pedig azt akarom kimutatni, hogy a *hiir*, *egér*, *tänger* szók igen régtől fogva az *er* tagot úgy tartják, mint az eredeti szóhoz tartozót; minél fogva nekünk most bajos azt állítanunk, hogy *egér* szónak gyöke *eg*, és képzője *ér*. Mi még világosabb lesz, ha kiegészítjük a rokonsági sort, így: *egér*, finn *hiir*, votják *šir*, mordvin *šerjer*, vogul *tänger*, osztják *tenger*. Nem tudom, a török *sičan* bizony számítható-e e rokonsághoz; mindenesetre távolabb esik tőle. Vegyük most a *gyökér* szót is, mely mordvinban *jur*, és törökben *kök*. A török szó azt vitatja előttünk, hogy gyök = kök; tehát hogy *ér* a gyökérben már képzőféle.

Itt hát a finn és mordvin nyelv tanúsága különbözik a török nyelv tanúságától. A kettőt így lehetne egyeztetni, hogy mondanók: a török, bölcselkedés nélkül, elvesztette az *er* tagot, mint mi azt bölcselkedésből ejtjük el most, „*gyök*“-öt írván „*gyökér*“ helyett; hogy hasonlót mi is tettünk már bölcselkedés nélkül, mert nálunk van „*gég*“ a törökben pedig még *göküs*, göks a *gég*. — De a történeti tanúság, melyet az *egér* és *gyökér* szókból kivonhatunk, az, hogy a magyar és finn nyelvek később váltak el egymástól, mint ők mindnyájan a töröktől; a kivonható nyelvészeti tanúság pedig az, hogy még sokáig fogunk a szók fejtegetésében inogni, mert még sokat kell napfényre hozni; napfényre pedig csak az hozogat egyetmást, ki a szófejtegetést üzi.

Azért folytatom még észrevételeimet Fábián cikkére. Ő az *arszlan*-t (az 5. lapon) így taglalja: orosz-lány; „orosz, oroz = rapit, a laj pedig a héber laba, labah az ordítás hangját utánozó, és megszire elterjedt szó lévén“, honnan a görög és német szó is eredne. — Elfogadható-e ez a vélemény? Lássuk.

Az *orosz*, török *arsz*, egyenlő volna az *oroz* igével. Az *oroz* magyar ige, melynek gyöke *ór*, finnben *var*, törökben *ogr*. Ezekből lesznek névszók: *ór-v*, *var-k*, *ogr-i* és *ogr-u* = zsvány, s ezekből továbbá igék: *ór-v-z* (oroz), *var-(a)k-t* (varast), *ogr-u-la* (ogurla-mak).

Ha már mind a magyar, mind a török nyelv ez igékből alkották volna az *oroszlán* szót : hihető-e hogy a török nem a maga igéjét, az *ogurla*-t, hanem a magyart, az *oroz*-t veszi arra? s hogy اوغرلا helyett اوس-ot ejt és ír? Pedig اوغرلان *ogurlan* = zsvány, még a szó utótagjára nézve is törökös volna. Én tehát azt hiszem, a török ارسلان és magyar oroszlán nem fejthetők meg az *oroz* és *ogurla* igékből.

Még kevesebbé gondolom, hogy a magyar *térd* a török *düş* (a 8. lapon) igével áll viszonyban; még pedig azért nem, mert a magyar *tér*-d = török *diz*, viszontag a török *düş* = magyar *dül*; *dü*-sür = *döl*-t, *dölyt*, *döjt*, *düjt*.

Végre, helyesen rójjá meg Fábíán barátom a Magy. Nyelvészet VI. 476. l. kifejezett állításomat, hogy „a magyar szókat csak addig szabad elemeznünk, meddig jelentéssel bíró részeket tudunk bennök megkülönböztetni“, mert igaza van F.-nak, hogy „az elemek jelentésének kinyomozásában a magyar nyelv terére való szorítkozás oly szűk korlátok közt engedné mozogni a magyar szók elemzését, s képzőink nyomozását, hogy e téren alig bírnánk egy-két lépéssel tovább menni, mint a meddig haladnunk ez ideig lehetne“ (az 5. lap.). — Állításom nem olyan nyomozásokat illet, melyeket ez úttal itt is olvasunk, hanem nyelvtanokat, melyek elvből is a magyar nyelv terére szorítóznak. Ezt hát ott világosabban kellett volna kifejeznem. Könyvben, mely igenesen a rokon nyelvek fejtegetését tűzi ki célul, a legbátrabb taglalásokat és összehasonlításokat helyén látom; arra nézve a kérdés csak az, bír-e az író a kellő tudománnyal. Tankönyvben sokkal több korlátozást tartok szükségesnek, ha a tanítás célját tekintjük.

Most általmegyek a cselekvés egyszerűségének értelmét képviselő hangokra, melyekről Fábíán tüzetesen értekezik.

Az egyszerű cselekvést jelentők : *d*, *van*, *ven*, és *n*, mit szerző igen helyesen *ád* elő, kivéve, hogy elcseréli a képzés sorát, az *út* sort az *ül*, *úl* sor elibe helyezvén, mi, felfogásom szerint, nem állhat. Az *ül* *úl* képző előbbvaló, azután következik az *út* képző, mely *ül*-t és *úl*-t-ből alakul, így : *bó*-d-*ül*, *bó*-d-*ül*-t, mi kitetszik nem csak régiségeinkből, p. o. igazultatik, ma igazittatik, tanojtani = tanul-tani, ma tanítani, hanem némely igék mai alakjából is, mint *fül* (vízbe *fül*) és *fojtani* = *fultani*. — A magyar ige-képzők egy rengeteg erdőt tesznek, melyben eltévedünk. Nem volna-e jó, némi osztályo-

zást elfogadnunk, mely a dolog természetéből származik, könnyebbé teszi a felfogást és egymás értését. Bátor vagyok itt ilyes osztályozást javasolni.

Az igeigyőket elhagyván, mint a mely ige-tő is lehet, nem is p. o. *tud* szerintünk igeigyők, s egyszersmind ige-tő, ellenben *moz* csak igeigyők, de nem ige-tő, a javasolt osztályozás az ige-tőt veszi alapjául, s mondja: van *csupasz ige-tő* s van *képzős ige-tő*, p. o. *tud*, *hal*, *hall*, *él*, *vet*, *csap*, *fű* stb. csupasz ige-tők, minthogy ezeken nem bírnunk fölfedezni képzőt, mely által a szó ige-tővé vált volna: ellenben *szó-l*, *fű-l*, *dű-l*, *moz-(o)g*, *dör-(ö)g*, *ren-g* stb. képzős ige-tők, minthogy van képzőjük, mely által a szó ige-tővé vált. A képzős ige-tő lehet továbbá *egy*, *két*, *három képzőjű ige-tő*, p. o. *moz-o-g* egy képzőjű, *moz-g-a-t*, *moz-d-ú-l* két képzőjű, *moz-d-ú-l-t*, most *moz-dít* három képzőjű ige-tők. Az ige-tők már mind *igenemmel* járnak, miszerint azok vagy kihatók, vagy bennhatók, vagy visszahatók (az alanyra hatók); azonkívül még más képzők által *fajokra* oszlanak el. Az igefaj természet szerint fölveszen még mód- és időképzőket, s utóljára személyi ragokat. E szerint volnának: *tőképzők*, még pedig *első*, *másod*, *harmad rendű tőképzők*, *fajképzők*, *módképzők*, *időképzők*.

Az ige-tők fölveszik a faj-mód- és idő-képzőket; azok erre nézve egy soron állanak, mit e tábla mutat:

	Csupasz ige-tő	Egy képzőjű ige-tő	Két képzőjű ige-tő	Sok képzőjű ige-tő
	<i>tud</i>	<i>tap-o-g</i>	<i>csap-d-o-s</i>	<i>csap-dos-kod</i>
igefaj képzők	<i>tud-at</i>	<i>tapog-at</i>	<i>csapdos-tat</i>	<i>csapdoskod-tat</i>
	<i>tud-at-hat</i>	<i>tapog-at-hat</i>	<i>csapdos-tat-hat</i>	<i>csapdoskodtathat</i>
	<i>tud-at-gat</i>	—	<i>csapdos-tat-gat</i>	<i>csapdoskodtatgat</i>
	<i>tud-at-gat-hat</i>	—	<i>csapdos-tat-gat-hat</i>	<i>csapdoskodtatgat-hat</i>
igemód képzők	<i>tud-j</i>			
	<i>tud-na</i>		<i>m i n d e n ü t t</i>	<i>u g y a n a z o k</i>
	<i>tud-ni</i>			
igeidő képzők	<i>tud-a</i>			
	<i>tud-ott</i>		<i>m i n d e n ü t t</i>	<i>u g y a n a z o k</i>
	<i>tud-ott vala</i>			
ragok	<i>tud-o-k</i>			
	<i>tud-sz</i>			
	<i>tud-nak stb.</i>			

Látszólag az igenemhez képest különbözők, valóban mindenütt ugyanazok.

Ha elfogadjuk ezen felosztást, az igék körüli tudományos munkának feladata lesz: *először* a csupasz igetöket összeszedni. A csupasz igetők természet szerint *eredeti igék*. Az eredeti igék megint vagy olyanok, melyek töjét a jelentő mód jelenidejű egyesszámú harmadik személye mutatja, mint: tud, hal, hall, él, hat stb. vagy olyanok, melyek töjét a történeti múltnak alaka tünteti ki, mint val (vagyok), lev (leszek), tev (teszek), vev (veszek), hiv (hiszek), viv (viszek), men (megyek), ev (eszem), iv (iszom), alv-ék (aluszom, alszom), fekv-ék (fekszem) stb. s melyek az által is nevezeteseek, hogy az említett jelenidejű harmadik személyt *n* raggal jelölik, mint *van*, *leszen*, *teszen*, *viszen* stb., mely rag más igéknél nem fordul elő.

Másodszor feladatunk lesz a képzős igetöket összeszedni, melyek mind *származott igék*, s melyek vagy névszóból származnak, p. o. szem-e-l, fül-e-l, kez-e-l, láb-o-l, szív-e-l, fej-e-l, jav-a-l; fehér-l-(ik), piszkos-od-(ik) stb. s itt rendszerint elő kell majd adni, milyen névszóból (dolognév, tulajdonságnév, számnév, igésnév, viszonynév) milyen képző által válik igető; — vagy igegyökökből származnak az igék, p. o. azok, melyeket Fábán a *d* (9. lapon) és *van ven* (11. lapon) képzők alatt hozott fel.

Harmadszor a képzős igetöket el fogjuk azután osztályozni *egy képzőjű, két képzőjű, sok képzőjű* igetökre, s a két utóbbi osztályban megint különbséget tenni az *elsőrendű, másodrendű, harmadrendű* képzők közt, ezen a sort akarván érteni, melyben előfordulnak a képzők, p. o. *mozdul* képzős igető, még pedig két képzőjű: *d* és *ül* képzőjű, melyek közzül *d* első rendű, *ül* másod rendű igeképző. Itt nyílik azután tágas mezeje a nyomozásnak, mely az illető képzők eredetét és jelentését akarja meghatározni, mint imént Fábán István az egyszeri cselekvést jelentő igeképzőket igyekvők megmagyarázni és határozni, hol is nem egy tényre derített világosságot.

Negyedszer megkülönböztetvén ugyan az *igető-képzőket* az *igefaj-képzőktől*, még is számba fogjuk venni, hogy a kétféle képzők jelentései hol egyezők, hol különbözők, s azért nem minden fajképző járulhat minden töképző után. Ezt már a csupasz igetöknél is tapasztaljuk, melyek eredeti jelentéseik szeriint nem minden fajképzőt fogadhatnak el, p. o. a *hal* moritur, ige könnyen fölveszi a *hat* fajképzőt: halhat, de bajosan veheti föl a *gat* fajképzőt, mert nem igen mondhatjuk: halgat. Ha a töképzők értelmét, eredetét kutatjuk: bizonyosan a fajképzők abbeli kikutatását sem mellőzhetjük.

Szükségtelen végig elsorozni a tenni valókat, mert ez nem is tartozik javaslatomhoz, mely egyedül arra czéloz, hogy a rövid szóval előadott osztályozás által könnyítse a magyar nyelv igetanát.

Azonban mind a tö- mind a fajképzők értelmét bajos lesz mindaddig kikutatnunk, míg eredetöket meg nem határozandjuk; pedig erre nézve még a legnagyobb bizonytalanságban vagyunk. Itt példának okáért a *dos* képzőt *d* és *s*-ből összetettnek fogadom el: vajjon így van-e a dolog? Ha a *lök-öd-ik*, *lök-dös* vagy *lök-döz*; *bök-öd*, *bök-öd-i* (*bök-öd-és*), *bök-dös* vagy *bök-döz*; *fáj*, *fáj-dal*, *fáj-d-ül*, *fáj-d-ít*; *vág*, *vag-dos*, *vag-dal* igetöket tekintjük: legkisebb kétségünk sem lehet az iránt, hogy a *dös*, *döz*, *dül*, *dít*, *dal* nem összetett tö-képzők volnának, épen úgy, mint a *gat* összetett faj-képző, a *csapogat* szóban, vagy a *tapogat* szóban, mely szokottabb az előbbinél. Mert ha van *tap*, *tap-od*, *tap-os*, *tap-og*, *tap-og-at*; ha van *csap-od* (honnan *csapodár*) és *csap-dos*, *csap-döz*: úgy az összetétel világos. Láttuk, hogy Fábíán is a 7. lapon így taglal: *bök-öd*, *döf-öd*, *pök-öd*, *bök-d-üz* stb. *csip-k-ed* stb. s a 9. lapon így: *bö-d-it*, *bö-d-ül* stb.; valamint tehát már a *dül dít* képzők összetett voltáról bizonyosak vagyunk, úgy el kell fogadnunk a *dos*, *dös* képzőnek összetettségét is. — A *kod* töképzőről, legalább egyelőre, nem mernők állítani, hogy összetett volna; de ha elgondoljuk, hogy *tap-od* egy tapást (ha szabad így mondanom) jelent, mint *csap-od* is egy csapás-tevést jelentene, ha szokásban volna; *csap-kod* pedig bizonyosan inkább a *tapogat*-nak gyakoriságához, mint sem a *tapod*-nak egy tapás-tevéseéhez hasonlít: a *kod* töképzőnek összetett volta is ki kezd világosodni, s ebben, mint láttuk, Fábíán egyet ért velem.

Ha a *dül dít* töképzők összetettek, lehet-e azokat úgy értelmezni, mint Fábíán a 10. lapon értelmezte? Ő ott a *d-t*, mely a cselekvés egyszerűségét teszi ki (*bök-öd*, *lök-öd*, *fáj-d*) a finn *ahda*, *ahda* képzőhöz hasonlítja, melynek ugyan oly jelentése van, p. o. *kom-ahda-n* = *kon-d-u-l-ok*; s minthogy állítása szerint a finn képző a finn *yht* = egy, szóval látszik megegyezni, tehát a finn *ahda*, és magyar *d* képzőnek értelmét is az *yht*, egy szóból, hozza ki. — Ez valószínű volna, ha a magyar képzőnek *ül it* részét is megmagyarázná (*bö-dül*, *bödül*, *bödít*, *bódít* stb.). Minthogy pedig az épen csak a *d*-nek értelmét fejti meg, az *ül*, *ül*, *ít* értelmét pedig meg sem fejtheti: ama magyarázat csak félig áll. Egyébiránt az nem nagy baj, ha nem bírjuk is eleinte a képzők értelmét meghatározni: csak magokat a kép-

zöket ismerjük ki először. Most szinte még elég tudnunk, hogy a *dúl*, *dít* az említett szókban így taglalhatók: d-úl, d-úl-t (d-új-t d-ij-t, d-i-t). — Föltéve, hogy a *d* = *yht* = egy: mit jelent az *úl*? Hogy *zöld-ül*, *sárg-ül* annyit teszen, mint zölddéz, sárgává lesz, mindnyájan tudjuk, mely értelmével nagyában egyez a fehér-*ed*-(ik) is: de *zöld-el*, *fehér-l*-(ik) annyit tesz, hogy zöldnek, fehérnek látszik, zöld fehér szint mutat. Ennélfogva kell, hogy az *ú ű*-ben rejljék a zöld-*dé*, sárgá-*vá* levés, talán így: zöld-*ve*-l, sárg(a)-*va*-l, miből azután zöld-*ü*-l, sárg-*ú*-l lett.

Bármilyen nehéz legyen is azonban az igetők képzőinek taglalása és értelmezése: nagy előnye az mégis a tárgynak, hogy itt csupán bel-földi, magyar-áltaji, tényezőkkel van dolgunk, nem úgy, mint a dolognevek körül, melyek közzül ha ki nem vetjük az idegen szókat, gyakran magyar képzőnek vesszszük, mi az nem lehet. Fábíán is csalatkozik, midőn p. o. a *bal*-ha szót magyarázgatja, mely a *bal*-tat ugrást jelentő igetöből és *ha* képzöből volna alakúlva (a 7. lapon). — A kis ugró, szlávul *blha*; azt nekünk a magyar és rokon nyelvek terén nem kell magyaráznunk. A „Magyar Nyelv Szótára I. 715. hasábján is haszontalanul vesztegeti tudományát, s midőn végül azt mondja: „Megegyezik vele a hellén *ψύλλος*, *φύλλα*, német *floh*, latin *pulex*, szláv *blha*, *blokha*, *blecha*, török *pire*“: az olvasó nem tudja, mi az egyező, az állat-e? miszerint a görög, német, latin, szláv, török *bolha* ugyan azon *bolha*, mely a mienk, vagy a szók egyeznek-e? De hogy a *bolha* szó csak a *blhk*, *floh*, *pulex* társaival megmagyarázható, a szemlátomás győzi meg az embert: ellenben a finn *kirppu* és *sonsar*, az eszt *kirb*, votják *pīč*, mordvin *šifau*, török *pire*, melyek *bolhát* jelentenek, se a *bolhából*, se egy-másból nem magyarázhatók meg.

HUNFALVY PÁL.

ISMERTETŐ RÉSZ.

I. TUDÓSÍTÁS A NYELVTUDOMÁNYI BÍZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉRŐL.

A Nyelvtudományi bizottságnak ez úttal 1863. előhava 3-kán tartott ülésének jegyzőkönyvéből közlünk egy indítványt és egy átírási javaslatot. Az indítványt Fogarasi János b. t. tevé; a bizottság elfogadá avval a határozattal, hogy előadtván azt az akad. nyelvtudományi osztályülésben, kéressék meg az akademia, hogy a titkári hivatal által tétesse közzé a hírlapokban, s a Nagy szótár borítékára is nyomattassa ki.

INDÍTVÁNY A MAGYAR NYELV SZÓTÁRA ÜGYÉBEN.

A magyar nyelv szótára első kötete 104 ívnyi tartalommal immár megjelent. Ebben foglaltatik előbeszéd is ezen szótár keletkezéséről, továbbá az akademiai utasításról és a szerzők vezérelveiről annak készítésében. Ezen előbeszédből láthatni, hogy az Akademia mindjárt eleinte az egész társaság közreműködésével oly nagy szótár készítését tűzte ki célul, melyben minden egyes szóról el vala mondandó, mit róla nyelvtudósnak tudnia lehet. Az 1840. s következő években megkezdett felolvasások és mutatványokból az tünt elé, hogy miután az egyes dolgozók természet szerént saját nyelvészeti elveik vagy nézeteikből indulának ki, az így készitendett mű a legkülönneműbb sőt egymással ellentétben álló felfogások halmaza fogna lenni; mihez képest 1844-ben elhatároztatott, hogy a szótár készitése egyelőre csak az értelmezésre és még a nyelvtani és szókötsi viszonyok előadására szorittassék s ezek egyöntetű kivitelével két tag bízassék meg. A megbízott szerkesztők vagyis inkább szerzők két évi munkálkodás után azt jelenték az Akademiának,

miszerint ők korlátolt megbízatásuknál tovább menendők, készek, ha az Akademia jóváhagyandja, munkálataikba mind a szófejtést, mind a nyelvtudomány akkori állásához képest a többé-kevésbbé rokon nyelvekkel hasonlítást is fölvenni; mely kibővítése a tervnek, miután több rendbeli ekkép kidolgozott szócikk felolvasztatott vala, közhelyeslést nyervén, az a nagy gyűlésnek is bejelentetett; a következő időkben pedig nem csak a szótári munkálatok éléhaladtáról évenként, hanem több ízben az iránt is küldött ki kebeléből az Akademia szakférfiakat, hogy a dolgozatokat belső tartalmuk és minőségök tekintetében is vizsgálják meg, jelentést teendők. Mi mindenkör teljes méltatás kíséretében meg is történt. Maguk a szerzők időnként több cikket és értekezést közlöttek az ülésekben, melyek a jegyzőkönyvek tanúsága szerint általában helyeslést nyertek, sőt az évi munkálatok sorában jutalmakra érdemesítették.

Szerzők törekvése vala ezek szerint, munkálataikat az értelmezésen túl az egyes szók elemzésére, családosítására, s némely rokon nyelvekbelielkel mind anyagi mind alaki tekintetben összehasonlítására is kiterjeszteni, s fölvevék dolgozataik közé, nem csak az élő és közdivatú szókat, hanem a régi nyelvemlékekből s tájbeszédekből kiszedegetett érdekes beszéd-részeket, sőt a magyar szók alkatrészeit, u. m. a gyököket, képzőket és ragokat is, szóval igyekezének, a mennyiben két embertől telik, az Akademia eredeti szándokát már most megközelíteni, egyedül a szorosan vett s köz életbe át nem ható műszók rekesztetvén ki, mi szintén akadémiai utasítás következtében történt. Így fejeztetett be, a zavaros idők kivételével, mintegy tizenöt év múlva az egész munka, s 1861. év utóhónapjaiban nyomatni megkezdetvén az első kötet, — az egésznek mintegy ötöd része — a közönség kezében forog s a többi kötetek nyomtatása is, hacsak a szerzőknél emberileg lehető akadályok nem jönnek közbe, szakadatlanul folytattni fog.

Mindhogy azonban ekkorig az egész tulajdonképen csak a két szerző munkája, kíváncsok hogy az jövőendőben az egész magyar nemzet közös nyelvkincsévé válják.

Ehez képest felszólítandó volna mind az Akademia kebelében, mind azon kívül a két magyar hazában minden, a kit nyelvünk ügye érdekel — s melyik magyar embert nem érdekelné az! — és a ki ezen kívül ily működésre magában hivatást érez, hogy ha akár pótolásképp, akár megigazítólag, akár a szerzőkével ellenkező nézet-

ből indulva bármely egyes szótári cikkekre vagy állításra észrevétele volna, azt tétoválás nélkül tegye írásba, s az ekkép cikkek szerént rendezett észrevételeit akár együtt akár időszakonként, de minden esetre a szótár nyomtatása bevégeztével, a nyelvtudományi bizottság jegyzőjéhez Hunfalvy Pálhoz küldje, hogy a beküldött észrevételek majdan egy pótlék-kötetben felhasználathassanak. A további kivitelre az Akademia a nyelvtudományi bizottságot ruházná fel olyképen, hogy a beküldött észrevételeket vizsgálja, illetőleg két-két tag által vizsgálta meg az iránt: vajjon azok nyelvi és tudományos tekintetben kellő alappal és érdeklél bírnak-e? Ha valamely esetben a két vizsgáló különböző véleményyt adna — még egy harmadik véleménye is megkivánandó, sőt ha a szótárkészítők nézetével egészen ellenkező észrevételek merülnének fel, ezek bizottsági ülésekben is megvitatatandók lennének.

Minden egyes beküldő neve, elfogadott észrevétele után minden egyes cikknél a pótlékkötetben szintén kinyomatni rendeltetnék.

Pesten 1863. januar 1-én.

Fogarasi János.

A Nyelvtudományi Közlemények olvasóji emlékeznek még a Közl. I. 136. lapján 3) alatt olvasható, s az *idegen nyelvekbeli hangok átírását* illető indítványára ugyancsak Fogarasi János b. tagnak. Arra nyujta be most Hunfalvy Pál b. t. egy átírási javaslatot, melyet a bizottsági ülés itt közzétenni határozott, hogy kiki annál könnyebben hozzá szólhasson.

A magyar nyelvészet az áltaji, árja és sémi nyelvek körében forogván, sokszor kénytelen ama nyelvek hangjait leírni; miben felfelakad, nem tudván mindenkor, milyen betűvel milyen hangot lehetne legalkalmasban kifejezni, s az egyszeri esetekben bajosan tarthatván meg a következetességet, ha mindenik író maga talál-gatja ki a hangoknak megfelelő jegyeket. Azért Fogarasi János az 1862. tél utóháva 8-kán tartott nyelvtudományi bizottság ülésében indítványozá, „hogy alkossunk a lehető helyesség és következetesség végett megállapított rendszert, melyet az idegen nyelvekbeli hangok átírásában mindnyájan szívesen fognánk alkalmazni,” beadván egy úttal ilyen átírási javaslatot az arab, héber és szanszkrit különszerű hangokra nézve. Az indítványt igen korszerűnek találván a bizottság, egy ilyen általános javaslat kidolgozására az indítványozón kívül Ballagit, Budenzet és Hunfalvy Pált küldé ki. A

tárgyról már eddig is sokat gondolkodtak a kiküldöttek, s végre úgy látszik, jobb lesz egy már kész javaslathoz hozzá szólni, mint ilyen tanácskozás útján föltenni. Ilyen általános javaslat e következő:

JAVASLAT AZ IDEGEN NYELVEKBELI HANGOK LEÍRÁSÁRA.

Az idegen nyelvek hangjainak átírása soha sem lehet annyira tökéletes, hogy oly embert is teljesen oktasson, ki az illető nyelvekkel nem foglalkozik: de mégis megközelítheti a valóságot, hogy meg ne zavarja az olvasót s helytelenül ne útasítsa. Továbbá a hangok átírásában kettőtől kell ovakodnunk, először attól, hogy új hangjegyeket ne hozzunk be, mert az újak kitalálásában igen bajos meg egyezni; tehát lehetőleg fogadjuk el azokat, melyek már valahol divatoznak, ha általuk és velük elérhetjük a czélt, az egyszerűséget, helyességet és következetességet. Ovakodjunk másodszor attól is, hogy az egyszerű hangokat sok jegyekkel ne akarjuk kifejezni; mert valamikor ilyen hangokat az illető nyelv kettőztet, a sok jegyű írás nemcsak alkalmatlan, de tévesztő is.

Ezeket előrebossátván, Fogarasi javaslatának nyomán is következő átírási rendszert javaslók.

A magánhangzók leírásában megtartjuk a magyar és finn helyesírási rendszert, s a szanszkrit magánhangzók amaz átírását, melyet Bopp követ és Fogarasi is helyesnek javasol. De a mássalhangzók leírásában a *sziszegő* és *jésített*, azaz *j* hanggal nem annyira lágyított mint tetézt hangokra nézve, nem lehet a magyar írás rendszerét megtartani, mert az az egyszerű hangokat sok jeggyel írja le, s ebben is az *s*-re nézve az európai szokással ellenkezik; mert az *y* olyan jésített hangoknál, melyek a magyar nyelvben nincsenek meg, a magyar olvasó szemét bántaná, s megtévesztené a nem-magyar nyelvtudóst. Azért legjobb az általános európai szokást a *sziszegő* és *jésített* hangokra nézve elfogadnunk; a szanszkrit *hehesített* (*aspirata*) hangokat pedig bátran az alaphanghoz tett *h*-val fejezhetjük ki, mert azokat így is kell ejteni, p. o. a szanszkrit *kh* nem fűvő hang, mint a német *ch*, hanem hehesített *k*, melyben a *k* és *h* külön hallik; ilyenek a *gh*, *th*, *dh*, *ph*, *bh* hangok is. Ha elfogadjuk a magyar és finn írás rendszerét a magánhangzókra nézve; s ha a *sziszegő*, *jésített* és *hehesített* hangokat is az itt javasolt mód szerint akarjuk kiírni: az emberi nyelv hangjainak olyan sorát, lépcsőjét határozzuk meg, mely a magyar nyelvészeti körét kielégíti,

s melynek kiírása egyszerű, következetes, az európai tudomány előtt nem idegen, tehát a külföldi olvasóra nézve ajánlatos, s mely, mert legkényelmesebb is, a magyar olvasóra és íróra nézve is csak ajánlatos lehet.

Magánhangzók.

A rövid magánhangzókat *ÿ*-vel kell szaporítani, mely az áltaji alhangúakhoz tartozik s melyet az orosz írás *ы*-vel, a szinte európai szokás pedig a török-tatár szók átírásában *y*-nal szokott kifejezni. Ez *ÿ* jegy nem csak kényelmes, hanem már szokott is a magyar nyelvészetben; s már azért is elfogadható, mert arra az *y*-t a magyarúl író nem fogadhatná el. A finn és más nyelvek hosszú magánhangzóit azért nem lehet magyarosan leírni, mert a magyar *á*, *é* más hangúak, mint a finn hosszú *a*, *e*. A finn hosszú magánhangzókat finnesen írjuk, így: *aa*, *äa*, *uu*, *yy* = *ü*, mert a finn *y* = *ü*. A más nyelvekbeli hosszú magánhangzókat így írjuk: *â*, *ê*, *î*, *ô*, *û*. Végre az ikermagánhangzókra nézve is megtartjuk a magyar szokást, így: *aj*, *áj*, *ej*, *éj*, *oj*, *ój*, *uj*, *új*; s a finn szokást, mely megegyez az általános európai szokással, így: *ai*, *ei* stb.

A finn-magyar rövid magánhangzók tehát:

a	o	u	ï
ä = e	ö	ü = y	i
	e = é	i	

Ezeknek megfelelnek a meglevő rövid szanszkrit magánhangzók is, melyek közt van *ṛ* és *ḷ* is, melyeket azonban bátran pusztán *r* és *l*-lel írhatunk ki.

A hosszú magánhangzók

magyarban: *á* *é* *í* *ó* *ö* *ú* *ü*,

finnben: *aa* *äa* *uu* *yy*; az *ie* *uo* és *yö*

a magyar *é* *ó* és *ö*-nek felelnek meg;

szanszkritban: *â* (*ê*) *î* (*ô*) *û*. S így írjuk le a sémi hosszú magánhangzókat is. A sémi *ain*-t és *gain*-t (ع és غ) a mássalhangzókhoz kell számítanunk.

Az iker-magánhangzók magyarban: *aj* *áj*, *ej* *éj*, *oj* *ój*, *öj* *őj*, *uj* *új*, *üj* *űj*; — a finnben: *ai* *äi* *ei*, *oi* *öi*, *ui* *yi*; *au* *äy*, *ou* *öy*; a szanszkritban: *âi* *âu*; *ê*, *ô*.

Má ss a l h a n g z ó k.

A mássalhangzókra nézve előbb a sajátosságokat emeljük ki, melyek által a nyelvek egymástól különböznek; mert a miben általában megegyeznek, abban egyeznek a magyar írás rendszerével is, melyet annál fogva követünk.

1) A magyar, lapp és keleti finn nyelvek sajátosságai, a finneszt és más nyelvek ellenében, a sokféle *sziszegő* és *jésített* hangok. A sziszegő hangok jegyeit úgy kell és lehet megválasztani, hogy azokkal az illető szanszkrit és sémi hangokat is kifejezhessük. Alapúl veszszük az európaiag elfogadott c s z jegyeket, hozzájuk adván *z* jegyet, melyet már régen Raske és mások fogadtak el az áltaji nyelvekben, s lesznek:

c = cz, s = sz, z = z, *z* = dz.

Ezek felibe tett horoggal jegyezzük meg a sziszegők sűrűs voltát, miszerint

č = cs, š = s, ž = zs, *ž* = dzs.

A hangok jésítését a jegyek felibe vagy melléje tett (') jeggyel fejezzük ki, miszerint

d' = dj (gy), l' = ly, n' = ny, t' = ty, ś = szj, r' = rj, ź = zj, *ž*' = žj, stb. A gy hangot azért kell más nyelvekben d'-vel kiírni, mert e hang többnyire a d jésüléséből válik.

2) A szanszkrit nyelv sajátosságai: a *hehesített* hangok; a nyelv- vagy fej-hangok; a szóló szervhez alkalmazkodó n hangok, miszerint van torok-, ín- nyelv- és foghangú n; s a háromféle sziszegő s-hang. Elfogadván a h-t a hehesítés kifejezésére, a szanszkrit mássalhangzókat, Bopp felosztása szerint, így írjuk által:

torokhangok: k kh, g gh, ñ, h

inyhangok: č čh, *ž* žh, ñ, j, ç

nyelvhangok: t th, d dh, n, r, s

foghangok: t th, d dh, n, l, s

ajakhangok: p ph, b bh, v, m.

3) A sémi és török-tatár írásnak sajátosságai a sémi ع غ = ق خ ح; a török ق sagirnun és ك kief. Legyen ع = 'a, غ = g, ق = q, ح = h, خ = h tehát s = h; *š* = ñ, ك = k'; mikor pedig a ق-t j-nek vagy i-nek ejtik p. o. دكl dekil vagy deil, akkor írhatjuk is az

ejtés szerint. Sajátságosak még a ط és ت és ط különbözései. Mi a két elsőt *t*-vel s a két utolsót *z*-vel jegyezvén s a többi különbséget a magánhangzóra bízván — minthogy ط és ت felhangú, ط és ط pedig alhangú magánhangzót követelnek —, talán egyszerűen és nem helytelenül írjuk le. A sémi és török-tatár írás mássalhangzóit így fogjuk tehát átírni :

ب	b	ط	t
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	'a
ث	z	غ	g
ج	z	ف	f
چ	č	ق	q
ح	h	ك	k
خ	h	گ	g
د	d	ڭ	ñ
ذ	d	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
ژ	ž	و	v
س	s	ه	h
ش	š	ی	j vagy i
ص	s		
ض	z		

Az arab betűk átírása legkevesebbé lehet kielégítő : de bajos dolog felette szaporítani a jegyek különbségeit, melyek pesti nyomdáinkban szokatlanok ; azután mégis beérhetjük annyi különböztetéssel, mennyi itt javasolva van, mert a magyar nyelvészetben nem igen gyakran térünk ki a sémi nyelvekre.

Hunfalvy Pál.

Következzék most Fogarasi bizottsági tag átírási javaslata (lásd Nyelvt. Közlem. I. 136. l.).

J A V A S L A T

A SZANSZKRIT, ARAB (TÖRÖK, PERZSA) ÉS HÉBER BETŰK ÁT-
IRATÁSÁRA (MAGYAR BETŰKKEL JELÖLÉSÉRE) NÉZVE.

Alapelvül a magyar akadémiai helyesírásban is elfogadott azon szabályt vélem felállítandónak, hogy a latintól eltérő idegen nyelvek betűji (a görögéin kívül) magyarra áttéve a magyar kiejtésnek megfelelő betűkkel irassanak.

Erre vezérel bennünket

1) Hogy mi magyar munkákban főleg magyaroknak írunk, én tehát következtetlenségnek sőt némi ferdeségnek tartanám, ha épen akkor, midőn azt akarjuk vele megértetni, mimódon ejtetnek ki azok magyar hangokkal, ismét csak idegen jeleket használunk, melyeket újlag magyarázni és magyaritani kellene. Sőt ha némely külföldiek magyarul olvasnak is, azokat se hozhatja legkisebb tévedésbe sem a magyar jelezés, hiszen magyar íratot olvasnak; ellenkezőleg a szokott magyar betűktől eltérő másféle írásmód az ő szemekben is felöltendő tarkaságot és fonáságot okozna.

2) A külföldi átírásban, ha csak a német irodalmat vesszük is, a legelső nyelvtudósok sincsenek tökéletesen egy nézetben, mint alább láthatjuk, sőt vannak, kik némely betűkre nézve, például az arab nyelvben Barb H. A., egészen új alakokat ajánlanak, tehát bármely egyes nézetet, vagy épen többekéből összekevertet fogadnánk is mi el, még sem éretnék el az egydedség az általános nyelvésetben.

Hanem a mely hangra nézve nincs magyar betű, ott helyén lesz valamely külföldi nyelvész vagy többek írásmódját használni például az arab *ain* helyébe görög gyöngye hehezet (ι) félé, vagy a mit helyesebbnek tartok, épen magát az arab *ain*-t (ع) kezdő alakjában, a midőn amaz az *elif* helyett használtathatnék. Mindazáltal itt is nagyon ovakodjunk, hogy a magyar helyesírásba némi zavart ne hozzunk be, pl. a hangsúly vagy magas nyomaték jele a külföldieknél közönségesebben az ékezet (´), mely a magyarban megnyújtást (hosszú önhangzót) jelent, ezt tehát magyar írásban, vagyis magyar önhangzóknál zavar nélkül teljességgel nem alkalmazhatjuk. A hangsúlyos nyomatékknak, legjobban megfelelné, mint egy másik értekezésben kifejtém, az első vagyis *n* betű, de nem oly izléstelenül, mint azon értekezésben használtatott, hanem kisebb és egyszer-

röbbs alakban t. i. az *n* betűhöz közeledő kapocs (᳚) alakban, pl. ā, még pedig lehetőleg kisebbítve s hosszú önhangzóknál kissé szélesebben és úgy feküdve a betűre, hogy az ékezet fele része a kapocsba nyúlna pl. ạ̄; a gyöngébb (másod rendű, t. i. természetes és rhythmusi) hangsúlyra pedig maradhatna az alá fordított c (᳚) szinte lehetőleg kisebbített alakban pl. ạ̄ és ạ̣̄. Ezeket azért is vala szükség megérintennem, mivel idegen szókban, különösebben a szanszkritban gyakran előjöhethetnek.

Szanszkrit betűk átíratá.

Egyszerű önhangzók.

a á^{*1)} i í u ú ᳚^{*2)} ř l

Ikerhangzók.

é (ai) ái ó (au) áu

Anusvára,

• = ᳚

Anunászika,

◌ = ᳚

Visarga

: vagy ᳚ = ᳚

Mássalhangzók.

Torokhangok	k	kh ^{*3)}	g	gh	ṅ
Inyhangok (palatales)	cs ^{*4)}	csh	ds ^{*4)}	dsh	ṇ
Agy- v. nyelvhangok	t ^{*5)}	ṭh	ḍ	ḍh	ṇ
Foghangok	t	th	d	dh	n ^{*6)}
Ajakhangok	p	p-h ^{*7)}	b	bh	m
Félhangzók	j	r	l	v	
Sziszegők és h	ç ^{*8)}	s	sz	h	

Jegyzetek a csillagokhoz.

*¹⁾ A hosszú önhangzók külföldi íróknál két ágú ékezet (᳚) által jelöltetik pl. ā = magyar á.

*²⁾ Az *r*-nél mint önhangzónál némelyek, például Boller, a pontot felül használják : ř, és ṛ̌, így *l*-nél is : ḷ. Bopp latin nyelven írt szanszkrit nyelvtanában az önhangzó *r*-et *ri*-nek, s az *l*-et *li*-nek írja, de hasonló nyelvtanában már alúl pontozza.

*³⁾ A hehezett mássalhangzók Lepsiusnál, Curtiusnál, Boller-nél stb. szintén *h*-val iratnak, Bopp latinul írt nyelvtanában is épen úgy, de hasonló nyelvtanában görög spiritus asper-rel pl. ḷ.

*⁴⁾ Bopp latinul írt nyelvtanában *tsch* (németesen), de hasonló nyelvtanában, valamint Lepsiusnál, Curtiusnál é. Ezt még leg-

könyebben elfogadnám a magyarban is. Bollernél : k'. Így a *ds* Bopp kisebb nyelvtanában *dsch*, egyebütt és a főtebbieknel *g*, Bollernél *g'*.

*⁵) Bopp, Curtius, Lepsius szerént, de Bollernél : *t'*.

*⁶) Valamennyi *n*-re nézve elég volna a magyar *n*, mert a szanszkrit is csak azért különbözteti meg, hogy az egyes szervi hangok mellett különbözőleg hallatszik pl. *g* előtt : *ng*, *cs* előtt : *ncs* stb.

*⁷) *p-h* azt jelenti, hogy valami módon ne ejtessék görögösen *f*-nek, hanem külön mindkét betű.

*⁸) Boppnál hasonlító nyelvtana első kiadásában *s'*, a másodikban, valamint Lepsiusnál *ś*, Curtiusnál *ç*, Bollernél *ç*.

Arab (illetőleg perzsa és török) betűk átírata.

Mássalhangzók.

	fenhangúak		alhangúak
Elif	ا	' (gyöngye hehezet)	
Be	ب	b	
Pe	پ	p (perzsa betű)	
Te	ت	t	
Sze	ث	sz (és <i>t</i> vagy <i>t</i> * ¹)	
Dsim	ج	ds (németesen <i>dsch</i> , németek szerint <i>g</i>)	
Csim	چ	cs (perzsa betű, némelyek szerint <i>é</i>)	
Ha	ح	h
Khī	خ	kh
Dal * ²)	د	d	
Zel	ذ	néha <i>z</i> néha <i>d</i> tulajdonképen <i>d</i> * ³)	

*¹) A *t* az angol kemény *th*-t jelenti. Wahrmund (Praktisches Handbuch der neu-arabischen Sprache. 1861.) szerént számos szóban hol *sz*-nek hol *t*-nek ejtetik.

*²) Minthogy a *dal* fenhangú betű, talán helyesebben *del*-nek mondhatnók.

*³) Wahrmund szerént a *zel* úgy viszonyúl a *del*-hez mint főntebb a *sze* a *te*-hez ; *d* tehát az angol szelid *th* volna, melyet Dallos

Mássalhangzók.

	fenhangúak	alhangúak
Re	ر r	
Ze	ز z	
Zse	ژ zs (perzsa betű, némelyek a francia j-vel írják)	
Szin	س sz	
Sin	ش s	
Szad	ص	sz (Wahrmundnál : ç)
Zad	ض	z (Wahrmund szerint többször dh)
Tr	ط	th (Wahrmund)
Zi	ظ	th v. z (Wahrmund szerint th, de néhol dh-nak, z, sőt sz-nek is ejtetik)
Ain	ع	ɛ (erős torokhehezet)
Ghain	غ	gh (a perzsában inkább g, a törökben elül néha k)
Fe	ف f	
Kaf	ق	k (Wahrmund szerint g)
Kief	ك ke v. ki (a törökben néha j is)	
Gief	گ ge ^{*4)} v. gi (perzsa betű)	
Lam ^{*5)}	ل l	
Mim	م m	
Nun	ن n	
He	ه h	
Vav ^{*5)}	و v	
Je	ی j (külföldieknél gyakran y-vel íratik).	

Gyula (angol nyelvtanában) magyarosan *dz*-nek ír; a *t*-t pedig ugyan ő *dsz*-nek írja, de véleményemmel ez talán jobban *tsz* volna; egyéb-iránt legrövidebb a *d* és *t*.

^{*4)} A törökben igen sokszor, kivált a szó végén : ñ (orrhang).

^{*5)} A *dal*-nál eléadott nézet szerint ezeket is *lem* és *vev*-nek szeretném nevezni.

Önhangzók.

Fetha $\text{ﺔ} = a$ vagy e rendesen a szerint a mint al- v. felhangú mássalhangzóhoz járúl.

Keszre (kieszre) $\text{ﺔ} = i$ v. i (mint a fethánál).

Zamma (dhamma) $\text{ﺔ} = u$ v. $ü$ (szintén mint a fethánál) a közbeszédben Wahmund szerint o , $ö$ s i is.

A török és perzsa nyelvben a különösb kiejtési szabályok megtartandók, még pedig az utóbbiban Vullers szerint a fetha magoknak a persáknak tartományaiban (in Persarum provinciis) állandóbban a , csak néha kivált a szók végén e , ritkábban o , de a mire nincs szabály, hanem gyakorlatból kell megtanulni; azonban a török birodalom alá vetett perzsa vidékekben mindig e (Joannis Augusti Vullers Institutiones lingvae persicae). A török nyelvben pedig mint tudjuk $ö$, $ü$ is gyakran előfordúl.

Héber betűk átírata^{*1)}.

Mássalhangzók.

Alef	ﺀ	,	(gyöngye hehezet mint az arabban)
Béth	ﺏ	b,	és pont vagyis dágés nélkül $\text{ﺏ} = bh$
Gímel	ﺀ	g,	dágés nélkül $\text{ﺀ} = gh$
Dáleth	ﺕ	d,	dágés nélkül $\text{ﺕ} = dh$
Hé	ﻩ	h	
Váv	ﻭ	v	
Zajin	ﺯ	z	
Khéth	ﺥ	kh	vagy ch ^{*2)}
Tét	ﺕ	t	
Jód	ﻯ	j	
Kaf	ﻙ	k,	dágés nélkül $\text{ﻙ} = kh$
Lámed	ﻝ	l	

^{*1)} Ballagi Mórícz tanár és akadémiai rendes tag héber nyelvtana szerint, kivéven a kh -t és két hehezetet.

^{*2)} Olshausen szerint h ; de kh -t azért tartom jobbnak, mert az ennek megfelelő arab kh -t szintén így írják még német nyelvészek is; és mert ch a jelen magyar helyesírásban nincs is meg, a régi iratokban pedig több más értéke is vala, ú. m. cs , cz stb.

Mém	ᄢ	m
Nún	ᄢ	n
Számekh	ᄢ	sz
Ájin	ᄢ	ᄢ (erős v. torok hehezet, mint az arabban)
Pe	ᄢ	p, dágés nélkül ᄢ = p-h
Czádé	ᄢ	cz
Kóf	ᄢ	k
Rés	ᄢ	r
Sin	ᄢ	s
Szin	ᄢ	sz
Táv	ᄢ	t, dágés nélkül ᄢ = th.

Pontok vagy önhangzók

Hosszúk :		Rövidek :	
Kámecz	(ᄢ) á	Patak	(ᄢ) a
Czéré	(ᄢ) é	Szegől	(ᄢ) e
Khírek	(ᄢ) í	Khírek	(ᄢ) i
Khólem	(ᄢ) ó	Kámecz khatuf	(ᄢ) o
Súrek	(ᄢ) ú	Kibbucz	(ᄢ) u

II. KÖNYVISMERTETÉS.

ÉJSZAKI TATÁROK DALAI.

NYELVMUTATVÁNYUL KÖZLI ÉS ISMERTETI

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Az éjszaki tatár dalokat, melyeket most nyelvmutatványúl akarok közölni, egy kis könyvecskéből vonám ki, mely „*Urusztatar elifbeji. Isztikhrads ejlaudsi Bin Vahab*“ czímmel 1852-ben a kazani császári könyvnyomdából került ki. Szerző kis munkájával az orosz-tatár közlekedés könnyítésére törekedett, s paraszti egyszerűségű előadásából kitetszik, hogy azt minden nyelvtani rendszer mellőzésevel a csupán olvasni tudók számára írta. Kezdi ugyanis a két nyelv abéczé-jével, melyre másfél ezer orosz-tatár szó és húsz be-

szélgetés következik; utoljára az egész törökségben egyaránt híresült Khodsa (Naszir-ed-dîn) mulatságos adomáival, és az általunk tárgyalt éjszaki-tatár dalokkal végzi. Az orosz fordítást a könyvecske két utóbbi részében kelletlenül szabadabbnak találám és szó szerintiséget már csak azon oknál fogva sem várhatunk, mivel az író, a mint mondám, a nyelvészkedéshez nem értett, vagy nem akart érteni; másodszor, mivel nem is könnyű az árja orosz nyelvet az ő altajsiságot híven megőrzött tatárhoz alkalmazni.

Hogy micsoda tatár szójárást ért a szerző az *éjszaki tatár* megnevezés alatt, azt őszintén megvallva határozattan megmondani nem tudom, s erre nézve itt helyben (Stambulban) tett kutatásaim sem vezettek még eredményre. — A kis könyvet egy nogai-tatár ulemától kaptam, ki községével déli Oroszországból költözve, itt Stambulon keresztül Kisásziába indult. E moszlim pap mondása szerint a könyvében használt szójárás részben még most is divatos a nogai-tatár törzsnél, noha egészben véve inkább irodalminak tekinthető, s így a nogai telepek fekvésénél fogva inkább déli, mint éjszakinak mondható. — A második ok, mely az *éjszaki-tatár* elnevezést előttem érthetetlené teszi az, hogy a tatár tájbeszédekben való gyakorlati tapasztalataim minden korlátoltsága mellett, mégis volt alkalmam, Stambulban megforduló krimi és kazani tatároknál e pontról kérdezősködni, kik mindnyájan e szójárást az övéktől különbözönek, és inkább a nogai és karakalpági tatárokéval megegyezőnek hiszik. — A szójárás szoros meghatározását tehát egyelőre elhalasztani vagyunk kénytelenek és így csak az általános *tatár* megnevezéssel akarunk élni, egyik tatár nyelvjárásból mutatványúl adván e következő dalokat.

E tatár versek költészeti becséről itélni, itt nem lehet föladatom, ki azokat csak némi nyelvészeti érdekből közlöm. Csak azt jegyzem meg, hogy idegen minták utánzására nem akadhattam benők. A népköltészet, valamint mindenütt, úgy a tatároknál is egyszerű és önálló. Általánosan pedig észre lehet venni e dalokban egy sajátságot, mely sok magyar népdalban is találja hasonmását: azt, hogy az első verspár úgy van szerkesztve, mintha a másodikkal semmi összefüggésben nem állana, v. ö. az ilyen magyart :

Három alma meg egy fűl,
Kérettelek nem jöttél stb.

تون ياق تاتارلرنك چرولارى

(1) جرلاده ديسنك چرلايم
 كورلده ديسنك كورلهم
 سن جانكاي حقى اوچون
 صاندوغاج بولوب صايراييم

(2) اق كاغذكا من يازدم
 كلكنه سنك اسينكنى
 الله دين باشقه هيچ كم بلمس
 سن ماطورغه توشكان عشقمنى

(3) قوباش چقار جالتراب
 قزير صاچن اوركانده
 جانم تنم شاد اولادر
 ايتيك يوزنكنى كوركانده

ÉJSZAKI TATÁROK DALAI.

- 1) Ha azt mondod : énekelj! — énekelni fogok ;
 ha azt mondod : turbékolj! — turbékolni fogok ;
 te éretted, lelkem,
 csalogánnyá válván (bús dalt) zengenék.
- 2) Fehér papirosra ráírák,
 rózsácskám, a te nevedet ;
 istenen kívül más senki nem tudja
 szép magadra esett szerelmemet.
- 3) A nap felkel ragyogva,
 midőn a leányok hajukat fonják ;
 lelkem, testem megőrül,
 midőn holdként [való] arcodat látom.

(4) اقدر منم ايلاکم
صابونلاب جودم تنه کون
تنه کون کورکان جکت اوچون
الده بولسا جانا جورده کم

(5) جکت جکت دیکانده
جلکنه منم جورده کم
قزلز قولى منکا یتکانده
بالاوزغه ایلاننه سویاکم

(6) بارا تورغاچ او طردم
ایاتلارم طالغانغا
جلا جلا حطلر یازدم
جورده کم اوت تیک جانغانغا

- 4) Fehér az én kezem,
szappanozva mosám tegnap;
tegnap a kit láték, a legényért,
bár kezemben lenne, ég a szívem.
- 5) Midőn [ezt] mondják: legény, legény! (mikor csak így meg-
megzavarodik az én szívem; [szólitanak),
mikor a lányok karja engem érint,
viaszszá válik a csontom.
- 6) Miután egyre jártam, leülék
lábaim elfáradtára;
sírva sírva névponásokat írék,
szívem tűzként lángoltára.

7) هوادان اق قوش اوچادر
 فاناط اوچلارين طالدرب
 کيتمه جانکای نيك کيتمه سن
 منی موندایالغز قالدرب

8) قزاروب چقغان قياشقه
 قارشو بارما پشورسون
 سويکان جاركنى جاتلر الصا
 سيكروب اوتقه توشورسون

9) قياشقنه بولوط استونده
 دشمانلر بزنك قصدنده
 حق تعالى بركا رحمتين صالسا
 دشمان قالور اياق استونده

- 7) A levegőn át röptül a sas,
 szárnyai végeit kiterjesztve ;
 ne menj, lelkem ! miért mennél el,
 engemet itt magamra (egyedül) hagyván ?
- 8) A ragyogva felkelt napra
 ne állj ki (tkp. ne menj elébe) : megsülsz ;
 szeretett kedvesedet ha mások (idegenek) elveszik,
 tüstént a tűzbe fogsz ugrni.
- 9) A napocska [rejlík] felhők alatt,
 ellenségek leskelődnek ellenünk ;
 ha felséges úristen nekünk kegyelmét küldi :
 az ellenség láb alatt marad (= le lesz tiporva, nem ke-
 [rülhet fölénk).

(10) تاشنك برله كوزنكنى
 بن سويامن سنك اوزنكنى
 اوزنكنى بن سويكاننى شوندين بل
 هيچ الماين سندن كوزهنى

(11) كوك كوكارچن كورلايدر
 يازن كوزن بلميدر
 خلاق بزنى سويليدر
 نى كورزنى بلميدر

(12) جولا جولا ديب ايتهمز
 جروجى جكت من توكل
 من جرلاب كورساتسام
 كوب جروجيلاردين كم توكل

- 10) Szemöldököd és szemedet —
 én szeretlek ten magadat;
 hogy szeretlek, abból tudjad :
 nem vehetem le rólad szememet.
- 11) A vad galamb turbékol,
 nyarat őszet nem tudja;
 az emberek minket szólnak (rólunk fecsegnek),
 [de] mit látnak, nem tudják.
- 12) 'Énekelj, énekelj' — azt mondjátok.
 Én énekes ember [ugyan] nem vagyok,
 [de] én éneklésemmel megmutatnám,
 [hogy] sok énekesnél rosszabb nem vagyok.

- (13) بیوک تاونک باشندده
 قارچوغه جنون قاغنغان
 اوچقولق طوتصا طوت ایسونکده
 بن بولورمن سنی صاغنغان
- (14) جانکایم سننک چاپنک بیک قارا
 الله قانه نور مایی سورتونکمو
 جانکایم بوینک بیک زیفا
 الله باغ الماسی اشاب اوستونکمو
- (15) بو کاچه کورکان توشمده
 یانومده ایمش کوزلم
 اویانوب کیتسام یوق کوزلم
 اوزولوب کیتدی اوزده کم

- 13) Magas hegynek tetején
 az ölyv lehányta tollát (vedlett). —
 Ha csuklás ¹⁾ fog el [téged], eszedbe vegyed :
 én vagyok, ki rád gondolkodott (tkp. ki téged g.).
- 14) Lelkem! a te hajad igen fekete :
 vajjon bizony szekfükenöcsét kentél-e rá?
 Lelkem! a te termeted igen szép :
 vajjon bizony kerti almát ²⁾ éve nőttél-e föl?
- 15) Az éjjel látott álmomban
 mellettem volt a szépem ;
 mire fölébredék, nincs [ott] a szépem ;
 összetörve oda lőn a lelkem (tkp. a *magam*, azaz : egész
 [édes *magam*]).

¹⁾ Vámbéry „röpülés (röpülés vágya)“-nak fordította volt az *učkuluk*-ot, *uč-mak* igéből származtatván; de Trojanszki tatár-orosz szótárában *uč-luk*-ot külön találjuk fölhozva = orosz. *нкота, нראה* (csuklás), s még e szólást is: *beni učkuluk tutadır* = *нмбіо нкоты*, csukladozom.

²⁾ Alkalmasint valami babonás hiedelem, mely szerint almaevéstől szép lesz az ember termete. V.

16) بن عاشقم¹⁾ سنك اوزنكه

قاشنك ايله كوزنكه

ايرتكى قياش كيچكى اى نيك

كورنه سون بنم كوزيمه

17) صاندوغاچ صايرار تختنده

تون اورطالرى وقتنده

بولما مالسز جورمه يارسز

اوسوب جيتكان وقتنده

18) قچقرا طورغان كوكنى

اوجورماس ايدم كورسیده

طوغان جيرمنى بر كورسام

اوكونمس ايدم اولسیده

16) Én szerelmes vagyok ten magadba,

szemöldököd és szemedbe;

reggeli nap, éjjeli holdként

látszol az én szememnek.

17) A fűlmile énekel trón székében (ülőhelyén)

éj közepe idejében:

ne légy vagyon nélkül, ne járj kedves nélkül

fölnövekedettség idejében.

18) Az egyre kiabáló kakkukot

föl nem röpíteném, ha látnám is:

születő földemet ha egyszer látnám,

nem bánkodnám [többé], ha meghalnék is (holtomig sem).

*) Így volt írva عاشقم, mi sem, szerelmem (عشقم), még kevésbé pedig 'szerelmes vagyok' (عاشقم) nem lehet. Az utóbbi kell a construccio szerint: *ben — men*: én — vagyok. B.

(19) جیر جیلاکی پشه در
قزاروب قیاش چققانده
جکتنی قزله بیک سویادر
سیزلوب میوق چققانده

(20) جافراقلر توشه جیرلرکا
کوزکی قطی جیللرده
صاغنامن انکا صارغایمین
جابوغامن جاطوق جیرلرده

(21) صاندوغاچ قایده صایریدر
کل باقچه سنده اویاده
صاندوغاچ کووک صایراشوب
قاوشمز میکان دنیاده

19) A földi eper érik,
midőn forrón kel a nap;
a legényt a leányok nagyon szeretik,
midőn észrevétetve (észrevehetőleg) bajusz[a] kel.

20) Á levelek hullanak a földekre,
az őszi kemény szelekben :
gondolkozom [ö]reá, sárgúlok (a bú jó színemet veszti),
elsorvadok idegen földeken.

21) A fűmile hol énekel ?
A rózsáskertben fészkében.
Mint a fűlemile [búsan] énekelvén,
nem találkozunk-e [még] a világon ?

(22) قاشلاری قارا قوش کووک
بوینک طوطی قوش کووک
سن ماطورغه برله اویناغانم
چوقمده کورکان توش کووک

(32) صاری چیچق بالاسن
آطوب آلدنم بغداین
توننی کونی زاری قیلانم
سن جانکاینی خدادین

(24) آلماغچلرنک الدینه
بلبلر قونار صالینه
شول جانکا برله تاوشدررغه
نی الورلر مکان جالینه

- 22) [Te] kinek szemöldökei mint a fekete madár (sas) [feketék],
a te termeted olyan mint a *tutu*¹⁾ madár (szajka?),
te [veled], kedvesemmel volt játszásom (enyelgésem)
álomban látott álmokkéhez hasonló.
- 23) Sárga kis verébfiat
meglőttem a búzásban;
éjjel nappal sohajtozlak (sohajtozva könyöröglek)
téged kedvesemet az istentől.
- 24) Az almafák alá
csalogányok szállnak, ágaikra;
a kedvesemmel [való] találkoztatásra
mit vesznek el a hely²⁾ fizetéséül³⁾ (béréül)?

¹⁾ „tutu kušu” a török nyelvben szajkát jelent. Vajjon ehhez a nem igen kacsú madárhoz hasonlítja-e a tatár kedvesét, vagy valami más madarat ért-e e néven. V.

²⁾ Ez volt írva: میکان B.

³⁾ جال плата (fizetés, bér) Troj. — Értelme: akármilyen fizetést kívánnak egy találkozó helyért, megadom én. B.

(25) اياز بولسا صووطر
 بلوطلو بولسا جلوطر
 طوغان اوسكان چيرلرني
 تينتك كشي اونوطر

(26) كيتن كولمك تيكدر دوم
 هر جمعه صاين كيهركا
 خدا بزكا يازغان ايكان
 كوزلر كوروب كوياركا

(27) آلتى مثقال جفك آلدن
 جالاولرمنى جويلاركا

- 25) Ha derült [az ég] (télen), hideg van,
 ha felhős (nyáron), meleg van;
 azon földet, hol az ember született, fölnővekedett,
 [csak] az együgyű ember felejtí el.
- 26) Vászón inget varrattam,
 minden péntek mást ¹⁾ (újat) fölvenni;
 isten ránk [azt] irta (irta, határozta sorsúl),
 hogy szömeink látván [egymást], égjünk (égedelmet érez-
 [zünk]).
- 27) Hat miszkál selymet vettem,
 ruhapantlikáimat ²⁾ kihimezni ³⁾);

¹⁾ Ezt a jelentést kell adni *саин* *sa-jin*-nak (*s = sz*), mely egészen = jakut *ain* „más, különböző“, a mire csak azt kell megjegyezni, hogy a törökben *s* (= *sz*)-szel kezdő szók azt a jakutban rendszeren elejtik (p. o. *an* te, tör. *sän*, stb.) és nem egyszer szó közepén és végén jakut *t*-nek török *j* áll el- lenében, p. o. *atak* láb = tör. *ajak*, *kuturuk* fark = tör. *kujruk* stb. B.

²⁾ جالاور завязка у платья. Troj.

³⁾ جويلامك tkp. szegezni, itt: szegekkel (szegek formára) kivarnni. B.

سن جانكايكا نوشكان عشقمنی
ممکن توکول سویلرکا

(28) اشکال دینکنی سبروب طوت
بتسون وان برنکی
بو دنیانینک مشقتن کوب کوردم
یاقتی دنیا بولدی ترانغی

(29) بو دنیانینک اوچماغی
مدرسه لرنک بوچماغی
ایکنجی اوچماخ شول بولور
جانکایلارنک قوچماغی

tereád kedvesemre esett szerelmemet
nem lehet kimondani (t. i. hogy milyen nagy).

28) Udvarodat söpörve tartsad;
nőjön [ott] apró ¹⁾ burgonya;
e világnak sok viszontagságát láttam (tapasztaltam),
[nekem] a fényes világ sötétté vált.

29) E világnak paradicsoma
a medresze-k kuczkója ²⁾;
a második paradicsom [meg] az lehet:
a kedveseknek ölelése ³⁾.

¹⁾ V. így: *lággy* pityóka. A *وان* *vak* azonban, mely ezt jelentené, nem lehet más mint az *اران* *uvak* (oszmánliban *uvak* v. *ufak*) = apró, kis, finom, kezdőhangzóvesztett mása. Trojanszki legalább nem hoz föl külön *vak*-ot. B.

²⁾ A medreszék (a korán magyarázására rendelt tanodák) kuczkója, hol a jámbor igazhívő vallásos elmélkedésekkel a túlvilági paradicsomot megnyerheti. V.

³⁾ *učmagi* paradicsoma, *bučmagi* kuczkója, *kučmagi* ölelése.

(30) سن جانكاي جمانه

قامچات بورك كيلوشه
بو دنياده عشق طوتوب
بختلى كشي لر قاوشا

(31) منم يارم اورمغه چقسا

خلايق دانغا قالادر
منم يارم رتكا چقسا
توره لر بورك آلادر

(32) آي قاننده زهره يولدوز

قالققان بولصانك بات ايندى

جانكاي سنى صاغندم

قايترداي بولصانك قايت ايندى

30) Te, kedves [olyan vagy], kinek szépségéhez
finom mennyétsüveg illenék;
e világon, ha szerelmet tartanak,
[csak] a szerencsés emberek egyesülhetnek (t. i. kedveseik-
[kel]).

31) Ha az én barátom [kedvesem] az utcára kimegy,
elbámulnak rajta a népek;
ha az én barátom a piacra *) kimegy,
levesznek az urak (előtte) süveget.

32) A hold mellett oh Zohra (Venus) csillag!
merülj (áldozzál) már le, ha felkeltél;
kedvesem, te rólad [búsan] gondolkodtam,
térj már vissza, ha vissza akarsz térni.

*) رتكا (sic!) piacra, dativus volna, ettől: رت vagy bár رتك is.
Nem tudok magamnak számot adni e szóról, sőt azt gyanítom, hogy tán
tévedésből van a 3 e helyett 3, és az orosz рынокъ (rínok, piacz)-nak
megtatárosított alakja volna رنك (rinek). B.

(32) بیوکنه بیوک اویلاردین

توتن چقا قل کووک

طوغانلرم ایسمده توشکاج

بر برکنه تونلار جل کووک

(34) جفک پوطا بیل کورکی

ماطور حکت ایل کورکی

تزلر اونبیشکا یتکاج

نیک بولمایدور اوز ایرکی

33) A nagy-nagy házakból
emelkedik a füst hajszálként;
mihelyt szüleim eszembe jutnak,
egyes éjjelek évként [hosszúak].

34) Selyem öv a derék szépsége (ékessége),
csinos legény a falu *) szépsége;
mihelyt a leányok tizenöt[ödik év]hez értek,
miért ne legyen saját akaratjuk?

*) ایک *il* szorítóközből jelentéssel, a mely itt igen alkalmas, s melyet Troj. is ad: селеніе, деревня. Különben egész 'népet' és 'országot' jelenthet B.

VÁMBÉRY ÁRMİN.

NYELVÉSZKEDÉSÜNK CZÉLJA ÉS ESZKÖZEI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS, OLV. 1862. NOV. 10. SZILÁDY ÁRON.

(Magyar akad. Értesítő Új folyam. A nyelv- és széptudományi osztály Közlönye. Az Akadémia rendeletéből szerkeszti Toldy Ferencz. II. köt. III. füzet. Pest 1863.) *).

Szilády Áron úr neve nem szűkölködik hír nélkül a magyar irodalomban. Ő, tudtomra, első az újabb időben, ki a török nyelv tudományos megtanulása végett Konstantinápolyba ment, s ott helyben az élő forrásból is merítette annak tudását; ő azután a török nyelv és irodalom ismeretét nem csak a nyelvészet terén, mely a könnyebbik, hanem a történelem terén is bebizonyította volt már, midőn az Akadémia a tagjai közzé választotta. Minap jelent meg tőle két kötetes török oklevéltár, melyet Szilágyi Sándorral együtt dolgozott ki, a török okleveleket maga fordítván, s melyet az Akadémia történelem-tudományi bizottsága kiadott. S az olvasó közönség jól ismeri, s talán jobban is szereti, Firdüzi Sáh-náme-jából közlött fordítási mutatóványait, melyek méltán azt az óhajtatást költik föl benne: vajha Szilády Áron úr az egész Sáh-náméval gazdagítaná meg a magyar irodalmat. A török dalok fordításai is nagyon kedvesek. Szóval, ha mi más nyelvészekül a hozzánk legközelebb keleti világnak csak ékes szekrényét (nyelvét) vizsgálgatjuk: Szilády többet és jobbat tehet, ő ki is nyitja az ékes szekrényt, s megajándékoz bennünket annak becses tartalmával; minek bizonyára több hasznát veszi a magyar irodalom és közönség, mint a száraz nyelvésznek. Azonban hát nemzeti irodalomban ez is kell, s Szilády az előttünk lévő értekezésével a szekrény-vizsgálóihoz áll, midőn „nyelvészkedésünk czélja és eszközei“ felől elmélkedik.

*) Nem tudom, mi oknál fogva késett el Mátyás Flórián székfoglaló beszéde, — de tudom, hogy nem az Értesítőnek illető szerkesztője miatt késett el —, mert azt szükségképp meg kellett volna ismertetni, mivel határozottan ellene nyilatkozik a magy. nyelv rokonságának az áltái nyelvekkel. Most az értekezőnek szívességéből hozzá jutottam az említett székfoglalóhoz; sőt, mint most tudom és látom, az 1859. július 7-én előadott értekezés valahára ki is van nyomtatva, s legközelebb ki fog adatni az Értesítő füzetében. Ha előbb jutottam volna hozzá, előbb azt, s azután a Szilády urát ismerttettem volna. Meg fogom tehát a következő füzetben ismertetni. Nagyobb ellenzés alig gondolható annál, melyet M. Fl. úr támaszt az áltái rokonság ellen. Meg kell tehát nézni, miben áll az ellenzés, s mi az áltaiság, mi az árjaság?

„Hat éve, hogy ezen tisztelt osztály egyik legjelesebb tagja, átható tekintetét vetvén a nyelvünk vizsgálása, elemzése s az eddiginél kielégítőbb rendszerbe foglalása végett — külföldön mint itthon létre jött törekvések folytán föltetszett s követőkre talált irányokra és vélekedésekre, — kérve figyeltető hangon szólalt meg e helyen. A szó nyert ugyan valamelyes választ: az ügy azonban majd semmit sem. Az irány nem változott, a szorgos munka megszakadás nélkül haladt a megkezdett úton. Két év múlva, egy, nyelvünk hasonlításával akkoriban tüzetesen foglalkozott német tudóstól személyesen hallám azon nyilatkozatot, hogy azon úttal, melyen a magyar nyelv hasonlítása körül addig járt, miután meggyőződött célra nem vezető voltáról, fel fog hagyni. Legújabbán meg a t. osztály egyik ülésében ez idén tartott székfoglaló értekezésben ezt olvasám áltaji hasonlító nyelvészkedésünkről: *A hangtani viszonyok kikutatására először is a szóhasonlítást egészen újra kell kezdeni.* Készer-édes örömmel töltött el, úgymond Sz. A. úr, ezen utóbbi, hasonlító nyelvészetünk eddigi természetéből fejlett önismereti nyilatkozat“, — s azért választá e tárgyat: Nyelvészkedésünk célja és eszközei, székfoglaló értekezésének.

A bevezetésből is már könnyű kiérteni azt a vádat, hogy a hasonlító magyar nyelvészet rossz irányban jár, s azt, Lugossy figyelmeztetése ellenére — mert őtet érti a szerző a hat év előtt megszólamlott akadémiai tag neve alatt — sem változtatta meg: pedig két évvel utóbb egy külföldi nyelvhasonlító bevallá Szilády előtt, hogy a magyar nyelvészet fel fog hagyni az addig követett útjával, mivelhogy célra nem vezet; s 1862-ben Budenz József is, ki maga is nyelvhasonlító, mea culpa-t zenge, azt állítván, hogy a szóhasonlítást egészen újra kell kezdeni. — Lugossy értekezését ismerjük, s nincs okunk arra itt visszatérni; azt a külföldi nyelvhasonlítót nem ismerjük, ki a magyar áltajistákkal egy nyomon járt, s ama meggyőződésre jutott; Budenz állítását könnyű a maga értéke szerint felfognunk, — mert ő, ha nem így hangzik is, egyebet nem mondhat annál, hogy előbb végig meg kell tenni a szóhasonlítást, azután lehet csak a hangtani viszonyokat kikutatni. Tudtomra nincsen könyv vagy értekezés a magyar irodalomban, mely avval dicsekednék, hogy megalapítja a rokon nyelvek közti hangtani viszonyokat; annál kevesebbé van könyvünk vagy értekezésünk, mely csak avval is dicsekednék, hogy végig viszi a szóhasonlítást a rokon nyelvek

közt. A mi eddig elé történt, az mind kísérlet, csak kezdet, nem még megtökélt munká. S azért, míg nem fogom megismerni ama külföldi nyelvészt, azt is bátran kimondom, hogy az vagy az áltaji nyelveket, vagy azon nyelvészkedési irodalmunkat nem ismeri, melynek irányáról ítél.

„Árva nyelvünknek meg kell azt érni, hogy nyelvészkedésünk folytán most egyik majd másik , hozzá hasonló elszigeteltségben álló rokonának korlátozó gyámsága alá kerüljön“ . . . „Jó idő telt el az óta, hogy nyelvünk éjszaki rokona, a finn, tagadhatatlanul ily hatást gyakorol nyelvtudományunkra, miközben a vogul adta gyámházi hajlamainak némi jelét, s a mordvin útalt egy, állítólag ismeretlen önismereti vonásra. Jelenen a törökség kezd az éjszaki szürkületben derengő csillagnál több fényt, nagyobb világot ígérő napként felvonulni nyelvészetünk egére.“ De Szilády úr a törökben „sem képzel oly eredeti anyagot és ősi elemet, mely nem szavazati, hanem természeti joggal biztosítsa nekik összességökben is a magyar felett a teljesbkorúságot, s hogy szóval az ezen téren eszközrendő kutatások közelítő változást idézzenek elő a meglehetősen vigályos és eltávolodott rokonság közt.“ Nem bírom világosan kiérteni, hogy azt mondja-e Sz. Á. úr, hogy a magyar nyelvet előbb a finnel, azután a mordvinnal és vogullal, s végre a törökkel hasonlítottuk, mindannyiszor a hasonlítónak vélt nyelvet „teljesbkorúnak“ alítván a magyarral? vagy mást akar-e mondani? Hogy „nyelvészetünk újra éledési korának“ elején is mindjárt a finn, magyar és török nyelvek hasonlíthatóságát emlegetők, bizonyítják azon értekezések, melyek az 1851 és 1852-ki akad. Értesítőben jelentek meg, következő czímek alatt : I. Nyelvészeti nagy tenni valónk; II. A nyelvhasznítás elvei és elemei; III. A magyar, finn és török nyelvek leírása. A ki eme kísérleteket azért gáncsolja (mit S. Á. nem is teszen), mivel tökéletlenek s koránt sem érik utól p. o. Bopp árja hasonlító grammatikáját : az nem látszik tudni, hogy nem születik a kész tudomány, mint Minerva született Jupiter fejéből. De bárki is kénytelen bevallani, hogy emez első kísérlet is mindjárt jobbra és balra tekintetett. Egyébiránt, mióta vált gáncossá a rész munka? s mióta vált gáncossá a rész munkának kiegészítése? 1851. és 1852-ben semmit sem tudtam még a mordvinról, s Reguly akkor még semmit sem közölt volt a vogulról. Ha ezt lehet is nekem hibául felróni : de azt csakugyan senki sem gáncsolhatja, hogy mihelyt

tudomásom lett egyikről és másikról, azonnal közlöttem is tudomásomat, meglévén győződve, hogy a tudomány nem az orakulumoskodó titkolózástól hízik, hanem úgy válik köztárggyá, ha kirakjuk a mit tudunk, s ingereljük a közvéleményt.

De talán annak a vádnak van alapja, hogy egymásután más-más rokon nyelvnek „teljesbkorúságát“ hirdettük a magyar nyelv felett? Mégis jó lett volna, sőt a tudomány nevében követelhetem is, hogy támogassák e vádat, mert a pusztá állítás nem bizonyít; s ha be nem bizonyítható, csak szemfényvesztés. — Úgy látszik azonban, evvel támogatja vádját Sz. Á. úr, hogy az idézett helyen azt mondja: „a mordvin útalt egy — állítólagos ismeretlen — önismereti vonásra“, mely támogatást a 353. lapon ismét, hol félelmét nyilvánítja, hogy „idegen nyelvszabályok fognak egykor határozni nyelvünkben“, mert „*ha nyelvérzékemet csak a mordvin példája vezeti arra, hogy nyelvemben tárgyi igeragozás létezik*“ stb.: „hiába szabódom, mintha a magából érthetőt váltig igyekezném elérteni.“ Ha szokás volna nálunk, azt gonddal megolvasni, a mit czáfolni akarunk, Sz. Á. úrnak szemrehányást tennék: de úgy igazságtalanság nélkül nem tehetek neki szemrehányást. Egyszerűen figyelmeztetem tehát következő tényre, hogy már 1856-ban, a M. Nyelv. I. 190. stb. ll. taglalgatám a tárgyi igeragozást, mit ha tett-e valaki előttem, azt nem tudom, de nem is kérkedém avval, hogy íme, hazámiai! senki a világon nem tett még ilyesmit. Azután hozzá juték Gabelencz mordvin nyelvtanához, s fejtegetém azon tüneményt a mordvin nyelvben is, lásd a Magy. Nyelv. II. 345. stb. ll. Ez egyszerű figyelmeztetés után szíveskedjék Sz. Á. úr elolvasni az illető cikkeket, s kijegyezni azon helyet, melyben azt találtam mondani, *hogy a mordvin nyelv nélkül nem tudtuk volna, hogy kettős conjugatióknk van.* Azután, ha ezt meg nem találándja, szíveskedjék a magyar nyelvtanokat végig forgatni, s kijegyezni azt a helyet, melyben az illető író, nyelvérzéke által, úgy mint Szokratesz a *daimonja* által, meginteték, hogy a határozott conjugatióban névmutatói ragok lappanganak, melyek ép azért, mert névmutatóiak, relativ mondatokban nem fordúlhatnak elő. Ha mind kettőt megteendi Sz. A. úr, az idézett passusait másképp fogja írni.

Továbbá menvén, a szerzőnek nagy aggodalmai vannak az igeidőkre nézve is, melyekről hosszasán értekeztünk. Ő azt állítja, „hogy összetett időalakjainkat összetételekben nem igen gyönyörködő nyelvünk *önként* semmi esetre sem teremtetten.“ Tanúságos lesz

annak megmutatása, ki és mi kényszerítette a magyar nyelvet azon alakok elfogadására? mert miután én azt bizonyítottam be, hogy a latin nyelvnek módja sem volt arra kényszeríteni a mi nyelvünket, amannak megmutatása, bizonyításomnak is legjobb czáfolata lesz. Hogy „vizsgálánk meg az élő népi beszédet, mely igaz, hogy más nyelvekből elvonható utasításokat a belőle és általa nem fejlett rendszer alkalmazására nem nyújthat“ úgymond szerző. Tehát arról van meggyőződve, hogy a mit a magyar igeidőkről mondtam, azt más nyelvekből elvonható utasítások szerint és után hoztam fel; mely meggyőződése alkalmasint változni fog, ha közelebbről tekintendi az illető tanításokat. — Szerző fél a rokon nyelveket irányunkban gyámi eljárásra jogosító teljesebbkorúsítástól, fél attól „a nyelvészetünkben beállható török epochában, ha önleges nyelvtudatunk abban nem fog finomabb érzékkel viseltetni s vizsgálódni saját nyelvünk szerkezete körül s természete után.“ Ha megmondándja Sz. Á. úr, miben rontotta meg nyelvészetünket a finn nyelvek tanulása: úgy sejteni fogom azt a kárt is, melyet a török nyelv tanulása vagy éppen tudása fog nekünk okozni. Addiglan természetesen „a nyelvtudományban uralomért küzdő materialismust“ sem értem; nem értem még a következő felvilágosítás után sem: „Hogy csupán az legyen tárgya a tudomálynak, mi térben és időben érzékelhető, — ennek vitatását azokról sem teszem föl, kik ezeken túl az önkény rémeitől rettegnek“. . . . „Ha tényeket sürget p. o. a nyelvtudomány, a bötük és szavak halmazán túl eső világban szintén feltalálhatók a szellem örök törvényein és igazságain alapuló tények, mik az önkény uralmának bizonyára kevésbbé engednek a széttépett anyag százszor összegyúrható tényeinél. Míg azonban itt a nyelvészetben a sürgetett anyagi tények összeállítására elég a nyelvtudás: addig ezen szellemi tényeknek nevezhető jelenségek észlelésére mulhatlanul szükséges a *nyelvérzék*; ezek közül pedig egyik a másikat kiugyan nem zárja, de ezt amaz még sem hordja magával.“

Szükségtelen bontogatni azt a sokat, mi e néhány sorban össze van szorítva, siessünk tehát a *nyelvérzék*hez s annak szerepéhez a nyelvtudományban. Mit akar a nyelvtudomány? A nyelvtények megértését, nem a nyelvtények teremtését. Ott vannak p. o. *atya atyai*, *atyaiség*, *atyaás*, *atyaáskodás* szók; a nyelvérzék, mely a beszéllési gyakorlással együtt ébred és gyakorlódik, legott tudja ezen szók értelmét, tudja, mint és mely szólásokban lehet azokat úgy

használni, hogy a költőnek legragyogóbb és legérzelmesebb gondolatjait is kifejezhessék stb. De kérдем Sz. Á. urat, azon nyelvérzék is, melyet még más nyelvnek tudása legkevesebbé sem zavarhatott meg, s melyet ő bizonyosan feltalál magában, ha 9—10 éves korú létéig visszagondol, tudja-e az *atya* szónak hangbeli értékét? tudja-e, miért és mire változtatják meg az *i* és *ság*, továbbá az *s* és *ködás* képzők a szónak értelmét? Úgy-e, a leghatalmasabb, legönösebb nyelvérzék még csak nem is taglalja az *atyaiség*, *atyáskodás* szókat, annál kevésbbé veti fel ama kérdéseket. A nyelvtudomány ellenben mindjárt fölveti az említett kérdéseket, még ha egyetlen mondatot sem bírna helyesen kifejezni. Valóban is mindenütt a nyelvtudománytól, nem a nyelvérzéktől várnak feleletet az afféle kérdésekre. Avagy azt hiszi-e Sz. Á. úr, hogy egy francia gyermek, ki mindenestre francziásabban tud francziául beszélni, jobban érti szavainak tényezőjét, mint mi ketten, kik talán ki sem bírunk ejteni valamit, a nélkül, hogy el ne mosolyodjék rajtunk a francia gyermek? Azt tapasztalta-e Sz. Á. úr Törökországban, hogy a tanulatlan törökök jobban tudnak a török nyelvészethez, mint ő? — Hogy rendszeren a nyelvérzék, legalább a nyelvtudás, megvan a nyelvészben, az igaz, s az nem is árt, sőt még használ a nyelvtudománynak: de hogy két nagyon különböző valami a nyelvérzék és nyelvészet, azt a mindennapi tapasztalás olyan bizonyossá teszi, mint p. o. azt is, hogy a jó egészséges gyomornak érzése, melylyel bírhat az ember, még nem tudomány az emésztés folyamatáról vagy a táplálás mivoltáról. Így lehet valaki legremekebb író, kinek nyelvét mintának ajánlhatjuk az iskolákban, kiben tehát az illető nyelvnek érzéke egész teremtői tehetségig van fokozva: s mégis, ha történetesen nem járatos a nyelvészetben, oly nevetséges szómagyarázatokra tévedhet, milyeneket a régi görög és latin classicus írókban találunk, s milyenekben nálunk sem szűkölködünk.

Szerző azután a gyökökre tér által, s azt állítja, hogy gyöknyomozásunknak nem kell és nem lehet azon az úton haladni, a melyen az árja nyelvek célhoz vezetett; mert ha itt a gyökök eredetiségét a hosszúságtól mérik, s a kopás theoriáján mutatják ki fokról fokra ezek fogyatékos idomulását: az áltajiság nem fogadhat el oly hypothesis-t, mintha a gyökök eredeti hosszúságuk időnkinti kopásával csepevéstek volna el egy taguakká, mivel ez esetben az anyag kopásával az értelemnek is csonkúlást kellett volna szenvedni,

mi pedig a *nyelvérzék* bizonyítása szerint épen nem áll.“ Itt gyöknyomozásról beszélvén Sz. Á. azt állítja, hogy az áltajiság másképp fog abban eljárni, mint eljárhatott az árjaság. Tehát hogy járt el ez abban? vajjon úgy-e, hogy a mit legrövidebb mértékűnek talált, azt rögtön gyöknek hirdette ki s neki arról bizonyítványt adott? Dehogy járt úgy el, hanem összevetvén a rokon nyelveket, úgy határozta meg, mi gyök, mi képző; s e közben vette észre, hogy kopásnak vannak alá vetve, nem annyira a gyökök, szorosán véve, mint inkább a képzők, s azon szók, melyekből azok lettek; észre vette, hogy a hangok változásai bizonyos törvény szerint haladnak, p. o. k-ból lesz cs vagy sz (ç), nem viszontag. Már most mi az áltaji nyelvekben akarunk gyöknyomozást tenni; kérdés hát, milyen eljárást köves-sünk? Szerintem, arra a kérdésre legelső és legalaposabb felelet az: Nem tudom még, de alkalmasint nekünk is össze kell vetnünk az áltaji nyelveket, hogy lássuk, mi válik ki képzőnek, mi gyöknek. Teheti ugyan ezt a különböztetést magán is mindenik nyelv: de mikor oly bizonyosságra kívánunk szert tenni, milyen az effélékben lehetséges, a kitalált gyököket is össze kell majd vetni. — Mit tesz Sz. Á. úrnak felelni? Ő a *nyelvérzék*re hivatkozik, nem az összevetésre. Hagyján, s kísértjük meg a hivatkozást, p. o. a *tér*d vagy *tér*gy szónál. A nyelvérzék mit mond ezekről, gyököknek vagy képzős szóknak jelenti-e ki? — De jelentse bárminek is ki, rosszúl járok-e, ha a két szót a török *diz*-zel összevetem? mi által egyszerre kitűnik, hogy a magyar szó *d* és *gy*-je képző; vagy azt kell gondolnom, hogy a török szóról lekopott, ha úgy tetszik, az, mi a *d* és *gy*-nek megfelelt. Összevetvén a *tér*-t a *diz*-zel, s mellé tartván p. o. még a tenger-t és deñiz-t, az ökör-t és öküz-t, iker-t és ikiz-t, azt is látom, hogy a magyar r-nek a törökben z hang felel meg. Itt aztán tovább folytathatom a kémlődést, s kérdezhetem, az r-et vagy a z-t tartjuk-e előbbvalónak? S a feleletet reá újra más összevetésekből fogjuk kihozni. Még az előhangra, a *t* és *d*-re nézve is, a *tér* és *diz* szókban, kérdezhetem, hogy a *t*-t vagy a *d*-t tartjuk-e előbbvalónak? E kérdésre is újabb összevetésekből fogjuk kihozni a feleletet. Mind e kémlődésnél nem hivatkoznám a nyelvérzékre: Sz. Á. pedig arra hivatkozik. Jól van, nem bánom; lesz nálunk tehát kétféle nyelvészkedés, *sentimentalis* és *naturalis*. Én az utóbbit üzöm, mert azt jobbnak tartom: Sz. Á. hadd üzze az előbbi, mert ő meg amazt tartja jobbnak; majd ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεται αὐτά.

„Az áltajiság megkívánja tőlünk, kik vele bánunk, vagy éppen miként levésének s létezésének módját tanulmányozzuk, hogy eredeti természetéről, tulajdonairól és sajátosságairól meg ne felejtkezzünk, s mit e részben — fájdalom, — mulasztottunk, igyekezzünk helyrehozni. *Mert el kell ismerni, hogy volt idő nyelvészkedésünk közel múltjában, midőn nyelvünk eredetiségéről beszélni csaknem bűnnek határos merényletnek tartatott.*“ Azt mondja itt Sz. Á. úr, hogy közel múltban az áltajiság eredetiességéről megfeledkeztünk volna! Sajnálom, hogy jobban nem tudja a magyar nyelvészkedés múltját. Midőn az áltajiságnak, mint nyelvosztály fogalmának, híre sem volt még nálunk, annyira nem feledkezik vala el a magyar nyelv eredetiségéről, hogy fájdalom! Tessék csak Horvát István munkáit olvasni, s legott látni fogja, hogy legalább ötet csepp mulasztásról sem lehet vádolni. Miután az áltajiság, mint nyelvosztályi fogalom, bejutott irodalmunkba, az eredetiség fogalma is változott. Az áltajiság eredetiségét én váltig prédikáltam és prédikálok: ha valaki nem hallotta még szómat, bizony nem hangomon múlt el, s nem múlik el azon itt sem. A kinek nincs füle, az nem hallhat; de a kinek füle van, s mégsem akar hallgatni, az sem hall. Én legalább azt hiszem, hogy eléggé emlegettem és emlegetem az áltajiság eredetiségét akár az árság, akár a sémiség irányában. Kérdés immár a magyar nyelv eredetisége az áltajiság körében. Magára az eredetiségre nézve azt vitatám egyszer, hogy az magában mitsem jelent, hanem hogy az viszonyféle fogalom, melyet csak hasonlítás határoz meg. Magára nézve mindenik nyelv eredeti; másokkal egybehasonlítva tűnik ki majd az eredetiség mivolta. Magára nézve a francia nyelv is eredeti: de a latinnal egybehasonlítva, nem eredeti; ha továbbá a latint a göröggel hasonlítjuk össze, megint másként módosul az eredetiség fogalma; mert némely tényekben a latin eredetibb, másokban meg a görög az. Nem különben vagyunk a magyar nyelvvel is az áltajiságban. Hogy az magára nézve eredeti, kétséget sem szenved; hogy a finn és török nyelvekre nézve is eredeti, azt már a tárgyi ragozással mutattam meg, midőn legelőször különböztettem meg három nyelvcsoporthat az áltajiságban: a finnt, a magyart (ugor = magyar, mordvin, vogul, osztják) és a török-tatárt, e szót a községes jelentéssel fogadván el. Az eredetiség kérdése azután még itt sem állapodik meg, mert tovább is azt kívánja tudni, vajjon az ugarságban megint a magyar nyelv eredetibb-e, vagy más? Erre is

hasonlítás útján felelünk : a vogulban és osztjákban az egyes és többes-számon kívül kettős szám is van ; a mordvinban és magyarban nincsen kettős szám. A ki előleg azt hiszi , hogy a szók fiadzanak , vagy legalább új új hajtásokat hajtanak , az a kettős számot újabb ivadéknak tartja ; a ki előleg nem hisz semmit , hanem újra egybehasonlításhoz fordul , az talán mást fog mondani. Egy szó annyi mint száz , az eredetiség fogalma viszonyféle : természetesen a *naturalis nyelvészkedés* előtt , nem ám a *sentimentalis* előtt , — melyhez én nem tudok. Azt azonban elhiszem én is , hogy „*az áltaji nyelvekben a tudományos készüllet és nyomozás nem életre serkentő szerepre van híva*“, mert a tudomány egyáltalában nem terem , csak megismer ; az se követ se növényt se állatot se nyelvet vagy szókat nem terem , hanem a meglévőt megismeri s megőrzi az emlékezetnek , a tudásnak , a valaha voltak nyomait pedig kutatja. De hogyan legyen a tudományos készüllet „*gyámolító szerepre hivatva a józanul vizsgálódni képes ép nyelvérzékre nézve*“, azt nem értem. A józan nyelvérzék tudja , hogy a nyelv-történetek nincsenek meg benne ; ha pedig azt nem tudja , nem is józan. S igazán furcsákra vetemedik Sz. Á. úr a nyelvérzékkel. Ő a kellő készülletet a nyelvérzékkel párosítván sokra mehet a nyelvtudományban , azt hiszem és vallom felőle ; sőt azt is hiszem , hogy Sz. Á. úr a nyelvészkedésben csak éppen annyi szerepet juttat az érzéknek , mennyi megilleti : de mi oknál fogva tagadja meg a nyelv-érzéknek finn rokonainktól , azt nem gyanítom , de annál inkább csudálkozom rajta. „Szerencsének tartom az áltaji nyelvtudományra nézve azt , ha mi magyarokúl a rokonság számos tagjai közzül nyelvérzékünk tudatos birtoklásával kellő készülletet párosítva , önnelvünk és a rokonság érdekében azt teszszük (mélyebb pillantást vetünk nyelveink rejtekeibe). Bár tehetnék s tennék ezt és így rokonfeleink — *mihez azonban majd semmi reményünk sem lehet !* S miután *finn rokonink , érzéktompulás vagy más erős behatások miatt* , úgy látszik , kevesbbé vannak hivatva e nagy munkában való sikeres részvételre“ : egyedül a magyar értelmezheti az áltaji nyelveket.

Finn rokonainkban megtompúlt a nyelvérzék ! Honnan tudja ezt Sz. Á. úr ? Nyelvérzéke súgja-e neki , vagy a finn irodalom olvasásából gyanítja ? Hogy azt neki nyelvérzéke , bár milyen daemonicusnak képzelje is , nem súghatja , bizonyosnál bizonyosabb : tehát a finn irodalom olvasásából gyanítja. Érdekes sőt szükséges tudnunk ,

min alapítja Sz. Á. úr abbeli gyanítását? s miután kötelesség, tövestül kiirtani az előítéleteket, melyek elég sokáig és nagyon is sok tekintetben, mint csecsemőket, úgy pólyáztak be bennünket, tartozik is vele, hogy megmondja, mire alapítja gyanítását. Én addig is figyelmestetem következőre: Oly nép, mely a világ végére jutott, hol autochthon gyanánt él, s mely a Kalevalát teremtette, egy igazán eredeti mondai hitregés költeményt, milyennek nálunk még árnyéka sincsen; oly nép tán dicsekedhetnék abbeli nyelvérzéssel, s megtagadhatná azt p. o. a magyartól, kit, mióta e földön letelepedett, köröskörül fognak idegen elemek, s kin keresztül kassul jártak és járnak a világesemények: de hogy a magyar dicsekedjék avval a finnek irányában, arra sok, igen is sok képzelődés kell, — mely nem érzék. Azonban a tényleges bizonyítás el fogja oszlatni kétkedésemet.

A szerző mellözi a történelmi czélt vagy szempontot, „*mivel meg van a felől győződve, hogy nyelvészetünk sem jelen álláspontján, sem későbbi változatlan iránya fejlődésében nem fog többet bizonyítani, mint a krónikák.*“ Ez a M. Nyelvészet III. 223. stb. lapjain található értekezésemre vonatkozik, melynek ez a címe: „A nyelvtudomány többet bizonyít mint a krónikák.“ Ha vannak rokón nyelvek, azok rokonságát csak közös eredet és húzamos ideig való együttlakás eredeztethette, azt mondam amaz értekezésben. Hogy mily sokáig tarthatott az együttlakás, mely a rokon nyelvekre eltörülhetetlen bélyeget sütött, azt vagy ebből a körülményből sejtethetjük meg, hogy ezer éve már, miólia a magyar itt szlávokkal és oláhokkal egy törvény alatt és közös intézetek között lakik, nyelve még sem vált szlávvá, oláhhá, valamint ezek sem váltak magyarrá. Szinte bizonyossággal jövendölhetjük azt is, hogy eme változás a következő ezer év alatt sem fog megtörténni. Mit következtethetünk ebből? Azt, hogy a mi két ezer év alatt sem bír megváltozni, annak léte bizonyosan néhány ezer évig folyt vala le, míg azt a változhatatlan jellemet magára öltethette, a mely most kitünteti. A krónikák mitsem tudnak, sőt nem is tudhatnak semmit a népek alakuló koráról, s azon viszonyokról, melyek közt az lefolyt: a nyelvtudomány szinte látja, tapasztalja az alakulást, és az azt kísérő viszonyokat. Miért nem volna igaz, hogy a nyelvtudomány többet bizonyít, mint a krónikák?

A szerzőnek nincs kifogása az ellen, ha valamely nyelvészünk hasonlító nyelvtant vagy szótárt készít: „de bocsásson még, úgy mond, „ha megoldandó feladatát, nyelvészkedésünk céljához képest

nem czélnak, hanem csupán eszköznek bátorkodom tartani.“ Azt hiszem, itt bocsánatra szükség nincsen, mert nyelvtan, szótár stb. csupa eszközök a tudományhoz képest: másfelül abban sem látok rendkívüliséget, hogy Sz. úrnak nincsen kifogása az ellen, ki olyasmit készít; az volna ám rendkívüliség, ha tenne kifogást ellene, mert avval azt bizonyítaná, hogy nem akarja közösnek a tudást, mi az emberi természet ellen volna.

Helyeslven azt, mit a szerző a *tájszólások* és a *hangrendi párhúzat* nyomosságáról mond, s mellőzven a felhozott példákat (mág (?), meg, eg, török. tek, dek, dejin, dakhi, daha stb.), mert csak a nézetek el- vagy el nem fogadhatásáról van itt szó, sietek én is a szerző utolsó kérdésére: „mit fog tenni hasonlító nyelvészetünk, helyneveinkkel?“ azt felelni, hogy ha hamiskodni akarna a hasonlító nyelvész, megvárná, mit fog veleek tenni a sentimentalis nyelvész. De ő nem tol senkire semmit, hanem dolgozik a mint legjobban tud, s abban a rendben, melyet a dolog természete vagy a körülmények szabnak eleibe. Ha valamihez, a helynevek fejtegetéséhez, kell hogy legtöbb készüllettel fogjunk. A Duna, Tisza, Maros, Száva, Dráva-féle nevek a magyarok előtt is divatoztak már, azokról nagy kérdés, hogy mely nyelvfajba valók? Kraszna, Csongrád, Nógrád, Visegrád, Balaton, Pest, Szoboszló stb. stb. szláv nevek, még Debreczen is inkább ezekhez, mint a magyarokhoz látszik tartozni; Fehérvár, Szeged, Fertő, Kövesd, Diósd, Nyír, Félégyháza stb. stb. magyarok; Zsitva, Szinva, Zagyva, Lendva folyó-nevekfélék a szírijének és vogulok közt is divatosak; sőt a vogulok ismerik Munkesz-t, (hajdani város), Enying-paul-t (= Enyingfalu), Olysz-t (helység és folyó), Lunt-ot (= Lúd-város, Ludány?). Mit akarok evvel jelenteni? Azt, hogy a magyarok bizonyosan sok hely- folyó- hegynevet magokkal hoztak, sok nevet bizonyosan itt alkottak p. o. a sok szent nevéket, szállásokat stb. de sokat itt találtak már, melyeket el nem változtattak, hanem meghagytak. S ez utóbbiak hányféle népnek rejtik magokban nyomait? A helynevek fejtegetője mindenütt könnyen kudarcot vall, hát még nálunk! De a lassan haladó nyelvész-kedés lassankint többet többet fog felvilágosítani, mint p. o. Szilády úr a M. Nyelv. VI. 149, úgy hiszem, nem rosszul világosítja az *Eger* nevet az *ér* (= eer, lásd az itt a 99. lapon lévőket is), török. *اير* = ír szóval.

Az irányok, a vezérlő tekintetek, úgy vagyok meggyőződve,

legnyomósabbak valamely keletkező tudományban, azért azok helyességéről vagy nem helyességéről való beszéd nem lehet hasznos. Lehet, hogy tudományunk helyes útja Szilády úrnak és az én nézeteinknek közepén halad el : de ha erősen nem jelöljük ki a két ellenfeles irányt, a közepet sem fogjuk eltalálni. H. P.

A MAGYAR SZEMÉLYSZÓK VISZONYÍTÁSA.

Akademiai székfoglaló, *Torkos Sándor* lev. tagtól. Olvastatott 1862. májushó 13. (Magyar Akadémiai Értesítő. Új folyam. A nyelv- és Széptudományi Osztály Közlönye stb. II. köt. III. füz.).

Torkos Sándor úr azt állítja, hogy „a magyar személyszók úgy viszonyíttatnak, hogy a szabályszerűen felvett viszonyragok — s illetőleg viszonzyszók — után saját magok személyragjait is fölveszik“; tehát a mint-mondjuk : eny-é-m, te-é-d, öv-é-je, mi-é-nk, ti-é-tek, öv-é-jek, úgy mondjuk :

én-belé-m,	te-belé-d,	ö-belé-je,
én-benn-em,	te-benn-ed,	ö-benn-e,
mi-belé-nk,	ti-belé-tek,	ö-belé-jök,
mi-benn-ünk,	ti-benn-(e)tek,	ö-benn-ök stb.

Közönségesen t. i. azt tanítják nyelvtanaink, hogy az én, te, ő személyszók nem veszik fel a viszonyragokat, kivéve (a birtokost és) a tárgyat jelentőt, így :

én	te	ő
enyém	tiéd	övé (birtokos rag)
engemet	tégedet	öt
mi	ti	ők
miénk	tiétek	övéjek (övék)
minket	titeket	öket.

A többenél azután maga a viszonyrag szolgál törzsnek s az veszi fel a személyragokat, így, p. o.

<i>nek</i> :	nekem	neked	neki stb.
<i>ra</i> :	rám	rád	rája stb.
<i>től</i> :	tőlem	tőled	tőle stb.

A Torkos Sándor véleménye szerint ez a felfogás nem állana, hanem az övé, mely a személy szót rendesen viszonyíttatja, s az így ragozott törzshöz még egyszer hozzáteszi a személyragot, azaz így :

<i>én-ra</i>	<i>te-ra</i>	<i>ő-ra</i>
<i>én-rá-m</i>	<i>te-rá-d</i>	<i>ő-rá-ja</i> stb.
<i>én-nek</i>	<i>te-nek</i>	<i>ő-nek</i>
<i>én-nek-em</i>	<i>te-nek-ed</i>	<i>ő-nek-i</i> stb.

Torkos Sándor úr evvel támogatja véleményét: „Személy- vagy birtokrag csak oly törzshöz járulhat, melynek jelentése a *személy* és *birtok* fogalmát magában felvenni s ez által módosulni képes. Nem mondhatom *de-em*, vagy *ámbátor-unk* (mint mondunk: látunk és házunk), mert *de* és *ámbár* mondatviszonyítók lévén, jelentésöknek a személy és birtok fogalmával semmi közök nincsen. Minthogy pedig továbbá, a személy- vagy birtokragok, a törzsnek, melyhez járulnak, jelentését módosítják: az ily törzsnek szükséges-kép önálló jelentéssel s étellel kell bírnia, vagyis, az ily törzsnek mindenesetre szónak kell lennie.“ A viszonyragok legnagyobb része pedig már nem szó, azért fel sem vehetik a személyragokat. „Ha tehát circulus vitiosusba jutni nem akarunk; határozottan fen kell tartani a kínálkozó eredményt, s kimondani, *hogy a viszonyragok személyragokat felvenni nem képesek.*“

Úgy látszik nekem, hogy mégsem állhat T. S. úr felfogása. Már azért sem, mert a nyelv ismeri ugyan ezt a ragozást: *ház-ra*, *ház-nak*, de nem ismeri ezt: *én-ra* vagy *én-re*, *én-nek*. S vannak még más tekintetek is. A személyragok *nem* módosítják a törzsnek jelentését, mit példával mutathatni meg legjobban és legrövidebben. Mondjuk:

látunk,	házunk,	rajtunk
mí látunk,	mí házunk,	mí rajtunk.

Az *unk*-at, ha a *lát* ige után teszszük, személyragnak, ha a *ház* névszó után teszszük, birtokragnak nevezzük; de már e szokásnak sincs alapja. Lehet-e azon tényező, azon rag egyszer ilyen, más-szor olyan jelentésű? — Az *unk* mind két esetben valóban *csak* személyrag, kifejezván, hogy mely és hány személyé a *lát* és a *ház*; ha különbséget találunk a két eset közt, az nem a ragtól, hanem attól származik, a mihez a rag járul. Már a *lát* cselekvést jelent, az *unk* tehát azt fejezi ki, hogy kié a cselekvés; a *ház* nem jelent cselekvést, hanem dolgot, az *unk* kifejezi tehát, hogy kié a dolog. Úgy-e világos, hogy a látunk és házunk közti értelembeli különbség nem a személyragtól származik, hanem a törzstől. Ámde az által az is világossá lett, hogy a személyrag *nem módosítja* a törzsnek értelmét,

csak *viszonyítja* a személyhez. — Lehet-e a viszonzót is személyhez viszonyítani? Hogy ne? Mutatja a felvett példa: *rajt-unk*. Ebben a szóban is az *unk* azt fejezi ki, hogy mely és hány személyé a viszony, melyet a *rajt* szó jelent. — Változik-e a jelentés, ha a lát-unk, ház-unk, rajt-unk szók elé a *mi* személyszót teszszük, így: mi lát-unk, mi házunk, mi rajt-unk? Nem változik, nem is változhatnak, mivel a *mi* = *unk*, tehát csak túlbővítést okoz. A mondottaknál fogva is azt hiszem, hogy a magyar (vagy inkább az áltaji) nyelv szellemében járunk el, ha az öszves szó-kincset három részre osztjuk: *igeszókra*, *névszókra* és *viszonzszókra*, ha mindjárt a két utolsó osztály közt nem bírnak is elhatárolni, oly szók is lévén, melyek dolognevek és szorosan vett viszonzszók egyszersmind (fő, hegy; felett, hegyett).

Okkal veti ellenembe T. S. úr azt, hogy a mondatviszonyítók bizonyosan a viszonzszókhoz tartoznak, mégsem veszik föl a személyragokat, p. o. *de*, *ámhátor* stb. Azonban tessék kettőt meggondolni, azt, hogy *lát, tud, vél, öl* stb. azaz az igeszók legnagyobb részint a jelentő mód jelen idejének egyesszámú harmadik személyében sem veszik föl a személyragot, mégis harmadik személyt jelentenek; másodszer azt, hogy a mondatviszonyítók is (mint általában a névszók) természetszerint harmadik személybeliek, ha személy rag nélkül vannak is, — sőt a *de* helyett hajdan *maga* állott, mint a finnben is *itse* áll *mutta* helyett, mely utóbbi a *muu*-nak egyik ragosa (= *de* *maga*, máskülönben). Valamint a *lát* stb., mint ilyen, azaz mint harmadik személyt jelentő, nem veszi föl ugyanezen személyt jelentő ragot; úgy a mondatviszonyítók, mint ugyancsak harmadik személyt jelentők, sem veszik föl azt.

A személyragok mindenütt azon viszonyt fejezik ki, s mindenütt azon jelentésűek (lát-unk, ház-unk, rajt-unk), ők tehát szorosan véve mindenütt az alanyt jelölik. Azért, ha néha birtokragoknak neveztük és nevezzük is, az elnevezés nem helyes; ők sohasem jelentenek birtokot, hanem a birtokost, tehát az alanyt jelölik. Továbbá, úgy fogván fel a személyragok szerepét, azt is észreveszszük, hogy a viszonyítóknál is ugyanazont jelentik, s azért az egész viszonyítás után ragoztatnak: rá-m, ról-am, rajt-am. Ezt az egész viszonyítást tetézzve látjuk az ilyenekben: *élibe*, *felibe*, *közibe* stb.; a nyelvszokás elfeledvén, hogy *elibe* stb. tetézett ragú, s azt csak

elé gyanánt vevén: tehát úgy ragozza, mint emezt ragozta volna, úgy hogy értelem szerint egyenlők:

elibé-m elibé-d elibé-je, elibé-nk, elibé-tek elibé-jök
 elé-m elé-d elé-je, elé-nk elé-tek, elé-jök.

Hogy a magyar nyelv nem mondja: én-nek, én-ből, én-től stb. mint mondja a finn: min-ulle, min-usta, min-ulta stb., hanem nekem, belőlem, tőlem, ebben nincs fonákság, hanem csak szokatlanság. Kellgrén előtt; azért nem a fonákságot elhárítani, mely nincsen, hanem Kellgrén-t fel kell világosítani.

Egyébiránt a személyragok, minthogy a tárgyi ragokkal egyesülnek, nem egy nehézséget gördítenek a fejtegető elibe. Bátor vagyok tehát még erre figyelmeztetni, hogy az igetörzs, vagy igefogalom cselekvést jelentvén, a névszó-, vagy dolognév-fogalom szükegkép nem jelent cselekvést, hanem inkább szenvedést; *lát*, *hall*, *megy* stb. cselekvést jelentenek, miért is helyesen nevezi a finn műnyelv az igeaszt *tevés-szónak* = teko-sana; *ház*, *kés*, *toll* stb. nem jelenthetnek cselekvést, hanem meglettet, tehát inkább szenvedést. Már az átható ige, ha a személyi ragokkal a tárgyi ragot egyesíti, azt így fejezi ki: *lát-om*, *lát-od*, *lát-ja*; ebben pedig már szenvedés-fogalom van. Tudniillik a *lát* a cselekvő, és átható: az, kit látok, nyilván a szenvedő; az alany *k* (*lát-o-k*) a tárggyal *va*, *v* (*látá-va*, tehát *lát-o-v+ k*) egyesülvén, nyilván az *om*-ban van kifejezve; minélfogva az *om*-ban a személyi viszonyon kívül a szenvedés fogalma is lappang. De a *bot-om*, *bot-od*, *bot-ja* stb. ugyan azt látszik nekem jelenteni, hogy az alany *k* a tárgyi *va*-val egyesülvén, a szenvedést vagy birtokot a *botra* viszonyítja. De ha ennyire megfejtjük is a tüneményt, a többes-számban megint nem boldogulunk, mert ott van egyfelül: *lát-juk*, *lát-játok*, *lát-ják*, s másfelül *bot-unk*, *bot-o-tok*, *bot-jok*. Ellenben a szenvedő igeragozás a többes számban is meg-egyez a birtokos-ragozással, így:

bot-om	látat-om
bot-od	látat-ol
bot-ja	látat-ik
bot-unk	látat-unk
bot-o-tok	látat-tok
bot-jok	látat-nak

A többes-számban tehát se a magyar névszó, se a magyar igeaszt nem bírja a szenvedés fogalmát külön tényező által a személyraggal

együtt kifejezni. Sok felvilágosítást nyújt erre nézve a mordvin nyelv, lásd Nyelvtudom. Közlem. I. 443. stb. lapjain, különösen a 444. lapján.

Van az Értesítő azon füzetében, melyben Szilády Áron és Törkos Sándor urak értekezései vannak, még Finály Henrik úr ily czímű értekezése is: *Ismét a magyar nyelv szótára*, mely tavai július 16-kán terjeszteték az akademia elé. Az itt (a 105. lapon) olvasható indítvány után igenesen kötelességgé van téve, összegyűjteni, és közzétenni a szótár iránti észrevételeket. Az indítvány szándékát, úgy hiszem, csak előmozdítom, ha czentúl az *Ismertető részben* rovatot nyitok az észrevételeknek (ha jut nekik hely), s lassankint rendbe szedem azokat; hogy így rendezve, talán meg is szűrve, világosabban tüntessék ki, mit akarnak, s helyest akarnak-e?

H. P.

VADRÓZSÁK.

Székely népköltési gyűjtemény. Szerkeszti *Kriza János*. Első kötet. Kolosvárt 1863. Nagy 8-adrét VIII. és 577. lap. Ára 2 ft 50 kr.

Kriza úr így szól az Előszóban: „Emlékezhetik még egy-egy olvasóm: húsz éve maholnap, *Vadrózsa* czim alatt kiadandó népköltemények pártolására hívtam volt fel a nagy közönséget. A pártolás nem lön, s az akkori idők más irányú törekvései miatt tán nem is lehetett oly hatás, hogy annak melegtől kinyílhatott volna a vad bimbócska, — s miért tagadnám? ő maga is mind gyöngébbnek kezdette volt magát érezni, minthogy az irodalom díszkertébe való átültetését méltán kívánhatta volna, midőn a Kisfaludy-Társaság megbízásából Erdélyi által szerkesztett Gyűjtemény is csak egy buzgó hazafi áldozata mellett jelenhetett meg. S ekkor bekövetkeztek a nemzeti remények szintoly nagyszerű öröm- mint bánatnapjai, egyiránt kezdvezőtlen kor csendesebb kedélyállapotot igénylő munkák folytatására.

„Idő múltával, midőn az újra föleszmélt nemzet lelke mélyebben szállott magába, hogy saját nemzeti lényét a romboló vészek ellenében minden gyökszálaiban erősítse és megszilárdítsa, s e célból egyedül vérében való, saját idomot és üde-szint adó népi elemek-

kel táplálja : magam is újult ügyekezettel fogtam hozzá a székely népelme virágainak, vagy ha úgy neveznem szabad lesz, vadrózsáinak gyűjtéséhez, kiterjesztve most figyelmemet mindenre, mi az ősi népvirányon sajátságosnak látszhatott, az egyszerű szótól, sőt ennek betűhangjától a népbölcseletet vagy elmeélt tartalmazó közmondásig ; egy vidor táncz-szótól vagy daltól a remek alkotó ó-székely balládáig ; egy gyermektegy néptalánytól a nép phantasiáját erősebben foglalkodtató tündérmeséig, szóval : a mi csak a székely nép észjárását s érzés és kifejezés módját a maga valóságában jellemezheti, s főleg költési erejét s annak egy költőibb múltból fenmaradt ereklýeit ismertetheti. Minden fölfedezésre, mely egy-egy böcsősebb népi szellemvirágot, népdalt vagy balladát hozott napfényre, mintha az Énekek éneke szerzőjének szava zendült volna meg lelkemben : *Az én szerelmesemnek szavát hallom, imhol jön ő, sietvén ím ez hegyeken, vigadozván ím ez halmokon.*

„Ily népereklyék teszik *hat* szakaszra osztott Gyűjteményem *egy részét*, s köztük jörendin a *balladák* és rokonneműek fognak figyelmet ébresztetni, a minthogy már is irodalmi méltánylást nyertek. S e nyelvünk- s irodalmunkra nézve megbecsülhetetlen kincsek, mondani termésaranyak, veszőfélben vannak. Egy-egy vers-szakot egyik másik népdalból még hallani olykor, de az egészet a századik éneklő ha tudja, s nem kevés töredék van, hogy egészen már senki sem tudja. Nagy ideje hát, hogy minden nyelv- és irodalombarát ennek a nép szívéen termett kincsnek fölkeresése s öntudatos megőrzésében annál inkább buzgólkodjék, minél ritkábbak lesznek a íép soraiban, a kik azt ösztönszerűleg tovább örizni s ápolni képesek, hogy így a kevésből is, mi még menthető, gyarapodást nyerve nemzeti mivölödésünk, annál sajátabb, nemzetiebb erőben és színben haladhasson előre. Áíí ez az összes *Népsajátságokra* nézve, melyeknek csak egy pár szorosabb értelemben vett osztályát adhatám a negyedik szakban, egy *más kötetre* maradván fenn e szakba illeszthető készletem többi rovata : *a mondák, babonák, álmok, népszokások és ünnepélyek* stb. A *népmesékből* is csak egy maroknyit közölheték ezúttal, mutatványául népünk e nembeli képző erejének, mely még mostan is elég gazdag forrásban buzog fel, gazdagabban a népdalnál, melynek forrását inkább elfojthatja az irodalomból naponként lerakódó dal-tömeg.“ stb.

Ez idézetből is gyaníthatja az olvasó, ki még nem ismeri a

„Vadrózsákat,“ minő kincsel gazdagítá meg irodalmunkat Kriza úr, s hogy azt még egy más kötetten fogja tetézni. De lássuk még közelebbről is az előttünk lévő *első kötetnek* tartalmát :

I. *Balládák, dalok és rokonneműek*, még pedig :

1) *udvarhelyszékiek*, számszerint 291, a 3—136. lap, köztök vannak a gyönyörű balládák : *Kádár Kata*, *Bátori Bódizsár*, *Szép Julia*, melyeket már Gyulai Pál a Figyelőben ismertete ; közte van az *6-székely regesek dala* is (a 121. lapon a 268. szám alatt), melyet össze lehet vetni a Torkos Sándor úr által a Magy. Nyelvészet V. 335. stb. lapjain közölt „Regéléssel Zala megyében,“ s melyhez Kriza úr az 532—534. lapokon, hivatkozván az idézett zalai regélésre, néhány becses észrevételt, sőt a *regelés* hajdani nagy divatozását tanúsító idézést teszen.

2) *Háromszékiek és erdővidékiek*, számszerint 88, a 137—191. l.

3) *Marosszékiek*, számszerint 66, a 192—222. l.

4) *Vegyések*, a) a néptől : 40 ; b) ismeretlen szerzőktől : 36 ; c) szombatos énekek : 3 ; d) iroktól, kiket a gyűjtő a jegyzetek közt meg is nevez : 54, — a 223—343. l.

5) *Pótlék* az udvarszékiekhöz, köztök első helyen (a 314. lapon az 584. szám alatt) *Kőmives Kelemenné*, Dévára várának építéséről való gyönyörű monda. Kőmives Kelemenné az urát akarja meglátogatni, s befogat, nem tudván, hogy mi egység lett a kőmivesek közt. Mert :

„Tizönkét kőmijes ésszetanakodék,
Magoss Déva várát hogy fölépittenék,
Hogy fölépittenék félvéka ezüstér,
Félvéka ezüstér, félvéka aranyér.
Déva várossához meg is megjelöntek,
Magoss Déva várhoz hézza is kezdöttek,
A mit raktak délig, leomlott estére,
A mit raktak estig, leomlott rögge're.
Megint tanakodott tizönkét kőmijes,
Falat megálatni, hogy lössz lehetséges,
Míg elvégre ijen gondolatra jöttek,
Egymás között szoross egységöt töttek :
Kinek felesége legelőbb jö ide,
Szép gyöngén fogjuk meg, dobjuk bé a tűzbe,

Keverjük a mészbe gyöngé teste hammát,
 Aval álítsuk meg magoss Déva várát.
 Kelemenné Dévára ér, köszön a kőműveseknek és férjének, kitől választul veszi :

Édös feleségöm, neköd is jó napot !
 Hát ide mér' jöttél a veszedelmedre,
 Szép gyöngén megfogunk, bédobunk a tűzbe.
 Tizönkét kőmíves azt a törvény tötte stb.

Kelemenné hazatér búcsút venni ,asszon baráti'-tól és ,szép kicsi fíjái'-tól, s visszamegyen sírva Déva vára felé, hol
 Megfogák szép gyöngén, bétövék a tűzbe,
 Az ő gyöngé hammát keverék a mészbe,
 Aval álították meg magoss Déva várát,
 Csak így nyerheték meg annak drága árát.

Kis fíja kérdezi a haza térő atyjától, hol van édes anyja ?

Mönny é, fiam, mönny é, magoss Déva várra,
 Ott van a te anyád, kőfalba van rakva.
 Elindúla sírva az ő kicsi fia,
 Elindúla sírva magoss Déva várra,
 Háromszó kiátá magoss Déva várán :
 Anyám, édös anyám , szój bár egyet hézzám !
 Nem szólhatok, fiam ! mert a kőfal szoritt,
 Eröss kövek közzi vagyok bérakva itt. —
 Szüve meghasada s a föld is alatta,
 S az ő kicsi fia oda beléhulla.

II. T á n c z s z ó k, melyek mind *háromszékiek* és *udvarszékiek*.

III. T a l á l ó s - m e s é k, mindössze csak 116.

IV. N é p s a j á t s á g o k, úgymint: szállásmódok, közmondások; családnevek; keresztnévek; gúnynevek; ló-nevek; ökrök, tehenek, bikák, kosok, kanok, ebek, macskák nevei; mező-erdő- és hegynevek.

V. N é p m e s é k, számszerint 20, a 395—488. l.

VI. T á j s z ó t á r, nagybecsű minden tekintetben; két-hasábos apró betűkkel nyomtatott 32 lapon, a 492—524. l. A tájszótárra nézve megmondja szerző, hogy mindent megtett arra nézve, „hogy a tájszóknak nem csak *lelkét*, igaz értelmét, hanem sajátos *testét*, alakját és hangját is úgy állíthassa elő, mint azok külön vidé-

keiken élni és jární szoktak. E részben több szó valódi értelmének kitudhatása végett számos ügybarátimmal hosszas levelezéseket is folytattam, s egy-egy ritkább tájszó, mint valamely kiveszésnek indúlt nemesvad tanyájának kifürkészése végett, úgyszólva, hajtóvadászatot rendeztem, míg végre hatalmunkba kerítettük.“ S ha e kisdéd tájszótárt a most megjelenő Nagy szótárral egybevetjük, meglátjuk, mennyi szóval gazdagítja a nyelv szókincsét. Csak az *A* betű alatt ott van *abagos* = szőrösen született gyermek; *abajdok* = izlés és aránynélküli nagy test vagy mű; *ágyni*, melynek származéka *ágyás*, nyomtatásra kiterített gabona, nálunk is szokott, de az ige szokatlan; — *árté* = derék, pompás, p. o. *árté* vendégség, melyeket a szótár íróji nem ismertek; — azonkívül van : *álmottam*, *álmottad*, *álmotta* = álmomban stb., melynek a szótár csak a 3-dik személybelijét hozza fel, de melyet nem kell az ott idézett példákkal a régi bibliafordításból összezavarni, p. o. „látá ő napát *fekette* és hideg*lelette*“ = *vidit socrum suam jacentem* stb., mert *álmotta* itt a tájszótárban ellentétét teszi az *imettem*, *imetted*, *imette*-nek, tehát jelenti „in somno“, mint emez „*expergefactum esse*“; — mit Ápaczai Csere János legjobban magyaráz nekünk, midőn írja : „Mert naponként számtalant láttatunk álmunkban érzeni vagy képzeni, a melybe semmi sincs; nincsen is az ilyenformán kételkedőnek semmi bizonyos jele, melylyel álmát *imettétől* bizonyosan megkülönböztethetné.“ — Van *ázalék* = disznó áprolek, mit a Nagyszótár így értelmez : *ázalék* = a növények országából, kerti veteményekből, zöldségből készített ételnemű főzelék. Az *aszat* szó is más a tájszótárban, más a Nagy szótárban. Ebben *aszat* = *aszag* = szemét, holmi aszott gyimgyom, trágya; abban *aszat* = búzaközi tövis neme; nálunk ezt *aczat*-nak nevezik, tavasszal *aczatolják* vagy mácsonyázzák a búzát. — — *A* tájszótár után következnek még

Jegyzetek a közlött szöveghez, végre

Néhány szó a székely nyelvjárásról, melylyel a szerkesztő méltóan fejezi be a kötetet. Hivatkozván mind arra, mit a székelyek nyelvéről imitt-amott találunk, a tudósításokat saját tapasztalása és hírei után (s kinek lehet abban több tapasztalása mint Krizának? vagy kinek van módjában oly biztos híreket és tudomást szerezni, mint neki?) kiegészíti, egyszersmind meghatározza. Mert tudnia kell az olvasónak, hogy a szerkesztő mindenütt a helybeli vagy táj-

beli kiejtés szerint írja és nyomtatja gyűjteményét, ez tehát már maga legteljesebb és leghitelesebb tájnyelv-ismertetés.

A gyűjteménynek kétféle nagy érdeme van. Egy az, hogy a legősibb magyar népnek költését és költői tehetségét rakja szemünk elé, — mi már magában is nagy becsü, ha különben a tartalom mivel sem tűnnék ki. Ámde a székelyek költése az eredetiségen felül még nem kevés darabjainak műbecsével is annyira jeles, hogy néhány dízét nyújtja nekünk a magyar szellem költésének. — Más az, hogy a magyar nyelvnek oly sajátságait tárja ki előttünk, melyeket másutt vagy épen nem, vagy nem ily teljességgel találunk, s melyek nyelvünk tudományában felette sokat érnek. Gyakran fogunk ezen túl reá hivatkozni. Köszönettel tartozik tehát a magyar irodalom és nyelvtudomány Kríza úrnak, hogy fáradtsága, szerelmes gondja és hűsége által létre hozta e gyűjteményt, mely nála nélkül bajosan láttott volna napvilágot. De köszönettel tartozunk gróf *Mikónak* is, „ki minden oly ügyön, hol legközelebbi vére, a székely, érdeke van szóban, lelkének egész szerelmével csügg, értesülve e vállalat felől, azt magas figyelmére méltatni s megjelenhetését nemes lelkü áldozatával előre biztosítani kegyes volt.“

Vajha mentül hamarább vehetnők a másik (vagy második) kötetet!

HUNFALVY PÁL.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

1) *Álnok*. — Nyelvt. Közl. I, 308. kétségbe vontam volt a magyar *álnok* szó eredeti magyarságát, a mi annyiban bír némi fontossággal, a mennyiben *álnok* közönségesen olyan magyar szónak tekintetik, mely *nok* képzővel készült s mégsem szláv eredetű. Mert tudvalevőleg a *nok*, *nök* (*nek*) képző a magyarban régebben is használtató csak oly szókban fordul elő, melyeknek többi része szláv eredetű, magában a szlávtságban ez egy alakja lévén : *nik* ; természetes, hogy nem a magyar ragasztotta oda, hanem a kész *nik*-es szót vette át a szlávból, csak a végzet hangzatját magyarosítván meg, hogy a magas- és mélyhangúságnak a magyar hangtörvényektől kívánt különbsége legyen meg. Ilyenek : *bajnok* (lásd I, 311. *boj* pugna ; szláv *bojnik* pugnator), *szövétnek* (ebből : *svetnik* ; *svet* világ, világosság) stb. Czuczor-Fogarasi is elismerik a *nik* igaz szláv voltát (NSzót., Előb. 146), mondván, hogy ez „a szláv nyelvekben oly gyakori és általános, hogy azt eredeti sajátjoknak kell tartanunk.” Szerintök egészen szlávok : *asztalnok*, *komornok*, *szövétnek* ; magyaroknak tekinthetők : *álnok*, *tálnok*, *tárnok*, *fegyvernek* ; közös : *bajnok* ; kétesek *lednek*, *csarnok*, *rosnok*. — A szláv *nik* (magyaros *nok*, *nök*) képző, mint szóalapot, melyhez járúljon, főnevet kíván, s azért véltem volt, hogy *álnok* jobban az ószláv *alb* (aľ) nequitia-tól származtatható, mint a magyar *ál* = hamis-tól ; szóval azt, hogy magyar *álnok* nem csak szláv képzővel van, hanem mindenestül szláv eredetű szó. Mint ilyennek, megfelelné neki ezen ószláv alakja *albniċk*, melyet ugyan magát nem találtam volt, de egész szabályszerűséggel föltehettem ; kivált az *albъ* insidiosus mellett. Véleményem igazolására most fölhozhatom ennek újszláv mását, a mint ez a déli szlávság ily című szótárában : „Gazophylacium Illyrico-latinum. (Szer-

zöje : Bellosztenecz János. Zágráb 1740.)“ található : *jálnik* simulator, deceptor, circumventor. Synonymuma *himbenik* (ettől : *himba* dolus, fraus, deceptio; melléknév : *himben* dolosus, fraudulentus, fallax). Az ószláv *alb*-nak megfelelő *jál* így van adva : invidia, odium; a *albъ*-nak megfelelő *jalen* : invidus, invidiosus; negligens; iniquus, injustus, improbus. Nem nehéz ezek között az *álnok* jelentésére rátalálni. A müncheni és bécsi codexekben előforduló : *álnolkodik* sem hozhat senkit is zavarba, mert bizonyosan *álnokolkodik* helyett való, a mint a NSzótár is megjegyzi.

Az ezen kívül még magyarnak tekintett *tárnok*, *tálnok*, *fegyvernek* szókat nem akarom most bántani; mert *tár* szónak áltaji vagy árja eredetének kutatása, melyről MNyelv. III, 461. Hunfalvy értekezik, nagy fa, melybe még nem merem vágni fejszemet. Csak azt jegyzem meg, hogy a déliszlávban (l. Bellosztenecz szót.) van *tárnik*, thesaurarius, praefectus aerarii (a *tar*-ból származó melléknév is ebben : *tarna* komora thesaurarium, aerarium, domus thesauraria, szószerint „táros kamara“); *tárnik* képzőjét (*nik*) ugyan csak a szláv ragaszthatta a *tár*-hoz, de azért meglehet, hogy a kétes eredetű *tár*-t mégis a magyartól vette át, mint több más elvitázhatlan magyar szót is (p. o. *falat* frustum, szlávul *kús*, olv. *kűsz*; *harmica* tricesima = harminczad). — A *tálnok* is régibb keltű : Molnár Albertnél *tálnak* v. *tálnok* dapifer; de a *fegyvernek* már újabb, Molnár Albertnél, még PPápainál is : *fegyverhordozó*.

A kétes *nok*-osok közül a *lednek*-et illetőleg föl lehet hozni az orosz *ледвецъ*-et is (*ledvec*, wicke), mely azáltal hogy más képzővel van; némileg arra mutat, hogy az alapszó *led* is inkább szláv eredetű. —

Egy jó példa arra, hogy mily képzőt használ a magyar nyelv a szláv *nik* helyébe, lehet ez : dsláv *kormán-nik* gubernator navis = magy. *kormány-os* (*kormán* gubernaculum navis = *kormány*), v. ö. *kapu-s*, *gulyás*, *tehen-es*, *hajó-s* stb. Igen jellemző e tekintetben, hogy a magyar nyelv némely idegen eredetű szóhoz, mely már az idegen nyelvben saját képzőjénél fogva az említett magy. *os*, *es*, vagy szláv *nik* képző értelmét magában foglalja, még egyszer *os*, *es*-et ragasztott, mintegy ez által ki akarván jelenteni, hogy az idegen szó olyan jellemű, mint azon hasonfajú szók, melyeket maga *os*, *es*-sel képez, p. o. *korcsmár-os*, szláv *krčmár*, dsl. *kerčmár* (ettől : *krčma*, *kerčma* = *korcsma*). Itt a magyar nyelv utólagos *os* képzővel mint-

egy azt akarja mondani, hogy, ha a szláv meg nem előzi ár képzőjével, ő *korcsma*-ból ezt képzí vala: *korcsmás*, a mi = *korcsmár* lett volna. Пленек: *mészár-os* = dszl. *mesar* (olv. *meszar*), tót *müsjar*, szószerint ném. „fleisch-er“, ettől *mäso*, dszl. *meso*, orosz мясо, *mjaso*, *mäso* (oroszúl *müsjar* helyett *nük* képzővel: мячникъ, *mjasnik*, *mäs-nik*); *olejkár-os*.

2) *Kedig*, *pedig*. — A régi *kedig*, mai *pedig* — mondatviszonyító conjunctio; de vajjon mi az eredeti szóértéke? — A magyar *kedig* (ez a *pedig*-nél eredetibb alak) azt teszi: igaz, való (wahr, verus). — Azonos a jakut: *kirdik* v. *kirjik* = tör. كيرچك *gerček*-kel, mely mint névszó épen ezt teszi: igaz, való, (wahr, verus).

Ez állításom hangalaki oldaláról némi bizonyítást kíván. Teljesen megfelelő volna a jakut *kirdik*-nek magyar **kerdig* vagy bár **keldig* is; példákat kell tehát fölmutatnom arra, hogy a magyar nyelv *t*-hangok és ezekkel rokon hangok előtt, már régibb szókban is az *r* és *l* liquidákat elejtette. Mert ezen elejtés, hol csak mai tájéjtésben mutatkozik, de nem a derékköznelvben is (székely: *mett* = mert, *miét* miért, *mingyát* mindjárt, *vót* volt, *hót* holt stb.), tán nem terjed vissza azon korba, melyben *kedig*-et már *r* nélkül találjuk; főleg tehát olyan példa kell, hol különben egyező szóban a török-jakut megtartotta a liquidát (*r*, *l*), a magyarban pedig azt általában már nem találjuk. Ilyen példa magy. *hát* = tör. *ard*, mely gutturalis előhangot vesztett, épen úgy mint ezen második szintén ide tartozó példában: tör. *altı* = magy. *hat*, osztj. *khüt*; — magy. *négy* ebből lett: *nelgy* v. *nergy* úgy állván ellenében a tör. *dört*, hogy a vég *t*-nek a magy. *gy* felel meg, de az ez előtt való *r* már nincs a *négy*-ben; — a *hangya* = tör. *karınja*, jak. *kımırdagas*, karagasz *kamerska* (e szerint valószínű, hogy a tör. *karınja* e h. *karımja*, betűátcsereeléssel e h. *kamır-ja*): magy. *hangya* akár **harngya* volt a legközelebb megelőzője, akár **hamcrgya* (= jak. *kımırda-gas*), *hamagya*, *hamgya*, mindenesetre elejtette az *r*-et, dentalis hang (*d*, v. *n*) előtt; — magy. *húgy* stella = tör. *jıld-iz*, csuv. *şuld-ur*, jak. *sul-us*; — magy. *pocok*, *mocok*, tör. *balçık*; — magy. *föd-ni*, tör. *ört-mek* (v. ö. osztják *ede* födél, tör. *örtü*). — Az *r*-nek *t* és rokon hangok előtt való elejtése azonban itt-ott a törökben is mutatkozik; leginkább engedte azt lábra kapni, még a nyelvtani formák képzésében is, a csuvas (l. erről NyK. I, 367. l.); egyes gyökszókban is, egybetartva a törökkel p. o. *vuda*, tör. *orta* közép; *itti* v. *itti* a többi, tör. *artık*

több, jak. *orduk* (meglehet a magyar *egyéb* is ehhez tartozó); *tuvat* négy = jak. *tüörd*, tör. *dört* (*tuwart* helyett); *vid-üs* földni, az imént említett tör. *ört-mek* stb. — Azonban elég ennyi annak fölmutatására hogy csak *r* vagy *l* nélkül ismeretes magyar szók bírhatták *t* és rokon hangok előtt valaha ezen *r* és *l*-t; több ilyen bizonyítást hozhat még más áltaji nyelv egybehasonlítása, p. o. magy. *hid*, finn *silta*, *faggyu*, osztj. *polí* stb. — Magában a magyarban csak az egymás mellett álló *verdik* és *vedlik* (azaz : *verdlik*)-re figyelmeztetek még. — Abban tehát nincs nehézség, hogy egy hajdani **kerdig* (v. **keldig*) ezzé változhatott : *kedig*. — Továbbá hogy a *d*-vel való alak (jak. *kirdik* az eredetibb, a melyből a *ž*, *č*-vel való jak. *kiržik*, oszm. *gerček* elváltoztak, a hangfejlődés természetes menetén kívül, *kojb. kirtis* is mutatja, mely *t*-vel való. — Végre, hogy a *k*-hangú török végzet szintén még teljes *k* hanggal megvan a megfelelő magyar szóban, erre hasonló eseteket láthatni M. Ak. Értesítő, Nyelvt. oszt. II, 165.

A *kedig* (*pedig*) fent állított eredeti szóértéke mutatkozik 1) abban, hogy mint conjunctio adversativát a régi magyar litteratorok a latin *vero* kifejezésére használták, melynek etymologicus jelentését is nem lehetett nem érezniök. A latin *vero* is rendesen nem a mondat elején hanem valamely kiemelt mondatrész után áll; a *kedig* (*pedig*)-nek is ily elhelyeztetését bátran latinismusnak lehet tartani; 2) azon magyarosabb használatban, melynél fogva adversativ mondatnak elején áll, még pedig ilyenekben : „állítod, *pedig* nem úgy van“; „czivódnak, *pedig* jobb lenne egyetérteni“ (Gyergyai, Magy. ny. sajátságai 64.). — Itt a *pedig*-nek nem jut más szerep, mint bizonyítgatva emelni ki az ellenvetés igaz voltát; az ellenvetés mindig olyan alaptartalmú, a melybe az ellenmondat tartalma beléütközik; jól lehet tehát magyarázni a fentebbi mondatot így : „czivódnak; igazán (bizony, *fürwahr, wahrlich, meiner treu*) jobb lenne egyetérteni.“ A két ellenmondat logikai viszonya ugyanaz marad, bár megfordítjuk is a rendet : „jobb lenne egyetérteni, czivódnak“ vagy a mondatviszonyítást kitéve : „jobb volna *ugyan* egyetérteni, *de azért mégis* czivódnak“; ily helyt a német nyelv a *zwar*“-t használja (= *ugyan*), mely szintén nem egyéb mint „ze *wäre*“ : *zwar wäre es besser . . . und dennoch . . .*

A *kedig* (*pedig*)-hez régenten és még mai nap is nagyon szeret járulni *len* rag : *kediglen* (*pediglen*). — Ezen *lan, len* rag is azo-

nos a módhatározót képző tatár *lajın*, *lejın*, jak. *lın*-nel, melynek alapját a hasonjelentésű tat. *laj*, *lej*, jak *li*, *li*, csuv. *la*, *le* (l. Ny. Közl. II, 21) = magy. *lag*, *leg* teszi. *Kediglen* (*pediglen*) tehát *len* ragjánál fogva adverbium alakú is, ily jelentéssel: igazán, valóban (*igazlag*, *wahrlich*).

3) Schott V. „*Altajische studien*“ II. czikk. (A berlini tudom. akademia 1861-ki „*Abhandlung*“-jaiban). — Schott áltaji tanulmányainak első cikkét még Magy. Nyelvészet VI, 165. stb. ismertette meg; most a másodikból is, mely „hátulsó részt vagy tájat“ jelentő, s többféle időhatározót valamint szó- és mondatviszonyítót eresztő áltaji alapszókat tárgyal, ránk nézve érdekes tényeket emelhetünk ki.

Egy első csoportban szóba jő a magy. *késő* és *késni*, mely alakjára nézve legközelebb jár a tör. *kiç*, *geç*-hez, és temporalis jelentését az „utána, még hátul való“ localis jelentésből nyerte. Emez van még az alakilag egyező csuvas *khis*-ben (tkp. *khış*, a Ny. Közl.-ben eddig követett írásmódom szerint *hış*, v. ö. fent a 31 és 43. ll.); továbbá mong. *khoj(i)* hátul, késő, melynek *khoj* alakjától származnak *khojno*, *khojna* (hátra, később), meg mandsu *khono* adhuc, etiam. E szerint alapszóul tünteti föl Schott úr ezt: mong. *khoj*, *khoj*, hozzá csatolván még a csuv. *kaj*-t is (*kaj-la* hátra stb.). Ebből új névszóalakok keletkeznek: mongol *khoj-tu* hátulvaló, következő, a melynek *tu* képzőjét fölismeri a csuvas *kot*, tör. *küt*, *güt* (culus) vég *t*-jében; sőt igezők is: mong. *khoj(i)* mint igező „késni“, török *kajt*, *kajit*-mak revertor, meg jakut *khojutá* „elkésni“ (*khojut* v. *khojut* később, azután). E tények arra a kérdésre vezetnek bennünket, vajjon szabad-e a magy. *késő*-t (spät, serus) a *késni* igezől származtatni? vagy így kell-e taglalni e szavunkat: *ké-ső*, mely úgy volna képezve mint *el-ső*, *bel-ső*, *utol-só*, *al-só* stb. Úgy látszik, már fogalmánál fogva is, ezek sorába tartozik a *késő*, minthogy az egyszerű hely- és ebből elváltozva időviszonyi fogalom eredetibb, mint a csak ezen fogalmon alapuló igecselekvésé. Továbbá legalább *kajit* nyilván képzőt mutat, mely által ez igező az alapszóból (*kaj*-ból) származik, akárminek tartjuk is e képzőt (ha nem is verbum substantivum maradékanak, Schott úr szerint, mely a *kít*, *git* elmenni igében is megvolna); jak. *khojutá* nyilván csak a *khojut* kész adverbiumból származik. Meglehet azonban, hogy *késő*-ben nem *ké*-hez, hanem már *kés* alapszóhoz járult a *ső* képző, azaz hogy tkp. *késső* volna a teljes alakja. Mert különben

nem tudjuk szorosan fölfogni a tör. *geč*, meg csuv. *hiš*-hoz való viszonyát, miután ezekben nincs a magy. -só, -ső-nek megfelelő képző (mely szerepet különben a tör. *ki*, csuvas *hi*, *ghi* szokott vinni: *ev-vel-ki*, *bugün-ki* stb.); ezen alapszóból egyrészt, most már nem látható képzővel, a *kés-ik* ige *), másrészt a *kés-ső* (*késű*) névszó keletkeztek volna. — Mint a csuvas *hiš* (*khīs*)-nek legközelebb álló török megfelelőjét azonban nem *geč*-et, hanem *کیچ* *kīč*-ot tekintjük (hajó tatja, általában valaminek hátulsó része). — Egy magyar ige, mely talán szintén egy helyviszonyos alapszóból ered, ez lehetne: *köv-et-ni*. — Még egy kojbal-tatár ige, mely hasonló alapnak köszöni keletkeztét, ez: *burnîrmen* (tő: *burna*) „elül menni, megelőzni“ (*burun* orr és „das vordere“; *burunga* szószerint „der nase nach“ = nach vorn).

A második csoportban akadunk a magy. *de*-re is, a török *da*, *de* (és, is), *daha*, *dakhē*, *takī* (adhuc, rursum, etiam), mordvin *taga*, finn *tai* (*tahi*) vagy *ta* („vagy“ — de „meg, és“ is) tisztes társaságában. A *de*-nek mai adversativ jelentése, az „utána, s így hozzátevés“ alapjelentéséből fejlődött; azonban a török *dakhē*-nak is sokhelyt már adversativ kezd lenni, s magam vettem észre fordítás közben, hogy helylyel közzel magyar *de*-vel fordítható. — Az alapszó mindezekre nézve *taka*: épen így a finnben „pars postica“ (*ta'an*, *ta'aksi*, *taas* retro, iterum, v. ö. M. Nyelv. V, 242); mandsu *dokho* occiput. — A magyarban még a *tat*-ot (hajó-*tat*) is figyelembe lehet venni, ha az netán úgy alakult volna, mint tör. *göt*, csuv. *kot* (culus). — Hát ez: *tag-ad-ni*?

A 3-ik csoportban legelül a magy. *hát*-ot találjuk, melyről azt írja Sch. úr: „mint főnév“ „rücken (dorsum),“ mint particula „sonach, folglich“ s a feltételező *ha* kíséretében (*hát-ha*) a német „wenn nun,“ „wie aber wenn.“ Sch. úr nem akarja a következtető magy. *hát*-ot a *hát* = dorsum-tól külön gyökből származtatni. Ebben nem érthetünk vele egyet. Mert semmi esetre nem lehet a következtető *hát*-ot a *tehát*-tól elválasztani, mely régibben ezt tette: „akkor“ (*te-hát*, v. *tu-hát*) és melynek *hát*-ja egy „kor“-t jelentő *há* v. *hó*-ból ered, mely még más ragokkal is fordul elő a magyarban (*hé-be*, *hó-ba*, *idő-há-ra*). V. ö. e szó fejtegetését Magyar Nyelv. VI, 176. hol azt is mondtam, hogy a magában használt *hát*, a mint mai nyelvézetünk

*) Meglehet hogy *kés-s-ik* volt az, a miből *késs-ik*, *késik* változott el.

is mondja, ugyancsak *tehát*-ot ér, és ennek kihagyásos rövidültje. — A *hát* (dorsum) szóval rokon finn *hartio*, lapp *hardo* „váll“, mely jelentés rokon szókban a „dorsum“-jelentéssel váltakozhatik *); így p. o. a lapp *olke*, finn *olka*, eszt. *olla* = „humerus“ (maga a magy. *váll* is); de egyszersmind = tör. *arka* „dorsum.“ Továbbá egy a magy. *hát*-tal tör. *art*, *ard* „hát“, mely *rt*-vel levén, Sch. úr szerint az *rk* (*lk*)-val való *ark-a*, (*olk-a*)-val jóformán rokonnak tekinthető. Ettől mégis vonakodnánk, mert így a magy. *váll* (= *olka*, *olla*, *arka*)-nak a *hát* (= *hartio*, *art*)-tal való azonossága következne, a mit bajos lesz elfogadni; másodszor, ha ugyanazon egy nyelv látszólag egy fogalomra két különhangú névvel bír, nagyon valószínű, hogy épen valami különbséget akar tenni és kifejezni a két, bár egymáshoz közel álló, névfogalom között. Így a „pars postica“ jelentése csak az *ard*-ot illeti (*ard-im-da* utána, mögötte stb.), ellenben *arka* csak a gerinces kiálló hátrésznek vétetik: *at arkasí*, ló-hát, *bičak arkasí* kés háta. — A *hartio* *h-ját* *s* (= *sz*)-ből eredettnek tartja Sch. úr, mert találkoznak: finn *selkä* dorsum, *särkä* dorsum; tör. *sirt* hátgerincz, magyar *szirt* (nacken, genick). Következnék ebből, hogy a törökben *ard* és *sirt*, magyarban *szirt* és *hát*, finnben *selkä*, *särkä* és *olka* egyek legyenek, a mi ellen iménti észrevételünk szól. — Érdekes a finn *häntä* „cauda“ is, nem csak hogy az „után“ viszony kifejezésére használtatik (juokse sen *häntään* = fuss utána, tkp. farka után), és így = tatár *kin* (*kin-i-den* a parte postica ejus) mutatkozik; hanem azért is, mert *häntä*-től a „lupus“ épen úgy nevezetik *κατ' ἐξοχήν* *hännikäs*-nek „caudatus“-nak, mint magyar „fark“-tól *farkas*-nak. Hogy a *farkas* nem árja eredetű, bármily hasonló: szkr. *vrka* (*varka*), szláv *vluk*, *volk*, — ennek azt veti ellenébe Sch. úr, hogy a magyar szóban az *as* magyar képző van hozzáadva, s hogy *fark* igaz eredeti magyar szó = cauda. Még azt lehet hozzátenni, hogy az árja formák, melyek itt kérdésbe jönnek, *v*-vel kezdődnek, a magyar pedig ezt nem szokta változtatni árja szó átvételkor; legközelebb is tán a szlávtól vette volna (a honnét p. o. a *medve*-t is kapta); — ime *v*-vel kezdődő szláv szók: *vedro*, *vichr*, *večerja* stb. mind megtartják a *v*-t, nem változtatják *f*-fé: *veder*, *vihar*, *vacsora* stb. — Ez alkalommal a magyar *féreg* szót is ejti szóba

*) Analogiául hozza föl: spanyol *espalda* (váll), többesszámban *espaldas* (hát), tungúz *nuru* (hát), tör. *omuz* (váll, **omur*).

Sch. úr, mely = „vermis“ és „lupus.“ E két jelentés közül prioritást a „vermis“-nek ad, mert a *féreg* gyöke a vogulban tűnik elő, mint *për* „sich drehen, winden.“ Analogiátul szolgál a török *kurt* lupus, *aghaç kurdu* (baumwolf = raupe), csak hogy itt a „lupus“ jelentésnek jutna a prioritás. Ez mégis kérdéses lehet, mert kojbal-tatárban *kurt* csak „vermis“, szintén csuvas *khort* „vermis“, és „apis.“ A *féreg* szót különben az egér-ről is használják a székelyek.

A negyedik csoportban Schott úr a magy. *meg* (*mög*) áltaji rokonságát tárgyalja; de ennek ismertetését már, a hely szűke miatt, jövőre kell halasztanom.

4) *Tövisk, tövis* : A *tövisk* szóban, e mellett : *tövis*, a *k* nem csupa toldalék, hanem igen lényeges rész. Ugyanis *tövisk* nem egyéb mint a *tő* (*tű*) acus szónak kicsinyítő alakja s az *isk* a kicsinyítő képző, mely az igen közönséges tör. *čik*, *čik* kicsinyítőnek felel meg; más szóval, *töv-isk* e h. *töv-sik*, *töv-csik*. V. ö. a török kicsinyítőkről Schott, Altajische studien I. ismertetését (MNYelvészet VI, 166.). Vagy lehet *tövisk*-et úgy is nézni, hogy eredetibb *tövisk* helyett való, mikor aztán a *tövi* magának a *tő*, *tű*-nek tükrözné vissza hajdan volt teljesebb alakját. Ugyanis a *tő*, *tű* szónak gyökigéje nem lehet más, mint azon *tű-ni* (*tő-ni*) ige, melyet MNYelv. VI, 545. mint a magyarban meglevőt kimutattam = tör. *tik*-mek (szúrni); Régi magyar Passio, ed. Toldy 215. „nagy sokszor az töviskek az ő áldott lábait *meg-tüdesték* (*tű*-desni, mint *ver*-des-ni) vala.“ A török *tiken*, *diken* (tövis) nyilván a *tik*, *dik*-mek ige nomen agentise („szűrő“), s szintígy a magyar *tő*, *tű* ebből vonódott össze : *tövő*, v. *tüvő*, mely helyett *tüvő*, *tüvöl* is lehetett. Ennek mása volna a *tövi* ebben : *tövi-sk*. A *tövis* e szerint csak a *tövisk*-nek könnyebb ejtéssel való mása; *sk* (*sik*) nem megtoldott képző, hanem az *s* csonkult képző. Így, ha nem tudva is miért, helyesen és találóan mondta volna már Molnár Albert, Gram. Ung. (Hanoviae 1610.), 38. lapján : „Apocope contra est de fine literae aut syllabae amputatio, ut : *tövis* pro *tövisk* spina“ stb.

5) *Ezüst*. — Pott (l. Steinthal, Zeitschr. für Völkerpsychologie II, 121.) egyebek közt azt említi, hogy az összet. nyelvben (mely különben árja nyelv), *aevzist* (*s* = *sz*) „argentum“-ot jelent, s maga jegyzi meg : „womit in auffallender weise ung. *ezüst* zusammenklingt, so dass hier wahrhafte verwandtschaft vorliegen möchte.“ Mondhatnók inkább, hogy a két szó azonossága, s egyszersmind valami kölcsönvétel tűnik előnkbe. — Feltetsző mindenestre, hogy

a magyar nyelv az *arany* szót, hátrá kissé eltérő alakkal, közösen bírja a törökséggel: tör. *altun*, jakut *altan* (de jelentése „réz“), csuvas *ildim* (arany); nem így az *ezüst*-öt, mely tör. *gömsüš*, kojbal-tat. *kitmüs*, jak. *kömsüš*, csuv. *kitmül*. — Egy tekintetben közelebb jár a magy. *arany* alakhoz osztj. *sarňa*, *sorňa*; az ezekbeli *r*-nek tör. *lt*-hez való viszonyát azonban mutatja a cseremisiz *šörtňe*.

BUDENZ JÓZSEF.

KÖNYVJELENTÉSEK.

P. Vergilii Maronis Aeneidos liber secundus. Ex Ribbecki recensione recognovit et perpetua annotatione illustravit *Aemilius Thewrewk a Ponor*, Professor Budensis. Pestini. In aedibus Gustavi Heckenasti. 1863.

A kitől tavál Homér Iliása-t ismerteté meg Budenz József (Nyelvt. Közlemények I. 145. stb. l.), ugyanattól itt Virgilius megkezdett kiadását jelenthetjük. Lesz gondunk reá, hogy megismer-tessük, ha majd az egész második könyv a közönség kezében lesz.

Szótár C. Julius Caesar de bello Gallico és de bello Civili című emlékirataihoz, gymnasiumok és reáltanodák számára. Készítette *Bartl Antal* tanár a pesti kir. főgymnasiumnál. Pest, kiadják Kugler és Essman. 1863. (XVIII. és 236 lap. Ára nincs ki-téve.) A XVIII. lapnyi bevezetésnek tartalma: A) Caesar élete és iratai. B) Földirati adatok: I. Gallia, hosszabb czikk, II. Germa-nia, III. Britannia. C) Történeti adatok Galliáról. D) A rómaiak hadügye Caesar idejében: I. A seregnek felosztása, II. a hadsereg-nek fegyverzése, III. a hadseregnek felállítása és alkalmazása az ütközetben, IV. a seregnek alkalmazása megerősített helyek bevé-telénél (erre nézve figyelmeztetem a szorgalmatos szerzőt, hogy jó lesz az „oppugnatio repentina“-t és az „obsidio“-t „obsessio“-t a régi helyesebb szókkal, úgymint *ostrom* és *megszállás*-sal kitenni), V. a hadsereg alkalmazása erősített helyek megvédésénél, VI. a római hadsereg az útbán, VII. a római tábor, VIII. a római hadsereg hadi jelvényei és harczenéje. E) A gallok, germánok és britannok had-ügye. F) Időszámítás és hosszsmérték a rómaiaknál.

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv Szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok. Első kötet. — Pesten, 1862. Emich Gusztáv magy. akad. könyvnyomdásznál. — Ára 5 for. o. é. Előbeszéd 1—162 egész lap, a többi 1326 hasáb-lap.

Chrestomathia Fennica. — Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szokat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárusnál. Ára 1 for.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a Magy. tudom. Akadémia nyelvosztályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárusnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszti Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap. ára 5 fr. 25.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 fr. 25.

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 fr. 25.

Negyedik évfolyam, Pesten 1859 480 " " 5 ft. 25.

Ötödik évfolyam, Pesten 1860 560 " " 5 ft. 25.

Hatodik évfolyam, Pesten 1861 556 " " 5 ft. 25.

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten Osterlamm Károly könyvtárusnál.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

a folyó 1863-ik évre három füzetben jelennek meg; az első most adatott ki, a második júliusban, a harmadik novemberben fog megjelenni.

A „Nyelvtudományi közlemények“ értekező részében azon értekezések vannak, melyek az akadémia és a bizottság ülésében felolvasztattak vagy tárgyalattak. „Ismertető részök“-ben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről, s könyvismertetések úgy a bel-, mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismertető rész“ elfogad akárkitől bírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagyrétű ívet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 ffrt 30 kr. újpénzben.

Az előfizetési pénz alulírtához küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pesten 1863 aprilis 10-kén.

Eggenberger Ferdinánd,

m. akad. könyvtáros.

(Barátok-terén.)

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

MÁSODIK KÖTET.

MÁSODIK FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINAND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1863.

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

Növedék napló

19. 53 Sz. 7120

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

A MAGYAR *MEG* IGEKÖTŐRŐL.

BEVEZETÉSÜL: AZ ÁRJA NYELVEK NÉHÁNY ÁLLÍTÓLAGOS HATÁSÁRÓL A MAGYAR NYELVRE.

OLVASTATOTT AZ 1863. MARTIUS 30-KÁN TARTOTT AKAD. ÜLÉEN.

Igekötők, azaz az igével szoros kapcsolatban álló s a cselekvésnek nem csak hogyvoltát, de mivoltát is meghatározó irányadverbiumok használata, erősebben és bőségebben fejlődött ki a magyar nyelvben, mint más áltaji nyelvekben, s nem hiányoztak, kik a magyar nyelvnek ezen kiváltságát az árja nyelvek ráhatásának tulajdonították, a melyekben a praefixumos igék általában nagy terjedelmet nyertek. Így Žahourek (Die Fremdwörter im Magyarischen, 51. l.) azon magyar nyelvbeli jelenségek között, melyeket mint a szomszéd árja nyelvek ráhatásának eredményeit kellene tekinteni, az „az, a” mutató névmásnak névelővé (articulussá) válása, a superlativusnak a comperativusból „leg” által képeztetése, a futurumnak „fog” segédigével való kifejezése mellett, különösen az igéknek elválasztható praefixumokkal való összekapcsolását is hozza föl. Riedl társunk, kinek előadásai után, úgy látszik, indult Žahourek, Magyarische Grammatik-jának 19. lapján az igék megpraefixumozását ugyan nem, de a több említett jelenségeket szintén idegen árja ráhatásnak tulajdonítja. Nem tehetem, hogy néhány szót ne ejtsek a magyar nyelv történeti fejlődését illető ezen nézetekre, melyek úgyhiszem elhamarkodott és kissé félszeg, azaz igen nagyon csak az egyik félt néző ítéletet árulnak el.

Vegyük szemügyre legelőször az „az” mutató névmásnak articulussá válását. Valamennyi árja nyelv elejétől fogva bírt távolra mutató névmással, de tudvalevőleg nem valamennyiben vált ez név-

elővé (articulussá): jelesen csak a görög és német nyelvekben, de nem a szanszkrit, perzsa, latin, szláv nyelvekben (legfelebb még a latinnak újkorú utódaiban — a román nyelvekben). Mindenesetre csak olyan árja nyelvet lehet avval vádolni, hogy a magyar az-nak articulussá válását okozta, melynek magának is articulussá vált az „az”-féle mutató névmása, s mely ezenkívül vagy irodalmi vagy közéletbeli közlekedés útján az élő magyar nyelvvel valóban érintkezett is. Tehát már a latin nyelv, melynek a hatás gyakorlására főleg az irodalmi út volt nyitva, bizony nem okozhatta azt, mert magának sincs articulusa. A közéletbeli közlekedés útján leginkább a szlávsnak lehetett hatása, minthogy tudvalevőleg a magyar nép nyelve idegen szót legtöbbször a szláv nyelvekből vett át kölcsön; ámde a magyart körülvevő szláv nyelvek egyikének sincs articulusa, — hogy válhattott volna hát miattok azzá a magyar „az”? Hogy a németiségnek is oly kiterjedt és szoros közlekedése volt volna a magyarul beszéllőkkel, az idegen eredetű magyar szók áttekintése mellett nem hihető; mert a szlávhoz képest aránylag kevés német eredetű szó honosult meg a magyar nyelvben. Ámde engedjük meg, hogy a németiség is úgy hathatott volna a közéletbeli magyar nyelvre mint a szlávsnak, de jegyezzük meg, a közéletbeli nyelvre, nem az irodalmira, a melytől őt a latinság teljességgel elzárta. A németnek volt articulusa; indíthatta tehát a magyarul beszéllőt arra, hogy ő is engedje azzá válni az ő az mutató névmását. Legyen. Ámde ennek csak úgy volna értelme, ha azt képzelnök, hogy a magyarul-beszéllő a német beszédet mintául tekintvén, ennek minden részletét szolgálilag fordítva utánozta még akkor is, ha csak a magafélékkel beszélt. Ez természetesen képtelenség már azért is, mert felteszi, hogy az egész magyar nép tudott és értett volna német nyelven is; képtelenség azt föltenni akár csak azon néhány magyarról is, ki megtanúlhatott németül; képtelenség végre az is, hogy azon néhány német után, kik magyarul úgy a hogy megtanúlhattak és beszélhettek, egy egész nép utánózva indult volna — a maga nyelve rontására. Nyelvrontó utánzók, kik saját nyelvök eredeti szavaival is rosszul élnek, legelőbb a litteratus emberek között szoktak támadni, és csak írataik által szivároghat lassanként valami a nép, az élet nyelvébe is; az élő köznyelv, a beszéllő (nem író) nép, ha idegen nyelvekkel érintkezésbe jő is és azoknak hatása alól magát el nem vonhatja, egészen másnemű hatást szokott azoknak ma-

gára engedni : t. i. az új fogalomanyagot, melyet saját kész szavával ki nem fejezhet, egyenesen átveszi; mert maga a nép nem igen hajlandó nyelvészkedő szócsinálásra, sokszor még akkor sem, ha azt a maga nyelvelbeli szókészlettel nem nagy bajjal eszközölhetné. Innét p. o. a magyarban az igen számos szláv szó. Mondjuk, hogy idegen anyagszókat vesz át a beszéllő nép, melyek egyes, rendesen névszó-fogalmak kifejezésére szolgálnak, s melyekre többnyire szüksége is van; de nem formális elemeket, melyek saját nyelvében is megvannak, megvannak a vele beérhetésig, mert a közbeszéd nem mozog oly mesterkéltséggel és feszes formákban, melyek új idegen formális elemeket szükségessé tennének; még kevesebbé teszi pedig a beszéllő nép azt, hogy egy idegen formális szónak értéki elváltozását egy megfelelő saját formális szavával utánozva kövesse. Ezeket tekintve, nem nagyon szerencsésnek tarthatjuk azon nézetet, hogy akár a német nyelvnek mutató névmásból elváltozott articulusa kedvéért a magyarul beszéllő nép (mert csak ez tehette) szintén articulussá engedte volna elváltozni az mutató névmását, s minden esetre nagyon elhamarkodottnak lehet mondanunk e nézetet, melyet még annak meggondolása sem előzött meg, hogy melyik nyelv hathatott e tekintetben a magyarra, és miképen hathatott? — A dolog egyszerűen így áll : a németben és egyéb néhány árja nyelvben egy mutató névmás lett articulussá, szintígy a magyarban; ez úgy van, mint ha azt mondjuk : Bécsben van tűz, a melyből füst ered; Pesten is van tűz és füst ered belőle; ekkor még senki sem fogja azt képzelni, hogy a pesti füst a bécsi tűzből ered, vagy csak azért ered a pesti tűzből, mert észrevette, hogy a bécsi füst is a maga tűzéből ered. Az articulushoz, a hol keletkezik, a maga természeténél fogva csak mutató névmásból eredhet, úgy mint a füst csak valamely tűzből; de azért nem lesz szükségképen minden nyelvben mutató névmásból articulushoz, épen úgy a mint füst nélkül égő tűz is van. Tehát abból, hogy nem minden áltaji nyelvben van articulushoz úgy mint a magyarban, még koránt sem következik, hogy a magyar nyelv articulusos volta áltajiatlanság; eodem jure azt lehetne állítani, hogy a görög és német nyelvek abban áltajatlanok, hogy articulusok van, mert nem minden árja nyelvben van az. De nem is áll a magyar nyelv az ő articulushoz oly elszigetelten az áltaji nyelvek között; hiszen a mordvin nyelvnek van valóságos articulusa, mely hátúlról csatlakozik a névszóhoz, mint az oláh és skandináv nyelvek articu-

lusa; a törökben is az *ol* („az”)-nak névelői értékkel használtatásának mutatkoznak már nyomai, a mire M. Nyelvészet VI, 57. figyelemztettem. E szerint a fent említett nézet egyoldalú ítéletből indulónak is mutatkozik, mert nem tekinti az *altera pars*, az altajiság tünetényeit is. Meglehet e mellett, sőt igen valószínű, hogy a magyar nyelvben csak pannoniai létele alatt fejlődött az *az* mutató névmás úgynevezett articulussá; ámde nem volt-e szabad a magyar nyelvnek, egészen az általános nyelvfejlődés rendével egyezően oly jelenséget fejleszteni ki, melyre a megkivántató elemek megvoltak s melyre szükségét is érezhetett és csakugyan érzett? Ilyen jelenségek magyarázata végett valóban csak egyoldalú ítélethez való hajlandóság folyamodhatik mindjárt az idegen nyelvek hatásaihoz, mint kész kényelmes bajbólsegítőkhez, semmit sem gondolva avval, hogy quod uni justum alteri aequum, midőn egyik nyelvfajnak mintegy privilegiumul ismeri el azon szabadságot, hogy ön-ösztönéből és természetéből belső fejlődését még folytathassa, míg erre nézve a másfajú nyelvet az előbbinek mintája utánzására szorítja. Vagy tán nem fejlődtek és változtak igen nagyon az árja nyelvek is még történeti korban, még sokkal különösebb jelenségeket állítván elé, mint a milyen egy az mutatónévmásnak articulussá válása, teszem a felnémettségben a *ge praefixum*nak a part. perf. pass.-hez csatoltatása, mikor különben az ige nem jár is ezen praefixummal, miről se a gót se az éjszaki alnémettség nem tudnak; vagy a szláv nyelvekben a futurumnak *budu* (*buđem*) stbivel való körülírása, holott az ószlávban az egyszerű képzős futurumnak még nyomai vannak, s ugyanaz még a legközelebről rokon litvánban létezik stb. — Ha tehát szabad az árja nyelveknek önnagokból ily jelenségeket teremteni elé, miért ne legyen szabad és ne lehessen a magyar nyelvnek is még olyanokat is kifejleszteni, a melyekről akár nem is tudna más áltajifajú nyelv. — Azért ne higgye senki, hogy általában különfajú nyelveknek, melyek egymás szomszédságában élnek, vagy irodalmi úton érintkeznek, minden egymásra való hatását tagadni akarjuk; csak azt tartjuk, hogy ily hatások felvétele igen óvatosan meghányóvető ítéletet kíván, és határozott bizonyítékokkal ki kell mutatni minden egyes hatást, a mi közben, ha csakugyan valamely nyelvben természetéből, azaz organismusa rendes működése és fejlődéséből nem folyható idegenszerűségeket fogunk találni, azokat, úgyhiszem, leginkább a mesterséges irodalmi fejlesztésnek fogjuk tulajdonít-

hatni, mely a nyelv ősi törzsfájába egyes idegen ágacskákat is jó szándékkal ugyan, de sokszor ügyetlen kézzel oltott be.

Áttérve az állítólag a szláv *naj* hasonlatosságára *leg* által a comparativusból képezett magyar superlativusra, a mondottak után csak azt kell némileg megmutatni, hogy lehet-e a superlativus általános nyelvfejlődés szerint a comparativussal összefüggésben, és vajjon a magyar *leg* csakugyan a szláv *naj* megfelelő hasonmásának mondható-e? — Az írja nyelvekben vannak eredetileg külön comparativusi és superlativusi képzők: skrit *tara*, gör. *τιρο* vagy skr. *iáns*, gör. *ιωρ*, lat. *ior*, gót *ôz* (*ôs*), ófelnémet *ôr* (comparativus) és skr. *tama*, lat. *tumo*, *sumo* (*timo*, *simo*) vagy skr. *îsta* (*ista*), gör. *ιστο*, gót *ôst*, ófném. *ist* vagy gör. *τιρο* (superlativus); litvánban: *esni* (comp.), *iausia* (superl.). Már ezen superlativusi képzők között van több olyan, mely egyenesen alapúl vesz egy comparativusit: skr. *ista*, gör. *ιστο*, gót *ôst* össze van téve az összevont *iáns* comparativusi és egy új *ta* képzőből (*is-ta*, *ισ-το*, *ôs-t*); szintígy lat. *is-sumo* e helyett való *is-tumo*, előrészében ugyanazon összevont *iáns* = lat. *ior* (*ios*, *ius*, v. ö. *mag-is* e h. *magius*) comparativusi képzőt mutatja. Még azt is tekintetbe lehet némileg venni, hogy a román nyelvek a comparativuson eleibe tett articulussal superlativust értenek. Ezeknek ellenében az áltaji nyelvek terén is a comparativus és superlativus között a legszorosabb és szembeszökőbb összefüggés mutatkozik a finn nyelvben, *empi* (*empa*, comp.) és *in* (*impa*, superl.) képzők között. — Azonban előbb még arról kell némileg tisztába jönnünk, hogy mi értéke lehet eredetileg a comparativusi és superlativusi szóalakoknak, melyeknek mai értéke nyelvtudatunkban már annyira kategóriává vált, hogy már nem is tudunk jól számot adni rólok. A comparatio és superlatio (hogy úgy mondjam) jelentésértékei tudvalevőleg viszonyos értékek, melyek csak egy másik kifejezett vagy ki nem fejezett (de akkor hozzápótolni való) factor által nyerik teljességeket; így a comparativus mellett álló latin, szanszkrit ablativus, görög genitivus (vagy helyette *quam*, ῥ-vel construált mondatrész), régi magyar *től*-es alak (tőlem nagyobb, attól nagyobb) — tesz azon kiegészítő tagot, mely a comparativusi szóalak értékét a mai nyelvtudatunk szerint való kategóriává egészítik ki. Hasonlóképen a superlativus mellett a genitivus partitivus vagy hasonló praepositionalis vagy postpositionalis kitételek. Mert hogy nem magában a comparativusi alakban rejlik a fő momentum, mutatják a

török nyelvek, melyek külön comparativusi alak nélkül mégis ki tudják fejezni a mi comparativusi kategoriánkat, ilyformán : „ő tölem (indúlva ki, tekintve) nagy“ azaz : „ő nálam nagyobb“; itt az ablativusi (*benden*, tölem) viszonyításnál fogva csak egy „*κατ' ἐξοχήν*“ való nagyság“ értetik, és ez a „*κατ' ἐξοχήν*“ valóság nem egyéb mint az egyszerű positivusi fogalomnak nyomatékosítása, a milyen a mi „igen, valóban, csakugyan“-féle adverbiumaink által fejezhető ki, de különös képző által is kell, hogy kifejezhető legyen, épen úgy a mint másrésről így kifejezhető a kicsinyítés. Ilyen magában csak nyomatékosító képző általában a comparativusi képző, meg a superlativusi képző, mely, mint láttuk, sok nyelvben külső alakjával is a comparativusin alapszik s így csak bővebben fejezi ki a positivus nyomatékosítását. Ismereteseek az úgynevezett nagyító képzők, melyek többnyire főnévi alakokat képeznek. Ezek közül, a mit észrevenni nagyon érdekes, az orosz *ище* (*išče*) alakilag (mert *ище*-ből eredő) ugyancsak a skr. gör. ném. *išta*, *ιστο*, *öst*, *ist* superlativusképzővel egyező; így egy szláv nyelvben is volna még nyoma superlativusképzőnek, melyet a szláv nyelvek épen azért ejtettek el (hihetőleg csak bírtak volt a több közül egygyel), mert ezen alak értéke eredetileg nem különbözik vala lényegesen a comparativusétól, a mire még meg lehet jegyezni, hogy a skr. *tara* is (comp.képző) gyakran a mi superlativusunk értelmében használtatik. Ilyen tulajdonságnagyító vagy nyomatékosító képzőt kell látnunk a török *rak*, *rek* (csuvas *rah*, *reh* v. *darah*, *dereh*)-ben is, mely az egyszerű positivus helyett hasonló constructio mellett használtatik : „ő tölem nagy (*böjük*, csuv. *puzik*)“ vagy „ő tölem nagyobb (*böjükrek*, csuv. *puzikrah*)“; annyival inkább mert *ah*, *eh* a csuvasban általában nyomatékosító rag (l. Ny. Közl. II, 59—62) és nem valószínűtlen, hogy ez a *darah*, *dereh*, *rah*, *reh*-ben lappang, úgyhogy „vul mandan *puzikrah*“ eredeti érték szerint tkp. „ő tölem *valóban nagy, csakugyan nagy*.“ A superlativus azonban a török nyelvekben épen úgy, mint a compar. az első mód szerint (ő tölem nagy) nem képző által, hanem a nyomatékosítást kifejező valamely adverbium által adatik, p. o. *en* (*eng*) *böjük* legnagyobb, csuv. *čin puzik*, tkp. igen nagy, valóban igazán nagy; de miután hasonló nyomatékosítás a comparativusi képzésben is foglaltatik, ezen alak is igen alkalmas arra, hogy ilyen adverbium által még hathatósban nyomatékosítsák.

Most már tudjuk, hogy a superlativusi képzős alak, ere

deti értékénél fogva a comparativusitól nem különbözik lényegesen, s az egyszerű positivusitól is csak a benne kifejezett *κατ' ἐξοχήν* valóság vagy nyomatékosság által, mely azonban mint accessorius elem a kellő constructio mellett el is mellőzhető, oly annyira, hogy csak egyszerű positivus is elégséges; továbbá hogy a superlativus, a hol külön képzője nincs, vagy a positivusi egyszerű vagy a comparativusi alakból és eleibe tett adverbiumból készül.

A magyar nyelvben, a RMNyelvemlékek tanúsága szerint, mielőtt a *leg*-es comparativus, superlativusi értékkel általánosabban lábra kapott, ugyancsak a comparativus, eleibe tett *mentől*, azaz *mend-től* (mindtől) v. *mendenektől*-lel, (p. o. *mendől nagyobb maximus*) volt divatban, mely superlativusi kifejezésmód egyes példákban mai napig is fenmaradt (*mentől hamarabb*); a szláv nyelvekben hasonlóképen *naj* által készül comparativusi alakból superlativus. Volt-e tehát a magyar nyelvnek arra való igyekevése, hogy e tekintetben a szlávtság után induljon? Azt hiszszük, épen nem. Mind a kettő, a magyarság és szlávtság, egy éreztető nyelvfejlődési szükségetet elégitett ki, hasonló elemek alapján hasonlóképen, de mégsem egyazonképen. A szláv *naj* mindenesetre nem etymologicus hasonfele a *leg*-nek, mert amaz *na* (rajt, rá) praepositíóból származván, körülbelöl = „fölötte“ (l. Bérnolák szláv szótárát, és Bopp, Vgl. Gr. 2. kiad. II, 49. l.); s így ugyancsak alkalmas nyomatékosító adverbiumnak; a magyar *leg* pedig, mely már régóta használtatott nyomatékosító adverbiumnak, nem comparativus előtt, p. o. *legitt*, *legott*, etymologice nem lehet = „fölötte“, sőt Révai és Jászay-val (l. RNE. III, 322.) azt eredeti melléknévnek kell tartanunk, mi főleg a *leges-leg* (v. ö. *teljes-tele*) alak által bizonyossá lesz, s jelentéséül még mai tájnyelv szerint (*legesül* stb., l. RNE. III, 322.) ez jár: „főként, kiváltkép“ — a mi szintén superlativus kifejezésére igen alkalmas nyomatékosító adverbium. Ha szabad egy hasonlító conjecturát kockáztatnom, azt vélem, hogy *leg* a török *ilik*-nek felel meg, elül csonkultan, mely = „első, elül való, a mi elül van“ — s jelentésére nézve egyezik a skr. *pra* tövel, melytől szintén az „első“ képeztetik (*pra-thama*), de mely nyomatékosító praefixumúl is szolgál „kivált, ugyan“ értelmével, p. o. *pra-bala praeválidus*, *praepotens*, *pra-časja prae-laudandus*, *pra-vîra (prae-vîr)* hős stb. Így legnagyobb tkp. ez volna: *vornehmlich* v. *vorzüglich* nagy, csakugyan-nagy (l. fentebb a comparativusi alak eredeti értékéről). A *legelső* meg olyan kitétel

mint *egyes egy, véges vége, teljes tele*; maga az *első*, értelmére nézve, már superlativusnak vehető. Különben figyelmet érdemel, hogy a *leg* positivusi alak elé is ragadhat, ha a 3. birtokosraggal van: *legjava* (a legjavából), a *legszebbiből* (Krizsa, Vadrózsák 457.). A magyar nyelvnek nem kellett ugyan, de szabadságában állott a superlativus-nak nyomatékosítás által emelendő alapjául venni a már nyomatékos comparativusi alakot; a mit bizony nem azért tett, mert a szlávság tette, mert azelőtt is már a *mentől*-lel csak comparativust használt; inkább, ha nem is komolyan, vádolhatnók a szlávsgót avval, hogy miért ejtette el a maga külön képzővel való superlativusát, a melylyel a nagyobb számú árja nyelv, és köztük a közel rokon litván tanúsága szerint mindenesetre birt, a mi csakúgy hebehurgyán ítélve úgy tűnhetik föl, mintha a szlávság újabb superlativusával a magyar után indult volna. — Hogy végre a magyar nyelv a *mentől* nagyobb-fele superlativust lassankint a *legnagyobb*-félével cserélte föl, annak az lehet az oka, hogy amaz sokszor alkalmatlanná válik, p. o. ebben: ő közülök legnagyobb helyett kissé alkalmatlan volna: ő közülök mentől nagyobb — és csakugyan a *mentől*, *mentül* (alkalmasint a helyette használató *minél* is tkp. *mindnél*: minél előbb, mentől előbb) ma már csak ki nem tett relatio comparationis mellett találkozik. E szerint igen hihető, hogy egy ideig a *mentől*-es és *leg*-es superlativusok egymás mellett egyenlően használtattak a magyar nyelvben, épen úgy mint a szanszkrit és görögben kétféle képzőjű superlativus és comparativus van, vagy mint p. o. a cseremiszbén kétféle nyomatékosító adverbium szolgál a superlativus kifejezésére: *piš* v. *proc* (positivus mellett) vagy az osztjákban: *íah*, és *patlágívet* (= „mentől“); a mint aztán lassankint az egyiket el kezdte ejteni, azt tartotta meg főhasználatban, a melyik mindenesetre kényelmesebb, alkalmasabb vala. — Elég ennyi annak megmutatására, hogy a magyar nyelv *leg*-es superlativusa kifejlesztésében épen nem szorult szláv analogiára és mintára, s hogy valóban nem is indult ilyen után, s méltán mondhatjuk, hogy az ilyesmit tartó nézet csak elhamarkodott ítéletből eredhet *).

*) Torkos Sándor szerint (MNyelv. I, 223. az ormányságban Baranya megyében a superlativus nem *leg* hanem *náj*, *něj* által fejeztetik ki: *náj* naobb (legnagyobb), *nějszebb* (legszebb). Ez csakugyan a szláv superlativ-adverbium átvétele, mely nagyon különbözik a szláv *naj* magy. *leg* által való állítólagos utánzásától, sőt épen azt mutathatja, hogy a *leg* nem

Inkább egyoldalúság tűnik előnkbe azon harmadik nézetben, hogy a magyar *fog*-os futurum szintén árja minta után keletkezett. — Az árja mintaadók itt megint csak a szláv és német nyelvek lehetnek, melyek hasonlóképen *werden* és *byť* igék által képezik a futurumot infinitivussal. Itt legelőször azt emelve ki, hogy *fog a werden*, *byť*-nak nem etymologicus megfelelője, s hogy a régibb magyar nyelvben (az oroszán *ordítani foga*) megvan már segédigei functiója, még akkor kissé más, de közel rokon értékkel („kezd, neki kezd, neki indul”), főleg arra kell figyeltetnem, hogy a segédigék alkalmazása korántsem az árja nyelvek valamely praerogativuma, s azok valamelyikének p. o. magyar nyelvben határozottabb kifejlesztése korántsem megsértése e nyelv természetének. A török nyelv a *tur* (ál-lani) igét a derékigének egy gerundiuma mellett egy határozott praesensalak kifejezésére fordította, mely segédigés praesensalak az oszmani-törökben már most csak a segédigének a hangrendhez nem illeszkedése által ismerszik meg összetételnek (*gele-jor-um*, *jaza-jor-um*); a finnben ugyancsak *saan* fogok, kapok, és *tulen* (jövök) van a futurum kifejezésére (MNyelv. VI, 89. és Hunfalvy, Finn Olvasók. I, 46.); a vogul *pätém* (fogok, kezdek) a jövőt is kifejezi (l. Hunfalvy, Vogul monda, 1859. Ak. Értesítő 381.); s a ki a mindenféle segédigék nagy bőségét akarja látni, olvassa csak a a kojbál-tatár hösmondát (ugyancsak eredeti textust) Castrén kojbál grammatikájában. Itt csak tárgyunkat érintő két példát idézek: (174. l.) *Alten Kan molet kaleien kab-alep üs-telig ölaktang mojnien kizergü-dör* Alten Kan aczél kardját fogván a három éves fiútól nyakát (szószzerint) elvág-ni-i-n-d-ül, a mi csakugyan a. m. el akarja vágni, er *macht sich daran*, hozzá fog — az elvágásra; itt még nem teljes futurum tűnik ki, hanem a tette *készülés*, neki *kezdés*, úgy mint a magyar *fog* a régi (ordítani *foga*)-használatban; megint 176. l. kérék Kúkat tangdók *kilergü-dörlür* negyven Hattyúnő holnap reggel jö-n-i-n-d-ül n a k, azaz már csakugyan *fognak jöni*; folytattatik a textus még több futurummal, melyek a praesensalakokkal, mely futurumot is jelenthet, fejeztetnek ki; de a *tangdók* (holnap) világosan mutatja a *kilergü-dörlür* igaz futurumi voltát (szintígy 177. ségarga-

ily utánzásból ered; s mily különbség van ezen *náj*, *něj*-nek szűk határu földcséje és a magyar *leg*-nek a legtisztább magyarság közt szél-tiben terjedő s több század óta főnálló birodalma között!

đörlär werden hervorkommen); hasonló 171. (az öreg férj mondja feleségének, hogy nincs gyermekük rokonuk, tehát, ha majd meghalnak, jószáguk mások kezébe *jut* azaz fog jutni; e határozott futurum így adatik): ip toldera ézebes él donni *bolep parer* — a ház tele jószágunkkal, idegen népe fog lenni, tkp. lenni-megyén, levésre nekiindul. A kojbal-tatár pedig valóságos segédigés és igazi futurumot képezvén, ezt nem annyira szükségből teszi (mert van neki még két egyszerű futurumalakja), mint a segédigével éléshez való hajlandóságból, a mi még inkább meggyőzhet arról, hogy e nyelvjelenség áltaji nyelvünk természetén épenséggel nem esik kívül. Már most a magy. *fog*-os futurumot tekintve, lehetnek kik azt irodalmi termésnek vallják, minthogy népünk nyelvében nem nagyon használtatik. Legyen; de vegyük ám fontolóra, hogy nem a nyelvújítás korabeli irodalom szüleménye, hanem már Molnár Albert írhatta Gram. Ungaricája (Hanoviae, 1610.) 89. lapján ezt: „sic etiam futura, ubi necessitas postulat, formantur per verba *fog* capit, *kezd* incipit addita infinitivis, ut: *lát*ni *fog* videbit, *fog* kérni petet, *el kezd menni* abibit“; hogy a nép csak azért él a praesens alakkal futurum helyett, mert rendesen oly egyéb határozókkal fűzi a beszédet, melyek az időnek futurum voltát magától értetik. De azért nem ismeretlen előtte, és épen az, a mit Lörincz Kár. (MNY. VI. 227.) a háromszéki *fog*-ról mond, hogy a nép ugyan használja, bár kissé más értelemmel*) a talánság némi színezetével, arra mutat, hogy nem légből kapott, hanem ugyancsak a nép nyelvében termett, és egyéb nem marad hátra, mint azon jelentési átmenetet jelölni meg, mely a *kezd*-féle *fog*-tól a futurumi *fog*-ra van. Ez nagyon egyszerű; fentebb is látánk hasonlót a kojbalban, és a finn *saan* meg vogul *pätém* is tanúskodnak az átmenet lehetősége mellett. Ha ezt mondom: „írok neki“, ezt úgy lehet érteni: „(most) írok neki“ vagy: „(majd) írok neki“; ez pedig: *fogok* neki írni“, előbb azt tette: „ich mache mich daran ihm zu schreiben“ azaz „írni készülök, akarok írni“, — oly kitételek, melyek a cselekvés még be nem álltát foglalván magokban, implicite a jövő időbe utalják azt. S így, ha a magyar nyelv (akár csak az irodalmi, de még nem az újítólág rontó) a

*) Azonban ezen mondatában: meg fog érni, ha tartós meleg lesz — a *fog* alak csakugyan futurumra vonatkozik. Kríza, Vadrózsák, szerint: mit *fogsz* beszélni = mit *kezdész* beszélni. V. ö. 30. lapon a 43. dalban: *leány kérni fogok menni*.

futurumnak határozott kifejezésére, melyre (még nem is idegen nyelvek kedvéért, hanem a maga értelmének tiszta és félreérthetetlen kimondására) bizony sokszor kellett szükségét éreznie, a már segédigéül használtató *fog*-ot fejlesztette ki arra való eszközzé: ezt igen szerencsésen és mintegy a nyelvgenius sugallata szerint tette, mely alkalmasint azt is sugallotta neki, hogy már most a *fog*-nak kezd-féle értékét ejtse el, a mint el is ejtette, hogy az új érték háborítatlanul és erősen kaphasson lábra. — Láttuk tehát, hogy nem a ném. *werden*, szláv *byť* után indulva készülhetett a magyar *fog*-os jövő, mert ez mégis csak más mint a legújabbán fölmerülgető „el lőn fogadva“ félék: s a ki mégis azt akarja hinni, annak egyenesen azt kell tartania, hogy a magyar nyelven beszéllők és írók a határozottan futurumi időviszonyt nem tudták magoktól is fölfogni és annak kifejezését néha szükségesnek érezni.

Elértünk fő tárgyunkhoz, az igekötőkhez. Tudva van, mennyire szeret a magyar nyelv azokkal élni; tekintsük csak az *el, meg, be, ki, föl* igekötőket. Tudva van az is, mennyire szeretnek az árja nyelvek ilyenekkel élni, a legrégibb kor emlékeiben fönmaradt szanszkritól kezdve a mai nap élő különféle árja nyelvekig. Vajjon azért a magyar nyelv a maga igekötésének kifejtésében a szomszéd árja nyelvek, jelesen a latin, szláv és német nyelvek mintája után indult-e? Azon nézet, mely ezt tartja, szerintünk szintén elharmarkodva ítél, s különösen nem különböztet jól a tények részleteiben.

1) Azon szócskák, melyek az árja nyelvekben úgynevezett verba composita képzésére az igék eleibe ragasztatnak s akkor praefixa verbalia nevet viselnek, nagyobbbrészt helybeli (*localis*) irányt jelelő formális szók, melyek nagyrészt praepositíók szerepét is vivén, az igék előtt valóságos igehatározók értékével bírnak. Ilyen igehatározóknak oly igékkel való összekapcsolása, melyek valamely mozgásra vagy arra visszavezethető cselekvésre vonatkoznak, szintoly egyszerű és természetszerű, mint ha az igehez akármely más anyagi fogalmú igehatározás járul, mely egyenes eredeti jelentésén kívül egyebet nem jelenthet, épen úgy mint az említett első fajú összetett igékben is a praefixumok csak tisztán helyirányi jelentéseket láttatják, a nélkül, hogy más jelentési funkciónak eszközévé váltak volna. Ilyenmü igehatározást, akármely nyelv, semmit sem gondolva a másikkal se annak mintájára nem szorúlva, maga vihet

véghez, ha az illető irányadverbiumok rendelkezésére állanak; így p. o. a milyen egyszerűek és egyenesen világosak skr. *pra-čar* elé-lépni, *ut-sthā* föl-állani, föl-kelni, *ni-pat* le-esni, *prati-dā* vissza-adni, vagy lat. *pro-cedere*, *re-stituere*, *ex-ire* stb., szintoly egyszerűek és egy cseppet sem különöseks p. o. török *jokarı* *čikmak* fölhágni, föl-menni, *dışarı* *čikmak* kimenni, *içeri* *girmek* bemenni, *karşı* *komak* e n t g e g e n s e t z e n , *ardına* *düşmek* utána eredni, futni, tkp. esni, n a c h l a u f e n , skr. *anu-dhāv*), *önüne* *düşmek* eleibe kerülni, *aşaghı* *düşmek* leesni, *aşaghı* *oturmak* leülni, *ileri* *gitmek* előremenni, eléha-ladni, tatár *arkan* *barmak* hátra menni (Troj., *arka* hát) stb. S hogy a magyarban vannak ilyen irányhatározó adverbiumok, nem kell mondanom; vannak más áltaji nyelvekben is, lásd p. o. a vogulra nézve M. Nyelv. V, 243. Hunfalvy fölhozása szerint, a csuvasra Nyelvt. Közl. II, 43. Ha tehát a magyar csakugyan használ ilyen irányhatározókat mint igekötőket, melyeknek egyenes eredeti irány-jelentése megmarad, ebben egy cseppet se kellett neki valamely árja nyelveknek az ő eljárásokat utánoznia, ép úgy mint a töröknek nem a fentebbi példákban. Csak egyet kell itt megjegyezni, hogy miért élnek itt is az árja nyelvek bővebben praefixumaikkal mint az áltajiak, p. o. a török, irányhatározóikkal. Ennek részint az az oka, hogy ezekben több töige van, mely bizonyos irányjelentést már magában foglal, a mi által annak adverbialis kitétele fölösle-gessé válik, így p. o. a tör. *girmek* már magában is *be*-menni, *gitmek* *el*-menni, *geçmek* *át*-kelni, *át*-menni (tat. *ötme*k), csuvas *togh-as* *ki*-menni stb.; ezen, hogy úgy mondjam, irányos igék aztán a nyelvnek új módot nyújtanak gerundialis határozással fejezni ki azt, a mit más nyelv névszóból eredt helyadverbiumokkal fejez ki, p. o. csuvas *kirze* *ükre* *be*-esett, *tohsa* *ükre* *ki*-esett (tkp. bemenve, kimenve esett), koj-bal tat. *segab* *kilde* eléjött, kijött (tkp. kimenve jött). De azért még ily irányos igék mellett is elfér még egy megfelelő irányadverbium, nyomatékosításul, kivált minthogy idővel ily igék irányjelentése gyengébben éreztetik, p. o. tör. *içeri* *girmek* v. *aşaghı* *inmek* (alá-le-szállni), magy. *eléhaladni*, *eredj* *el*, *egybe* *gyülni*, csuvas *perle* *hodişne* egybecsatlódott (= egyesült). stb.

A magyar igekötők nagy része olyan, mely mindig megtartja egyenes eredeti irányjelentését, úgy hogy a velök összekötött ige nem jár más jelentéssel, mint a mely az irányadverbiumból és az egyszerű ige jelentéséből együttvéve ered; jelesen a *rá* p. o. *ráesni*,

ráfizetni stb., a melyek rendesen egy *ra*, *re* ragos tárgyszóra is vonatkoznak, úgy hogy maga az igekötő csak a tárgyszónak, az igecselekvés irányulásának határozottabb kiemelésére szolgáló, előleges vagy utólagos ismétlése, a mint p. o. egymás mellett állanak ezek: „a fejére esett“ és „ráesett a fejére“; megfelel így a német *darauf*-nak, mely bizony nem szoros kapcsolatú igepraefixum (a kapcsolatnak szorosságára nézve különböznek p. o. *darauffallen*, és *verfallen*, vagy *entfallen*, *befallen*); — *alá* (unter, hinunter, hinab), régibben még *alája*, birtokosraggal, p. o. *alája írni* (*aláírni*), hol az irányhatározó még nagyon is önálló adverbium, épen úgy mint a 3. birtokosragos *elébe*, *eleibe*; — *elé* (hervor, vor) *eléadni*, *eléhozni*; — *hozzá* szintén 3. birt.-raggal, és megfelelő *hoz*, *hez*-zel a tárgyszón: *hozzátenni* valamihez, *hozzákezdeni* valamihez stb.; — *közbe*, *közé*: *közbe* szólni; — *külön*: *külön válni*; — *neki* (hin, darauf los): *nekiesni*, *nekiered* a futásnak, tehát általában néhány oly ige előtt, melyek indulás vagy indítás fogalmára vezethetők vissza; — *össze*, *egybe*: *összeszedni*, *egybegyűlni*; — *vissza*: *visszafordulni*; — *túl*: *túlesni* a munkán, *túltenni* magát valamin; — *által*, *át*: *átkelni* a vizen, *által szűrni* (v. ö. NSzótár magyarázatát: „mint igekötő jelenti az igének olyatén cselekvését vagy szenvedését vagy állapotát, mely innen túlra vagy túlról innenre történik“, más szóval: az igecselekvés irányulását az innen-túlra vagy túlról-innenre való irány szerint határozza meg; gyakran a *keresztül*-lel is felérő: *általdöfni*, *keresztüldöfni*); — *szét* (auseinander): *szétverni*; — *ellen*, *ellent*: *ellentmondani*, *ellentállani*. Ezen mindig csak egyenes eredeti jelentésöket tisztán láttató igekötőkhöz szokás szerint még többet-kevesebbet lehet számítani: *félre*, *összevissza*, *fölibe*, *hátra*, *keresztül*, *utána*, *előre* stb. Kérdés alá sem jöhetnek az olyan határozók, melyek már anyagiértékű specialis fogalmat tartalmaznak, p. o. *észre-venni*.

2) Az árja nyelvek már korán kezdvén és nagy terjedelemben alkalmazván az igekötést (igepraefixumozást), az azáltal az igen törtenő fogalmi módosulást (mely eredetileg csak irányulás vala) anynyira fejlesztették, hogy az összetett ige jelentéséből sokszor nem tűnik ki tisztán a praefixum eredeti etymologicus értéke, sőt gyakran összetett igék mint ilyenek fölismerhetetlenekké váltak; más szóval, az árja nyelvek igepraefixumaiknak nagy mértékben átvitt értékeket is szereztek, azokat az eredeti irányjelentésen kívül még más functiók eszközcivé változtatván. Néhány példa világítsa

föl ezt. Lat. *re* (*red*) = skr. *prati* (*prati-dá*, *red-do*) eredeti jelentése „vissza, hátra“ : *red-ire*, *re-spicere*; hát mennyire még világos ez ezekben : *requirere*, *requiescere*? mennyire a *con-é* (*co-ire*, *convocare*) ezekben : *conspicere*, *condonare*? És vajjon érezi-e a mai német, a leggyöngédebb nyelvérzék mellett, hogy ezen igéi : *bleiben*, *gleichen*, *glauben* összetett igék? Pedig gót *leiban* (maradni) és *bi* = *be-leiben*, *b-leiben*, gót. *bi-lifnan* hátra maradni, *bi-laibjan* (a *bi-leiban* causativuma) hátra hagyni; *gleichen* e h. *ge-leichen*, gót. , *ga-leikôn* (con-similem esse); *glauben* = *ge-lauben* (v. ö. *erlauben*), gót *ga-laubjan*. Mily nehéz a német *ver-es* igékről számot adni (p. o. *verstehen*, *versöhnen*, *versuchen* stb.), pedig etymologicus értéke (gót. *fra*, skr. *pra*) = elé, előre? stb. — Az árja praefixumoknak értékekben nagy átviteles elváltozását, részint pedig elhomályosulását már azon körülményből is lehet sejteni, hogy az árja nyelvek (különösen a görög, szanszkrit, szláv) oly igen hajlandók a praefixumok összehalmozására, vagy úgynevezett verba decomposita képzésére, mely csak úgy történhetik, hogy az első praefixum igéjével együtt szorosan összeforrt igefogalomnak vétetik, mely új irányításnak vettetik alá, s így tovább, a mi annyival inkább történhetik, ha az első összetétel alakilag is fölismerhetetlenné vált p. o. *de-ponere*, tkp. *de-po-sinere*.

Az áltaji nyelvek, vagy a magyar nyelv, mely itt úgyszólván egyedül jő kérdésbe, távolról sem mentek annyira az igekötők értékelváltoztatásában, a mennyire azt az árja nyelvekben tapasztaljuk. Nem csak hogy verba decomposita nincsenek a magyarban, hogy nincs olyan összetett ige, mely a német *bleiben* (= *be-leiben*) módjára igekötőjével a fölismerhetetlenségig összeforrt volna, — de általában csak kevés igekötőnek engedte a magyar nyelv az eredeti egyenes értéktől távozott értéknek fölvételét, s ezen, hogy úgy nevezzem, másod fokú értékek koránt sem felelnek meg valami rend szerint az árja nyelvekbeli praefixumok eredeti és másod fokú jelentéseinek, noha ezekkel is néha itt-ott találkozhatnak. Mind ez csak annak a jele, hogy a magyar nyelv még másod fokú igekötésében sem indult árja minták után, hanem saját természetéből fejlesztette ki saját eszejárása szerint. A másod fokú praefixumozás utánoszhatása különben is legfeljebb árja és árja nyelvek között volna képzelhető, melyek legalább egy eredetű, szorosan egymásnak megfelelő irányadverbiumokkal bírhatnak és az egyszerű igék szorosabb megfelelésével vannak alkotva : de ezek sem tettek ilyesmit, sőt legtöbbször

ször nem is tehették, — hát egész alkatukkal egymástól sokkal távolabb eső nyelvek, mint valamely árja és a magyar, hogy tették volna? Vagy csak nem akarjuk a magyar nyelvtől megtagadni, hogy ő is valamely elemeit átvitelesen fejleszthesse (másod fokú értékre emelhesse), miután az minden nyelvnek közös szabadsága — mert történeti életének szükséges és okvetetlen kifolyása. Ha pedig a magyar nyelv csakugyan néhány összetett igéjét irodalmi úton idegen árja minta után képzelte (p. o. *bevenni* várat, a ném. *einnehmen* szerint, a régi *megvenni* várat helyett): ezek ritka esetek, és épen csak azért történhettek, mert az igekötés általában, másod fokú értékkel is, már erősen megvolt a magyarban, mint a nyelv egyik kifejtett sajátysága.

Immáran meg akarom kísérteni egyikét olyan magyar igekötő fejtegetését, melyeknek nem, vagy nem mindenkor tűnik ki eredeti etymologicus irányjelentésök, hogy lássuk, mi úton, a nyelvnek mily eszejárása szerint vehették föl a velök összetett igék azon jelentéseket, a melyekkel tényleg bírnak. Annyival inkább hiszem, hogy ily kísérletre vállalkozni érdemes, mert e részben még korántsem tétetett annyi, hogy nyelvtudományunk itt hiányt ne érezzen.

Azon magyar igekötők, melyek nem láttatják mindenkor egyenes irányhatározó jelentésöket, főleg: *be*, *ki*, *föl*, de különösen *el* és *meg*. A *be* = *belé*, ha egyenes eredeti értékével akar állani, egy valódi „belsőséget“ kíván vagy annak vett tárgyat, a melybe az igecselekvés irányúljon: *bemegy* a házba, *betör* a házba. Ilyen nem létezik a *beföldni*, *bemeszselni* (a falat)-féle igéknél s így a *be*-nek nem tűnik ki egyenes értéke, vagy a NSzótár szerint „a fődésre, burkolásra, takarásra vonatkozó igék előtt azon belsőségre vonatkozik, melyet az illető fődél, burok, takaró foglal magában“; — *ki* nem egyenes értékű p. o. ezekben *kielégíteni*, *kioltani*, *kitartani* valakit, *kibékülni*; — *föl* p. o. ebben: *fölpofozni*. De ezeknek mégis csak aránylag kevés igénél nem tűnik ki tisztán eredeti etymologicus értékök; másképen vannak ezek: *el* és *meg*, melyeknek utóbbikát, jelentési értékeinek fejlődésére nézve, most közelebbről akarom vizsgálni.

M e g.

Bátran lehet állítani, hogy a mai magyar nyelvérzék, nyelvtörténeti kutatás nélkül, már nem tudja magának a *meg*-nek jelentését szorosan meghatározni, még kevésbbé eredeti szóértékét érezni.

Tanúság erre a különféle magyarázatok s értelmezések, melyeket újabb nyelvkönyvek róla adtak. Fölhozzunk, tájékozás véget egy-néhányat.

F á b i á n István (Nyelvt. pályam. III, 216.): „Egyébiránt a *meg* igékhez kötve a) az értelem megerősítésére, p. o. *meghalni*, *meggondolni*; b) a cselekvésnek a tárgyra nagyobb kiterjedését jelenti, p. o. *látni*, *meglátni*; c) a dolog végbementét, teljesültét (perfectio-nem), p. o. *tanulni*: *megtanulni*, *melegedni*: *megmelegedni*.”

F o g a r a s i (Művelt nagy. nyelvtan. 193. l.) is azt mondja, hogy „Legnehezebb idegenekre nézve a *meg*. Ez a magyarban, ha általános jelentését vizsgáljuk, határozott, teljes állapotot jelent p. o. *érteni* (verstehen) *megérteni* (ganz verst.); *állani* (stehen) *megállani* (feststehen, stehen bleiben); *fogni* (greifen, halten) *megfogni* (festhalten, ergreifen, begreifen); *megtanulni* (erlernen, wissen); *megmondani* (bestimmt, ausdrücklich sagen), *megírni* (ausdrücklich schreiben) stb.”

R i e d l (Magy. gr. 147.): „Das praefix *meg* hat die m a n n i g f a l t i g s t e n

bedeutungen, wird aber insbesondere gebraucht, um die bezeichnung der dauer, die in einer durch das verb ausgedrückten handlung liegt, in die der vollendung umzuwandeln, z. b. *állani* stehen, *megállani* fest stehen, stehen bleiben; *ismerni* kennen, *megismerni* erkennen; *fogni* greifen, halten, *megfogni* fest halten, ergreifen, begreifen; *tanulni* lernen *megtanulni* erlernen, wissen; *mondani* sagen, *megmondani* bestimmt, ausdrücklich sagen. stb. Ezen kívül néha meg-látszó „futuralbedeutung“-ot tulajdonít neki: „*megírom* ich werde es ihm ausdrücklich schreiben.“ V. ö. MNy. Rendszere 120. l.

N á d a s k a y (Budapesti hírlap 1860. 130-ik szám): „A *meg* szónak csak egy jelentése van, a h a t á r o z o t t s á g, b e v é g z e t t s é g. A *meg* az igének bevégzett jelentést ad.”

M a g a m 1860-ban (MNyelvészet V, 212.) így formuláztam: „a *meg* igeelő általában azt jelenti, hogy az igében kifejezett cselekvés vagy állapot a körülmények egy oly alapjából indul ki, melytől maga (az igebeli cselekvés vagy állapot) új és különböző.” Most másképen vélekedem. — Egyszersmind a *meg* etymonját tárgyaltam ott, hogy t. i. az egy „új” jelentésű alapszóból indul ki, mely nézet azóta szintén elvetettem.

H u n f a l v y Pál (u. o. 241. l.) csak a *meg* etymonjára nézve jegyzi meg, hogy „a *meg* valóban a *megett*, *megől*, *megé* viszonzások

azonosa“; és 245. l. „a *meg*-nek sokféle jelentése nem vezet bennünket többféle *meg*-et hozó törzsre, hanem arról értesít, hogy mint a névmások, úgy a viszonyítók is a legcsekélyebb anyagi eszközzel legtöbbet és szinte ellenkezőt jelentenek.“

Legújabban Schott V. (Altische studien, II. — Abhandl. der Berliner Ak. d. Wiss.) a *meg* igekötőnket is szóba hozza (167—69. lp.). A mit jelentéséről tart, ezen pontok alá foglalható: a) Általában, mondhatni, *meg* azt jelenti, hogy az ige cselekvése vagy más cselekvésre vagy a maga kezdetére következett vagy még folyvást következik, p. o. környülmetszé, *meg*áldotta s a földre visszatevé (*dann* segnete er es); *meg*állani majd ,s t e h e n b l e i b e n‘ (nach einer fortbewegung stehen), majd ,stehen b l e i b e n‘ és ,ausdauern.‘ — b) Lehet, hogy csak a cselekvés negatívja is képzelgetik, mint annak alapja (a melyből kiindúl): *lát*ni, *meg*látⁿi (sehen, nachdem ein nichtsehen vorhergegangen), ansichtig werden, erblicken; *meg*ismerni (nachträglich erkennen), *meg*tudⁿi (zum wissen gelangen, erfahren). — c) *meg* gyakran, a mennyiben egyik állapotnak a másik helyébe léptét jelenti, inkább nyomatékos (nachdrücklich), mintsem szükséges: *menteni* — *meg*menteni erretten, *meg*halⁿi ersterben. — d) Valamely állapotnak lassankénti beállítását, fejlődését fejezi ki: *meg*szeretⁿi lieb gewinnen, *meg*ismerni kennen lernen. e) A cselekvésnek nem soká v. azonnal való történendőségét: *meg*olvasom ich werde es s o f o r t lesen; *meg*-verlek ich schlage dich gleich. — f) Sürgősbíti a parancsoló igealakot: *mond* meg. — g) Valamely cselekvésnek tökéletes végbevitelet vagy annak a tárgyán végig való elterjedését jelenti: *meg*olvasni durchlesen, bis zu ende lesen, *meg*járⁿi bereisen, durchwandern, durchdringen, *meg*égⁿi verbrennen.

Etymonjára nézve Schott a *meg*-et a *meg*-ett stb. töhez sorozza, melynek más áltaji nyelvekben való rokonságát is fejtegeti (a „wörter für hintere gegend“) között.

Mi tehát a *meg* valódi jelentése és milyen eredeti szóértékénél fogva? Azt hallottuk, hogy a cselekvés bevégeztségét jelenti, *meg* az értelem megerősítését, *meg* a megelőzött cselekvéshez való ellentétet, *meg* egyebet, a mi igaz is nem is; ámdé, ha azt mondom: „megírtam a levelet“ s ezt így értelmezem: „bevégezten v. bevégezölég írtam“, — megmagyaráztam ugyan az ige értelményét, de még korántsem hizeleghetek magamnak, hogy a *meg* eredeti jelentését és annak tovább fejlődését fejtettem meg. Úgyhiszem, nem ez a módja,

melylyel ezen Proteus-szócskát meg kell fogni, s nem ez a dolognak azon vége, melyen kell és lehet megfogni.

Jól jegyzi meg Hunfalvy (M. Ny. V, 241.), hogy „a legszokottabb és legtökéletesebb magyar igehatározók *be*, *ki*, *föl*, *le*, *el*, *meg*. Hogy az öt első valóságos viszonyítóktól ered, az iránt nem lehet senkinek is kétsége. Vajjon hát a hatodik, *meg* nem volna-e viszonyítónak ivadéka? — Azaz a magyar igekötők általában irányadverbiumok levén, legegyszerűbb azon föltevésből indulni ki, hogy a *meg* is az, és legelőször azon igéket nézni, melyek egyszerű valóságos mozgást jelentenek, vajjon ezekkel összetéve nem nyilvánul-e a *meg*-nek bizonyos irányjelentése? Ilyenek p. o. *menn*i, melytől van: *bemenni*, *kimenni*, *fölmenni*, *lemenni*, *alámenni*, *elmen*ni; de *megmen*ni nem mondatik, tehát nem szolgálhat célunkra ez ige*); *térni* (*betérni*, *kitérni*, *eltérni*, *visszatérni*): *megtérni* *umkehr*en, *zurückkehr*en, *zurückkommen* (Ballagi szót.), *megtér*őt fúni (zum rückzuge blasen, Heltainál), *megtér*ek revertor (Molnár A.), *megtér*és reditio, reditus, reversio; — *megj*utok redeo, revertor (M. A.), — *megj*övök revenio, redeo, revertor (M. A.); ezekhez járúlhat még *megvet*ni (contemnere) rejicere (M. A.). — Mind ezekben azt látjuk nyilván, az igének jelentési tartalma úgy áll a *meg*-hez, mint p. o. *kivet*ek, *bej*övök-ben a *ki*, *be*-hez, de nem úgy mint a *meg-mond*ani-ban; azaz ott a *meg* még jelentősebb, anyagiabb, vastagabb — és azért eredetibb értékű is. A megfelelő latin igék mind *re*-vel vannak, mely a tiszta irányjelentését láttatja — a mi szerint a *meg* eredeti irányhatározói jelentésének már elég biztosan ezt ismerhetjük föl (lat. *re*) vissza, (hátra), *zurück*. S így a *meg* etymonjára nézve is: igazolva volna Hunfalvy és Schott nézete, mely szerint az a *még*, *mög* (*még*-ett, *mög*-ött) töhez tartozó, s nem nehéz megismerni azt is, hogy régibb alakja, mely a HBeszédben fordul elő, *mige* (*mége*) a megkívántató hova-irányt is kifejezi, minthogy ezt minden bizonynyal *mégé* (*meje*)-nek kell olvasni, mely alakteljességre egészen a *belé* fokán áll, míg *meg* azon *bel* fokára rövidült, mely *belé* és a még jobban rövidült mai *bé* és *be* helyett régi irodalmunkban találkozók (*belment* = *bement*). Hogy *megé* régebben csakugyan használtatott a mai *viszsa* (*zurück*) értelmével is, míg most a „*hinter* (etwas)“ jelentésre van szorítva, erre egy adatot közöltem MNy. VI, 48. Er-

*) Csak Tatrosi másolat. (RME. III, 19.): hogy ne *mennének* *meg* Heródeshez (*redirent*).

dösi Jánosból; v. ö. RMNyelveml. III, 326. *megé* = retro (menének *megé* = abierunt retro), a mi helyett aztán a bővebb *hát megé*, végre *hátra* lép föl.

Legelső kérdés most, hogy mely *meg*-es igékben lehet még ilyen egyenesen kitűnő értékkel (vissza, zurück, re-) való *meg*-re ráismerni. Ilyen *meg*-es ige van még ma egynéhány, több a régi irodalomban: *megmarad* (ha azt teszi: übrig bleiben, azaz: zurückbleiben; v. ö. RME. III, 327. *megmaradéki* reliquiae; *megmarada* az gyermek, remansit puer; *megvonni* magát (sich zurückziehen); Margit leg. 25. ő magát *megvonsza* vala a dologtól; Pethő krón.: *megvonja* magát az emberektől; Gaal, mesék III, 127.: azt tüled *meg* nem *fogom* (= *meg* nem tagadom, *meg* nem vonom); Jászay mondja, hogy régi záloglevelekben *megereszteni* a jószágot = viszszaereszteni, v. ö. Molnár A. *megereszteni* retendo, remitto, relaxo; *meghioni* (*meghívni*) revocare, *meghíhatatlan* irrevocabilis RME. I.; szintén M. A.: *meghívom* beszédemet = recanto; Toldy, a Debr. legendáskönyv szótárában: „*meg* = vissza, számos igeösszetételekben“ p. o. *megad* visszaad (v. ö. M. A. *megadom* reddo, retribuo; — más ez: *megadom*, a mit kér), *megvisz* visszavisz; Régi m. Passio, kiad. Toldy, 112. l.: mondjad *meg* nekem és semmiképen *meg* ne tartsad (vissza ne tartsad, ne titkold T.); Görög böcs. jelesm., kiad. Toldy (Pesti Gábor meséivel együtt): hamar *megkívánja* az szerencse, az melyeket adott (= visszakívánja); M. A. *megéledék* revivisco, *megfizetek* — rependo, retribuo, item: solvo, persolvo (ez utóbbi jelentés az alább tárgyalandó perfectió); *megforbátlom* retribuo, rependo, retalia (RME. II. is), *meghagyom* relinquo, reservo (v. ö. *megmaradni*), item: jubeo; *meghanyatlani* reclinari, reflecti; *meghajtom* repello, rejicio (a *hajt* = pellit, agit-tól), item: reflecto; *meghozom* reduco, refero; *megkéröm* repeto, reflagito, reposco (v. ö. fent. *megkívánja* a szerencse); *megváltom* redimo, *megváltó* redemptor. — Ezekben is a megfelelő latin *re* egyenes eredeti értékű, és figyelmet érdemel, hogy csak ilyennek, de csak ilyen latin *re*-nek érezték a magyar *meg*-et megfelelőnek a régi magyar litteratorok; mert már azon *re*, mely ismétlést jelent, M. A.-nél külön *ismét* által adatik: *reconduco*: megfogadom *ismét* (conduco — megfogadom), *relego* megolvasom *ismét*, *recognosco* megismerem *ismét*. Ellenben a magyar nem-egyenes értékű *meg*-nek a latinban hol semni praefixum, hol sokféle váltakozva (*ex*, *de*, *con* stb.) áll ellenében, nyilvános jeléül, hogy

a magyar litteratorok e részben csupán az élő magyar nyelv szokása szerint megkívántató kifejezést adtak, mely épenséggel nem alakulhatott a latin mintája után.

Már most azon *meg*-es igékhez kell fordulnunk, melyekben a *meg*-nek nem ismerzik meg eredeti „vissza, zurück (*megé*)“-féle jelentése; mert *megtanulok* nem lehet = *visszatanulok* vagy *megmondom* = *visszamonodom*. Nem is jöhet kérdés alá, hogy ezekben csak ugyanazon *meg*-gel van dolgunk, mely a *megtégni* igében „zurück *megé*, lat. *re*-) jelentésű, és nem valamely új *meg*-gel, mely magában etymologice is azon jelentések egyikével bír, melyeket a nem eredeti értékű *meg*-nek, természetesen csak értelmezőleg, tulajdonítanak, teszem a „bevégeztség“ jelentését. Mert a *be* is ebben: *befűd* csak azon *be* lehet, mely ebben van: *bemegy* stb. A kérdés már csak az, hogy miképen magyarázódnak meg a *meg*-nek eredeti *megé*-féle értékéből az egyes *meg*-es igék. Természetesen ezen igéket nem mind egyenként fogjuk magyarázhatni, a mi nem is szükséges; hanem össze fogjuk szedni egyes csoportokba azon igéket, melyek a *meg*-nek némi egyenlő hatását és jelentőségét mutatják, és csak csoportonként magyarázni.

a) Legkíválóbb jelentése a *meg*-nek, melyet valamennyi értelmező elismer (Fábián c. pontja, Fogarasi, Riedl, Nádaskay, Schott g.) a „bevégeztség, perfectio“, p. o. *megtanulni*, *megmondani* stb. — Ennek hogy kifejlődtenek kikutatására, megint legczélszerűbb egy oly igét választanunk, mely egyszerű mozgásra vonatkozik, teszem: *megjárni*. Mondjuk: *megjárni az országot, a világot, egy utat* stb. Az eddigiek szerint ezt a *megjárni*-t ebből kell magyaráznunk: *megé-járni* p. o. az utat. Igaz, ha azt mondom: *megé-térek*, van már a térés cselekvése előtt is képzelhető, hogy úgy mondjam, „mögsőség“, a mely felé vagy melybe a térés irányulhat, épen úgy a mint a *bemenni* mellett lehet, sőt kell képzelni egy belsőséget, melybe a menés irányul. Ámde a ki *megjárja* az utat, nem hátra jár, hanem előre, tehát nem is képzelhető már meglévő mögsőség, a melynek a járás irányuljon. E nehézséget nem nehéz eltávolítani, ha ugyan azt nézzük, hol van a *befűdni*, *betakar*-féle igék mellett képzelhető már meglévő belsőség, melybe a fűdés, takarás irányuljon? Ez valóban nincsen meg előlegesen, hanem csak maga a fűdés, takarás által jö létre utólagosan, úgy hogy p. o. „betakarom a testet“ tulajdonképen a. m. „takarással eszközlöm, hogy *bent* legyen (a már

most létre jött belsőségben, a takaró belsőjében). Hasonlóképen ennél: *megjárni* (az utat) még nincs ugyan „mögsőség“ előlegesen, hanem a járás által utólagosan jó létre, és itt nem egyéb mint azon tér, mely az úton haladónak, járónak háta mögött marad. Ez tehát: az utat *megjárni* (*megéjárni*) valóban nem más, mint „az utat *hátmegé járni*“, vagyis „járással eszközölni, hogy az út hátmögött legyen.“ Hogy ez aztán mit jelent, mindenki fogja érteni, ki az igen jellemző német „*cinen weg zu r ü c k l e g e n*“ szólásra emlékezik: ez is nem más, mint „haladás, járás által az utat hátmegé tenni“, a mi ugyancsak a bevégeztség, perfectio igen szép és találó, nézeti kifejezése. V. ö. még ezt a németet: *er hat das zwanzigste jahr zu r ü c k g e l e g t*. Innét már világosak ezek is: *megtenni* (a munkát; de: munkát tenni), azaz: tevéssel „megézni“, hátmegé tenni v. helyezni (eszközölni, hogy hátmögött legyen; v. ö. *betakarni* = takarással „belézni“, eszközölni hogy bent legyen); *cselekedni* lehet bizonyos vég nélkül (jót, rosszat), de bevégezt ez: *megcselekszem* én azt; egy szép példa van Gaal, Mesék III, 170. „hogy ha ezt a dohányt holnap reggelig *meg* nem *dohányzod*“ — a dohány, mint a dohányzás tárgya, dohányzás által hátmegé tétetik, a mi csak eredményt és céljának végét ért dohányzásról érthető; Kriza, Vadrózsák 412.: „ha ojan jó fonó léssz, hogy egy hónapra *mind megfonod* (a temhetetlen = tömérdek sok kendert), feleségemnek veszek.“ Ezen, hogy úgy nevezzük, „perfectiós“ igék sorába tartozik határozottan majdnem a legtöbb *meg*-es ige. Fölhozzuk az analogiák végett ezeket: *megvarrni*, *megolvasni*, *megírni* (nem egészen jó e német fordítás: *ausdrücklich schreiben*, hanem „fertig vagy zu ende schreiben“ — azaz „die arbeit des schreibens zu r ü c k l e g e n“, *megéírni*: *megírtam* a levelet; vagy egyszerűen: *schreiben* „*megírom* neki, *ich schreibe* v. *werde es ihm schreiben*“; „majd írok neki, *ich werde ihm schreiben*; írok a doktornak, *ispiritust hozzanak* stb. Népdal. Az okát, miért mondatik *írok* és *megírom*, mindjárt alább fogjuk látni); *megmutatni*, *megenni*, *meginni*, *meggondolni*, *megmosni*, *megfőrszteni*, *megsöpri* a betegházat Marg. leg., *megtelik*, *megtölteni*, *megégni*, *megaranyozni*, *megostorozni*, *megárkolni*, *megrepedni*, *megmagyarázni*, *megtanulni*, *megtanítani*, *megismerni* stb. stb.

Ezen és hasonló perfectiós igéknél először észre lehet vennünk, hogy a magyar nyelv azokat főleg kitett tárgyszó mellett szereti használni, vagy ilyen mellett kívánja meg leginkább. Ez a *meg*-es

perfectio imént adtuk fejtegetéséből könnyen megérthető. Ugyanis a tárgy kitétele által az igecselekvésnek magától bizonyos vége és határa van vetve képzeletünkben, mely között kell maradnia; a perfectiót kifejező *meg-es* ige meg a maga haladó, s egyszersmind hátmené-tevő, azaz egyre perfectiót eszközölő cselekvésének határ és végpontot kíván, minthogy csak ez által állhat be a teljes perfectio: e határ és végpont pedig azáltal adatik meg, hogy a tárgyat, mint a cselekvés által elvégzendő, mintegy megjárandó, kiszabott mennyiségű vagy mértékű föladatot kiteszszük. Ez az oka a miért nem mondjuk ezt: „megírok neki“, hacsak ki nem tétetik vagy legalább hozzá nem gondoltatik valamilyen tárgy is (p. o. egy szép historiát), hanem csak ezt: „írok neki“; és a miért „ich schreibe es ihm“ magyarul így van: „megírom neki“, vagy „ich ich sage es ihm“ így „megmondom neki.“ — Észrevételünket igazolja kivált az, hogy több *meg-es* perfectiós ige van, melyek általában csak egyenes objectum (tárgy) mellett használatnak, még pedig mint egyenes transitiv igék, p. o. *megesalni* (valakit), *megszokni* (valamit; de: *szokni* valamihez); *megpökni*, *megnevetni*, *megkaczagni*, *megugatni* valakit (pök, nevet, ugat, kaczag — intrans. igék) stb. azaz: „pökéssel stbivel valakit, megézni“, azaz: pökést, nevetést stbit rajta, mint tárgyon, véghez vinni.“ Így tehát nem oly különös, a mint még MNy. V, 216. találám, hogy némely, másképp benható ige *meg* igekötővel átható lesz, vagy ha már is átható, személyi tárggyal is járhat: *megszállani* (a várost = obsidere), *megjárni* (a nagy utat, országot, világot; v. ö. a fentebbi fejtegetést), *megbizni* valakit, *megrakni* valamivel stb. A *megénekelni* sem idegenszerű, s csak oly magyar, mint *megszólni* (a világot, az embereket), *megárkolni*, *megnevetni* (ez már régi használatú = deridere). Ilyen tüneményeket tartott alkalmasint szem előtt Riedl is, ezt írván (Magy. gr. 147.): „Eine der wichtigsten functionen der praefixe liegt auch darin, dass sie ursprünglich intransitive verba in transitive verwandeln“ — a mit azonban mégsem tarthatunk az igekötők valamely nagy fontos funkciójának, hanem csak egy magától eléálló mellék-tüneménynek, mely nem is egyaránt illet minden igekötőt. Hiszen vannak intransitiv *meg-es* perfectiós igék is, p. o. *megégni*, *meghalni*, *megesküdni*, *meghasadni*, *megrepedni*, *megmaradni* (verharren), *megte-lik* stb. (nem számítva a *megharagudni*, *meggörbedni*, *megjavulni*-féléket, melyek talán még némi más jelentés-módosítást fejeznek ki,

mint csupa perfectiót s azért alább lesznek említve). Hogy fogja föl a nyelv ezen intransitív igéket, melyek mellé nem rakhat a perfectiót meghatározó tárgyat? Véleményem szerint, akkor, az intransitív igének nem lévén külső tárgya, melyre hathatna s melyen mintegy végbemehessen, saját magában megy végbe a cselekvés, azaz saját magának egyszersmind tárgya is, meghatározva a subjectum dimenziói által. E szerint p. o. a *megégni* igének, mely égő fáról mondható („a fa megég”), tárgya azon égés, a melynek képzeletünkben a fa dimenziói által bizonyos határ van vetve, azaz: annyi égés, a mennyit egy bizonyos fa éghet, a melyről szó van, vagy egyszerűen: a fa égése; így „a fa (a ház, a falu stb.) *megég* = a fa (stb.) *megézi*” égését, azaz: végbemiszi égését”; *meghal* = halálát végzi, a mi különösen a *haldoklik*-től különbözik (párja: *megboldogult*, euphemistice); *megesküdni* mellett tessék emlékezni erre a németre: „einen schwur v. eid ablegen” stb.

A perfectió *meg*-es igék perfectióssága azonban mai nyelvértesünk szerint gyakran némi hozzájáruló módosulással mutatkozik. Ilyennek lehet venni a cselekvés határozottságát, nyomatékosságát, melyet a *meg* értelmezőji emlitenek (l. fent. 176. l.) p. o. ezekben: *megmondani*, *megverni*, *megölni*, *megtartani* (erhalten), *meglátni*, *megígérni*, *megszegni*, *megfosztani* stb. Talán inkább eredményességnek mondhatjuk, a mit itt a *meg*-es ige jelentésében észreveszünk, az merülvén föl t. i. képzeletünkben, a mi a végbement cselekvés következése, eredménye. Ugyanis p. o. *embert ölni* csak magát a cselekvés képzeletét ébreszti bennünk; de ennél: *megölni valakit*, az is lebeg föl képzeletünkben, hogy aztán meg van halva; *megfosztani* — hogy aztán csakugyan nincs rajta, a mitől megfosztották; *mondj* valamit, — ellenben: *meg ne mondd* (mert aztán tudják is); *megvenni* (hogy aztán már a vevő lesz), *megvette* a várat (nem: *bevette*, mai hibás szokás szerint); *megudom* az árát, a mivel tartozom (hogy aztán a másé lesz), *megadom* magamat (ergebe mich — másnak kezébe, hatalmába). — Ezek azonban csak mellékértelmek, melyek az igében kifejezett egyszerű perfectio alapértelméhez csatlakoznak, s ezt igaz néha kissé háttérbe is szoríthatják; még pedig azért csatlakoznak hozzá, mert a perfectió *igecselekvés*nek határozottan kell képzelnünk a végét és berekesztő határát, a mi egyszerű igéknél nem történik: e határ pedig természet szerint a reá beálló állapot (az eredmény) kezdete által is képeztetik, s azért ez is fölmerül

képzeletünkben, a közel érintkezés miatt. Különösen oly igéknél fogjuk némileg előnyomólag az eredményesség (nyomatékosság) jelentését tapasztalni, melyek fogalmoknál fogva nem valamely hosszabb tartam képzeletét ébresztik, hanem akár egy perczen végbemehető cselekvést jelentenek, p. o. *megüti* a guta, a mennykő *üsse meg* stb.

Eddig a *meg* = *megé* irányadverbiumnak az igeperfectiósitás eszközévé válhatását fejtegetvén, korántsem akarjuk akár magunkkal akár mással elhitetni, hogy a magyar nyelv minden egyes ily perfectiós igen, melyet eddigelé képzett, ismételte az említett jelentésfejlesztési processust, vagyis minden egyes igen a *meg*-nek etymologicus értékét (= *megé*) érezvén és tudván, azt újra meg újra perfectiósitó eszközzé változtatta. Ellenkezőt tapasztalunk a nyelvek értelmi fejlődésében és kénytelenek vagyunk itt is a magyar nyelvről hinni. Tudhatjuk, hogy már régen kellett bírnia a *meg*-nek perfectiósitó értékkel: az egy *meg*-es ige, mely a HBeszédben fordul elő, már perfectiós ige (migeszokosztja). Mihelyest a nyelvben valamely szó, eredeti jelentési hatásán fölül még új hatásra is alkalmas lett és ezen alkalmas volta csak néhány esetben is tapasztaltatott, már öntudatlanul is használja a nyelv, a mikor kell ezen új hatás, nem kérdezvén többé, hogy miért alkalmas arra a szó; sőt gyakran olyannyira meg is feledkezik arról, hogy akartva sem tudná megmondani, — a mint a mai magyar nyelvtudat nem tudja a *meg*-re nézve. Mert senki sem fogja hinni, hogy egy mai „*megsüvikszolni*“ tökéletesen jó magyar perfectiós ige a *meg*-nek etymologicus és nyelvtörténeti megértésével készült volna; de készült a *meg*-nek mire alkalmasságának érzetével, mely megint csak annyi meg annyi régibb keltű *meg*-es ige hasonneműségéből indul ki és veszi táplálékát. De a nyelvésznek meg kell és szabad fejtegetni az analogia szerint készült esetet is, mintha az első volna, melyet a nyelv ilyenneműt eléállított.

b) Vannak a *meg*-es igék között olyanok is, melyeken az ige-kötői határozás, úgy látszik, a cselekvés beállására vagy annak megelőző különböző állapotól való ellentétes elválására vonatkozik. Ilyenek volnának: *megszeretni* (lieb gewinnen, adamare MA.), *megkedvelleni*, *megállani* (stehen bleiben), *megszabadulni*, *megbetegedni*, *megnöni*, *megpirulni*, *megdühösödni*, *megharagudni*, *megindulni*, *megeredni*, *meggyuladni*, *meggyógyulni* (wieder gesund werden), *megtudni* (erfahren, zu wissen bekommen), *megakadni* (stecken bleiben), *megakasztani*, *megijedni*, *megijeszteni*, *megfutamni*, *megfutamítani*, *meg-*

szaladni, megszólalni, megkondulni és hasonlók. — Nézzük, mennyiben van itt a *meg*-nek lényegesen új functiója. Világos és határozott példa : *megharagudni* (zornig werden, erzürnen, in zorn geraten) — *haragudni* (zünnen, in zorn sein; *haragszom* rád). A *haragudni*, mint valamely állapotban bentlevést jelentő, úgyszólván nyugvási fogalmú ige; *megharagudni*, mint állapotba jutást jelentő, mozgási fogalmú. A *meg* tehát azt okozta volna, hogy nyugvási igéből mozgási ige váljék. Vajjon foly-e ez az eredeti helyirányi vagy az eddig fejtegetett perfectiósió jelentéséből? Valóban, ha a *megharagudni*-t mint perfectiósió igét így magyarázzuk : *megé-haragudni* = haragvását megézni, zürücklegen, — magától következik, hogy itt a nyugvási igefogalom mozgásba hozatik, hiszen a *meg* = *megé* is mozgási igefogalmat kívánó irányhatározó. S csakugyan a *megharagudni* nem is egyéb perfectiósió igénél, melynek szorosabb jelentéséhez az állapotba belejutás csak másodrendűleg csatlakozott; mert lehet helylyel-közzel csak tiszta perfectiósió igének venni, s a megfelelő causativumban főleg csak ez a jelentés van *meg* (ne *haragíts* vagy ne *haragíts meg*, mint eredményes perfectiósió ige). Ezen : *meggyógyulni*, kétfélét érthet a mai nyelvtudat : wieder gesund werden és vollständig gesund werden. Ez utóbbi jelentés (a tiszta perfectiósió) eredetibb; amaz, mely egy előbbi állapottól való különválás mellékjelentését foglalja magában, az által ered, hogy a *meg* által a gyógyulás cselekvésének már valóban végbemenése emeltetik ki. Fölfogásunk helyessége már abból is tűnhetik ki, hogy a múlt időben (*meggyógyúlt*) csak perfectiósió ige jelentése van *meg*. *Meggyógyítani* is tiszta perfectiósió. Az idegen nyelvbeli fordítás igaz hogy a szónak nyelvszokási értelem-értékét visszaadhatja, de nem határozhatja meg mindenkor, hogy magában a szóban mi van valóban kifejezve s mi értetik hozzá, a mi nincs kifejezve, azaz nincs egy külön szórész által, mint arra alkalmas eszköz által (mert mind a kettő : az, a mi ki van fejezve és a mi hozzá van értve, teszi a szónak egész értelemértékét); sőt meg lehet, hogy az idegen nyelv valamit kifejez, a mit p. o. a magyar csak hozzáért, és megint a magyar is kifejez, a mit hozzáért az idegen nyelv. Így itt a *wieder* (gesund werden) nincs kifejezve *meggyógyulni*-ban, de hozzá gondolható; de a német sem fejezi ki a *wieder gesund werden*-ben a perfectiósiót, mely a magyar *meg* (gyógyulni)-ban van (= vollständig gesund werden) stb. Azért is hibás volt az efféle *meg*-es igék magyarázata, melyet MNy. V, 213. 214. kísértettem meg; mert egy mel-

lékmomentumból indult valaki, s így nem valaki képes kielégítő megfejtést nyújtani ott, hol kizárólagosabban és tisztán lép föl a főmomentum (a perfectio). — A *meg* és *ül*, *ül* képzőjű igék (*megszépül*, *megújul*, *megjavul*, *megrosszabbul* stb.) most már eléggé világosak, kivált miután többek a perfectiót igen tisztán elétűntetik (p. o. *megbolondulok* ich werde ganz närrisch); hasonlóképen a több valamivélevési, válási igék (*ad*, *ed*, *od/ik*], *ed/ik*], *l/ik*] képzőkkel): *megbetegedni*, *megdagadni*, *megrészegedni* (perfectiós), *megdühösödni*, *megáradni*, *megbotlik*, *megoszlik*, *megbomlik*; *megszaladni* (igen szép perfectiós ige *megszalasztani*), *megnöni* (*megnött* korában — perfectiós, eredményes). — A cselekvés beállításának mellékmomentuma talán leginkább kitűnik a *meg*-es -*dúl*, -*dül*-féle igéknél: *megkondul*, *megindul*, *megpendül* stb. Ez csak azért van, mert az egyszerű igében is, saját képző által (*dül*, *dül*) a kezdés, beállítás fogalma nagyon ki van emelve; egy része még verbum momentaneum is, melynek fogalmában a cselekvés kezdete és vége mintegy egybefoly. De azért ezek között is van tisztán felismerhető perfectiós ige: *megindul* (az én beszédemen), *megrendült* a föld, *megfájdult* fejem; ne igyál sokat, *meggajdulsz* tőle (v. ö. *megrészegedni*). Maga a *kezdeni* ige is lehet *meg*-es: *megkezdeni* valamit (ugyancsak hozzáfogni; perfectiós); *megkezdik* (úgy kezdik, hogy azután foly is); *megszűnik*, *megszűnt* (perfectiós, eredményes: úgy szűnik, hogy már azután nincs többé).

Még egykét idetartozó ígéről kell valamit mondani: *megtudni* valamit; *tudni* transitív ugyan, de nyugvási fogalmú ige, mely a *megtudni*-ban mozgásivá vált. Ez pedig csak a perfectiósítás következése (v. ö. fent *megharagudni*); — *megszeretni*, *megkedvelni*, az előbbihez hasonló eset: *szeretni* = lieb haben, szeretettel lenni, szintén nyugvási ige, mely mozgásivá válik p. o. ebben is: *belészeretni* valakibe; — *megállani* (stehen bleiben); *állani* nyugvási ige, mely más határozókkal is mozgásivá lesz: *odábbáll*, *eléáll*, *kiáll* az erkélyre stb.; *megáll* perfectiós és ha egyszermind momentaneum, rögtön a megelőző állapot képzelete, mint mellékmomentum tűnik elé; de tiszta perfectiós ám, mihelyt nem értetik momentaneumnak: *megáll* a helyén, *megállja* az ellenséget, *megállja* rajta bosszuját. — Megleni Ballagi szótára szerint: 1) vorhanden sein, existieren; *megleszek* én nélküle is; *megvan* valahogy (bringt sich durch). A magyarázó alapjelentés itt ez: „megézni a lételt = das sein zurücklegen, végbevenni“, v. ö. *megélni*. 2) geschehen: *meg* kell lennie; — das

werden zurücklegen, perfectiós ige mint *megtörténni*; v. ö. ezt is: *meglett* ember, egybetartva evvel: *megnőtt* korbeli. Ide való a 3) is: auf die welt kommen. — 4) *megvan* es ist gefunden; „*megvan*“ az, a miről előbb azt lehet vala mondani, hogy „*oda van*“, azaz a *van* nyugvási ige praesense egy mozgási ige perfectumával ér föl = „*oda ment, oda lett*“; így *megvan* (*megé van*) = megkerült, megjött, megélt, a *meg* eredeti irányértékével. 5) *megvan* = kész (ist zurückgelegt); hála istennek, *megvan* végre a nagy munka (perfectiós = hátmögött van, *meg van téve*; a *van* egy tevési ige múltjának értékével).

c) A Magy. Ny. Rendszere 120. szerint „némely igekötők sokszor a jelenidejű igékbe a jövő idő értelmét oltják: *mondom* (dico), *megmondom* (dicam), *eljövök* (veniam).“ Riedl, Magy. gr. 147. „nicht selten drücken aber die praefixe auch die beziehung der künftigen zeit aus.“ Hogy ez nem az igekötők valóságos functiója, már abból kitűnik, hogy akárhányszor ily praesensek nem is futurum értelműek (derék ember: *megmondja*, úgy a hogy érzi); másodszer az, a mit az igekötő, p. o. *meg*, valóban kifejez, csak nem lehet más ebben: *megmondom*, mint ebben: *megmondtam*; végre tudva van, hogy akárhány egyszerű igének praesense is a magyarban futurumi értelemmel járhat: „úgy a földhöz *sujtlak*, hogy apád sem tud felszedni“; „ma lepedőbe *visznek* haza (Krizsa, Vadrózsák 361.)“, s akár a *mondani* praesense is: „várjatok, *mondok* valami jót.“ stb.

Úgyhiszem, itt eléterjesztett fejtegetésemnek legalább az az eredménye van, hogy a *meg* igekötő „sokféle“ jelentéseit, nagyon egyszerű alapra vezettem vissza, a melytől azok szintoly egyszerű és természetes jelentésfejlődéssel erednek. A *meg* (= *megé*) vagy egyenes eredeti irányjelentését tartja *meg* (= vissza, zurück, lat. *re*-), vagy a perfectiósítás eszközévé válik (= hátmegé, értve a cselekvés „zurücklegung“-ját). A mi ezenkívül *meg*-es igékben még mutatkozik jelentési momentum, az a perfectióból vagy egyenesen folyó, vagy hozzá csatlakozó mellékmomentum.

Szándékom legközelebb *el* igekötőnket is hasonló tárgyalás alá venni, a mikor annak a *meg*-gel némelykori találkozását is meg fogom magyarázhatni.

Utólagosan még a fentebb a 180. lapon tett észvételre térve vissza, hogy a „perfectiósító“ *meg* eredetére mégsem lehet más, mint az egyenes irányhatározó *meg* (= *megé*, vissza), — mégsem lehet

figyelem nélkül hagyni, hogy az ellenkezőt több tekintélyes nyelvész tartotta és talán most is tartja. Így a NSzótár az „*eg*“-ről, mint az *egész* szónak elvont gyökéről azt írja, hogy „rokon *égy* vagy *meg* szókkal; *meg* is tájdivatosan, p. o. a göcseji nyelvjárásban *eg*.“ Ez lényegesen egyező Jászay nézetével (RME. III, 277.), hogy „*el* ige-határozó egy eredetű a *meg*, vagy mint a hon némely tájékain még ma is ejtik, *eg* ige-határozóval, sőt ügylátszik az *eg*-ből lesz a *meg*, az *eg-ész*, az *egy*, s *egy*-ből az *el*, honnan *elő* és *elv*.“ E szerint nem tekintve most az *egy* és *el*-nek ezen *eg*-gel való állított rokonságát, a perfectiós *meg* (p. o. *megírni*) nem volna ugyanaz etymologicus eredet szerint, a mi a nem perfectiós (p. o. *megtérti*), hanem az *eg-ész*-beli *eg* gyök azonos; főtámasza e nézetnek az, hogy göcsejiesen *meg* helyett *eg* van. El is volna fogadható e nézet, ha először általában csak perfectiós *meg*-es ige volna, a mikor könnyen volna képzelhető egy *eg-észet* jelentésű szónak perfectiósító ige-határozóvá válása (v. ö. a német *voll*-t ilyenekben: *vollenden*, *vollführen*, *vollbringen*); *meg* másodszor, ha a göcseji tájnyelv épen csak a perfectiós *meg*-es igéket ejtené *eg*-gel, és nem a többit is, melyekben a *meg* nem bír bevégeztség jelentésével. Ámde amaz is emez is másképen van, a mire nézve csak arra kell figyeltetnem, hogy a göcseji tájnyelvben a *még* = *megint*, mely tagadhatatlanul a *meg-é*-vel egy gyökű, szintén elvesztheti kezdő *m*-jét, ebben *esseg* v. *eseg* = *és még*, *esmég* et iterum (l. Vass J. a MNyelv.-ben, V, 88.). Ebből biztosan lehet következtetni, hogy a göcseji nyelv, ha ugyan elhagyja a *meg m*-ét, azt a *megtérti*, *megvetni*-féle igékben is elhagyja. És még úgy látszik, nem is hagyja el következetesen; legalább Vass úr közlésében (MNyelv. V.) elégszer göcseji *meg*-es (nem *eg*-es) ige is találkozunk, p. o. a 159. lapon való nyelvmutatványban: *meghuót*, *megimádlok*, *megöszik* stb. vagy a 140. l. a példák között: *megtudnáják* stb. Így nem igen nézhetjük másnak a göcseji *eg*-et (*eg-lát*), mint a közmagyar *meg még meg* sem állapodott elkopott tájnyelvi másának, s ezt sehogysem tudnók eredetrokonságba helyezni az *eg-ész* szóval, melynek a magyar nyelv soha sem ismerte valamely elenyészett kezdő *m*-ét; pedig azt sem hihetjük, se analógiával nem támogathatjuk, hogy a magyar nyelv valamely gyökszavát eleibe tett *m*-mel toldaná meg. — Hogy a *meg* (= *megé*) kezdő *m*-je ugyancsak eredeti, kitűnik annak áltaji rokonságából is, melyet alább az „Apróságok“ 6. számában ismertetünk.

BUDENZ JÓZSEF.

REGULY CSUVAS PÉLDAMONDATAI.

ELŐJEGYZET.

Eredeti csuvas textusok nem igen állanak rendelkezésünkre : Reguly hagyományában van két nem hosszú mese (mindössze körülbelül 5 vagy 6 nyomtatott lapra terjedő), meg a „Записки Александры Фуксъ о Чувашахъ и Черемисахъ Касанской губерній. Казань 1840.”-ban bírunk két csuvas éneket. A többi csuvas irodalom, ha ugyan lehet ilyenről szó, oroszból fordított vagy legalább az orosz keresztyénség a csuvasok közt való terjesztésére szerkesztett művekből áll : két káté (egyik kéziratban), a négy evangéliom, keresztyén tanítások (kézirat, orosz fordítással) — mind Reguly hozománya. Újabb nyomtatványt még nem sikerült kezemhez kapnom, noha hír szerint azóta egy csuvas imádságos könyv jelent meg. Nem kell ugyan hinni, hogy ezen bár orosz minták után készült művek nem nyújtanak a csuvas nyelvnek valódi mivoltáról sok tanulságot, — mindenesetre annyit, a mennyit régi magyar bibliafordításaink a magyar nyelvről : de azt sem lehet tagadni, hogy a menyiben addiglan csuvas nyelven még ki nem fejezett, mert a csuvas nép eszejárásán és szellemi műveltségkörén kívül eső új fogalmak és eszmék előadásával volt dolguk, szintűgy kellett erőlködniök a nyelv kifejeletlen és faragatlan keménységű természetével, mint a kezdő mesterember még csak erőlködéssel és a gyakorlottság sima folyékonyága nélkül bánik el munkája anyagával. Természetesen az ily erőlködés meg is látszik a nem mindenkor szerencsés eredményen. Így tehát nem csuda, ha a csuvas egyházirodalmi művekben sokhelyt szerencsétlen ujitásokra akadunk, merő csuvastalan kitételekre, melyeket az élő csuvas népnyelvnek eddig szerezhettük bármily töredékes tudásával is már biztosan ilyenekül megismerhe-

tünk. Sőt meg kell vallani, hogy ezen töredékes tudásunk szerint az említett csuvas irodalmi műveket sokhelyt szükségtelen idegenszerűségekkel lehet vádolnunk, azaz oly russicismusokkal, melyeket könnyű szerrel jó csuvas kifejezésekkel el lehet vala kerülni. E tudást pedig, bár töredékest, mely a csuvas irodalmi művek nyelvészeti bírálatára képesít, hogy bennök a jót a rossztól, az eredetit népszerűt az idegenszerűtől megkülönböztethessük, ott is a hol nem épen valami „antirussicum“ van előttünk, főleg Regulynak csuvas nyelvtani följegyzéseiből merithetjük. Ezeket földolgozva, a csuvas nyelvtani alakok tényállását adám elő, a mennyire birtam tisztába hozva és fejtegetve, a „Csuvas közlemények és tanulmányok“ három czikkében; fölvettem azokba az alakok használatáról való példákat is, de nem adhattam a szó- és mondatfűzés rendszerét is, mire e följegyzésekben épen csak elszórt töredékek állnak vala rendelkezésemre. De ezen töredékek, bár nem elégségesek egy csuvas syntaxisra, mégis véghetetlen becsesek, mint eredeti csuvas szófűzési adatok, melyeket Reguly magok a csuvasok között gyűjtött vagy ott szerezte gyakorlati nyelvtudásával följegyzéseiben lera-kott: értem az elszórt kisebb példamondatokat, melyekkel Reguly a szóalakok használatát illusztrálja, de a melyek még többre is szolgálhatnak, ha egybegyűjtve és átnézhetően közölve, mint nyelvi- anyagi töredékek gyűjteménye többoldalú tanulmányozás tárgyává tevéődhetnek, főleg szó- és mondatfűzés tekintetében, a majd kiadandó csuvas textusok megbírálhatóságának előkészítéséül. S íme e csuvas nyelvi- anyagi töredékgyűjteményt most terjesztem elé a magyar nyelvész közönségnek, „Reguly csuvas példamondatai“ cím alatt.

E példamondat-gyűjtemény mind magában foglalja a Reguly csuvas nyelvtani följegyzéseiben fülhozott csuvas mondatokat, úgy hogy a „Csuvas közlések és tanulmányok“-ban földolgozott anyag mellett e följegyzésekből most mind az hozzáférhetővé tétetett, a mi bennök használható nyelvi- anyag van. Különösebb tárgyi vagy betűrendbe szedni e mondatokat, szükségtelennek, sőt alkalmatlannak látszott; mert ugyanazon egy mondat nem egy nyelvtani tekintetből szolgálhat példaalapul. De a könnyebb idézhetés végett, meg vannak számozva az egyes mondatok. E mellett tekintettel voltam arra, hogy Regulynál kétszer vagy többször előforduló mondat csak egyszer legyen meg e gyűjteményben; szintígy egy mondatnak kevésbbé

eltérő variációját a már fölhozottba zárjel között, a „*r., vagy, v. pdj* (vagy, vagy pedig)“ kitétele mellett fölvettem; néha két hasonnemű rövid mondatot is egy szám alá foglaltam; helylyel-közzel hasonnemű mondatra szám szerint útaltam. — A mellé tett magyar fordítás Reguly többnyire oroszul, ritkábban németül adta fordításának lehető hű áttétele; csak a mit Reguly is magyarul adott, „—“ által van megjelölve; a fordítás egyes szavainak a csuvas eredetiben külön szó által ki nem fejeztetése [—] által; saját, inkább szó szerinti való fordításom, vagy magyarázat (—) berekesztés által tüntetetik ki. A magyar fordításra nézve csak azt kell megjegyezni, hogy a csuvas *re, ʒe (de)*-féle és a *ne*-féle praeteritumot, meg a *za*-félét, hol verbum finitumként áll, egyaránt magyar *tudott*-féle múlttal tettem ki, a mai magyar élő köznyelv használata szerint, mert az oroszban sincs megkülönböztetve a perfectum az aoristustól, s Reguly a *re* praeteritumot, úgy mint a *ne*-félét gyakran német *haben* segédigés múlttal adja. De azért nem kell hinni, hogy ezen többféle csuvas praeteritumok használati rendeltetésekre nem különböznek egymástól, csak hogy e különbség egyes, összefüggésen kívül álló mondatokból meg nem határozható. — Végre, minthogy Reguly sok csuvas szóalakokat és szokat nem következetes egyenlőséggel írt, ezt annyira visszaállítanom kellett, magának Regulynak följegyzéseiből s orosz kútfőinkből vett kriteriumok szerint, a mennyire nem kellett egymás mellett megállható egyenlő jogú alakokat elismernem. Kivált a lágyított (jésített) mássalhangzókat illeti ez, melyeknek lágyítását (jésítését) Reguly hol (alúl írt ponttal, vagy néha magyarosan *ny, ty*; vagy *dj* stb.) kitett, hol (mindenesetre csak írás sebtiben) ki nem tett. Azonban, hogy ezen és más a csuvas mondatok írásában a Reguly írásától eltérőleg tett változtatásaimra nézve meg ne fosszam a nyelvész olvasót a megítélhetéstől, a lapok alján a mondatok számával Reguly eredeti írása szerint is kitétem az illető csuvas szokat, csak szokott átírási betűinket (š, ž, ʒ stb.) tartván meg, melyeket Reguly másképen fejez ki. S hogy végre általában a csuvas nyelvhangok értékéről, s némely csuvas hangtani szabályok és sajátságokról a mennyire lehet biztosabb és tisztább fogalmat szerezzünk magunknak, megragadom ez alkalmat, hogy Regulynak a csuvas „hangtani viszonyokról“ való jegyzeteit némi magyarázatommal eléadjam.

A) Nézzük előbb az önhangzókat. Nyelvtani följegyzéseiben ezeket használja Reguly: *a, ä, e, ʒ, i, o, u, ü*, ritkán *ö*, és *ë*. Kettős

önhangzókat ezeket : *aj, ej, ij, oj, uj*. Tulajdonképen hosszú önhangzókat nem találunk, s Reguly a néha használt [^] jeggyel inkább csak a hangsúlyos önhangzó teljes tartamúságát akarja megjelölni. De vannak aránylag hosszú önhangzók, a mennyiben ilyenek a normalis egyszerű tartamú önhangzók, a félig kiejtett, hangsúlytalan önhangzók ellenében. E tekintetben Reguly az önhangzókat „teljesekre“ és fél v. hangtalan önhangzókra osztja; amazoknak adja : *i, a, u; e, o, i, u*-t, emezek (ő fölülírt vízirányos vonalkával jelöli; jobb, ha inkább a rövidség szokott jeggyével tüntetjük ki): *ĩ, ă, ũ, (ë); e, ǝ, ẽ (è), ũ*. Továbbá lágyított önhangzók nála, még pedig teljesek : *i, a, u; ä, à* (ő ezt *ä*-val jelöli; írjuk *à*-nak), *uj, ü*; meg félighangzók : *i, e, e; e, e, i, u*. Végre lágyak és kemények; lágyak : *i, e, ä, ü*; kemények *ĩ v. i, a, o, u*. — Úgyhiszem, a teljes és féligejtett önhangzók között még sincs lényeges különbség; a mely van is, az csak egy másodrendűleg hozzájáruló momentum által jő létre, a megelőző vagy következő szótag erős hangsúlyozása által. De a mint a hangsúlyosságnak magában nincs köze az önhangzó mivoltához, kvalitásához, úgy nem lehet hogy a hangsúlytalanságnak legyen. Ha p. o. *vire*-t-ben az első hangsúlytalan szótagnak *i*-je féligejtett *ĩ* (*vĩre*-t), de azért mégis csak azon *i*, mely a *vire*-s ige futurumában (*vi*-re) hangsúlyos, a hol már nem lehet féligejtett. A fő tény, melyről itt tudomást kell vennünk, az, hogy a csuvas hangsúlyozás oly hatásos, hogy a mellette való hangsúlytalan szótag önhangzója gyakran az enyészetig hallhatatlan lesz, körülbelül úgy mint a szintén erősen hangsúlyozó német nyelv néma *e*-je, p. o. *laufen* (laufn), *gerade* (grade) stb., melynek mégis, nyelvészül szólva, érdekünkben van teljes hangú ejtését tudnunk. Ilyen hangsúlytalan önhangzók elejtését följegyzí Reg. is; mondván hogy azok „gyakran, ha a rythmus kívánja, elidáltatnak“, p. o. *kelara*-m v. *klara*-m, *hurada*-m v. *hrada*-m, *huvara*-m v. *hvara*-m, *virende*-s v. *vrende*-s; *peragha*-s v. *pragha*-s, *šubada*- v. *špada*-, *pela*-n v. *plan*, *peža*-l v. *pša*-l, *šuma*-t kon v. *šma*-t kon, *türe*-kle v. *tre*-kle, *për*, accus. *prü*-, nem *përi* ; összetett szókban : *ora*-tli' (*orá tela*-, 3. birt. raggal *teli*'), *šor*-tri' (*šor tiri*'), *pala*-tra'n (*pala тура*-n). Szintigy Elsógr. szólajstromaiban, meg Visn. szlovarjában találunk két másalhangzón kezdődő szókat, melyek között egy önhangzó kiesett : *pěi*-ksi (e h. *pěiksi*), *ksi*-n (*kizin*), sőt *tva*-dap (csinálók. e h. *tuva*-dap, *tuv* a tö), *ktardadap* (*kedardadap*, v. *kudard*-) stb., E ; *plan* (R. *pe*-

la'n és *pla'n*), *kli'mze* (*kili'mze*), *hvala's* (R. *huvala's*) stb. Visn. Ezen önhangzóelejtésnek egy jeles példája *šta*, *štan*, *štalla* is (e h. *hšta*, meg továbbá *huštá* stb.), l. NyK. I, 256. — Észrevehetjük azonban mindjárt itt, hogy az elejtett önhangzók rendesen *i*, *e* (mely mélyhangú szóban *ī*, és *u*-val váltakozik, nem *e* = *ū*), *ū*, *u*. Ezeket tehát az *a*, *o*, *ū* (*e*) ellenében könnyebb hangzóknak tekinthetjük. — Hasonlóképen a Reg.-féle lágyított önhangzóknak sem tulajdoníthatunk valóban különböző kvalitást, ezek nem levén más, mint lágyított (jésített) mássalhangzók előtt vagy után álló ugyanazon önhangzók, melyek nem jésíthető mássalhangzók mellett is állhatnak, teszem *kilmā*-nek *ū*-je csak nem lesz más, mint a *poganū*'-beli *ū*, habár ez *a*-ból (*pogana'*) keletkezett is, mire nézve azt kell tartanunk, hogy a nyelvhangok phoneticus leírása nem egyazon dolog ezen hangok hogy-keletkeztének kimutatásával. Így a helyett, hogy mondanók: *vīlīh* úgy hangzik mint *vījliḥ*, *vīlam* úgy mint *vujlam*, inkább egyenesen *vījliḥ*, *vujlam* alakokat veszünk föl, annyiival inkább, mert *īj* és *uj* kettőshangzók amúgy is léteznek, a hol nincs mellettük más jésített mássalhangzó, p. o. *vīj* erő, *huj* maga, *mīj* nyak, *buj* gazdagság (Elsögr. 15. l.). — Immár térjünk át az egyes önhangzókra, mit nyújtanak ezekre nézve tudni valót Reg. jegyzetei.

1) *a*-t mint teljes önhangzót, főleg tőszótagban vagy hangsúlyozva, nyílt ejtésű tiszta *a*-nak (milyen a német vagy szláv *a*) kell tartanunk. Mert Reg. ennek ellenében *o* helyett beálló *à*-t ír, a mi körülbelül a tompa magyar *a* lehet, minthogy azon szokat, melyeket szógyűjteményében evvel ír, a példamondatokban rendesen *o*-val adja, úgy mint az orosz kútfők, p. o. *šāl* v. *šol* év. Magashangú megfelelője volna *ū*; így p. o. a *ma* infinitivusnak magashangúlag megfelelő számtalanszor *mā*; a *za* gerundiumnak *zā* stb. — „Az *ā* a szó végén, nem tiszta *e*-nek hangzik, azaz hangsúlytalan *a*: *a'da*, *tuva'tta* úgy hangzanak mint *a'de*, *tuva'tte*.” Ezen tisztátalan *e* nem lehet *ā*-féle *e*, mert itt mélyhangú szókkal van dolgunk, melyekben semmi jésítés sincs. Ez mindenesetre magy. *é* (finn *e*)-féle *e*, mely közel jár az *ī*-hez, melylyel többnyire élnek is az orosz kútfők (ы) olyhelyt, hol ilyen Reg.-féle *e* van, p. o. a *ne* part. perfectiben, mely még Reg.-nál rendesen *ne*, de néha mélyhangú igéknél *na* (azaz *nā*, mert *e* végzet hangsúlytalan), sőt *ni* is (azaz szorosabban *nī*, mint az orosz kútfőkben). Evvel a Regulynál mélyhangúlag használtatott *e*, legalább a mennyire nem esik jésítés hatása alá, már meg van határozva, p.

o. *a'del, sa'vel, a'ver, pa'rem, a'ven* stb., hol „liquidával (*l, r, m, n*) való végzetben“ van, míg a mutával valót ugyancsak *ž*-vel adja: *a'lik, ta'dik, ta'lik, tajlik, a'gış ta'ndis, ta'pkış; j*-hangúság mellett *i*-vel: *a'jik, la'jih, ajip* stb. — Reguly ezenkívül az *e* betűt, magashangú szóban, *ü*-vel fölcserélve is használja, mint a mondatokban láthatni, hol az *as* infinitivus magashangúlag *es* és *üs*, a *ma*-féle: *mä* és *me*; meg a hol tkp. jésítés van p. o. 3. birtokosrag után való dativusragban: *nä* és *ne*; a nomen praesentist *üt* és *et-re* végződötteti, stb. Nyilván sok helyen az *e*-t különbözőnek kell venni az *ü*-től (mert maga is mondja Reguly, hogy lágyítva *e* ezzé lesz: *ä*), azaz valódi *e*-nek (= magy. *é*), főleg nem szó végén p. o. *sirde-dä*, ellenben *sirdä*: azonban nem lehet tagadni, hogy szintoly gyakran magashangú szóban, csak kényelmesebb írás végett, *ä*-t ér, főleg szó végén (tehát p. o. *-mä* infinitivusi végzet, bár *me*-nek van írva; *zä* gerundium, bár *ze*-nek írva; *dä, rä*, bár *de, re*-nek írva stb.) s mindenesetre jésített betű mellett, (tehát: *patnä*, bár *patne* v. *patne*-nek írva; *pīdä*, bár *pīde*-nek írva, stb.), ha csak az *e* nem egy másik kategoriába esik, melyben *i*-vé szeret lenni (p. o. a *re*, *že* praeteritumi végzet többese *riš, žiš* vagy *dä* járulván hozzá: *ri-dä, ži-dä*; *per* egy, melyet egyenesen féligejtett *i* (*i*) alá soroz Reg. (*pīr*), mondván, hogy az „szó közepén, ingadozó hang, olyan mint a magy. *é*, csak sebesen ejtve ki“, a mi nem tesz egyebet, mint azt hogy *per* (rendesen *e*-vel is írja a mondatokban), tkp. *pēr* (magy. *é*), nem *pür* v. ö. *e'ber* mi, *e'zer* ti, melyek *ebir, ezir* is, és dat. *pīrū, sirū*. Mind ezeket tekintve jónak tartám, Reguly mondataiban semmiben sem változtatni meg a bár ingadozó *e*-írást, de kitenni az *ü*-t, a hol *ö* is kitette. Így az *e*-nek kivált kétféle értéke van, egyik = *ü*, másika = *é*, épen úgy mint a mai magyar *e* mind a két érték kifejezésére szolgál. Azért mégis legtöbbszörre el lehet az írást igazodni, hogy minden egyes esetben vajjon melyik értéke van az *e*-nek.

2) *i* közönséges magashangú *i*, de mélyhangú gyökszóban is előforduló p. o. *siras* írni, *činah, sin* ember. Mélyhangú megfelelője *ž* (ы), de *e* helyett váltakozva számtalanszor *i*-t is ír Reg. Minthogy Reg. gyökszótagban gyakran kiteszi az ilyen *ž*-t, a mondatokban is ezt írtam, kivált az *e* tekintetben következetes orosz kútfők írásmódja szerint (tehát *pīras, tidas, pīghas* stb.); de a végzetekben csak ritkán mutatkozik az *ž*-írás Regulynál, vagy helyette *e* (*é*), s azért megtartottam az *i*-t (tehát: *tuvatpīr, onzir, onžin*), kivált a hol jési-

tés van mellette, mely általában a magashangúságra szeret átvé-
zetni : *ominje*, *šominje* stb. E mellett még az is szól, hogy Reg. igen
sok helyen, hol az orosz kútfők *ы*-t írnak, *e*-t (azaz *é*-t) használván,
úgy látszik hogy, a hol már tisztábban az *i*-hangúság mélyhangú
szóban lép föl, ez nagyon közel jár a tiszta magas *i*-hez. Végre meg
lehet jegyezni, hogy kivált sziszegő (*s*, *č*, *š*, *z*, *ž*, *ž*) után az orosz
kútfőkben is, tiszta *i* szeret állani, p. o. Visnevszki szlovarjában
nem egy mélyhangú szó kezdődik *si*, *ši*, *či* (си, ши, чи)-vel. — Ma-
gának az *i*-nak hangzásáról megjegyzi Reg., hogy „szó közepén
olyan mint magyar *ö*, durván ejtve, p. o. *pěh*, (*pöh*), *pěghēr* (igy, *ë*-vel),
šěpěr (mint söprű).“ E jegyzet az *i*-nak az *e* (= magy. *é*)-hez való
közeliségét fejezi ki; egyszersmind abból, hogy rögtön *i*-t ír helyébe,
azt is látjuk, mi akar lenni Reguly ezen *ë*-je; t. i. két pontjával az
i helyett valóságát jelenti, míg az alapja (*e*), úgy véve a mint kü-
lönben is használja Reguly (= *é*), az orosz *ы* helyén), annak hang-
zását akarja adni. Mondataiban is használja néha Reg. az *ë*-t, de el
is hagyja mindjárt a két pontot, p. o. *ěš* és *eš* (értve *ěš*), a mi az
orosz kútfőkben *ыš* (*iš*) v. néha *нš* (*iš*). Azért is nem tartottam meg
az *ë*-t, de mégis kitettem a lap alján a szót, a melyben Reguly írta.
— Egy másik jegyzet azt mondja, hogy „az *i*, még pedig a hang-
súlytalan, a szó végén úgy hangzik mint kemény *ü* (rauhes *ü*) :
hīde, *hīje*“ (itt mindjárt *ë* helyett csak *e* van írva). — A félig ej-
tett *i* (*i*)-ről már 1) alatt volt szó.

3) u. A féligejtett „*ü* a szó végén, nem tiszta *o*-nak hangzik,
p. o. *vu'do*, *šu'do*; szó közepén *ë* felé hajlik : *šudelat* (*e*-t ír), *věda'-*
lih (*vudalih* is), *pěda'* (*puda'* is).“ Ilyen p. o. *vu'ttur* v. *vu'tter* is. Kü-
lönben *šudo* Visn.-nél *šu'da*, és a nem tiszta *o* hangzás alkalmasint
csak olyan *à*-féle, melyet Reguly (l. fentebb) *o* helyett használ. A
hangsúlytalan *a* különben *e* (*é*)-re változik, s itt csak az *u* hang
megelőzése okozza úgylátszik annak *o* felé hajlását, némi *attractio*
folytán. Így másutt is *e* mellett használ Reguly *o*-t, megelőző *o*, *u* után :
hodom, *tudom*, *poldom*, de sohase p. o. *kajrom* e h. *kajrem*. Idevon-
ható, a mit megfordítva a féligejtett *o* (*ö*)-ről mond : „szó végén úgy
hangzik, mint nem tiszta *à*, p. o. *to'ba*, *ko'la*, *to'da*, *ho'jgha*, *to'ra*“
(ugyancsak mindegyikben megelőző *o* után van az *a*, azaz *à*) ; meg :
„szó közepén határozatlan hang *e* és *o* között, p. o. *tobeža's*, *to'bolgha*,
poghena's, *orek* (a mondatokban *orok* is), *šoldora'*“ (tehát megint ezek-
ben is megelőző *o* után). Így *oleštarás* vagy *ološtaraš*. — „Az *u* néha

í-vé lesz, p. o. *šubada* és *šibada*, *šubala* és *šibala*. V. ö. azt, hogy az orosz kútfolkben váltakoznak *šu* és *šiv*, *uvil* és *ivil*. Itt, valamint az e v. o-val való szókban, egymás mellett megtartható mellékalkokat láthatunk. — „Lágyítás által *u* gyakran *ü*-vé válik, p. o. *turnä* vagy *türnä*”, többesben *turnezem* v. *türnezem*. Ez érdekes példája a visszafelé ható hangilleszkedésnek, milyen NyK. I, 230. *jálnä* (ebből: *jalnä*), mely nem íráshiba, mert fordul elő egyik példamondatban is. — — Az *ü*, félig ejtve „szó közepén *ü* és *i* között áll, p. o. *ü'binder* és *ü'bünder*.” V. ö. *tülinje* c. h. *tülinje*, hol az *i* előbb való az *ü*-nél, meg *ü'güp*, *ü'gübir*, *ü'gür* és hasonlókat NyK. I, 375. — „Az *ü*, szóvégén, úgy mint *ö*: *pü'gö*, *šü'rö* (*pügüba*, *pügürä*, *šürübä*, *šürtüre*).” Ez azonban azt mutatja, hogy az *ü*, melyet Reg. ír, ugyancsak tiszta *ü*, akármiből eredt is.

4) Megjegyezni való, hogy az *o* ugyan igen gyakori gyökszótagban, de nem a neki magashangúlag megfelelő *ö*. Ezt csak Reguly írja, mint hangsúlytalan önhangzót, *ü*-vel váltakozva, a mint imént láttuk. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a gyökszótagbeli *o*-nak megfelelője *e*, azaz magashangúnak vett *e*. Meglehet hogy valaha létezett a csuvasban is, mint a törökség több ágaiban, *ö* is, hanem enyészetnek indult, mint sok magyar gyökszóban csak egyes tájakon maradt meg (*öszöm*, *vűszöm*, *embör*, stb.), helyébe lépven *e*, s már *e* (= *ä*) is, (*észem*, *vészem*, *embér* — *eszem*, *veszem*, *ember*).

Ezek után a csuvas önhangzók megfelelési rendszerét így adhatjuk: Mélyhangúak: *a* *o* *ï* (*e* = *e*, *ë*, *i*) *u*

Magashangúak: *ü* (*e*) *e* (= *e*) *i* *u*

B) A csuvas mássalhangzók, Reguly fölhozása szerint ezek:

a) m u t a e:

kemények: *k*, *t*, *p*; lágyak: *g*, *d*, *b*;

b) l i q u i d a e:

rezgők: *r*, *l*, *m*, *n*; folyékonyok: *j*, *v*;

c) s p i r a n t e s és s i b i l a n t e s:

kemények: *h*, *s*, *š*, *č*; lágyak: *gh*, *z*, *ž*, *ž*.

Ezeknek ezen szótári rendét ajánlom:

k, g, h, gh; t, d, n; p, b, m; j, l, r, v; s, z, š, ž, č, ž.

Van ugyan *ng* is, mely némely nyelvben gutturalis *n*-t (نك = گ) teszen; de nem fordul elő szó végén, s nincs adatunk róla, hogy nem úgy hangzik mint a magyar *ng* (p. o. ebben: *hangot*). Azért nem ír-

hatjuk egyszerű betűvel; Reguly *ng*-vel írja, Visnevszki *hrr*-vel. A *h* betű orosz *x*-t német *ch*-t jelent; Reguly is *h*-val fejezi ki, kényelmesebb írás végett; egypárszor *ch*-vel is, melyet az orosz szók átírásában *x*-re használ, valamint megfordítva orosz szóban néha *h*-t. A *gh* annak lágya, melyet ugyan jó volna egyszerű betűvel írhatni; az orosz kútfők *r*-vel írják, mert e betűvel p. o. a német *h*-t is fejezi ki az orosz, nem *x*-vel.

A fölhozott mássalhangzókhoz hozzájárulnak még a jésítettek: *t*, *d*, *n*, *l*, (*r*), *š*, *ž*. Szógyűjteményében pontosabban teszi ki Reguly alúl irt ponttal a jésítést mint a példamondatokban; azért, mint fentebb mondtam, ezekben is ki kellett következetesen tennem a jésítést. Nagy terjedelme van a jésítésnek főleg magashangú szókban, bár etymologice azt sokszor épen csak a magashangúság következtében eléállottnak kell tekintenünk; s erre nézve némileg módosítanom kell NyK. I, 205. 206. az orosz *ь*-nek csuvas szókban való tényleges hangzásáról adott nézetemet, meggyőződve azóta Reguly csuvas hagyományának szorosabb vizsgálásából, hogy általában el lehet ismerni a *ь*-t jésítést jelentőnek *), kivéve *пъ*-t, mely csak *r* (orosz kútfők is néha, bár magashangú szóban, *пъ*-rel cseréltetik föl) és p. o. *n*-t az ablativusi végzetben (*den*, *ren*, *žen*) vagy a *čen* posztitíóban. Sőt Reguly szerint még több jésítést kell elismernünk, mint a mennyit az orosz-csuvas írás kifejezni képes: így ebben nincs megkülönböztetve a jésítés vagy nem-jésítés *ü* (ю), *i* (и), *e* és *ä* (е, я) előtt. Egy párszor *č*, *ž* alatt is találok a jésítést kitéve Regulynál, és az orosz-csuvas írásban *чи*ő-, *čjo*-t: de ezt a jésítést, mely úgyis csak elvétele némely szóban találkozok, mellőzhetőnek tartom, minthogy a *č*, *ž* palatalis mivoltában már jóformán implicálva van; mellőzhetőnek az *n* jésítését is *č*, *ž* előtt, noha oroszúl gyakran ньч (*nč*, *nž*)-t írnak; szintígy az *s*, *z* jésítése *i* előtt kevésbé hallható, a miért azt Reguly mondataiban, a hol csak nem volt különösen kitéve, nem állítottam vissza; hasonlóképen jártam el a *ne*, 3. birt. ragos dat.-accusa-

*) Schott V. úr is szíves volt, egy levelében figyelmeztetni, hogy a csuvas nyelv egyik gyakorlati ismerője, Lebedjen, a kazáni egyetem Записки-jében, valamint a belügyi ministerium 1852-ki journaljában az ő „Disseratio de lingua Tschuvaschorum“-jára való tekintettel különösen kiemeli a csuvas lágyított (jésített) magánhangzóknak vagyis a lágyítási jelnek (ь) semmiképen el nem mellőzhetését.

tivusi végzettel, mely tkp. *ne* (nä), melynek jésített *n*-nel voltát kiki könnyen megjegyezheti magának.

A csuvas mássalhangzókra nézve Reguly még ezen hangtani szabályokat adja :

1) „Szótagot végző mássalhangzó, melynek megfelelő lágyja van, mindenkor kemény, akár a szó végén, akár a közepén.“ E szabály a példamondatok írásában is meg van tartva, kivéve az *ep* = *én-t*, melyet számtalanszor *eb*-nek is ír Reguly, alkalmasint mert a teljesebb alakjából (*ebe*) még megmaradt némi önhangzói utóhang (*eb'*).

2) „Szótagot kezdő mássalhangzó, a mely előtt önhangzó vagy egyike a liquidáknak (Reg. szerint *r, l, m, n, j, v*) áll, mindenkor lágy; de ha kemény mássalhangzó áll [eléggé vala azt mondani : nem a liquidák közül való mássalhangzó, mely aztán mindig kemény alakjában lép föl], vagy szó elején, mindenkor kemény.“ Ehhez pótlólag hozzátesszi : „kettős liquida után, kemény mássalhangzó következik : *onn-čoh* (*onen-čoh*, akkor); de ha *onn* nincs nyomatékositva, csak lágy hángható áll : *on-žoh*, így szintén p. o. *püllčik* és *pül-žik*, *mohta'nnčik* és *mohtanžik*.“ — Reguly mégis némelykor p. o. a *pa-ras* adni igét *b*-vel kezdi (*baras*), a mit az orosz kútfők más szóval is tesznek, p. o. rendesen *bolas* lenni. Némely postpositionának lágy betűvel kezdését (Regulynál is *bada* stb.) inkább annak tulajdoníthatjuk, hogy a megelőző főnévhez hozzásimul, a miért is akkor kötőjellel oda csatoljuk, v. ö. NyK. II, 38. Kivételt tesznek *če* (vala) és *čen* (-ig) is, melyek önhangzó és liquida után is kemény. *č*-vel vannak, v. ö. NyK. II, 25.

3) A mássalhangzók kettőzésére nézve általában csak azt kell megjegyezni, hogy a nem liquidák csak kemény alakjokban kettőztetnek, p. o. *ušša'* (*u'žo* dativusa), *čippi'* (*či'be*, 3. birt. raggal), *possi'* (*poš* 3. birt. raggal), *to'ra* isten : *torra'* (dat.), *torri* (istene). — „Ha valamely szónak hosszú vagy hangsúlyos *) végönhangzójához mássalhangzóval kezdő végzet járul, ezen mássalhangzó kettőzte-

*) Meglátszik itt, mi a „hosszú önhangzó“, melyről elvétele szól egy-két helyen, de tüzetesen nem említ sehol; hogy az a hangsúlyozás alatt természetesen tartományban megmaradt teljes egyszerű önhangzó, a félig ejtett hangsúlytalan ellenében, s ha Reguly használ is ^ jegyet, ezt fölcseréli ' ékezzettel is, úgy hogy még semmi biztos alapunk nincs valóságos hosszú csuvas önhangzók fölvételére.

tik, p. o. *šulla* (*šu*), *jula'le* (*jula'*) *čirelle* (*čirä*), *tuvajki'llä* (*tuvajkki'*), *sullih* (*su*) vagy *suvelih* (*suve*); még hangsúlytalan végönhangzó után is: „*ti'billä* (*ti'be*), *ho'jghella* (*ho'jgha*).“ Ezen példák után ítélve azonban ez csak *l*-ről látszik állani, mert nincs p. o. *tu* igeitől *tussa* gerundium, hanem *tuza*; aztán e kettőzésnek alkalmasint mélyebb etymologicus oka van, p. o. *šulla*-nál az, hogy néhai *šuvla* (*šu'la*) helyett való. Legfeljebb ide lehet még számítani a *-ma-sseren*, *-me-sseren*-t (l. NyK. I, 410.); de itt is megtalálónk könnyen az okot, ha nyelvhasonlításba akarnánk bocsátkozni. — „A kettős mássalhangzó, ha az utána következő önhangzó hangsúlyos, nem osztatik ketté két szótag közt, hanem egészen az utóbbik szótaghoz vonatik; azért úgy hangzik, mint egy mássalhangzó, s csak az erősebb accentus különbözteti meg a közönséges egyszerű mássalhangzótól; p. o. *šukkur*, *totter*, mint *šukur*, *toter*. Az ilyen mássalhangzókat mégsem szabad egyszerűnek írni, a mássalhangzók megerősítésének és gyengítésének [milyen?] törvénye szerint, mert *šukur*-t így kellene írni: *šugur*. Azért is jobb így írni: *šakkam*, *takkam*, *surrtan*, *kuššem*, *a'nn-čik*, noha úgy hangzanak, mint *šakam*, *surtan*, *kušem*, *a'nčik*. Két rövid [azaz röviden vagy félig ejtett, hangsúlytalan] szótag közt nem állhat kettős mássalhangzó, p. o. *hüllih* nem *hüllih*; de lehet mondani *pala's* és *palla's*-t, amabban a *las* jobban kiemeltetvén a *pa* fölött, mint emebben.“ Ez nem eléggé világos, sőt ellenmondásos. Ha valamely mássalhangzó, ejtésében (a mint mondja Reguly, erősebb accentus által) különbözik az egyszerűnek ejtett mássalhangzótól (p. o. a milyent szó elején ejtünk): épenséggel nem egyszerű, hanem — *tertium non datur* — valósággal kettős. S nem hihetjük, hogy miért írták volna már Elsőgrammatika ideje óta az orosz kútfők meglehetősen szabályossággal a csuvas kemény kettős hangzókat, ha nem azoknak hallották is hangzani: pedig ők bizony nem igen okoskodtak hangtani szabályokról. Megelégszünk tehát a tényállással, hogy a csuvas nyelv a kemény hangzót két önhangzó között, csak az egyszerű keménytől megkülönböztetve, kettőztetve szereti ejteni, akármi legyen oka e kettőzésnek (nagy részben bizony a hangsúly is, mely az ejtési tartamot könnyen hosszabbítja, mint p. o. jelesen az új-görög nyelv hangsúlya, s így, hogy az önhangzó quantitásán ne változtasson, a következő mássalhangzó ejtésébe veti a tartam hosszabbját). A példamondatokban visszaállítottam némelyhelyt a kemény mássalhangzó kettőzését, kivéve az *ičen* gerundiumbeli

č-t, melyet Reguly egyszer sem írt kettős č-vel, csak *tsen* variánszal.

C) Reguly néhány jegyzetei szólnak még a hangzók betoldásáról és kiszorításáról.

1) Önhangzók betoldása : „Három mássalhangzó nem állhat egymás mellett. Ha tehát két mássalhangzóhoz még egy harmadiknak kell járulnia, ama kettő közé egy hangsúlytalan önhangzó lép; p. o. *jerzem*, és *jerismestep* v. *jerisrem*. — Ha ama két mássalhangzó előtt hangsúlytalan önhangzó van, nem kell közükbe önhangzót toldani, p. o. *tavernam* és *taverndem*, *üzürlem* és *üzürldem*; akkor sem, ha a két mássalhangzó előtt való önhangzó hangsúlyos ugyan, de a két mássalhangzó egyik liquida és *t*-hang p. o. *kardam*, és *kartrem*, *saldam* és *saltrem*, *virendem* és *virentrem*.“ Úgy látszik hogy a *taverndem*, *üzürl-dem*-ben is csak azért lehet együtt a három mássalhangzó, mert két-két liquida van közöttük. — „A betoldás egyes esetei : (*k*-hang és *r* közé) *magram* v. *mageram*, praet. *ma'gerdem*; (*s* és *r*) *jerzem* *jerisrem*; (*v* és *r*) *tavram* v. *taveram* és *taverdem*; (*r* és *l*) *irlet* vagy *irilet* és *irilje*; (*r-n*) *pornam* v. *poronam* és *porendem*; (*l-n*) *solnam* v. *solonam* és *solendem*, *tülnet* v. *tüliünet* és *tüliüldöm*.“

2) Önhangzók kiszorításáról (*elisio*) már fentebb volt szó (192. l.).

3) Mássalhangzók betoldása : „Ha önhangzó különmemű önhangzóhoz akar járulni, a kettő közé *j* és *v* kötő-mássalhangzók lépnek, p. o. *sijam* (praet. *sĭ-rem*), *tuvam* (praet. *tu-rom*); *šu* gen. *šūven*; *sitrassije* (*sitrassi*). Azonban kérdés, mennyire eredeti is az egyes esetekben a *v*, *j*, mert p. o. *turom* helyett az orosz kútfőkben *tuv-rem* van, *šu* helyett *šĭv*, a mi a *šūven*-beli *šuv* stb.

4) Mássalhangzók kiszorítása : „Ha három mássalhangzó egybe-
találkozik, gyakran az egyik elejtetik, még pedig mindenkor a muta, p. o. *kumusklanas* v. *kumuslanas*, *tĭdimast-ške* v. *tĭdimas ſke*; *šeršla* v. *šešla*, *šerži* v. *šeži* [itt a liquida *r* van elejtve]; *r* [egytagú] ige-
végén, mássalhangzón kezdődő képző előtt [kivéve a *za*, *zan* gerundiumot]: *param* és *paže* v. *parže*, *pane* v. *parne*; *turam*: *tudom* v. *turdom* stb. (v. ö. NyK. I, 367.); szintígy *l* (de csak *za*, *zan* gerundium előtt): *kilzen* v. *kizen*, *ilze* v. *ize*; továbbá *v*: *suveram* v. *suram* e h. *sufram*, *u'za* v. *u'vza*; *m* a többesi ragban accusativus *ragja* előtt: *zane* e h. *zam-ne* [megjegyezni való, hogy Reguly maga csak *zene* alakot használ; *zane* van p. o. Visnevszkinél].

5) Assimilatio : „(k-t) *jikter* v. *jitter*“ . — „Különben lágy mássalhangzó kemény mellett mindig keménynyé válik.“

6) Mássalhangzók átváltozása : „(n-m) p. o. *šuno* v. *šumo* csont ; kivált *b* előtt : *šan-ba* v. *šam-ba* ; *onba*, *konba* v. *omba*, *komba*.“

Budenz József.

REGULY CSUVAS PÉLDAMONDATAI.

1. Vul voda tatma kajat. — fát vágni megyen.
2. vul isleme larat. — leül dolgozni.
3. eb horadep kalama. — félek megmondani.
4. vul kaghal islemä. — Ő rest dolgozni (restel dolgozni, rest a munkára).
5. vul čopma šumul. — ő futásra könnyű.
6. vul šamrik hal alanma. — ő most [még] fiatal megházasodni (arra, hogy megházasodjék).
7. vul ad' islemä (v. pir türtmä) usta'. — ő mester a csizmavarrásban (v. vászonszövésben).
8. piži-dä isle pojslare. — hozzámert és dolgozni kezdett.
9. vire pirat, vadela pirat. — elkezd főni, elkezd öregedni (megöregszik).
10. šav kübä üslemä per som turat. — azon ing varrása egy rúbelbe kerül (azon ing varrásra egy r. k.)
11. eb ona kilmä kalarem. — mondtam (= parancsoltam) neki, hogy jöjjön.
12. eb ona küdü pihma tarlarem. — én ötet nyájat örizni béreltem.
13. pol titma vul silem ize kajre. — halat fogni ő hálót (неводъ) vitt magával.
14. knegä ize kize padem volama. — könyvet hoztam neki olvasni (hogy olvasson ; tkp. könyvet hozva [neki] adtam olvasni).
15. ik kon simazer pornni-če. — két napig volt el, a nélkül, hogy evett volna.
16. aššine kalamazer kajne. — a nélkül hogy atyjának megmondta volna, elment.

5. sumul. 6. samrik. 8. piži 9. „ez : viremä, rossz volna.“ 10. sav. 13. titma. 15. simmazer porni. 16. kaene.

17. ize kilmäzer ma kildin? — miért jössz (tkp. jöttél) a nélkül hogy elhoznád?
18. pürt pidermä'zer ma kajren? — miért mentél el a nélkül hogy a házat bezártad volna.
19. turandarmazir kajazi? — fogunk-e (kell-e) menni a nélkül hogy etetnénk (etettünk volna)?
20. üslemezer vis som turat šak kibe. — varrás nélkül három rubelbe kerül ez az ing.
21. činmesserem okša padem eb ona. — valahányszor kért, adtam neki pénzt.
22. kilmesserem kilbe šok vul. — valahányszor (mindannyiszor hogy) jövök, nincs itthon.
23. oraba tumašken činet. — szekeret csinálni hív.
24. eb onba poplemeškin kildem. — jöttem ő vele beszélni.
25. eb ut ilmeškin kajza. — lovat venni mentem.
26. vul kona tumalla. — ő ezt teheti vagy megcsinálhatja.
27. eb pajan kajmalla-če, utsam šok poljši. — én ma akartam volna menni, de nem voltak lovak.
28. ku kvas ismelle. — ez a kvasz megiható.
29. onda ismä kvas por. — inni talál az ember ott kvaszt (van ott
30. sarajra šuvermalli. — a fészkerben lehet alunni. [kvasz].
31. vulzam šol süremelle turiš. — ők az utat járhatóvá (kocsival járhatóvá) tették.
32. tumalla polzan kile vul. — ha megcsinálható leszén, el fog jöni.
33. pajan islemelle mari? — ma nem lehet-e dolgozni?
34. vul vjlaza ilmelle vjlat. — ő a végre játszik hogy nyerjen.
35. tumalli sin vul anjah onda. — csak ő ott egy (olyan) ember, a ki megcsinálhatja.
36. kona tuma (vagy : tuvagan) sin por onda. — van ott ember, a ki megcsinálhatja (tkp. ezt megcsinálni van ember, v. ezt megcsináló ember van).
37. suvatmalli (v. suvadagan) korok ize kildem. — (olyan) füvet hoztam, mely meggyógyít (— gyógyító füvet hoztam).
38. ismelli kvas por onda. — megiható kvasz van ott.
39. sarajra por viren šuvermalli. — a fészkerben van alvásra való hely (alvóhely).

20. sak. 21. oksa. 22. sok. 27. poljši. 30. suvermalli. 31. turis. 39. suvermalli.

40. kuzam süremelli utsam, *vagy* : ku utsam süremellizem. — ezek a kocsin-járásra való lovak.
41. manen utsam kilbe por süremellizem. — nekem vannak otthon lovaim kocsinjárásra (valók).
42. onen onda poronmalli pürt šok. — neki nincs ott lakható háza.
43. on pürje por-da poronmalla mar. — neki van háza, de nem lakható.
44. onen onda kajmalli is šok. — neki nincs (olyan) dolga, hogy oda menjen (tkp. nincs oda menni-való, *vagy* : oda menendő dolga).
45. onda nimin-de. šok pihmalli. — ott semmi sincs látni (nézni) való.
46. kanmalli šok. — nincs pihenés.
47. kuzam kajik titmallizam. — ezek madárfogók (madarászok).
48. sarajinje viren šuvermalline topsa pole. — a fészkerben lehet talán alvóhelyet találni.
49. ham tumalline sana padem. — a melyet magam akartam csinálni (a magam csinálni-valót), neked adtam át.
50. suvatmalline toprem (*t. i.* korga, *v. sin*). — olyat találtam, a mely gyógyít (gyógyítót; *t. i.* füvet *v.* embert).
51. on suvatmalliran šok takluh oldalaza süret. — gyógyítani nem tud, csak úgy (hiába) csalni jár.
52. is tumallinžen okša ize pole. — ha munkája (dolgozni valója) van, hát lehet tőle pénzt kapni.
53. on kajmallibe min tuvas pirin? — az ő elmenetelével mit kell csinálnunk?
54. eb onba poplezä tir sotmalli turuh. — én beszélttem vele a gabona-eladásról („hogy lehetne a gabonát eladni”).
55. ut sotmalli-zin an hojghir. — a ló eladása miatt („leendő eladása”) miatt ne aggódjál („az eladás lehetőségén ne aggódjál; jó lovat mindenkor vesznek”).
56. šuva kimelli sirä kajebir. — oda fogunk menni, hol fürdeni lehet.
57. pol titmalli sirbä kime turat. — hol halat fogni lehet („halfogó helyen”), hajó áll.

45. niminde. 48. saraj inje viren suvermalli. 51. 52. lásd *NyK.* I, 414.
 52. okša. 53. min. 54. popleza. 56. kaebir. 57. titmalli.

58. ebir şav jala kajebir, şta tavar sotmalli sirä. — mı oly faluba fogunk menni, hol árút lehet eladni.
59. süremelli hožera koleneh süre'sse. — hol járni lehet, ott mindennap járnak („hol az út jó“).
60. tumalla-žoh (v. žohne) nimsker-de kalamare. — mikor még lehetett megcsinálni, akkor semmit sem mondott.
61. şava vughutran süremelle-žoh pilik hut kajrem eb onda. — az időtől kezdve, hogy (kocsival) lehet járnı, ötször mentem én oda.
62. vot totmah kajri vul onda? — vajjon csak fát vágni ment-e oda? V. ö. 1.
63. vadelmalihra turandarmalih nigam-da şok polat. — öregségében (megöregedésében) senki sem lesz, ki táplálja.
64. ku kvaza ismellih ize kilmen, şima (v. şimalih) ize kize. — ezt a kvaszt nem ivásra, hanem evésre hozta.
65. ku kvas ismelleh mar. — ezen kvaszt (ugyancsak) nem lehet inni.
66. ku sülü vırma'lih şok. — ezen zab nem aratni való v. aratható („nagyon rövid és ritka“).
67. ku sülü vırmalla (nem : vırmalih). — ezen zab aratható.
68. vadelmalihra horlih kordom. — megöregedésemben nyomort láttam.
69. şuvarmallih (vagy şuvarmalli) şu şok. — nincs víz („a lovakat“) itatni.
70. manen pajan nim-de isles şok. — ma nekem nem kell semmit sem dolgozni.
71. manen isles por. — dolgoznom kell (van dolgoznom).
72. man kajas is por-če onda. — nekem oda menni dolgom vala.
73. iner isles (vagy isles-če) man kona. — tegnap kell vala ezt dolgoznom.
74. manen pajan isles. — nekem ma dolgozni kell (van dolgoznom).
75. ezir iles şok. — ti nem veszitek el (nem fogjátok elvenni).
76. eb isles şok konda. — én nem fogok itt dolgozni.
77. vul pırassa piles şok. — nem tudni, vajjon jó (vajjon oda me-
gyen).

58. şav. kaebir. 61. şava vuhutran. 62. vod. „ez : vot totma anjah, nem kérdésben.“ 63. sok polat. 66. 69. sok. 73. min man. 75. ezer. 77. sok.

78. ku kübere tuvas. — e híd csinálni való.
is tuvas polzan vul huvah kile. — ha lesz valami csinálni való maga jö el (fog eljöni).
79. ize kiles-če, ezer iles šok. — ha elhoznám is, tí mégsem veszitek meg.
80. iran pīras-če onen onda. — holnap kellene neki oda menni.
81. man onda-sīderes, ondan vulzam ize kajasse. — nekem oda kell szállítani (juttatni), onnét aztán ők viszik el.
82. man konda ize kiles-te ezer iles šok, *vagy* : eb konda ize kizen-de ezer iles šok. — ha ide hoznám is, tí mégsem veszitek.
83. manen kilessi konda. — nekem [már] kell ide jöni („de nincs kedvem“); *mondható ez is*:
manen kilessi kilmest konda (= nekem jöni nincs kedvem ide).
84. vul pīrassa' piles šok. — nem tudjuk, vajjon jö-e. V. ö. 77.
85. ep pajan kajassa', vul kize čarje. — én ma akartam [már] menni (indulóban voltam), de ő jött és visszatartott.
86. kona konda ize kilessä', illä ize kajna. — ezt ide kellett volna hozni, és ő oda vitte.
87. ize tuvassa (v. is tuma) pilmest vul. — dolgot tenni (v. csinálni) nem tud ő.
88. vul pīrassi šok, takluh poplet. — ő nem jö (nem fog jöni), csak úgy (hiába) beszél.
89. vul is polassi takšan polat. — azon dolog nem tudom mikor lesz meg.
90. čas polassi šok. — későre lesz meg (egyhamar nem lesz meg).
91. huš ize kilessi, vul lajih; *vagy* : ize kilessi lajih. — a melyet hozni kell, az jó, v. a hozni való jó.
92. šav kübenä üslessi (v. üslemä) kajenzer. — azon (olyan) inget megvárni bajos.
93. on išem polassizem šok. — az ő dolgai aligha lesznek meg (nem lesznek meg).
94. vul pīrassine piles šok. — nem tudom oda megy-e ő (tkp. nem tudni stb.). V. ö. 84.
95. ize kilessine ize kilep, ezer iles šok. — elhozni, el fogom hozni, de tí nem veszitek.
96. ona ize kajassine ize kajman, orohne ize kajna. — a melyet neki el kell vala vinnie, azt nem vitte, hanem mást vitt el.

97. eb ona parassine jabala kedartsa. — megmutattam neki a tárgyat, melyet adnia kell.
98. šav tarze islesren lajih. — azon munkás dolgozni jó.
99. aghal larasran jalan kunžala arlat. — hogy hiába ne üljön, egyre fon.
100. vul horat vulzam onda šu šne ügesren. — fél, ne hogy [ott] a vízbe essenek.
101. vul títša tuže vulzene ügesren; *vagy* : vul títša tuže, an ükter težä. — ő tartotta őket, ne hogy elessenek.
102. ku laža čobasra (v. čobassa) šumul, *vagy* : lajih kajat. — ez a ló könnyű futásban, *vagy* : jól megyen.
103. šav tarze islesrä (v. islessä) lajih. — az a munkás jó a dolgozásban (dolgozásra jó).
104. šav kibä (üslässi minibä v.) üslässibä per som turat. — azon ing varrásostúl egészben egy rúbelbe kerül.
105. islessibe aptrana. — dolgozástól kifáradt („nem tud hová lenni“).
106. süressibe jirendem. — a járás kimerített (kifárasztott) engem.
107. eb šaven-žin kildem ona ize kajas-šin. — azért jöttem, hogy őt elvigyem.
108. eb ondan ut ildem türeba süres-šin. — lovat vettem tőle, hogy gabonával járjak („azt árulni, vele kereskedni“).
109. eb konda mar isles-šin, eb lere isles-šin. — én nem vagyok a munkáért itt (nem itt akarok dolgozni), én másutt (sic! tkp. amott) akarok dolgozni.
110. eb konda isles-šin mar kize. — én nem a munkáért jöttem.
111. vul mana huvaba ize kajas-šin. — ő engem magával akar vinni.
112. isläs-šin okša paradepe. — adok [neked] pénzt, hogy dolgozzál.
113. isles šinžen omba poplerem. — beszéltem vele a dolgozásról.
114. tır sodassine vul pilmest. — a gabona eladásáról ő nem tud.
115. eb omba poplezä, leple tır sodassinä. — én beszéltem vele a gabna eladását illetőleg (t. i. hogy kell eladni).
116. eb onda islessine poplärem omba. — én az ottani dolgozásról beszéltem vele.

97. kédartrem. 99. horat. 103. 104. šav. 105. aptrana. 107. šavenžin.
 111. tkp. ő engem magával vitésért; hozzá kell pótolni: „itt van“, vagy „ide jött“,
 olyformán a mint 107. 109. 110-ben van. 112. okša.

117. eb omba poplezä pol tidas turuh (v. turuh helyett irgibä). — én beszélttem vele halfogás-ról (iránt, felől).
118. islessinje prahre kajre. — csak imént akart dolgozni, megint eldobta s elment.
119. tives-pegeh pje mana. — mintha meg akart volna verni, úgy jött reám.
120. süres-pek popläre. — mintha (kocsin) akarna (v. kellene) jární, (úgy) beszélt.
121. vul kiles čoh eb kilde šok polep. — mikor neki jönie kell, én nem leszek itthon.
122. vul kiläs sirä eb kilde polop. — az ő eljövetelére (mikorára jő) én otthon leszek.
123. abat sijas hožera onda kajza kilet. — ebéd közben oda el-megyen.
124. abat sijas hožeran tuza ileť. — ebéd közben megcsinálja.
125. viles patneh siditsen hinäre. — halálra ütötte.
126. kajas patne sitne. — elérte az időt, hogy mennie kell.
127. türlenes-skerä kajlah irattardem. — a mi már közel vala a begyógyuláshoz, azt megint fölszakítottam (sebessé, fájóssá tettem).
128. türlenes-skerä ku amala ize kajlah pussa prahrem. — a már begyógyulandót, a mint ezen mázzal bekentem, megint el-rontottam.
129. isleme suvo. — dolgozni egészséges.
130. vul isleni lajih. — „az ő munkálata jó“; *így is, de ritkán* : on isleni lajih.
131. vulzen popleni min bor onda? — „nekik mi beszédjük van ott“?
132. vul onda šok polzan, hať kajni anjah takluh, vagy . ep v. man kajni-de aghalah pole. — ha ő nincs ott, csak hiába lett volna menetelem (*az előbbi tkp.* : most csak hiába mentem).
133. šav kübä (v. kübän) üsläni per som turat. — azon ing varrása egy rúbelbe kerül.
134. on popleni nim-de mar. — az ő beszéde nem ér semmit.

118. *Hogy kell érteni az islessinje-t? A fordítás nyilván kürtülrő, s úgy látszik hozzáátold, a mi a csuvasban nincs.* 119. tives begeh. 123. sias. kilet. 124. sias. 129. „nem islene, dolgozás, nominativusban.“ 131. min.

135. vulzam popleni (v. poplenizem) pre-de latti šok. — az ő beszédjök (v. beszédjeik) semmit sem érnek, *ничего нестоять*.
136. vul (v. onen) popleni onda. — neki ott van beszéde („azért meg nem mondhatja“).
137. vul pīnine piles šok es. — meg nem tudod, mikor ő jő („az ő jövetét“).
138. ep kilnine korje. — látá, hogy én jöttem.
139. vul (v. es) poplenine pire šebah kalaza kedartriš. — a mit ő beszélt (v. te beszéltél), nekünk mind megmondták.
140. eb iltrem vul kalanine. — én hallottam, a mit ő mondott („az ő beszédét“).
141. eb starikran iltse es kalanine. — én az öregtől hallottam, a mit mondtál.
142. eb starikran iltrem sanba poplenine. — én az öregtől hallottam, hogy veled beszélt.
143. eb iltrem ezer min poplenine. — (én hallottam, ti mit beszéltetek).
144. vul mana korje kilnine. — ő látott engem jövetemben (látta, hogy jöttem).
145. ep kajnine vulzam mana korasse. — meglátnak, a mint elmegyek (meglátják elmentemet).
146. min vulzam vurmanda širaninā, eb kilde toprem. — a mit ők az erdőben kerestek, én itthon találtam.
147. eb iltrem hunja vul sanba poplenine. — én hallottam, mikor ő veled beszélt.
148. eb špah piledep min vul sanba poplenine. — én mind tudom, mit beszélt ő veled.
149. on huninjen (v. vul huneran) uvendem. — az ő kergetésétől (kergettétől) elfáradtam („t. i. ő engem kergetett“).
150. ona huneran (v. huza) uvendem. — az ő kergetésétől elfáradtam („t. i. én őtet kergettem“).
151. magerneran on koje hirelne. — a sírástól megvörösödött szeme.
152. šuva' kineren sumar polje. — a fürdéstől beteg lett.
153. čilem tortneran (v. tortninjen) šil iradassi čarinje. — a pipázástól megszűnt fogfájása.

135. *Mi tkp.* latti? 139. *kedartris.* 143. 146. *min.*

154. eb ona vul popleninjen (v. vulzam popleni sinjen) čohlarem.
— én azt az ő beszédéből (v. az ő beszédjökéből) gyanítottam.
155. šak pürde lartneran (v. lartninjen) najarlanje. — e ház építésétől elszegényedett („vagy : építése óta, lartneran“).
156. uba kilniren oroh sirä kajrem. — a miatt hogy egy medve oda jött, más helyre mentem.
157. ojih tohneran palla. — mikor a hold kel ki, meg fog válni (hogy micsoda; tkp. a hold felkeltéből v. felkelte után ismerd meg).
158. onjol sürenibä leple uvenman pole? — annyi járással hogy ne fáradtott volna el?
159. pol titnibe (v. títša) pornat. — halfogásból (halászatból) él.
160. sodo tuneba (v. sodo tuza, v. sodoba) najarlanje. — a kereskedés által tönkre jutott.
161. šavenda sürenibe (v. süreni-bele) uvendem. — oda járván elfáradtam (az oda volt járás által).
162. šav kibä üsleni minibä (v. min-belä) vis som turat. — azon ing varrással együtt egészben három rúbelbe kerül.
163. šav kibe üsleni-zer posnä vis som turat. — azon ing varráson kívül (varrás nélkül) három rúbelbe kerül.
164. islene-žin mana saplare. — a munkáért nekem megfizetett.
165. vuro tune-žin šapriš. — lopásért bünteték meg.
166. vul magerne-žin ebir špah kolandemir. — az ő sirásáért (azért hogy sírt) mindnyájan megszomorodtunk.
167. eb omba poplezä pol titne turuh (v. titne irgibe). — én beszélttem vele a halfogásról. V. ö. 117.
168. vul sumah popleni sine vul kilje. — erre a beszédre ő eljött.
169. vul hal kilni-bek (t. i. pihma, p. o. laža). — ő olyan, mintha most jött volna (t. i. nézésre olyan, p. o. a ló, mikor erősen hajtottnak látszik).
170. perlastik pojanlanne-bak pornat. — úgy él, mintha egy kissé meggazdagodott volna.
171. ep-te isleni-bek polam. — én is mintegy dolgozni fogok [veled] (tkp. dolgozott-ként leszek, „mikor a másiknak valamicskét segíték“).

154. poplenisinjen ; *elcálasztva* : popleni sinjen, *tkp. beszéd[ök]-ről.* pürde.

155. sak. 161. savenda. 163. sav. 167. titne.

172. vul pane turuh ep-te padem. — a szerint, a mint ő adott, én is adtam.
173. vul kalane turuh ep turom. — az ő parancsolatja szerint tettem.
174. ebir kilne čoh sizim sisre. — mikor mi jöttünk, villámlott.
175. eb holara čohnä man kil šonza kajna. — mikor én a városban voltam, az én házam elégett.
176. islene čoh ku tomdir lajih. — dolgozaskor ez a ruha jó.
177. atti kiličen kütsä turam. — atyám eljöveteleig (míg eljő) várni fogok.
178. eb sumar poličen onda kajrem. — én, még mielőtt beteg lettem, mentem oda.
179. atti kilneren-bä korman. — mióta atyám eljött, még nem láttam.
180. šomur šune hožera ebir juvis ajinje tudomir. — miközben az eső esett, mi egy fa alatt állottunk.
181. ebir abat sina hožera vulzam ut küljiš. — miközben mi ebédeltünk, ők befogták a lovakat.
182. vul hola kajna hutra turom. — azalatt hogy ő a városba ment, én megcsináltam.
183. vul kile kilne sirde šol sinje okša topre. — ő hazamentében az úton pénzt talált.
184. ku tomdir isle'ne sirde lajih. — ez a ruha dolgozásra jó (jó dolgozó ruhának).
185. šuverne sirde poplet. — álmában beszéll.
186. vürtne sirde voladep. — fekve (fekvőben) olvasok.
187. eb ona hunalanne sirde kordom. — láttam őt, mikor ott vendég volt.
188. eb činne sirä kilje. — az én hívásomra (híttomra) jött.
189. vul kile kilne sirä abat pizeres. — az ő haza jöttére ételt kell készíteni (főzni).
190. vul islene sirden kilje. — a munkáról jött.
191. sogha tune sirden (v. sogha tuza) kildem. — szántásról jöttem.
192. šuverne sirde šoghatrem. — ott vesztettem el, a hol aludtam, v. azon a helyen vesztettem el, a hol megháltam.
193. kunjala arlana sirde virdat. — ott fekszik, a hol fonnak.

175. sonze. 180. somur sune. ainje. 181. küljiš. 183. sol. okša. 192. suverne. soghatrem. 193. virdat.

194. ham šoradne sirä kajam. — az én születőhelyemre megyek (v. fogok menni).
195. vul pol titne sirden kilje. — halászatról jött.
196. sihnibeh turat. — meg- v. hozzákötve áll.
197. voda tatnibe virdat. — a fa levágva fekszik (le van vágva).
198. eb iltrem ezer temsker poplene. — én hallottam, mit beszéltetek ti.
199. vul šoghatne oksine ep toprem. — az ő elvesztett (az ő vesztette) pénzét én megtaláltam.
200. kilne šolba kajlah kajre. — azon úton a melyen jött, megint vissza is ment.
201. eb vulzam sumahsene iltrem, vulzam poplenizene. — én az ő szavaikat hallottam, a melyeket beszéltetek.
202. eb iltrem šav sumahsene kalaninä (v. kalanizene). — (én hallottam azon szavakat, a melyeket mondott).
203. ep kordem sire poplenine (v. poplenizene). — én láttalak tiketket, a mint beszéltetek.
204. jor šuni irleh turat. — az esett hó egyre olvad („a mint esik, mindjárt olvad is“).
205. titni lajih-če. — megfogott jó volna (megfogott t. i. valami, p. o. hal).
206. ona sodičen ham tegenam. — mintsem hogy eladnám, inkább magam hordom (érts valamely ruhát).
207. aghal laričen kunjala arlat. (v. arlaza turat. — mintsem hogy csak úgy üljön, inkább fon. V. ő. 99.
208. eb viren tobičeneh kondah pornep. — én, míg helyet nem talállok, itt fogok lakni (v. maradni).
209. eb on-čeneh tuhtam. — én addig fogok várni.
210. pilne sirde ildem. — ismert v. ismerős helyen vettem.
211. pilne sindan ildem. — ismert v. ismerős embertől (ismerőstől) vettem.
212. pilne sirä padem, v. pilne sin-batne padem. — ismerősnek adtam oda, v. ismerős emberhez adtam.
213. vul kizen jorlagan (v. jorle). — ha jő, énekelni fog.

194. soradne. 195. titne. 201. sumahsene. 204. suni. 205. laih. 206. tēgenam. 207. aghal.

214. sir šu tidagan v. tidan tora. — (földet, vizet tartó isten, azaz : világtartó isten).
215. sirma pilegen sinna sirdardem. — írni tudó emberrel irattam.
216. man pajan islegen nomaj. — nekem ma dolgozóm sok van.
217. siren por tuvagan. — nektek van (emberetek), ki megcsinálja. V. ö. 36.
218. ves kornagan šava sin kajat. — ahun látható, mely ember megyen (ahun látszó azon ember megyen).
219. ves šav kornagan (v. koronna) vurmanda pornasse. — ahun azon erdőben laknak, mely látható (mely amott látszik).
220. hal jor šuvagan (v. šuvagane) šok, kajma lajih. — most hó nem esik v. nincs eső hó, jó [kocsin] menni.
221. šu joghagane (v. joghagan šu) lere šok. — folyó ott nincsen.
222. eb ona poplegene túl poldom. — én találkoztam vele a még beszéllővel (a mint még beszéllt).
223. ep šaplane islegene kordem. — én imígy dolgozót láttam.
224. eb ona korza islenine (ritkán : islegene). — én láttam őt dolgozni.
225. pol títša kilet, vagy : pol títne sirđen kilet. — a halfogás (halászat)-ról jő. V. ö. 191.
226. kunžala arlaza kilet. — fonóból jő.
227. starik magra magra ize kajre. — az öreg sirva vezette el.
228. kunžala arlaza larat. — fonva ül; vagy : larza kunžala arlat. — (ülve fon).
229. eb islegene nomaj korza, kon-bak islenine (v. islegene) korman. — én dolgozót (munkást, szorgalmatost) sokat láttam, de ilyen dolgozót (dolgozni szeretőt) még nem láttam.
230. pol títšan kilet. — a mint halat fog, haza jő.
pol títšan kilje. — „halat fogván, haza jött.“
231. kile kizessin šuverma vürtsa. — haza jöven lefeküdt alunni.
232. pol títšah pornat, vagy : pol títša anjah pornat. — csak halászatból él. V. ö. 159.

* 214. ser. — *A tidan a tidagan-nak rövidítése, mely Reguly szerint akkor használható, ha a participium praesentis inkább állandó tulajdonsággra, mintsem cselekvésre vonatkozik. Így: joghagan v. joghagan šu, folyó víz.* 218. sava. kajat. 219. sav. — „Es : koronmalla rossz volna.“ 220. hal. šuvagan. 221. joghagane. joghagan. 225. títša. kilet. 226. kilet. 230. títšan. kilet. 231. kizesin. šuverma. 232. títšah. títša.

233. itlezeh siberimarem. — nem hallgattam végig (недослушать).
234. jor űszanah (v. űszasnah) irlĵe kajat. — a hó, a mint esik (esett), egyszeriben el is olvad. V. ő. 204.
235. iltseneh (v. iltsesneh) kalarem. — a mint csak hallottam, mindjárt mondtam is.
236. islegeneh nikam-da űok hal konda. — dolgozó senki sincs most itten.
237. vul ona tidin lajih-ĉe. — bárcsak megfogná, jó volna (bár fogja meg stb.)
238. vulzam onda polizin (v. vulzam onda polzan), eb hiberdetim-ĉe. — ha űk ott volnának, én örülnék.
239. e, min pole, ona tidizin (v. ona titsan)? — s mi lesz, ha űt megfogják?
240. süremen v. külmen utpa kajrem. — [még] nem járt v. [még] be nem fogott lóval mentem.
241. titmanni űok, űebah titne. — meg nem fogott nincsen (nincs a mit meg nem fogtak), mind megfogták.
242. vul mana korĵe titmannine (v. titmanne). — ő látott engem, hogy én nem fogtam.
243. ep kilde jolnine vul korĵe. — ő látta otthon maradtomat (hogy otthon maradtam).
244. ep piledep ona poplemennine (v. poplemenne). — én tudom, hogy nem fogja azt beszélni.
245. min űiramannine toprem. — a mit nem kerestem, azt találtam.
246. vis kon űimanran irghanlanza kajre. — három napi nem-evéstől megsoványodott.
247. okĵa sitmeniren süremest vul. — nem jár (nem utazik), mert pénze nem ér (nem elegendő).
248. islemen-ĵin űaprem. — hogy nem dolgozik, büntettem űt (nem-dolgozásért).
249. islemen-bek kornat. — úgy tűnik föl, mintha nem dolgoznék.
250. ebir islemen ĉoh sin nomaj kilet. — mikor mi nem dolgozunk, sok ember jő.
251. atti tohmanran vara ep-te niĵta-da tohman. — mióta atyám ki nem jár, én sem járok (tkp. jártam v. mentem) ki sehova.

234. suzanah. suzasnah. kajat. — *Jegyezzük meg ezt* : irlĵe, e ĵ. : irlze.
 237. tidin. 239. ĉ. tidizin. titsan. 241. tit. 245. min. 247. okĵa. süremest.

252. ep es pilmen sirä kajrem. — én neked ismeretlen helyre mentem.
 253. pilmen sirde ildem. — ismeretlennél v. ismeretlen helyen vettem. V. ö. 210.
 254. titmanni (v. titman polzan), lajih-če. — meg nem fogott (ha meg nem fogták), jó volna.
 255. vul konda islegen mar. — ő itt nem dolgozik.
 256. konda johman šu por. — itt nem-folyó víz van.
 257. islemi sin kam por pirin? — nem munkás (dolgozni nem szerető) emberünk ki van?
 258. islemi sin pre por. — nem munkás ember egy van.
 259. oslam tumi (v. tumanni, v. tuman) sin nomaj mar konda (v. pdg sin šok konda). — nem kereskedő ember nincs sok itten (v. nincs itten).
 260. eb ona korza islemenine. — én láttam őt, a mint nem dolgozott.
 261. islene ut mar ku. — nem dolgozott ló ez (nem oly ló, mely d.).
 262. utsam küdüve jarmazer kilnep. — a lovakat a ménesre nem eresztvén, nem jövök (fogok jöni).
 263. magermazer kalare. — sirás nélkül mondta.
 264. ilik pol tidatče, hal pol titmazerah pornat. — ezelőtt halat fog vala, most halat nem fogva (halászat nélkül) él.
 265. vis kon süremezen kajlah čirlet. — ha három napig nem jár, megint fölgógyúl.
 266. vul čas kilmäzen ezer šuverma virder. — ha hamar nem jó (ha későn jó), ti feküdjetek le alunni.
 267. vul kilmäri-de ebir pičeneh kajremir. — ő nem jött, tehát mi egyedül mentünk el.
 268. vul onda polmin, lajih-če. — ha ő nem volna ott, jó volna. V. ö. 237.
 269. on (v. vul) titmalla mar. — neki nem lehet megfognia.
 270. ona titmalla mar. — őt nem lehet megfogni.
 271. eb pajan islemä mar kajrem. — én ma nem dolgozni mentem (nem azért hogy dolgozzam).
 272. pajan isles mar piren. — ma nem kell dolgoznunk.
 273. ep pajan kajas-šin mar-če. — én ma nem akartam vala menni. V. ö. 111.

257. islemi alá jegyezve : jobb ez : islemen. 260 „ez : islemine (islemi-ne) orosz.” 264. tidatče. 266. suvermä. virder 268. laih. 269. tit.

274. paras mar sirðen padem. — nem akartam vala adni, de már mégis adtam. V. ö. 190.
275. vul halzîr-dan (v. suv' mardan) kilmäre. — nem jött, mert beteg volt.
276. vul okša nomajran kappajat. — ő kérkedik, mert sok pénze van.
277. okša kirle-žin isledep. — pénz kell, azért dolgozom (tkp. pénz-kell-ért dolgozom).
278. eb sumar-žoh vul koleneh kiletče. — mikor beteg voltam, ő mindennap jö vala.
279. eb sumar-čen jalan korza ona, sumar polzan korman ona. — betegségemig (míg beteg nem lettem) mindig láttam őt; a mint beteg lettem, nem láttam őt (többé).
280. ep ham sumardan (v. sumar vîrtneran) vara korman ona. — én betegségem (beteg feküdtem) óta nem láttam őt.
281. okša kirle mar-žin-da kajmastep eb onda. — mivel pénz nem kell nekem, azért nem is megyek oda.
282. ep purmisra mar čoh por-de man-bada kiletčis. — mikor én nem voltam bíró (előljáró), mind hozzám jönnek vala.
283. ep sumar mar čoh onda kajza. — én oda mentem, mikor nem voltam beteg.
284. eb purmis poličen (v. ep purmize kiričen). — míg nem voltam bíró.
ep purmisran toghičen. — míg meg nem szüntem bíró lenni.
285. ep purmisran tohsan (ondan vara) korman ona. — miután megszüntem bírónak lenni, (azóta) nem láttam őt.
286. ep sumar mardan vara (*jobban* : suvalneran vara) onda jalan süredep. — mióta nem vagyok beteg (mióta meggyógyultam), mindig oda járok.
287. vul hunazam pordan kilmäre. — nem jött el, mert vendégei voltak.
288. larma vîj šokran vîrtsa voladep. — mivel nincs eröm ülésre, fekve olvasok.
289. šokpa süressi onda, porba süremä lajih. — semmivel oda jární, nem ér semmit; valamivel jární, jó (tkp. nincsen-nel — van-nal. V. ö. 83.).

275. halzirdan. 276. oksa. 279. korman oni. 282. kiletčis. 284. tohičen. 288. sekran. 289. sokpa.

290. okša šok-pak nim-de illest. — semmit sem vesz meg, mintha nem volna pénze.
291. is šok čoh činmäre, is por čoh hal činet. — mikor nincs dolog, nem hitt; most mikor dolog van, hív.
292. ep kilde šok čoh nikama-da kürtni. — mikor nem vagyok otthon, senkit sem fognak beeresztetni.
293. okša por hožera kizen parep sana. — ha akkor jössz, mikor pénzem van, adni fogok neked.
294. vul pire pol šok sirä (v. virena) ize kajre. — ő bennünket olyan helyre vezetett (vitt), hol hal nincsen.
295. man okša šok polzan eb sandan činep vara. — ha nem lesz pénzem, tőled fogok akkor (azután) kérni.
296. man okša poličen küt (v. on-čen küt). — várj, míg pénzem lesz (v. addig várj stb.).
297. hunja man okša pole on-žoh kil. — mikor nekem pénzem lesz, akkor jőj.
298. kaš polorah (v. polorahpa) kiler. — mikor már közel az éj, jöjtek („jöjtek éj felé“).
299. jala siderehpe hüvel anjah larje. — a mint a faluhoz érni kezdék, a nap csak imént szállt le.
300. tobičen kajmebir kile. — míg meg nem találjuk, nem megyünk (nem fogunk menni) haza.
301. kaš poltibe kiler. — mikor este lesz, jöjtek.
302. eb jala sitribe kordem. — mikor a faluhoz értem, láttam (faluhoz ért[em]-vel).
303. utsam oja jarza kiledep. — a lovakat mezőre eresztettem és [most] jövék.
304. vul kizen por-de hiberdetpir. — mikor ő jö, mindnyájan örülünk.
305. utsam jama kajadep, jarzan ki'lep. — megyek kieresztetni a lovakat; ha kieresztettem (eresztendem), megjövök (fogok jöni).
306. es piričen tidiš. — míg oda még, megfogják.
307. eb kona taza tada sirep. — én ezt még tisztára fogom írni.
308. eb kordem ona ir. — láttam őt reggel.

290. šokbak. 291. sok. *Az orosz fordítás tévedésből elcseréli az igéket, így: — hitt — nem hív, mintha a csuvasban ez volna: — činje — činmest.* 292. kürtni. 294. virena. 295. okša sok. 296. okša. 306. piričen tidis.

309. eb pïrettim-či-dä jerismestip. — én mennék [oda], de nem érkezem rá.
310. eb onda pornadep polzan hal man-bada kiličče. — ha én ott laknám (élek), most hozzám jőne.
311. vul mana hal okša parzan eb kajettim-če. — ha ő nekem most pénzt adna, én elmennék.
312. vul mana okša pana polzan, eb kajattem-če. — ha ő nekem pénzt adott volna, én elmentem volna (megyek vala).
313. vul pajan kilne-žoh eb sirattim-če. — mikor ő ma jött, én írok vala.
314. vul konda čohne eb virenettim-če. — mikor ő itt volt, én tanultam (tanulok vala).
315. šordazam šonassi? eb onda čohne šonatčes. — a gyertyák égnek-e? mikor én ott voltam, égnek vala.
116. eb ilik virenettim-če, hal jerismestip. — én ezelőtt tanultam (tanulok vala), most nem érek rá.
317. vul kizessin eb šuverza turattim-če. — a mint ő jött, én felkelek vala (я встать).
318. vul kiličen külzettim-če. — mikor ő jött (míg ő jött), én már befogtam vala.
319. eb kajzattim-če, vul mana taverže. — már elmentem volt, de ő engem visszatéríte (visszahíva).
320. vul mana okša on-žoh parzačče, eb kajzattim-če. — ő nekem akkor pénzt adott volt, s én elmentem volt, [de stb.].
321. eb ilik perlastik virenzettim-če, hal mandem. — ezelőtt egy keveset tanultam vala, de most elfelejtettem.
322. eb pïrzattim-če on-žoh, sirin nikam-da kilde šok-če. — én voltam akkor nálatok, de senkitek nem vala otthon.
322. on-žoh pideredip (v. piderdem) ham ije. — akkor végzem (v. végeztem) az én dolgomat (a magam dolgát).
324. on-žohne eb kilde šok poladep. — akkor én nem leszek otthon.
325. atan (?) pajan atti kiles-če. — bár ma az atyám eljőne atan (?) man suvalas-če. — oh bárcsak meggyógyulnék.

309. -či-tä. 311. oksa. kajetim-če. 315. sorda. sonassi. sonatčes. 320. oksa. 321. mandem. 322. pir-. ončoh. sok. 325. *máshelyen* 'atan' helyett *ajaj interjection*.

326. vīj bader. — [isten segítsen, „der himmel geleite dich“ (tehát körülbelül : isten veled. — tkp. adjon erőt).
327. vul onda pol tīdagan. — talán halat fog ott.
328. vul jalan onda tīdagan. — ő mindig ott halász (v. vadász, tkp. csak „fog“ s nincs kitéve, hogy halat-e vagy vadat).
329. hola pirin patran kornagan. — a város mitőlünk (innét, tkp. nálunktól) látható.
330. huvar onda, ondah uženagan. — hagyd ott, ott megmelegszik.
331. šav vīrendan kornagan-če. — azon helyről látható vala (meglátszik vala).
332. šav pūrde sümürzen kornagan pole. — ha a házat lerombolják, látható lesz.
333. ut pirin-batra tītne polje. — a ló minálunk fogatott el.
334. ebir onda kajzan, pire tīdiš (*nem* : tītne polebír). — (ha oda megyünk, bennünket elfognak).
335. eb tītne poldem. — én lettem az, ki megfogta volna, *azaz* : mind rám mondták, mintha én fogtam volna meg.
336. vulzam sine kala, vulzam tītne polčir, ebir mar. — ő reájok mondd, hogy ők legyenek, kik megfogták volna s nem mi.
337. kašpa virenep, iran kinegezireh pilep. — megtanulom az éjjel, holnap könyv nélkül fogom tudni.
338. iran eb ham-da pilep (*nem* : pilne polep). — holnap magam is fogom tudni.
339. jori, eppin iran pilne polep. — jól van, tehát holnap úgy fogok tenni, mintha tudtam volna (tkp. holnap tudott leszek).
340. eb sandan pilne polep. — azt fogom mondani, hogy töled tudtam meg.
341. kona eb tuza. — ezt én csináltam.
342. pazerah užonza eb. — csak imént melegedtem meg.
343. eb alik piderze, vul kirime. — bezártam az ajtót, nem mehet be.
344. eb korza, es piričen tītsa. — én láttam, [hogy még] mielőtt oda jutottál, megfogták.
345. eb korza ona onda, vul suve. — én láttam őt ott, ő egészséges.

327. Lásd NyK. I, 415. lp. 331. sav. 332. sav pūrde. 334. tīdiš. 335. 336. tītne. 337. kašpa. 344. piričen. tītsa.

346. eb haphine piderzettim-če, vul kajlah ošre. — én a kaput bezártam vala, ő megint kinyitá.
347. vul šomur šuvičen külzečče. — ő [már] az eső előtt fogott vala be.
348. kirik-te minje hut kajna poldir, san min is? — akárhányszor ment legyen [is], neked mi közöd hozzá?
349. vulzam man lažana tortarza kilne. — ők elhozták az én lovamat.
350. vul kajne. — ő elment („ist abgefahren“).
351. eb kiličen turne vulzam. — az én jöttömkor [már] fölkeltek vala (az én jöttömig, v. jöttöm előtt).
352. on-žohne tatsa hone poše. — akkor [már] le lesz vágva és fölrakva.
353. es onda pīrzasen pīdārne poše. — ha te oda még, [már] el lesz végezve.
354. eb pīričen šonne-če. — míg én oda jutottam (до меня), elégett vala.
355. eb pīrzan šonje (*nem*: šonni-če). — (mikor ott voltam, elégett).
356. eb pīdem onda; starik kilde šok-če, vurmana kajni-če. — én oda mentem (ott voltam); az öreg nem vala otthon, az erdőbe ment vala.
357. eb kilin-žoh vulzam porne-de tuni-če. — mikor én jöttem, ők (már) megtettek vala mindent.
358. vul on-žoh titni-če ona, kajlah jaže. — ő akkor megfogta vala, [de] megint elereszté.
359. konba sirem laža vurlana polat. — evvel húsz lovat lopott (evvel [úgy] lesz [hogy] húsz l. l.).
360. konba sirem laža vurlana polam. — evvel húsz lovat lop-tam lesz.
361. eb šakna tuma polam. — ezt megcsinálni hozzáfogok.
362. onda isme poše kvas. — ott ihatni lesz kvaszt.
363. ittine tuma polme, kona tuma poše. — a többi nem lesz megcsinálható, ez meg lesz csinálható.
364. užonmalla čobebir. — fussunk, hogy megmelegedjünk.
365. šapla tuver, mana titmalla poldir. — úgy tegyétek, [hogy] nekem meg lehessen fognom.

366. on-*ǰoh* *jarma* *polatče* *ona*. — akkor lehet *vala* őt küldeni.
367. *manen iner isles-če min kona*. — nekem tegnap kell *vala* dolgozni ezt.
368. *vul tuvassa prahre*. — ő félben hagyta (eldobta) a csinálást.
369. *eb pajan kajassa vul kize čarje*. — én ma akartam menni, [s] ő eljövén visszatartott.
370. *iran hüvel toghitsen vonna sohrem kajas-če*. — holnap nap felkeltéig, tíz versztnyire kellene mennünk (v. hogy menünk legyen).
371. *iran pıras-če onen onda*. — holnap neki ott kellene lennie (oda mennie).
372. *piren tıdas-če ona*. — nekünk őt meg kellene fognunk.
373. *iner onen kiles polatče*. — tegnap neki el kell *vala* jönie (kellett volna j.).
374. *kona konda ize kiles polmas-če*, ezer *konda ize kilder*. — ezt nem kell *vala* ide hozni, [s] tí [mégis] ide hoztátok.
375. *manen pajan onda polas polat*. — nekem ma ott kell lennem.
376. *manen iran jaras pole*. — nekem holnap kell (fog kelleni) eresztennem v. küldenem.
377. *ep tuvas por, eb kilettim-če*. — azon esetre, ha nekem kell csinálnom, eljönék.
378. *es tuvas por, san kiles-če*. — ha te akarnád csinálni, neked kellene eljöni.
379. *es ona jıdas šok*. — te azt nem bírod fölemelni.
380. *is por-ǰoh es tuma šok, is šok čoh es por*. — mikor van dolog, te nem vagy [itt] dolgozni; mikor nincs dolog, te [itt] vagy.
381. *vul tarze. ku arman. ku šunuh. ku manen*. — ő napszámos. ez malom. ez liszt. ez az enyim.
382. *vul vurmanda. eb konda. vul isre. vul pičen*. — ő az erdőben van. én itt vagyok. ő a munkában van. ő egyedül van.
383. *ku ige hor turše*. — ez két arsin hosszú.
384. *eb pilik šıt vurum*. — én őt arasz hosszú vagyok.
385. *ilik vul tarzi-čče. ilik ku arman-če. ilik ku manen-če*. — ezelőtt ő napszámos *vala*. ezelőtt ez malom *vala*. ezelőtt ez enyim *vala*.
386. *vul on-ǰoh vurmanda-čče, vagy : isleni sirde-čče, v. juver isre-*

őce. — ő akkor az erdőben vala, *vagy* : a munkában vala, v. nehéz munkában vala.

387. vul pajan čürgüre-őce. — ő ma a templomban vala.

388. eb on-žoh pičen-će (v. pičen anjah-će). — én akkor egyedül valék (v. csak egyedül valék).

389. vul pajan čürgüre mar-će, tolda-će. — ő ma nem vala a templomban, az udvaron (a templom mellett) vala.

390. eb saldak polep (v. polam). eb tarze polep. ku manen pole. — én katona leszek. napszámos leszek. ez az enyim lesz.

391. ik kondan holara polep. — két nap múlva a városban leszek.

392. hil pole inde. — tél lesz immár (nem soká).

393. eb sumar polep. eb pičen polep onda. — én beteg leszek. én egyedül leszek ott.

394. es kam konda? eb tarze poladep kondi. — te ki vagy itten? én itteni munkás vagyok.

395. eb on pižiš poladep (azaz : eb on pižiš). — én az ő testvére vagyok.

396. hil polat inde. — tél [most] már leszen (azaz : beáll, kezdődik. V. ö. 392.).

397. vul kize pirin-bada, eb on-žoh vurmanda polza. — ő hozzánk jött; én akkor az erdőben voltam.

398. es kilden on-žoh, vulzam vurmanda polne on-žoh. — te eljövél akkor, [de] ők az erdőben voltak akkor.

399. eb onda pırza pajan. — én ott voltam ma.

400. vul pıman (v. pırman) čergüvä. — ő nem volt a templomban.

401. eb šavın-žoh pırza-da onda, eb piledep vul vırena. — én akkor ott voltam, ismerem azt a helyet. [volt].

402. ebir vot totma kajza. — mi fát vágni voltunk (azaz : mentünk

403. vul vurmana kajza (kajza-će). — ő az erdőbe ment vala.

404. šak pilik kona vul jalan vurmanda sürezä (v. poronza). — ezen öt nap ő mindig az erdőben járt (v. élt, tartózkodott).

405. vul pajan čürgüre šok-će (v. čürgüre koronmare). — ő ma nem vala a templomban (v. nem vala látható a templomban).

406. pajan ojar kon. pajan lapra. — ma derült nap van. ma sár (sáros idő) van.

407. pajan (lajih v. sive) šandalik. — ma szép (v. hideg) idő van.

408. manen okša nomaj. — „nekem sok pénzem van.“
 409. vul man šüliš. — ő olyan magas, mint én.
 410. iner šomur-če. — tegnap eső volt (eső vala).
 411. manen okša nomaj-če. — nekem pénzem sok vala.
 412. iran šomur pole. — holnap eső lesz.
 413. pajan lapra pole kajma. — ma sár lesz (sáros lesz) jární (járásra).
 414. pajan lapra mar. — ma nincs sár.
 415. manen pajan okša nomaj mar-če. — nekem ma pénzem sok nem vala.
 416. šaven-bak sinzan por. — vannak olyan emberek.
 417. ku-žal kajik nomaj por. — az idén vad sok van.
 418. man šüliš por vul. — van olyan magas mint én. V. ö. 409.
 419. man okša-bor. manen okša nomaj por, v. nomaj okša por. — nekem van pénzem. nekem pénzem sok van, v. sok pénzem van.
 420. iner šomur por-če. — tegnap eső vala. V. ö. 410.
 421. onda utsam šok, onda pulanzam anjah. — ott lovak nincsenek, ott csak szarvasok [vannak].
 422. pajan lapra šok. — ma nincs sár.
 423. eb šok polep onda. — én nem leszek ott.
 424. šu tolak pīrat. — a víz áradóban van („ist im steigen, geht in die fülle“).
 425. ebir juver šara kidemir. — mí nehéz nyomorúságba jutottunk.
 426. perlastik sūt tudine kiret. — egy kissé úgy ízlik mint tej (tej ízű).
 427. šu tolza sitre, oreh tolmast. — a víz legmagasabbra áradott, fölebb [már] nem árad.
 428. šar korebir. — nyomorúságot látunk (fogunk látni).
 429. alik ozelne. alik ozah turat. — az ajtó nyitva van. az ajtó nyitva áll.
 430. vul viles patneh sitre. — ő halálra beteg (tkp. halni-hoz ért).
 431. vul okša parzan, eb kajam v. jori-če. — ha ő pénzt ad, elmegek (fogok menni) v. jó volna.
 432. abat sizan pīrep san-bada. — ha megebédlenek, hozzád megyek.

408. oksa. 409. suliš. 410. 412. somur. 315. oksa. 417. ku-zal. 418. su-
 liš. 422. 423. sok. 430. batneh. 431. oksa. 432. pīrep.

433. idet polzan, par ona. — ha kér, adj neki.
 434. eb titrem polzan san min is? — ha én megfogtam, neked mi között hozzá (mi gondod rá)?
 435. man atti pajan kizessin iran eb kajadep. — ha ma az atyám eljö, én holnap elmegyek.
 436. vul kajzan kajikne títsan-če. — ha ő megy, bár fogna is [valami] vadat („hadd fogna meg, möchte er doch etwas fangen“).
 437. eb tidebin, min tuvas sanen? — bár fognék is, mi gondod rá?
 438. volama virenin, lajih-če. — bár megtanúlna olvasni, jó volna.
 439. vul sumar polje. polin, misker tuvas. — ő beteg lett. ha lett, nem tehetni róla (tkp. legyen bár, mit tenni?)
 440. sürezen kajikne tidin-če. — ha (vadászatra) jár, bár egy madarat fogna [legalább].
 441. kajikne tidin-če; kajikne títsan tada jaretim-če. — bár [legalább] egy madarat fogna; ha azt fogna, megint elereszteném.
 442. títsa polzan ize kil. — ha fogtál, hozd el.
 443. man atti kilne polzan san-bada jarep. — ha az atyám eljött, hozzád fogom küldeni.
 444. eb sumar polzan, min tuvas man? — ha beteg leszek, mit tehetek?
 445. vul sumar polzan, an kala ona. — ha ő beteg, ne mondd meg neki.
 446. sumar polne polzan tuviman vul. — ha beteg volt, nem csinálhatta.
 447. vadelin-de vadele sotmep. — hadd öregedjék, öregedjék, nem adom el (a lovat).
 448. sumar polne polin, min is? — ha bár beteg volt is, mit teszen az?
 449. man nomaj polin-če. — bár nekem sok volna.
 450. man hamen nomaj polin-če (v. nomaj polzan), parettim-če. — ha nekem magamnak sok volna, adnék [neki].
 451. vul korne polzan činah silenne. — ha ő meglátta, bizonyosan megharagudott.

433. idet. 434. titrem. min. 435. kizesin. 436. kaikne. títsan. 437. tidebin. min. 440. kaikne. tidin. 441. kaikne. tidin. títsan. 442. títsa. 443. atti. jamep. 448. min.

452. ezer čin pajan kajmazan, sire vul kore. — tí bizony, ha ma nem mentek, tikteket meg fog látni.
453. činah, eb sire pajan jamep. — bizony, én ma nem foglak ereszeni tikteket.
454. ves onda tagam kilet, šava vul pole, v. šava čin vul. — amott jő valaki, az ő lesz, v. az bizony ő.
455. es pamasten pole ona. — te alkalmasint nem adod neki.
456. ezer pajan kajmaster pole. — tí ma alkalmasint (bizony) nem mentek el.
457. vul korne polzan, silenne pole. — ha ő meglátta, talán megragudott. V. ö. 451.
458. küs (v. küzeh) ügettim-če. — majdnem elesem vala.
459. üssür, aran (v. ararah) turat. — részeg, alig áll (tud állani).
460. perlastigah (v. pişikkeh) tidimarem. — kicsibe [múlt, hogy] meg nem fogtam.
461. čut vilärimäre. — alig (kicsi híja, чутъ) hogy meg nem ölt.
462. pajan kajmast, kornat. — ma ügylátszik nem megyen (kocsin).
463. eb čudah tohsa kajattim-če vul kilin-žoh, v. vul kilže. — én épen már el akarok vala menni, mikor ő jött, v. [hát] ő jött.
464. eb šapla (tuvas) tärem. — én úgy mondtam (hogy tegyenek).
465. min tegen por. — mi van mondani való? (mit mondanak, mi újság?).
466. min temesse sinzam. — mit (mit mindenfélét) nem mondanak az emberek!
467. šava vuli-đen. — az talán ő (tkp. az ő-e, mondana bár [az ember]).
468. vul kili-đen. — talán (meglehet) eljő ő.
469. ezer pajan kajmasteri-đen. — tí ma talán nem mentek.
470. šava vul polabi-đen. — az talán ő lesz.
471. eb vul tärem. — gondoltam (azt véltem, tkp. mondtam [t. i. magamban]), hogy ő [az].
472. eb vul tärem, vul mar täre. — én mondtam [hogy] ő [az], [ő azt]. monda, [hogy] nem ő.

454. kilet. šava. 459. turat. 462. kajmast. 464. tärem. 365. min tegen. 467. 470. šava. 467. 470-re szól *Reguly ezen jegyzete*: „teben a te-s mondani ígé- nek concessiv igeragozás szerint való (l. NyK. I, 401.) praesensbeli egyszámú 3. személyalakja, vagy ten ugyanannak futurumbeli egy. 3. személye, a kérdő szócska kitétele mellet, e jelentéssel vannak: talán, МОЖЕТЬ СТАТЬСЯ.“ 471. tärem.

473. eb kirle mar pole tezä. — én azt gondoltam, hogy talán nem kell.
474. eb sümürne tezä jatlat. — szid engem, mintha én eltörtem volna (tkp. 'én eltörtem' mondván, szid).
475. eb šokšlareme vul tezä. — én gondoltam, hogy ő az. V. ö. 471.
476. poplesse, vul kilmeštezä, *vagy* : vul kilmeštesse. — beszél-
lik, hogy ő nem jö, *v.* azt mondják, ő nem jö.
477. eb pallimarem, te. — mondd, hogy meg nem ismertem.
478. poplesse, vul kilmeštet. — beszéllik, hogy ő nem jö.
479. te korne, te korman. — nem t'om, látott-e vagy nem látott?
480. eb tem kalarem sana. — én, nem tudom mondtam-e (gondol-
nám, hogy mondtam) neked.
481. tem, pilmeštep eb. — úgyhiszem (úgy gondolnám), nem tu-
dom én.
482. tem, korman eb. — nem tudom (úgyhiszem, úgy rémlik) nem
láttam én.
483. tem, kajas šok vul pajan. — nem tudom (gondolnám), ő nem
megy el ma.
484. te jaras, tem. — vajjon el kell-e eresztetni vagy nem? (gondol-
nám, azt gondolná [az ember, hogy] el kell eresztetni).
485. vul, tem. — úgy látszik (gondolnám, hogy) ő [az].
486. tem tes. — nem tudok mit mondani (valamit mondani kell).
V. ö. 505.
487. šuvi ku? onni (v. oneni) ku? sumari vul? puzigi? — viz-e ez?
az övé-e ez? beteg-e ő? nagy-e?
488. man attii vul virdagane? — atyám-e az, ki [ott] fekszik?
489. vül turi-šen. — nem ő csinálta-e? (talán ő csinálta).
490. čin nažarri' huže? — a legszegényebb melyik?
491. vul tuzaj, pižiš tuzaj kona? — ő csinálta-e vagy testvére?
492. vul sana huva paži (*nem* : paže) kona? — „ő maga adta ezt
neked“?
493. es pirzaj, vul pirzaj? — te voltál-e ott vagy ő?
494. vül turi kona (*p. o.* ku pordavrine)? — ő csinálta ezt (*p. o.* ezt
a fejsze-nyelet)?
495. vul túzaj? — ő csinálta (és *p. o.* nem vette)?

473. 474. tezä. 476. tessse. 479. „te, *futurumbeli egy. 3-dik személy.*“ 482.
tem. 488. attii. virdagane. 493. pirzaj.

496. titreni? titrem-*š* *v.* titrem-*ške*. — megfogtad-e? meg biz [én].
497. vul juvis hidi? hidi-*š* *v.* hidi-*ške*. — az a fa kemény-e? kemény biz [a].
498. ku šuvi? šu-*š* *v.* šu-*ške*. — ez víz-e? az.
499. vul juvis hidi? hidi mar *v.* hidi mar-*ške*. — az a fa kemény-e? nem kemény *v.* nem kemény biz [a].
500. es ize. eb ilmen. — te vetted el. én nem vettem el.
501. es izei? ize-*š*. — te elvetted-e? el ám [én].
502. es kalamán pol-*ške* (*nem* : pol-*š*). — úgyhiszem (talán csak) nem mondtad meg.
503. siren por tuvagan. tumas-*ške* vul. — nektek van, ki megcsinálja. az nem csinálja ám meg.
504. vul kona tuvas-*ške*. — ő ezt megcsinálja ám.
505. tem (*v.* temsker) tuvas-*ške*. — valamit csak kell csinálni.
506. titrem-*š*ha! — [valahára] mégis megfogtam.
507. es mana nihunja-da okša pamaren-*š*ha. — te nekem [még] ugyan soha sem adtál pénzt.
508. es kalas šok-*š*ha! — „még mondani se akarod.“
509. es okša-da paman-*š* hal mana. — te pénzt sem adtál még nekem.
510. tem (*v.* teminle) polat-ha. — nem tudom mi (*v.* milyen) lesz még.
511. tiv hal (*v.* tiv-ha) es mana, eb attia kalamebi? — „csak üss meg“, én [talán] nem mondom-e meg atyámnak? (*azaz* : ne hidd, hogy tán meg nem fogom mondani).
512. vul pilmen-*ži* (*v.* vul pilmen-*ži* hačen), kilmäre. — ő bizony (alkalmasint) meg nem tudta (*v.* meg nem tudta eddig), [hogy] nem jött el; *vagy* : vajjon meg nem tudta-e eddig, [hogy] stb.
513. vul pilne polzan hačen, kiličče. — ha megtudta volna eddig, eljöne.
514. nim tuza-da joramast : msker tuza jorattaram-*ži* eb ona? — akár mit teszek, nem tetszik neki : mit tegyek hát, hogy kedvét találjam?
515. teneple jorattaren-*ške* es ona. — nem tudom mivel fogsz ám neki kedveskedni.
516. leple tuvas-*ši* kona? leple vul kona ture-*ži*? — hogy kell hát ezt csinálni? hogy csinálta hát ezt?

496. tit. 497. hidi-*ške*. 499. hidi marske. 503. tumas *ške*. 504. tuvaske. 505. temsker. *ške*. 506. titrem. 507. oksa. 508. sok. 409. hal. 510. tem. teminle. 514. tuze-de. joramast.

517. vul kalare (vit), kilep tezá. — ő (hiszen, вѣдь, вить) mondta,
 518. ku per-begeh polat. — hiszen ez mindegy. [hogy eljő.
 519. man kirik-te kam tuzan-da preh. — nekem akárki csinálja is,
 mindegy.
 520. vul silenmen pol-ške man sine. — [hiszen] tán csak nem hara-
 gudott meg én reám.
 521. vul ize kajni ara, es ona jatladen vul ize kajman? elvette-e hát,
 [hogy] őt vádolod (szidod), ő nem vette el?
 522. ara ma tavernden? — hát minek tértél vissza?
 523. ara ajda kajebir, min pole? — nosza hát menjünk, mi lesz?
 (menjünk hát, nem lesz baj).
 524. ara min pole onda kajne-žin? — hát mi lesz azért, hogy oda
 megyünk?
 525. vulzam kajriš; eppin ebir-de kajebir. — ők elmentek; tehát
 menjünk el mi is.
 526. vul eppin kilmäri. — „ő tehát nem jött [ide].“
 527. šapla eppin kilmest. — „úgy tehát ő nem jő.“
 528. parzam inde ona. — „add oda már neki“ (már csak add oda neki).
 529. nu tada popleden es! — no te még beszéllsz!
 530. nu tada min pileden? — no mit tudsz még?
 531. nu ka! nu kajč-ha (uzaz : kaj-če-ha) kondan! — no eredj el!
 no csak eredj el innét!
 532. eb onda kajza-da mana pamariš. enlaj! pamariš eppin. — én
 oda mentem, de nem adtak nekem. „úgy-e! nem adtak tehát.“
 533. vul hola sürezä; enlaj, hola kajza-ške san vali. — ő a városba
 járt; „úgy-e, ő te neked (a te számodra) megy a városba.“
 534. eä, eb kordem ona. — igenis, én láttam őt.
 535. eä, činah eb ona kordem. — igen, valóban láttam őt.
 536. šok, es mana oldalimen. — nem, te meg nem fogsz csalni.
 537. eä! es kalas šok-šha! — úgy! még meg sem akarod mondani!
 V. ö. 508.
 538. eä! vul tuza-š eppin. — úgy! ő csinálta tehát [ezt].
 539. eä! es mana šapren, eb sana huna šabam. — úgy [bizony], te
 engem ütöttél, én ütlek tégedet (magadat).

517. tezá. 518. polat. 520. polske. 523. kaebir. min. 524. min. 525. kaj-
 ris. eppin. kaebir. 526. eppin. 527. sapla. eppin. kilmest. 532. pamariš. ep-
 pin. 532. 533. enlaj. 537. sok. 539. sapren. sabam.

540. šapla mari, ilmen vul. — úgy-e bár (nicht wahr), ő nem vette.
 541. hal-de manen nomaj vřdat. — [még] most is nálam sok fekszik.
 542. ku sanen. hal-de man ku, leple vul konda kilne? — ez a tiéd.
 igen is az enyim ez, hogy [is] jött (került) ide?
 543. es an-bar ona. eb hal-de pamastep ona. — „te ne adjál neki.
 én úgy sem adok neki.“
 544. perne hal-de ize kajne, teberne pamastep. — „egyet úgyis már
 elvitt, a másikat [meg] nem adom.“
 545. e (v. eä) hal-de, vulzen vul horondaš polat. — „igen! úgy is
 van, ő nekik atyjokfia“ (atyjokfia lesz).
 546. manen on-zer posneh nomaj. — amúgy is elegendem van (tkp.
 azonkívül van nekem sok).
 547. hal mana haman, süremä poldaradep. — most nekem könnyebb
 (jobban vagyok), [már] járhatok (azaz : bírom a járást).
 548. tuma poldaras šok es. — te nem bírod (nem vagy képes) [ezt]
 csinálni.
 549. vul süklemä poldarže, eb poldarimarem. — ő föl bírta emelni
 [de] én nem bírtam.
 550. eb ona ize kilme poldarimarem, itla juver-če. — én nem bírtam
 elhozni, fölötte nehéz vala.
 551. onen onda polma joramast. — ő neki ott lennie nem jó (he ro-
 дится, taugt nicht).
 552. min kirline špah parat. — a mi szükséges, mindent ad.
 553. eb kirle poladep ona (kirledep ona). — én szükséges vagyok
 neki (kellek neki).
 554. manen onda jama (v. jaras) kirli-če ona. — nekem szükséges
 volna (nekem kellene) oda küldeni őt.
 555. huna leple kirle, šapla tu. — neked (magadnak) a hogy kell,
 úgy csináld.
 556. jaras (nem : jama) tedip. — küldeni akarok.
 557. ep-te onda polas tedip. — én is ott akarok lenni.
 558. pıras tegen šok. — nem akarnak oda menni (tkp. oda menni
 kívánó nincs).
 559. eb kajas temep on-žoh. — én nem akarok akkor menni.

540. sapla. 541. vřdat. 551. joramast. 552. min. parat. 556. 557. tedip.
 „tedip akarok, tãrem akartam, tettim v. tettim-če akarok vala, težã, tene, te-
 gen, tezettim-če.“

560. manen sijas kilet. — nekem akarószik ennem (ehetném).
 561. manen ijih kilet. — akarószik alunnom (alhatnám, álmom jő).
 562. manen ize kiles kilet (v. kilmest) konda. — nekem kedvem van (v. nincs kedvem), öt ide hozni.
 563. manen kagereš kilet (rossz : kagerza kilet). — böfögésem van (böfögök).
 564. huna leple kilizet, šapla tu. — a mint neked (magadnak) teszszik, úgy csináld.
 565. šintma pošlat, v. sivitmä pošlat. vireme kiret. — fagyni kezd, v. hideg kezd lenni, főni kezd.
 566. iran isleme taprademir (v. pošlebir). — holnap elkezdzünk dolgozni.
 567. jorra tapratremir, v. jorra kajremir. — elkezdtünk énekelni.
 568. iran šokšlat kajma. — holnap szándékozik elmenni.
 569. šomur šuma šokšlat (v. hetlanat). — eső akar esni.
 570. vul pičeneh hetlanat. — ő egyedül (egymaga) próbálja (próbálja, megkísérti csinálni).
 571. viremä čarinje. — megszűnt főni.
 572. ohsa ohsa, ohsa-da šoralmare. — mostam, mosdogáltam (dörzsöltem, dörzsölgettem), mégsem lett fehér.
 573. ilik saldak-če, hal küdüze polje. — ezelőtt katona vala, most pásztor lett.
 574. vul halzir polje. — ő beteg lett.
 575. es saldak polottin-če, sana ilmiš. — te katona lennél (szeretnél lenni), [de] téged nem fognak bevenni.
 576. vul kilet. vul polzan jorat. — ő eljő (ide). ha (itt) lesz, jó.
 577. ep-te vulzamba onda poldim. — én is oda kerültem ő velök.
 578. šav vughutrah polza. — éppen akkor (ugyanakkor) történt.
 579. ku jabala polmas-če pajan, eb ona turom. — ez a darab (munka) ma nem lett volna meg (nem lesz vala meg), [hát] én csináltam meg.
 580. tuzan porde polat. — ha megcsinálja, mind meglesz (elkészül).

560. sias. kilet. 561. 562. 563. kilet. 564. kilizet. 565. šintma. pošlat. 568. šokšlat kaema. 569. somur suma šokšlat. hetlanat. 570. hetlanat. 575. polotin-če. *A conditionalis egyik mintája Reg.-nál ez : polotti'm-če, polottin-če, poličče, polotimir-če, polottir-če, poliččis. V. ö. NyK. I, 379.* 576. kilet. jorat. 577. vuhutrah.

581. iner šomur šuza-da lapra polma. — ha tegnap eső volt is, még sem lett sár.
582. polman (v. tuman) polzan, kirle mar (p. o. stel). — ha nem lett meg (v. nem csináltatott meg), [már] nem kell (p. o. az asztal).
583. sirla pismen polzan. — ha a bogyó nem ért meg.
584. vulzam tünze kajriš-de nim-de suzernmariš. — ők földöltek, de semmi bajok sem lett.
585. ku lajih polje ona. — „ez jól esett neki“ (jól jött neki, p. o. a verés).
586. eb ona vatrem, mana on-žin nim-de polmare. — én megvertem őt, [de] nekem azért nem lett semmi [bajom].
587. sana polatči-dä es kilimaren. — neked leszen vala (t. i. bajod, azaz : megvernek vala téged), de te nem jövéel el.
588. eb ku ispe iran haderlenep. — én e dologgal holnap el fogok készülni.
589. pol teden kire. — meglehet tán hal fog kerülni (bemenni, t. i. a hálóba).
590. hal juver šolzam poljiš (v. kiljiš). — most nehéz idők (tkp. évek) lettek (v. jöttek).
591. polagan onda isser sin. — van ott dologtalan ember.
592. polat (v. polagan) islemi sin. — vananyag (dolgozni nem szerető) ember.
593. pīragan (v. pīrza) onda sinzam temze hut. — vannak (v. voltak) ott emberek egynehányszor.
594. man okša polzan lajih-če. — ha pénzem volna, jó volna.
595. onda polma min is man? — mi dolgom van nekem ott lenni? V. ő. 44.
596. mana onda polmalli šok. — nekem nem lehet ott lennem.
597. man pijej saldak vilje, vagy : man saldak pijej vilje. — katona testvérem meghalt (azaz : testvérem, ki katona volt).
598. man tos, ilihhi purmis (v. ilik purmisra sürege), kilje. — barátom, ki ezelőtt bíró volt, jött el.
599. tozem Ondri kilje, vagy : Ondri tos kilje. — barátom Endre (v. Endre barátom) jött el.
600. pirin poskil timirze (v. pirin timirze poskil) hola kajre. — a mi

581. somur. suza. 584. kajres. suzernmaris. 585. laih. 589. teden. 590. poljis. kiljis. 593. pirza. 594. oksa. 598. ilihhi.

szomszédunk, a kovács (*v.* kovács szomszédunk), a városba ment.

601. hir aĵa, tuluh (*jobbán* : tuluh hir aĵa), aš amoš-ser pošne, kil tidas šok. — a leány, árva (az árva leány), atya anya nélkül, nem viheti [vala] a háztartást.
602. lajih telaran suhman (*v.* suhman lajih telaran) von-bilik som turat. — jó posztóból [való] kaftán tizenöt rúbelbe kerül.
603. per suhman postavran üslenine (*v.* tunine) padem. — egy posztóból varrt (*v.* csinált) kaftánt adtam [neki].
604. pelan tirinĵen takmak padem, *vagy* : takmak pelan tirinĵen tunine padem. — szarvas bőrből (készített) zsákot adtam [neki].
605. tela' suhmanlih (*v.* suhmanlih tela) ništa-da tobimarem. — kaftánnak való posztót sehol nem találtam.
606. onen per suhmanlih anĵah tela por-če. — neki csak egy kaftánra való posztója vala.
607. šuva kimelli virena tobimarem. — nem találtam a fürdő helyet, (a helyet, hol fürdeni lehet).
608. viren šuva kimelli tobimarem. — nem találtam fürdőhelyet.
609. eb süremelli tojana šoghatrem. — elvesztettem sétabotomat.
610. naĵar-žin vurlazan šileh šok. — ha szegénységből lop [valaki, abban] nincs véték.
611. is-sir sinna šapma kalamasse. — hiába (ok nélkül, ártatlanul) az embert ütni nem szabad (tkp. nem mondják, nem parancsolják = tiltják).
612. pürt pirin attin visse bor. — „háza az atyánknak három van.“
613. pürtsem pirin attin por. — „házai az atyánknak vannak.“
614. pürĵe attin pre anĵah. — „háza az atyámnak csak egy van.“
615. laža (*v.* laži') man attin lajih. laža manen lajih. — lova az atyámnak jó [van]. lovam nekem jó [van].
616. ade ondan ilni (*v.* ilnizem) por-de ozal. — a tőle vett csizmák mind rosszak.
617. ade onen üsleni (*rossz* : ondan üsleni *v.* onba) üsleni por-de ozal. — az ő tőle varrt (ő varrta) csizmák mind rosszak.
618. laža man attiran ilni lajih. — az atyámtól vett ló jó.

601. tidas sok. 603. „üslenine nélkül nem jó.“ 607. virena. 608. viren. 609. šoghatrem. „tojana süremelline *v.* süremelli rossz.“ 611. šapma. 612. pürt. 612. 613. 615. attin.

619. on-banžen (v. ondan) ilni (v. titni) sinzam por-de lajih islesse.
— „az ő töle való (vett v. kapott) emberek mind jól dolgoznak.
620. huš on vali, šavna anjah jesse bar. — a mely neki való (számára való), csak azt vidd el.
621. huš on vali hadirlenine (v. ojirnine) jesse bar. — a mely neki (az ő számára) készítettett (v. elválasztatott), azt vidd el.
622. lažazam on vali (v. lažazam huže on vali, vulzam) lajih, piren vali utsam ozaldarah. — az ő neki (ő számára) [szerzett] lovak jók, a mi számunkra való lovak kissé rosszak.
623. postav pilik somlighe lajih. — az öt rúbeles (öt rúbelbe kerülő) posztó jó.
624. sinzam ojra (v. ojri sinzam) por-de jibenjši. — az emberek a mezőn (v. a mezőn való emberek) mind megáztak.
625. pirin pürt holara nomaj polmast lartni. — a mi házunk a városban nem rég építettett.
626. ojri sinžane špah jibetre šomurba. — a mezőn való embereket mind megáztatta az eső.
627. šak kinege manen. — ez a könyv itt (ihol ez a k.) az enyim.
628. huže šagenda virdagan kinegene ep sirza (v. kinege, ona ep sirza), vagy: šak kinege šagenda virdagana ep sirza, vagy: šagenda virdagan kinegene ep sirza. — a könyvet, mely itt fekszik, én írtam, vagy: az itt fekvő könyvet én írtam.
629. vul ut videri taganle mar. — az a ló, mely az istállóban van, nincs megpatkolva.
630. pirin vurmandi prevnizem (v. prevnizem pirin vurmandi) lajih-če, holari (v. holaran ize kilin) ozal-če. — az erdőnkbeli gerendák jók valának, a városbeliek (v. a városból hozottak) rosszak.
631. pirin pala-turan holari (v. pirin holari pala-turan) konda hal. — a mi városi ismerősünk még itt van.
632. per aļa pirin jaldi šak hoda ize kilje. — egy falunkbeli fiú hozta ezt a levelet.
633. juvis kletke šinji kajiga (v. kajiga juvis kletke šinjine) ep titrem. — a fakaltkában való madarat én fogtam. V. ő. 710.

619. titni. 620. savna. 621. oirnine. jissa. 626. somurba. 627. sak. 628. sagenda. 630. lai. *E helyett*: ozal-če megint ez volt: lai-če, a mi a fordítás szerint, csak az első lajih-če tollhibából becsúsztott ismétlése. 632. sak. 633. titrem.

634. on-banji sinzam pre-de joral-mar. — az ő nála való emberek egy sem ér semmit.
635. čan šapnine ir iltrem, *vagy* : ir čan šapnine (v. irghi čan šapnine) iltrem. — a harangozást reggel hallottam, *vagy* : a reggel való (reggeli) harangozást hallottam.
636. šol šuba vurum. — az út vizen hosszú.
637. šol olihpa lajih-i? — jó-e az út a réten?
638. šav sin padakli' (v. kürükli) purmis, *vagy* : šav sin padakpa (kürükpe) turagan purmis. — amaz ember, a pálczás (v. bundás), a bíró, *vagy* : amaz ember, ki pálczával (bundával) van, a bíró.
639. šav soghalzer starik (v. šav starik soghalzer) saldakra sürezä. — ama szakáltalan öreg katona volt (katonaságban járt).
640. čuvaš tomdir (v. tomdir čuvašla) tobas šok konda. — csuvas (csuvas módra való) ruhát itt nem találni.
641. čuvaš majla (v. čuvašla majla) tomdir por. — csuvas módú ruha van.
642. man-bek pojan sin (v. sin man-bek pojan) jalda šok. — oly gazdag ember mint én nincs a faluban.
643. pirin-bek tomdir šok konda. — a miénkhez hasonló öltözet nincs itten.
644. man per ul, aslarahsi, alanza. — „egy fiam, az öregebbik (nagyobbik), házasa.“
645. otmol šolghi sin (v. sin otmol šolghi) inje mar kistenren. — „egy ember, ki hatvan esztendő“, nincs messze a sírtól.
646. agaj man purmiza kajni inär kilje. — néném, ki a bíróhoz ment férjhez (a bírónál van férjné), eljött tegnap.
647. on-bak okša nomaj tidagan lajih poronma poldarat. — egy ember, kinek annyi pénze van mint neki, jól élhet.
648. a) onda ajalda. b) konda vurmanda. c) šalda pürtre. d) leš jenje ojra. e) tolda kil kardinje. — a) ott lent. b) itt az erdőben. c) bent a szobában. d) amaz oldalon a mezőn. e) künt az udvarban.
649. konda šala kürtre. — „ide be hozta.“
650. leren maldan kilje. — „onnét elülről jött“ (ondan maldan „anak előtte“).

651. ige hut, ir. — máskor, reggel.
 652. šapla man-bek tu. — így, az én módomra, csináld.
 653. stel sinje konda virdat. — itt fekszik az asztalon.
 654. lažazam kuzam (v. kuzam lažazam) on vali lajih. — ezek az ő számára [való] lovak jók.
 655. por-de kuzam piren jaldam (*sic!*). — mind ezek a mi falunk-beli [emberek].
 656. saldaksam por-de šuva kijiš. — a katonák mind fürödtek.
 657. eb porne-de leššine (v. vulzene) saplarem, huže man-batra isläriš. — én mind azoknak fizettem, kik nálam dolgoztak.
 658. sinzam huže huže kajriš onda. — az emberek közül némelyek elmentek oda (némely ember elment oda).
 659. piligin saldaksam (v. saldaksam piligen) kiljiš. — a katonák eljöttek öten (mindössze öt).
 660. mesker tuvagan por onda? — mi van ott (mi történik, mit csinálnak ott)?
 661. mesker tidagan kajik kilne? — mit fogó madár jött [itt]?
 662. es pane okša konda. — a te adtad pénz itt van.
 663. es pane okšana eb šoghatrem. — „a te adtad pénzt elvesztettem.“
 664. atti mana pane laža lajih manen. — van szép lovam, melyet az atyám adott.
 665. eb titne polla ize kajriš. — a halat, melyet én fogtam, elvitték.
 666. vul üslene ade joral-mar. — „az ő varrta csizmák rosszak“ (nem érnek semmit). V. ö. 617.
 667. vul poronne pürt šaga. — a ház, a melyben ő lakott, ez.
 668. vul hüvel anna sirelle kajre. — „ő napnyugat felé ment.“
 669. oramalla tohne alik panje turat. — az utcára nyíló ajtónál áll.
 670. šav sin šakna tuvagane, vilze, vagy : šakna tuvagan sin vilze. — azon ember, ki ezt csinálta, meghalt.
 671. mana paragan sin šava. — az ember, ki nekem adta, az.
 672. vul sin kajagane kilmäre. — az ember, ki [oda] elment, [még] nem jött meg.

656. soldaksam. 657. isläris. 658. kajris. 659. soldaksam. 662. oksa. 663. „rossz oksuna.“ oksana. šoghatrem. 665. kajris. 667. saga. „rossz : on poronne viren lerä“ = a hely, hol lakott, ott [van]. 669. banje turat. 670. sav. sakna. 671. sava.

673. onda pornaganne špah ize kajriš. — az ottan lakókat mind elvitték.
674. vulzam ize kilni joramast. — a melyet ők hoztak, az nem ér semmit.
675. vul jabalazene tuza pidernine kile ize kiles, *vagy* : tune jabalazene kile ize kiles. — azon dolgokat (munkadarabokat), melyek [már] meg vannak csinálva, haza kell hozni.
676. es pani sümürle. — a melyet te adtál, az eltört.
677. vul üsleni ade (*v. atti*) joral-mar. — az ő varrta csizma (*v. csizmája*) rossz.
678. on-žohne tatni pole. — akkor le lesz vágva.
679. süklenni vulzen saja kajre. — a mit ők czipeltek, elkölt (elhullott).
680. kanmalli viren šok. — nincs hely pihenésre (pihenhető hely). V. ö. 46. 56.
681. kona tumalli sin kajza. — az ember, ki ezt megcsinálhatja, elment.
682. utsene simalli korik por konda. — van itt fű a lovak számára (fű, melyet a lovak ehetnek).
683. šanmalli sin šok. — nincs megbízható ember.
684. hura-malli vurman šok konda. — félhető (félős) erdő nincs itt.
685. hura-malli sin šok konda pirin. — félhető (tőle félhető) ember nincs köztünk. [fogni.]
686. hušne titmalline kīdardam. — megmutatom, [hogy] melyet kell
687. sotmalline onda huvar. — a melyet el kell adni, hagyd ott.
688. hušne tittaraganne kedardam. — megmutatom, melyiket lehet megfogni (mely megfogatja magát, meg hagyja magát fogni).
689. tuvassi sin šava. — az ember, kinek meg kell csinálnia (tennie), az.
690. ku ize pīmalli jabala. — ez a dolog (jóság, portéka), melyet oda kell vinni (a vinni való).
691. titmalli utne kedartrem (*nem* : tīdassi utne). — megmutattam [neki] a lovat, melyet meg kell fogni (a megfogni való lovat).
692. huš utne tīdassine kedartrem. — megmutattam, hogy mely lovat kell megfogni.

675. vul jabalazene. tune jabalazine. 680. viren. 682. utsine. 686. 688 tit. 689. sava. 691. titmalli. kēdartrem.

693. ku avenmalli juvis mar. — ez nem hajlékony fa.
694. vul itlemi sin. — ő engedetlen ember (szófogadatlan, ki senkire sem akar hallgatni).
695. tidagan mar sinne kedartrem. — megmutattam az embert, ki nem vadász.
696. islegen mar sin vul. — ő [egy olyan] ember, a ki nem dolgozik.
697. tittaragan marine (v. tittarmannine) kedartrem. — megmutattam azt, a melyik nem fogatja meg magát (mely meg nem fogható).
698. vul sin islemenni kajre. — azon ember, a ki nem dolgozott, elment.
699. titmalla marine (v. marne) kedartrem. — megmutattam, a melyiket nem lehet megfogni.
700. tidas marine kedartrem. — megmutattam, a melyiket nem kell megfogni.
701. tumalla sin vul, *vagy* : vul kona tuvalla. — ő oly ember, a ki megcsinálhatja, *vagy* : ő ezt megcsinálhatja.
702. ona joramalla sin tobas šok konda. — neki való (haszna vehető) embert nem találni itt.
703. šumul virenmelle ašana ileb eb. — egy könnyen tanuló (tanulékony) fiút veszek [fől].
704. čas (*nem* : šumul) sümürlmelle jabala. — könnyen eltörő holmi (portéka).
705. vul sindan hramalla. — attól az embertől félni lehet.
706. kona šanmalla. inenmelle kona. — lehet benne bízni. el lehet ezt hinni.
707. huš sotmalla jabaline, onda huvaras. — a portékát, a melyiket el lehet adni, ott kell hagyni.
708. vul pit joreze. vul pit usta. — ő nagy (tkp. igen, nagyon) énekes. ő nagy mester.
709. kam bor pirin jalda tose sin? — ki van falunkban barátságos ember?
710. kletke šinji kajiga ep titrem, *vagy* : huže kletke šinje larat, šav [kajiga ep] titrem. — a kalitkában levő madarat (v. a madarat, mely a kalitkában ül) én fogtam meg. V. ö. 633.

711. man ümüreh (*v.* ümüre) siđe ku jabala. — mind éltetre (holtonig) elég lesz ez a jószág (portéka).
712. hajghi jabalana kedart-ha! — mutasd csak az iménti (давешний) dolgot („melyet az úton most v. valamikor találtunk“) v. „azon v. azonos dolgot mutasd meg.“ V. ö. 932. és NyK. I, 268.
713. šav sin pada'ksere purmis. — amaz ember, a pálczátlan (ki pálcza nélkül van), a bíró. V. ö. 638.
714. šav sin sumarri' (*v.* pižiksi) čuvaš. — amaz ember, a beteg (*v.* a kicsiny), csuvas.
715. šav sin vaderahsi čuvaš. — amaz ember, ki [már] kissé öreg, csuvas.
716. šav horerahsi siripreh. — amaz, a feketés (a melyik kissé fekete), erősebb.
717. eb pazar kon kilep. — a vásár napján (vásári napon) fogok jöni.
718. vul holara arman čole izä. — ő a városban malomkövet vett.
719. todar šlapki (*v.* todar šlapka) tegenmast — nem tesz fel (nem hord) tatár kalapot.
720. šu sükleneren (*de* : vul šuva sükleneren) hol-bossi iradat. — a vízfordástól (*de* : e víz fordásától) fáj a vállam.
721. eb ondan oldalandem. — én ő töle megcsalattattam.
722. vul ondan puzinje. — ő töle megöletett („p. o. nő a férjétől halálra kinoztatott“).
723. pol tidenmast. tir sodenza. — hal nem fogódik. a gabna eladódott.
724. ku pürde sodasse (*rossz* : pürt sodenat). — ezt a házat eladják (a ház eladatik).
725. eb onda kajzan mana tidiš. — ha oda megyek, megfognak engem.
726. eb onda tidenzan ezer mana šulza kelaras šok. — „ha én ott megfogatom“ (megfogódom, fogva esem), ti engem nem váltatok ki.
727. vul onda pre tidenza šar nomaj korje. — ő ott egyszer megfogtván sok nyomorúságot látott.
728. ona čuvaššam titriš (*nem* : vul čuvašran tidenje). — őt a csuvasok megfogták.
729. mana vüjba pardarjiš šavna. — velem erővel adatták azt.

713. sav. 715. 716. sav. 719. tegenmast. 724. pürde. pürt sodenat. 725. tidis. „tidenep határozottan mondvá: bizony megfogódom.“ 726. tid-. sulza kelaras sok. 727. tid-. 729. pardarjis. savna.

730. mana vījba pardarjīš olbuda. — engem erővel adattak az úrral.
 731. šav ut kone, tittarat. — ez a ló szelid, megfogatja magát (meg hagyja magát fogni). V. ö. 688. 697.
 732. eb ona tittaram (v. titma kalam). — „én megfogatom őt“ (v. megfogni mondom, parancsolom).
 733. vul huva tittarje, ezer šavenba ona titrir. — „meg hagyta magát fogni“, azért fogtátok meg.
 734. onda kvas istäriš pire. — ott kvaszt fognak velünk itatni.
 735. eb pijija jardardem onda per aja. — én testvéremmel „oda egy gyereket küldtettem.“
 736. eb per-per sinna jardaram onda. — „én küldetek oda valakit.“
 737. a) eb ona kalattaram b) eb ona kalaza jaram c) eb ona kalama kalam. — a) kényszerítem őt, hogy megmondja (megmondatom vele). b) megüzenem neki. c) parancsolom neki megmondani.
 738. eb omba varlanam. — „én vele megbékülök.“
 739. eb ombajatlazam. vulzam jatlazasse (v. vulzam ombajatlazasse). — én vele czivakodom. ők czivakodnak (v. ők vele czivakodnak).
 740. vulzam idalanza iljīš. — ők megölelték egymást (megölelköztek).
 741. jal vitre čopsa kajre (v. čopsa anje). — elfutott (v. lefelé futott) a falun át.
 742. šuva' kajza vilje. — vízbe fúlt (tkp. vízbe menve halt meg).
 743. šapsa vilärdem. perze vilärdem. — agyonütöttem (tkp. ütve öltem meg). agyon dobáltam.
 744. per tüldeh šavernza visse sürieriš. — egy helyen körül röpdestek.
 745. šavna ize par. — add ide azt („vedd s add ide“).
 746. ku süzö pitne. — e kés [már] elkopott.
 747. hiderah prahsa andar, sümürlder. — erősebben dobd le, [hogy] eltörjék.
 748. lajih mar, šomur šuvat. — nem jó, [hogy] az eső esik.
 749. kolmalla, leple kalaza kedartre. — nevetséges (nevethető), a mint elbeszélte.
 750. kolmalla-če kalaza kedartne čoh. — nevetséges vala, mikor elbeszélte.
 751. onjöl ize ernere-de piderimen. — annyi munkát egy hét alatt sem fogsz elvégezni.

730. pardarjīs. 731. sav. tit-. 732. tit-. 733. tit-. savenba. 740. iljīs. 743. sapsa. 744. savernza. sureris. 745. savna. 747. hiderah. 748. somur suvat.

752. šak pürde nomaj polmast lartriš. — e házat nem rég építették.
753. eb kordem, vul onda kiže. — láttam, [hogy] ő oda bement.
754. eb ildem, vul hunja kile. — meghallom (meg fogom hallani), mikor jő.
755. šta vul pornat (v. vul šta pornat), eb piledep. — tudom, hol lakik.
756. eb piledep, huš vughutra vul kile. — tudom, mely időben jő (fog jöni).
757. eb piledep, vul leple ture. — tudom, hogyan csinálta.
758. mana kalaza kedartriš, leple vul hurare. — elbeszélték nekem, mennyire megjíede.
759. ep turom, minžol vīj sitni taran. — tettem [annyit], a mennyit birtam (a mennyi örömtől kitelt).
760. vul silenet, onda kajma činnesse. — haragszik [azért, hogy] nem hívják oda menni.
761. eb šaven-žin ona okša padem, vul utsam šuvarže (v. utsam šuvarne-žin). — azért adtam neki pénzt, hogy a lovakat megítatta.
762. vul korže piren uvennine, šavenba oreh isleme kalamare. — látta, hogy mi el vagyunk fáradva; azért nem parancsolt többet dolgozni.
763. vul šaven-žin silenže, ma eb ona kalarem-ži. — ő azért haragudott meg, miért nem mondtam meg neki.
764. vul šu orla kašre, šavenba hudelže. — a folyón (a vizen) átúszott, az által menekült meg.
765. vul küsle kalani čoh (v. kalazan), itleme (v. itleme-de) lajih. — mikor a „guszli“-n játszik, öröm (tkp. jó) hallgatni.
766. eb leple tuma pildem, šaven-bak turom. — a mint (csinálni) tudtam, úgy csináltam.
767. ezer sarlagarah tuver, oravaba süremelle poldir. — csináljátok kissé szélesebbé, [hogy] kocsival lehessen [rajta] jární.
768. kalazasse, iran saldaksam konda kilesse, težä. — azt mondják (egymás közt), [hogy] holnap katonák jönnek ide.
769. poplesse, vilne težä. — beszéllek, hogy meghalt.

770. ebir kalaremir ona, šol ozal tezä, šavenba vul onda kajman. — mondtuk neki, hogy az út rossz; azért nem ment ő oda.
771. vul sana okša parza jama kalare on vali. — parancsolta, hogy neked pénzt küldjek az ő számára.
772. vul kalare mana, on-žin okša parza jar, täre. — úgy mondta (parancsolta) nekem, hogy az ő számára pénzt küldjek.
773. it ondan, tada inžei hola? — kérdezd meg tőle, messze-e még a város?
774. ize kajri ten temesker, eb korman. — vajjon elvitt-e valamit, én nem láttam.
775. vul vulzene kičkerze onda pīma. — kiáltott nekik, hogy oda menjenek.
776. vul mana onda kajma kalare. — ő nekem mondta (parancsolta), hogy oda menjek.
777. vul hot sirza jaže, mana onda pīma kalat. — levelet írt; nekem mondja, hogy oda menjek.
778. vul mandan itre, pižiš kilebi tezä. — kérdezte tőlem, hogy eljő-e a testvérem.
779. eb ona pūrde kinine kordem, ten temsker ize kajre pole, eb ona korman. — én láttam őt a szobába bemenni; hogy vajjon elvitt-e talán valamit, azt nem láttam.
780. vul pirinden inže mar; te kilet tem konda, eb ona pilmestep. — ő nincs messze tőlünk; vajjon eljő-e ide, én azt nem tudom.
781. huš sin šak jabalane ture, šav sin konda poronmast. — a mely ember ezt a holmit megcsinálta, az nem lakik itt.
782. huže sin iner pire hiris polže, šav sin hot ize kilže. — a mely ember tegnap velünk találkozott, az levelet hozott.
783. huže (v. kam) sümürže, šav (v. vul) saple. — a ki eltörte, az fog fizetni.
784. eb vul sinna korza, huže (v. kam) sümürže, vagy: eb vul sinna korza sümüregenne. — én láttam azt az embert, a ki eltörte.
785. huže hiriņje larat kime (v. huš kim hiriņje larat), šav man. — a hajó, a melyik a parton áll, az enyim.
786. huže stel sinže vīrdagan kinegene (v. huže stel sinže vīrdat, šav

770. sol. tezä. šavenba. 771. 772. okša. 777. kalat. 778. tezä. 779. pūrde. ten. 781. sak. sav. 782. 783. 785. sav. 786. vīrdat. šav.

- kinégene) ep sirza. — a mely könyv az asztalon fekszik, azt én írtam.
787. huš sin šak jabalane tune, eb šav sinna paladep. — a mely ember ezt csinálta, én azt ismerem.
788. eb min-žin (v. min ispe) silinedep, vul-da šaven-žin (v. šav ispe) silenet. — a miért én haragszom, ő is azért haragszik.
789. eb huš jalda pornadep, onda čuvaššam-da bor. — a mely faluban én lakom, ott (abban) csuvasok is vannak.
790. šta mana šoratne, vul onda pırza. — a hol én születtem, ő ott volt.
791. huš jalda mana šoratne, vul jala vul pırza. — a mely faluban születtem, abban (a faluban) volt ő.
792. vul huš vughutra šidet, ep-te šav vughutra šidep. — a mely időben (mikor) ő érkezik, abban az időben (akkor) én is fogok érkezni.
793. hunža vul kile, on-žoh par. — mikor eljő, akkor add meg [neki].
794. vul hunža kile, eb on-žoh tin vurmana kajam. — mikor ő jő (eljövend), akkor én az erdőbe fogok menni.
795. hunža vul sumar vırtre, šavin-žoh eb on-batne pırza. — mikor ő betegen feküdt, akkor én nála voltam.
796. eb minjol pırza onda, vul-da onjol pırza. — a hányszor én ott voltam, annyszor volt ő is.
797. minjol puzik, onjol lajih. — „mennél nagyobb, annál jobb.”
798. sottaragan šok onda. — nincs eladó ott (azaz: nincs eladás, nem adatnak el semmit).
799. siren sükleni mana pıbe lajih mar. — a ti hordástok nekem nem igen jó (nem tetszik nagyon).
800. šu sükleni lajih mar konda. — a vízhordás nem jó itt.
801. kanma (v. kanmalli) konda pre-de šok. — pihenésre való itt semmi sincs.
802. šimalli por piren. — ennivalónk van nekünk.
803. eb iltmen sottaraganne onda. — én nem hallottam, hogy ott valaki eladat.
804. vul šokšlat sirä onda tül polma. — reményli, hogy titeket még ott talál (gondol veletek ott találkozni).

787. sav. 788. min. 790. 791. soratne. pırza. 795. vırtre. pırza. 798. „csak tagadólág.” 804. šokšlat. tül.

805. šogeš on tortsa iles. — szándéka, hogy elvegye (elczipelje).
 806. šomur šuni lajih mar. — nem jó, hogy eső esik.
 807. nomaj polat eb ona süklezä süreni. — „sok ideje annak, hogy én hordoztam ötöt [kezeimen].“
 808. pirin pürt nomaj polmast lartni. — a mi házunk, nem rég, hogy fölléptetett.
 809. eb kordem vul onda kinine. — én láttam, hogy ő oda bement.
 810. vul pilze inžine, pire kalamare. — ő tudta, hogy messze [van], [de] nem mondta meg nekünk.
 811. vul pilze es sumarine (v. sumar vütnine). — ő tudta, hogy te beteg vagy (betegesen fekszel).
 812. vul pilze a) es kondine v. es konda porne; b) es on-žoh kondine. — ő tudta a) hogy te itt vagy; b) hogy te akkor itt voltál.
 813. eb iltmen sottaramannine. — én nem hallottam, hogy nem adat el.
 814. eb šavna kalane-žin vul silenže. — megharagudott, hogy azt mondtam neki.
 815. vul min-žin pornat, ep-te šaven-žin pornadep. — a hogy (a mily árért) ő lakik, úgy (azért az árért) lakom én is.
 816. vul šu orla kašneba (v. kasša) anjah hudelže. — csak az által menekült meg, hogy átúszott a vízen. V. ö. 764.
 817. eb kordem kam kilnine. — láttam, hogy ki jött.
 818. eb tobimarem min širanine. — nem találtam, a mit kerestem.
 819. eb piledep a) vul ma hal kilnine; b) vul hunža kilnine; c) vul leple tunine. — tudom, a) ő miért jött most; b) ő mikor jött; c) ő hogyan csinálta. V. ö. 757.
 820. eb pilmestep hal vul šta poronnine. — nem tudom, hol lakik ő most.
 821. vul pürza mana šoratne jala. — ő ott volt az én szülő falvamban.
 822. eb kildem šakna tune-žoh. — jöttem, mikor ezt csinálta.
 823. eb konda porneren-ba korimastep ona. — mióta itt élek, nem látom őt.
 824. eb vul kalane-bak turom. — úgy tettem, a mint ő mondta (parancsolta).

806. somur suni. 807. eb helyett tévedésből vul volt. süklezä. 808. pürt.
 814. savna. 815. 818. min. 822. sakna.

825. sotn iličen eb ham tuvam. — mintsem megvenném, inkább magam csinálom meg.
826. onda sürze kajičen vul ize kajder. — inkább vigye el, sem-hogy ott elrothadjon.
827. pirin jalda čazah toben itti jal šinje tobičen. — a mi falunkban hamarább fogsz találni, mintsem a több falvakban (találnál).
828. šav sin konda poronmast, šak jabalana tuvagane. — az az ember nem lakik itt, a ki ezt megcsinálta. V. ö. 781.
829. eb piledep šav sinna, šak jabalana tuvaganne, *vagy* : šak jabalana tuvagan sinne eb piledep. — ismerem az embert, a ki ezt megcsinálta.
830. eb vul vughuda piledep, huš tülde kilessine. — tudom az időt, a melyben jönie kell.
831. vul šaven-žin silenje, ma vul ona kalane-ži. — ő azért haragudott meg, miért nem mondta meg neki. V. ö. 763.
832. vul šavenba silenje ona činmen-žin. — azért haragudott meg, hogy nem hítták meg őt. V. ö. 760.
833. ona jane-žin vul šavenba silenje. — azért, hogy őt küldték, megharagudott.
834. vul šavenba hurare, tüttüm polneran. — ő azért félt, hogy sötétség lett.
835. vul onda šuverza, ezer šta šuverne. — ő ott hált (aludt), hol ti háltatok.
836. eb ondan horane-bak attiran onjol horamastep. — a mint ő töle félek, annyira az atyámtól sem félek.
837. kil kardi tolinje jolje. — az udvaron kívül maradt.
838. šu turuh tuvalla vízi kon kajasse. — a folyó (víz) hosszában fölfelé három napig mennek.
839. kaj jenžen kilje. — hátulról (hátsó oldalról) jött.
840. šoldan ajikra pornat. — az úttól félre lakik.
841. jiri tavra huna kilne. — köröskörül (minden oldalról) jöttek vendégek.
842. man nomaj ize, ernere pidärme polme. — nekem sok dolgom (munkám) van : egy hét alatt nem lehet elvégezni. V. ö. 751.

826. kajičen. 827. jal sinje. 828. 829. sav. sak. 830. vuhuda. tülde. 831. 832. 833. 834. saven-. 835. suver-. 838. kajmasse, *de a fordításban* ИДУТЬ = kajasse. 840. soldan.

843. onĵol nomaj ize ilne, ernere piderime. — annyi sok munkát vállalt, [hogy] egy hét alatt nem fogja elvégezni.
844. ize por-da isleme ürgenedep. — munka van, de dolgozni nincs kedvem (hanyag vagyok, restellek).
845. pojandan por on (v. por vul). — van neki gazdagsága (ő gazdag).
846. pojandan tohre inde. — elszegényedett már (már kiment a gazdagságból).
847. on pojanĵen min horas? — az ő gazdagsága miatt (ha oly gazdag), mit kell [neki] félnie?
848. man pojan nomaja pīras ŝok. — az én gazdagságom sok [idő]-re nem fog menni (nem fog soká tartani, mert „elpazarolják“).
849. min sumah por sīteren? — mi újság van? (mi szó v. beszéd van az újból)
850. küpĉemerem por. — van neki kövérsége (tkp. kövérségből : kövér ember).
851. vonne krenkă aŝ ildem. — tíz font húst vettem.
852. on onĵol tīre por. — „ő neki annyi gabonája van.“
853. man onĵol tīrra ŝta horas? — annyi gabonát hová tegyek?
854. man tīre (v. tīr) pīde nomaj, taŝta homa vīren tobas. — nekem nagyon sok gabonám van; nem tudom, hol találjak helyet azt lerakni.
855. ebir porzemir-de naĵar (nem : naĵarzam). — „mí mind szegények vagyunk.“
856. kuzam porŝ-te per ŝolghi. — ezek mind egy évbeliek.
857. manen vis ut (nem : utsam); vagy : man utsam vis. — nekem három lovam van. lovam van három.
858. ebir tora mar, pilmestpir. — mí nem vagyunk isten, nem tudjuk.
859. vul pojandarah sin, ebir naĵardarah sin. — ő gazdagabb ember, mí kissé szegényebb emberek vagyunk.
860. vulzam pojandarah halih, ebir naĵardarah. — ők gazdagabb nép, mí kissé szegényebb [nép vagyunk].
861. pri kilĵe, itti (v. ittizem) jolĵiŝ. — egyik jött, a többi elmaradtak.
862. kuzam joral-mar (nem : joral-marzam). — ezek nem jók (nem érnek semmit).

847. 849. min. 852. tīre. 853. tīrra. 854. tīre. tīr. 856. ŝolghi. 861. jolĵis.

863. ku jorat, itti joramast. — ez jó (ér valamit), a többi nem ér semmit.
864. ondan ize kilne jabalana (v. jabalazene) porne-de kajlah jesse bar. — az ő tőle hozott portékákat vidd vissza mind.
865. von sin (nem : sinzam) kilje (v. kiljise). — tíz ember jött.
866. vonnen sinzam kajriš. — tízen (mindössze tíz) mentek el az emberek.
867. nomaj sin kajre, vilje (v. sinzam kajriš, viljise). — sok ember elment, meghalt.
868. onda nomaj sin sana pološmalli, vagy : onda nomaj sinzam sana pološmallizem. — ott sok ember van, kik neked segíthetnek.
869. eb pižibe jalan perle isledep. b) ebir pižibe jalan perle isletpir. — én testvéremmel mindig együtt dolgozom. b) mi testvérünkkel mindig együtt dolgozunk.
870. pri pīrat onda pirin. — „egyike a miéinknek meg oda.”
871. pri pīrebir onda (pirin-batran). — egyik (tőlünk, közülünk = egyikünk) fog oda menni (tkp. egyik fogunk oda menni).
872. por-de iljise isliksene (poš sinjen). — mind levették a kalapot (fejökről).
873. per perne šapma tapratriš. — egymást kezdék ütni.
874. eb hama ham tittaram. — magam magamat megfogatom.
875. süze süzin titsa (v. tidiša) vurzasse. — egymás haját fogván, verekednek.
876. pri prin hīssin turza kajir. — egymás után (mögé) állva men-jetek.
877. hire hirš turza (v. larza) poplesse. — egymás ellenében (egymással szemben) állva (v. ülve) beszélnek.
878. vize vizin visse kajasse. — egyik a másik után röptülnek.
879. hut hut süremä jerimestip. — minduntalan (egyszer a másik után) járni, nincs ráérkezésem.
880. tūsle tūsle jabala virdat. — mindenféle (különb-különbféle) portéka fekszik [ott].
881. aj-aj! man attin kiles-če pajan. — hejbár eljöne ma az atyám.
882. aj-aj! ku pit lajih (v. čiber). — ej! ez nagyon jó (v. szép).

863. jorat. 864. jissa bar. 865. kiljis. 866. kajris. 867. kajris, viljis. 870. pirat. 872. iljis. 873. šapma tapratriš. 874. tit-. 875. tit-, tid-. 879. sürema. 880. tūsle. virdat.

883. aj-aj (v. oj-oj)! iradat. — jaj, jaj! fáj.
 884. ej! an kaj. ej! an tiv es ona. — hej, megállj! hej, ne bántsd őt!
 885. a! vul kizessin (v. kizen) kajebir. — no, ha ő eljö, megyünk (fogunk menni).
 886. aj-aj inde, es ma tiven ona? (v. tek tivet ona). — „na már v. ej már, ugyan mit bántod őt? (v. egyre bántja őt).
 887. appa, leple polne? appa, misker ku? — hajh, hogy történt [ez]? hajh, micsoda ez?
 888. čim ha! tuhta-ha! — no csak, várj csak [még]!
 889. čim-aj pīradep. — várj csak, megyek [mindjárt].
 890. a'ge konda turat. — íme, itt áll.
 891. ak šapla tuvas polat. — íme így kell csinálni.
 892. ves kajat. — amott megyen (ott megyen, a!).
 893. orohne činze kil. — mást hívj el.
 894. ebir uvenzačče, šavenba vul pire oroh isleme nim-de kalamare. — elfáradtunk vala, azért ő nekünk mást semmit sem parancsolt dolgozni. V. ö. 762.
 895. süm pičēn pornat. — egészen egyedül (egyes egyedül) lakik.
 896. süm vurman. süm ojba tohremir. — csupa erdő (mindenütt csak erdő). csupa mezőn mentünk ki („hol mezőn kívül épenséggel nem láthatni egyebet“).
 897. süm košne kize kedartmare. — épenséggel szemét sem mutatta (eljövén) (azaz: „nem jött el“).
 898. süm-de pilmest. — épenséggel (határozottan) nem tud semmit.
 899. per süm sip par. — egy „szál“ fonalat adj.
 900. man-žol pole. — akkora lesz mint én.
 901. šagin-žol puzikš šok. — nincs akkora (tkp. nincs annyi nagy).
 902. ik šit-čol pole. — „két arasznyi.“
 903. ik šit vurumiš (nem jó: ik šit-čol vurumiš). per šit vurumiš. — „két arasz hosszú“ (tkp. hossza). egy arasznyi.
 904. ik šol-čen porondem onda. — közel két évig laktam (v. éltem) ott.
 905. eb kajranghi kon-čineh kütröm. — az utolsó napig vártam.
 906. vonne ut patneh side pīratče. — tíz lóig ér vala (azaz: közel v. körülbelül tíz ló vala).

885. kizesin. kaebir. 886. inde. tivet. 889. pīradep. 890. a'gē. turat.
 891. sapla. polat. 897. kosne. 899. „egy aršin hossza; hajról nem mondatik süm.“
 902. 903. šit. „a per-t nem lehet kihagyni.“ 904. sol.

907. jolaški-batne siditsineh lajih-če, jolaški pri ozal polže. — az utolsóig [mind] jó volt, egyedül az utolsó rossz volt.
908. ik sür taran (v. ik sür taran-čen) sin por-če. — két százig való ember vala [ott] (tkp. két százat [ki]-futó v. [ki]-futóig ember).
909. minjol vīj sitni taran (v. taran-čen), turom. — a mennyire erőm ért (a mennyit birtam), [annyit] tettem. V. ö. 759.
910. man aĵazam por-de konda (*vagy* : por-de man aĵazam konda). — minden gyermekeim itt vannak.
911. vul mana per pūdūm ſukkur paĵe. — ő nekem egy egész kegyeret adott.
912. ku itlaſſi ut. ſav uda il, itlaſſi vul. — ez fölös ló. azt a lovát vedd, fölös az.
913. vul mana per mījih ſunuh paĵe. — nekem egy zsák lisztet adott.
914. ige put iraſ ſotrem. put iraſ ſotrem. — két mérő rozst adtam el. [egy] mérő rozst adtam el.
915. ige put čires (*jobban* : čirespe) iraſ ſotrem. — két mérő rozst adtam el (v. eladtam rozst két mérővel).
916. per rumka erege (v. per *nélkül* : rumka erege) padem ona. — egy kis pohár (пюмка) pálinkát adtam neki.
917. ku ut lajih, ittī joral-mar. — ez a ló jó, a többi nem ér semmit.
918. vul pirin aĵaba kilže, *vagy* : vul pirinbe kilže. — a mi gyermekünkkel jött, v. a miénkkel jött.
919. olbudenne ize kil. — az úrét hozd ide.
920. man utsam kilĵiſ. manen-da (*nem* : manzam-da) kilĵiſ. — az én lovaim eljöttek. az enyéim is eljöttek.
921. porde humba-i? hamenba. — nálad van-e a fejsze? nálam.
922. eb ham sumardan (*rossz* : manen sumardan) vara korman ona. — betegségem óta nem láttam őt.
vul huva sumar vīrtneran vara kilmen. — a mióta (maga) betegten fekszik (betegsége óta), nem jött.
923. pūdūmbeh hamah hune. — egészen én hozzám hasonlít (énreám, magamra hajtott, én reám ütött).
924. hamerzennä (v. hamerinzennä) korimarem. — „a magunkéit nem láttam.

911. sukkur. 912. sav. 913. „sunuh. mana mījih ſunuh paĵe *est tenné* : nekem zsákot lisztet adott; *ez* : mana mījih ſunughe paĵe = nekem a zsák lisztjét adta.“ 917. laih. 920. kilĵiſ. 924. hamerzennä.

925. ku hazat hamen. — „ez tulajdon magamé“ (saját magamé).
926. hurah a'de anjah toprem. — csak az egyik csizmát találtam (hurah = egyik kettő közül).
927. hurahhine ilje, hurahhi jolje (p. o. toban). — az egyikét elvette, az egyik megmaradt (p. o. szántalp).
928. leple jorattaras? — kogy kell [ezt] elintézni (rendbe hozni)?
929. leplehepe (v. lepleb-h) joramast, leple-de polzan isne tuvas polat. — a ,hogyan'-nal (csak a módról való gondolással) el nem intéződik, akárhogy is meg kell tenni a dolgot.
930. ku šolda šaplah vul činze. — az idén egyre (bce) hitt.
931. hajghi čohne ebir min kordemir, kalaza kedart-ha. — „akkoros időben mit láttunk, beszélld el.“
932. hajghine kedart-ha. — „azonost mutasd ide“ („melyet p. o. találtunk az úton“). V. ö. 712. és NyK. I, 268.
933. eb prinžen anjah čindem. — csak egytől kértem.
934. es kam konda? es min sin konda? — „te mi vagy itt“? te mi[csoda] ember vagy itt?
935. min is on? min kon kile? — mi dolga van neki? mi (mely) napon jö (fog jöni)?
936. misker polje? min polje? — „mivé lett, v. micsoda történt“? „mi történt“?
937. es minle sin konda? eb tarze kondine (sic). eb purmis. — „te micsoda vagy itt“? én munkás vagyok, itteni. én bíró vagyok.
938. ku miskerle kibä? — „micsodás ümög ez“ (miféle ing ez)?
939. mine paden? soma padem. — „mennyiért (miért) adtad oda“? egy rúbelért adtam.
940. tem mä v. tem mä-ške? — nem tudom miért? („ma v. mä = miért; min ma = mi miért“).
941. šta hoje? štalla kajre? — hova tette? hova ment el?
942. hunjaran vara (v. csak hunjaran) es konda? — mióta vagy itt?
943. min-čen (v. min vughut-čen) konda pornaden? — „meddig maradsz (élsz) itt“?
944. minjen kiljis? — „hányan jöttek“?
945. minjeren per sin iljis? — hánytól vettek (szedtek) egy embert (katonának)?

927. hurahhine jolje, hurahhine jolje. 929. joramast. polat. 931. min. 935. min. 940. tem. ske. 943. min. vuhut. 944. kiljis. 945. iljis.

946. minĵola paden? minĵol-žin ilden? — mennyiért adtad oda? mennyiért vetted?
947. minĵollih por viren? — mennyiért való van ott hely?
948. minĵol-žer kirenki'? — hogy fontja? (tkp. mennyi-mennyi fontja)?
949. minĵol-žer kiledin? — mennyiest kérsz? (azaz p. o. fontja hogy legyen, v. ö. 948.).
950. minĵol-žer sin otsa pĵiis? vis-šeren. — hány-hány ember (hány emberenként) mentek? hárman-hárman.
951. minĵe hut (v. csak: minĵe) činden? — hányszor hittál?
952. minĵe hut pisirme side? — hányszor lesz elég főzni (hányszor kell főzni, hányszori főzés lesz elég)?
953. lepleh siderze baras? — hogy kell őt kielégíteni?
954. minĵenle vulzam? piligenli? — „hányasok ők (testvérek-ujonczozásra, v. család)? ötösek-e“?
955. ku hot minĵollih (v. minĵollo süret)? — e bankjegy „mennyis“ (v. mennyiért jár)?
956. per na'žar sinna padem. — „egy szegény embernek adtam.“
957. manen iner isles-če min kona. — nekem tegnap holmit kellett dolgoznom.
958. iner tuza horas min siren. — [még] tegnap kell vala [vala]mit végeznetek.
959. huže tuvas-šin, huže tuvas-šin mar. — némelyik akarja, némelyik (v. másik) nem akarja (t. i. tenni). V. ö. 109. 111.
960. huže kilĵe, huže kiliman. — „némelyik jött, némelyik [meg] nem jött.
961. huš sirde por, huš sirde šok. — némely helyen van, némely helyen (v. más helyen) nincs.
962. kam pilegenne par. — add oda valakinek, a ki tud hozzá.
963. prinbe anĵah kajri. — csak egygyel ment el (t. i. egy lóval).
964. prezir vonne. — egy hijával tíz (azaz: kilencz).
965. pri juvisran, pri timerden. — „egyike fából, egyike vasból van.“
966. pri ize, pri ilmen. — az egyik vett, a másik nem vett.
967. pri kilĵe, pri-de kilĵe, tepri-de kilĵe. — egyik jött, a másik is jött, a harmadik is jött.

968. perle huza kildemir. perle kajremir. — együtt hajtottunk (nyáját). együtt mentünk el.
969. ik küdü perle hodošne. — a két nyáj egybe keveredett.
970. vulzam ikš perda'n. — ők mind a ketten egyenlők (egymértékűek).
971. ebir ikkin šüliš perdan. — mi ketten magasságra egyenlők vagyunk.
972. ikke perbek laža tobimarem. — két egyenlő (egyképen való) lovat nem találtam.
973. kuzam ikš perbegeh. — ez a kettő egyenlő.
974. perbek preškel sidinesse. — egészen egyenlőn (egyformán) nőnek.
975. per majla poplesse. — egyképen (egymódon) beszélnek.
976. mana špah preh poše. — nekem mindegy (lesz).
977. pre pırza eb onda. — egyszer ott voltam.
978. eb nimsker-de (v. nim-de) korman. — én semmit sem láttam.
979. nikš-te polešmariš. — egyik sem segített.
980. nikšne-de pama aptrarem. — egyiknek sem adhattam
981. nikam kilmen. min is šok. — senki sem jött. semmi munka nincs.
982. nim sin-de (v. nim is-te) šok. — „semmi ember (v. munka) sincs.”
983. nim popleme-de aptrarem (v. popleme-de pilmärem). — semmit sem bírtam (v. tudtam) neki beszélni.
984. nim isleme-de kalamare. isleme nim-de kalamare. — semmi dolgot (dolgozást) sem parancsolt. dolgozni semmit sem parancsolt (mondott).
985. on tuni (v. on popleni) nim-de mar. — az ő munkája (v. beszéde) sehol sem ér semmit (tkp. munkája, beszéde semmi).
986. nimne'-de pamarem. — semmiért sem adtam oda.
987. mim-žin-de silenmestep. — semmiért sem haragszom.
988. ku nikšinžen lajih. — ez minden többenél jobb.
989. ku laža nikšinžen ojrem turat. — ez a ló minden többenél különb (tkp. -től külön áll, kiválik közülök).
990. pri-de kilmäre. b) prine-de tidimarem. c) prinžen-de ilmärem. d) perne-de pamarem. — egy (egyik) sem jött. b) egyet sem fogtam. c) egytől sem vettem. d) egynek sem adtam.

971. ikin suliš. 980. abtrarem. 981. min. sok. 983. abtrarem. 989. turat. 990. tidimarem.

991. pre-de korman eb ona. — egyszer sem láttam őt.
992. es pirin-bada takšan (v. takšan-da) kilmen. — te mi hozzánk soha semm jöttél.
993. kam pilet, šoldalikran tašta polep? — ki tudja, egy év múlva hol leszek?
994. takšan-čen jolat konda. — nem tudom meddig marad itt (valamely ideig).
995. tahšandan vara pornat vul onda. — nem tudom mióta lakik ott (valamely idő óta).
996. temskerle sinna parza. — nem tudom mily embernek adtam (valamely embernek).
997. kirik-te minže hut kajder (v. kajna poldir), san min is? — „akárhányszor menjen is (v. ment legyen is), neked mi gondod rá“?
998. per per sinna par. mana per per is par. — valamely embernek add. nekem valamely munkát adj.
999. huš huš sin šokšlat, kirle mar pole težä. — némelyik azt gondolja, hogy (tán) nem szükséges.
1000. huže huže kiljiš, huže huže kilimariš. — némelyek jöttek, némelyek nem (jöttek).
1001. pri pri iliš onda. — valamelyik elveszi (el fogja venni) ott.
1002. per perne koren onda, par. — valamelyiket ott fogod látni, [azt] add oda.
1003. per per sirdä virdat pole. huš huš sirdä topma pole. — valamely helyen fekszik talán. egynéhány helyen találni lehet.
1004. pre pre jersen kil. — valamikor, ha ráérsz, jőj el.
1005. por sinzam-da konda. — minden ember itt van.
1006. hajber sinna-da paras kirle. — mindenik (mindegyik) embernek kell adni.
1007. por túsle-de tuza pihrem. — „mindenfélékép“ próbáltam.
1008. vis kil kardinže širaza tobimarem, tuvatta šinže toprem. — három udvarban keresve nem találtam, a negyedikben találtam.
1009. visse šinžen tuvatt-šinže toprem. — a negyedikben találtam.
1010. hiriŋži šonaran tuvatta sine pih. — a szélsőtől a negyedik szánra nézz (tkp. a szélső szántól a négy-re).

992. taksan. 993. pilet. soldalikran. 997. taksan. 995. tahsan. 999. šokšlat. težä. 1000. kiljiš. kilimariš. 1003. virdat. 1010. sonaran.

1011. tuvat kil kardine (v. jálne) tin topremir. — a negyedik udvarba (v. faluba) érve csak imént találtuk meg.
1012. vis šona hizinje (v. šona ominje) tuvatta šinje virdat. — három szán mögött (v. előtt, t. i. a mint vagy elülről vagy hátulról számítják) a negyedikben fekszik.
1013. vis šonaran (v. šona) irtsen tuvatta šinje (v. teprinje) virdat. — három szán mellett haladva el a negyedikben (v. másokban, következőben) fekszik.
1014. vis kil kardi irtsen tuvatta šinje toprem. — a negyedik udvarban találtam.
1015. vis posma kartlaškinjen irtsen teprinje virdat. — a negyedik lépcsőn fekszik.
1016. vis kil kardi orla tuvatta šinje toprem. — három udvaron át a negyedikben találtam.
1017. vis jal orla kajzan tuvat ešne kir. — három falun átmenvén, a negyedikbe térj be.
1018. vis šonaran tuvatta šinje virdat. — a negyedik szánban fekszik.
1019. vonne šohremran (v. šohrem tülünjen) kasma pošlaremir, širim šohrema siđerdemir. — a tizedik versztől kezdünk vágni, [s] kivágtuk a huszadikig (a fát, erdőt).
1020. vonne šohrem tülünje vurmana kasremir. — a tizedik versztenél kivágtuk az erdőt.
1021. vonne šohrem tülünje tur. — a tizedik verszten állj meg.
1022. vonne šohrem hoššinje (*tkp.* tuhhur šohrem irtsen vonne šohrem šinje) nomaj juvis kassa piderne. — a tizedik verszt között (*tkp.* kilencz verszten túl a tizedik verszten) sok fa van kivágva.
1023. per šohremran pojslaza vonne šohrema (v. šohrem tülne siđitsen) nomaj juvis kassa piderne. — V. ö. 1019.
1024. vonne šohremra hiris poldemir. — a tizedik verszten (versztenben) szemközt találkoztunk.
1025. tuvat posma kartlaški šinje virdat. — a negyedik lépcsőn fekszik.
1026. tuvatta kil kardine sitrem. — a negyedik udvarra értem.

1012. 1013. sona. hizinje. virdat. 1015. virdat. 1017. kaissan. 1018. sona. virdat. 1019—21. sohrem-. tül-. 1022. sohrem. 1023. sohrem. poislaza. tülne. 1024. sohrem. 1025. virdat.

1027. kizin šuvarne irtsen (*v. hrenernine kirzen*) vis ernerer armana kajrem. — kis zsíros-hét után (*v. bőjt kezdetétől*) negyed hétre a malomba mentem.
1028. vis kondan vurmana kajza, *vagy* : vis kon irtsen tuvat kon šinje vurmana kajza. — (három nap múlva) a negyedik napon az erdőbe ment.
1029. ik hirinžine kasremir, hoššinji (*v. hoženji, v. voda serdi*)jolje. — „a két szélsőt levágtuk, a középső megmaradt.“
1030. eb jolaški poldom (*v. kildem*). — én az utolsó lettem (*v. jöttem*).
1031. jolaškine vulzam anjahjoljiš (*v. vul anjahjolje*). — „maradéknak“ csak ezek maradtak meg (*v. csak az maradt*).
1032. vissire aran kilde túl poldom. — harmad ízben alig találtam otthon.
1033. perveghine par, kajranghi kirle mar. — az elsőt add, az utolsó nem kell.
1034. iranghinje-de šok polat vul. — holnap sem lesz otthon.
1035. tuvat tüberen ik tübe mana tivre. — négy részből két rész (két negyed) nekem jutott.
1036. vulzam vis pižiš konda. — „ők három testvérek itten.“
1037. porne-de von-žer bus padem. — mindeniknek tíz-tíz kopékát adtam.
1038. jaldan prer sin ildemir. — [mindenik] faluból egy-egy embert vettünk (szedtünk).
1039. pilik-šer somlah (*v. pilik somlah*) ik hot okša bor. — öt rubeles két bankóm van.
1040. jal siren sin-žer ildemir. kileren pot-šer šunuh pažiš (*jobb* : prer sin, prer pot šunuh). — falvanként egy-egy embert vettünk. [minden] háztól egy-egy púd lisztet adtak.
1041. prer mužur-žer (*jobb* : prer mužur) ildemir. — egy-egy párt vettünk.
1042. ik-šer hut kildemir san-bada. — kétszer-kétszer jöttünk hozzád.
1043. ikkin jona-žar lardemir. — ketten soronként (sorjában ketten) ültünk.

1027. suvarne. 1031. poljis. 1032. tul poldom. 1033. pervehine. kajranhine. 1034. iranhinjede. 1040. sunuh. pajis.

1044. per hut anjah tegen. — csak egyesén (egyes, egyrendbeli ruhába) öltözzél.
1045. ik hužibeh tegenza kajre vul, kürük suhmanibeh. — kettősen öltözve ment el, subában [és] kaftánban.
1046. iksemir hožera ojrebir. — kettőnk között el fogjuk osztani.
1047. eb vissišne kalarem kilme. — hármuknak mondtam (parancsoltam), hogy jöjjenek.
1048. vulzam nomajen-če. — „ők sokan voltak.“
1049. eb ona pojan turom. vul pojan polje. — gazdaggá tettem őt. gazdag lett.
1050. jor šu polje. — a hó vízzé lett.
1051. soldaga badem. — katonának adtam (hogy katona legyen).
1052. purmiza ügerjši. — bíróvá választották v. jelölték ki.
1053. ku juvis vurum sidinje (v. vuruma kajre). — ez a fa magasra nőtt.
1054. irašran erege tuvasse. — rozsból bort (pálinkát) csinálnak.
1055. tarzeran hoža polje. — munkásból (napszámosból) kereskedő lett.
1056. šoreran hora polje. puzikran pižikke turom. — fehérből fekete lett. nagyból kicsinyé csináltam.
1057. korok silomram (v. silomba) jibä. — a fű nedves a harmattól.
1058. vujlihsam abat saghaldan najjarlanjši. — a marhák eleség hía (kevés volta) miatt elsoványodtak.
1059. vujlih užeran ništa kajza kimä pilmest. — a marha a hőség-től (hőség miatt) nem tud hova lenni (sehova se tud menni).
1060. siveren čideret. — reszket a hidegtől (hideg miatt).
1061. šomurdan (v. lapraran) kajmariš. — az eső (v. a sár) miatt nem mentek el (kocsin, nem hajtottak el).
1062. es kameran (v. kamba) hot parza jaden? — kitől küldtél levelet?
1063. vul huva lažizenžen (v. lažizenbä) okša nomaj topre. — ő a maga lovaival sok pénzt keresett.
1064. küle šinje šomurdan (v. šomurba) šu tolje. — a tóban az esőtől (eső által) növekedett a víz.

1046. ojremir. 1052. ügerčis. 1054. tuvassi. 1055. tarseran hoža. 1056. pižike. 1059. pilmest. 1060. čiteret. 1061. somur-. kajmaris. 1062. hod. 1064. sinje.

1065. hideran nikama-da pamast. — fösვნისეგბől senkineksem ad.
 1066. huva hīde-žin (v. hīderan) pamastep. — a maga fösვნისეგéért
 (fösვნისეგი miatt) nem adok [neki].
 1067. tora-žin po'loš. — az istenért segíts!
 1068. ašše-žin anjah čidadep. — csak atyjáért (atyja kedvéért)
 tűröm.
 1069. abaj ilmä kalan-žin (v. kalaneran) ildem. — csak azért vet-
 tem, mert anyám mondta, hogy vegyem meg.
 1070. olbut aji-žin (v. aji turuh) anjah konda pornadep. — csak az
 úrfiért (az úrfi kedvéért) élek itt.
 1071. vurlana-žin (v. vurlaneran) ona titriš. — lopásért (lopás miatt)
 fogták el őt.
 1072. eb kona on hodinžen (v. hodinženeh) piledep. — én ezt az ő
 leveléből tudom.
 1073. eb on popleninženeh čohlare. — én az ő beszédéből vettem
 észre.
 1074. eb on kneginžen sirza ildem. — az ő könyvéből írtam ki.
 1075. eb kona per starik popleninžen (v. popleze kedartninžen) pi-
 ledep. — ezt egy öreg beszédéből (elbeszéléséből) tudom.
 1076. eb ona kibinžen (v. sassinžen, vagy : kiberen, sazeran) pala-
 rem. — ingéről (v. hangjáról, vagy : az ingről, a hangról) is-
 mertem meg.
 1077. šak palli sinžen palarem. — ezen jelről ismertem meg.
 1078. vul poplenibe onda nikam-da poronmast. — az ő beszéde sze-
 rint ott senki sem él.
 1079. šak silbe kašmalla mar adel orla. — ezen széllel nem lehet
 a Volgán átkelni. V. ö. 1211.
 1080. šav šomurba por-de jibenjiš. — azon esőben mind megáztak.
 1081. eb on oksi sinžen ildem. — az ő pénzén vettem.
 1082. šak ut-šin sür som parat vul. — ezen lóért száz rúbelt
 ad ő.
 1083. totter-žin (v. ku tottera) som badem. — a kendőért (e kendő-
 ért) egy rúbelt adtam.
 1084. abaj-žin pir ize badem. — az anyám helyett vásznat vettem.

1065. hideran. 1066. hide-. pamasteb. 1067. polož. 1071. titris. 1076. ki-
 beren. 1077. sak. 1078. poronmast. 1079. sak. kasmalla. 1080. sav somur-
 1082. sur som. 1083. toter-.

1085. vul mana hinäre, eb šaven turuh (v. šavenba) silendem. — ő engem megvert; én azért megharagudtam.
1086. ik kürök ilmä okša badem. — két subát venni adtam [neki] pénzt.
1087. kona on vali parza jarep ep. — ezt az ő számára küldöm.
1088. man sülü šok ham utsam vali. — nincs zabom lovaim számára.
1089. ul vali-žin mar ham vali-žin-de šok. — nem csak hogy fiam számára, [de] magam számára sincs.
1090. ige buslih ildem. — két kopékáért valót vettem.
1091. eb okša-žin isledep. — pénzért dolgozom.
1092. eb okša batne (v. okša-žin) kildem. voda batne kajadep. — a pénzért jöttem. fáért megyek.
1093. voda-žin kajni anjah. — csak fáért ment (az erdőbe kocsival).
1094. vul sumahsam sine pit silenje vul. — e szavakra nagyon megharagudott.
1095. vul jalan čuvašsam sinžen poplet. — ő mindig a csuvasokról beszélt.
1096. suhman hoššinžen (v. hudinžen) toprem. — a kaftán között (közéből, ha t. i. kettős) találtam.
1097. šogha hutne tir hona. — gallerra (gallérnak) [bárány]-bört vettek (tettek, posuerunt).
1098. on-žen huda kires (v. huda süres) mana. — ő érte kell nekem ügyekezmem, bajlódnom.
1099. purmis hutne tuje vul. — a bíróért állott v. ügyekezett.
1100. on-birghi (v. san-birghi) mana vatriš. — ő érte (v. te érted, az ő kedvéért v. a te kedvéért) engem megverték.
1101. okšam šok. udum lajih-če. — „pénzem nincs. lovam jó volt.”
1102. hva-žen mana jaže. totter-žen islik paže. — maga helyett engem küldött. kendő helyett kalapot adott.
1103. ojba (v. ojzamba) sűrärem. — a mezőn (v. mezőkön) jártam.
1104. šol vurmanba kajat. — az út az erdőn megyen.
1105. eb šuba (v. tibebe) kildem. — én a vízen (v. a szárazon) jöttem.

1086. oksa. 1189. vališinde. 1091. oksa. 1092. batne. oksa. 1095. poplet. 1097. sogha. 1099. pormis. 1100. vatriš. 1102. toter-. 1104. kajat.

1106. hüvel toghisnelle pighat. — „napkeletnek (kelet felé) fordúlt“ (tkp. néz).
1107. holalla vitreh (hola jenelle) kajre. — a város felé ment.
1108. islik eze pozulne. — a kalap béle (belseje) elromlott.
1109. šunuh šnä' ügärje. — a lisztbe ejtette.
1110. vude šnä hor. šav vuda hor. — a szénába tedd. azt a szénát tedd (valahová).
1111. vurman eššin tohrem. — az erdőbe kimentem.
1112. utsam viďä šinje (v. viďere) turasse. — a lovak az ólban állanak.
1113. horan šinje (v. horanra) viret. — a katlanban fő.
1114. šak totter šne čurga. — e kendőbe göngyöld be.
1115. hodaža jadem. hodaža hodem. hodaš šne hodem. — a zsákba eresztettem. a zsákot tettem (vhová). a zsákba tettem.
1116. sūt si (v. sūt sije) šinna. — a tej-fel (tej felje) megfagyott (megaludt).
1117. juvis sinje larat. — a fán ül.
1118. man sira larat. man sija hor. — én rajtam ül. én reám tedd (rakd).
1119. man siran v. man sin (*vagy*: voda sin) kasše kajre. — én rajtam (*vagy*: a fán) által ment.
1120. sine suhman on-sinje pajan. — „új kaftánja van rajta ma.“
1121. šu aje čollo. — „a víz alja (feneke) köves.“
1122. stel ajinje virdat. stel ajinjen tortsa kela'r. — az asztal alatt fekszik. „húzd ki az asztal alól.“
1123. šu ajin (*nem*: ajbe) tohre. — „a víz alól kijött.“
1124. san aja horam. — te alád teszem (fogom tenni).
1125. ut ome sarlaga. kübe ome šonje. — a ló eleje (szügye) széles. az ing előrésze megégett.
1126. oma sapan šak. — köss fel előkötöt (tkp. запонъ-t, azaz: „kö-tény, mely a mellet is fűdi“; [magad] elé előkötöt aggass).
1127. man omra tuje. — elöttem állott.
1128. suhman hje sidilne. — „a kaftán háta elszakadt.“
1129. juvis hšne tuje. — egy fa mögé állt.

1106. pighat. 1114. sak totter. 1122. ain-. virdat. kela'r. 1123. ain. 1125. sonje. 1126. sak. 1128. hjeze.

1130. jal hīzibe (v. jal hīssin) irtse kajrem. — a falu mögött hajtottam el.
1131. pirin jal šome šulla vīren. — a mi falunk melléke vizes hely.
1132. juvis šomne turatrem. — a fa mellé állattam (a fához támasztottam).
1133. man ale šomne sibisre. — kezemhez ragadt.
1134. juvis šominže (v. juvis ajikinže) šaksa turat. — fán függ (tkp. a fa mellett, v. oldalán).
1135. oreh tavraš šomne hodem. — egyéb szerszámhoz tettem.
1136. kumaga šominže turat (v. vīrdat). — a kályha mellett áll (v. fekszik).
1137. hort kardi šomin kildem. — a méhkert mellett el jöttem.
1138. pirin šomra pornat. vul man patra pornat. — mi mellettünk lakik. ő nálam lakik.
1139. vul man šoma kize tuže. — ő mellém jött s megállott.
1140. oreh utsam šomne küldöm. oreh utsam-batne jadem. — más lovak mellé fogtam be. más lovakhoz eresztettem.
1141. man šomra (v. man-bala, rossz : man patra) okša bor. — nálam pénz van.
1142. vul san patran man-bada kilže. — te töled én hozzám jött.
1143. pirin pūrt patšen čopsa kajre. — a mi házunknál futott el.
1144. man ajka' (v. man šoma) larže. — én mellém ült.
1145. šol ajkibe küdü sidarza süret. — az út mellett legeltet.
1146. juvis ajkine pīdanza larže. — egy fa mellé rejtezett el.
1147. vurman hiribe sūrārem. — az erdő szélén jártam.
1148. hola jenžen kilže. — a város felől jött.
1149. hüve'l jenä šavernže. — „nap felé fordúlt.“
1150. man jenä pīh, kondalla. — „én felém nézz, ide.“
1151. hujzem jenä kajasse. — magok felé (haza) mennek.
1152. sinzam hoššibe čopsa kajre. — az emberek között futott el.
1153. ik juvis hoššine šakrem. — két fa közé akasztottam.
1154. voda hoššinže topre. — a fa között találta.
1155. pūrt vedi sirinže turat. veda' sirdi larat. — a ház (v. szoba) közepén áll. középén ül.

1130. hizibe. hīssin. 1132. somne. 1133. somnē. 1134. som-. saksa. 1135. somne. 1136. som-. vīrdat. 1137. somin. 1138—41. som-. oksa. 1142. kiljis. 1143. pūrt paččen (pattschen). 1145. sol. 1149. jenä savernže. 1151. kajassa. 1153. sakrem. 1155. pūrt vėdi. vėda'.

1156. şol vedi siribe kaj. — az út közepén menj.
 1157. eb čürgö-batne sitrem. čürgö-batne siditsineh şu turat. — a templomig jöttem (értem). mind a templomig áll a víz.
 1158. vul man-bada sitre. san-bada siditsen kildem. — el én hozzám jött (én hozzám-ig). el te hozzád (te hozzád-ig) jöttem.
 1159. ves şav juvis tülinje turagan sin. — ahol, a fa irányában álló ember.
 1160. şav juvis tülibe pih. — azon fa iránt nézz.
 1161. eb juvis tülne tudom, şavenba vul mana korimare. -- a fa mögé (tkp. a fa irányába) álltam, azért ő engem nem látott.
 1162. pirin tülde hızalda tuje. — mögöttünk állt, hátul (hátunk mögött állt, tkp. irányunkban, hátul).
 1163. eb şol sinje vulzam jale tülinje toprem. — az úton, az ő falvok irányában (falvokkal szemközt) találtam.
 1164. per vurman possinjen kirze, teber posne kaş polorah aran tohsa. — egyik végéről bement az erdőbe, a másikon alig ért ki estére.
 1165. per oram possinjen kirze teber possinjen tohrem. — egyik utcza-végén bementem, a másik végén kimentem.
 1166. vurman varibe konibeh süräremir. — egész nap erdő között (erdő közepette) jártunk.
 1167. ebir tüpren konda pornatpir. — mi elejétől fogva (tőtől) itt lakunk (tős lakók vagyunk).
 1168. tübäreneh (v. tübemi v. tübemiah) tır toldarne. — egész te-
 töig tele van rakva gabnával (a csűr; tkp. egész a tetőről föl van töltve gabona).
 1169. ku şura korman eb ona. — e nyáron nem láttam őt.
 1170. kiles şuva side. — jövő nyárra meg fog érni.
 1171. pilderghi şuran korman. — tavali nyár óta nem láttam.
 1172. eb on-banje ku-şal şuvibe islärem. — ő nála az idén egész nyáron (nyáron át) dolgoztam.
 1173. ku şu'ven piderebir leple-de polzan. — e nyáron akárhogy is el fogjuk végezni.
 1174. ku şuven uşşı şok. — e nyáron nincs hőség.

1156. vedi. 1157. turat. 1159—61. sav-, tül-. 1162. 1163. tül-. 1164. 1165. posinjen. kas. 1171. pilderhi. 1172. suvibe. 1173. şu'ven. 1174. suven. sok.

1175. šak hüzepre kil. hüzepsir šoratre. — ez időben jőj. idéetlenül (nem jó idején) szült.
1176. vul šav vughutra kilje, pirin nigam kilde šok-če. — olyan időben (olyankor, akkor) jött, [mikor] közülünk senki sem vala itthon.
1177. tır vırne vughutra (v. tır vughedinje) kilet. — aratáskor jő el.
1178. sive vughut siđiman hal. — a hideg ideje még nem érkezett el.
1179. ku juver samanda leple pornas? — hogyan élni ily nehéz időkbén?
1180. vughutla ture, larat. — épen jókorának csinálta, [jól] ül (jól illik). [lassan].“
1181. vughutle sürärem. — középszerűen mentem („se sebesen se
1182. vughutpa (v. vughut vughučėibe) kiles-te polat. — némelykor (időről időre, hébe-hóba) fog kelleni, hogy el is jöjünk.
1183. iranba pajan islebir. — ma és holnap dolgozni fogunk.
1184. iranghi konba isleme pošlebir. (v. pdg : čarnebir). — a holnapi nappal elkezdünk (v. pdg : megszűnünk) dolgozni.
1185. erteren suvale. vis kondan tuve. ik kondan kajre. — egy hét múlva meggyógyul. három nap múlva meg fogja csinálni. két nap múlva elmegy.
1186. simik čoh kilep. mun-gon čoh kajre. — szemik-kor eljövök. húsvétkor elment.
1187. simik-čen onda pornadep. kaš-čen vıjlaremir. — szemikig ott lakom. estig játszottunk.
1188. simikren-be sumar vırdat. — szemik óta betegen fekszik.
1189. kürden-bä korman eb ona. — ősz óta nem láttam őt.
1190. abat sina hožera kalare. — ebéd (ebédevés) közben mondta.
1191. abat sine hošša sitrem. — ebéd közé érkeztem.
1192. san omen kalaza kedartre. — épen te előtted (azaz : épen mielőtt jöttél) mondta meg.
1193. abat sijas omen kordem. — ebéd előtt láttam.
1194. vul šomur hıssin kajre. — az eső után ment el (hajtott el).
1195. abat sine hıssin kordem. — ebéd után láttam.

1175. sak. soratre. 1176. sav vuhutra. šok. 1177. tır vırne vuhutra, tır vuhedinje kilet. 1180. 1181. vuhut-. vuhučėibe. 1184. iranhi 1187. kaščen vıjlaremir. 1188 vırdat. 1193. sias. 1194. somur hisin. 1195. hisin.

1196. vul kajri-de ik kon hissin kajlah kilje. — elment, [de] két nap múlva megint visszajött.
1197. mun-gon tülne kilet. — „húsvét felé megjö.”
1198. simik tülünje kilimare vul. — szemik táján nem jött el.
1199. mun-gon tülünjen kajre vul. — körülbelül húsvétkor (h. tájától) ment el.
1200. šava tüle (v. šaven tülne) kil. — azon idő körül jő (a tájra, a' tájára).
1201. es leple pornaden? (v. san lepleni pornis? v. leplene es)? — „hogy vagy? (wie steht's, wie geht's)”?
1202. is pirat hal. is turat. — a munka megyen (foly) most. a munka áll.
1203. tavar kajat. tavar turat. — „der handel geht. der handel steht.”
1204. ik erne irtne sirde tuza sidere vul. — két hét alatt (két hét elfolytában) el fogja végezni.
1205. ku hil irtne sirde sür-zom ildem. — e tél folytában száz rubelt kerestem (tkp. vettem).
1206. šak tibe irtne sirä kilet. šak erne irtne sirä hader pole. — e böjt végére eljő. e hét végére kész lesz.
1207. ik kon irtsen kil. — két nap múlva jő.
1208. hil kajitsen visse kordem. — egész télen át háromszor láttam.
1209. ep hil kašne sirde anjah kilje vul. — csak mikor a télen túl voltam, jött el ő.
1210. hil kašne sirä aran kilje. — tél végére (tél átkeltére) alig jött el.
1211. on-bak silde kašmalla mar adelda. olyan szélben nem lehet a Volgán átkelni. V. ö. 1079.
1212. eb on-bak vujlana sire pirza. — én voltam olyan játéknál.
1213. vul tippe' kirzeneh kize-če konda. — ő böjt kezdetén itt volt (eljött vala ide).
1214. šuvarnia kirzen sumar polje. — zsíros-hét kezdetén beteg lett.
1215. šuvarniran vara sumar virdat. — zsíros-hét kezdete óta beteg fekszik.
1216. kirzeneh (v. maldan kirzeneh, v. pervej kirzeneh) juver-če,

1196. hišin kailah. 1197. tülne. 1198. 1199. tül-. 1200. sav-. tül-. 1201. 1203. pirat hal. turat. kajat. 1204. sirde. 1206. kilet. 1209. kašne. 1211. kašmalla. 1212. pirza. 1214. suvarnia. 1215. suvarniran. virdat.

- kajran šumullanje. — eleinte (kezdetben) nehéz vala, azután könnyebb lett.
1217. vuda kiričen (v. tir vurma kiričen) jolje. — szénakaszálásig (v. aratásig) maradt [ott].
1218. ku ernene kirzessin šandalik pit ozal-če. — e hét kezdetén az idő (wetter) igen rossz vala.
1219. vuda šolma pojslazanah šandalik lajih-če. — szénakaszálás kezdetén az idő jó (szép) vala.
1220. tibe sima pojsličén suvi-če vul. — míg nem kezdtünk böjtölni (böjt kezdetéig) egészséges vala.
1221. pogha poghonma pojslazasnah kilje. — a mint a' sokadalom (jahrmarkt) összegyűlni kezdett, eljött.
1222. ku ojih poličen (v. ojih tuvičen) kilje. — eljött [még] e hónap előtt.
1223. tir polzanah kilje. — a mint a gabona ért, eljött.
1224. ku erne pitne sirä kilet. — e hét végére eljő.
1225. ti'be piderzen kajebir. — a böjt végével (böjt vége után) fogunk menni.
1226. ilik vul man-batra poronza. — ezelőtt ő nálam lakott.
1227. vara kil. vara tuvam. — valamivel később jő (kis idő múlva). majd (későbbben) megcsinálom.
1228. ülüm es tu jalan. — ezentúl (jövőben) mindig te csináld.
1229. ülüm sana šanmep. — ezentúl nem hiszek neked (nem bízom benned).
1230. hal okša šok polje, eb ona ülüm kilme kalarem. — most elfogyott a pénzem, mondtam hogy jövőben [más valamikor] jöjjön.
1231. aval ut aš siza. — hajdan lóhúst ettek.
1232. vughutra kilmären-de, tin san vali šok inde. — nem jöttél jókor, most már nincs számodra.
1233. tin vughutra kilden. tin anjah kajre. hal anjah jaže. — alig hogy még (épen még) jókor jöttél. csak most (imént) mene el. csak most küldte.
1234. eb šuzattim-če anjah, vul ügerze laberdare. — én csak imént mostam vala ki, s ő leejtette a porba.

1217. tir. 1218. ernene. sandalik. 1219. solma. pois-. sandalik. laih. 220. poisličén. 1221. pogonma pois-. 1223. tir. 1224. erne. kilet. 1230. hal oksa sok. 1232. 1223. vuhutra. tin. 1234. suzattim.

1235. vul čas kilimarc, eber šor siir-čen kütremir. — későre jött, éjfélig vártuk.
1236. vul onda nomaj pornat. vul kilni nomaj polat. — már régen lakik ott. már rég hogy eljött.
1237. nomajran-ba eb ona piledep. — régóta ismerem őt.
1238. nomaj polmast vul konda-če. — nem régen vala itt.
1239. küs kile, vüs kile kütrem-de kilimarc. — perczről perczre vártam, de nem jött el (tkp. majd jó, majd jó, vártam).
1240. kašpa isličen kon šudibe isles. — mintsem éjjel (tkp. este) dolgozni, jobb nappal („nap világával“) dolgozni.
1241. maldan hire kilje, on hüssin jevižezem kiljiš, vulzenžen kajran kačče kilje, kačče hüssin hunazam kiljiš. — először a menyasszony jött, azután a nászleányok jöttek, azután a vőlegény jött, a vőlegény után a vendégek jöttek.
1242. kajranghine vughutra kilje. — végre (utoljára) jókor jött.
1243. uba sinla (v. sin-bak) turza pihre. — a medve emberként (ember módjára) föllálva nézett.
1244. on pürt puzikš šok onda, v. on-bak puzik pürt šok oreh. — nincs ott (más) oly nagy ház mint az övé.
1245. ige hor sarlagiš postav. — két rőf széles(-ségű) posztó. V. ö. 903.
1246. tolaš on hirle. tolaššinžen manne-škeleh. — külseje szép (kívülről szép). kívülről olyan, mint az enyim.
1247. inžeren šoren korinže. uden kornat. čirelle kornat. — messziről fehérnek látszott. lónak látszik. szorgalmasnak látszik.
1248. eb ona ašan korza. eb ona aremen ilem. — én őt még mint gyermeket láttam. én őt feleségül veszem.
1249. mana-škal pojan šogi? — nincsen-e oly gazdag mint én?
1250. vulzen ajižem špah amešne-škel polne. — gyermekei mind az anya szerint lettek (olyanok mint az anyjok).
1251. manne-škeleh on tomdir. — az ő öltözete ép olyan mint az enyim.
1252. sumar sin-bak irganlanne. — sovány mint egy beteg.
1253. avalghi-bek torra' posšabatpir. avalghi-bek kil tuma kala-

1238. polmast. 1241. hisin. hüssin. kačc. kiljiš. 1242. kajranghine vuhutra. 1244. sok. 1246. tolaššinžen. 1249. sogi.

- masse. — régi módra imádkozunk istenhez. tiltanak régi módra imádkozni.
1254. huva ul-begeh mana joradat. — szeret engem mint a maga fiát.
1255. erege-bek šerš kiret. — úgy szaglik mint bor.
1256. on-bek tašlat. — az ő módjára tánczol.
1257. tūsne-de (v. košne-de) kize kīdartmast. — a [maga] formáját (v. szemét) sem mutatja. V. ö. 897.
1258. ašši-bek tumast, jalen oreh tūsle tuvat. — nem csinálja úgy mint atyja, mindig más módon csinálja.
1259. manen tūsle ku jabala. — az enyimhez hasonlít (az enyim-forma) e portéka.
1260. tūslih parza jar. — mintául (valót) adj nekem (egy darabot).
1261. šolzer siren šol majla kajat. — út nélkül [egészen] út szerint megyen.
1262. manen majla pol. — érettem igyekezzél, v. az én részemre tartsd magadat.
1263. šarmas majla tomlanje. — cseremis z módra öltözködött.
1264. jalen pohsa (v. jalen jalen pohsa) turatre. — falvanként csoportokba állította.
1265. konen saplep eb ona. — nap szerint (a hány napot dolgozott), fogok neki fizetni.
1266. jabalan pīhsa parep. — darabonként megnézem s átadom (neked).
1267. sagaden volat vul. hoden volat. — órák szerint olvassa. papirosanként (minden papirost egyenként) olvassa.
1268. eb okšan pamap sana, tavaren (v. tavarba) parep. — nem adom neked pénzben, hanem árúban (árúval).
1269. jal siren von-žer sin turatriš. — falvanként tíz-tíz embert állítottak.
1270. sin-zeren (v. sindan) prer som paratpir. — minden embertől egy-egy rúbelt adunk. V. ö. 1040.
1271. kil siren (v. kileren) süret. — házanként (házzról házra) jár.
1272. koban koban tījaza kildem. kabanibe (v. kobibe, kobibeh) ti-

1254. ul. 1255. šers kiret. 1258. 1259. tūsle. 1260. tūslih. 1264. poksa. 1268. oksan. 1272. taze kildem, taze kilne. Az ige Reg.-nál tija-s, Visn.-nél tija-a.

- jaza kilne. — asztagonként (fölrakva) hoztam el (kocsin).
 egész asztagját (asztagjával) hozta haza.
1273. šummi jabalibe siza jane. — csontostól mindenestül megette.
1274. vizim (v. vizimeh) kilesse kondan. vizimeh konda pornat. —
 egyre (szakadatlanúl) mennek innen. mindig (egyre) itt él.
1275. vize vizin otsa kajasse. — egyik a másik után mennek. V.
 ö. 878.
1276. ti'bille (v. tip) šar kordom. — hiába (ok nélkül) estem nyomorúságba.
1277. čoh šotla sűräre mir. — épen illően (se nem sebesen se nem
 lassan) jártunk.
1278. hva meghelbä kilet. — lassan, a maga rendével jö.
1279. man kilni-de virenle. — ha jöttem is, nem hiába [volt] nekem
 (nem is hiába jöttem).
1280. jirgibä omla hišla kajasse. — sorjában egyik a másik után
 mennek.
1281. vul kizebe sin, kirle mar. — ő hiába [való] ember, nem kell.
1282. kizebe (v. hizebe) ma poplen? per hizebe an kil. — hiába (ok
 nélkül) minek beszéllsz? egyre (szakadatlanúl, безпрестанно)
 ne jöj.
1283. šoččibe minjol toghe, anjol parep. — számszerint (счетомъ)
 a mennyi kijő, annyit fogok adni.
1284. jabala šoččibe saplat. — darab számra fizet.
1285. jirbä toprem sirä. — nyom után találtalak titeket.
1286. tadik-ser kilde pornat. vürin-zer otsa sűräre m. — szakadatla-
 núl otthon van. hiába (nem jó idején) jártam.
1287. čarenmazerah pajan islärem. — szünet nélkül dolgoztam ma.
1288. jilt anjah kordem. sizim jilt jalt sizet. — csak villanatnyira
 láttam (csak fölillant, мелькнуло). villám villan meg.
1289. jiber jaber kajza kilem. — lélekkel futok (mindjárt, hamarjá-
 ban megjövök).
1290. toliah toldardem. tollih visse paže. — teli raktam (töltöttem).
 teljesen mért ki [nekem].
1291. tollighah (v. tolmallah) saplare. — teljesen (tökéletesen) meg-
 fizette.

1275. „állatokról s madarakról mondható.“ 1278. kilet. 1279. virenle. 1283.
 1284. šoččibe.

1292. es takluh onda kajaden, vulzam onda ilmesse. — hiába mégyszoda, ők ott nem veszik meg.
1293. eb ona aghal padem. — ingyen adtam neki.
1294. aghal (*v. takluh, v. kizebe*) kilne vul, is-ser. — csak úgy hiába jött, dolog nélkül („mulatságul“).
1295. kuluh (*v. kuluh hizebe*) an pople itlaši. — hiába ne beszéllj fölöst.
1296. sazardek kiskerje. — egyszerre (hirtelen) fölkiáltott.
1297. jager postarza kaj. jagerah ize kaj. szedd el mind (egészen, mindenestül). vidd el egészen.
1298. vul jori mana šapre. — szánt szándékkal ütött engem (pofon).
1299. vurah sirä küdessi polje. vurahrah kaj. — soká kellett rátok várni. csak lassabban haladj.
1300. vura'ghen islet. vurah polje, čas toghimarem. — késlelve (lassan) dolgozik. hosszadalmas lett, (későn jöttem ki).
1301. tek an kil. tegeh pirin-bada kilet. — ne jőj mindig (minduntalan). minduntalan hozzánk jő.
1302. čohhum sot. čohhumba ildem. — általában (gondolomra, méretlenül) add el. csak úgy méretlenül (csupa látásra) vettem.
1303. sile hirs kildemir. vul mana hirs kilje. — a szélnek ellenébe jöttünk. nekem előmbe jött.
1304. ep stariga hirs lardem. ep huna' hiris poldem. — az öregnek ellenében ültem. a vendégnek átellenébe kerültem.
1305. ikkeš hire hirs poljis. ep hunaba hirs (*v. hire hirs*) lardem, *v. ikken* hire hirs lardemir. — a kettő egymásnak ellenébe került. én a vendéggel szemközt ültem, *v. én s a vendég* egymással szemközt ültünk.
1306. ep vulzam hunine hirs (*v. hunibe hire hirs*) poldim. — én az ő vendégökkel szemközt kerültem.
1307. šol turuh juvissam turasse. jal turuh (*v. jal sirin*) süret. — az út mentében fák állanak. falvanként (faluról falura) jár.
1308. porne turuh volat. jabala turuh šotlaza parep. — az újjakon számlál (olvas). (darabonként megszámlálva fogom oda adni).
1309. iksemir-dä harzah sitse tudomir. — mindketten egyszerre érkeztünk meg (kocsival).

1310. šu orla išre. karda orla sikre. — átúszott a vízen. átugrott a kerítésen.
1311. huma vi'ter pižalba peže. kandik vi'ter kordem. — átlőtt a deszkán. láttam az ablakon át.
1312. vul pižiš hizinže poronže. — ő a testvére mögött élt (azaz : „semmiről nem gondoskodik v. aggódik, hanem testvére intéz el mindent“).
1313. čoghah polže sana (v. čoh sana). čoh kilže. — jól történt (esett) neked (úgy kellett neked, p. o. „ha megverték“). jókor (jó idején) jött.
1314. man sunahpa čoh tune. — az én szavam szerint (szavammal egyezően) csinálta.
1315. čohran ize kajre vul. čohrah üslenc. — jókorán vitte el. anynyira mennyire jól (összeillően) van varrva.
1316. šu'ven torat šok. — a víznek nincs ága.
1317. suren šu asle mar. — a Szura-folyó vize nem nagy (magas).
1318. ku pükktü'n ongi šok. — e dyra-n nincs karika.
1319. ku tır hal torera (v. tor-alinže). to'roba kilžiš. — e gabona még istennél (v. isten kezében) van. isten[kép]-pel jöttek.
1320. šav voragalla (v. voraga) čut ügetče. — majdnem belé esett a verembe.
1321. kuzova (v. kuzovalla) jadem v. hodem. — a kuzovba (kis kosárba) eresztettem v. tettem.
1322. utra-da bor edemre-de bor lajih. — a lóban is az emberben is van jó.
1323. šojtanra[n] iles šok. šajtanalla kaj. — az ördögtől nem kaphatni. eredj pokolba (tkp. zum teufel).
1324. vul man okšama (de : okšamcran) ilže. — „ő az én pénzemet vette el (de : az én pénzből vett).“
1325. ku man u'lemen (nem : eb ulemen). — „ez az én fiamé.“
1326. man okšamba oslam tuvat. huva oksi-žin pit magerže. — az én pénzzel kereskedik. „pénzéért igen sirt.“
1327. šav piren jal (nem : jalzam). ku oj piren jalzen. — „az a mi falunk.“ „ez a föld a mi falunké.“
1328. ku sin pirin jalzam (sic!). — ez az ember a mi falunkbeli („falunk“).

1329. sumarla ize kiljiš. — betegen (mint beteget) hozták [ide].
1330. šamreklah lodirgarem. — még fiatalon (mint fiatalt) fogtam be (a lovat, tkp. fárasztottam munkával, мучить).
1331. sumar-sker odimast. — beteg (ember) nem járhat.
1332. sumardan min čines? sumara min sima baras? — betegtől mit lehet kívánni (kérni)? betegnek mit kell adni enni?
1333. šak kinege sagendah virdat. — e könyv csak itt (folyvást itt) fekszik.
1334. iner kilegene šavah sin. sava sinah ize kajre. — a ki tegnap jött, ugyanazon ember. ugyanazon ember vitte el.
1335. šaven-žinah silenže vul. — ugyanazért (épen azért) haragudott meg.
1336. eb ondah lartrem ilihhi virena. — ugyanoda tettem, hol előbb feküdt (előbbi helyére).
1337. eb ildem, on-žohneh (v. ildem šav sagatrah) pusrem. — vettem (p. o. marhát), [s] ugyanakkor (v. azonnal) levágtam (öltem).
1338. simikren-beh sumar virdat. šomur hišsinah kajre. — szemik óta egyre (ugyancsak sz. óta) betegen fekszik. épen az eső után ment el.
1339. toj tülneh kilje. čan šapne tüldeh kildemir. — épen a lakadalomra jött. épen misére harangoztak, mikor eljöttünk.
1340. šoldan šolah vadelah (v. pdg. pojanlanah) pīrat. kondan konah šumulen (v. šumuldaraghen) tojenat (v. šumalanah pīrat). — évről évre öregebb (v. pdg. gazdagabb) lesz. napról napra könnyebben érzi magát (v. könnyebbül).
1341. ebir sürezä pūrtren pūrde (nem : pūrbeh). — házról házra jártunk.
1342. čuvašlah pit pilmest. — csuvasul ugyan nem igen tud.
1343. utsam-zerah jolže vul. kinege-zireh pilep. — ugyan lovak nélkül maradt. könyv nélkül fogom tudni.
1344. on puzigižeh šok konda. — nincs itt akkora mint ő. V. ő. 901.
1345. eb ona ašannah korza. — én őt még mint gyermeket láttam. V. ő. 1248.

1329. kiljiš. 1330. „lah : a h még-et jelent.“ 1332. min. 1333. sak. sagen. 1334. 1335. sav-. 1336. ilihhi virena. 1337. sav. 1338. virdat. somur hišsinah. 1339. tül-. 1340. sol-. sumul-. 1341. pūrde.

1346. eb ona aremenah ilem (v. ö. 1248). šavenda udenah kornat (1247.).
1347. eb sana okšannah pamap, tavarenah parep. (v. ö. 1268.).
1348. kobannah tortarza piderdem. kobibeh tūjaza kildem. — asztakonként húzattam át, egész asztagját hoztam. V. ö. 1272.
1349. var turughah tohrem. — a mélyút mentében mentem ki.
1350. labah virdat. labah jorat. — egészen a földön (egészen lent) fekszik. épen befér, beillik (tok lyukába).
1351. kuzam ikš preh. — e kettő egyféle. V. ö. 973.
1352. ikš mar kirle, pilik kirle. — nem kettő kell, [hanem] öt kell.
1353. ebir-de ikkineh kildemir. — mi is (csak) ketten jöttünk.
1354. prelighe kajar ona. — első ízben (első ízre) bocsáss meg neki.
1355. teprehseh kirle, v. tada tepre anjah kirle. — még csak egy kell.
1356. onjolah šok. — nincs akkora.
1357. ture ture'h. tumare tumare'h. — „csinálta hát, ugyan csinálta.“ nem csinálta, ugyan nem csinálta.
1358. por pora'h. šok šogah. — van [olyan], van. nincs [olyan], nincs.
1359. hunja-da polzan tidep tidebah. — valamikor csak megfogom (akármikor, de csak megfogom).
1360. vul hīde hīdah. joman itti juvisran sirip siribeh. — ő fősvény, de fősvény. a cserfa a több fáknál ugyancsak keményebb (erősebb).
1361. vadah mar. pit te nomajah ilmärem. — még nem oly [igen] öreg. ügylátszik (talán) nem nagyon sokat vettem.
1362. per sinnah mar pīrza onda. manenah mar šoghalne. — nem csak egy ember volt ott, nem csak nekem veszett el (valamim).
1363. pit tidaganah šok. — nagy vadász nincs.
1364. vot totmah kajri vul onda? — vajjon csak fát vágni ment oda?
1365. kil kardine tazatsah tur. — az udvart mindig tisztítsd (tisztán tartsd).
1366. mana tazatsah ize kajriš. — engem [mindenemből] kitisztítottak (engem ugyancsak tisztítva, elvitték).
1367. šomur čarenzasnah kajre. — csak mikor az eső megszűnt, ment el.

1346. savenda. kornat. 1347. oksa-. 1348. tortarza. taze. 1359. tideb tidebah. 1360. siribeh. 1362. pirza. soghalne. 1364. vod. 1366. kajris. 1367. somur.

1368. perlastik požatsan šumuldarah pole. — egy kicsit kiürítve (ha kiürítjük) könnyebb lesz (a kocsi).
1369. šagen-bak vuraghendarah kaj. — így „lassacskán“ (kissé lassan) menj.
1370. hal vul vireslarah pornat. — ő most inkább orosz módra él (orosz hithez tartja magát).
1371. šanarah turat san sine. — bízik némileg te hozzád.
1372. pirin hoššarah hor. — tedd inkább (beljebb) mí közénk.
1373. ilikreh ma kilmären? — miért nem jöttél előbb?
1374. hal irdereh polat, eb kajmastep. — „még korán van“, nem megyek.
1375. ustarah sin kam por konda? — mesterebb ember (ügyesebb mester, ki a közönségesnél jobb munkát csinálhat) ki van itt?
1376. jala siderehpe iltrem kiskerne sas. — mikor már a faluhoz közel értem, kiáltást hallottam.
1377. kaš polorahpa kildem. — mikor már este kezdett lenni, eljöttem.
1378. eb ondan maldarahran (v. kajrandarahran) kildem. — én ő nála valamivel előbb (v. később) jöttem.
1379. vul mandan nomaj usta (v. mandan itlarah usta). — ő nálamnál több mester (nagyobb mester, ügyesebb).
1380. vul mandan šak ije itlarah pilet. — ő e dolgot inkább (jobban) érti mint én.
1381. eb ondan itlarah (v. nomajrah) horadep. — én jobban félek mint ő.
1382. eb abajran horane-bak attiran horamastep, vagy : eb attiran onjol horamastep, abajran horadep. — jobban félek az anyámtól mintsem az atyámtól. V. ö. 836.
1383. mana pit kirle. piðeh kirle mar hal. — nekem igen kell. nem igen kell most.
1384. vulzen pit nažarri šav anjah. vulzen pit nažar sin šok. — „ő nekik igen szegényük“ csak az. igen szegény emberök nincsen.
1385. ebir piligin-če pižele šelimle, čin vatti ebi-če. — öten valánk testvérek, a legöregebb én valék.
1386. vulzinžen čin pojanni šava. — közülök a leggazdagabb amaz.

1387. čin kajran kilje. čin maldah turat. — legutól jött. legelül áll.
1388. perlastkah man-žol ize kilimare. — majdnem annyit hozott mint én.
1389. perlastik ašše sine bor. — egy kissé hasonlít atyjához.
1390. kilebi-ben tuhta perlastik. — talán eljő, várj egy kicsit.
1391. eb pižikkeš šindem. eb pižikke šinne-bak poldom. — kissé fádom. mintha egy kicsit fáznám.
1392. eb pižikke kütse turam konda. — egy kicsit várni fogok itt.
1393. vul mandan čilaj vade. — ő nálamnál sokkal öregebb.
1394. čilaj irdereh piderdemir vulzinžen. — sokkal korábban végeztük mint ők.
1395. čilaj nomaj parza jane. čilaj titni. — elég sokat (jó sokat) küldött. eleget (jó számmal) fogtak (halat).
1396. vul čilaj man-begeh viresla pilet. — jóformán úgy tud oroszul mint én.
1397. vul mandan pajdah inje kajza. — ő tőlem „elég messze“ (jó messze), v. „nálamnál elég messzebb“ (jóval messzebb) ment.
1398. pajdah polat ebir piderni. — már elég [ideje] (jó ideje), hogy elvégeztük.
1399. pajdah maldan kilje vulzinžen. — jóval előbb jött mint ők.
1400. sinzam pajdah kilni-če onda. — ember elég (elég sok) jött vala oda.
1401. eb kordem pit hīde čopsa (v. huvalaza) kajre. — láttam, [hogy] igen erősen futott (v. hajtott).
1402. hīde sījat v. islet. — erősen (sokat) eszik v. dolgozik.
1403. hīde silenje on sine. — erősen megharagudott ő reá.
1404. vul pīde hīde huraza čidireze tuje. — nagyon erősen megijedt, reszketett.
1405. eb ona lajighah vatrem, azene vul mana. — jól megvertem, emlékezni fog reám.
1406. ut sine virlih v. five'r. — a lovat erősebben üsd.
1407. ku puže virle sibismalla. — ez ostor erősen ragad (az ütött bőréhez).
1408. pusnine virlih sorza baras. — a megrontottat (t. i. lovat), va-

1395. titni. 1396. viresla pilet. 1401. pit. 1403. sine. 1404. pīde hīde. čidireze. 1408. pussnine.

- lamivel erősebben kell *наговорить* (besprechen, igézni), (t. i. hogy hamarabb meggyógyuljon; tkp. megköpni).
1409. ket tügünzesneh ükre. — alig (egy kicsit) érintvén meg, leesett.
1410. ket sirtsa anjah ildem. ket anjah il. — csak alig egy keveset haraptam le. csak egy keveset végy.
1411. ket-te tügünmelle mar. — keveset sem (cseppet sem) lehet hozzáérni.
1412. it man-žolah islemast vul. — annyit mint én nem dolgozik ő.
1413. idah kirle polzan, eb param sana. — ha fölötte szükséges, oda adom neked.
1414. itla eze mohtanaden. — szerfölött (fölösen) dicséred magadat.
1415. vul pire kondan itla isleme (v. tuma) kalamare. — ő nekünk nem parancsolt ennél többet (ezen fölül valót) dolgozni v. csinálni.
1416. eb attiran onžol horamastep, ondan itlarah horadep. — az atyámtól nem oly igen (nem annyira) félek, őtöle inkább (jobban) félek. V. ö. 1382.
1417. utsam šaldah uvenne (*nem jó* : püdümbeh uvenne). šaldah tazatrem. — a lovak egészen el vannak fáradva. egészen (tökéletesen) kitisztítottam.
1418. eb püdümbeh manza kajza. — egészen (merőben) elfelejtettem.
1419. či man pižiah kilet. či vughutrah kildem. — épen [a mint] az én testvérem jó. épen jókor jöttél.
1420. taza (v. püdümbeh) ašše-begeh tune. — egészen (tisztán, merőben) úgy csinálta mint az atyja.
1421. ebir taverndemir, vulzam tada malalla (v. tada jala siditsen) kajriš. — mi megfordultunk, [de] ők még tovább (v. még a faluig) mentek.
1422. vul mandan nomaj tada usta. — ő nálamnál még nagyobb mester.
1423. vul hola kajne-da kiliman hal. — ő a városba ment, s még nem jött meg.
1424. vul hal-de kiliman. vul tada hal-de (v. hal-de tada) kilmen. — most sem jött [még] el. még most sem jött meg.

1425. onen pildereh saplas polatče, vul hal-de saplaman. — neki még taval kell vala fizetnie, s [még] most sem fizetett.
1426. onen ir kiles polatče, vul hal-de šok. — neki [már] reggel kell vala jönne s [még] most sincs [itt].
1426. pre anjah lajihhi, ittizem pri-de lajihhi šok. — csak egy [van] jó, a többi egy sincs jó.
1428. vul pire per tadik-ta šukkur paman. — nekünk egy darab kenyeret sem adott.
1429. pımassereneh vul mana paratče. — mind annyiszor hogy oda megyek, ő nekem ad vala.
1430. ep kajza piĝham, kildei kilde mari vul. — megyek, megnézem, otthon [van]-e vagy nincs.
1431. pajani irani pole (hader). — ma vagy holnap lesz kész.
1432. kajebri jolebri, pilmestep eb hale. — menjünk-e vagy maradjunk, még nem tudom most.
1433. vul ku hilde holara porni, amiš patne kaji. — ő e télen vagy a városban fog lakni, vagy anyjához megy.
1434. sodebi ham puzebi (v. sodepri hamer puzepri). — vagy el fogom (v. fogjuk adni), vagy magam (v. magunk) levágni.
1435. pajan poli hader, iran poli hader. eb kajebi, vul kaji. — vagy ma, vagy holnap lesz kész. vagy én (megyek), vagy ő fog menni.
1436. vul hort kardinje poli, ojra poli. — vagy a méhkertben vagy a mezőn lesz.
1437. kili kilmi? eb ondan itrem, kileđi kilmesti tezá. — eljö-e vagy nem? kérdeztem tőle, hogy jö-e vagy nem.
1438. te vul kajat, te ašše on kajat. — nem tudom, ő megyen-e vagy az atyja.
1439. pajan te tuvas, te tuvas mar. — ma, nem tudom, vajjon kell-e tenni vagy nem.
1440. vul pojan, šavenba ondan itrem pološ. — ő gazdag, azért ő tőle kértem segítséget.
1441. eb kajmestep, šol ozal (v. utsam kilde šok). — én nem megyek, [mert] az út rossz (v. lovaim nincsenek itthon).

1427. anjah laihi. laihi sok. 1433. 1435. kajji. 1437. tezá. 1440. savenba. 1441. sol.

1442. piren pajan kajas kirle, iran irdereh siðes. — ma kell elindúlnunk, [hogy] holnap korábban érkezünk.
1443. alikne oş, vulzam kiččir. — nyisd ki az ajtót, [hogy] ők be-menjenek.
1444. kedart ona şol, vul an şoghaldir. — mutasd meg neki az útát, [hogy] el ne tévedjen.
1445. ebir vaskatpir, iran pirin pideres-če kona. — sietünk, [mert] holnap ezt el kellene végeznünk.
1446. mana şol kedartsa jar, manen şaghalas mar-če. — mutasd meg nekem az útát, [hogy] el ne kelljen tévednem.
1447. eb ona pilder tezá jori kalarem. — megmondtam neki különösen, hogy [ugyancsak] tudná.
1448. eb piderdem alik, vulzam an kiččir tezá. — bezártam az ajtót, hogy ők be ne menjenek.
1449. űkter tezá, jadem. — eleresztettem, hogy leessék.
1450. nikama-da ozal es an tu, sana-da ozal tuvagan polme. — senkinek se tégy rosszat, [s] neked sem fognak rosszat tenni.
1451. eb čindem ona, vul kilje. vul kalamare tuma, eb tumarem. — hittam őt, [s] ő eljött. ő nem mondta (ő tiltotta) tenni, [hát] nem is tettem.
1452. es kajas-šin-če, kajah. on kajas kilet polzan, kajder vul. — te menni akarsz, [hát] menj. ha neki kedve van elmenni, [hát] menjen.
1453. sürle tüttüm polje, kajmalla polmare. — az éjjel sötét lett, nem lehetett elindúlni.
1454. şomur hiðe şuvatče, şaplah kajriş. — erősen esik vala az eső, mindazáltal elindúltak.
1455. vaskas kirle, aghalen kile siðimebir. — sietni kell, különben nem érünk haza.
1456. eb čindem ona, vul kilmäre. — hittam őt, [de] ő nem jött.
1457. eb tomlandem, isleme kajrem. vul pürde kişe, eb oramra kütse tudom. — öltöztem, [s] mentem dolgozni. ő bement a házba, én az utcán vártam.
1458. eb itrem ondan, vul mana paşe. pri kilde, tepri vurmanda. —

1443. os. 1444. kedard ona sol. soghaldir. 1446. sol. 1447—49. tezá.
1454. somur. suvat. kajris. 1457. pürde. 1458. tepri.

- kértem tőle, [s] ő nekem adott. az egyik otthon [van], a másik az erdőben.
1459. eb külem, vul larza süre onba. — én befogom [a lovat], [s] ő fog vele járni.
1460. eb ildem i pusrem. eb ildem da pusrem. eb širarem da toprem. — („Ezekben az orosz u és da van használva.“). V. ö. 1471.
1461. mana isleme hožasse, ittizem vjjeze süresse. — engem dolgoztatnak, [s] a többiek játszanak.
1462. ilik tose-če, hal silenze pornatpir. — ezelőtt barátok valánk, most „haragban élünk.“
1463. perne ize kildem, teberne huvarдем. — egyet elhoztam, a másikat ott hagytam.
1464. eb piledep ona, es pilmesten ona. eb jalda pornadep, holara mar. — én ismerem, [de] te nem ismered őt. én a faluban lakom, [s] nem a városban.
1465. eb holara mar pornadep (v. holara poronmastep), eb jalda pornadep. — én nem a városban lakom, hanem falun.
1466. manba ona anjah pažiš. — csak nekem és neki adtak.
1467. tunibe tumanni preh mar. — csinált és nem csinált nem mindegy.
1468. šak kinegebe šav kinegene ikkišne-de eb sirdem. — eme könyvet és ama könyvet mindkettőt én írtam.
1469. irbe kaš anjah sijat. attibele man hožera larje. — csak reggel és este eszik. én köztem és átyám között ült.
1470. kirze kale vul onda, *vagy* : vul onda kire, kale ona. — ő oda be fog menni, és meg fogja mondani.
1471. eb širarem toprem, *vagy* : eb širaza toprem. — én kerestem, és megtaláltam.
1472. eb širaza tobimarem, v. širarem (v. sirarem-da) tobimarem. — kerestem, de nem találtam.
1473. ebe, atti, Andri, on pižiš, tada man jīmik pırza (ep pırza, atti pırza stb.). — én, az atyám, Endre, a bátyja, meg a hugom is ott voltak.
1474. vul pırza Hozana, Šobaškara, Šürbävä. — ő volt Kazanban, Csebokszarban, és Czivilszkben.
1475. ir vul tuje, ora sirje, abat sire, tomlanje, vurmana kajre. —

- reggel ő felkelt, lábravalót öltött, reggelit evett, fölöltözött, [s] az erdőbe ment.
1476. atti man vade, tada horavzahrah. — az atyám öreg, meg beteges is.
1477. ir kilet-te kaš kilet. — reggel is jő, este [is] jő.
1478. pirin šok polže, lapkara-da pitne tül polže. — nekünk nem lett [már] (elfogyott), a boltban is nem lett [már semmi] (a boltban is elfogyta adta magát elő).
1479. mana kirle mar, manen hamen-da nomaj. — „nekem nem kell, magamnak is elég van.“
1480. eb onžoh pırza-da onda, ondan vara piledep šav vırena. — én akkor ott voltam, [s] azóta ismerem azon helyet.
1481. eb pirin tezä (v. tezä-de), pirin polmariš. eb pirin tärem, piri-neh polžiš. gondoltam, hogy a miéink, [s csakugyan] a miéink lettek.
1482. es iner kiles tären-de (v. tären) kilmären. eb kiles tärem-de kildem. — te tegnap akartál jöni, [s v. de] nem jöttél. én ígértem hogy jövök, s jöttem is.
1483. eb iner kildem-de sirin-bada, ezer kilde šok. — voltam is tegnap nálatok, [de] ti nem valátok otthon.
1484. mana-da ona pažiš, ittizene pamariš. mana-da ona-da pažiš. — csak nekem meg neki adtak, a többinek nem adtak. nekem is neki is adtak.
1485. ebe-de tarze-da hola pırza. holara'-da jalda'-da por pürt onen. — én is a munkás is voltunk a városban. a városban is a faluban is van neki háza.
1486. jaldan tura-da anatra-da kimizem turasse. — a falun fölül is alúl is hajók állnak.
1487. šuba-da tibibe-de kiliš. iri-de kaš-ta kilet. — vızen is szárazon is fognak jöni. reggel is este is jő.
1488. vul pire isterje-de sidarje-de, tada okša paže-de : šaven-žin ona ir sumah kalas mari? — ő bennünket itatott is etetett is, még pénzt is adott : azért nem kell-e neki jó szót mondani?
1489. ep-te vul-da pıman onda. — se én [nem voltam] se ő nem volt ott.

1475. sirje. 1477. kilet. kas. 1478. sok. tül. 1481. polmaris. tärem. poljis. 1484. pažis. pamaris. 1485. pırza. pürt. 1487. kilis. kilet. 1488. oksa. šaven. 1489. pıman.

1490. ašše mar (*v.* mar anjah), ameš-te kilne. — nem csak az atyja, az anyja is eljött.
1491. ebireh mar (*v.* ebir anjah mar) korza, vulzam-da korza. vul vireslah mar poplet, todarla-da poplet. — nem csak mi láttuk,ők is látták. nem csak oroszúl, [de] tatárúl is beszéll.
1492. eb šulla mar anjah pırza, eb hille-de pırza. — én nem csak nyáron, hanem télen is ott voltam.
1493. titma mar, pre-de korimaremir. — nem hogy fogtunk volna, de még egyet sem láttunk (*p. o.* madarat).
1494. eb ona pilme mar, tose pornatpir omba. — nem [csak] hogy ismerem őt, de barátok vagyunk.
1495. eb ilme mar kize, eb sotma kize. — nem venni jöttem, hanem eladni.
1496. korma (*v.* koras-šin) mar anjah kajza, ep poplemä kajza. — nem csak látni, hanem beszéllni mentem.
1497. vul mana pama mar, kedartmari-dä. — nem csak hogy nekem nem adta, de még meg sem mutatta.
1498. vul mana kedartma mar, paži-dä ona. — ő nekem nem csak hogy megmutatta, hanem ide is adta.
1499. orabi (*nem* : oraba) ozaldarah-da, leple-de polzan larza pırer. — ha a kocsí kisé rossz is, de [már csak] üljetek valahogy.
1500. vul purmis polin-de, eb ona horamastep. — ha bíró is, nem félek tőle.
1501. eb izä-i, mana jatladen? — vajjon én vettem-e el, [hogy] engem szidsz?
1502. parabi tada? ebir itmezireh ilebir. — vajjon adja-e még? mi el fogjuk venni, a nélkül hogy kérdeznők.
1503. eb sana šümürmä (*v.* šümürmäškin) tuza pademi? — vajjon arra csináltam-e meg neked, hogy eltörjed?
1504. ona hune kirle (*v.* huvana kirle polzan), sana vul parabi? — neki magának kell (*v.* ha neki magának kell), vajjon oda adja-e neked?
1505. eb ham tuma pilместep polzan, vul mana virentter-če. — ha én nem tudnám magam csinálni, hadd tanítson meg engem rá (bár megtanítana rá).

1506. tidazah (tidas) mar polzan, titnebir. — ha nem kell megfogni, [hát] nem fogjuk megfogni.
1507. es huva ozal tumazan sana-da ozal tumiš. — ha magad nem teszesz rosszat, neked sem fognak rosszat tenni.
1508. vul sana parzan, il. — ha neked adja, vedd el.
1509. ebir kalamazan-da, vul pile. — ha mi meg nem mondjuk is, ő [mégis] meg fogja tudni.
1510. kirik-te kam kilder, nikama-da an jar. — akárki jöjön, senkit se ereszs be.
1511. kirik-te šta pīdarzan-da, ebir tobebir. — akárhova rejtőzik is el, mi meg fogjuk találni.
1512. kirik-te hunja kil, eb hader polep. — akármikor jő, én kész leszek.
1513. perne izen-de, teberne huvardir-če man vali. — ha az egyiket elveszi is, hagyná meg nekem [legalább] a másikat.
1514. mana per konlah (anjah) parzan-da, siđe. — ha nekem (csak) egy napra ideadja is, elég.
1515. mana per konlah anjah pader, vara siđe. — nekem csak egy napra adja ide, aztán [már] elég.
1516. huva hoja polin-de šaplah islet.. — bár maga gazda is, mindazáltal dolgozik.
1517. vade-lin-de, šaplah isletče. — habár öreg vala is, mégis dolgozik vala.
1518. vul mandan pojan-lin-de, man onjen vīlih nomaj. — bár nálamnál gazdagabb, mindazáltal nekem több marhám van mint neki.
1519. vul pideres teri-de piderimare (v. *pdg* : pīdārje). — el akarta végezni, de nem végezhetette (v. *pdg* : s el is végezte).
1520. vul mana paras tāri-de paše. — megígérte nekem adni, s meg is adta.
1521. laža lajih šamrik vul okša turat. — jó s fiatal ló annyi pénzbe kerül.
1522. laža lajih, šamrik anjah. — a ló jó, csakhogy fiatal.
1523. vul ize kiles tāre, manne anjah. — el akarta hozni, csak elfelejtette.
1524. vul kilje on-batne, man atti batne, man-bada-da kilje (v. *pdg* :

1506. tida-. tit-. 1507. tumis. 1511. pīdarzan. 1513. teberne. 1516. saplah islet. 1521. 1522. samrik. 1523. tāre.

- man-bada anjah kilmäre). — jött ő hozzám, atyámhoz, s én hozzám is jött (*v. pdg*: csak én hozzám nem jött).
1525. pide sumar-če, otma-da poldarimas-če. — igen beteg vala, még jární sem bír vala.
1526. ilik on pürji-de šok-če, hal vul lajih pornat. — ezelőtt háza sem vala, most [nagyon] jól él.
1527. manen konda pilik ine, (vulzam-zer posne) tada tepre atti-ban-že. — nekem van itt öt tehenem, s (azokon kívül) még egy az atyámnál.
1528. leple vul ize ile? onen sinzam šok, utsam saghal tada, on-batne tada huva isne pit pilimast. — hogy fog ő vállalkozni erre a munkára? neki nincsenek emberei, meg lova is kevés van, s a mellett még a maga munkáját sem igen tudja.
1529. vul pire isterje, sidarje, sinžen (*v. sinžen tada*) prer som okša paže. — ő bennünket itatott, etetett, s ezen fölül még egy-egy rúbel pénzt adott.
1530. ebir onda vurmanda šol šoghatremir; sürle polza, sil, sive; sinžen tada šomur šuma pošlare. — mi ott az erdőben eltévedtünk; éjjel lett, szél, hideg; s ezen fölül még eső is kezdett esni.
1531. vul man pürde vurlama kilni-če, šavinžen eb ona titrem. — az én házamat meglopni jött vala, azért én őt megfogtam.
1532. vul kizesneh vulzam-batne kajre. — mihelyt megérkezett, mindjárt hozzájok ment.
1533. vul konda čohne sirma virendem. — mikor ő itt volt, megtanultam írni.
1534. teber konna vurmana kajrem, on-žohne vul man-bada kilne. — másnap az erdőbe mentem, akkor ő hozzám jött.
1535. iran erege ize param ona parne, *vagy*: iran erege ilem, parne param ona. — holnap bort veszek s ajándékba adom neki.
1536. vul ilik jalan onda süretče. — „ő előbb mindig oda jár vo“lt (jár vala).
1537. kam tuvat kona? ep tuvattem-či-dä, joral polme kornat. — ki csinálja ezt? én csinálom vala, de ügylászik nem jó lesz.
1538. tuhta, kibe oghattim-če hal. — várj, inget mosok vala (akarok [vala mosni] most).

1525. pide. 1526. sok. 1527. tepre. 1528. sok. pilimast. 1530. sol sog-emir. somur sum pošlare.

1539. vul kize huva küldir, v. vul huva kize küldir. — jöjön ő s fogjon be maga, v. jöjön s fogjon be maga.
1540. ep ham okša sinjen ildem. — a magam pénzén vettem.
1541. sin man šola sitsen čopma joratmast. — az én korombeli ember (tkp. ember, ha az én évemhez ért) nem szeret szaladni.
1542. vul sin manba per šolghi (v. per šolda). — amaz ember én velem egy évbeli.
1543. eb tuzattem-či-dä joral polmare. — megcsináltam vala, de nem ért semmit (nem lett jó, valamit érő). V. ö. 1537.
1544. het sine het kive, šavah mari? — akár új akár ócska, nem mindegy-e?
1545. het kaječčir het an kaječčir, eb kajmastep. — akár menjenek, akár ne menjenek, én nem megyek.
1546. kivi polzan-da sini polzan-da iledep, vagy: kivine-de sinine-de iledep. — ha ócska is, ha új is, megveszem.
1547. kivi-de sini-de preh mana. — ócska is új is (akár ócska akár új), nekem mindegy.
1548. šta olbut panje pornat, šta oreh jalda, kilde sajra pornat. — hol az úrnál van, hol más faluban, otthon keveset (ritkán) tartózkodik.
1549. per suhmane šor telaran, tepri hora telaran üslene. — egyik kaftán fehér posztóból, a másik feketéből van varrva.
1550. eb piren sinzam kilesse tezä, kajran pih (v. pih-ta) pirin sinzam polmariš. — azt gondoltam, hogy a mi embereink jönnek, aztán nézd (v. nézd-sze) nem a miéink voltak.

1540. okša. 1541. 1542. sol-. 1543. tuzattemčitä. 1545. savah. 1549. pornat. 1550. tepri.

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

I. SZÓTÁRI MOZGALMAK.

A magyar szótári ügy örvendetes haladást mutat; s minthogy a nyilatkozó munkásságra a *Magyar Nyelv Szótára* ösztönöz, ez nem csak tartalmával és szellemével (akár helyeseljük mindenben, akár benne hiányokat veszünk is észre), hanem azon lökéssel is sokat fog hatni, melyet okvetetlenül az olvasó és író közönségre gyakorol, s melyet az egyik szerző, Fogarasi János, itt a 105—107. lapokon olvasható indítványával készakarva fokoz. Az indítványt a Magyar Akadémia a martius 3-kán tartatott ülésében elfogadá, s azt a Magyar Nyelv Szótára II. köt. I. füzetének borítékán is lehet már olvasni.

Martius óta megjelent a M. Ny. Szótára II. kötetének I. füzeté, mely az *E* bütűt *elsépér* szóig tárgyalja, 272. hasábon. De az indítvány következtén is beküldettek, részint kinyomattak már pótlások, igazítások, melyeket elő akarunk sorolni, ez által nyilvánosságra hozván a szótári ügy mozgalmát.

1. Első küldemény *Kulifay Zsigmond* úré, ki annak első részét még 1862. tavaszhavában küldte volt el, s mely az akad. osztályülésből a nyelvtudományi bizottsághoz jutott; másik részét, illetőleg folytatását, 1863. nyárelő-hava 19-kén küldé el. A jegyzetek, bötűsorban, immár a *dűh* szóig érnek.

2. Ugyane nyárelőhóban *Marikovszky Gábor* úr küldé 300 kimaradt szótári cikket.

3. „*A Magyar Nyelv Szótárába valók*“ czím alatt nyárutóhó 6-kán *Podhradszky József*, m. ak. r. t. ada be egy jókora fogást.

A *Kalaúz* 4. 5. 6. 7. 8. számaiban *Ponori Thewrewk Emil* ada ki

„az akadémiai N. Szótárhoz való jegyzeteket“, melyeket a szerző, mint gondoljuk, még folytatni fog.

Megjelent egy külön füzet is. „*Akademiai értekezések, igazítás és pótlékul a Magyar Nyelv Szótárához.* Akadémiai határozatnak megfelelőleg közli *Mátyás Flórián*, m. t. ak. I. tag. Pécselt 1863. Ebben a szerző az 1862. évi október 13-kán tartott értekezésében foglalt pótlékokat szaporítva bocsátja ki. De legnagyobb figyelemre méltó *Mátyás Flórián* „*Magyar Nyelvtörténeti Szótára*“, melyből e füzetben mutatóványt közöl, s melyhez, a munka kijöhetése végett, aláírási íveket csatol. Ajánljuk mindenkinek e *nyelvtörténeti szótárt*; tegyük számos aláírások által lehetővé, hogy a buzgó és igen szorgalmas szerző mentől előbb annak első füzeté nyomtatásához foghasson.

II. KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar Nyelvtudomány. I. Füzet. A magyar birtokviszony. Nyelvszabályozási munkálat, *Mátyás Flórián* által. Függelékül az 1859. július 7. olvasott *akadémiai székfoglaló beszéd.* Pécselt 1860.

II. Füzet. Akadémiai értekezések, igazítás és pótlékul a magyar nyelv szótárához. Akadémiai határozatnak megfelelőleg közli *Mátyás Flórián* m. t. akadémiai lev. tag. Pécselt 1863.

A „*Magyar Nyelvtudomány*“ két füzetet, melyek teljes czímeit imént kitétem, lehetetlen hallgatással mellőzni, különben vétkeznénk a magyar nyelvtudomány ellen. Mert van e két füzetben, a mit nagyon kell ajánlani, van olyasmi is, a mit nem lehet ajánlani; mind az pedig oly erővel íródott, hogy már ennél fogva is figyelemre méltó.

Az I. f.-ben *Mátyás* úr először is *indokait* adja elő, melyek őt a magyar nyelvtudomány biztosítására vették. „A magyar, e rokontalan nemzet, méltán tartja fontos ügynek nyelvsajátságai ép megőrzését. Ha már öltözete, szokásai nyugotiasak, maradjon beszéde, mint hajdan volt, *keleti.*“ — Itt mindjárt megütközünk a *keleti* szóban. Ez azt érteti velünk, hogy a magyar nyelv sajátsága a *keletiség*: tudnunk kell tehát, miben áll ez, mi tartalma? A mi a magyar nyelv sajátsága, az nem lehet más nyelvé is, már azért sem, mert a magyar *rokontalan* nemzet, mint *Mátyás* úr tanít; ki tehát, hogy egye-

dül a magyar nyelv legyen *keleti*. Ámde azt senki sem mondhatja, ki többet tud a geographiából, mint a mennyi földet a szérűjéről beláthat. A *keletiség* tehát nem lehet se a magyar, se a török, se a mongol és mandsu, se az árja, se a sinai, se a héber és arab stb. nyelvek sajátása; mert ezek mind keletiebbek a magyarnál; már pedig a miben mindnyájan osztoznak, az egyiknek sem lehet sajátása. A magyar nyelvtudománybul ki kell dobni a keletiség fogalmát, mint magyar sajátást; s reménylem, jövőben Mátyás úr is egyébben, nem a keletiségben, fogja keresni és találni a magyar nyelv sajátását. — Kifogás nélkül az sem áll, mit Mátyás úr imígyen mond: „Irott nyelve (a magyarnak) századok óta idegen befolyás alatt, több eredeti alakot veszite; — élő nyelvén is folyton homályosul az ősjelleg.“ — A gyorsan terjedő nyelvkorcsulás meggátlása végett, úgymond tovább, a nemzet jelesebbjei nagy ádozataikkal a magyar akademiát állíták fel: de az eredmény nem felel meg a várakozásnak. „A szófüzés magyar akarna lenni, de nem bír a betolakodott idegennel . . . Írás- és beszéd módba, össze nem férhető, sőt ellenmondásos alakok vegyülnek, hibák türéseire közönyözik a fület, s minden önálló sajátást veszélylyel fenyegetnek. Classicusainktól hirlapi tárczairóig, *nincs ki csak a birtokviszonyt is következetesen kezelné.*“ „Nyelvépítési ügy intézésénél nem lehet kimélet. Élvezzé békén külhoni gyarmatos magyar föld áldásait; közölje érzelmeit szokott hangjain; nyelvedben ne adj helyet eltérő eszméjének. Elvonul őseid szelleme az idegen tolatkodó elől, — s magyar szavak daczára nem lesz magyar, a mit szólsz, hanem latin, germán, franczia, magyar hangzat alatt. Ez károd stb.“ — E szavak nagy buzgóságot tanúsítanak, de kevés tudományt a miveltség történeteiről. „Elvonul őseid szelleme az idegen tolatkodó elől!“ kiált fel Mátyás, elfelejtván, hogy a most élő magyarok ősei nem vonultak el a keresztyénség elől, mely csakugyan leghatalmasabb idegen tolatkodó volt. S ki tagadhatja, hogy a keresztyénség tana, fogalmai, bizonyosan nagy, pedig idegen, befolyást gyakorlottak a magyar nyelv lexiconára és syntaxisára; ismétlem, ki tagadhatja *említett befolyását a keresztyénségnek* (szántsándékkal teszem így ki a birtokviszonyt), habár a magyar pogányság korából egyetlen egy sornyi magyarságot sem bírunk is felmutatni, a melylyel a keresztyén magyarságot össze lehetne vetni. — Valamint az ős magyarok a keresztyénség elől nem vonultak el, úgy a mai magyarok nem vo-

núlhatnak el az új toladók, a természettudomány, az állami és társadalmi tudományok, a művészetek stb. elől. Azért beszélni és írni kezdenek *gőzhajózásról, vasútról, szénkereskedésről, képviselő-ről*, sok mindenről, mi nem eredeti magyar vagy, Mátyás úr szerint, keleti. S hogy e sok minden a magyar nyelv lexiconára és syntaxisára befolyással van, kétségtelen. Avagy azt hiszi-e Mátyás úr, hogy Árpád, ha feltámadna, megértene Mátyásnak eme szavait: „*Classicusainktól hírlapi tárczáiról, nincs ki csak a birtokviszonyt is következetesen kezelné.*“ A hány szó, annyi magyartalanság Árpád fülében. S mennyire nem bírunk az idegen hatástól ovakodni, bizonyítja Mátyás is, midőn így ír: „*magyar szavak daczdra* nem lesz magyar, a mit szólsz.“ Gondolkodjék csak Mátyás úr, vajjon a *dacz* szó így használva, mint ő veszi itt, nemde, úgy szólván, csak tegnapelőtt kapott fel, a német „*trotz dessen*“ után. Bizonyosan a keresztyén-ség, a tudományok, művészetek, szóval az összes európai műveltség és országosultság nem keleti-magyar; de abból az következik-e, mit Mátyás úr állít, mondván „*Mert ha magyarosan hangzik ugyan, de nem magyar a mit szólsz, mivel nem magyar a mit gondolsz: megtörténhetik, hogy nem lesz magyar a mit érzesz*“, hogy ezen műveltség és országosultság kiöli a magyarságot? Túlságokat állít Mátyás úr, túlságoskodó magyar féltésből még a magyarországi lakosok magyarosodását is eltiltaná, ha rajta állana, — mert úgymond „élvezze békén külhoni gyarmatos magyar föld áldásait; közölje érzelmeit szokott hangjain!“ azaz, ne tanuljon magyarul beszélni, majd a magyar ember fog németül, tótul, oláhul tanulni, — tehát a magyar ember fog elnémetesedni, eltótosodni, eloláhosodni.

Nem így kell a magyarság ügyét feltüntetni; nem így a magyar nyelvtudományt indokolni. A magyar nyelvnek és irodalomnak az összes műveltséget és országosultságot, művészetet és tudományt át kell karolnia, magáévá tennie, ha bár ez által árpádkori tisztasága megszeplősödik is: de hogy a szeplők magok is magyarosokká váljanak, ez aztán nem annyira a nyelvtudomány, mint inkább az irodalom feladata. A nyelvtudomány folytonos ébersége ellenőrzi az újításokat, meg-megszorítja, a régi magyaros szabásba öltözteti: de nem akaszthatja meg soha.

Az I. füzet fő tárgya a magyar birtokviszony, melyet négy jejezetben ad elő, úgymint:

első fej. a magyar birtokviszonyítás jelen állapota;

másod. fej. a viszonyítás elméletileg s alkalmazva;

harmad. fej. a magyar birtokviszony;

negyed. fej. a viszonyított birtokos alakja és helyzete.

Az *első fejezet* 1. §-a *tanulmányok* cím alatt előhordja a nyelvtanírók állításait, hogy a genitívus é végzetű, a datívus *nak, nek*; de hogy a M. T. Társaság, a „külön használatára“ szerkesztett szókötésben fogalmat zavar, midőn *sajjátító* *nak, nek*, és *tulajdonító* *nak nek* ragot említ; előhordja a pályamunkákból és a Magyar Nyelv Rendszeréből az erre vonatkozó szókötesi szabályokat, melyek a *nekeztést* hibásan ajánlják. Ezután következik a 2. §-ban *bírálat*, melynek veleje az, hogy „két főnév birtokviszonyánál nincs szükség *nak, nek* datívusi ragra, csak a birtoknév kap harmadik személyragot, p. o. Péter háza.“

A *második fejezetben* elméletileg és alkalmazva fejtegeti a viszonyítást. Tehát a 3. §-ban, melynek címe: *viszonyítás általában*, ezt mondván: „A nyelvbölcselet kezdheti működését észtörvények vizsgálatával, s alkalmazhatja a találtat bármely nyelvre, a priori. E bölcseleti mód csalódással jár. Ellenben megkísértheti közvetíteni több hasonított nyelvek közös törvényeit a gondolatéival. E mód biztosabb“ — lehető nagy feneket kerít, ott kezdvén el, hol a sinai és nem-sinai nyelvek különbsége kitetszik, s általmenvén a viszonyító nyelvek szó-kategóriájira, előbb a *nomen* és *verbum* különbségét, azután mindegyiknek viszonyítását vagy ragozását említi meg, s úgy sorolja elő a 4. §-ban a sinai, japáni és egyiptomi nyelvekből, az árja, sémi és áltaji nyelvekből a *nyelvtényeket*, melyek a birtokviszonyítást kifejezik. Ezen a tapasztalati úton következő eredményre jut: „Valamint minden foglalásnál jel szükséges, mely a birtoklási szándékot mással tudassa: úgy a beszéd birtokviszonyánál is. E tekintetben az ingók vagy valóban a személyhez csatoltatnak, vagy megjelöltetnek. Az ingatlanok jelöltetnek, határozottnak. A személyhez csatolás beszédben helyzet által fejeztetik ki, s legtermészetesebben áll a birtokos elől, utána a birtok; ezt mutatja a sinai, egyiptomi, vogul szó-helyzet; s ind-germán, hellén, magyar ösztétek. Ellenkező szóhelyzet a sémié. A jelölés vagy a birtokosra esik, midőn a tárgy nem neveztetik; vagy a tárgyra, hogy máshoz tartozása lássék. A tulajdonost magát legtöbb nyelv jelöli: a sinai, japáni, indgermán, magyar, finn, tatár. A birtok kevésb nyelvben visel jegyet, az indgermánban, az új-perzsa kivételével, épen nem. Sémiben

és magyarban a birtokjelölés legkifejlettebb. *De minek magyar olvasót germán szószaporítással untatni? Hagyjuk a nyelvek eredete s alakulása feletti száraz elméletek bő tárgyalását, nekünk, anyanyelvünk teljesb ismeretére vezérül kínálkozó ind-germán sógorainknak, s szóljunk fölvelt tárgyunk érdeméhez. Lesz alkalom nyelvbölcselet alkalmazására, ha majd az ellenfelekezet fejtegetéseinket czáfolatru méltatja*“ (a 29. 30. lapon).

A ki a második fejezet elejéből (a 19. lapon) egész a 30. lapig figyelemmel olvassa, mit Mátyás úr felhoz, gyönyörködni fog velem együtt nagy tudományán, és rövid világos előadásán, mely csak azáltal válik némileg föltetszővé, hogy kihagyogatja a névhatározót ott is, a hol azt a mai nyelv szokás nehezen tűri. De szintűgy meg is fog velem együtt ütközni a végén, melyben a germán szószaporítást az indgermán sógoroknak hagyja. Hogy jut ez ide, s mi szükség volt reá? Ez Mátyás úr titka, de kimondjuk reá ítéletünket, hogy az oda nem illik. A szószaporítás nem a germán sógoroké, hanem Mátyásé, s ha e szószaporítás a magyar olvasót untatja, Mátyásé a véték. Legnagyobb sértés pedig azt mondani, hogy az indgermán sógorok anyanyelvünk teljesb ismeretére vezérül kínálkoznak; ez donquichotei szélmalom, melynek zörgésével Mátyás úr a magyar olvasó fülét gyönyörködtetni akarja, a mivel meg az értelmes magyar olvasót sérti. Az indgermán sógor nyelvész, ha olvasná ezt, azt fogná reá mondani, hogy a szerző egész tudománya haszontalan, mert meg nem különbözteti a világosan különbözöket, t. i. a magyar *Pál-é* és p. o. a latin *Paul-i* ragos szókat, pedig maga mondja a 7. §-ban, hogy az *é* ragot „minden szó felveszi, a személyileg ragozott is: gyermek-é, gyermekeké, gyermekemé; s hogy e rag maga, mint új szóalap minden ragot felvesz egyesben és többesben: gyermek-ének, gyermekek-ének, gyermekem-ének stb.“ Ebből világos, hogy az *é* rag semmiféle genitivussal nem hasonlítható össze, mert az maga nem is genitivus, hanem nominativus. Csak a vogul *ut* hasonlít hozzá sok esetben, a melyekben a magyar *é* jelentésével bír, másokban nem hasonlít, a mikor a magyar *való*-val egyeztethető. P. o. *nyaurem* = gyermek, *nyaurem-ut* gyermeké, a gyermekhez tartozó valami; *nyilü* négy, *nyilit* = negyed, *nyilit-ut* negyedé; *äm* én, *äm-ut* én-é, *äm-ut-om* = enyém, *nyüng* te, *nyüng-ut* te-é, *nyüng-ut-n* = tiéd; *täu* ő, *täu-ut* övé, *täu-ut-ä* öveje (a Göcsejiben); *pil* fél, *pilne* félő, *pilne-ut* félni való, *pilne-ut-om* félni-valóm stb., *pilne-*

ut-el félni-valóval, *pilne-ut-et* félni-valók, *pilne-ut-et-l* félni-valókkal stb. stb.

Azt mondja többi közt Mátyás, hogy *legtermészetesben áll a birtokos elül, utána a birtok*. Honnan tudjuk ezt? A bölcslethez? Az nem csinálhat nyelvet. Tehát csak a nyelvekből kell kihozni, mi természetes, vagy éppen természetesebb. S a nyelvekben az természetes, a mit az illető nyelv elfogadott és magáévá tett. A héber nyelvben *leb ha-adam* a természetes szórend, a magyarban *ember szíve az*, a latinban mind *cor hominis* mind *hominis cor* természetes rend. A ki magát okosabbnak hiszi a nyelveknél, az az ő philosophiája, mely az „*ember szíve*“ féle szórendről azt mondja: „*legtermészetesben áll a birtokos elöl, utána a birtok*“, a „*gyermek-em gyermek-ed*“ stbiről megint azt mondja: „a személyi névmások nálunk, mint a finn-tatároknál (tegye hozzá Mátyás: s mint a voguloknál, sámiek-nél, szóval mint minden nyelvben, a melyben a személyi névmások a névszókhoz ragadnak), birtok után ragozván, s nem éppen logikailag következően E visszás helyzet azonban alkalmoszerű. *Birtoksértés megelőzésére* (!!) szükség vala a tárgyat mindenelőtt, mint *én-hez* vagy *te-hez* tartozót bélyegezni“, tehát *gyermek-én*. Ha ebben a birtoksértés megelőzésére szükség vala *gyermek-em* et mondani: miért nem volna szükség a birtoksértést a *kalapja az embernek*“ féle szórenddel is megelőzni? pedig abban Mátyás rettentő magyartalanságot lát. Azonban a dolog veleje ez. A nyelvek az illető szófüzések (ember kalap-ja) vagy szóragozások (gyermek-em) alkotásánál nem ügyelének a *mi* bölcsletünkre, nem arra, hogy *legtermészetesebben áll* a birtokos elül, mint a *patronus ecclesiae* elül foglalt helyet az isteni-tiszteletnél; se nem arra, hogy a *birtoksértés megelőzésére* a tárgyat tolja előre, hanem mindenik nyelv azt mondá: így természetes, a mint én teszem.

A 6. §-ban a *gyermek-em*, *gyermek-ed*, és *kér-em*, *kér-ed* közti egyezést mutatván a szerző, így folytatja: „Egykoruak s azonos ragozásuak határozott igéink első és másod személyei“ a gyermek-em, gyermek-ed ragozással. „Nem tárgyi ragozás ez, mint ural-áltajizó nyelvészek akarják, mert tárgy határozatlan érteményű igéknél is van, p. o. bért kérek“. „Valamint fekvő birtok határozás által válik külön birtokká, úgy igéink birtokragozás által lesznek határozottak. Ezen határozott igealak a határozatlanl keletkezére nézve megelőzi, mert nem valószínű, hogy eszméletre ébredő ember, el-

vont fogalmakkal, mint *kérek*, *szeretek*, kezdje működését. Nyelvünk ezen különböztető eljárása a tárgy minőségéhez alkalmazkodó igealak használásánál sajátos *magyar jelleg* a világ összes nyelvei irányában. Dicsekedjék bár a mexicói, mordvin, szamojéd tárgyragozott igéjével : csak gyenge kísérlet az a magyar határozottság tökélye mellett.“ Minthogy már a világ összes nyelveit bejárta Mátyás úr, még azokat is, a melyeket meg sem tud nevezni : bátor vagyok a megnevezettek közül is egyre, a szamojédre, figyelmeztetni, hogy jobban nézze meg a Magy. Nyelv. III. 271., hol ezt találja :

Egy. sz.	lambau	czipöm	madau	metszem
	lambar	czipöd	madar	metszed
	lambada	czipője	madada	metszi.
Kett. sz.	lambami'	kettőnk	madami'	ketten
	lambari'	czipője	madari'	metszük (azt)
	lambadi'	stb.	madadi'	stb.
Több. sz.	lambava'	czipőnk	madau'(va')	metszük
	lambara'	czipőtök	madara'	metszitek
	lambadu'	czipőjök	madadu'	metszik.
<hr/>				
Egy. sz.	lambahajun	két czipöm	madangahajun	metszem
	lambahajud	két czipöd	madangahajud	kettőjüket
	lambahajuda	két czipője	madangahajuda	stb.
Kett. sz.	lambahajuni'	kettőnk	madangahajuni'	ketten
	lambahajudi'	két czipő-	madangahajudi'	metszük
	lambahajudi'	je stb.	madangahajudi'	kettőjüket
				stb.
Több. sz.	lambahajuna'	két	madangahajuna'	metszük
	lambahajuda'	czipőnk	madaganhajuda'	a kettőt
	lambahajudu'	stb.	madangahajudu'	stb.
<hr/>				
Egy. sz.	lambin	czipöim	madain	metszem a
	lambid	czipöid	madaid	sokat
	lambida	czipőji	madaida	stb.

Kett. sz.	lambini'	kettőnk	madaini'	ketten metszük
	lambidi'	czipőji	madaidi'	a sokat
	lambidi'	stb.	madaidi'	stb.

Több. sz.	lambina'	czipőink	madaina'	metszük a
	lambida'	czipőitek	madaida'	sokat
	lambidu'	czipőjik	madaidu'	stb.

Tegyük melléje most a magyar:

gyermekem	kérem
gyermeked	kéred
gyermeke	kéri
gyermekünk	kérjük
gyermetek	kéritek
gyermekök	kérik,

s lássuk, a határozottság tökélyével melyik nyelv dicsekedhetik? a magyar-e, mely az úgynevezett határozottságot csak az egyes-számban bírja kifejezni, vagy a szamojéd, mely azt a kettős- és többesszámban, azután még két és sok tárgyhoz alkalmazva is kifejezheti? Tehát a *sajátos jelleg* a világ összes nyelvei irányában nem magyar, hanem szamojéd. De azért ez nem dicsekszik vele, azt a batrachomyomachia-féle dicsekvést szívesen Mátyás úrnak engedni által.

Nem tárgyi ragozás ez! úgymond Mátyás úr, mert tárgy a határozatlan érteményű igéknél is van! Igen bárgyúaknak képzeletének az áltajistákat, hogy még erre is tanítja, miszerint így lehet magyarul mondani: *bért kérek*. Az áltajisták azt tanítják, hogy ez az igeragozás: *kér-ek, kér-sz, kér-ünk stb.* csak egyféle, alanyi, raggal jár: de a másik ragozás: *kér-i, kér-j-ük, kér-i-tek, kér-l-ek* kétféle, alanyi és tárgyat jelelő, raggal jár. Melyik ragozás támadt előbb, az alanyi raggal való-e vagy a kettős raggal való? azt én nem tudom, s alkalmasint nincsen is módunk, azt kitudni. Képzeltetni lehet, mint Mátyás úr teszi, de ha képzéleg, vigyázzon, meg ne czáfolja önmagát. Egész nyelvészkedése a nemzeti becsületre van irányozva, tartsa fenn hát azt képzelgéseiben is. Úgyde butábbnak képzelet a magyar fajt az indgermán sógoroknál, — mit már én

nem engedhetek meg. Ugyanis azt mondja Mátyás úr : „Nem valószínű, hogy eszméletre ébredő ember elvont fogalmakkal, mint *kérek*, *szeretek* kezdje működését, mert az elvont fogalmak gyakorlottabb eszet föltételeznek. Ámde a germán sógorok ősei ilyen elvont fogalmakkal kezdték meg működéseiket, mihelyt eszméletre ébredtek, mert csak *φιλέω*, *φιλεσι*, *φιλε-τε* stb. amo, ama-s, ama-t stb. liebe, lieb-st, lieb-t tanultak mondani, nem szeretem féleket; ők tehát mindjárt eleinte gyakorlottabb észtehetséggel bírnak, s hozzájuk képest a magyar faj butább vala. Mit tegyünk e szörnyű bajban? helyben hagyjuk-e a Mátyás úr bölcséletét, melynél fogva butább volt a magyar faj, mert képtelen vala elvont fogalmakra : vagy mit csináljunk? A tanakodás időbe és papírba kerülne, a választást tegye meg Mátyás úr maga.

Előbb azonban tanulja meg azt, hogy a birtokragozás és határozás nem egyeznek meg alakban, nem eszmében, mert a nyelv ezt a különbséget teszi :

kalap-unk	tud-j-uk
kalap-tok	tud-já-tok
gyermek-ek(ök)	kér-i-(e)k.

Ha szeme nem látja meg, hogy az alany-tárgyi igeragozásban egy jelelővel több van, mint az itt felhozott birtokragozásban : nem a nyelv a hibás, se én nem vagyok az, ki a nyelv tényeit felmutatom, hanem Mátyás úr tudománya félszeg, mely még ezt a tényt sem bírja felfogni : tud-*l-ak*, melyben hasonlókép a tárgyra vonatkozó *l* külön van az alanyt jelentő *k*-től. Mégis, bár a tud-*l-ak*-hoz hasonló birtokragot nem mutathat fel, nagy bátran decretálja, hogy a birtokragozás, eszmében, egy az igehatározással. De hagyjuk abba; ha Mátyás úr nem hunyja be szántsándékkal szemét, megolvashatja a Nyelvtud. Közlem. I. 434—467. lapjait.

A *harmadik fejezetben* lévén az is, a miről az előbbiben beszéllénk, általmehetünk a *negyedik fejezetre*, mely a viszonyított birtokos alakjáról és helyzetéről értekezik. Itt legelőször ezt találjuk : „A magyar határoz *a* névelővel, birtokragoz *a* névutóval.“ — Nincs úgy. A magyar *mutató névmással* határoz, és *személyi névmással* birtokragoz. Ha ezt nem látom, vagy tudni nem akarom : haszontalan handabandázás lesz az okoskodás. — Olvassuk továbbá : „A nyelvlogika roszalja a fölösleg jelölést.“ Igaz, de a nyelvszokás néha na-

gyon is szereti, p. o. aztat, eztet, ötet, élembe, fölibe. A Mátyás felhozta példa, mely végett amaz elvet kimondta, nem tartozik ide, hanem az én példáim. Aztat, eztet, ötet, élembe, fölibe, nálánál stb. ezerszer hallani a nép száján, sokszor olvashatni a legmagyarosabb íróknál, de *ember-é dolga*, vagy *ember-é dolga-félét* senki sem ejt, senki sem ír. Fölös ragozás vagy jelölés, mely ide tartozik, csak ez: *embernek dolga*, s erről akar Mátyás értekezni. Sok példát hoz fel arra, hogy *ember dolga* jobb, mint *embernek dolga*, mit kár volna tagadni; de talál a legrégibb nyelvemlékekben is *nekező* példákat, melyeket el kell ismerni. A hosszú beszédnek rövid bizonyossága ez: *Ember dolga* szebb, mint *embernek dolga*; a hol tehát ez utóbbit el lehet kerülni, az elsőt kell választani. Azonban mindenkor nem lehet elkerülni, azt Mátyás is, legalább a *ki, mely* stb. szóknál megengedi; hogy soha sem volna szabad a szók rendét megváltoztatni, s *dolga embernek*-féle soha se fordúlhasson elő, azt bajos lesz a nyelvből kisütni, az ok nélküli megváltoztatás mindenkor vétkes lévén. Mátyás úr p. o. felhossa Károlyi és Szepesi fordításaiból ezt a bibliai helyet: „Mond meg minékünk, mikor lesznek ezek, s micsoda jele leszen (Szepesi: s mi leszen jele) eljövetelednek és a világ végének.“ Lehetne-e ebből a szórend megváltoztatásával kihagyni a *nek-et*, így írván: „s eljöveteled és a világ vége mi leszen jele“, vagy így: „s mi lesz eljöveteled és a világ vége jele?“ S vajjon a magyar nyelv sajátossága ellen vétkeznék, ki így írná: „eljövetelednek és a világ végének mi leszen a jele“? — Azután nem csak ezt mondja a nyelv: *én szívem, én bűnöm*, hanem ezt is: *nekem szívem, nekem bűnöm*, p. o. egy 1759-ben nyomtatott kicsike imádságos könyvben áll: „Hogy testének töredelme és vére hullásának általa *minden bűneimet énnekem is* elmosná.“ Hogy ez kevesbbé magyar fordulat volna, mint: *én bűneimet is*, azt nem gondolom, hogy valaki bebizonyíthatná. — Végül nem értjük ezt: „Hol a latin szórend meggyatik, nem *nek*, hanem a független *é* rag használatát látjuk, *melylyel korunk tudós nyelvészei nem tudnak bánni*“ (az 53. lap végén). A latin szórend nem kívánja meg az *é* ragot, mert *‘filius patris’* nem: az atyáé, hanem: az atya fia. A hol pedig atyáé, atyáét, atyáénak stb. állhat, ott alkalmasint kiki jól bánik vele, mert az legkisebb nehézséggel sem jár.

Az I. füzetben Mátyás úr még az 1859. jul. 7-i osztályülésben olvasott székfoglaló beszédét közli függelékül, elmondván az előjegyzetben, hogy „e beszéd szenvedélyes nyelvrokonítás ellen vala intézve. Nyomatása elmaradt, valószínűleg kedvezőtlen bírálat következtén.” (A szerző családhozok, mert beszéde kijött az Akad. Értesítőben). Okát is adja, miért kelt ki a nyelvrokonítás ellen. Mert, úgymond, „az értekező neheztelé, hogy épen *magyarok*, sőt Akademiánk tagjai, már most rokonítják nyelvünket finn-vogul-osztják népekével, s az ügyeink felől egyoldalúlag értesített külföldi, elhamarkodott ítélet nyomán, kedves nemzetünk illető népirati helyzetét hibásan tüzi ki, mongolok- és eszkimókhöz sorozván azt, — mire Cantu Caesar világtörténelmét, Balbit és Maltebrun-t, Blumenbachot, ugyancsak Cantu Caesarból, idézi. — Mátyás úr tehát azt is a 12 év óta működő finnezőknek tulajdonítja, mit a külföldiek 20, 30 sőt 50 év előtt írtak, mi legalább is kis történeti lapsus. Egyébiránt már Sajnovics és Gyarmathy előtt is hasonlót írtak volt a külföldiek, mit a Reguly hagyományait közlő könyvben, melynek címe: *Vogul nép*, s melyet most nyomtatnak, fog találni az olvasó. A külföldiek a népek arczszínéről is sokat beszéllenek, a mi nem áll; népirati osztályozásaik sem alaposak stb., de ez és hasonló ellen mitsem használ declamálni; az európai vélemény igazolására vagy megczáfolására két út áll nyitva előttünk: az illető nyelvek tanulása, és az illető népek testbeli, vagy ethnographiai tanulása. Én az első úton járok; a másik utat, nem tudom, mikor nyitja meg magának a magyar tudomány. Mit tesz Mátyás úr? Ő „szégyenének tartá, nemzete nevében ily merész s még be nem bizonyított rokonsági hypothesisok következtén szerkesztett osztályozásokat, tudományos alapjuk szigorúbb bírálata nélkül elfogadni. Könnyelműségnek, kislelkűségnek tekinté maga részéről a külföld nem indokolt következtetései előtt szótalánul meghajolni; s illő névvel e helyen nem nevezhető tettnek, az üres hypothesis, kétségtelen igazságkép, nemzeti tekintélylyel támogatni.” — Bírálat nélkül nem fogadja el a népirati osztályozásokat, azt mondja. Úgyde hol van annak nyoma, hogy Mátyás a koponyákat egybehasonlíttja, s hamisaknak találván Blumenbach méréseit, meghatározásait, annak népirati osztályozását felforgatja? Pedig Blumenbachot írják ki Cantu Caesar és mások. Szabad-e, a magyar nemzet nevében, természettudományi vizsgálatok helyett declamatióval felelni? A ki azt teszi, ne bitorolja a

nemzet nevét, declamáljon a maga nevében. Természettudományi vizsgálatot csak helyesebb vizsgálattal lehet megeczáfolni. — Mátyás úr, *illő névvel e helyen nem nevezhető tetteknek* tekinti, a külföldiek üres hypothesisét, kétségtelen igazságkép, nemzeti tekintélylyel támogatni. Ezzel a „finnezőket“ sujtja. Azt képzei magának, hogy a külföld kimondván a magyar nyelv rokonságát a finn nyelvekkel, az általa úgy nevezett finnezők reáhagyják e kimondást, sőt azt nemzeti tekintélylyel támogatják. Furcsa, igen furcsa dolog, hogy Mátyás úr esziben örökké a nemzet van; mintha a nemzet minden tudományos hóbortért felelős volna, vagy mintha a nemzetet egyegy tudományos hóborttal el lehetne temetni. Mátyás úr a magyar nemzetet oly valaminek tartja, mely a vélemények vitatásait, a nyomozasok közzé tevéseit meg nem bírja, hanem beléhal. Ne vegye hiába a nemzet nevét, de kutasson a tudomány kedviért, s csak is a tudomány kedviért; bátorkodjék még a finn és szamojéd nyelveket tanulni, a tudomány kedviért, de világért se a nemzet gyaláztatjára vagy dicsőségére. Tudja meg, ha képes reá, hogy míg azt nézendjük czélnak, hogy patrioticus tudósok, patrioticus füvészek, patrioticus nyelvészek, szóval patrioticus *ászok-észek* legyünk: addig nem lesz tudományunk, mert addig az *ászok-észek* csak a nemzet sophistáji. — A magyar Akademia nem hagyja magát a Mátyás úr nézetére vonni: az pártolja a tudományos vizsgálatokat, de nem szabályozza, annál kevesbbé korlátolja, legkevesbbé tolja fel hitágazatul a nemzetnek. Az megválasztotta Hunfalvyt, mert lábja vala, hogy tudományt üz; ugyanaz választotta meg Mátyást is, nem azért, mert Hunfalvyt czáfolja, hanem, mert tudományt üz. Ha már most Mátyás Hunfalvy ellen ír, azt ő se a nemzet se az akademia nevében nem teheti, hanem saját maga nevében; s viszontag ha Hunfalvy megmutatja, hogy Mátyás szélmal-mok ellen harczol, azt ő is csak ön nevében, nem az akademia nevében vagy épen tekintélyével teheti. Tehát el a nemzet, el az akademia nevével, de ide a tudomány nevével!

Mellőzvéen tehát azt, hogy Mátyás úr a székfoglaló beszédben „*a nyelvbecsületért*“ emel szót, mellőzvéen azt is, hogy ő, mert czáfolata után is rokonitunk, „*lassu felfogást vagy melléktekinteteket kénytelen fölteni, melyek minket képzelgéseinkben vezérlenek*“; mellőzvéen, hogy bennünket *kiskorúaknak* nevez, — hisz mind ebben semmi tudományos okoskodás nincsen, legfeljebb van benne tükör,

mely a szerző képét mutatja —; mind ezt mellőzván, a dolog velejét vegyük fel, még pedig a szerző szavaival: „*Vitatkozásink célja: Becsüljék nemes sajtóságú nyelvünket, s ha már jogtalanul akarnak rokonítani, válaszszanak egyenjogu nyelvet, ne kössenek a legnyomorúbbakhoz, mert e szándékos működést méltán tekintjük sérelemnek. Vallják meg rokonság fölötti tudatlanságukat; elemezzenek mordvint, osztjákat stb., de a velünk rokon jogtalan kifejezést hagyják el. — Jövendő működésem irányra, mint az eddigé, polemia a szeszélyes magyar hasonító nyelvészeten ellen, s ellendállás minden oly tudománytalan törekvésnek, mely a magyart más valamivé akarja tenni, mint a mi.*“

Gyermekes beszéd, mely csak olyankire bír hatni, ki maga is még gyermek a tudomány előtt. A beszéd gyermekessége abban mutatkozik, hogy azt kívánja: rokonítsuk a magyar nyelvet ne rokon nyelvekkel, hanem egyenjogúakkal. — Tehát szabad akármit akár-mivel rokonítani? Ráhagyjuk. — Tessék azután megmondani, mely nyelvek becsesebbek másoknál? s minélfogva becsesebbek? Ha azt megmondandja a nemzet becsületiért harczoló nyelvész, tessék azt, a mit itt a szamojéd név- és igeragozásbul felhoztam, p. o. csak ezt is:

lamba-u, lamba-r, lamba-du	(czipő-m, czipő-d, czipő-je)
mada-u, mada-r, mada-da	(metsz(e)m, metsz(e)d, metsz-je = metszi)

ne a magyar ragozással, hanem a szanszkrittal vagy a héberrel összehasonlítani; tessék azt a néhány vogul számnevet, melyek a *Magy. Nyelvészeti V. folyamának* 368. lapján olvashatók, ne a magyar, hanem a szanszkrit vagy héber, vagy, mert igen jól tudja a sinai, az ó-egyiptomi, a mexikói stb. nyelveket is, ezek megfelelő számneveivel összehasonlítani, vagy rokonítani; tessék, hogy nagyobb hasonlítás és rokonítási tért adjak, tessék a mordvin névragozást és igeragozást, melyet a *Nyelvtudományi Közlemények I. kötetének* 445—454. lapjain talál, ne a magyarral, hanem a szanszkrittal stb-vel rokonítani; tessék p. o. *päi, puh, pilvi, pelj, kala, kuole, kuule, kuu, silmä, suu, kätte, veri, vete* stb. szókat ne a magyar *fej, fuv, felhő, fél, hal* (piscis), *hal* (moritur), *hall, hó* (luna és mensis), *szem, száj, kéz, vér, víz*, ne is a vogul *vit* (víz), *sem* (szem), *kát* (kéz) *vir, ver, vur* (vér), *kul* (hall), *kol* (hal, moritur), *kul* hal, piscis),

pil (fél) stb. szókkal rokonítani, hanem a *caput kopf*, *flat bläst*, *nubes wolke*, *timet fürchtet*, *piscis fisch*, *moritur stirbt*, *audit hört*, *luna és mensis* mond és monat, *oculus auge*, *os mund*, *manus kéz*, *sanguis blut*, *aqua wasser* stb. árja szókkal rokonítani. Én csak e kevés példát hoztam fel, melyeket szinte már a nem nyelvész is tud; Mátyás számára külön példákat és sokkal nagyobb számmal hozhatnék fel; de addig is hadd rokonítsa ezeket „egyenjogú nyelvekkel.“

Lássuk tovább M. úr követeléseit. *A hasonlító nyelvészet föltételei* elvei alatt először azt követeli, *hogy a hasonlító nyelvész a hasonlító nyelveket ismerje*. Ennek mi nem felelünk meg, úgy mond Mátyás; „alig lapozgatunk valamely európai nyelven írt keleti nyelvtanban vagy szótárban, nem hallgathatunk saját gyarapodtunkkal, hanem kürtöljük, nyomtatjuk, közszemlére állítjuk minden kis ábéczés gyakorlatunkat, avatlanok méltó bámulatára. Így majd csak elhiszik, hogy azt, mit nyomtatunk, tudjuk is.“ — Én soha sem kételkedem abban, hogy Mátyás úr a sinai, ó-egyiptomi, mexikói, sőt „a világ összes nyelveit“, mellyek irányába dicsőíti a magyart, lásd a 34. la, pot, nem érti és nem kezeli úgy, mint anyanyelvét: annál könnyebb lesz neki megmondania, mely külföldi német, francia, angol, olasz, svéd könyvekből szedtem össze a Finn olvasó könyvet s az abban találtató magyarázatokat.

A hasonlító nyelvészet „*másod föltétele*“, úgymond Mátyás úr, „hogy a hasonlító megválassza s világosan kijelölje, mikép és mire akarja alkalmazni szerzett nyelvismereteit. E föltét hiányzik annál, ki az alkalmazási tárgyat homályos általánosságban tűzi ki, vagy épen esetileg tárgyal mindent, mi kezébe akad. Nyelvész ily kapkodó, szaggatott működéssel nem sok bizonyost fődöz föl; többnyire csalódik, ámúl és ámit.“ Miután Mátyás úr régolta *finnezőknek* szid bennünket, tehát nagyon is jól tudja, micsoda nyelveket választottunk, s mire akarjuk alkalmazni nyelvismereteinket: a leczkét talán önmagára mondja, ki „a világ összes nyelveiben“ járatosságra törekszik. Mi szerényül szegény „nyomorúlt nyelveket“ választottunk, — egyebekben csak szükséges tájékozottságig mehetünk, hogy tudjuk, merre van dél, merre éjszak, s hogy a keletiséget, mely száz meg száz nyelvvel közös, ne tartsuk a magyar nyelv különös sajátosságának; — mi talán nagyon is szorítkozunk azokra a szegény nyelvekre. Fölvilágosításul megjegyzi még többi közt, „hogy nyelv-

hasonlatokból háromféleképp következtethetni: a) Hasonlat és közeli rokonság, mint sémi nyelvek, héber, chaldaei és arab közt. b) Hasonlat és távoli rokonság, mint ind-german, azaz szanszkrit, görög és szláv között. c) Hasonlat és semmi rokonság, mint a magyar és úgynevezett ural-áltajiak között (a 74. lapon).“ Ha Mátyás urat ez a gondolat, hogy a nemzet becsületiért harczol, nem zavarná, az itt mondottakat legelül és themának teszi ki, s ez által magának is könnyíti a dolgot. Elismeri maga, hogy hasonlatosság van a magyar és ural-áltaji nyelvek között: de hozzá teszi, hogy e hasonlatosság nem alapít valamiféle (akár közeli akár távoli) rokonságot. Tehát kár neki oly tudatlanoknak kiáltani ki a finnezőket, kik épen a magyar és áltaji nyelvek hasonlatosságát kimutatják, s kiknek tudományárul Mátyás úr nem is ítélhet, magát igen távol tartván a „nyomorúlt nyelvektől.“ Kár összes működését az ellen fordítani, mit maga beismer, t. i. a nyelvhasonlatosság ellen, holott csak azt kell bebizonyítania, hogy bár minden más nyelvek közt a világon, a nyelvhasonlatosság nyelvrokonságot alapít: a magyar és áltaji nyelvek közti hasonlatosság még sem alapít nyelvrokonságot. Így föltéve a kérdést, annak megfejtése oly érdekes lesz, hogy Európának és Amerikának valamennyi nyelvészeit bámulatra ragadná, ha az istenadták köpesek volnának ítélet-tevésre. De hiába; magyar nyelvész, bár csak kicsinyég tanulja is a külföldi nyelveket, mégis bátran ítélhet a külföldi nyelvészek munkájáról: de külföldi nyelvész, habár valamennyi magyar könyvet olvashatna is, még koránt sem ítélhet a mi nyelvészkedésünkről, ezt tanítja Mátyás úr. Így természet szerint megczáfолhatatlan a *magyar nyelvész*.

A II. füzetben sok becses adat van, melyeket minden magyar nyelvész nagy örömmel veszen, s melyek mutatják, milyen jeles munkát várhatunk Mátyás úr „Magyar Nyelvtörténeti Szótárában.“ Ismételve ajánljuk tehát ezt a közönség figyelmébe; mert ha számosan jelentkeznek a szerzőnél, mint leendő vevők, a munka haladék nélkül világot fog látni. Részemről olyannak találom a „Magyar Nyelvtörténeti Szótár“ ügyét, hogy azt mindenkép elő kell mozdítani. Fel is szólítom a szerzőt, hogy ha, mitől tartani sem kellene, a fenforgó mostoha körülményeknél fogva mégis kevés aláíró jelentkeznek, ne hagyja abba a kiadást, hanem ennek más úton tör-

ténhetése iránt velem se sajnálja közölni gondolatjait; én tölem ki-
telhetőleg segíteni fogom.

A II. füzet tartalma két részből és egy záradékból áll. Első
része: „*Nyelvészetünk jelene s az akadémiai Nagy Szótár kritikai
méltánylata.*“ Bővezetéseben azt állítja, hogy a nyelvtudományban
Révai ölt a egyetlen lényeges kérdést sem igazítottunk el, részint
tudományhiány, részint a tárgyalási tökéletlen modor miatt. A tudo-
mányhiányt az is bizonyítja, hogy nem ismerjük ősnyelvünk termé-
szetét, vagyis nem ismerjük a régi helyesírást, nem a magyar hang-
változat törvényeit, nem a magyar történeti nyelvtant. — Ezek
ugyan nem egymásmellé való részek, mert a magyar történeti nyelv-
tan szükségesséppen magában foglalja a régi helyesírást, és a hang-
változat törvényeit: de az allítás világosan azt mondja, hogy nem
ismerjük ősnyelvünk természetét.

Tudtunkra Révai a magyar tudományos nyelvtannak legin-
kább két föltételét sürgeté: a rokon nyelvek lehető széles tudomá-
nyát, s a saját magyar nyelvnek lehető legrégibb korától kezdve
való tudományát. Ez utóbbihoz tartozik a magyar történeti nyelvtu-
dás, melyet Mátyás úr mind e füzettel, mint kivált az ígért törté-
neti szótárral dicséretesen gyarapít. Ha e füzetre nézve is közöl-
jük észrevételeinket, azt épen csak a történeti nyelvtudás érdeké-
ben tesszük.

Mindjárt a 6. lapon olvassuk: „A nyelvtörténetben kevesbbé
jártasok idézetei nem döntök, mert ezek tekintet nélkül nyelvfejlő-
dés, keveredés, korcsulás mozzanataira, hasonító kritika hiányával
hozatnak fel. Így például az igeidők mikép használata feletti viták-
ban oly írók idéztetnek tekintélyül, kik az úgynevezett *t-s* múltat
igeidő gyanánt kezelik, holott ősz nyelvméleink bírálatos hasoní-
tása után begyőzhető, participialis jelző, s nem sajátképi igeidő gya-
nánt volt eredeti használata; mi által a kérdés más alakot nyer.“
Azaz, más szókkal, ha ismernők a magyar nyelv történeti nyelvtu-
nát, a *tudtam* alakot nem hoztuk volna fel mint időalakot, mert az
hajdan participium volt; ez egy fölfedezésnél fogva tehát halomra
dőln minden, a mit én az igeidők meghatározására annyi év alatt fel-
hoztam. Figyelemre méltót állít itt Mátyás úr.

Okoskodjunk egy kicsit, hisz Mátyás úr szeret okoskodni. Mi
a participium? úgy-e igealak, mely adjectivum gyanánt áll, megtart-
ván az időjelölést; nem adjectivum, hanem valamely igealak válik

participiummá. A participium tehát szükségesképp fölteszi az igét; a hol nincs ige, ott participium sincs. De a participium épen az időjelöléssel különbözik az adjectivumtól. Engedjük meg Mátyás úrnak, hogy a *tudott* alak az ős nyelvben csak mint participium fordult elő: nem föltételezne az akkor is egy időalakot, melynek szülöttje maga a *tudott*; s nem járna ez is okvetetlenül időjelöléssel? Megengedve tehát alítását (nem állítását, hanem *alajtását*), a participium használatából is az időre lehetne következtetni, ha igaz, hogy *tudó*, *tudott*, *tudand* participialis alakok időjelölései különbözök, mit talán Mátyás úr sem fog tagadni. De hagyjuk az okoskodást, s tekintsük a magyar ősnylvet.

Hol találjuk a magyar ős nyelvet? A nyelvemlékekben. Tud-e Mátyás úr egyetlen egy magyar nyelvemléket felmutatni, a melyben a *tudott* igealak nem fordulna elő? Hiteles legrégibb nyelvemlékeink a *Temetési könyörgések*, a *Sajó-sz. péteri végezés* (ha igaz, 1404-ből) s a *régi bibliafordítás*, a Magyar Akadémia által kiadott „Régi magyar Nyelvemlékek“ három kötetében; a Jerney által kiadott régi imádság koholt valami, azt mondják az illetők, p. o. Toldy, Szabó Károly, — én magam nem nyomoztam benne. Vajjon ezekben nem fordul-e elő a *tudtam*-féle igeidő? Mátyás úr jelen füzetének 47. lapján olvassuk a Temetési könyörgésből: „*Tilutva vet ig fa gímilcelvl*. Til ige cselekvő használatát, mely igét Révai neutro-passivum ik-es igének tart, kimutathatjuk. *Til* cselekvő, *tilik* szenvedő, közép.“ A felhozott példák közt van ez is: „Myképpen Adamoth ees Evath hogy *teremtette volna*, parancsolván evnekek, hogy ne ennek az *tilloth* gyemelczbe. Debr. C. 509.“ *Tilutva* tehát *tudtam*-féle időalak, mai ejtéssel: *tilotta*, mi helyett ma *tiltotta*-t írunk. A *tilutva* előtt ott van ugyanabban a könyörgésben *odutta*, vagy *odutva*, a mai *adta* helyett. — A Sajó-sz. péteri végezésben, s a nevezett bibliafordításban pedig a *tudtam* alak annyiszor mennyiszor előfordul. Miképen történhetett hát az, hogy Mátyás úr, midőn nekem szemrehányást teszen, hogy nem ismerem a magyar ősnylvet, azon szuszszal olyasmit állit, mit a legelső nyelvemlék már megezáfol a melyet épen ő magyarázgat? Miképen történhetett az, hogy itt Mátyás úr nem csak az ősnyelv tényeit felejt, melyekre másokat tanítani akar, hanem saját nyelvtudományi bölcséletét is megtagadja, tehát önmagáról megfélemedkezik? Ugyanis az I. füzet 31. lapján azt tanította volt, hogy „az ige határozott alakja (*tudtam*, *tudtad*, *tudta*,

vagy ide illőbb példát téve : *tilutam*, *tilutad*, *tilutva* *) a határozatlan keletkeztére nézve megelőzi, mert nem valószínű, hogy eszméletre ébredő ember, elvont fogalmakkal, mint *kérek*, *szeretek*, kezdje működését. Ha tehát *tilutva*, mint „határozott alak” előbb volt meg mint ige, hogysen mint participium : tehát, épen a Mátyás bölcselate szerint, a *tudtam*, *tudtad*, *tudta*-féle igealak legott terme, midőn a magyar nép eszméletre kezdett ébredni. Lássá, mi óriásilag ellenkezik állítása nem csak ön bölcséletével, de a nyelv tényével is.

A 41. lapon még bővebben és példákkal kezdi bizonyítani, hogy a *t-s* múlt nem tartozik nyelvünk ős tényei közzé (jóllehet ép a felhozott példák mind az ellenkezőt bizonyítják), megjegyezvén, hogy azoknak, kik *nyelvfejlődés alapján* a *t-s* múlt jelen használata jogos voltát vitatják, igazok van; ellenben azoknak, kik az igeidők őshasználatát felelevenítendő a *t-s* múltra önkéjük szerint törvényeket alkotnak, mennyiben itt ős tényekről van szó, nincs igazuk. Tudtomra senki sem merte az igeidőket a magyar nyelv ősi, azaz nyelvemlékek előtti, korából meghatározni, mert ama kor nyelvért nem ismerjük; mire alapítja hát Mátyás az általa felvett különbséget azok közt, kik a *nyelvfejlődés alapján* vitatják a *t-s* múlt jogos használatát, s azok közt, kik az igeidők *őshasználatát* akarják feleleveníteni? azt nem is sejthetem. — S honnan tudja, hogy a *t-s* múlt itt az országban fejlődött ki? miután mind ez : *olvastom*, *olvasod*, *olvasta* (p. o. *olvastomban* történék), mind az *olvastam* *könyvem*, *olvastad* *könyved*, *olvasta* *könyve*, mind az *olvasott* *könyvem* stb. szűkségeskép fölteszik az *olvas*-féle töt és a *t*-féle képzőt. Tehát a *t* képző is csak itt termett? Mátyás úr ezt decretálja ugyan a 34. lapon : „*A hajdani magyar fajrokonok különféle nevezetek alatt e honba költözvén, nyelvileg is az ősmagyarral teljesen egyesültek; ennél fogva, mellözvén az emberi nem egy közös eredete miatt tagadhatlan egyetemes rokonságot, az itt velünk egyesülteken kirűl szorosb érdeménűl magyar-rokon nép a föld kerekéségén nem létezik*”, de egy roppant

*) Mátyás úr a régi helyesírást is tanulmányozza bizonyosan. Hasonlítsa egybe a comparativus és a *tudott*-féle alakok írásait. Nekem erős okom van gyanítani, hogy csak *b* a comparativus képző, s csak *t* a perfectum képzője, nem pedig ott *bb* itt *tt*. A *bb*-t úgy látszik nekem, a *jobb*, *több*, *szebb* példák kapatták fel, melyek = *jov-b*, (*töv-b*?), *szep-b*; a *tt* pedig vagy a *tilut-va*, *odut-va* = *tilutta*, *odutta*, vagy *látot-nak* = *látottak* alak által lett kelendővé.

nagy tény czáfolja meg, melynek meglátására, természet szerint, őt kényszeríteni nem lehet : csak csudálkoznunk lehet, hogy tagadni meri. Lehetetlen nem látni, hogy az árja nyelvek összesége s a sémi nyelvek összesége egymástól elválnak, hogy tehát az áltaji nyelvek egymás között rokonabbak, mint akármelyik áltaji nyelv, akárme-lyik árjával vagy sémivel. Mátyás tagadja ugyan : de láttuk, önma-gát is megtagadja, mikor a nemzet becsületeért való buzgalom meg-szállja ; Mátyás tagadása nem enyészteni el a nagy tényeket. To-vábbá az áltaji nyelvek magok közt is csoportokra oszlanak, mert ismét tagadhatatlan, hogy a magyar nyelv közelebb áll a törökhöz mint a finnhez (nem ugyan szótári, de igen is nyelvtani tekintet-ben), s így a magyar nyelv a finnektől egyfelől, a töröktatóroktól másfelől elválván, hozzá leginkább közeledik a vogul nyelv, még pedig mind szótári mind nyelvtani tekintetben. Például :

äkve egy	nelimen negyven
kit két, kiti kettő	ätpen ötven
kórom három, korm harm,	katpan hatvan
nyilä négy	és
ät öt	katpän hatvan
szát hét	(szát lau = 7 tíz)
nyala-lu nyolcz	szát száz
(lau, lu = tíz)	szater ezer ;
kúsz húsz	

továbbá *mót* más, *mótit* másod, *kormit* harmad, *nyelit* negyed, *ätit* ötöd, *katit* hatod stb. továbbá mondják *kit szem*, *kit nyelm* vagy *nyilm* = két szem, két nyelv ; de nem mondják *kiti szem* = kettő szem. A megfelelő szók hangjai nem mindenkor azonosak, mint a *szem*, *vér* szóké : de hasonlók, így a *szát* = *száz* szó utóhangja *t* = *z*, mi más példákban is látható, p. o. *vit* = víz, *kát*, *kät* = kéz, *put*, *pot* = faz-ok stb. ; belhangban is, mint *szater* = ezer. A *szater* szó az előhangban is különbözik az *ezer*-től, de nem áll magában, mert *szarny* = arany, *szarisz* arasz, *szát* át-ok stb. A *put* = faz-ok szóhasonlato-ságára van *lil* = lél-ek, *k* képző nélkül. Gyakran *n* és *m* betű fordul elő a vogul szóban, p. o. *kant* = had, *lunt* = lúd, *pänt* = fed, *káng* = hág, *amp* = eb stb. ; ezt mutatja a *mauint* = mevet = nevet is, déli vogulban már *mäjet* = mejet = mevet, sőt *mäjt*. — Így a ma-gyar *eleve* szó, ha nem a finn *elävä* = élő, a miből a ragos *elävän* sza-

kasztott magyar *eleven*, mint Mátyás úr a 40. lapon Révai ellen állítja, tehát *el* vogulúl is *el*, s *eleve* vogulúl *eläje* = elé; összetételekben is, mint *el-miní* = el-mén (megyen), *el-kalí* = el-hal, *el-ju* = el-jő, (*jim* jövök, *jín* jössz, *jíjen* = jöjön), mint *kron* = kü, *kvone* = kive, p. o. *kvone-kalí* = kihal, *kvone miní* = ki-mén, *kvone-ju* = kijő stb. A képzők is nagyon hasonlóak, p. o. *kulel* halál, *pantil* fedél, *le-pil*, *lepel* lepel, mert *lepém* lepek, fedek stb. — Mátyás úr az 54. lapon a *johtat* szót így magyarázza: „összevonva *ihtat*, *iktat*; értelménye mittit, collocat.“ — Kár így; a finnben van *joht*, a vogulban is *joht*, s a vogul *joht* = jut, jő, p. o. *kvone johti* kijut, *johtes* jutott; *johtat* = juttat; mert az *ihtat* = *iktat*-ot példákkal kellene igazolni. — No de elég, másutt ezerszer több lesz.

Mátyás úr a *holt* alakot újabbnak állítja, mely az ős nyelvben nem volt meg. Az állítás magában is furcsa, miszerint valami képző utóbb támadt volna, — de nem fessegetjük. Én azt vagyok kénytelen állítani, hogy a magyar és a vogul nyelvek valaha közel voltak egymáshoz, valahol közös fészekben s már ott támadt a *t* képző, mert a magyar *holt* = vogulúl *kolsz* (mint *vit* = víz stb.), mert *kal-szem*, *kalszen*, *kalsz*, vagy *kalesz* = haltam, haltál, halt (holt); s *kal-szem*, *kalszen*, *kalszü* = holtom, holtod, holta. Meg kell jegyezni, hogy a tulajdonképi finn nyelvekben nincsen meg ez a *t*-s képzős múlt.

A 9. lapon azt bizonyítja Mátyás úr, hogy a *ki*, a *mely* „há-tározott alakú“ igével járt, mire vagy 20 példát hoz fel a régibb írókból. — A kritikai tanulás, melyet épen Mátyás úr sürget, azt követeli, hogy p. o. Pázmányt olvasván, számláljam meg, hány-szor van nála ilyenféle: a *kit látták*, s hány-szor ilyen: a *kit láttak*; mert ha teszem 100-szor fordulna elő az utóbbi, s csak 10-szer az első: a tiz esetet a száz ellenében akárminek is, de nem nyelvtörvénynek lehetne tulajdonítani. Nyitva kell tehát hagyni a nyomozást, mert a *kit látták*-féle nagyon sérti a nyelvérzést. Addig is vegye Mátyás úr szorosabb vizsgálat alá épen a Temetési könyörgésben előforduló *va- ve-* ragokat, a teremte-*ve*, tilut-*va*, hadla-*va*, felede-*ve* szókban, vajjon üres hangok e azok, vagy az értelmény miatt szükségesek-e? Foglalja ezekhez a későbbi *látna-ja*, *kérne-je*-féléket is, hogy jobban boldoguljon. Gondolja meg azt is, miért mondjuk: *egyik embert ismerem*, és *egy embert ismerek*, vajjon az egy-*ik*-ben előforduló *ik* hasonló vagy különböző-e az *ikes* igék *ik-jétől*? Nekem úgy látszik, a

nyelvlogika a nyelvtényekből szól; valameddig tehát nem ismerjük a nyelvtényeket, addig bajos tudnunk, miiben áll a magyar nyelv logikája. — —

Igen tanuságos és helyes az, mit Mátyás úr a 10—16. lapokon a *veternye* (= matutinum, szl. jutro reggel, *juternja* preces matutinae, s ebből a magyar *veternye*), *siket péntek*, *hiedelem*, *kégy* vagy *kigy* (stadium) szókról felhoz. A *veternye* szót Toldy *vecsernyének* gondolta volt, nem tudván, hogy *veternyei csillag* = stella matutina, *veternyei köd* nubes matutinae; nem tudván, hogy Székely István krónikája 49. lapján ezt találni: „Christus a keresztyénséget nem fondálá . . . „misen, veczernien (ejtsd: *vecsernyén*) *complétán*, *veternin*“, hanem csak az Evangelionba való hitnek vallásába, — a hol, mint látjuk, *vecsernye* világosan meg van különböztetve a *veternytől* stb. „Az anyaegyház kétször emlékezik meg ő kénjáról szolozsmának tartásában: Elészer *veternyének* idején, mert *veternye* koron három helyen szenvede idvöziténk“, mert a hétszeri imádságok 1) matutinum, 2) laudes, 3) prima, 4) tertia, 5) nona, 6) vespereae, 7) completorium; *matutinum* tehát = *veternye*, és *vesperae* *vecsernye*; a *veternyt* a németek *mette*-nek nevezték. — A böjti időnevezetek következők: *Böjtfő**)-*szereda* s a következő *péntek*:

*) A rokon nyelvekben vannak jelenségek, melyek a nyelvrokonságot különösen kitüntetik, mert azt bizonyítják, hogy az illető nyelvanyag közös forrásból való, s hogy a népek, melyek rokon nyelven beszélnek, valaha közel laktak vala egymáshoz. A számneveken kívül, melyek mindenütt a legjelesebb rokonsági tanúk, ilyen jelenségek e következők is: A vogulban *pong* és *päng* főv, fő, mintegy *pog*, *päg* (törökül *beg*, *bej*), a bővítő *n*-nel *pong*, *päng*. A hét mint számnév *szát*, mint septimana is *szát*. A hét napjai tehát:

hét	szát
hétfő	szátpong
kedd	kitit (katel).

S a vogul folytatja, így: *nilit katel* = negyednap, *ätt katel* ötödnap, *katit katel* hatodnap, *jäni katel* vagy *jelping katel* nagy nap, vagy szent nap. A magyar nyelv elhagyta a saját magyar neveket, szlávokat fogadván el: *szereda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* = középső nap, németül mittwoch, negyednap, ötödnap, szabath. — Itt Mátyás úr a *böjtfő-szeredát* említi, az az böjt-elő napját. Az eszt nyelvben is van még a nap-számlálás nyoma, mert a *hétfő*, *szátpong*, ott is *ees päiv* = előnap, a *kedd teisi* vagy *töisi päiv* = másodnap, a *szereda kolma päiv* = harmadnap, a *csütörtök nelja päiv* = negyednap.

A *név* szó a finn nyelvekben *nimi*, a vogulban *näm* és *nim*. Azt a kézujjat, melyet a németek után, gyűrűs ujjnak nevezünk, ezekben a nyelvekben

csonka héti péntek. Ezután következik *bőjt elővasárnap*, a hétnek magának nincsen külön neve: *másodvasárnap*; *harmadvasárnap*; erre következik a *guzsalyűtő hét*, melynek vasárnapja: *negyedguzsalyűtő vasárnap*; az ötödik hét a *siket hét*, melyen minden zajos mulatságnak vége; e hétnek pénteke *siket péntek*, s a következő vasárnap *siket ötöd vasárnap*; a hatodik hét, *virághét* a *virágvasárnap*-pal; a hetedik hét *nagyhét*, melyben van „*nagy csetertek*.” Íme egy kis antiquitas az egyházi életből.

A *hiedelem* szót Toldy bizalomnak magyarázta volt, de Mátyás megmutatja, hogy az „*refrigerium*”, németül *erfrischung*. Most már nem „*hüvöjtözünk*”, hanem *megfrisülünk*.

A *kégy* vagy *kigy* szót Toldy *kögnek*, *kegnek* ejtette volt: Mátyás bebizonyítja, hogy *kígy* vagy *kégy*. „*Kígy* hangoztatás *kígyókégyóra* emlékeztet, mely részesülői végzetével (*serpens*) *kígy kégy* igére útál. Ez pedig *szalad*, *halad* értelményü.” Mátyás úr ez iránt még több bizonyosságot fog találni, ha elakarja fogadni, hogy nem minden ó végzetű szó participialis, p. o. *túró* = szláv *tvaroch*; továbbá, hogy a kígyó nem igen jellegezi valahol is a haladást, szaladást; pedig Mátyás úr is észre fogja venni, hogy a szó-alkotó szellem mindenütt hasonló nézletekből indult ki. —

A 17—33. lapokon igazító és pótló czikkeket közöl a nagy szótárra, melyeket figyelemre kell méltatni. Egy óhajtatását fejezi ki: „Kivánatos volna azonban, hogy a fejtegetett szó-értelmény, mennyiben lehetséges, irodalmi példával támogattnék” — mert, hozzáteszi, „*így kevesbbé lenne az kitéve irígy ellenfél nem-tudományos érdekű támadásainak.*” — Mátyás úr itt is kelletlenül többet mond, s azért igazságtalan. Ki fogja azokra, kik a Nagy Szótárra észrevételeket vagy már tettek, vagy még fognak tenni, az *irígy ellenfelet* hányni, s avval gyanusítani, hogy észrevételeik *nem-tudományos érdekű támadások*. Ez sértő, még pedig annál sértőbb, mennél igazságtalanabb. Finály oly hevesen támadta meg a Nagy Szótárt, mint Mátyás szokott támadni: a néző vagy olvasó Finályra vagy Má-

néet-len vagy *nevetlen*, p. o. a finnben *nimetöin*, votjákban *nimtem*, szirjänben *nimäm*, vogulban *nümtäl* vagy *näm-täl* = név-telen, Páriz Pápaiban *nevetlen* ujj, digitus annularis, mert Molnárbán is *nevetlen ujj*. Sőt a turkmen nyelvben is *at-sziz*, a jakutban *ata-szuoch* = neve nincs. Lehet-e ilyeneket az egyen-jogú nyelvekben találni?

tyásra vesse-e az ellenfeles irigységet, a nem-tudományos érdekű támadást? Feleljen reá maga Mátyás. A finnezőknek ismételt ízben felhányta már, hogy ennyi meg ennyi költségbe verik az akademiát, mely a hazafiság ellen is vétkezik; itt is a 33. lapon, nem mulasztja el megemlíteni: „A finnmagyarságra fontosnak tartott eredmény, **számos közköltségen** nyomtatott dolgozatokban kerese méltánylót, melyek nagy része maig is raktárban hever (a közköltség nagy kárára!).“ Vajjon irigységből hánytorgatja-e Mátyás? vajjon nem-tudományos érdekű támadás-e az ilyen? — —

A II. füzet második része „*Magyar ősnyelvtanulmányok*“, melyek ismertetését más alkalomra kell halasztani.

Végre záradécul ott van *Magyar Nyelvtörténeti szótárának* mutatványa, melyet itt záradécul is mindenkinek ajánlunk.

HUNFALVY PÁL.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

6) Schott V. „Altajische studien.“ II. (Lásd fent. a 156—159. lapokat). — A 4-dik csoport a magyar *meg*, *mög* (*mög-ött* stb.) altaji rokonságát foglalja magában. Itt elé kell adnom az adatokat azon rendben, melyben Sch. úr adja. Ugyanis van egy mandsu alapszó : *ama* ezekben : *amargi* (hát és éjszak), *amaga*, *amala*, *amasi* (utána jövő, később, jövőendő); mongolban *uma* : *umara* (v. ö. *ama-rgi*), csak a derivált jelentéssel „éjszak.“ — De már maga a mandsu el-
ejti az alapszó kezdőönhangzóját (*ama* helyett *ma*), hozzájárúltatván *nggi* képzőt : *manggi*, mely viszonyító = „post, után“ p. o. *isinakha manggi* = nach dem angekommen sein. — Az *nggi*, mely a mandsuban még képzőnek mutatkozik, már az alapszóhoz hozzáforrva tűnik föl a lapp *manga*, *mange*, *mañe*-ban, mely viszonyító, igehatározó, de névszó is, s helyre és időre vonatkozik, p. o. *mange ketje* postica pars; mint névszó szeret casusragokat fölvenni, hogy adverbium vagy névviszonyító legyen : *mangen*, *mangel*, *mangelt* post, *mangas* retrorsum. Azonban *mangel* is lép föl új töként, melyhez casusragok járulnak : *mangelen* postea, *mangelest* a tergo, pone. Végre *mange*-hez csatlakoznak : *mangek* serus, *mangetet* sero venire, *mangetallet* procrastinare. — A *mange*-nak párja még a cseremisiz *minge* ebben : *mingeš* retro, szintén mordvin : *mükev* és *müken* retro. — „Ezekhez csatlakoznak immáran a magy. *mege* v. *mige*, a mai *meg* régibb alakjai, mely casusragok hozzájárulásával vagy a nélkül, s így megint különállólág vagy igéhez csatolva fordul elé.“ A *meg* (szorosabban : *még*) v. *mög* tisztán pars portica-t jelent, ezekben : *mögé*, *mögött*, *mögül* v. *mögöl*; a mint ilyen jelentésből a *megint*, *megest*-é származhatik, arra a fentebbiekben láttunk nem csak egy példát. A külön-

álló *meg* conjunctio, vagy conjunctiva (én *meg* te), vagy disjunctiva (én olvasok, ő *meg* ír). Ezt példákkal és néhány analogiával illusztrálja Sch. úr. Végre az igekötőül használt *meg*-et értelmezi (*megáll megmond* stb.) a mai használat szerint. Ez utóbbira nézve már a „magyar *meg* igekötő” cikkemre utalhatok (fent. 175—188. ll.) — Kérdés lehet, vajjon a *meg*-ben a pusztá ragtalan tőt kell-e látnunk? Igen is alak szerint, de nem érték szerint. Mert legalább az igekötői *meg* csak *meg-é* helyett áll, mely megint úgyszólván visszarövidült a csupa tőalakra (úgy mint *be*, régibb *bel* is = *bel-é*, *bel-e*), s *megé*-nek kell venni a HBeszédbeli *mige* (*mege*)-t is, a miért is a magyarban nem lehet tőnek tekinteni *mege*-t, hanem csak ezt: *mög* v. *még*-. Hasonlóképen a conjunctio conjunctivát tevő *meg*-re nézve is megkíváncsítatik a hova-irány: én *meg* (= danach, utána következő) te, a miért szintén hiszszük, hogy éppen úgy mint az igekötői *meg* elvesztette hátul casusragját (*meg-é*, *meg-e*), annyival inkább, mert a *meg*-int is prosecutiv ragjánál fogva a hova-irány kifejezését láttatja. A török *jene* = megint, újra, ugyan(-az) is a *jeni* (*jengi*) új, novus-sal semmi közelebbi viszonyban nem áll, a mint MNy. V. föltettem volt; hanem a mint, néha még az oszmanli törökben használt, régibb alakja *كنه* *gine* mutatja, ugyancsak a fent (158. l.) említett *kin*-hez tartozik, és szintén hova-irányt kifejező dativusi raggal van: *gin-e*. — A lapp *mangel*, mint *mange*-ből eredt ragozható tő, olyan összetételre mutat, a milyen a csuvas *aj-al*, *m-al* (*om-al*), *š-al* (*eš-al*)-ban tűnik előnkbe, l. fentebb 43. és 48. lap., hol ez összetételek második részét egy „táj”-at jelentő szónak magyaráztam.

Ezután még a magy. *még*-re azt mondja Sch., hogy *meg*-től különböző eredetű, noha jelentése „adhuc.” Elfogadja Hunfalvy véleményét hogy *mi* és *ég* (= vogul *eng*)-ből forrt össze, úgy mint *miatt*, *miá* = *mi-ált*. „Hienach hiesse *még* buchstäblich *was noch*; während aber *mi* in *miatt* notwendig, würde es in *még* sehr entbehrlich sein.” Jól érzi Sch. úr, hogy a *még* jelentési értékével semmi kérdő v. relativ névmás *meg* nem fér; mert ha csakugyan valami névmási elemet kellene benne keresni, ennek inkább mutatónak kellene lenni. De avval sem tudok megbarátkozni, hogy *miatt*-ban ily kérdő v. relativ névmás volna; nem hiszem, hogy akár az altaji akár árja nyelvekbeli csak egyetlen egy postpositió- vagy praepositióban kérdő vagy relativ névmást lehetne kimutatni. A *még*-nek *meg*-hez való viszonyát most nem akarom nyomozni; csak arra figyel-

tetek, hogy az *is-még* el nem választható *ismét*-től, melynek megint *es-ment*, *es-mint* alakja világosan mutatja *is-megint*-ből való eredetét; meg arra, hogy a *még* jelentése a török *dakkh*-énak felel meg, melyet fentebb láthattunk a „regio postica“ alapszavainak egyik csoportjában.

7) Német *weichbild*. — Magy. *megye*, *vár-megye*. — Furcsa szó bizony az a német *weichbild* (einer stadt), melynek jelentési értékét a mai nyelvtudat sehogysem tudja összeegyeztetni a *weich* és *bild* szók ismeretes jelentéseivel, noha mégis csak ezekre emlékezteti a mai németet ezen szó hallása. Valóban badarságnak látszik előtte, hogy *weich* és *bild* összetéve azt jelentse, a mit a *weichbild* jelent. Pedig csakugyan jelenti, még pedig badarság nélkül. Ugyanis e szó egy jeles példa arra, hogy a nyelv mai létele szerint való teljes tudata nem egyszersmind a nyelv múltjának tudata is, s hogy gyakran akad olyan a mai nyelvben, a mi csak a nyelv múltjából érthető meg. Érdekes fölvilágosítást ad a *weichbild* szóról Tschén (Kuhn, Zeitschr. für vergl. spr. XII, 42. stb.), melyből azt tanuljuk, hogy a *weichbild*-nek középkori német könyvekben és okiratokban előforduló alakjai ezek: *wigbelde*, *wichbelde*, *wicbelde* ($c = k$), *wigbilde*, *wigbel*, *wigbeledde*. Szerinte *wigbelde* szó szerint ezt teszi: „kriegsbauwerk, befestigung.“ A *wig* szó régibb németségben azt teszi: „hadakozás, harc“ (a Nibelungenliedben *wic*; és *wic-gewant* = *rüstung*, azaz „harcz-ruha“); *belde*, *bilde* már korán vesztetett el a német nyelvből: csak az angol *build* (építeni) és skót *the bield* (hajlék, kunyhó), tartották még fön különállólág jelentését. A *wigbelde* szó pedig használtatott először megerősített, el-sáncozott helységekről, melyek akkori latin iratokban „castrum“ nevet viselnek. A szélesebb jelentése aztán, mely egyedül maradt meg amai *weichbild*-nek, „begränzung des stadatgebiets“ vagy maga a „határáig való stadatgebiet.“ Ez értelemben használtatik „marchia sive wichbelde civitatis“, a város határa „munitus“-volta miatt. A „határ“-tól a „határba foglalt kerület“-re való jelentési átmenet alig szorúl analogiára: v. ö. lat. „fines“ és maga a magy. „a város határa.“ — Mellékesleg említhetjük még, hogy a magy. *megye*, *vár-megye* is, mint bizonyos területet jelentő szó, eredetileg csak ennek „határát“ jelenthette. Mert a *megye* még ma is *mesgye* helyett fordul elő (l. Ballagi szót., *megye* 4-dik jelentését „rain, mark,“ mely jobban az 1-ső helyen állana), s ennek prioritásáról nem enged két-

séget a szónak eredete, melyet a szlávtság terén kell keresni: dszláv *medja* (Bellosztenecz illyr szótára: *meja* v. *megya* limes, fines, interstitium fundorum); a *dj* a szláv nyelvekben *žd* és *dz*-re változik; innét a *mežda*-nak megfelelő magy. *mesgye*, tót *medza*, orosz *межа* *meža* (межда *mežda* helyett); magának a *medja*-nak etymologicus értéke csak a német „mitte“ (t. i. két telek, terület közt), v. ő. szkr. *madhja*, lat. *mediu*-s, és az ebből keletkezett szláv praepositíót: dszl. *medju*, tót *medzi*, orosz *между* *meždu* „között.“

8) *Olvas*-ni. — Hogy ezen igető *olvas* a „*fut-os, rep-es, tap-os, foly-os* sorába tartozó, úgy hogy belőle az *as*-t mint gyakorító képzőt elválaszthatjuk, könnyen lehet sejteni csak a magyar nyelv szóképzési terén is. De az akkor megmaradó alaptőt *olv*-ot már nem bírja a magyar nyelv; bírja helyette legalább annak megfelelő párját a török nyelv, *oku*-mak igéjében. Ez kissé furcsának tetszik; de megszűnik a furcsaság, ha a megfelelő csuvas *vola* igetőt tekintjük, mely azt mutatja hogy tör. *oku* e helyett való *olku*. Ugyanis a törökben *o, ö, u, ü*-vel kezdődő szók a csuvasban legtöbbsnyire még ezek előtt *v*-vel mutatkoznak, p. o. *vot*, török *ot* tűz; *vil*-ás, tör. *öl*-mek halni; *vurum*, tör. *uzun* hosszú stb. — A tör. **olku*-nak megfelelne csuv. *volga* v. *volgha* mint tör.-tat. *kulkak* fül-nek csuv. *hulgha*. A csuvas itt az *l* után elenyésztette a gutturalist, mint p. o. *hura*-ban = tör. *kork*-mak (félni) az *r* után; a török meg az *l*-t, (*oku*) mint *otur*-makban (ülni), tatárul *oltur*, de a csuvasban még az előszótag vesztével is: *lar*, v. ő. jakut *olor*. A magy. *olv*-(as) megint úgy áll csuv. **(v)olgha*-hoz, mint *nyelv* ugyancsak csuv. *čilghä*-hez.

9) *P. Thewrewk Emil*: Az *akadémiai Nagy Szótárhoz való jegyzetek*. — Thewrewk úr, a nem régen Riedl Sz. szerkesztése alatt megjeleni kezdett „Kalauz a közmíveltség és irodalom terén“ 4-dik és következő számaiban a NSzótár egyes cikkeire közöl észrevételeket, melyek nem csak azért, hogy több szók kimaradását mutatják ki, köszönetünket érdemlik meg, hanem helylyel-közzel egy kis tárgyfejtégetéssel figyelmünket ébresztik, s legalább engem a szintén hozzászólásra indítanak. — Kalauz 4. sz. (29. l.) Th. úr a comparativus mellett használt *nál*-nak (Péter *kisebb Pálnál*) a közönséges „apud“-jelentésű *nál*-tól nem-különbözését vitatja, illetőleg annak a comparativus mellett miért és hogyan használtathatását magyarázza. Mert a szótárírók ezen szavai „a hasonlítás ezen nemében némi távolítás rejlik, a *nál* pedig a hol? -kérdésre felel meg stb.“

azt sejtetik, hogy valamennyire különböző *nál*-nak veszik ezt a hasonlítási *nál*-t, noha mégis a *szebb nálam*-ot csak úgy magyarázzák, a mint Th. úr is akarja, t. i. = *szebb* mellettem, azaz : velem összeállítva s egybehasonlítva. Igaz ugyan, meg lehet e magyarázatot érteni s meg is elégedni vele; sőt csak a magyar nyelv tényei mellett maradva nem is szabad mást keresni, miután amaz annyira a mennyire kielégít. S mégis, ha e pontot kissé mélyebben és szélesebb alapon vizsgáljuk, csökkenni fog a magyarázatnak kielégítő volta, míg a szótárírók szavaiban elétűnő sejtelem valószínűsége növekedik. Én sem tudom, mit fognak még erről Cz.-F. urak *ni*, *nott*, *nál* czikk alatt mondani, s itt csak az én igénytelen véleményemet akarom mondani, Th. úr magyarázatára vonatkozólag. — A comparativusnak általában csak viszonyos értéke levén (v. ö. fent 165. l.), az őt kiegészítő factor, melyhez t. i. történik a hasonlítás (legjobban hasonlítás-határozónak mondhatjuk), főleg kétféleképen tétethetik ki: 1) mint relativ, még pedig módhatározó conjunctióval kezdet és rendesen rövidített mellékmondat subjectuma vagy objectuma, p. o. ő nagyobb, mint én [nagy vagyok]; jobban szeretem Pált, mint Pétert [szeretem]. Ugyanaz a szerep, mely itt a *mint*-nek jut, megvan a latin *quam*-nak (a *quo* = skr. *ka* relativ névmástőhöz tartozó), a német *wie*-nek és *als*-nak (mely tulajdonképen az *alsô* = *al-sô*, azaz „ganz so“ rövidítése, s így eredetileg demonstrativ jelentésű, de relativum helyett áll, mint általában a német nyelvekben a demonstrativum relativumi jelentésre is alkalmaztatott, v. ö. a Nibelungenliedben: „starc *als* risen = mint egy óriás“, „*als* ich gesaget hân“ = wie ich gesagt habe, s épen így *alsô*: „grüen *alsô* der *klê* = grün wie der klee“, „daz die herren vaehten zaller vorderôst, *alsô* der küene Gunther unt Gernôt hie *tuot* = wie... *tut*“), vagy *denn*-nek (A. grösser *denn* B.; *denn* szintén relativ helyett használt eredeti demonstrativ); továbbá az orosz какъ, tót áko, litván kaip-nak, de a görög ἤ-nek is (mely relativ névmástöből eredő, noha nincs spiritus asper-je mint a ôs, ἦ, ô-nak; ἦ, erre nézve, úgy áll ellenében a skr. *ja* rel.névmástőnek, mint *ei* skr. *ja*-li-nak; jelentése tkp. *mint*, a mennyiben = *ἤ*, mely Homérnál ἦ mellett és helyett fordul elé, mindkettő ἤ-ből állván elé, v. ö. Il. II, 144. *κνήθη δ' ἄγοῃ* *ἤ χίματα μακρὰ θαλάσσης*; Il. II. 73. és egyebütt: ἦ *θέμις ἐστί*, v. ö. ezekről Savelsberg, Kuhn zeitschrift-jében VIII, 406. 407; csak spir. lenissel kezdődő relativum még ὅσσα is; — más az ἦ „vagy“,

mely = skr. *vā*); végre, hogy egy rokon altaji nyelvet is emlithessünk, a finn *kuin* v. *kun*-nak. — 2) második módja az, hogy a hasonlítás-határozó egyenesen a comparativus alá rendeltetik, ezt tehát, a mennyiben valamely casusalak, praepositio vagy postpositio alak, úgy határozza meg, mint akármely más adjectivum mellé tett adverbium. Ide való a latin és szanszkrit ablativus, görög és orosz genitivus, finn indefinitus, török ablativus stb. mellett magy. *től*-es v. *nál*-as alak (*tőlem* v. *nálam szebb*), s itt csak az efféle hasonlítás-határozókkal van dolgunk*). — A magyar nyelv a *től*-féle hasonlítás-határozóban távolító viszonyítóval élven, ebben mindenképp előtt nyelvrokonaisával egyezik meg, melyeknél legelőbb hasonló észjárás várható: török *dan*, *den* ablativus ragja (*benden güzel* v. *güzellerék* *tölem* szebb, csuvasúl is: *mandan hirle* v. *hirlerek*) = -től, -ből; mordvin ablativus ragja *du* (*alašada taza* lótól erős[ebb]; l. Ahlqvist, mordvin gram. 27. l.) = -től; osztják *givet*, *ivet* (*tau ságarivet kereš* a ló a tehát ő l magas[abb]. Castrén, osztj. gr. 32.); cseremisiz *gic* (Wiedemann cser. gr. 178. l., 9. pont) = -től, -ből; finn casus indefinitus ragja, mely tulajdonképpen távolító = -ből, -től, v. ö. Ahlqvist, mord. gr. 19. l., „a finn nyelvbeli casus indef. eredeti jelentése, mely valahonnan való mozgást teszen, még több adverbiumban ismerhető föl, p. o. *kotoa* hazulról, *ukoa* kívülről, *takaa* hátulról, *alta* alulról, *yltä* fölülről stb.“ (l. Fábrián finn nyelvt. 299. l.); mongol *ece* (*bal-ece amdaj*) méz t ő l édes[ebb]; l. Schmidt, mongol gr. 39. l., Kovalovszki, gr. 63. l.) = -től, -ből. Ezek szerint úgy mutatkozik a dolog, hogy a rokon észjárású altaji nyelvek általában csak távolító raggal képezik a második mód szerint való hasonlítás-határozót. De az árja nyelvek is úgy teszik: szanszkrit ablativus, melynek praepositio nélkül a *-től*, *-ből*-viszony a jelentése: *purāt* a várostól, városból (p. o. *sukhāt* *sukhatarō* vásas = jucundā jucundior habitus).

*) Pott, Etym.forsch., 2. kiad., I, 350. a hasonlításnak még más módját hozza föl, melyben azonban nincs meg a grammatikai constructio, p. o. a mosquito-nyelv így mondja: „János öreg, Samu nem öreg.“ Negatio, de relativ constructióval együtt, van a litván *ne-kaip*-ban is, mely *kaip* helyett használtatik; valamint a szláv *neželi*-ben, melynek relativuma a *že*, v. ö. tót *že* = quod, ut; a magyarban is *semmint* v. *mintsem*. Hogy kell ezeket fölfogni, mutatja némileg e csuvas mondat: „atyámtól annyit nem félek, ötöle jobban félek“ (l. fent 272. l., 1116. m.), meg (szó szerint): „anyámtól féltémként az atyámtól nem félek (1382. m.).

tio. Nalópakljánam ed. Bopp, XVII, 19.); görög genitivus (ἐμοῦ καλλιῶν), melynek egyik alapjelentése abból látható, hogy vele ἔξ, ἀπό praepositiók járnak; latin ablativus (*me pulchrior*), szintén avval *ex*, *ab* praepositiók is; orosz genitivus, melylyel különben отъ, изъ = -től, -ből praepositiók járnak; a tótban egyenesen az *od* = -től praepositio (p. o. jého dcéra bola málo *mladšia od Mateja*; jedna *od druhej* bola *krajšia*); perzsa از *ez* = -ből, -től (po. خوبتر از nála szebb); hasonlóképen a sémi nyelvek is, po. arab من *min* = -ből, -től (po. هو افضل مني ő jelesebb t ő l e m). — Ez nyilván arra mutat, hogy a hasonlítás-határozónak távolító viszonyítóval való képzése általában egy igen természetes, egyszerű, és mintegy magától ajánlkozó észjárási fölfogáson alapszik, és méltán indíthat mélyebb vizsgálatra, midőn ettől eltérő viszonyító mutatkozik ugyanazon hasonlítás-határozó képzésére. Az alapul szolgáló észjárás ugyanis, nem úgy mint Th. úr tartja, „az elütés, különválás, tehát különbözés fogalma“, hanem a kiinduló nézőpont képzelete. Mert „valamitől nagyobb“ legegyszerűbben úgy érthető meg, hogy „valamitől kiindulva, v. képzelt nézőponttól tekintve nagyobb.“ E mellett az szól, hogy sok altaji nyelv (p. o. török, mordvin, osztják) nem is él comparativusi alakkal, hanem a „valamitől nagy“ alatt is érti a „valaminél nagyobb“-at, s a mint fentebb (165. 166. ll.) bebizonyítani iparkodtam, a comparativusi alak általában csak intensív értékű, a pozitívustól eredetileg nem categorice különböző alak. Így nem tarthatván meg a „nagy“ és „nagyobb“ különbségét, csak az „aránylag nagy“ fogalma marad meg, mely pedig csak a „honnét kezdve, kiindulva, tekintve“-féle kiegészítést kívánja magának. A comparativusi hasonlítás természeténél fogva fokozati, s nézeti fölfogása csak a fokozatosság lehet; magasabb fokon levőt pedig úgy fogunk föl, hogy a legközelebb előtte levő foktól (tehát ebből szemünkkel, nézésünkkel kiindulva) hozzá mintegy fölfelé haladunk, emelkedünk. Hogy e felfogás szintoly egyszerű uint természetszerű, arról nem lehet kérdés, s látjuk is, hogy a magyar nyelvben is ez volt meg, régi irodalmunk tanúsága szerint, kizárólagosan, mikor t. i. csak a *től*-es hasonlítás-határozó uralkodott. Furesa tehát, hogy a magyar nyelv ezt elhagyván, a *nál*-as határozót kapatta föl, oly viszonyítóval, mely különben nem is fejez ki távolítást, hanem ellenkezőleg maradást. Erre nézve még azt sem lehet gyanítani, hogy idegen behatás folytában tette azt a magyar nyelv, mert hiszen a latin ablati-

vussal él, s a szomszéd szláv egyenesen *od* = *-től* viszonyítóval. Itten valóban csak azt lehet gyanítanunk, hogy a hasonlítás-határozón használt *nál* csak látszólag egy az „apud“-féle *nál*-lal, valóban pedig egy ettől különböző, távolító viszonyítást kifejező *nál*. Ezen különös *nál* megállapítására tekintetbe venni való, hogy *-nál egyéb*, *-nál más* is mondatik, a melyekben „az összevetést, összehasonlítást kifejező“ *nál*-lal nem igen érjük be; mert *egyéb* és *más* két szó a „különböző“ kifejezésére; ez kiegészítésül annak kitételét kívánja, a *mitől* különböző, a mi távolító viszonyítóval történik (a mint ellenkezőleg az „egyező, hasonló“ *-vel* v. *-hoz*-féle viszonyítót kíván). Még kevésbé magyarázhatjuk, „apud“-féle *nál*-lal a régi *nál-kül* = mai *nelkül*-t, mely a régi nyelvben még ekkép is használtatik: *bornál* és *kenyérnél kül*, a melyben a *kül* = „separate, seorsim“, a *nál* meg nem lehet egyéb, mint „ab, absque.“*) Így már csak az a kérdés, hogy mikép lehet megegyeztetni ilyen jelentést a *nál* alakjával, illetőleg megmagyarázni azt, hogy miképen lehet ugyanazonegy *nál* „apud“ is „ab“ is? — Tudvalevőleg a magyar és más altaji nyelvek postpositiói alapnévszóból alakúlnak, mely csak maga is egyszerűbb casusragokkal ragozva, kivált a „hol, hova, honnan“ kérdésekre megfelelőleg nyeri irányjelentését is, p. o. *al-att*, *al-á*, *al-ól* stb. Így történik, hogy egy alapszóból eredő postpositiók, különböző casusraggal képezve, mégis különböző irányokat fejeznek ki: p. o. csuvas *pat*-tól eredő ezek: *pat-ra* (locativusi raggal) = *-nál*, *pat-ran* (abl. raggal) = *-től*, *pad-a*, (dat. raggal) = *-hoz*. Történt pedig, hogy a magyarban épen ilyen rövid casusrag elenyészett, a mi aztán nem gátolja, hogy az egész szó mégis azon irányjelentést tartsa meg, melyet a casusrag adott volt, p. o. *kor* csak *kor-t* vagy *kor-on* teljesebb régi alakjában tüntetheti föl, hogy miért felel a „mi-kor, midőn, azaz: mi időben“ kérdésre. Így *azonnal* tkp. *azonnalt* (ebből: *azonhelt* l. M. Nyelvészet V, 453. l.; v. ö. Magy. Lexikon 291. l. *azonnat*), *sehol* tkp. *seholt* (v. ö. *sohutt* és *sohult*). A *nál* (= *apud*) és *nál* (= *ab*), tehát úgy keletkezettek, hogy egyazon alapszóból: *nál*, egyrészt locativusi raggal (**nál-n*, v. ö. *ben* = *beln*, vagy **nál-t*, v. ö. *mell-ett*, *köz-ött*, *közt*), másrészt ablativusi raggal (**nál-ól* v. ö. *al-ól*, *ról* = **rohól* stb.) különböző irányú postpositiók alakultak,

*) Szintúgy fejezheti ki a *nelkül*-t a cseremis nyelv is *gie pasna* által: *kitoja-gie pasna* = pásztor nélkül (*pasna*, adv. = külön, seorsim; *gie* = *-től*).

melyek azonban casusragaikat elenyésztetvén, megint az alapszó egyenlő alakjára szálltak vissza, különböző jelentésük megtartása mellett. Csak annyit jegyzek meg, hogy *nál-n*, legközelebb *náll-lá* lehetett (v. ö. *orr e h. orn* = tör. *burun*), *nál-ól* pedig úgy lett megint *nál-lá*, mint *bel-ől* (azaz *bél-ől*) *ből-lé*. A *ni*, *nott* mellett való *núl-t* nem tartom ezen *nál* = *nál-ól*-lal egynek, mert a kétféle *nál* közös alapszava csak *nál* lehet, a mi *ni*, *nott*-ból nem vehető ki; legfeljebb a *nott*, *núl* alapszavával úgy függhet össze a *nál*, hogy abból új képző által származott. Különben előttem nagyon valószínű, hogy a *nál* mint névszótó egyezik a mordvin *mal* tövel, melyből casusragokkal e postpositiók támadnak: *mala* (locativusi raggal) v. *malasa* (inessivus) = nál, közel hozzá, mellett; *malasta* (elativus) = közelebből, mellől; *malas* (illativ.), *malan* (lativ.) = közel hozzá, mellé. Így meglehet, hogy a NSzótár íróinak ezen szavai is: „ezen hasonlítás *nál* eredetileg vagy *mál* vagy *nól* lehetett“ még teljesebb jelentőséget nyernek; hiszen a *mál* igen alkalmas szó arra, hogy a nyelv postpositionális alapszónak alkalmazhatta. Csak arra figyeltetek még itt, hogy ily alapszók *l*-es képzővel való bővebb tövé alakulását több felől vehetjük észre altaji nyelveinkben, l. fent. (306. l.) *mangel* s az ott idézett csuvas példákat; v. ö. még a mordvin *ingel* „a mi elől van, das vorn belegen“; ez = *ing* + *el*, az *ing* pedig = török *öng* (*öñ*), mely ugyanazt jelenti, meg csuvas *om*, mely szintén *om-al-lá* lesz.

Kalaúz, 4. sz., 13. jegyzetben Th. úr helyesen int óvakodásra újabb keltű szónak szóképzési szabályok bizonyítására használásában vagy érvényes analogiákul fülhozásában. Jelesen a *horgony*-ről azt tudatja velünk, hogy P. Thewrevk József készítette. Úgy hiszem minden magyar nyelvész érzi, hogy mennyire hasznos volna, általában az új szónak szorosabban ismerni keltők idejét és első föltámasztóit; sokszor csak úgy látszatra könnyen tarthatunk új szót jó réginek vagy népnyelvebelinek, s néha jó régít újnak. Ezen szószerzői adatok gyűjtésére talán épen most volna a legjobb alkalom, midőn a NSzótár kiadása foly és ügye már is tevékeny részvéttel találkozok; maga a szószerzési lajstrom — reményem, hogy nem lesz nagyon hosszú — a NSzótárhoz csatlandó pótlókötetben találhatna helyet. P. Thewrevk J.-nek vannak több, most általánosan elfogadott szavai; ezeket már legjobban Th. Emil úr jelölhetné meg, és tán egyéb szerzőkéit is, minthogy a Kalaúzbeli jelen Jegyzeteiben is ily eredetnyomozásra hajlamot mutat. Azonban téved Th.

úr, ha a *szigony*-nak sem akar az *ony* képző jogos példái között helyt engedni, okúl hozván föl, hogy a tkp. = ném. „angel“, meg *szigonyozni* = angeln. Pedig *szigony* már Molnár Albertnél van = fuscina, s tudtomra a ném. „angel“ sem tesz egyebet „hamus“-nál, mely szintén Molnár A. szerint magyarul *horog*; ismeri ő a *horgász* és *horgászni*-t is, noha Th. úr szerint *horog* és *horgászni* sok helyt csak 1848: óta ismeretes. Tehát óvakodjunk in utramque partem.

Kalaúz 5. sz., 19. jegyz. a *hárman*, *ketten*, *sokan* stb. bibeli *an*, *en* képző (vagy rag?) jö szóba. Th. úr a Szótárírók állítása ellen tesz kifogást, hogy ezen *an*, *en* „többséget jelentő gyűszámot képez több számnevekből“, s maga részéről azt tartja, hogy igehatározó-képző (tehát rag), ugyanaz a mi *on*, *en* ebben: *nagyon*, *szépen*; mert „hogy *ketten*, *sokan* stb. adverbiumok, mindenki tudja, ki grammatikát tanult.“ Eddigi grammatikánk igaz ezt tanítja, hogy *sokan*, *ketten* adverbiumok, s ezt tudták Cz.-F. urak is; ánde csak nem fogjuk azt hinni, hogy ez a grammatika egyszersmind nyelvtudományunk netovábbja is. Azért mégis csak merem e kérdést is kissé vitatni, főleg azt akarván tisztába hozni, hogy az említett *an*, *en* képző-e vagy rag? Az *an*, *en* eredete fejtegetését, melyet a NSz. ad, egyelőre mellőzöm; mert akár jó, akár nem, főkérdésünkre nézve non facit ad rem. — Tegyük föl hát, hogy *sokan* adverbium-képzővel alakult, tehát igazi adverbium. Akkor képzője is ugyanazt jelenti, mit különben az adverbiumokon jelent, p. o. ebben *szépen*, *nyájasan*, *bajosan*. Az adverbiumi rag ezekben nyilván casus modalis jelentésével bír, s ezen adverbiumok az ígére vonatkozólag módhatározónak használatnak (szépen énekel, nyájasan mosolyog, bajosan szabadultam meg — mind a hogy? -kérdésre felelvén). Mit tennie ezek szerint a *sok*-tól képezhető módadverbium? Ha a *sok*-ban foglalt egyesek nagy számát tekintjük, azt teszi „sok (mód)-on“, ha pedig az egybefoglalt egyesek nagy egészét, tömegét nézzük, azt teszi „nagyon“, a mint p. o. csuvas *nomaj* = sok egyszersmind adverbium = nagyon. Mondjuk tehát: *sokan jöttek*, s azonnal látjuk hogy a *sokan* nem olyan módhatározó, mely a jövés módját tudatja velünk, úgy a mint ezt p. o. *gyorsan*, *lassan* adverbiumok tennék, mert épenséggel nem feltehetünk evvel a „hogyan jöttek?“ kérdésre sem. Még azt sem teszi a *sokan jöttek*, a mit *sokaságosan jöttek*: mert ha ezt fordíthatjuk németre így „sie kamen in massen, v. massenweise, massenhaft“ — amaz igazán csak ezt teszi: „sie kamen (es kamen) ihrer viele.“ Ezt

Th. úr is igen helyesen találta ki, hogy *sokan vagyunk*-ban a *sokan* „az alanynak számállapotát fejezi ki.“ Ha tehát már a *sok*-nál vagy *kevés*-nél, melyek mégis nem csak számnevek, hanem félig tulajdonságnevek is, nem lehet szó valóságos módadverbiumokról, pedig ilyeneket várunk az analogia szerint, mennyivel kevésbé lehetnek ilyenek a szoros számnévi *ketten*, *hármán* stb.? — Tegyük föl tehát továbbá, hogy a *sokan*, ha nem lehet is módadverbium, tehát más valamely adverbium, akármilyen is. Az adverbium, a mondatban nem alany, nem is függ ez semmiképen az adverbiumtól, s mondhatjuk : „ő énekelt szépen v. tegnap“ meg „ők énekeltek szépen v. tegnap“, stb. különbség nélkül az alany számára nézve. Ha tehát igazi akármilyen adverbium a *sokan*, kell hogy ezt is mondhassuk : „a nép oda gyűlt *sokan*“ — a mi pedig nem lehet, tehát nem is tartathatjuk a *sokan*-t igazi adverbiumnak. — — Ha ezek szerint az *an*, *en* képző nem adverbiumképző rag, csak az marad hátra, hogy névszót képező képző legyen. Ezt némileg már Th. úr szavaiból is kiolvashatjuk, noha az ellenkezőt vitatja : „A *szépen vagyunk* és *sokan vagyunk* közt csak az a különbség, hogy amabban az igehatározó oly melléknévtől van képezve, mely tulajdonságot, ebben olyantól, mely számot jelent. Az egyik az *alanynak minőségi*, a másik szám-állapotát fejezi ki.“ Megigazítva azon lapsust, hogy az igehatározó *szépen*, vagy bár az igével együtt *szépen vagyunk* minőségi állapotot fejezzen ki, a mit ugyancsak a *szépek vagyunk* tehetne, azt mindenki el fogja ismerni, hogy *sokan* az alanynak, a mely mindig csak névszói fogalom, szám-állapotát fejezi ki, vagy egyszerűbben mondva számát adja. Mint ilyen csak névszó lehet, azaz szám-névszó, nem számadverbium. S valóban a *sokan* és hasonlóképpen használatában sem találunk semmit, a mi ezeknek névszó voltukat meg nem engedné. Azt mondjuk *sokan vannak ott* (értsd : emberek); de ezt is : *ember van ott sok*, vagy : *ember sok van ott*; a *sokan vagyunk*-nak ellentétese ez : *egymagam vagyok*, ennek : *sokan jöttünk* megfelel ez : *egymagam jöttem* — tehát a *sokan* névszóval (*egymagam*) áll szemben. Hogy nem mondjuk : *sok ember jöttek*, abból nem lehet semmit sem következtetni, mert ezt a nyelvszokás állapította úgy történet szerint; lehetne így is és jogosan : *sok ember jöttek*, a mint erre is akadnak példák régibb irodalmunkban a *többi elmentek*; hogy pedig a *sokan* mellett mindig többesszámú ige van, annak az az oka, hogy, mivel egyesekre vonatkozik, mindenkor töb-

bes számú főnév van kiteve mellette vagy gondoltatik hozzá. — — A mi az *an*, *en* képzőjü (*hárman*, *négyn*, *sokan* stb.) számnevek értéki mivoltát illeti, véleményem szerint jól nevezik azokat a NSzótár írói gyűszámneveknek, vagyis collectiv számneveknek. Igaz, hogy nem kell vala hozzá tenni „többséget jelentő“ (gyűszámnevek) — mert az alapszámnév jelenti a többséget, azaz több egyesek megváltát. A collectiv képző inkább, mondhatnók, *egységet* jelent, a mennyiben t. i. a több egyeseket egy egészszé foglalja össze. Mert *ketten*, *hárman*, *sokan* a. m. kettő együtt véve, három együtt, sok együtt stb. Ily értelemben megfelelnek némileg a görög *δύας*, *τριάς*, *δεξάς*-féle collectiv számfőnevek. Az árja nyelvek közül a szlávtság bír különös képzéssel ilyen collectiv számnevekre p. o. orosz *двое*, *трое*, *четыре* stb. = tót *dvoje*, *troje*, *štvaro* stb. — De találjuk az ily számneveket az altajiság körében is, még pedig a magyarral egyező képzővel: csuvas *ikkin* ketten (*ikke* kettő), *vissin*, *tuwatten* stb. (l. NyK. I, 241. 242.), melyeknek névszói értékük mellett az is szól hogy *le* (= magy. *os*, *es*) képzővel tovább képezhetők; a kojbal-tatárban *ólang*, *öläng* képzővel: *iköläng* (beide), *togozólang* (alle neun, *togos*), *onólang* (alle zehn, *on*); a karagasztatárban *álan*, *älän* *alan*, *älän* vagy *án*, *ân* v. *an*, *ün* képzővel (épen úgy mint a magyarban): *ihälän* v. *ihän* (*ih* kettő), *tohosólan* v. *tohosolan*, *tohosón* v. *tohoson* (*tohos* kilencz), *onálan* v. *onalan* vagy *onán*, *onan* (*on* tíz) stb., még pedig ragoztatnak, mint más névszók; a mongolban *ghula*, *gülä* képzővel: *dabu-ghula* (ihrer fünf, alle fünf; *dabun* öt), *dörbägülä* négyen, mind a négy (*dörbän* négy) stb., szintén ragozhatók; ugyanígy a keleti törökben p. o. *iki* (kettő)-től: *ikegü* (*ikeü*), *ikeüle* v. *ikeülen* (a mi *ike-güle*, *ikegülen* helyett való), ragozható: *ikeü-ge* dativus, s személyraggal: *ikeule-miz* mindkettőnk, l. Abuska 16. l.; a jakutban *ia*, *iä*, (*uo*, *üö*) vagy *ian*, *iän* (*uon*, *üön*) képzővel: *ik-kiä* im ganzen zwei, *ikkiän* beide, *üsüö* im g. drei, *üstüön* alle drei stb. — A mordvin is képez collectiv számnevet: *kaftskä* alle beide, *kolmitskä* alle drei stb. (*kafta* kettő, *kolma* három), ragozhatók úgy mint más névszók; a cseremiszt *in*, *an* képzővel: *koktan*, *kumutän* ketten, hárman, stb. s egyszersmind a *šuka* = sok-tól: *šukan* „ihrer viele“ és *cüla* mind-től *cülan* „alle insgesammt“ (mindnyájan) p. o. jal-gic *šukan inänenet* tidalan (a népből *sokan* hittek neki); edemam, *wezepnyä* *nilitän namalenet* embert, kit megyen vittek (az orosz biblia is *котораго несли четверо*); *šimitän* (= mind a heten, *всѣ семеро*)

tüdám *nálenet* (elvették öt nőül). l; Wiedemann cserem. gr. 93. l. 99. §. — E tények, ügyhiszem, elegendő tanúságot nyújtanak a magyar *ketten, hárman*-féle alakokra nézve, s már a magyar grammatika *) is fölveheti rendszerébe a „collectiv számneveket.“

Kalaúz 6. sz., 26. jegyz. az igehatározóképző *-ast* (*est* stb.)-nek *t*-jét az accusativusi *t*-vel eredetileg egynek tartván, Th. úr nézete gyámolítására még a MNyelvészetből is fölhozhatta volna, mit Lőrincz K. mond (VI, 225.), hogy a háromszékiek nem ritkán tárgyeseti raggal képeznek határozókat: *erőst, véghetetlent, szívest* stb. — Ez azonban mégsem bizonyít többet, mint azt, hogy e modális *t* egyalakú az accusativusi *t*-vel, a mit bizonyítás nélkül is el kell hinnünk. A Szótár írói azt mondják, hogy ezen *t* egyértékű az *an*, en módadverbiumképző raggal: ezt is el kell hinnünk bizonyítás nélkül. De fölhozhatnók e mellett, hogy *tük, tik* (*tuk, tük, tik* stb.) a jakutban adverbiumképző: *čäpčäki-tik* könnyen, *usun-nuk* (*usun-tuk* h.) hosszan stb., s hogy ugyanott *tü, ti* (*tu, tü, li* stb.) casus modális ragja — míg az accusativusnak ettől eltérő ragja van. Így ezen magy. *t*, ha **tag, teg*-ből csonkult volna el, a *lag, leg*-gel jöne összefüggésbe, mit hangalakra is igazolhatnánk.

Kalaúz 7. sz., 40. jegyz. az *-aj* képző (*karaj*) *-é, -ej*-nek (*karé, karéj*) változatjának mondatván a Szótárban, Th. úr eredeti alaknak inkább az *aj*-t veszi, melyből *-éj, -é* ugyancsak a *j*-hatásánál fogva állott elé. Idézi a székely *réta-t* = *rajta*, s ügyhiszi *reá* is *rajá*-ból lett. Ezt helyes észrevételnek tartom, csak azt teszem hozzá, hogy egy lépéssel tovább menve, itt a *j*-nek, mely úgy is gutturalis spirans, azaz vékony német *ch* (milyen *lächeln*-ben van) lágyja, azelőtt vastagabb voltát (*gh, kh* = غ, خ) abból is láthatjuk, hogy *-aj, -ej* (a Szótár czikkének *d.* pontjában) egyszersmind *o, ö* változtatja (hordó, és hordaj-a). Ez t. i. csak úgy érthető meg, hogy **hordah, hordagh* (mely különben = tör. *bardak*) ezzé: *hordav, hordau*, s így végre *hordou, hordó-vá* lett, míg másrésről **hordah-ja* egyenesen *hordaj-ja, hordaj-a* lett. V. ö. Nyelvt. Értesítő II, 164. 165. ll. — A *rajá-t* már azért is kell elfogadnunk, mert *raj-t*-ből e postpositionának *raj* alap-

*) Riedl, magy. gr. 256. azt mondja ugyan: „wenn das cardinale mit den suffixen *-an, -en* behaftet adverbialisch gebraucht wird“, de jól fordítja p. o. ezt *hárman voltunk ott* így: wir waren als drei dort = drei w. w. dort; még jobb volna: unser drei waren wir dort.

szava tűnik ki (*raj-t*, *raj-á*) s e *raj*-ban is valaha vastagabb gutturalis spirans volt (**rah*), a mint a legújabbán Toldy ismertette kö-nigsbergi ómagyar nyelvemlékben előforduló *rohtunk* (= rajtunk) mutatja (tehát *roh*, *rah* = *raj*).

43. jegyz. Mit teszen „egy álló esztendeig“? Th. úr azt mondja, hogy „nem egy folytonosan tartó esztendő, hanem egy *egész* esztendő; *álló* tehát azt mondja, hogy míg egy év áll, azaz míg egy év tart elejétől végig.“ Még jobban ki fog tűnni ezen *álló* mi-volta egyéb időjelentő szók mellett ezen eredeti példákban: „há-rom *álló nap* s három *álló éjszaka* kinlódott, míg meghalt“; *két álló hétig* esett az eső; *két álló óráig* várakoztam stb. Ezek szerint az *álló* a „szakadatlanság“ különös kiemelésére volna használva. Kissé eltér az *álló délre* v. *álló délbe*, melyre Th. úr két példát idéz a Vadrózsákból: „mönny el oda *éppen álló delbe*“ és „oda *mindön álló délbe* megjelenik három tündér leány.“ De vajjon ez, a mint Th. úr hiszi, épen a német „punkt zwölf uhr“-nak felel-e meg, nem merném bizonyosnak mondani; mert azt hiszem, a magyar nép nem veszi oly szorosan csillagászatilag a „delet“, s a német is a punkt zwölf uhr-nál valamivel bővebbre szabja magának a Mittag-ját vagy Mittagzeit-jét. Azért erre nézve még meggyőzőbb adatot és magya-rázatot várok.

Kalaúz 8. sz., 44. jegyz. az *akkora* czikkre vonatkozólag, Th. úr a *kor*-t magyarázza, hogy az „eredetileg idői jelentésű; a *kor* (= idő) fogalmával azonban párosúl a nagyság fogalma is.“ Ennek ellenében mégis helyesnek tartom a Szótár-írók véleményét: „Ezen szóban a *kor* első jelentése úgy látszik, eredetileg térre, a másod-ik időre vonatkozik“ — nem tekintve a *kör* és *gór*-ból való to-vábbi származtatást, melyben szintén nem osztozhatom. Mert lélek-tani szükségességnél fogva is a térbeli fogalom mindig megelőzi az időbelit, s a nyelv is úgy bánik a már megszerzett idői fogalmak-kal, mintha térbeliek volnának. Azért mondjuk: *hosszú*, *rövid* idő; ennek- v. annakelőtte stb. — Továbbá még arra kell figyeltetnem, hogy a *kor*, ha nagyságra (térbeli fogalom) vonatkozik, korántsem absolut nagyságot fejez ki (különösen azért sem fogadható el a *gór*-ból való származtatás), hanem relativ, arányos nagyságot, vagy job-ban mondva térbeli mértéket és mérték szerint való egybetalálko-zást; innét *akkora*, *ekkora* = az (oly) mértékű, ez (ily) mértékű, a mekkora (mi mértékű) t. i. bizonyos dolog, melyre az, ez vonatkoz-

nak. Lehet, de nem szükséges, hogy az *a* (*kor-a*) 3. birtokosrag legyen; inkább talán az *ú, ü* képzővel egyértékű, s ennek eredeti hangalakjára derít valamit. Azután időre vonatkozván, a *kor* két factumnak egymértékűségét fejezi ki, azaz idő szerint és időpontban való egybetalálkozását, míg az *idő* az abszolút térfogalomnak áll ellenében, s azért a kiterjedő tartás képzeletével jár. A magyar *kor*-nak, jelentésére nézve, szép hasonmását a csuvas *čoh*-ban találjuk, mely egyrészt a mértékben való összeillésről, másrészt az időbeli összetalálkozásról használtatik, l. NyK. II, 19. és 35. ll.; a megfelelő tat.-tör. چاغ *čag* rendesen időről fordul elő, de az Abuskában (55. l.) egyenesen meg van mondva, „hogy mennyiség (*mikdâr*) értelmében is fordul elő.“ Jelentésére nézve egybevetni valók gör. καιρός meg orosz по́ра (*pora*) is; ez utóbbitól való p. o. въ пору (*v poru*) a. m. év καιρῷ, de egyszersmind a ruhának jól a testhez illéséről mondatik (csuvasul szintén *čoh tune tomdir*, l. fent. 19. l.).

Reményleni és óhajtani való, hogy Th. úr ezentúl is folytassa jegyzeteit, melyekkel nem csak a NSzótár ügyét mozditja elé, hanem egyéb nyelvészeti részletkérdéseket is segít tisztába hozni.

10) Grassmann H. „Über die casusbildung im indogermanischen“ (Kuhn, zeitschr. f. vergl. spr. XII, 241—266.). — Tudva van, mennyire szoktak ennekelőtte s tán mind eddig is némely az árjaságot egyoldalúlag kedvelő nyelvészek (p. o. Steintal), ezen (az árja) nyelvcsoporthoz „flexiók“ voltában magasra emelő előnyt látni az altaji nyelvek „agglutinatiója“ fölött. Azonban már eddig is kezdték mind inkább fölismerni, hogy az árja casusvégzetek is nem valami a névtől eredő dynamicus kinövések, hanem eredetileg csak olyan a szótó végéhez tapadt viszonyítórakok, mint akármely altaji nyelv tisztán elválasztható casusragjai vagy postpositiói. Így, gondolom Kuhn már régebben gyanította, hogy az árja dativus szanszkrit *ê* (= *ai*) -ja az *abhi* (-hoz) praepositíóból származik. Csak az a baj az árja casusképzés fejtegetésében, hogy az eredeti ragok már nem oly könnyen s biztosan elválaszthatók a szótótól, mint többnyire az altaji nyelvekben, s hogy a szótó végével szorosan összeforrván különböző s többalakú végzetekké alakultak, a miszerint is az árja grammatika több osztályú névragozást volt kénytelen tárgyalni; s ezen felül ezen már különbözőleg alakult casusvégzetek még az egyes árja nyelvekben hangteljességet vesztek, elkoptak s elváltak. Az árja nyelvésznek tehát e tekintetben első feladata, az így

összefolyt hangok burkába rejtezett eredeti ragalakokat tisztán kibontani, mintegy kipraeparálni; azután második feladata, azokat ismert árja viszonyítókkal (praepositiókkal) egyeztetve megmagyarázni. Az említett első feladat megoldásában Grassmann, fentebbi értekezésében, tetemes előre való lépést tett, s habár hangtani deductióiban néha egy kis merészséget vagy önkényt veszünk észre, nem lehet tagadni, hogy már biztos új eredményekhez is jutott. Most csak azt emelem ki, hogy az árja (szanszkrit, görög, latin, gót) casusvégzetekben kétféle elemeket különböztet meg: csak *rámutatókat* (deutende, azaz névmasokból *deuter*-ekből származottakat, és *viszonyítókat* (zeigende, praepositiókból *zeiger*-ekből származottakat). Ilyen p. o. az *am*, mely nom. és accusativusban fordul elő, s még más viszonyítóhoz is ragad, p. o. skr. *tubhjam* = tibi, azaz: *tu-bhi-am*, de a skr. nom. *tvam* = tu is így: *tu-am*. Viszonyító eredeti ragalakokat ezeket hozza ki: 1. *as*, genitívus ragja. 2. *at* ablat. r., 3. *in* locat. r., 4. *ana* instrumentalis r., 5. *bhi* instrum. r., 6. *abhi* datívus r., 7. *au*, *av* locatívus ragja. Az accusativusban szerintem csak *rámutató* rag van. — Az említett második feladathoz még nem fog hozzá, de mondja már a 265. l. „Blicken wir auf die ganze reihe der zeigenden anhängen (*as, at, in, ana, bhi, abhi, av*), so springt fast bei allen die ähnlichkeit mit praepositionen sogleich in die augen, und zwar mit derjenigen gruppe derselben, welche nur einen konsonanten enthalten und jedenfalls zu den ältesten praepositionen unseres sprachstammes gehören.“ Alkalmassint kivált az *in, ana*, és *abhi*-ra érti ezt; s magam részéről most még csak az ablatívusi *at*-nak szláv *отъ ot*, ószláv *отъ* = -től praepositióval való azonosságára akarok figyeltetni, mely *ot*-nak (szkrit és ósárja alaknak *ata*-t lehet venni) jelentése nagyon jól illik az ablatívus jelentéséhez. — Ennyiből is látható, mennyire kell Grassmann értekezését göröglatin nyelvészeinknek is figyelmébe ajánlani; tán lesz még alkalmunk részletebben szólni róla.

BUDENZ JÓZSEF.

TARTALOM.

Értekező Rész.

	Lap
1. A magyar meg igekötőről. Bevezetésül: Az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre. Budenz József. . .	161
2. Reguly csuvas példamondatai. Előjegyzettel közli Budenz József.	189

Ismertető Rész.

I. Szótári mozgalmak	281
II. Könyvismertetés.	
Mátyás Flórián, Magyar nyelvtudomány. I-ső és II-ik füzet.	
Hunfalvy Pál.	282
III. Vegyes apróságok (6—10). Budenz József.	305

Könyvhirdetések.

A magyar nyelv Szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok. Első kötet. — Pesten, 1862. Emich Gusztáv magy. akad. könyvnyomdásznál. — Ára 5 for. o. é. Előbeszéd 1—162 egész lap, a többi 1326 hasáb-lap.

Chrestomathia Fennica. — Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akad. könyvtárusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, mely a szokat elemezi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárusnál. Ára 1 for.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a Magy. tudom. Akadémia nyelvosztályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvtárusnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszti Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap. ára 5 fr. 25.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 fr. 25.

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 fr. 25.

Negyedik évfolyam, Pesten 1859 480 " " 5 ft. 25.

Ötödik évfolyam, Pesten 1860 560 " " 5 ft. 25.

Hatodik évfolyam, Pesten 1861 556 " " 5 ft. 25.

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten Osterlamm Károly könyvtárusnál.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

MÁSODIK KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINAND M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.
1864.

TARTALOM.

Értekező Rész.

	Lap.
A nek tulajdonítórág eredete és értéke. Imre Sándor . . .	322
A török hangutánzó igékről. Budenz József	338
Adalékok a magyar nyelvjárástanhoz. I. közlemény. Kapnik- bánya s vidékének nyelvjárása. Vass József	362

Ismertető rész.

Könyvismertetés.

Bunsen : Outlines of the philosophy of Universal history applied to langrange and religion. Hunfalvy Pál. . . .	381
Vegyes apróságok 11. Budenz József	—

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

A' „NEK” TULAJDONÍTÓRAG EREDETE ÉS ÉRTÉKE.

A magyar nyelvnek terjedt, mindig kemény mássalhangzók-
ból álló, alig rövidülhető vagy lekapható, újra meg újra ismétlődő,
a szókötésben olykor igen kellemetlenül hangzó ragai nagy köny-
nyűséget nyújtanak a nyelvelemzőnek a szóalakok és azok tényezői
a nyelv legelemibb alkatrészei, szócsirái kutatásában, — oly köny-
nyűséget, melylyel a hajlítóbbr indeurópai nyelvek nem bírnak. Ezek-
ben tudniillik a névragok, hogy csak ezekről szóljak, egyrészt egy-
fajta s kevés gyökre visszavihető névmásfélékből — névmási gyökök-
nek mondják, de tökéletlenül — eredhetek, más részt a szóvéggel
úgy összeolvadtak, hogy gyakran azt sem tudni, meddig nyúlik va-
lamely alakban a szótest maga, hol kezdődik a hozzá sőt belenőtt
rag, mely mintegy összekapcsoló eresztékeül szolgál a mondat-
ban egy gondolat villanyfolyama által kapcsolatba jutott, sőt egy
ideiglenes egészt képző szóknak. Sőt néha egészen le is hullanak a
szókról eme ragasztékok, — mint a dativus, locativus, nominativus
sőt ablativus felől e nyelvek egyikében és másikában tapasztaljuk.
— E miatt míg az árja nyelvekben az esetragok, vagy ha így kell
mondanom esetképződések elemzése igen nehéz, és nem csak *Heyse*,
hanem *Benfey* szerint is nem csak nem sikerült, hanem derekasan
alig is vizsgálhatott dolog, a mi névragaink felfejtése sokkal köny-
nyebb és természetesb. Itt csaknem minden rag egy vagy maig is
egyéniileg élő és termékeny, vagy származékaiban megmaradt, ere-
deti mivóltát, értékét gyanítani engedő névféle szó, — melyre a tel-
jes szókincs körében gondosan széttéekintve könnyen rátalálhatni.

Mégis megtévedünk néha. Távol keressük, a mi előttünk tárva áll. — Ily tévedést látok abban, midőn a magyar tulajdonító *nek* rag nagy nehezen az $n = \text{ön}$ és $g = k = ki$ névmásokból, tehát az előbbi a finn genitivus ragából (on, ön, an, en) s a mandzsú és mongol nyelvek némi hasonlatára a *ki*, *kei* birtokjelentő szócskából, vagy a magyar *ki*-ből magyaráztatik, úgy hogy az egész *nek* lényegesen sajátító volna és ezt tenné: *önki* vagy *öné-ki* és *övéki*. — Az utóbbi elemre t. i. a $k = ki$ -re nézve nem mondván ellen, sőt elismervén az *n*-ről is, hogy az legtöbb áltaji nyelvben genitivusképző, — de a mennyire tudhatom mindig elől soha sem utól álló hangzóval: a *k*-val összetett *n* elemnek ilyféle magyarázatát, ilyen eredtetését, kívált a *ne* és *en* elemek felcseréltetését mesterkéltnek, nehézkesnek, nyelvünk és rokonai természetével nem egyezőnek találom, s ennél fogva a M. Tud. Akad. Értesítő (Új folyam) II. kötet 144—155 lapj. előadottak ellenében bátorodom itt elmondani, a mit sokkal egyszerűbbnek, a magyar szóhasználat vagy szófűzés és így a nyelv természetével egyezőbbnek, sőt ebből természetesen folyónak vélek.

Bármely nyelvtünemény felismerésére és így felfejtésére is első lépés, hogy a szókötésből igyekezzünk annak közhasználatbeli értékét kitapogatni. Ilyképen ismerjük azt is fel, micsoda értékű ez a *nek* rag, valyon sajátító-e (mint az említett Értesítői helyen nevezte-tik) vagy sajátkép tulajdonító, — valyon eredetileg a birtok- vagy a helyviszony kifejezésére szülemlett-e?

Ama számos esetek közül, melyekben a *nek* rag használtatik, legszámasabb az *irány* kifejezésének esete. Így ezekben: Pest felé Szolnoknak megyünk. Víznek hajtott. Haragjában szolgáljának esett. Búnak hajtotta fejét. Szélnek eresztette gondjait.

Átmenet van erről igen természetesen az *adási* jelentményre. Heyse szerint maga az *ad* vagy *da* gyök az irányt vagy helyből mozdulást jelentő *da*, — magyar *ta* (honnan távozik, taszít, túl, től) — melynek az árja *at* és *ta* felel meg sok névmási töben s hihetően az óind és lat. ablat. *at* és *d* ragjában is — ösztönhangzat származéka. Így áll aztán a *nek* rag minden adást és tulajdonítást kifejező szók után. Nem embernek adatott a jövőt tudnia. Istennek ajánlta magát. Neked tartatott fenn ama munkát befejezni. Innen megint az alkalmasságot, tetszést és ilyeket jelentő szók melletti állása vagy szerepe következik. Nem neked való. Nem Istennek tetsző. Németnek Bécs, magyarnak Pécs.

Mindezekben az irány az *oda* adás, az alkalmasság, a tulajdonítás mozzanata vonzotta a *neket*, — mindezekben csak irány, vagy tulajdonítóragról lehet a szó, sajátítóról épen nem. — Lássuk már, hogy megyen a *nek* használata, mint állítólag sajátítóé.

Mikor használja a népi, sőt a művelt de eredetien tiszta beszéd is ezen tulajdonító ragot sajátító helyett? A felelet szintoly rövid és könnyű, mint igaz: soha sem. Mert soha a tulajdonító *nekel* ragozott birtokos a birtokkal egy mondatkapcsolatban, ha a szerkezet egyszerű, ha mellékes tulajdonítási vagy inkább irányzási mozzanat *oda* nem hat, elő nem fordul. Soha, a mennyire csak tudhatom, a nép és tisztán beszéllő magyar nem mondja: embernek feje, Istennek hatalma s e f., hacsak a mondatban a birtokviszonyon túl oly körülmények nem fordulnak elő, melyek szorosb kijelélést, rámutatást s a birtokosságnak a tulajdonítás általi erősítését nem kívánják, — hacsak a tulajdonítási jelentményt valamely árnyalásának szüksége, vagy kétértelműség, homályosság, hangzattalanság kikerülésének czélzása nem eszközlik, hogy a kevésbé erős s alig is külsőleg kifejezett birtokviszony az adás, odairányzás bővebb kijelentésével erősíttessék. — Ugyanis használtatik a *nek* birtokos szerkezetben:

1. Az *a* közbetételével, midőn a birtok kiemeltetik. Így: az istennek a hatalma volt az! A részegnek a feje szédül, a lába ingadozik. Péternek a szeme fáj, Jánosnak a lába.

2. Hosszasabb, éktelenebb s szerencsére gyérebbsé használatú ez a szerkezet, — de benne a *nek* kitévése még szükségesbbé válik, ha két szó közt az *ő* vagy helyette csak *ő* áll. Közbeszédben ezek helyett a *maga* tétetik, nagyobb nyomatékkal és észszerűbben is. Itt is a birtokos szerkezet erős kitüntetése, a birtok kiemelése, e kettő szorosabb összecsatlása a czél a kitett névmások felesleg említésében. Vagy erősebb rámutatás arra, kinek valami tulajdonítatik, vagy birtokul kijelöltetik; tehát a birtok és birtokos határozottan és külön kitévése, — mintegy óvakodás az összefolyás elvegyülés és kétértelműség ellen. Így az ilyekben: dicsérlek tégedet a hiveknek *ő* seregében. Isten ajándéka embernek az *ő* lelke és az állatoknak az *ő* testi erejük. A tudatlanságnak nem mindig a rossz elmetehetség az oka.

Legtöbb ily esetben — egyedül a régies *az ő-t* kivén — a mutató névmás árúlja el, hogy nem sajátlagos birtokviszony forog

szóban — a *nek*-kel álló szó nem sajátítóval álló birtokos, hanem tulajdonítás erejét akarjuk kifejezni, — a birtokos és birtok közötti viszony tágabb, mint *nek* nélküli, sajátlagos birtokviszony esetében szokott lenni. — De látható ily példákból az is, mily közel áll egymáshoz a tulajdonításnak és birtoklásnak nemcsak eszméje hanem kifejezése is.

Még számosb oly példát hozhatni fel, melyekben a birtokviszony csak azért áll *nek*-kel kifejezve, vagy máskép mondva a *nek* csak azért tétetett ki az vagy az ő közbetétele nélkül, mert irányjelentő ige van a mondatban s az hat a birtokosnak látszó névre. Így ebben: nincs oly hosszú semmi, a minék végére nem lehetne menni (Arany). Péternek beütötték a fejét. Kinek a fejét ütötték be? Kinek ütötték be a fejét? A nép soha sem hagyja el ily esetben az *a*-t.

3. Különösen használtatik a *nek* ragos név és így a tulajdonítás a sajátítás helyett, midőn a birtokos névre a mondat nyomatéka esik, — azaz ige következik vagy a tiltó s tagadó szócskák vagy effélék. Így: istennek volt az tetszése. A háborúnak volt az jele. Péternek lopták el a lovát. Gyermekeének nem volt apja, hanem ellensége.

4. Néhol azért áll a tulajdonító *nek* rag, mert a birtokost és birtokot egy vagy több szó választja el. Péld. az istennek minden úta igazság. A füstnek nagy szagát, por-kanócnak szagát már nyelni elúnták volt (Liszt). Egynek sem használ kenő fenő szere (Arany) Egynek — szere.

5. Sokszor áll a tulajdonító rag hangzatteljesség kedvéért is. Nyelvünk szelleme igen sokat ad a kifejezésnek erőteljes, alkalomszerűleg méltóságos és ünnepélyes hangzatára, — s hatályosan is bírja azt eszközölni. Tán ősi tulajdona is ez minden vallásosan komoly és méltóságos modorú népnek, melynél még értelem-műveltség, az elme nagy elfoglaltsága épebben élénkebben hagyta a kedélyt, — hogy tudjon magasztos indulatinak megfelelő méltóságos nyelvet használni, — hogy ha imádkozik és a mi ezzel szóban is, tényben is rokon, átkozódik, — ha kathedrában vagy a curiában szól, a sesquipedale verbumok cothurnusára szeret állni. — Így a mi nyelvünkben, habár a legmerészebb összevonások (lám ebből látom, — láhé = látod-e hé! — ked = kegyelmed), a legfinomabb hangelemekből álló gyökök, s ezekből alakult eredeti összetételek

olykor a leggyorsabb indulatnak s beszéd módnak felelnek meg, másutt a leghosszabb szóalakok találhatnának, — melyekben, ha valaki a magyar kedélyt nem ismeri, észszerűtlenséget vagy épen értetlenséget lát. Ez a tartalmi méltóság vagy általában szólva kedély-sajátság — melyre példákat a német hivatalnoki régibb stíl: demungeachtet, derohalben stb. kitételei s Aristophanes rögtönzött hosszú szavai is mutatnak — és hangzatteljességre törekvés fejezi ki magát a mi hosszadalmas ragozásunkban, egyebek közt a jól kitüntetett tulajdonítási és birtokviszonyban, — melynek megalapodására nézve sokat tett, hogy a szentiratok és középkorias predikációk kenetes kifejezés módja összetalálkozott a nemzet geniusával. Így származtak nem csak vallásos, kenetteljes és ünnepieskedő szólásformáink, — melyek a nép vérévé váltak, hanem gyakran népies szólásmódjaink is. Halálnak halála. Seregeknek ura. Életnek és halálnak győzedelmes fejedelme. Az Istennek a mennyköve üsse meg. Bánatnak miatta. Tengernek közepette. Közepette ilyen bűnnek és bánatnak (Arany). Így járúl a *nek* főképen egy-tagú szókhoz. A bornak ára. A kinek inge, vegye magára. — Gyakran rövid szótagok erősítéseül — seregeknek ura, egeknek egei, — vagy retorikai czélokból.

Mind ezt a nép beszéd módjából idézem; ezekből merem következtetni, hogy a *nek* ragnak a népies beszédben nincs helye, hanem csak ott, hol vagy különösb rámutatás, vagy a mondat nyomatéka s ezzel együtt a hangzatteljesség kívánja. E körülmények leggyakrabban összetalálkoznak, kivált a hol teljes mondatban az ige is kitéve áll.

Tehát a *nek* jelentménye: irány, — ebből folyólag: tulajdonítás, és terjedelmesb beszédben, vagy oly szerkezetben, hol nyomósabb kijelelés forog fen, birtokosság, összetartozás kifejezése. Csupa birtokviszonyban, vagy egyszerű status constructusban e ragnak semmi helye, — mint a héberben is, mely a szentkönyv által oly hatást tett a mi írásmódunkra is. Ily esetben elég a birtoknév mellé helyezett harmadszemélyi rag. S természetesen. Minden fül érzi s így a magyar emberé is, hogy a birtoknév melletti személyragon kívül még egy más ragnak — még pedig az igen kemény és hosszas *nek*-nek — különösebb érték és mozzanat nélküli odatétele épen úgy szükségtelen, mint a többesnek kétszeres kifejezése, — mit egyébiránt *Steinthal* hibául ró fel a magyar nyelvérzéknek, — mely, úgy mond, nem tud az alakokban szabatos lenni —, vagy összeté-

telben a tárgyeset *t*-jének vagy a birtokviszony bármely ragjának megtartása. — Csak ünnepélyesebb menet kedvéért énekel így Berzsenyi: nyolcz százado~~kn~~nak vérzivatarja közt, — s ha néha kettősen látszik is a többes végzete kitétetve állani az ilyekben: emberek vétkei, úgy tanítván nyelvtudományunk, hogy az *ek* és *i* is többes szám ragai: beláthatjuk, hogy ez az *i* nem olyan többes szám, mint a *k*, s nem is egyéb mint személyrag többese.

De ha már a szófüzés azt mutatja, hogy a *nek* rag épen nem sajátító; mi lesz e rag eredete? s ezen eredet mi jelentményre vezet?

Fentebb említém, és mint a magyar nyelv alaposabb ismérői tudják, ezerszer mondatott másutt is, hogy e nyelvben a viszony-
szók ősi helyfele értelme szembetűnőbb mint más, hogy úgy mondjam, elvontabb vagy fejlettebb nyelvekben. Maga a mutató névmás *az-ez, ott-ett* (itt), *olyan-elyen*, *annyi-ennyi* stb. ellentétessége élénk megkülönböztetésére mutat a közelebbi és távolabbi helynek. Továbbá, hogy minden névviszonyító rag világosan helyi mozdulatot jelentő ösztönhangból fejlődik ki s ily jelentésű igékkel nevekkel van testvéri kapcsolatban, péld. *ra* — *rak*, *tól* gyök: *tá* (gyermeki szó) *távoz*, *tol* s effélék, — azt tanúsítja, hogy a hol viszony- vagy anyag-
szóban és pedig szintűgy ragozásban mint valamely gyök alakulásában valamely irány, vagy cselekvésnek térben időben módosulása forog fen*), mindig azon hangelemekre gondolhatunk, melyekkel az ilyest nyelvünk rendesen kifejezni szokta.

*) Azt hiszem nem vétek az igék időinek képződésében is azon képzésmódokra gondolni, melyek másutt előfordulnak midőn szók az időviszonyok kifejezésére megkülönböztetésére alakulnak, — és azt mondani, hogy a mássalhangzói vagy *t-s* múlt — sajátlagos vagy teljesen bevégzett múlt — *t*-jét vagy *tt*-jét a helyrag *tt*-jével, az elbeszélő múltban előforduló *á*, *é*-t pedig a *hová*, *mid*, *Szegedde*, *Györré* s ilyfélekben előforduló hosszú hangzóval vehetni egybe. Különösen pedig tekintetbe kell itt vennünk a *látat* *látás* eredetileg különböző, a nép nyelvérzéke által is általán megkülönböztetett alakokat, — melyeket csak némely legrégebb nyelvméleink magyartalan szerzői vagy leírói zavarhattak össze az ilyesekben: *üldet*, *kénzat*. A közbeszédben előforduló kivételek senkit sem vihetnek s vittek azon gondolatra, hogy az *ás* (elkezdett és tartós múlt cselekvés) és *at* (múlt, befejezett cselekvés) lényegileg különbözők nem volnának. — Ekkép egygyel több az ok arra, hogy ne mondjuk, hogy ez a két múlt azonos értelmű, azonagy értékű; — mit még azon esetre sem mondhatni, ha a fentebb említett helyi értelmű képzések ide tartozását, ezen igealakokkal való analogiáját el nem ismerjük, — és ha, minek én ellene mondani nem mernék, a múlt idő *t*-jét nem a hely-

A nek jelentménye, mint láttuk, irány (helyi vagy idői mocz-
czanás) és ezzel rokon tulajdonítás. Valyon egyez-e e körülmény
etymologiai mivoltával is.

Kalmár Gy. (Prodromus 53. 54. l.) egy scytha „casus possi-
dendi“-ről szól, mely hol *nük, nünk, nüng*, — hol pedig *nün* és *nin*-
nek ejtetik. Csató a m. tud. akadémia nyelvtudományi pályamunkái
első kötetében e beszédet álmodozásnak nevezi az akkori nyelvész-
kedési elvekhez és állásponthoz képest. Az álom megvalósulásához
csak az kellett, hogy jobb szemek elfogulatlanul és szélesb téren
tekintsenek körül. A közös altaji úgynevezett birtokragot, mely-
ből a *k* minden más rokon nyelvben például a törökben (Buden-
z, valamelyik folyóiratban) a finnben és mordvinban (Ahlqvist Mok-
scha-mordvin Gramm. 66. §.) elmarad, — melyből aztán *nen*, *ne*
vagy *en* lesz, — s olykor *en in* közbenső szótag, mely más esetek-
nél is megmarad, — s mely végre használatára nézve is nagyon el-
tér a miénktől, s több más ragokkal például a *tü, ti*-vel cseréltetik fel:
feltalálta az e sorok elején említett akadémiai értekező is. De ere-
detét, mivoltát, úgy látszik, nem lehet a rokon nyelvekből oly könny-

rag *ti* v. *t*-ből, hanem a *te*-sz-ből származtatjuk; mi ugyan végelemzés után
aligha egyre nem menend ki, mert hihető hogy a múlt-képző *t* egynek fog
mutatkozni a helyi *t*-vel, valamint a tárgyrag *t*-jével is. Ne mondjuk hát,
hogy e két múlt egyenlő! Meglehet hogy amaz, a *t-s*, nem mindig a görög
vagy német sajátlagos múltnak, emez nem mindig az aoristusnak felel meg,
s ez kétségtelen is, mert a nép nem elbeszéléssre, hanem csak most elmúlt,
valóban elmúlt esemény kiemelésére használja, — és így a két időalak kö-
zötti különbség nem épen a perfectum és aoristus közöttinek felel meg, —
mint a XV—XVII. század íróinak példája és — némely részben tana is mu-
tatná. De épen nem mondhatni, hogy e két alak akár származásra, akár hasz-
nálatban azonos volna. A nép vegyesen, egymás helyett nem használja; azt
a mindennapi tapasztalás mutatja. A mily lehetetlenség a nép nyelvérzéke
szerint így szólni: munkámnak nincs látása e helyett látatja, — és az *irathoz*
vagy *éthez* kezdek s t. ilyf., épen oly képtelen ama két alaktól az eredeti
különbözést megtagadni, sőt a szabályszerű különbezést elvitatni, ha szinte
meg kell is vallanunk, hogy e különbezést a tájbeszédi és nyelvtörténeti el-
lenmondások miatt kifejtenuünk nem könnyű.

Szolgáljon ez parányi adalékul a már csaknem végkép unalmassá lett
s az ellenkező vélemények egyik főharczosától is letenni szándékolt s vajha
be is végzett vitához, — mely az igeidők ügyében oly rég foly. Nézetem sze-
rint a dolog elég tisztán áll. A két alak mind származásra mind használha-
tásra nézve különböz, — aoristus értelmében sokkal inkább az ahhoz kö-
zeljáró hangzós múlt, mint a másik használandó.

nyen kimagyarázni, mint saját magunkéból, az itt előforduló más rokon ragok természetéből. Azokban a dativ eredeti *ne* ragja (l. Castrén Samojéd Gramm.) felcserélődik a *ta*-tól eredt ragokkal, s így legalább e két ejtésrag: *ne* és *ta* nincsenek oly határozottan elkülönülve mint nálunk, hol a *nek* és *tól* (*ne* — *ta*) szorosán különböz, dativ és ablativ jelentésűek maradtak. De igen hihető, hogy az eredeti dativ jelentmény volt valaha ott is a *ne(k)* sajátja, s e rag utóbb kezdett birtok- vagy sajátító raggá válni, — mely változást a magyarban világosan láthatni, de az altaji grammatikákból épen nem puhatolhatni ki.

A *k* — ezt a rokon nyelvek példája után s alább következő kifejtésem fejében merem itt előlegesen elvenni — nem multhatatlan vagy elmaradhatlan alkotó része most szóban forgó *nek* ragunknak. Eme pótlék nélkül már előfordul az a *nál* (*na* + *el*) ragban. — De hiszen ez helyben maradást jelent; holott úgy látánk, hogy a *nek* értelme, mint irány- és tulajdonító ragé, kiválón helybe mozdulás. De a helyi irányok nem nagy pontossággal különböztetnek meg a nyelvfejlődés későbbi folyamán, — mint látjuk a *ban*, *ben* és *ba*, *be* felcserélődéséből, — miért Kazinczy némely prédikátorok ünepieskedését okozá, holott a XV. XVI. század legtöbb íróját s az összes népet kell vala, s holott épen a *ben* és *be* megkülönböztetése alapúl önkényen, összeegyezősen, — továbbá a *ben*-nek *ből*-l, — a *túl*-nak *úl*-l, — a *tól*-nak *nál*-l felváltása a szókötésben (Nem iszom veletek e szőlőnek levében. Valaki e kenyérben eszik, él örökké. Részed legyen benne. Faltúl hagyta magát. Embertúl álló (embertülső) ökör. Mendtől nagyobb vagy nagy. — De a mi több, rátalálunk a *nál* helybemozdulási jelentményére a tiszavidéki nép-nél, mely mondja: Péteréknél megyek. Páléknál viszem.

Tehát a *ne(na)* volna a *nek* rövidebb alakja, nevezetes alakszói elem, mely már aztán a rokon nyelvekben is épen ez alakban előfordul. De előfordul a magyarban is a helyhatározó *tulnan*, *innen*, *honnan* s ilyféle szók egyik tagjául. Ezekre nézve hibásan jegyzi meg Toldy — Magy. Irod. Tört. III. Kiad. 196. l. — „az *an*, *en* képző helyből mozdulást is jelent, péld. *innen*, *onnan*.” Nézetem szerint az *innen*, *onnan* másképp nem elemezhetők, mint *e* + *ne* + *n* a-na-n²⁾). De erre mutat az, hogy van *tulnat*, *tulnét*, *onnat*, *onnét*

²⁾ Mellékesen megjegyezve érdekes kérdés, vajjon a *z* gyökhez tartozó vagy gyökeres-e? A kettőztetést, mely helyén állni szokott, lehetetlen ig-

(onnand) is, — úgy állván ezekben a hangrend elleni é az *a*-val képzett párhuzamos alak mellett, mint ezekben *odébb*, *hamarébb*, *tovébb* (Erdélyben), — mi a hangzóvonzatra is némi világot vet.

Továbbá ki nem sejtí a helyi, vagy a mi azzal rokon, idői mozzanatot az ohajtó jelenének *na* ragjában. Legalább Révai (II: 733. l.) a kívánást és így indulat-mozzanást kifejező *noh* vagy *noj*-hoz hasonlítja, mely *nohitan*, *nohotan* finn alakokban *nó*gátást jelent.

Sajátságos, hogy ezen irány- vagy ha úgy tetszik tulajdonító rag eredeti alakja *nek*, — nyílt nem zárt *e*, — mert személyraggal: *nekém*, *nekéd*. Ez által közelít a határozatlan igealak *ni* végzetéhez, mely nem volt ugyan soha *ne*-nek írva — a mennyire nyelvemlékeinkből tudhatjuk, mint a *nyi* melléknévi képző; de hogy messze áll-e a *ně*-hez (Czuczor szerint jelzem) eléggé tudja, ki a *nyi* = *ne* példáját s általában a rövid *e* sorsát a magyar nyelvben ismeri (velág — világ, csenál — csinál, esmer — ösmer — ismer, veraszt — vi-raszt, kényér — kényér — könyér). — Az infinitívus jelentménye pedig eredetileg ismét a mozdulás, az irányzódás, s *ni* ragja (mely rokon nyelvekben, mint datív-rag *ta* val cserélődik) ép úgy datív természetűnek látszik, mint a görög *ἐμναί* mely világosan ily eredetű, mi aztán a latinban máskép lehet, s a németben sem ennek megfelelőleg alakul; mivel ott az *an en* rag az esetragok elé járult, s ezek lekopásával maradt a szó végén.

Ide mutat az infinitívusnak túlnyomólag céljelentési használata, mely mindig a datívus értelmével rokon, — s melynek némi árnyalata még akkor is észrevehető, midőn az ily igenév — ha így nevezhetni, — miután nézetünk szerint a *ne* = *ni* képzőnek nem igen nézhető, — alanyúl használtatik. Így ily mondatokban: tanácsolni könnyű, cselekedni nehéz. A német *zu* és angol *to* mely efféle szerkezetben áll, — úgy szinte az *ás*, *és* névképző; melylyel az infinitív felcserélhető, mutatja a mozdulat jelentményét. Kevéssé változik a mondatnak akár értelme, akár hangzata, ha mondjuk: tanácsnak könnyű, tettnek nehéz.

A két ragot: *ni* és *nek* még közelebb hozza egymáshoz a közhasználat. Szvorényi nyelvtanában látom, de máshonnan is ismer-

norálni, — de az eredhet máshonnan is, mint a *néki* e h. *neki*. Kassai a *hoz*, *hez*-t is két *z*-vel kívánta írni. Van is egy *z* v. *s*-féle névmási gyök (*sze* = *az* *es*) a mordvinban és más rokon nyelvekben.

hetjük azon érdekes adatot, hogy a palócz nép mondja *papni* menni, szomszédni vinni, e helyett: *paphoz*, szomszédhoz, — és a székel: *bíronitt*, *bíronúl*. Egy részt a *ni* helybemenési értelmének, más részt a *ni* és *nek* közös eredetének, a *ne* és *ta* rokonságának s végre a *ne* közbenső raggá vagy képzővé válni indulásának, — mi a rokon nyelvekben sőt az indgermánokban is nyomonozható, — világos bizonyossága. — Hogy pedig emez infinitív-rag: *ni* az óhajtói *na-ne*hez hangzatilag is közel áll, mutatja az a tapasztalás, melyet az óhajtói *na* rag alakjaira nézve tehetni. Úgy látszik, hogy eredetileg az sem *na* hanem *ne* volt, — mint a tulajdonítói rag. Mert látnék, hoznék áll látnám és hoznám mellett, — s múltnéjek (múlnák) hallanék (hallanak) a XIV. századi némely nyelvemlékben. — Miért szabja magát a *ne* a hangrendhez a tárgyi igeragozás végzetei, miért nem a határozatlanéi előtt: az itt ránk nem tartozik, de én jelenleg fölfejteti nem is tudnám.

Hogy azonban főnebbi fejtegetéseimben nem messze járok az igazságtól, vagy legalább némely mások ebbeli felfogásától, — s hogy a *ne* ragban az időben vagy helyben mozdulás értelme lappang, még egy körülmény igazolja, — melyet korán sem én említek fel először. Hogy a *tól* vagy inkább *től* oly ösztönhangra mutat vissza, mely egy odább vagy távolabb eső helyre mozdulást jelel, valószínűvé teszi a *távol*, *távozik*, *taszit*, *tétova*, *ténfereg* (gyermekszó: tá-tá!) és sok egyéb ilyféle szó, — minélfogva a *tól*, *től*-nek *tő*-től származtatását is meg kell vetnünk. Hogy a *ben*, *ből* jelentménye valamely természeti ösztönszerű hangelemből fejlődik ki és világosan valamely dolog bensejére mutat: tanúsítják a *bél*, *burok*, *bocsát* és más több ilyen. Így a *nek* értelmét is a *ne* ösztön- vagy indulat-szócska magyarázza meg vagy legalább világosítja, melylyel a *na*, *no*, *né*, *ni* szócskáink is rokonok (Akad. Értesítő 1859. 695. l. Czuczor szótár Előszó 103. l.). — Ezzel korán sem akarom azt mondani és nem szeretném azt értetni, hogy minden szógyököt ily természeti ösztönszülte s eredetileg saját értékenyvel bíró szócskák-ból kellene vagy lehetne kimagyarázni; mert a természeti ösztön hatására, az emberi lélek gyenge korában utánzólag, hangátvitel által s ily gyermeki fogásokkal megszülemllett szókat nagyon megkülönböztetendőknek vélem az utóbbi korban, az ész fejlettebb állapotában, az egyéni önkény és megegyezés kisebb nagyobb összefajtszásával létesültektől, valamint az indulatszókat is az ösztönszók-

tól. Korán sem szabad tehát azt a mit némelyekre nézve tehetni, minden gyökre nézve tenni akarni, — s mivel némely gyökök nyomozásánál a tudomány vezérfonala a természeti kútfőig vezet fel, azokig minden gyök eredetére nézve felhatolni törekedni. — Hogy azonban az alakszók a mi nyelvünkben is másokban is sok nyelvekkel közös és így az emberi beszédszervek és beszédösztön (másképp ész, vagy akárhogy is nevezzük) összehatásából kiszámíthatólag eredő ösztönhangzatokból létesültek: azt nézetem szerint elismerni, nyomozási elvül használni nemcsak szabad, hanem kötelesség is, — ha szinte ezt a mi nyelvünkkel rokon áltaji nyelvek külföldi nyomozói nem cselekszik is, talán mivel még cselekedni nem érkeztek vagy mivel oly példák után indulnak, mint többek közt a különben nagy érdemű *Kuhn A.* ki a *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung* XI. kötetében Steinthal ellenében azt vitatja, hogy az alakszói (névmások, ragok, képzők s eff.) gyökök és az anyagszóiak közt származási különbség nincs. Ezt a német és általában indgermán nyelvekből állíthatni így, — de a magyarnak és rokonainak nyomozásából más nézetre kell vezettetnünk. Mert, hogy a *ne*, vagy *ta* vagy *ra*-féléknek valaha dologszói értékök volt volna, lehetetlen, hogy pedig az ilyekkel a beszédösztön valami helybeli tájékozódását erőlködött kifejezni, illeszkedett közölni, igen természetesnek látszik. Elég legyen tekintélyül csak az igen józan és általán becsült *Heyséra* hivatkoznom, ki többek közt (*System der Sprachwissenschaft* §. 43.) az *ad* és *da* igegyököt a *da* (magy. *ta* vagy *at*), az *em* (lat. *emere*) gyököt az *im*, *em* hangelemből épen a fentebbi nézet szerint származtatja. De természetesen az indgermán nyelvekből indul ki, fejtegetéseit ezen fajtának nyelvérzéke szerint intézi, — s hogy más hajlamok, más — nem tudom mikép kimagyarázható alanyiség- és külhatásoknál fogva másképp kellett már az első hangöszleteknek megalkulni: az avagy magának e szerzőnek a mássalhangzók eredeti értékéről adott nézeteiből is könnyen átlátható.

Valyon a *nyi* egykor *ne* s tájbeszédileg tán valahol ma is *ni* — legalább Sz. Molnár Albertnél a *nyit* = *nét* ilyekben: e dolgot az esztelen egy *szálnét* sem érti — ide, a *ne* helyraghoz tartozik-e, van-e benne eredetileg helyi értemény, és így a *ni* infinitivraggal egy ösztön szülte-e? itt eldönteni nem merem, nem tudom. Csak azt merem említeni, s figyelembe ajánlani, hogy a palócz szójárás, idegen nyelvbefolyás nélkül meglágyítja az infinitiv *ni*-jét *nyi*-vé, — és hogy, ha

csakugyan szabad a természetes nyelvszülemlésig nyomozódva felmennünk s az ember legelső észrevételeinek rokonságából szók vagy hangzatok közel hasonlóságára, ebből viszont amarra következtetnünk: a mérés fogalma nem áll messze a mozgásától. Emlékezzünk az indgermán *ma* és *man* gyökökre melyeket azonban még Benfey Wurzellexikona sem mer összekötni.

Az ily fejtegetésekben nem ajánlhatni eléggé az óvakodást. Sokan bátorzkodnak sőt szeretnek a nyelvtani fejtegetésekben, hol a legelső származási tényezőkről és tényekről, a szók csiráiról, őselemeiről van szó, a biztos kutatás teréről átlépni a vélekedések, sejtelmek homályos és ingoványos mezejére. Ezek, ha kérdésbe tesszük honnan veszi magát ez a *ne*, tartózkodás nélkül felelik: a *ne*, *na* indúlatszóból. Azután tovább mennek: az *n* mássalhangzón végződik *on*, *en* helyrag, — s a *ne* ezek megfordítása, — az helyben maradást ez helyből mozdulást jelent. Mert, így folytatnák, van ebben valami igen természetes, hogy a valamely pontról kiinduló mozgás egy mássalhangzótól kezdődő hangfolyammal fejeztessék ki, — a helyre érkezett és így mintegy megrekesztett mozgás pedig egy mássalhangzón megakadó hangfolyammal. Hiszen úgy is tudjuk saját érzésünkön kívül *Heyse* elméleteiből is, hogy a mássalhangzók a végtelen hangfolyam megrekesztéseül és így mintegy zsilipjeül szolgálnak, — arra főkép a némák, erre kivált a folyékonyak. Ily formán találhatni fel a magyar nyelvben a *be* és *ben*, *le* és *len*, *le* és *el*, *on* és *na*, *tá*, *tól* és *att* közötti különbséget, — ha szinte aztán ennek megfelelő példákat a magyarral rokon valamint az öserejét eléggé megtartott görögből és óindusból sem mutathatnánk ki.

Tagadhatatlan, hogy minden tudománynak van oly elvont vagy transzcendentalis része, melyet a tapasztalás meg nem lábolhat, s mely az illető ismeretek egész körére homályt vet, kétségtelen, hogy e körbe akarva nem akarva be kell pillantanunk, sőt igyekeznünk hogy szemeinknek az egész feljárható legyen, — mi csak sok sikerületlen kísérlet által válhatik lehetségessé. Mégis amaz eljárásmodot, — a nyelvszármazás vizsgálatának túlságos kedvellését, a nyelvszármazásból előleg elvont nyelvtörvényeknek a tények által eredményezettek helyébe tevését sem itt sem másutt nem merném alkalmazni. Van benne valami igenis vonzó sőt csábító, mi a magyar kedélyt erősen megragadván, az értelmet, a tapasztalatból kiinduló észlelést, — és így a sajátlagos tudományt megszorítaná, fenakasztaná,

dogmatismust szülne (ha még meg nem született volna) a magyar nyelv művelés körében, — mely a szabad vizsgálódásból eredhető minden tévelygésnél és túlzásnál kártékonyabb.

E fejtegetésmódot tehát nem akarván s nem mervén alkalmazni, azt mégis lehetőnek tartom, hogy némely más nyelvben lévő névmási vagy alakszói gyökök amott nem, hanem a magyarban mutatják ki eredeti mivoltokat, — valamint számos magyar nyelvbeli hangtünemények egyik vagy másik nem rokon — hangrendszerét, írásmódját saját geniusa szerint szabadon s a kettőt egymásnak megfelelően alakíthatott nyelvből érthetők meg természeti miségökben. Így hogy többet ne említsek, a régi görögben csak elvétele feltűnő, s a németben sem egészen hallatlan s az ógörög ión dialectusnak a dórrel vagy közönséggel összevetéséből leginkább feltűnő két-hangúság, a hangzók két párhuzamos sora a magyarban találja legteljesebb kifejlését, — ellenben a *vimádjuk*, *miv* és hasonlóak ajakszelle a héberben és görögben, kivált pedig az elsőben előforduló ilyen tüneményekből fogható fel.

Nem tarthatni tehát lehetetlennek, hogy a görög *vv* és *vvv* a latin *num* és a német *nun* a magyar *ne*, *na* szócskával közös természeti kútfőből erednek, — hogy a magyarban tisztán helyi, mozdulási értelemmel bíró *ne* egy írású azon ősi gyökkel, melyre az indgermán *ana* (német *nach*; szláv *na*, a *iva*-ból rövidült s infinitiv helyett határozott módokkal elég hatályosan szereplő újgörög *na*), továbbá a görög *réo* és *raŋs* (Benfey Wurzellexikon II. 53.) *ρέω* (Zeitschrift für vergl. XII. 4. 5. füz.) és több ilyes visszamatat. Az érdekeltet Pott Etymol. Forschungen II. kiad. I. köt 289. lapjára utasítván, szabad legyen csak azt említenem még, mit e dologra nézve Grimm deutsche Grammatik III : 708. s köv. l. s Donaldson New Cratylusának 356. l. olvashatni. E helyek egybevetéséből kijön, hogy a görögben három fő particulai gyök van : *na*, *ra* és *ta* s ez mind három eredetileg és természetesen helyi értékű, helyben mozdulást jelent vagy fejez ki. Továbbá hogy — de már ez valóban merésznek látszik, ha Grimm mondja és Pott utána mondja is — hogy még a tagadó *ne* szócska is, mely nemcsak az indgermán de áltaji nyelvfajban is csaknem kizárólagos tagadó particula, hogy tehát ez is helyből mozdulás vagy távolítás eredeti jelentményével bírna.

De hát e szerint majd minden n-féle képző vagy particulai

n-gyök egy eredetű és érteményű lenne? Épen nem állítjuk; mert kétségtelen, hogy ugyanazon mássalhangzónak vagy mássalhangzóra kifejezett gyöknek többféle értelme lehet, — s így noha azt mondók, hogy a *ne* rag vagy alakszócska eredetileg helyből mozdulást vagy csak mozdulást jelent: nem múlhatlanul kell azt állítanunk, hogy mindenütt csak azt jelent és így más értelemmel nem is bírhatna. — Az igék *teszen*, *veszen*, *hiszen* s régibben *vonszon*, *aluszon* s több ilyek egyes harmadszemélyi *n* ragában ki nem ismerné fel a *Révai*-tól is elismert *ön*-nek *n* képzőjét, melyben már hely- vagy mozdulásjelentő ragot keresni lehetetlennek látszik. Ide kell számítnunk az ezzel egy eredetű többes harmadszemélyi ragot a *nak*, *nek*-et is. — De micsoda *n* lesz hát ez? A harmadik személy névmásához tartozik-e? az *ön* (a hangzóvonalat miatt: *on*, *an*, *en*) *n*-je-e? S micsoda alak ez az *ön*? Felelem: *ő* meg *n*; tehát az *ő* határozottabbá téve, mintegy megállapítva, bensőbb lételűvé s tárgyilag létezőbbé téve, — mely meghatározottabb s bensőbb léte — ha e kifejezések megközelítik azt a mit érzünk, de kimagyarázni nem tudunk — még érezhetőbbé lesz, ha az *n* kettőztetődik: *önnön*, *tennen*, *minnen*, *tiinnen* s több ilyek. Tehát az *ön* semmi egyéb mint a harmadszemélyi névmás kifejtettebben, mint eme névmások: *ilyen olyan* s e főnevek: *vagy*on (régén így is: *vagy*), *haszon* (hasztalan). Hogy mindezek emez *n* képzőjét a *nek* raggal azonos vagy rokon elemekből eredettnek kellene tartanunk, nem állítom, sőt állítani merészségnek tartom; csak azt kérdelem: hátha ez az *n* nem más, mint az *én*, régibben és tájbeszédileg ma is *en*, *n*-je, mely legtöbb rokon és nem rokon nyelvekben, mint első személyi névmás alkotója úgy szerepel, — mely hang természetes bensősége által *Heyse* sőt *Bopp* szerint is az alanynak vagy *ön*nek közel sőt legbensőbb helybeliségét fejezi ki, ellentétben a *ta*-val? — Hátha az a harmadik személynévmásából alakult *ön*, vagy más hangöszlet más összejövételben — a harmadik személyt határozza meg szorosabban, annak *en*-jét, tehát létezését, helyiségét figálja, — s hát ha az *n* itt = *m* = *ma-ga*, — a *ne* pedig épen ennek ellenkezőjét, ezen helyről elmozdulást vagy az *en*-től eltávozást teszen?

De ime oly conjecturához érkeztünk, melytől óvakodni akaránk. Tehát ne tulajdonítsunk semmi értékét ez utóbbi tételünknek vagy kérdésünknek. Valóban csak is azért bátorkodám ezt előhozni, hogy az *n* harmadszemélyi névmásnak, vagy ily névmás lényeges

alkatrészének ne tartassék, — mit avagy csak az is igazol, hogy az *ik* előtt az *aluszon*, *hiszen* és ilyek *n*-je kiesik, valamint a múlt *lát-tak* és *láttnak* egy értékű alakjaiban meglehet és el is maradhat, — s újabb időben legtöbbször elmarad.

Hátra van még kérdésbe tennünk, valyon a *k*, melyet a *nek* nem lényeges alkatrészének véleményezénk, hol veheti magát?

Látjuk, hogy a magyar nyelvben több ily *k* van, ha csak a ragokban előfordulókat vesszük is tekintetbe. Így: a többes szám *k*-ja, melynek jelentményét félreismerni lehetetlen, — eredetét pedig aligha nem legtermészetesb Czuczor szerint (Magy. Nyelvészet I. 144.) az *eg* gyökben keresnünk, — mely utóbbi névképző is ily szóokban: *összeg*, *tömeg*. — A névképző *k*, — mely ilyekben: *étek*, *törek*, *átok* elég hihetőséggel magyarázható a *ki*-ből, — mint a *nek k*-ját is a legelül említett értekezés származtatja. Másik *k* de ezzel rokon eredetű lehet a kicsinyítő *ka*, *ke*, mint *kevés*, *kicsiny* mutatja. Ez csupa *k*-vá lesz főkép a személyneveknél: *Bertók*, *Erzsók*, *Matók* (Máté), de köznevekben is: *fiók*, *pirók* (Erdélyben amaz alak eredetibb és terjedtebb: *fióka*), *ripók* v. *rüpök* (gy. *riv* v. *rip*, honnan *rivalkodik*, *ripakodik*, — tehát durván kiáltozó). Miért nevezi némely nyelvta-nunk e *k* képzőt nagyítónak, nem gondolhatom el. Mert ha *Bertók* nagyobb *Bertát* (Bertalan) jelent, mint *Berti*, *Bertike* és a többi magyar és nem magyar alkotású kicsinyítő: azt a sokféle egynemű alak közötti különbség okozhatja, s abból nem vonhatni el, hogy általában nagyítást jelentene a *k* képző.

A több lehető *k* ragok vagy képzők közül csak egyet említek még azt a melyet Révai I. 310. fejteget, nézetem szerint egészen tévedten származtatván: t. i. az első személyi igeragot: *ok*, *ek* — melyet erőltetve az *en*-ből hoz le s a héber analogiájával sikeretlenül támogatja. Ha volna itt ok héber hasonlatban keresni a magyarázatot, inkább az *ani*, *anóki*-vá bővültét és így az eredeti *én*-hez a *ki*-nek járultát kellene felhozni. De ezzel sem sokra mehetni az *n* és *k* vagy *én* és *ki* azonságának bizonyításában. Mert a héber *ani* = *anóki*, de *ani* nem = *ki*; a magyarban pedig így van. Nézetem szerint az egyes sz. 1. szem. *k* ragjában nem kell az 1. szem. sajátlagos kifejezőjére az *n*-re vagy *m*-re gondolni, — mely csak a határozott vagy tárgyas ragozású igében található. Ez alakot: *látok* oly neutralis, legalább személyileg oly határozatlan alaknak vélem, mint a görög

latin és német conjugatio megfelelő alakjait. A *k* töldás a *ki*-ből eredtetett, mely mindenüvé oda lopószik.

A többi *k*-ről hát nem szólván, kérdés: minő *k* az, mely a tárgyalás alatti *nek*-ben előfordul? Már fentebb említém a törökben olykor elmaradható *k*-t a *noh* végzetben. Említhetem még, hogy a magyar többes *k*-jának némely rokon nyelvben *t*, másokban *d* és *h* felel meg (Castrén Samojed gramm. 117. l.), hogy az *ik* is *i*-vé gyengül egy hehezettel. A *k* szóvégi használata igen gyéren fordul elő a rokon nyelvekben, tán a török kivételével, melynek infinitívjában áll a *mek*. De a magyar egész terjedtségében megtartja a *k* használatát, s általa nem is keveset veszt a hangzat lágyasága tekintetéből. Megtartotta s használja mint képzőt igéknél, neveknél, — mire fentebb példákat mondtam. Meg mint sokság jelentőt igék és nevek ragozásában, — mint ige első személy egyes számbeli ragát, — mint a közép ige harmadszemélyi pótlékát, mint a középfokú melléknév és némely határozatlan számnevek töldalékát, sőt tájshólasílag, mint némely helyhatározó szók képzőjét is: *itteng* (itting) *ottanag*, *ottang*, *itteneg*, *osztég* (az-ut-ig). Ez utóbbinak, vagy utóbbiaknak töldása lehet az *ig*-ből, mint az *onnand*, *innend*, *körült*, *bent*, *fent*, régebben v. *mikort* s több illyké a *tt*- vagy *t*-ből.

Ily töldásnak vagy ha több valami ily — leghihetőbben a *ki* névmásból alakult, de az *ig*-ből is eredtethető — ragösszetételnek vélhetni a *nek k*-ját is; mely véleményt azonban, mert állítás nevet nem érdemel, — a rokon nyelvek történeti egybevető tanulmánya s ezzel együtt a magyar nyelv ú. n. pathológiájának éles elmével át meg át értése fog valaha biztos tantétellé erősíthetni. — De látni az utóbbi adatokból mily erővel nehézkedik az eredeties magyar beszéd a szó végére, — mily gonddal tart meg minden alakító elemet, — mily sokféle helyi és egyéb mozzanatot kifejező szótaggal erőlködik magát minél teljesebben kimagyarázni.

Mindezeknek immár mi hasznát vesszük? Nézetem szerint azt, hogy ha az elmondottak főbb tételei állanak, 1. nem beszélünk soha sem elemi tankönyveinkben sem tudományos fejtegetéseinkben *nek* sajátító esetről vagy ragról — a mi nincs, hanem *nek* tulajdonító ragról, mely az elől elszámolt és sok más hasonló esetekben sajátító helyett áll — a mi tulajdonkép a magyarban nincs, — s így egyet értünk ebben *Pottal* ki, Etym. Forschungen II. kiad. I. kötete elején, e dolgot jól eltalálta; — 2. hogy a *nek* magyarázatát nem ke-

ressük az *önki*-ben, mely utóbbival elemekre nézve igenis, de származásra, alkatrészei eredeti mivoltára nézve aligha összevág, — sem az igen elkallódott *na*, *nan*, *ne*, *nen* rokon nyelvbeli ragokban, hanem ezek eredetét, ősi értékét a miénkben; 3. hogy a *nek k*-ját, már az akár a *ki*-ből akár *ig*-ből származott, a tulajdonító raghoz tartozónak csak annyiban tekintjük és valljuk, mint a tagadó *atlan*-ban a *lan*-t a *ta*-hoz vagy *at*-hoz; — végre 4. a *ni* infinitiv-ragnak a *ne* dativussal való rokonságát elismerjük s további fejtegetéseinkben felhasználjuk.

IMRE SÁNDOR.

A TÖRÖK HANGUTÁNZÓ IGÉKRŐL.

OLVASTATOTT AZ 1863. OCT. 5-KÉN TARTOTT AKAD. ÜLÉSBEN.

Mit kell érteni az úgynevezett hangutánzó vagy hangfestő igék, vagy általában szók elnevezésén, az eléggé ismeretes dolog, és általában nem is nehéz azokat valamely nyelvben megismerni. De vannak mégis olyanok is, melyek a már nem hangfestő fogalmú szókhoz igen közel járnak, s melyek iránt valóban kétség támadhat, hogy még hangutánzó-e vagy nem? Teszem a magy. *sírni* e mellett *sí* (*sí*, *ri*) hangutánzónak mutatkozik, noha synonymuma *könyezni*, mely mint a *köny* származéka semmi esetre nem hangutánzó, épen úgy mint a török *jaşla-mak* sem (ettől *jaş* nedv, köny); megint a magy. *pihenés* egyrészt jelentésére nézve a *nyugovással*, másrészt hangalakjára nézve a *piheg*éssel érintkezik; *ohajtani* (vmit) jelentésével már némileg tülemelkedett a csupa hangfestésen, de nem úgy a hason alakulású *sohajtani* stb. — Ez okáért a török hangutánzó igék tárgyalásában egyelőre csak azokra fogok szorítkozni, a melyek határozottan és erőltetés nélkül ilyenekül vehetők, tehát főleg az állati szólásokat, ember-állati hangadásokat, s holmi neszeket zörejeket kifejező igékre, noha meg vagyok győződve, hogy az ezekben életünö szóalaki képződés vizsgálata biztosan olyanok megismerésére is fog segíteni, melyek első tekintetre alig tüntetik elé jelentésükben a hangfestő jellemet, mert részint a szó hangfestő alaprésze hangzatilag elváltozott, részint az eredeti hallatszási jelentése átvitelesen emelkedett. E meggyőződésemet egyelőre hadd igazolja csak egy példa, mely már most és itt is elég világos lesz. A török *ojan-mak* azt teszi „fölebredni.“ Ki is sejtene ebben hangutánzást? Ámde tudni kell, hogy az oszmanli-török *ojan*, tatárul még *oĵan* is, és a karagasz-tatárban *otkar* = fölebredni. Tudva e mellett a török dialectusoknak eddig is biztosan megalapítható hangváltozási tüneményeiből, hogy

az oszmanli-török *j* szóközepén és végén igen gyakran *t*-ből eredt, úgy hogy az *oĵgan* helyébe *otkan*-t tehetünk; tudva még azt is, hogy mind a *kan* (*gan*), mind különösen a *kar* (*kır* stb.) hangutánzó alapszókból igetöt alakító képzőkül szerepelnek, tisztán megismerhető hangutánzó igékben, a mit a következőkben még ki fogunk mutatni: nem lesz nehéz az *ôt-kar*, **ot-kan* (*oĵ-gan*) alaprészében *ôt*-ban annak a bizonyos ásitozási hangnak visszahangoztatását látni, melyet nem ritkán, kivált kelletlen fölkeltés mellett, a fölébredők szoktak ejteni. Sőt tekintsünk még kissé tovább. A karagasz-tatár legközelebbi testvére, a kojbal, a „felébredést“ *uskun* igetővel fejezi ki, a mely igető igen könnyen az oszmanli *osan*¹⁾ (اوسانق) megfelelő párjának bizonyúl be (*osan* = **oskan*); kojb. *uskun* = „felébredni,“ tör. *osan* (*oskan*) pedig = „unatkozni, unalmat érezni“; hogy lehet ezt érteni másképen, mint úgy, hogy az *uskun*-nak is, *osan* (*oskan*)-nak is alapjelentése az „ásitozás“ hangfestő kifejezése, azon ásitozásé, mely mind az unatkozónál mind a fölébredőnél tapasztalható? Magától kitűnik, mennyire megerősíti az *uskun* és *osan* (*oskan*) jelentési különbözése de alaki egyezése az imént az *ôtkar*-ról adott fejtegetésemet. Hangfestő alaprészül itt *us*, *os* tűnik föl, mely megint nem más mint az *ôtkar*-beli *ôt* változatja, mely egyfelé *os*-szá, másfelé *oĵ*-já válhatik, a mint ezt p. o. egy maga a jakut *atakh* láb = kojbal *azak*, de egyszersmind oszm. *ajak* bizonyíthatja (v. ö. még *t* — *s*-re nézve Nyelvt. Értesítő II, 174. 175.). Ha most végre a magyarra is vetünk egy pillantást, szemünkbe tűnhetik maga az *ún* igető, melyet igen hajlandó vagyok az „ásitózó“ fölébredést jelentő tör. *oĵan*-nal mindenesetre egy képződésűnek tartani, ha talán az alapréz csupa önhangzó lehetett is, de a mely az unalom ásitozását akarta kifejezni (*ú-n* = *u-gun* v. *o-gun*, *u'un* v. *o'un*, v. ö. *fül* = tör. *bogul*). Azonban ha a magy. *kéreg* = jak. *khatırık*-ban szintén a *t* hang végképeni elenyészését vesszük szemügyre, nem lehetetlen, hogy nem csak önhangzó volt a magy. *ún* eredeti hangfestő alaprésze, hanem a fent kihoztuk *ôt*, *ot*-féléből indult ki a magyar is. Erre nézve figyelemre méltó, hogy magy. *ocsó* is van (melytől *ocsódni*) s ennek ellenében áll csag.-török *oĵag*, *oĵ-gag* (v. ö. fent. *oĵ-an*, *oĵ-gan*-ról, melynek képzője megint összetett = *a-n*, *ga-n*; *oĵ-ga*-ból származik *oĵ-gag*).

¹⁾ Török szók átírásában most *s* = magy. *sz*, *ş* = magy. *s*-nek van használva.

Úgyhiszem már ez egy példa is, nem engedi alaptalannak látszani azon hitemet és reményemet, hogy a török hangutánzó igéknek azon oldalról való vizsgálása, a melyről legbiztosabban megfoghatók, azaz tőalaki képződésük oldaláról való vizsgálásuk nem lesz haszon nélkül még a magyar gyök- és igető-nyomozásra sem. Lássuk tehát, mennyit lehet e vizsgálasból hasznavehető tudást szereznünk, mely magyar nyelvtudományunk mezejének termékenyítésére is alkalmas fog lehetni.

I.

A fent megjelölt szorosabb értelemben vevén a török hangutánzó igéket, tárgyalási alapúl használom az oszmanliban találtatókat, kiegészítvén azokat a jakutból, és a mennyire szótári forrásokban hozzáférhetők, egyéb tatárságból is. A miszerint bizonyos egyenlő képzőket látszanak magukon mutatni, egyes csoportokban hozom föl őket, mindig a tiszta tőalakokat állítván első helyre.

1) Első csoportúl lépjenek elé ezek:

aghür اغرق, régibb *angür* (aⁿür) انغرق v. انغرق helyett = ordít (szamar).

ughur اوغرمق = bög

ögür اوكرمك = bög; jajgat (NyK. I, 120).

baghür باغرمق = bög, ordít

bögür بوجرمك = bög; morog (medve): *bor bor bögürür*.

inčkir انچقرمىق = zokog; sír (hangosan, rivalg. Ab. 19.); sír (vékony hangon, NyK. I, 120.); (magashangú alakja is van: *inčkir*).

püskür پوسكرمك = vizet fú szájából; bőfög.

tükür توكرمك = köpni; kojb. is *tükür* (praes. *tükürürben*), karag. *tükkür* (praes. *tükkürürmen*).

čaghür چاغرمق = kiabál; hí.

hajkir حيقرمىق = kiabál.

kighür قىغرمق = kiált, hí; kojb. *kęgar*, *kęjar*, kar. *kęgar* ¹⁾.

¹⁾ Castrén a kojból s karagasz nyelvben még az *ä*-n kívül is kétféle *e*-t különböztet meg; az egyiket *e*-vel jelöli, a másikat *é*-vel, s emez, azt mondja, közel áll az *ö*-hez; ezért czélszerű lesz átírásunkban *é*-vel írni ezt, mely két pontjával legjobban emlékeztethet az *ö*-re.

kojb. kar. *katkar* (praes. *katkarerben*, kar. *katkarermen*) = kaczag; — tat. *katkır* (praes. *کاتقیرامن*).

kojb. *singer* (pr. *singererben*), kar. *simger* (pr. *singerärmen*) = orrát fújja; — tat. *simgir* (pr. *سیمگیرامن*).

kojb. *bırgar* (pr. *bırgararben*) = prusten.

čuškur *چوشکورمک* (Abuska 59.) = prüsszög.

sıpkar *سیپقارمان* (Ab. 68.) = hörpölve iszik, szippant; v. ö. NyK. I, 119.

tat. *sızgır* *صیزغرمق* = füttyöl; — jakutban: *isır*.

jak. *ıgır* = hi, elékiált.

tat. *kıckır* v. *kıckır* *کچقورمق* = kiabál, ordit, kiált, hi; —

kojb. *kěskar* (pr. *kěskarerben*).

kegir *ککرمک* = böfög.

Íme mind kéttagú ige-*tökök*, melyeknek valamennyinek második tagjuk egy gutturalis mássalhangzón kezdődik s *r*-ren végződik —: *kır*, *kır*, *ghır* (*gır*), *gır*, *kur*, *kır*, *ghur* (*gur*), *gır*, meg egykettőben *kar*, *gar*, *ger*. Vannak itt *k*-val és *g* (*gh*)-vel kezdődő alakok — de szembe tűnik első tekintetre, hogy a *k* csak kemény mássalhangzó után, a *gh*, *g* önhangzó s lágy mássalhangzó után áll a fentebbi ige-*tökök*ben, s ki csak némileg ismeri a török nyelvek hangzati törvényeit, ebben nem fog láthatni lényeges különbséget; vannak továbbá mély és magashangú alakok, a megelőző első szótag mély vagy magashangja szerint: ennek úgy kell lenni szoros önhangzó-egyeztést tartó nyelvekben, milyenek a török nyelvek; vannak végre részint *ı*, *i* részint *u*, *ü*-vel valók, a mi megint csak a megelőző szótag önhangzója után eredő másodrendű különbség; s hogy végre a kojbál-karagasz s *sıpkar*-ban a keleti-török *a*, *e*-t mntatnak a kérdéses második szótagban, már csak azért sem alapíthat belső eredeti különbséget, mert ugyanazon egy ige-*töb*ben is váltakozva egymásnak ellenében állanak *a* és *ı*: oszm. *kıghır* = kojb. *kęgar*, kojb. *katkar* = tat. *katkır*, s tudva van, hogy egyébkint is a szorosabban vett török nyelvek, a szó második stb. szótagjában gyakran az eredeti nehezebb súlyú *a*, *e* hangzókat a könnyebb *ı*, *i*-re, illetőleg *u*, *ü*-re gyengítették; így p. o. a nomen praesentis a szorosabb törökben csak bizonyos egytagú ige-*tökök* után *ar*, *er*, a többtaguak után kivétel nélkül *ır*, *ir*, *ur*, *ür*, de a jakutban általában csak *ar*, *er* (illetőleg *or*, *ör*); a causativum képzője *dur*, *dır*, *dır*, *dir* szintígy *dar*, *der*

stb. (az oszmanliban csak a *gös-ter*-mek ige tartotta meg az eredeti nehezebb hangzót). — Tehát a fent fölhozott kéttagú igetőknek hangzati alakra nézve lényegesen ugyanazon egy második tagjok van (hogy csak egy alakját vegyük: erősebb *kar*, gyengébb *kír*), s már ez egy is nagyon valószínűvé teszi, hogy ez a második szótag (*kar*, *kír* stb.) itt képző, mely az utánozni való hangot festő alaprészből (hangutánzó gyökből) tulajdonképeni, mint akármely más igető conjugalható, igetőt képez. Ezt annyival inkább kell hinnünk, mert elhagyván a fentebbi igetők közül az említett második szótagot, olyasmik maradnak hátra, melyek az illető életbeli állati hangadások articulált utánzásainak ismerhetők meg: így a különféle bögést festő *u*, *ö*, *ba*, *bö*, a számár szólását utánzó *an* (megjegyezhető a nasalis, mely itt tesz valamit a hü hangfestéshez) v. *a* (már az eredeti nasalis nélkül); a hangos hívásra vonatkozó: *haj*, *kí* (*kěj*), *ï*, *kíč*, *ča*; a torokból eredő (v. ö. *cachinnus*) *kaczagás*ra való *kat*; az összenyomott orrlyukokon sívítva kitolt levegő hangját igen jól festő *sim*; az apró csattanási hangból és ajkak hangjából vegyült *síp* és *püs* (v. ö. magy. *fecsecsen*); a fogak között átsívító *siz*; végre a *bër* (*bërgar*)-ra nézve v. ö. ugyanezen hangokat a ném. „*prusten*“-ben, a *čüş* (*čüş-kür*)-re nézve magy. *tüsszen*, *tüsszög*; a *tük* (ezt, nem *tü*-t kell venni alaprésznek, mert a *k* nem lágyúl, és a *kar*. *tük-kür* ugyancsak megtartja a kettős *kk*-t) a nyitott fogakon át csattantott köpési (székelesen *töpési*) hangot eléggé megismerhetően fejezi ki. — Azonban hogy a fentebbi igetők közül ugyancsak az első szótag válik ki, mint hangfestő alaprész, abból is megbizonyodik, hogy p. o. *haj*-ból (melytől *haj-kír*) más képzővel *haj-la* alakul, ugyanazt jelentve a mit *haj-kír*; v. ö. *inč-kir* mellett *inč-le* sohajtani. — Ezek után már nem lehet kétség az iránt, hogy a *kar*, *kír* stb.-végű fent fölhozott igetőkben csakugyan ezen *kar*, *kír* (stb.) a hangutánzó alapból igét készítő képző. Egyelőre csak ennyit akarunk kimutatni, e képző jelentéséről majd alább többet.

Van az oszmanliban még egynéhány hangutánzó igető, melyekből, ha a hangfestő alaprészt elválasztjuk (s ez mássalhangzón végződő) csak *ur*, *ür*, *ür*, *ir* marad képzőül, ú. m.

aksür افسر = prüsszög, tüsszög (*aks-ür*, az *s* mindenesetre az alaprészhez tartozó, v. ö. csag. *čüş-kür*).

öksür اوكسر = köhög (*öks-ür*, v. ö. az *s*-hangot a lat. *tussis*-ban).

osur اوسر مق = crepitum ventris emittere; jak. *utur-* (*uturuk* crepitus ventris). (*os-ur*, *ut-ur*).

öfür اوفر مق = fű (*öf-ür*, v. ö. *öf-le* ugyanaz).

čñir چنر مق = cseng (*čñ-ir*, v. ö. *čñ-le*).

kañir قانر مق = bög (*kañ-ir*).

Tudva azonban, mennyire ejtette el az oszmanli képzők elejéről mássalhangzó után az eredetileg megvolt *k*-hangot (teszem csak a part. praes. *an* képzője még a keleti-törökben mindig *kan*, *gan*), bátran sorozhatjuk az imént fölhozott igetöket is még a fentebbiekhez, a *kar*, *kür* (stb.)-vel valókhöz, az itt föltűnő *ur*, *ür*, *ir*, *ir*-t sem tekintvén másnak, mint *kur*, *kür*, *kür*, *kür* *k*-vesztett azonos páralakjainak. A jakut nyelv is osztja az oszmanlival az említett *k*-hangeltétést (igy p. o. van a tatár *kar*-nak megfelelő causativképző *ar*: jak. *büttär*, oszm. *bitir* = tat. *bütkär*), azért ott van az *otur* = oszm. *osur*, mely helyett tehát *os-kur*-t vehetünk föl; sőt a már fent fölhozott jak. *is-ir* mellett van tat. *süz-gür*, mely a jakut *k*-hangvesztést világosan bizonyítja (az *is-ir*-beli *is* alapszó is volt valaha *sis*, de a jakut a szorosabb törökségben *s*-szel kezdődő szókat, legtöbbször ezen *s* nélkül bírja).

2) A *kür* (stb.) képzővel láthatólag valami összefüggésben álló képzővel alakultak ezen második csoportbeli igetők:

jakut *sürkürä* = csereg, csergedez.

„ *tačigürä* v. *lačigürä* = sustorog.

ingra = (szamár) ordít (NyK. I, 120), vagy: *inkren* (Ab. 19.)

ingre és *singre* (NyK. I, 120) = keservesen csendesen sír; Ab.

19. lapján *ingren* és *singren*.

mangra (*mengre*) = bög, béget (juh, ökör stb.); NyK. I, 125. *möngre* = bög (szarvasmarha); tat. *mungra* (Trojanszki szótára) = bög (szarvasmarha).

Ezek közül a jakut alakok igen tisztán láttatják a hangfestő alaprészt: *sür* (v. ö. magy. *cser*, *csör-ög*), *tač* v. *lač* (v. ö. az *š*-hangot a magy. *sustorog*-ban). A képző meg *kürä*, *gürä* volna: azaz még *ä*-val toldott *kür*, *gür*, melyet 1) alatt láttunk. De az *ingra*, *ingre*, *singre*, *mangra*, *mungra* igetökre nézve kétes lehet, vajjon a *g* még a hangfestő alaprészhöz tartozzék-e vagy a képzőhöz? Azonban ha számba vesszük, hogy a keleti tör. *ingra*-nak oszm. *anghür* (melyből aztán *aghür* lett) felel meg (tudva hogy csag. *jügağ* is = oszm. *aghağ*)

fa, csag. *jǧla* = *aghla* sirni), s szintígy *bagħir*, *ughur* áll ellenében a *mangra*, *mungra*-nak, azaz az 1-ső csoportbeli *kīr* (stb.) képzővel való alakok: inkább a *gra*, *gre*-t, kell képzőnek tartanunk, mely *ǧra*, *ǧre*-ből rövidült volna, még ha az eredeti hangfestő alaprészeknek ezeket tartanók is: *ǧng*, *ing*, *sing*, *mang*, *mung*-, a mely esetben a gyökbeli vég *g*, mely úgy is inkább az *n*-nel gutturalis *n*-t képez, a képző *g*-jével egybefolyt volna. Mert legalább a számárordítást (*ǧng*) igen jól lehet gutturalis *n*-nel, (*ng*)-vel végződő articulációval kifejezni, s hozzá vesszük, hogy az oszmanli *anǧīr* szerint, ezen *jǧng* valaha *jang* lehetett — tehát az illető állati szólásnak lehető leg-hívebb utánozása, melyet leginkább így fogunk föl, articulált hangzókra átírva, hogy: *iǧng*. — Az *ingre* és *singre* ezen mellékalakjai *ingren* és *singren*, valamint *ingra* mellett *inkren* még egy további reflexív képzővel (*n*) vannak (*ingre-n*, *singre-n*, *inkre-n*), melynek alkalmazására nézve emlékezni lehet némely ilyenmű magyar *ik*-es igére (p. o. *siránkozik*, *vajhuszik*, *kidálozik*) vagy az „elnyeríti magát” félékre.

3) Harmadik csoportul hozhatjuk föl a *la*, *le* képzőjüket, melyeknek e képzőjük általában igen megismerhetően válik el a hangfestő alaprésztől.

aghla اغلب = sir; csag. *jǧla* (Ab. 105.), jak. *itā*.

inle انكلم = sohajt.

inǧle انڭلكم = sohajt (v. ö. fent. *inč-kir*).

öfle اوڤلك = fű (v. ö. fent. (*öf-ür*)).

önle اونلك = vonít, rí (v. ö. *ön etmek* sirni mint a gyermek; *it önü* kutya vonítása).

patla پاتلق = pattog, recseg, pattanva reped.

balballa-n بالباللق = hebeg, gagyog. (v. ö. lat. *balbus*, *balbutire*).

pepele پپهلىك = hebeg.

čatla چاتلىق = reped (csattanással) (v. ö. *patla* és *čat pat* képzőtelen hangutánzók, pattanási, csattanási zajról mondvá; valamint *čat čat* összekocozintási zajról, csattanásról).

čirla چىرلىق = sustorog (a mit sütnek).

" = csiripol (mint a veréb).

čīnle چىنلىك = cseng (v. ö. fent. *čīñ-ir* és *čīñ čīñ* hangutánzó, csengő pénzről mondvá).

havla حولاق = ordit, ugat.

hajla حيلامق = hajt (kiáltással) (v. ö. fent. *haj-kër*); *jak*. *kijdá* és *khajdá* marhát hajtani (*khaj* marhahajtásra használt kiáltás).

hajdala حيدلماق = hajt (kiáltással) (*hajda* is kiáltószó).

khirla خرلامق = morog; hortyog, horkol.

khorla خورلامق = hortyog; kojb. *kôrla* (pr. *kôrlîrben*).

gürle كورلامك = dörög, menny-dörög.

melle, mele مللمك, مللمك = béget (juh).

bozla (NyK. I, 125) — a teve ríköltéséről; Ab. 36. gyászolók sohajtozásáról.

jak. kurulá = zörög (rauschen).

jak. barilá = zörög, zajog (víz, fák).

kar. talgakta = (pr. *talgaktârmen*) = hebeg.

Az itt utolsó helyen felhozott *talgakta*-ban *talgak*-ot nézem a hangfestő alaprésznek, melyben a *bal* (v. ö. *balbal-la* fent.) és magy. *gagyog* főhangfestő elemei mintegy egyesítve vannak. A *ta* meg képző, azonos a szorosabb törökségbeli *la*-val, mely helyett (itt *k* után) csak különös kojbal-karagasz hangzati szabály szerint lép föl, a mi a jakutra nézve is áll (így p. o. kojb. *tüktüg* = tör. *tük-lük*, a *tük*-hez itt *lük* képző járulván). — Az *aghla* és *jigla* mellett felhozott jakut *ütä* is ide a *la* képzőhöz való, noha nem *ülä*, a mint várni lehetett önhangzó után, s a mint látjuk is *kuru-lä*, *barä-lä* ban. Ennek alkalmasint az az oka, hogy nem csupa *ï* volt az eredeti hangfestő alaprész, hanem gutturalissal végződő szótag (*ïg*, *ïgh*), a mint a csag. *jig-la* oszm. *agh-la*-ban elő is tűnik, annyival inkább, mert itt a gutturalis igen lényegesnek mutatkozik a torokból fakadó, fuldokló sírás (illetőleg zokogás, sikoltás) hangfestésére. A gutturalis után pedig a jakutban csak a *tä* képzőalak állhatott, mely azután is megmaradt, hogy a gutturalis eltűnt. — A szorosabb törökség, a csagatai-török is, a mint mondtam, csak a *la* képzőalakot ismeri, nem tévén különbséget a megelőző hangzó szerint. De azért nem lehetetlen, hogy abban is létezett valaha ily hangzati szabály, vagy a *la* nem is az eredeti alak, hanem *ta*, melyből a törökben általában, a jakutban s kojbal-karagaszban csak részint lett *la*²⁾. Ezt elfogadván ide lehetne sorozni még e tat. igetöt :

²⁾ V. ö. még Ab. 93. *kükte* és *kükte* igetöt = penget, játszik (hangszeren).

sikta (NyK. I, 120) = sir, a *jigla* által kifejezett sirásnál erősebb sirásról, l. NyK. I, 120); — *kojb. sikta* (pr. *sěktirben*) = sir (bánatból).

Sőt tekintetbe véve, hogy a jakut nem tartja meg sokszor a török szóelején való *s-t*, (v. ö. fent. jak. *isir* = *sizgür*), ennek a *sikta*-nak is felelhetne meg jak. *itá*, a hangfestő alaprész fent említett elváltozásával (*iktá* helyett *itá*), noha világos, hogy a *sik* a *jüg*-nak ha nem is vele azonos, de igen hozzá hasonló párja.

A jak. *kurulá*, *barilá*-ban azonban nem kell hogy a kéttagú *kuru*, *bari*-t tekintsük a hangfestő alaprésznek; mert van a jakutban a *lá*-nak *ila* mellékalakja is (l. Böhntlingk, jak. gram. 190. lp.), s rendesen csak egytagúnak tapasztaljuk a hangfestő alapszókat, tehát: *bar-ila*, *kur-ulá*.

4) Negyedik csoport.

A. *rda* végűek:

čatirda چاتردمق = recseg, csattog (v. ö. *čatla* 3. alatt). *čatirda-t* چاتردمقی = vicsorítja fogát (*čatirda* még causativ *t* képzővel).

čitirda چتردمق = recsegéssel hasít.

dapirda, *tapirda* داپردمق, داپردمق = topog (lábával a földön).

samsurda-n صامسردنمق = rőfög.

sumurda-n سومردنمق = dörmög, mormog.

küřirda, *küřirda-n* کیردردمق, کیردردمق = vicsorít.

kegirda-t ککیردردمق = vicsorítja fogát.

B. *lda* végűek:

čaghilda چاغلدنمق = csereg, csergedez (víz).

žürilda جردنمق = csereg.

čivilde چولدنمق = suttog; dörmög.

khürilda خردنمق = mormog; károg (mint holló); horkol. (v. ö. *khür-la* 3. alatt, és *khürghin* hortyogó).

khorulda خورلدنمق = hortyog, horkol; rőfög. (v. ö. *khör-la* 3. alatt).

düzilda دیزلدنمق = dong (mint a méhek).

dökülde (Ab. 64.) = dobog (szív).

görlüde گورلدنمق = dörmög (mennydörmög, mennydörmög). (v. ö. *gür-le*).

kakilda قاقلد مق = kopog (v. ö. *kak*, mint igető is = ütni).

fisilda فسلد مق = súg, suttog.

šurilda شورلد مق = zúg, csörög.

mürilda مرلد مق = mormol; károg; Troj. szótárában : боп-чатъ = morog, fon (macska); *mürilda-n* is, reflexiv *n* képzővel.

Nevezetes, hogy ezeken kívül alig van a török nyelvben ilyen képzésű igető (csak ezt tudnám fölhozni : *kimilda-n* قىلدانق mo-
zog; s áthatója : *kimilda-t* قىلداتىق); tehát különösen hangutánzó
igető-képzést illetők az *rda*, *lda* végzetek, még ha az egy *kimilda* nem
is volna visszavezethető hangutánzóra. — A hangfestő alaprészt után
való képzőkül itt mindenesetre A) *irda*, *urda* (*irde*, *ürde*, mily alakra
azonban nincs példa), és B) *ilda*, *ulda* (*ilde*, *ülde*) kéttagú alakokat
kell tekintenünk, melyek alkalmasint összetett képzők, a mint alább
foglaljuk fejtegetni. Mert egynéhányában a fölhozott igetőknek igen
határozottan ismerszik meg, hogy ez alakok még csak *r*-je vagy *l*-je
sem tartozik a hangfestő alaprészhöz, p. o. *čat-irda*, *dap-irda* (v. ö.
még *tep*- tapodni és Ab. 64. *dopdur* mintegy = toptat igetöket), *իր-
ilda* (v. ö. magy. *cser-eg*, *csör-ög*), *khir-ilda* és *khor-ulda* (v. ö. *khir* és
khor a *la* képzővel); *čiv-ilde* (v. ö. jak. *sibi-ginaj* suttog).

5) Ötödik csoport.

A) *ga* végűek :

jak. *khardirgá* = siseg, sisereg.

„ *čaghirgá* = czippeg, czippel.

„ *khaghirgá* = károg (varjú); — kojb. *kágar* (pr. *kágar-
arben*).

kojb. *ělga* (pr. *ělğırben*) = ordít, ululat; — kar. *ulu* (*ulır-
men*); jak. *uluj*.

„ *áska-n* (pr. *askanerben*) = hebeg.

„ *karga* (pr. *kargırben*) = káromol, átkoz, szid; jak. *kırá*
átkoz; *kıra-n* átkozik; tat. *karga* (Troj. szót. és Ab. 78.)

jak. *dorghó* (ebben : *dorghón* sonus, echo).

„ *čibirgha-t* hegyes tárgygyal kopogtat.

B) *g* után *ij*, *ij*, *uj*, *uj*-en végződők :

jak. *oghij* = okádni akar (sich würgen).

„ *nirgij* = távolról hangzik valami (*nir* hangszó — távoli
mennydörgést utánzó).

„ *nirgij* = erősen hangzik (v. ö. az előbbi).

Az A-beliek közül legalább *khaghīrgā* némi biztossággal *khaghīr*-t tünteti föl hangfestő alaprésznek, minthogy az *r*-hang a káro-
gás kifejezésére több nem rokon nyelv tanúsága szerint, lényeges-
nek látszik, v. ö. *ḡāḡ*, (*ḡāḡ*), *ḡāḡ*, *krächzen*, maga a magy. *kár*-og;
azonban tótúl *kvákaí*. De oroszúl *krákaí* (кряка́ть) holló, varjú szó-
lásáról).

A *khardīrgā* iránt is támadhat kérdés, a mennyiben Böhrling
jak. gr. 200. l. azt a mongol *khardi* (fogvicsoritás) szóval vetvén egy-
be, *rgā* képzőt lát rajta. Legyen bár így, a mit csak későbbben nyomo-
zatunk szorosabban; de akkor csak *khar*-t tekintvén hangfestő alap-
résznek, az ehhez járúlt kettős képző *dirgā* egészen a magyar *sus-
torog*-beli *torog*-nak felelne meg.

A mint fentebb is az *kar*, *kīr* mellett jakut és oszmanli *k*-nél-
kül való *īr*, *īr*-t stb. láttunk, úgy itt is találkozunk néhány csak *ā*-ra
és *uj*, *ūj*, *īj*, *īj*-re végződő hangutánzó igeitő:

A. jak. *sabā* = valamihez csapódik, valamire pattan.

tör. *kaša-n* = hugyozik (p. o. a ló).

„ *titre* = didereg, reszket; jak. *titiriä*.

„ *aša* اشامق = rátaposva összezúz.

kojb. *izü* (pr. *izīrben*) ásít = kar. *esü* (pr. *esürmen*) v. ö. tör. *is-ne*.

B. jak. *čokuj* = klopfen, schlagen, stossen. (v. ö. *čak* چاقق
csahol, üt).

tör. *šakī* = üt (mennkö);

„ *kakī* = gronder (v. ö. *kak* frapper).

jak. *tabīj* = lábbal kapar.

„ *ulu* = ordít, ululat; tör. *ulu*, kar. *ulu*, kojb. *ēlga*.

Az utóbbiakhoz még a fentebbi *öghūj*-t is lehet számítani, ha
netán jobban tetszik az *ögh*-et (v. ö. magy. *ok-adni*) tekinteni alap-
részének. A tör. *šakī*, *kakī* végén csak *ī* látszik, a jakut *īj* ellenében,
épen úgy, mint *ulu*-ban csak *u* a jak. *ulu*-beli *uj* ellenében.

6. Hatodik csoport.

A. jak. *sibigināj* = suttog (*sibi-gināj*, v. ö. 4, B. alatt oszm.
čiv-ilde).

„ *bīčignaj* = csicsereg, csiripol; pelypeg. (*bīčī-gnaj*, azaz
bīčī-ginaj)

„ *kugunā* = lármáz.

B. tör. *kišne* کشنمك = nyerít; — kojb. *kiste* (pr. *kistīrben*), salb.
kište (pr. *kistīrben*). (*kiš-ne*).

tör. *isne* اشئنه = ásít = kojb. *izü* (pr. *izürbe n*), kar. *esü* (pr. *esürmen*). (*is-ne*).

„ *kaj-na* قينامق = forr, buzog.

„ *čejne, čejne* چينك, چينك = rág; lábbal tapos el; kojb. *tajna* (pr. *tajnürben*).

Az ezekben látható képző jak. *ginaj, ginäj, guná*, melynek gutturalis-vesztés által lett rövidítése tör. *na, ne*. Kojb. *kiste* vagy ide, vagy I, 3. alá tartozhatik, mert kojbal hangszabály szerint mind *kisle* mind *kisne* ezzé lesz : *kiste*. Kojbal *iz-ä-t* is csak az alapszó miatt hoztam föl *is-ne* mellett, mert képzőjére nézve I, 5. alá való.

II.

A hangutánzó igékbeli alaprészt, mely tulajdonképen az utánozni való természeti hangokat festi, mondhatjuk tehát a hangutánzó gyökszó, gyöknyomozási tekintetben tökéletesen megérthető s kimerítőleg fölfogható valami, a mennyiben a gyökszót tevő hangzó-complexus egyszersmind czél is eszköz is. Mert a czél itt csak hangfogalom kifejezése, mely ugyancsak a hangutánzó gyökszóbeli hangokkal commensurabilis, sőt legtöbbször vele egyező; míg nem hangfogalmi gyökszók hangzóikkal csak mint közvetettebb eszközökkel idézik elé a czélozott hatást, a fogalom képzeletünkben való fölmerülését. A hangutánzó gyökszónak fogalmi tartalma egyenesen az ő hangzó-complexusa általkimerítőleg elétűntetetik, s itt nincs mit tovább nyomoznunk, nem tekintetve t. i. azt, hogy a valóságos természeti hangnak az articulált emberi szóló hangszerre többé kevésbé úgy szólván transcribáltatni kell. Ámde a nyelv nem csak hangutánzó gyökszókkal bír, hanem csupa fogalom-jegyzőekkel is, és amazok csak ezeknek sorában állanak, sőt a mint értekezésem elején megjegyeztem, egyes esetekben még csak bajosan különböztethetők meg emezektől, a csupa fogalomjegyzőktől. E szerint az a kérdés támad, hogy ezen különben tartalmilag igen érthető hangutánzó gyökszókat milyen alak-kategóriákkal valóknak tekinti vagy veszi a nyelv, vagyis milyen grammatikai jellemmel ruházta föl őket a nyelv? E kérdésre meg kell felelnünk, ha a hangutánzó gyökszónak igetökké való tovább képzését meg akarjuk némileg érteni. Kérdésünk pedig, jelen szűkebb körű nyomozásunkra alkalmazva, így hangzik : a török hangutánzó gyökszók igezői alakjellemmel bírnak-e vagy névszóival, vagy más szónemi jellemmel?

Vannak a török nyelvnek külön álló hangszói is, melyek részint az I. szakaszban található hangutánzó gyökszókkal ugyana-zok. Így p. o. a Negyven vezir könyvében (I. MNyelvészet VI, 53.) a lúd gágogásáról ez mondatik : *kak kak dejü jürür* = ezt mond-ván „kak, kak“ körüljár. Így a kakkukot illeti az *uku demek* (اوکو ديمك), a bagolyt az *ögü demek* (اوگو ديمك); a medve *bor bor bögürür* tkp. = bög „bor bor“; az erős szélfuvásról van : *ufur ufur esmek* = fúni *ufur ufur*; *şir şir akmak* (csörögve folyni) = *şir şir* folyni; *kîpîr kîpîr kajnamak* (fölbuzogni, fölforrni) = *kîpîr kîpîr* forrni; a jakutban van *sar* (a könyek csurgásáról), *sar gîna tûs* = *sar* [hangot] téve esni; *şîb* (suhanásról, osonásról): *şîb gîna tohsa şîr* = *şîb* [hangot] téve kimenni; *îir* hangszó (klangwort) távoli mennydör-gés utánzására. V. ö. a törökben még : *par par* (v. *parîl parîl*) *janmak*, = égni *par par* (v. *parîl parîl*) = brûler avec bruit et éclat, pétiller (Bianchi); *hup hup şîçramak* = ugrani „hup hup“ (v. ö. und *hopp hopp hopp*, gings fort im sausenden galopp). — A fölhozott példákat közelebről tekintve, észre lehet venni, hogy a hangutánzó szó részint mondatrészi szóúl construálva van, részint mint közbe vetett önálló rész nem fűződik egybe grammatikailag más szóval. Ez utóbbi eset van p. o. *hup hup şîçramak*-nál, mert „ugrani“ lehet ugrást, nagyot vagy kicsit (mint tárgyat), lehet jól, rosszul, föl, le stb. (mód-, irányhatározó), de *hup hup şîçrar* mégis csak *hup hup!* önálló hangfestő előadás), melyre rákövetkezik a fo-galom-jegyzői mintegy grammatikai *şîçrar* ugrik; ide tartozik : *bor bor bögürür*, *par par janmak*, a melyekben az is megjegyezhető, hogy az önálló hangfestői de nem grammatikai előadás, leírás, mely mintegy hangérezelmi (nem ítéletet mondó) mondatot képez, a hangzó kettőztetése által is jelöltetik meg (v. ö. az „Ich und mein flascherl“ német dal refrainjét: *gluk gluk gluk* stb.). Ellenben grammatikailag construálva van : *sar* (*sar gîna*), *şîb* (*s. gîna*). Construálnak tekinthetjük az *uku demek*-et is, de nem a *kak kak*-ot a *dejü jürür* előtt, mert ilyen helytt egész egy külön álló mondat állhatna, p. o. „éhes va-gyok“ *dejü jürür*. Magától értető, hogy csak grammatikailag construálható szónak lehet szó a szóneméről vagy szónemi jelleméről, s így kérdésünkre nézve a fentebbi példákban csak a construált hangszók szolgálhatnak, a hol aztán meg lehet jegyezni, hogy a hangszók még construálatlan állapotban fordulnak elő (mint interjectiók, melyek nem tesznek tulajdonképi grammatikai szónemet). A construált hang-

szókat tekintve pedig a fentebbi példák szerint, úgy látjuk, hogy névszói jellemmel vannak, mert igék mellett tárgyszók gyanánt állanak. Ez az első, a hangszók névszói jelleme mellett szóló adat, értve mikor általában szónemi jellemet akar rájuk ruházni a nyelv.

Egy másik adat lehet az, hogy némely hangszó, képző nélkül is, vagy egyenesen névszót illető ragokat vehet fel, vagy jelentősebb fogalmi-tartalomra alkalmazható, mely aztán névszói, és néha nézeti tárgyra van szorítva: p. o. *ön etmek* = *ön* tenni = sírni mint a kis gyermek (Bianchi); az *ön* olyan hangszó mint jak. *sar* a *sar gën*-ban (fentebb); de van *it ünü* (*ön-ü*) is = kutya *ön*-je (v. ö. *vonitása*); *iñz* = gémissémet; *čakčak* fegyverek zörgése, csattogása; *ögü* (bagoly hangja) átvive maga a bagoly is; *čan* harang, bizonyosan hangszói eredetű; *čau*, *čav* rumor, hír (v. ö. *ča-ghër*-mak fentebb a hangutánzók között).

Harmadik adatul fölhozom azt, hogy a török hangszók nagy része különben csak névszót illető képzővel képeztetik tovább igetővé, a mi szorosan véve nem egyéb, mint a hangszónak névszóul való konstruálása. Ugyanis a I, 3. alatt felhozott hangutánzó igetők mind *la*, *le* képzővel készültek a hangszókból vagy hangutánzó gyökszókból, a mely képző tudvalevőleg, mint a magy. *ol*, *el*, *l* (*botol*, *szolgál*, stb.) csak névszókhöz szokott járúlni.

Azonban ezen, a hangutánzó gyökök névszói jelleméről tanuskodó adatok mellett, nem szabad figyelem nélkül hagyni, hogy hangutánzónak mutatkozó, s semmi továbbképzőt nem láttató igető is van a törökben, tehát igezői jellemet nyert hangszó is van; p. o. *čarp* (inf. *čarpmak*) erősen s neszszel csapni; *čak* (int. *čakmak*; v. ö. *čakčak* kemény tárgyra ütött vasnak hangja és magy. *csah-ol*) jak. *sah*; kojb. *teb* (pr. *teberben*) jak. *tüb* lábbal tapod, topog (v. ö. jak. *tabij* fent I, 5, meg *dapürda* I, 4. alatt.); kojb. *sab* (pr. *sabarben*, *sabërben*) = csap, de jak. *sabá* = hozzá üt, hozzá ütődik (*sabá* képzővel van I. I, 5, A.); tör. *kak* (inf. *kakmak*) frapper (v. ö. *kakilda* fent I, 4. alatt és *kaka-la* csörrel ütni, kopogtatni; *dam* (inf. *dam-mak*) csepeg (igy is *damlá*, inf. *damlá-mak*). — Ezen hangutánzó igetőkön *čak*, *čarp*, *kak*, *teb*, *sab*) nem látszik ugyan semmi képző, mely az alap-hangszóhoz járúlt volna, de azért igen lehetséges sőt valószínű, hogy az ilyen megvolt képző csak elenyészett, a mi leginkább a fent I, 5. alatt említett képzőket érhetette; mert ugyancsak jak. *sabá* (*sabá*) ellenében áll a kojb. csupa *sab*, és a *čak* igetővel jelentésre is rokon s

alakra hasonló *šakī* (inf. *šakī-mak*), mely nyilván oly képzőt mutat, mint *kakī* (*kakī*), t. i. = *šak-ī*. — Mindenesetre a tör. hangszók, (v. hangutánzó gyökök) igezői jellemmel való vétetése jóval szorítóbb, mint a névszói jellemmel való mutatkozásuk, nem tekintve, hogy amaz, az igezői, megvolt képzők netaláni elveszése esetében még kétes is, annyival inkább, mert van arra példa, hogy igezői jelleműnek látszó hangutánzó gyök (p. o. *kak*, *dam*) épen névszót illető képzőt vehet föl, a *la*, *le* képzőt (kojb. *kakta* p. o. *kaktīrben* e. h. *kakta* lerázni, leverdesni, abklopfen, p. o. havat, meg oszm. *ka-kala*, inf. *kakalamak*; *damlā*, inf. *damlamak* csepegni).

Mindezekért most a fent 1—6 alatt fölhozott képzők vizsgálatára nézve legbátrabban azon föltevésből indulhatunk ki, hogy a hangutánzó alapszót, melyhez e képzők járúlnak, névszói jelleműnek veszi a nyelv, — s így ezen képzős hangutánzó igeőkben tulajdonképen denominatív igeiket állít előnkbe.

Névszói jellemben vett alapszóból indulván tehát ki, t. i. a valamely tárgyilag vett hangot kifejező hangutánzó gyökből, már könnyű körülbelül azt meghatározni, hogy mily jelentéssel vagy legalább értékkel kell annak a képzőnek lennie, mely abból igeőt képez. Emlékeztvén arra a már nem egyszer fölhozott, s részint bizonyított részint valószínűvé tett tételre, hogy a szóképzés eredeti szó összetételből ered (v. ö. most NyK. II, 74. is), miután itt névszóból igeőket látunk támadni képzők által, e képzők kell hogy eredetileg egyszerű igeők legyenek. S mit kell hogy jelentsenek vagy érjenek fogalmilag, mutatja még a hangutánzó igeének olyan körülírással kifejezése, milyen tör. *ögü demek* = *ögüt*-mondani, vagy jak. *sīb gīn*, *sīr gīn* = *sīb*-v. *sīr*-tenni, azaz: az ejtett vagy általában valahogy okozott hang, mint szólásmód és szólástartalom vétetik (a bagoly azt mondja: *ögü*, a lúd azt: *kak kak* stb.), vagy pedig mint a tevésnek eredménye (v. ö. einen laut hervorbringen). V. ö. a *tenni* vagy csinálni jelentésű igeének hangszók mellett alkalmazására nézve tör. *ön itmek*, *iñj itmek*-féleket is, meg a szanszkrit *kar* (*kr*) igeét, p. o. *phut kar* = *phut* (megvetési) hangot adni, *püt kar* den ton des pustens machen. (v. ö. a Pétervári szótárt is *kar* 9. alatt). — Legközelebbi kérdésünk tehát most az, hogy lehet-e a fent I, 1—6. alatt említett képzőkön ilyen (vagy mondaní- vagy tenni-féle) igejelentést kimutatni, vagy azokat ily igeekre hangalakilag visszavezetni?

1. és 2. A fent I, 1. alatt fölhozott hangutánzó igezők mind egy *kar*, *kîr* képzővel (illetőleg ennek hangszabályi mellékalakjaival) készültek a hangutánzó gyökből. Véleményem szerint ezen *kar*, *kîr* (stb.) annyit jelent mint: *t e n n i*, úgy hogy p. o. *ba-ghîr* = *ba-tenni* (azaz: *ba-machen*, *ba-hangot adni*). Mert egyébkint is szerepel *kar*, *kîr* (stb.), nem hangutánzó igéknél, mint causativumi képző, a melynek pedig tevési igének jelentésével s értékével kell bírnia, p. o. tat. *öt-ker* átmenetni, átkeltetni (*öt*, inf. *ötme*k átmenni, átkelni), tat. *toj-gar* jól lakatni, satiare, oszm. *dojur* (*toj*, inf. *tojmak* satiari) stb. Sőt van arra is példa, hogy ezen causativumi képző nem csak igezőből, hanem névszóból is képez transitiv ige: oszm. *dir-gür* v. *dir-gîr* fölélesztetni (*dir* nem fordul elé mint igező, hanem csak *dirî* = vivus, melynek rövidültje *dir* ebben is *dirlik* eleség, élet; és egy másik denominativuma a *dirî* v. *dir*-nek *diril*, inf. *dirilmek* föléledni); ez tehát szóról szóra = vivum facere. Nagyon hasonló ehhez az is, hogy van *kurt-kar* (oszm. *kurt-ar*) szabadítani, megmenteni, és *kurtul* megmenekülni, szabadulni, de nincs *kurt* (inf. *kurt-mak*) ennek megfelelő activ igező, valamint nincs *dir* (inf. *dir-mek*), a mi a *kurtkar* és *kurtul*-beli alapszót, *kurt*-ot szintén mint névszót látszik föltüntetni. Ezek szerint már világos, hogy p. o. *ba-ghîr* azt teheti és teszi: *ba-facere*.

Ezen *kar*, *kîr* (stb.), mely „facere“-t jelentene, úgy látszhatik, hogy ugyanaz a különálló tör. *kîl* (inf. *kîlmak*) „facere“ igezővel, a mit valószínűnek ugyan, de nem egész bizonyosnak tartok; de mindenesetre azonos a szirjân *kara* „facere“-vel, mely így a *kar*-nak még teljesebb alakját mutatja. Ez bennünket egyenesen az I, 2. alatt fölhozott jak. *kîrâ* (*gîrâ*) képzőalakra vezet át, mely e szerint lényegben és értékben semmit sem különbözik a szóban levő *kar*-tól. Ez annyival bizonyosabb, mert a törökség határán túl, még a mongol nyelvben is létezik megfelelő hangutánzó igező-képzés, még pedig *kîra* képzővel, p. o. *ojokîra*, azaz: *ojo-kîra* (inf. *ojokî* akhu kiáltani), *bar-kîra* (*barkîrakhu*), *khajî-kîra* (*khajîkirakhu*) v. ö. tör. *haj-kîr* és *kî-ghîr*, kojb. *kîj-gar*; *khas-kîra* (*khaskîrakhu*) v. ö. *kîç-kîr*; *cor-kîra* (*corkîrakhu* = ordítani); *û-kîra* (*ûkirakhu* = haragban v. bosszuban kiáltani); *keb-kîre* (*kebkîrekü* haragban kiáltani, lármázni); *kîir-kîre* (*kîirkîrekü* morogni); *ar-kîra* (*arkîrakhu* morogni — kutya); *khôr-kîra* (*khorkîrakhu* hortyogni); *dôr-kîre* (*dôrkîrekü* peregni, dörögni); *sûr-kîre* (*sûrkîrekü* zúgni — szél); *şur-*

kira, *šurkirakhu* surrog, sivit — ellőtt nyil). Sőt ezen *kira*, *kire* mellett már a mongolban is találunk csak *r*-en végződő alakot: *khos-kir* (inf. *khoskirakhu* az ujjával füttyölni), *dagho-ghar* (inf. *daghogharkhu*, hangot adni, szólalni), a mi azért is igen érdekes példa, mert megvan *daghon* sonus, vox, és *dagho-ghar* világosan ily értelmet ad: „sonum facere“, a mint fentebb a *ba-ghür*-féléket magyaráztuk, s kivált azt is mutatja, mily helyesen tekintjük, ennél a *kar*, *kür*-féle képzésnél is, az alaphangszót névszójelleműnek. Képzőnknek egy másik változatját adja a mong. *zang-ghora* (*zangghorakhu* haragban kiáltani s szidkozódni). — Így a jakut *kürä* (*gürä*)-t a tör. *kar*, *kür* (stb.)-nek mint azonos párját állítván ellenébe, még azon hangbőségi viszonyra is hivatkozhatunk, mely p. o. jak. *ükkiriü* szökdelni és tör.-tat. *segir*, *sigir*-mek között létezik.

A szintén még I, 1. alatt említett *ur*, *ür*, *ir*, *ir* képző alaki mi-voltáról már ugyanott eléggé volt szó.

Hasonlóképen I, 2. alatt a tör. *ingra*, *mangra*-félékben a jakut *kürä*, *gürä*-val egynek tartottuk a *gra* képzőalakot, mely tehát már szintén meg van magyarázva. E magyarázaton azonban semmit sem változtat még azon lehetőség sem, hogy a mint *ur*, *ür*, *ir*, *ir* a *kar*, *kür* stb. gutturalis-vesztett párosa, úgy *kürä*-ból *üra* vagy *ra* lehetett, a mikor aztán *ingra* stbiben a *g*-t még az alapszóhoz kellene számítani (*ing-ra*). E mellett szólnak némely mongol, csak *ra*, *re* (*ara*, *ere*, *ira*, *ura*) képzőt mutató hangutánzó ige-*tökök*: *khakz-ara* (*khakzarakhu* repedni, szétpattanni), *leb-ere* (*leberekü* fölpattanni — daganat); *tüb-ere* (*tüberekü* trappeln — lovak), *khab-ira* (*šidu khab-irakhu* fogát csikorgatni, v. ö. *šidu khabji-kinakhu* vaczogni), *šubš-ura* (*šubšurakhu* csammogni, csemcsegni).

A török *kür* (stb.) causativum (,,tenni“ jelentésű) képzőnek a csagataj-török *guz*, *güz* (stb.)-féle változatjából még más eredetibb alakjára lehet következtetni; evvel azonban hangutánzó ige-*tökök*ben történetesen nincs dolgunk.

3. és 4. A *la*, *le* képző (I, 3.) ugyanaz mint az igen gyakori denominativképző *la*, *le*, magy. *ol*, *el*, *l*. Hogy ez tulajdonképen anynyit ér, mint „facere“, már sok ilyen denominativ ige jelentéséből kivehetjük, p. o. *harczolni* nem lehet más mint: „harczot tenni“, v. ö. dolog-tevő, s török *iş-le*-mek (dolgozni, *iş* dolog, munka). Ezt világosan mutatja a török nyelv is, mely p. o. a beszélleni (beszédle-ni)-t épen úgy *lakirdi-etmek* v. *tekellüm-etmek* (azaz „beszéd-tenni“)

által, mint *söjle-mek* (söz-le-mek „szó-lani“) által fejezi ki (v. ö. fent a 344. l. *önlemek* mellett *ön etmek*). Egyébiránt szélesebb alkalmazásában a *la* képző nem csak olyan névszóhoz járul, mely a tévés tárgyát, hanem olyanhoz is, mely csak eszközét jelentheti, p. o. *kefél*ni, tör. *kefelemek*, mintegy: kefe-tenni, azaz: kefével-tenni valamit. Hangutánzó igéinkben, a *la* képzőnek egyenes eredeti alkalmazása mutatkozik, a mennyiben a hangfestő alapszó mindig csak a *la* képzőben kifejezett „tévés“-nek tárgyát teszi: *jǵla* = *jǵg*-tenni, mintegy: jiholni, *khorla* = *khor*-machen, hortyogni (mong. *khor-kira* a fent magyarázott *kira* képzővel) stb. Tudva levén tehát a *la* képző jelentési értéke, még hangalakját is összeegyeztethetjük egy „facere“ jelentésű igéével. Ugyanis már fentebb (I, 3. alatt) némileg valószínűvé tettem, hogy a *la* hajdan *t*-hanggal lehetett, tehát *ta* v. *da*. A mongol nyelv, melyben szintén megvan az *l*-es *la* képző, és hangutánzó igék képzésére szolgál, p. o. *oj-la* (*ojlakhu* sirni, v. ö. tör. *jǵla* és *aghla*), *khaji-la* (*khajilakhu* sirni, ordítani, v. ö. *khaji-kira-khu*), *khovak-la* (*khovaklakhu* károgni — holló, varjú) stb., e mellett *da* képzővel is él: *zang-da* (*zangdakhu* fölkiáltani haragosan, dorgálódzni, v. ö. *zang-ghora-khu*), *čibak-da* (*čibakdakhu* fittyet hányni, elpattanni), *dagho-da* (*daghodakhu* hinni, hangosan olvasni)¹). Már pedig e mongol *da* olyan viszonyban van a szintén mongol és török *la*-hoz, mint a csak mongol *taj* melléknévképző (= -os, -es) a török *lu*, *luk* (a jak. *lák* szerint eredetibb **lak*)-hoz. E szerint bátran egynek tarthatjuk a mongol *la* és *da*-t, annyival inkább mert *dagho-da* mellett van még *dagho-la* is (sonum, vocem facere, énekelni), és *čibak-da* nagyon hasonnemű a mong. *inčak-la* (*inčaklakhu* zokogni, sercsegni) és *irak-la* (*iraklakhu* rekkedtté sirni magát, jajveszékeln)-hez. Az eredetibb alak *da* volna, melylyel a török is bír még *sıkta*-ban (l. 346. l.), s melyet mind a mongol mind a török túlnyomóan *la*-vá engedtek elváltozni, míg a *taj* melléknévképzőt (eredetibb **tak* helyett) csak a török tette *l*-essé: **lak* (illetőleg *luk*, *lu*). A *da* vagy *ta*-val összeegyeztethető ige, mely „facere“-t jelentene, nincs ugyan a szorosabb értelemben vett törökben, sem a mongolban (mert a tör. *it*-, *et*-mek-et nem merem betűáttétellel eredetibb *tí*, *te*-ből származtatni), de van a törökhez legközelebb álló csuvasban *tu*v- (inf. *tu*vas) = magy. *tev*- (tenni) ige = finn *tek*- (*tek-o*; *teen*, inf. *tehdä*), melyet

¹) Egy mongol denominatív ige, *da* képzővel *la* helyett: *kirüge-de* (*kirügedekü* fűrészelni, *kirüge* fűrészes).

a *da*, *ta*-val baj nélkül egyeztethetőnek tartok. S így már nem kell csodálni, hogy a csuvasban, mely a törökkel minden főigét közösen bír, van *tuv*-ige, s a törökben merőben hiányoznék az; de így látjuk, hogy nem hiányzik: megvolt valaha különállóság, s fenmaradt a *da*, *la* igeképzőben. Minthogy a török nyelv a szó első szótágján túl szereti a súlyosabb-*a*, *ä*, (*o*, *ö*) hangzókat könnyebbekké (*u*, *ü*, *ı*, *i*) változtatni, egyelőre is a hol képzőben súlyos hangzót találunk, azt eredetibbnek kell tartanunk: így a csuvas *tuv*-nak is, mely a török-mongol *ta*, *da*, (*la*) képzőt magyarázta, eredetibb **tav* (*tov* v. ö. magy. *tév*-, *töv*-, tenni v. tönni), sőt a finn *tek-o* szerint **tak* (*tok*) alakját tehetjük föl; a csuvas *tu* úgy áll *ta*-hoz, mint ugyan csuv. *pīh* tör. *bak*-mak-hoz, vagy *il*, jak. *il* tör. *al*-mak-hoz.

Ugyanezen *da* képzőalakot, „facere” jelentéssel, találjuk az I, 4. alatt fölhozott *rda*, *lda* képzők második részében is. Természetes, hogy csak úgy állíthatjuk ezt, ha *rda*, *lda* összetett képzők; a mi elfogadható, ha az *r* és *l*-t némileg kielégítően megmagyarázzuk. A mennyiben ezen *r*, *l* közvetlen a „facere” jelentésű *da* képző előtt áll, nem lehet benne igezői elemet látni, hanem névszóit, mely az ügyis képzők előtt névszói jellemmel járó hangfestő alapszót kiegészíti. Erre nézve mindenek előtt tekintetbe venni való, hogy az oszmanli-török több kétagú önálló hangszóval bír, melyeknek második tagja *r* v. *l*-en végződik s mégsem tartozik az egyszerű hangfestő alapszóhoz, p. o. *ufur* a szél erős fuvásáról (*jel ufur ufur eser*; v. ö. *öf-le* I, 3., *öf-ür* I, 1; eredeti hangfestő alapszó tehát csak *uf*, v. ö. magy. *fú*); *kīpīr* fölbuzogó forrásról (*kīpīr kīpīr kajnamak*; v. ö. szláv *kīpiet* forrni, mely e szerint hangutánzónak mutatkozik); *parīl* neszes égésről (*parīl parīl janmak*, a mi csak az egyszerű hangfestővel is így van: *par par janmak*); *čaghīl* csergedező víz neszeről (v. ö. *čagh-la*); *čivil* apró madarak csiripolásáról (*čivil čivil öt-mek*). Már itt kettő van, melyekhez I, 4. ugyancsak hozzá járulni látjuk a *da* képzőt: *čaghīl-da*, *čivil-de*. Ezek tehát = *čaghīl*-facere, *čivil*-facere. Miként képez itt az *il*, *il* az egyszerű hangfestőből önálló hangszót, sőt mintegy hangutánzó nomen abstractumot, legszebben mutatja a kojbal-tatár *t'ēdel* tussis = jak. *sötöl*, mely a karagasz *t'ö-dürük* mellett nyilván csak *t'ed*, (*t'öd*), *söt* alapszóból indul ki; ide vonható tovább p. o. a mongol *aghuril* = harag, e mellett *aghur* szintén = harag; sőt a mongol és jakut *l* képző, mely nomen actionis képez: jak. *itüghāl* hit (*itüghāj* hinni), mong. *setkil* gondolat,

elme (*setki-kü* gondolni) stb.; végre a magyar *menetel*, *hivatal*-félék is számba jöhetnek, ha így taglaljuk: *menet-el*, *hivat-al*, úgy hogy névszói alaphoz járúlna az *al*, *el* képző. — Az *lda* végű igezők mellett léteznek rendesen *ldi*, *ldi* végű nomina abstracta actionis is, melyek nyilván az *lda*-igék származékai (*ldi*, *ldi* összevonva ebből: *ldaghä*, *ldeji*): *čaghildi* csergedezés (*čaghilda*), *čivildi* sottogás (*čivilde*), *khirildi* mormogás, horkolás, károgás (*khirilda*) és párosan: *khirildi mürildi* (v. ö. még *mürilda*), *šurildi* csergedező morgás (*šurilda*), *fisildi* sottogás (*fisilda*), *göriildi* dörgés, görgés, mennydörgés, *mürildi* morgás, ordítás, károgás (*mürilda*). Egészen hasonzerűek ezekhez: *kütürdü* rumor, zaj, láрма, *kütürdü patirdi* (v. ö. *pat-la* I, 3), — a melyek mellett, kivált meglevén a *čatirda* ige (v. ö. I, 3. *čat-la* úgy mint *pat-la*), a megfelelő igéket is föltehetjük: *kütürde patirda* — de egyszersmind, az analogia szerint, az *r*-nek csak olyan jelentőségét következtethetjük, a milyen az *l*-nek *ldi*-féle nomen actionisban, és *lda*-féle igezőben van.

A török *-rda*, *-lda* összetett hangutánczó igeképzőnek nem igen találjuk párját a legközelebbi rokonságban, ha csak nem a mongol *lda*, mely verba reciprocat képez, annyiban párja a tör. *lda*-nak, hogy alkalmasint az említett *l* nomen actionis képzője és a már fejtegettük *da* igeképzőből van összetéve: *cökilda* egymás ellen lármázni = *cökil-da*; *cöki-* (*cöki-khu*) lármázni, kiabálni, s ebből: *cökil* lármázás. A reciprocitás jelentése így csak másodrendű fejlődmény volna, *cökilda* magában csak annyit tevéen mint: lármázást tenni, mintegy: lármázásolni.

5) A *ga* képzőnek előbb még néhány példáját a mongolból hozom föl, melyek a magyarázatot könnyíteni fogják: *anir-gha* (inf. *anirghakhu* hírleni, híre jár; *anir* sonus, vox, hír), *inca-gha* nyeríteni (v. ö. az *š*, *s* hangot tör. *kis-ne*, *kojb. kis-te-ben*), *dorkil-gha* schnelles und wirbelndes getöse erregen (*dorki* schnell u. laut plappern).

Ezek közül az *anir-gha* világos denominativ képzőt mutat, megint *dorkilgha* a *dorkil*-hoz járúttatja a képzőt, mely nyilván a *dorki* igezőből eredő nomen actionis, úgy hogy *dorkilgha* egészen a fent fölhozott *cökil-da* párosa, azaz a *gha* képző itt a *da*-nak felel meg; ha ehhez hozzáteszszük, hogy *gha* még rendes causativumi képző a mongolban, azok után a miket fentebb *kar*, *kür* képzőről mondtunk, már eléggé világos, mit ér és jelent a *gha* képző is: nem egyebet mint „facere, tenni.“ Hasonlót mutat a török is p. o. *kana-*

mak igéjével, mely *kan* vér-től származván = vérezni (*kan-gha* helyett, mintegy blut-machen, blut-geben). Ennyi elég az I, 5. A. alatti *ga* képzőre.

A mongol *gha*, *ke* mellett még egy gyengébb hangzójú alak *ki* áll, szintén hangutánzó igéket képező: *côki* lármázni, kiabálni (*cô* sonus, láрма), *dar-ki* sebesen és zajosan folyni, geplärr streiten-der; *dor-ki* schnell u. laut plappern; *dör-ki* hangosan beszélni, dö-rögni, *čis-ki* pfeifen, singen (madarak). Ennek a *ki*-nek megfelel az I, 5, B. alatti jak. *gij* stb. p. o. *nür-gij* egészen olyan, a milyen *dör-ki*. A csupa *ij*, *ij*, tör. *ï*, *i*-nek ezen *ki*, *gij*, *gij*-vel való azonosságát már fentebb I, 5. alatt megokoltuk; taláztatik *ki* helyett csupa *i* a mongolban is: *sukš-i* nyelni, csuklani; *ukš-i* würgen, okádni, *ul-i* ordítani, ululare, *kekš-i* szárazon köhögni, *labš-i* fecsegni, *cak-i* tüzet ütni (tör. *čak*, jak. *sakh*). Ezek közül *ul-i* = jak. *ul-uj*, tör. *ulu*, s egyszersmind = kojbal *ël-ga*, a mi mind ezen képzőalakoknak a *ga* alakkal való eredeti egyazonságát mutatja.

Az I, 6. fölhozott jak. *ginaj*, *ginäj*, *gunä* és ilyenből gutturalis-vesztés által rövidült tör. *na*, *ne* képző párját találja a mongol *kina*, *kine*-ben; p. o. *taži-kina* (inf. *tažikinakhu*) csattanni, recsegni (= jak. *tači-girä* I, 2.); *dörži-kine* rasseln, lärmern, döcözögni (menő szekér), *döng-kine* peregni (dob); *horči-kina* getöse des wassers, kollern im leib; *šighu-kina* züg; suhog (szél a fákon át), *šurči-kina* rauschen. Ennek a képzőnek jelentését a jak. *tači-girä* világosítja föl, mely a mongol *taži-kina*-val állván szemben, a *kina*-t egy rendbe helyezi a fent II, 1—2. tárgyalt *kar*, *kür* (stb.) képzővel. De eredetét is adja a jakut nyelv, *kën* = facere igéjével, mely maga is hangutánzó igék körülírására használtatik, p. o. *sar-gën*, *sib-gën* l. fent a 350. l.

Hogy a *ga*, mong. *gha* képző ugyanazon jak. *kën*-hoz tartoznék, nem merem állítani, bármily bizonyosnak mondja is Boller (Sitzgsb., hist.-phil., Wiener Ak.-Wiss. XXII, 136): „ohne zweifel ist *gha* das radical des verbums syrjänisch *kara*, türkisch *kilmak*, jakutisch *kën* = thun.“ Még ez utóbbira is azt mondja Böhtlingk (Jak. gr. 90. l.) óvatosan: „*kën* mit türk. *kilmak* zusammenzustellen, trage ich einiges bedenken.“ Alkalmasint azért, mert sehogy sem talál arra több példát, hogy valamely *l*-en végződő török gyökszónak *n*-en végződő jakut felelne meg. Itt nem az a kérdés, hogy általában mi lehet, hanem mi szokott lenni és mit lehet tényekkel kimutatni. Teszem az *l* és *r* váltakozása is igen lehető dolog, a mint akár az árja nyelvek

bizonyosnál bizonyosabban mutatják; ellenben, noha nem hallatlan dolog, de mégis az árjakhoz képest szerfölött ritkán fordul elé az áltaji nyelvekben (v. ö. MNyelvészet VI, 114. mily kevés példát hozhat föl erre Fábíán). Így, míg több bizonyítékot nem nyerünk, inkább azt tartjuk, hogy külön egy „facere“ jelentésű igéből, melyet különállólág nem ismerünk, ered a *ga*, *gha* képző; külön ige a *kîn* és tör. *kîl*; amaz = mongol *kina* igeképző, emez = mongol *ghul*, a *gha*-n kívül használató causativumi képző; és épen azért, mert *kina* és *ghul* egymás mellett ugyanazon nyelvben vannak meg alaki különbséggel, egyelőre azt hisszük, hogy nem egyazok. A török nyelvek úgysis többféle „facere“-igével bírnak, melyek merőben külön eredetűek: *it*-mek (*et*-mek), *kîl*-mak, *ejle*-mek (mely denominativumnak látszik), karagasz *t'asa*, jak. *ongor* (ezenkívül *kîn*), csuvas *tuv-as*; a mongol is hármat: *edü-kü*, *újlet-kü*, *ki-kü*. Nem lesz tehát baj, ha egyelőre a *ga* képzőben még egygyel többet veszünk föl.

III.

A mint imént a török hangutánzó igéket összeállítottuk, képzőiket meghatároztuk s lehetőleg megmagyaráztuk, úgy kellene még kiterjedőbb egybehasonlítás végett a finn nyelvekbeli hangutánzókat is tárgyalni, és ki fogna tűnni, milyen és a török képzőkkel mennyire egyező képzők vannak meg azokban; s azután a magyar hangutánzó igék nem kis seregét is bele vonva, még a hangutánzó alapszóknek is igen érdekes összeállítását lehetne eszközölni, melynek tanuságát még egyéb nem áltaji nyelvekbeli hangutánzók párhuzamba tétele növelhetné, azon fontos kérdés merülvén fel így, hogy mennyire bizonyítanak vagy nem bizonyítanak a hagutánzó alapszók nyelvrokonság dolgában. Ez úttal még nem vállalkozhatván ezen messzebb terjedő nyomozásra, most befejezésül még csak néhány észrevételt akarok eléadni, melyeket már a fentebbi török hangutánzók fejtegetése után magyar hangutánzó igék képződéséről lehet tenni.

1) A legközönségesebb magyar hangutánzó igeképző *g* (*og*, *eg* p. o. *gág-og*, *per-eg*) láthatólag nem egyéb mint a török *ga*, *ge*, melynek eredeti jelentése egy „facere“ igéé, sőt a magyarban is elélőhetik még ez eredetibb *ga*, *ge* alak p. o. *per-ge-ni* e mellett: *pereg-ni*, *csur-ga-ni*, e m. *csurog-ni*, *kon-ga-ni* stb.; az *og*, *eg* önhangzója ejtés

könnyítő segédhangzó, mely szükségessé vált, mihelyt a *ga*, *ge* hátúl elkopván, csupa *g* lett ¹⁾.

2) A magyar *g* képző *r* képzőjű tök után is jő elé, úgy mint a török *rda* végzetű igékben a *da* képző. Ennek mibenvoltát most meg is értjük: t. i. a *da* képző is „facere” jelentésű, tehát egy értékű a *ga*-val vagy magyar *g*-vel. Ilyen magyar igék tehát, melyeknek *nyöss-ör-ög*, *nyek-er-eg*, *szisz-er-eg*, *csik-or-og*, a török *pat-ir-da*, *sum-ur-da*-félékkel tökéletesen egyazon képzésmóddal készültek, s az *r* képzőjű tökre nézve is azt a magyarázatot kell elfogadnunk melyet fentebb II, 4. alatt (lásd a 357. l.) adtunk, t. i. névszóiaknak kell e töket tekinteni, melyekhez a *da* v. *ga* mint denominatív-képző járul.

3) Ilyen magyar hangutánzó igék, melyeknek *süvölt*, *üvölt*, továbbá *út* képzővel, mely tudvalevőleg *ojt*, *öjt* (*olt*, *ölt*)-ből lett, p. o. *sivít*, *nyerít*, *vonít* v. ö. még *sohaj*t, teljességgel a török *lda* végzetűeknek felelnek meg, s a *t* = *da*, mint „facere” jelentésű denominatív-képzőt mutatják föl. Az *l* képzőjű névszói alapra nézve (l. fentebb 356. l.) a magyar *aj*, *ej*-féle hangutánzó névszók is tekintetbe vehetők, melyeket *aly*, *ely*-féléből eredetnek hiszünk, p. o. *zöréj* (v. ö. *zör-ög*), *kacaj* (v. ö. *kac-ag*), *moraj* (*mor-og*).

4) Közvetlen a hangutánzó (hangfestő) alapszóhoz járuló képző a magyar *dül*, *dül* ezekben: *kon-dül*, *dör-dül*, *zen-dül* stb. Ebben ugyancsak a török *da*, *de* („facere” jelentésű) képzőt ismerhetjük föl, továbbképezve *l* reflexivo-passiv képzővel. Fentebb láttuk, hogy a *da* képzővel azonos „facere” igégyök (magy. *te*’, finn *tek*, csuvas *tuv*) eredetileg gutturalison végződik; a magyar *-dül* tehát úgy alakult, mint *fül* ebből: **fohul* = tör. *boghul*, azaz = *-*dohul*, *-döhül*. A reflexivo-passiv képző egyszersmind az, mely a *-dül*-féle hangutánzó igéknek azon némi inchoatív jelentésüket adja ²⁾.

¹⁾ Másképp erről Riedl (Magy. gr. 130), ki szerint a *g* (*og*, *ög*) igeképző mint „exponent des dauerns, seinem ursprunge nach mit höchster wahrrscheinlichkeit dem plural-anzeiger *k* an die seite gestellt werden kann.” Elég azt megjegyezni, hogy a *g* eredete, a fentebb kimutatott tények után, csak a magyar nyelvből meg sem határozható, s hogy általában nem tanácsos, valamely betűre általános dynamicus értéket fogni rá.

²⁾ Figyelmeztetek itt a *-dül*, *dül* képzőnek emettől eltérő értelmezésére, melyet fent 9. 10. II. Fábrián ad, valamint Hunfalvynak ez értelmezés ellen való kifogására 103. l. — Riedl (Magy. gr. 139): „Die mit dem element

5) A török *la*, *le*. (l. fentebb I, 3.) = magyar *l*, *ol*, *el* képzőről nem kell bővebben szólnom; csak arra kell utalnom, mit jelent a tör. *la* (l. 355. l.), a mit a magyar *l* is jelent.

6) A magy. *sír-ni*, a *sí* hangfestő alapszóból alakult, olyan képzővel, mely a tör. *kar*, *kír* változatjainak felel meg, s így vehetjük föl volt alakját: **sigir* v. *sihir*, *sijir*. A csuvasban van *sighir* és *jir* (**jighir*). A török *kar* képzőnek megfelelosége azonban még egyéb kéttagúnak maradt magyar igetőknel jöhet tekintetbe p. o. *had-ar*, *facs-ar*, *tipor*, *habar* stb.

g gebildeten frequentativa [p. o. rem-eg, csor-og, zaj-og] verwandeln diese gutturalis media in die entsprechende media dentalis, wenn an dieselben das intransitive element *ul*, *ül* gefügt wird, als: *rend-ül* statt *ren-gül*, *csen-dül* aus *cseng* stb.“ Azt hiszem ez tulajdonképen nem is a *dül* képzőnek fejtegető magyarázata, hanem csak más szóval azt fejezi ki, a mit igen egyszerűen így mondhatunk: a *g* képzőn kívül van még egy *dül*, *dül* képző is. De ha ugyan csak magyarázat akar lenni, azt találom benne megmagyarázatlanak, hogy miért változtassa a magyar nyelv a (különben csak feltételezett) *gúl*, *gúl*-t *dül*, *dül*-re, semmi hangtani szükség öt arra nem kényszerítvén. Hasonló nézettel vannak azonban, úgy látszik, a NSzótár szerzői is, kik az Előbeszéd 128. lapján ezt írják: *d* mint középképző: fog-d-os = fog-od-os stb., moz-d-ül (moz-od-ül, moz-og-ül), for-d-ül (for-od-ül, for-og-ül).

BUDENZ JÓZSEF.

ADALÉKOK A MAGYAR NYELVJÁRÁSTANHOZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

KAPNIKBÁNYA- S VIDÉKÉNEK NYELVJÁRÁSA.

Figyelmeztetés.

Nt. *Lőrincz Károly*, kapnikbányai plebános úr, mint a népnyelv- s közélettel folytonos érintkezésben lévő tudományosan művelt férfiú, ki a székely nyelvjárást tárgyzó nem kevésbé alapos, mint terjedelmes dolgozatairól a „Magyar Nyelvészet“ füzetéből már dicséretesen ismeretes ¹⁾, figyelmét újabban a kapnikbányai s pótlólag a háromszéki nyelvjárásokra is kiterjesztvén, a magyar nyelv bővebb ismertetése s több érdekes sajátságai felderítésére irányzott munkásságának gyümölcsét felhasználásúl a „Nyelvtudományi Közlemények“ t. szerkesztőjéhez szállította.

Oly férfiútól, kinek legtöbb idejét fontos hivatalköre veszi igénybe, követelni nem szabad, hogy tárgyát — illetőleg a halomra gyűjtött nyelvényanyagot — a tudomány mérfokához idomítsa. Elég az, — s ezt is köszönettel veszi nemzeti Akademiánk, — ha csak egyszerűen felszínre hozza is az eddig rejtve volt nyelvkincseket, miként szorgalmas bányász a szirtekben szunyadó érczeket, bízván azok kisimítását s közforgalomba indítását műkezekre, melyeknek rendeltetése azokat rendszerbe öntve, a célnak, melyre szánvák, megfelelőkké tenni.

A fáradhatlan nyelvbuvár becses hozományának rendezésével engem tisztelt meg a bizalom, mint olyant, ki nyelvkincseink szerencsés kutatójával egy alagban, a népnyelv aknájában, dolgozom.

*) Hatodik évfolyam. III. füz. Pest, 1861. 8r. 206—245. l. — IV. füz. 316—365. l.

Előszeretettel jártam el a rám bízott munkában, mi azt eredményezte, hogy tartalom és alak kellő mivoltában tűnik fel, s így élvezhetőbbé válik általában a t. olvasónak, különösen pedig a szak tudósnak.

Meg kell azonban itt jegyezmem, hogy a rendszerbe-osztás közben sok elhullott, mit a mindent megfigyelő nyelvbarát méhszorgalommal gyűjtögetett; mert a dolgozat folyamán egy perczig sem tévesztém szem elől mindazt kerülni, mit ismétlésnek nevezünk, azaz mi már megírva, ismertetve van; továbbá minden közkeletű, s a honban szélthiben, vagy annak nagyobb részében élő szó, hangoztatás, szójárás, beszédejtés, szólásmód *) jelen munka keretén kívül maradt, mint olyan, a mi nem tájszó vagy vidéki szójárás, s tájbeszédi hangárnyalat. Ebben leli magyarázatát az, miért apadt le a terjedelmileg bő gyűjtélék ily csekély lapszáma.

Hiszem, hogy mindazt, mit figyelmeztetésül a műnek legott előcsarnokában szükségképen elmondanom kellett, elég érthetőleg eléadtam; most tehát már a dologhoz láthatok, magamévá tévén a t. gyűjtőnek azon nyomatékos megjegyzését: „Legsürgősb teendők nyelvünket mind kül- mind bel-terjűleg apróra megismernünk. Bár jobbkor ismerhettük volna! Azért nem kell a lelt szókat és szólásmódokat dugva tartani; mert azok nem muzeumba való portéka. Hadd jussanak be nyelvünk alkatának bármily vékony vonásai s erecskéi az írók ismerettárába, hogy annál kevesebb idegenségeknek legyen helyök.”

1. §. *Hangejtés.*

Valamint általában bányásztelepeink lakossága, úgy Kapnik-bánya s körvidékének népe is, különböző faj vegyülete. A magyar alapfaj mellett, hasonló számú a román (oláh) lakosság, vegyítve

*) Számosak mellőzésén kívül ilyenek ezek: a csuda fog el; beadta a derekát; belékezd: belékap, beléköt; besürít: sűrű levővé tesz pl. főzetet; elesűsz neki: elkel; előttem a képe: mintha látnám; felkopik az álla; felsült; gyenge dongáju; hátrább az agarakkal; kikopik belőle; kijut neki; kisült; laposat pillant: álmos; lefesteni valakit; minden lépten-nyomon; mosdatlan száju; nem is álmodtam; nem kap a szem rajta; oka foka van; öl a méreg; rá vásik a foga; szőrin-szálán; sok beszédnek sok az alja; szorúl a kapeza; szükül a kapeza; szeme-búza: tiszta búza; vékony pénzű; vékonyan áll stb.

mindkettő a felső-magyarországi bányavidékekről ide átköltözött német és szláv jövevényekkel, kik a hosszas érintkezés és együttlakás folytán elsajátított magyar nyelvbe nem csak egyes szavaikat olvasztják be, miként alább (4. §.) részletesen tárgyalatik; hanem sajátos hanghordozás s a köznyelvtől elütő szólásmódok által külön tájnyelvet alkotnak, mely jóllehet a körvidék (Felső- Nagybánya, Sugatag, Sziget, Oláh- s Magyar-Lápos) nyelvétől nem sokat különbözik, tűnnek fel mégis rajta olyatén vonások, melyek a nyelvészt egy s más tekintetben érdeklik, s e saját vidéki jellegénél fogva méltó arra, hogy sajátosságaira nézve ismertessék.

I. Hangzókra viszonyítva.

1. Érdekesen jellemzi a kapnikbányai magyar hangejtést a latin nyelvrokonság útján azon román (oláh) nyelvies hangsúly, mely a soktagú szóban a végmásod vagy végharmadra esik, pl. ezekben: bánkodik, gondolatok, hirtelen stb. E romános (oláhos) hangsúlyozás (Accentuirung) nem egyéb, mint a hangzó késleltetése, vagyis hangnyomatos kettőzése. Mely hangsúlyozásban nem szerepelnek a palócz tájbeszédben divatos kettős-hangzók (diphthongus), nem is sajátképeni ikerhang, sem pedig olyatén hangemelés, milyent a magyarhoni ember nyomintékul a mondat végszavának másod vagy harmad tagján éreztet. Hasonlóság útján (per analogiam) legbiztosb kulcsot látszik nyújtani ennek helyes megfejtéséhez a déli-palócz (ormánysági, őrségi, balaton-melléki s göcseji) nyelvjárás, melyben az *el, ol, ül* szótagokból kihagyatván az *l* mássalhangzó, valamint a helybe-mozdulást jelentő határozókból: *merre? arra, amarra, erre, emerre, imerre*, továbbá a helyből-mozdulást jelentőkből: *arról, erről* (= *arrul, errül*) az *r*: nyelvünk mennyiségi azaz időméretes voltánál fogva e szótag-rövidítő fogyatkozást népünk észszerűleg úgy pótolja, hogy az *l*, illetőleg *r*, sőt a két ugyanazon mássalhangzó előtt álló önhangzót — a két ugyanazon mássalhangzó egyikének kilökése után — megnyomja, azaz hangsúlyozza, mely hangejtést nem fejezi ki természetihven az *aa, ee, öö*, miként Akademiánk *Nyelvrendszérében* olvasható ¹⁾; hanem élethíven képviseli iratban a terpedt *á, ê, ô* ²⁾: pl. *alkalmas*, ákamas; *Angyal Bandi*, Angyá

¹⁾ Buda, 1846. 8r. 13. l.

²⁾ Fogarasi János: *Művelt Magyar Nyelvtan*. Pest, 1843. 8r. 17. l.

Bandi; eloldalt, eluódát; elment, ément; arra, ára; amarra, amára; erre, ére; emerre, emère; immerre, imère; arrul (arról), áru; errül (erről), érü stb. Így a kapnikbányai hangejtésben is: honnan, hönnan; errebb (jobban erre), érébb; jobb, jôb; igazság, igáság; hosszú, hôszú; vétettem, vétetem. stb. Ellenkezőleg a székely nyelvjárásban, hol a nyomintékos hangzó után álló mássalhangzó kettőzve ejtetik, mint: *erössen* (erösen); *vállik* (válik); *nálla* (nála); *tanittani* (tanítani); de a múltban ragozáskor az igető egy *t*-vel hangzik, mint: *tanítótam* (tanítottam), *megfizététék* (megfizettették) stb. — E tájnyelvi terpedt hangejtéshez tartoznak az *ît*; *ôd* (ik), *êd* (ik), *ôd* (ik); *âz* (ik), *êz* (ik), *ôz* (ik) igeképzők is, mint: tanít; okosódik; keseredik; örökődik; havázik; rejtézik stb.

2. A helybe-mozdulást jelentő határozókhoz függő *-vá*, *-vé* (*-va*, *-ve*); *-rá*, *-ré* (*-ra*, *-re*) ragok a kapnikbányai tájnyelvben váltakoznak, mint: hová, hova; máshová, máshova; mindenhová, mindenhova; sehová, sehova; egyebüvé, egyebüve; mindenüvé, mindenüve; rövidhangzón szótag után: jobbra, jobbra; hère, helyre; Somkutrá, Somkutra; s ezen időjelentő határozó: akkôrá, akkorra. De ilyenén hangcsere daczára sem hallhatók: arrá, balrá, èré, hátrá, valamint: Kolozsvarrá; jöllehet a dunántuli nyelvjárásban szokott ez: Györré (Györbe helyett).

3. A hangzó-cserére, sőt egyes szók népnyelvi zabolátlan nyelésére szolgálnak a kapnikbányai hangejtésben ezek: közel, közél; távol, távul; öreg, üreg (ez utóbbi a szóelemzésnek amannál inkább megfelelőleg); aztán, oztán (azután); ad, ád; nyel, nyél; ismer, ismer; tovább, tovább; ferdő, furdő; héj, haj; csalán, csilán; sorok, sarok (így *G ö c s e j b e n* is); üveg, íveg; egyenes, igyenes; hüvös, híves; virrad, vírad; csütörtök, csötörtök; honnan, honnén; honnat, honnét; míg, még (holott a kettő értelményileg különbözik: míg = donec; még = adhuc); kézén-közön, kézén-közön; tiponos, tiponyós; miért, miér, meér, mér, mír stb.

4. A népnyelv általában a szók elején a mássalhangzók megtorlódását nem tűrvén, a kapnikbányai tájbeszédben is az *sk*, *sl*, *sp*, *kr*, *st* mássalhangzókon kezdődő, többnyire idegen eredetű szók elébe vagy a jelelt mássalhangzók közé *i* v. *a* hangzót illeszt; Háromszék- és Rábaközben pedig inkább az *é* szerepel, mint: iskola (tanoda, schola); ispitály (kórház, Spital); istrang v. istráng (kötél,

Strang); karám (Kram); salyám (Schlamm) stb.; de : sróf, strázsza, drága, Trézi, bringa stb.

5. Az *a* hangzó, szóragok kiejtésében, gyakran felcseréltetik *o*-val, mint : házotok (házatok), házok (házak), házokot (házakat). Ez utolsó eset Erdélyben közdivatú. Sőt névképzőknél is : házós (házas) stb.

6. Az *e* birtokosrag, más rag hozzájárultakor, *i* v. *í* közlő-hangúakra változik át; de némelykor az utána álló rag hangzójával *é*-vé olvad, mint : éltíbe v. eltíbe (éltébe); eszin v. eszén (eszé + én); bele v. belé (bele + é), belí; sőt ez is : rá, reá v. reája, riá.

7. E körvidék hangejtésében az *e* és *é* nem mindig különböztetnek meg elég élesen. Azonban a kérdőhang : *-e?* s csak ritkán az erdélyi : *-é?*

8. Az *e* birtokosrag mintájára az *é* hangzó is cserélkezik *i*-vel, mint : néki, néki (neki); így : némely, nímely v. nímely; néhány, néhány, néhány v. néhány : néha, níha v. níba; miként Rábaközben s a vele szomszédos Vas-megyében : szép, szép stb. Háromszékben : nímely, néhány; de : néha. Csikszékben pedig : némely, néhány, néha.

9. Gyakran hangzik *o* helyett a vele rokon *u*, mint : olyan h. ujan (mert : *ly = j* Erdélyben s a vele határos magyarországi széleken); pl. ujan víkon, majd elszakad.

10. Az *ó, ő* ékeztet hangzók *ú, ű* hangzókká alakulnak át, nem csak gyök- s képzett, hanem ragozott szókban is, mint : *ló, lú; lő, lű; kő, kű*; pl. iratos *kű* (tatárkő, l. alább, 5. §. III.); *-ból, -ből, -bűl, -bűl*; pl. haszon végből tenni jót (haszonért, haszon végett) stb.

II. Mássalhangzókra viszonyítva.

Hangejtés tekintetéből mássalhangzóink váltakozása a kapnik-bányai népnyelvben a következőkben foglalható össze :

1. Az összetett *gy* mássalhangzó gyakran *d* nyelvbetűre változik, mely azonban gyenge ejtésű, s nem annyira fogra mint inyre lapintott nyelvhegygyel ejtetik, s csak kevesektől hallani, mint : nagy, nad; hagyom, hadom; hogy vagy? hod vad? tégy úgy! téd úd! — Községesebb a hagyni, hadni; béhégyezni, béhégyzeni, béhédzeni (bétetözni, hegyesen); hugyik, hugyozik, hudík v. huddík, hudozik stb. Háromszékben ellenben a hadnagy is hagynagy, mi a palóc nyelvjárásra utal, mint : bádog, bágyog; diák, gyiák; disznó, gyisznó, gyésznó stb. (A Halotti beszédben : *gye = de*).

2. Ritkábban keményül az *ny*, önhangzó előtt *n*-né, mint ezekben: *anám*, *anyám*; *leána*, *leánya*; *hánan*, *hányan*; *bizonos*, *bizonyos*; *csuna*, *csunya*; *menek*, *menyek* stb. A *hónalja* és a *székelyes honyalja* váltakozik.

3. Az *ly* = *j*, mint: *olyan*, *uján* (l. fölebb, 9. pont alatt); *ilyen-amo**lyan*, *ijen-amo**jan* (korholó szó) stb.

4. Az egyfajta *k* és *g* mássalhangzók is cserélkeznek, mint: *szék*, *szég*; *kar*, *gar*; *honnét*: *örökbe* helyett *hallhatni*: *öregbe* (*örögbe*) stb.

Egyébiránt a deréknyelv hangejtésével ellenkező efféle hangejtési és tájszólási sajátosságok nem alkotnak külön tájbeszédi jelleget, s inkább különböző vidékekről ide áttelepült idegenajku, de már magyarosodni kezdő némely egyedeknél észlelhetők, s már csak e tekintetnél fogva sem bírnak tájszólásra vonatkozó általános érvénnyel, minő pl. *mán*, *e* helyett: *már*; *térbetelni*, *térdepelni*, *térdelni* s több efféle; vagy midőn a kapnikbányai ember kérdi: *Te, Fránczi! mikor születtél?* *e* helyett: *mikor születtél?*

2. §. Ragozás.

I. Névragozás.

A Kapnikbánya- s vidékének névragozását jellemzi, hogy

1. a sziszegő *s*, *sz*, *z* mássalhangzókön végződő szókhoz a tárgyeseti rag (-*t*, -*at*, -*et*, -*öt*) hangzójával járúl, mint: *pénzet*, *pirosot* stb. Rokon ezzel a Halotti-beszédben: *részet*, *halálot*. Ide számítható e határozatlan számnévnek *mind*, tárgyeseti ragozása: *mindet* (= azt *mind*).

2. A helyviszony-ragok közül a *marasztaló* -*ban*, -*ben*, végmássalhangzója elhagyásával függed a névhez; pl. a *kertbe* (*kertben*) *dolgoztam*; *gyászba* (*gyászbán*) *jár* stb.

3. Az -*ért* okadó-*rag* is, a szóhoz függedéskor, elveszti végső mássalhangzóját (*t*); pl. *istenér* (*t*), *hazáér* (*t*), *királyér* (*t*) stb.; vagy, ha megmarad, az előtte álló mássalhangzó (*r*) szenved kilökést (= *é t*); pl. *hazáét* stb.

4. Az önhangzón végződő nevek harmadikszemélyű birtokos-*ragja* sokszor épen marad a többséget jelentő birtokrag *i* hangzója előtt, mint: *fájai*, *hordójaim* stb.; *söt*

5. a göcseji tájszólással egyezően, ha a személy egy, de a birtok több: a névnek birtokszemélyi viszonyát mutató személyragokhoz a többesragokat is hozzá adja, a ragozás általános elvei szerint, mint: *luvainok* stb. Divatos itt is a túlteljezett (pleonasticus) ragozás, mint: *küvekeket* (köveket); *reája* (különben ehhez hasonló a szokott melléje); *aztot* (azt); *mikorára* (mikorra); *jobb-korabb* (jobbkor); de: *többebb, elébb* stb. gyéren hallatszanak. — Ide sorolható végre még

6. az összetételes szókettőzés, mint: *be -beh rossz!* (oh, mily igen rossz!); *mind tété-téte*, azaz mind tevegette (székelyesen: *telegette*) stb.

II. Igeragozás.

1. Az igeragozásra nézve, valamint általában a magyar nyelvjárásban, úgy a kapnikbányai tájszólásban is szembetűnő a szabálytalanság. Nem csak általában a cselekvőigéknek határozott s határozatlan alakjai a beszélőnek egész kénye-kedve szerint; hanem tettségénél fogva az *ik*-es igék ragozási mintája szerint, s ezek viszont a cselekvőigék alakjainak mintája szerint használtatnak. Mondják tehát a jelelt vidéken: *fázok* (fázom); *eszek* (eszem); *adjál* v. *ágyál* (adj); *adjék* (adjon); *jőjél* (jőj v. jöjj); *jőjék* (jöjjön) egyezően a *zemplényi* s *kelet-bihari* nyelvjárásokkal) stb. Nem hallhatni itt: *leszesz*, *teszesz*, *veszesz*, *viszesz*, *hiszesz*; de igenis efféléket: *legyél* (légy); *legyék* (legyen); *vigyél* (vigy); *tegyél* (tég) stb. egészen hasonlatosan az elébb kijelelt nyelvidékek ragozásbeli eljárásához, hol *mongyék* (mondja) stb. igeragozással minden lépten-nyomon találkozhatunk.

2. Határozatlan alakú igerag járja akkor is, midőn a tárgy meg van határozva, mint: *visznek* (viszik) *a* fát stb.

3. A *-t*, *-ott*, *-étt*, *-ött* ragú általános és feltételes múlton kívül a múlt idő egyéb alakjai nem igen vannak közkeletben. A *tuda*, s még inkább a *tud vala*, *tudá vala*, *tudott vala*, mint enyésző-félben levő alakok, gyéren hallhatók.

4. Az első jövő *fog* jegye divatos e vidéken; de a jövő jelelésére ritkán használtatik; hanem a háromszéki nyelvjárás szerint csak olyankor, midőn akár múlt, akár jövő cselekvény vagy történet függő kétes-voltát akarja jelenteni, s ekkor az igének valamennyi ragozási alakján átvitethetik; pl. *meg fog érni*, *ha tartós meleg*

lesz, azaz : attól függ, hogy megérjék, ha stb.; *meg fogná cselekedni*; *fogta mondani* (talán mondta v. mondta lesz); *fog vala*, v. *fogott volna engedni*; *el fogta nyerni* tán elnyerte); *ő fogja tudni* stb.

5. Az előbbiből folyólag lehet e vidéken is a *lesz* segédigével amolyan székelyes szólást hallani: *mondta lesz* (tán mondta, v. fogta mondani); *elment lesz* (tán elment); *elmenyen lesz* (tán el fog menni); *ha kérné lesz* (ha fogná kérni); *ő tudja lesz* (tán ő tudja — nem jövőben, hanem most) stb. ¹⁾

6. A *méggyén* rendhagyó ige töje : *mé* v. *mén*, e vidék népnyelvén többféleképp ragozva fordul elé, mint : *méggy*, *méggyen*, *méggyén*, *mén*, *ménén*; *méne*, de nem : *mén* v. *méne*.

3. §. Szófüzési sajátosságok.

Kapnikbánya s vidéke népnyelvének szófüzési néhány saját-sága részint a szóvonzatot, részint a szórendet illeti. Így

1. A tárgyszók előtt jelzőül álló tö- vagy határozatlan mértéket jelentő számok azokat a többesbe vonzzák a nélkül, hogy azt nagyobb nyomatosság vagy érthetőség kívánná; pl. *két bornyujai* v. *borjuai*; *egy rakás asszonyok* stb.

2. E kérdésre : *hová?* valaki v. valakiék lakhelyére vonatkozólag a deréknyelv rendes szóvonzatától elütőleg *-nál* veszteglőrag használtatik, személyragozva is (a palóczok és székelyeknél pedig, valamint a Szilágyságban is *-ni*, mi, nézetem szerint, a *-nél* ragnak megkurútott s átváltoztatott alakja; mert : *-nél* = *né* = *ni* itt-ott a népnyelvben); pl. *menyek a bírónál* v. *bíróéknál*; *gyere nálunk* : *menyek a bíróni* v. *bíróékní* (Háromszékben) stb. ²⁾

3. A *-tól*, *-től* távolítórágos név *miatt* névutó helyett jő néha vonzatba; pl. nincs *tülle* (tőle) férhetésem, nyughatásom, azaz : nem férhetek, nyughatom *miatta*.

4. A hiányt, fogyatkozást jelentő ige *nélkül* névutóval áll vonzatban, mint : *szükölködöm valami nélkül*, e helyett : *szükölködöm valamiben* stb.

5. A *minek* mind kérdőleg, mind visszahatólag jő vonzatba, e

¹⁾ V. ö. Magyar Nyelvészet. VI. évf. III. füz. 227. l. 11. p.

²⁾ Magyar Nyelvészet. i. f. 230. l. 25. p. — Szvorényi József: Magyar Nyelvtan. 1861. 8r. 299. l. Jegyz. — Tanodai Lapok. 1860. II. féldv. 29. sz.

helyett : *mi végett*. Visszahatólag inkább ezek helyett : *a minék*, v. *minékhogy*, v. *azér hogy*, *a mér* v. *azér a miér* v. *a mér hogy*; pl. *a minék* v. *a mér hogy* jó vagy, szeretlek.

6. Erdélyi beszármazás a feltételezőleg határozó efféle jó magyáros közmondattal : *időtelve*, *időjutva*, *időm-léve*, *beteg-léve*, *mól-léve*, *ok-léve*, azaz : ha idő telik, jut v. lesz; mód, ok lesz stb. ilyen e példában : több testvérei voltak, de fiú léve (létére) ő maradt az ősbé (székely jusbán).

7. Van e vidék nyelvében arra szófüzési példa, hogy a birtok s birtokos közt álló tulajdonságzó (adjectivum) birtokragozva áll emez előtt, mint : *borja bolondja tehén* (tehén, mely borja bolondja, azaz : borja után bolondul, borja után bolonduló, azt szerfelett szerető). Hasonló némileg ehhez e székely szólás : *két ember alája szék* (azaz : szék, mely két ember alá való, v. melyen két ember elfér).

8. Szórend elleni botlások ezek : *ha is nad vad*, *még se nem félek tetüled*, e helyett : *ha nagy is vagy*, *még sem félek tőled*.

9. A nyomósítás törvényei szerint nem képes e vidéknek magyarul tanuló része a szókat mindig kellőleg rendezni, pl. ezekben : *melyik ember jobb?* *melyik jobb ember?* *melyik a jobb ember?* *melyik ember a jobb?* Hallani efféléket is : *eljöttem én vóna*; *jóni* (= jónak) *jó*. Ez utóbbi különösen illetén közkeletűekre látszik irányulni : *halászni halásztam*, de mit sem fogtam; keresni kerestem, de meg nem leltem stb.

4. §. *A kapnikbányai nyelvjárás egyéb sajátosságai.*

Az eddig felhozott nyelvsajátságokon kívül észlelhetők még e vidék beszédsszövedékén oly vonások, melyek azt érdekes oldalról jellemzik; ilyenek I. A sajátágos szólásmódok (phrasis), II. A közmondások, végül III. Abajdocz szók, melyek idegenszerűségök-nél fogva nem bírták magokat az átvett, elsajátított nyelvbe úgy át-hasítani, hogy a tiszta magyar hallérzék azokat legott egyszeri hangoztatásra idegenekül fel ne ismerje. Hallgatással mellőznöm jelen nyelvismertetés szövedékében már csak azon oknál fogva sem lehetett, mert ismernünk kell a korcs szülötteket, ha nyelvünket eredeti tisztasága s épségében híven megőrizni akarjuk. — Lássuk tehát e tájnyelvi jellemző sajátágokat egyenkint.

I. Sajátságos szólásmódok.

- Azt gondoltam nem egyéb, hanem megrepedek : azt gondoltam,
 hogy meg kell repednem a fájdalomtól.
 Bánja a szösz : bánom is én ; hát mit bánom én.
 Bázsakorába jár valakivel : paczkáz, tréfát üz.
 Csudájának esik : zokon veszi, miért éri kellemetlenség.
 Dolgot körmölni : a dologtól nem irtózni ; két rét fogni a dolgot.
 Élődni vele : nemi társalgást tartani vele.
 Gyenge szerben van : nyomorban sínlődik.
 Kifutó fazék : állhatatlan szókimondó.
 Kopik a szeme rajta : nem lát semmit rajta.
 Leesett v. lefonyadt a csirája : megszégyenült.
 Meghót felé vót (volt) : közel volt halálához.
 Nagy a szusz benne : nagyralátó, gögös.
 Szégyentálbul enni : idegen helyt nem viszonzhatólag részesülni az asztalterítékből.
 Sorka (sarka) legyen erre : úgy el menjen, hogy soha se lássam.
 Te, mustra! (Erdélyben : Te, példa!) : te csodálni való képe az ostobaságnak!
 Tenni : rontani; pl. no megtevél, azaz : rontóm, szégyenítőm lél.
 Tökire verni (közdivatu : seggire verni): elharácsolni, eltékozlani.
 Tüh-tüh, ígézet ne fogja! — varázsígék a szem meg ne verje első látáskor pl. a kis állatot.
 Üzi az eszit : tréfálkozik, bohóskodik.

II. Közmondások.

- A farkas elveti szőrit, de nem a fortélyos természetit.
 Annyi s vége : hurka s gége. (Letorkolás, elhallgattatás. Egy
 ezzel : Csitt! szót se többet!)
 Erős, mint az oláh eczet. (Erőtlen).
 Gyenge, mint a csalángyepű.
 Hátl emelik a lovat. (Kártyaemeléskor hallható).
 Kinek szíve hova húz, keze lába oda csúsz.

Kitálolták, senki sincs; eléültek, semmi sincs.

Könnyű a só, de nehéz a szó. (Mélyen ható élcz, vagdaló szóról).

Könnyű neki a féslés. (A játszi munka).

Megcsipte a lug a nyakát. (Okult a nyomorban).

Megtanítottak keztyűbe dudálni. (Nehezebb dologfogásba begyakorolni).

Mindenféle egy lére. (Léből álló ebéd; egy fogás étel; vékony koszt).

Nagy mester az ember.

Rakni könnyű, de lerakni az adósságot!

Rug a színbe, ha nincs ólban a szürke. (Berughatsz már a színbe, ha ellopták lovadat.)

Serény, mint az ónmadár. (Lajhár, tunya).

III. A b a j d o c z s z ó k.

A) Németes szók.

Valamint a dunántuli, úgy a kapnikbányai nyelvjáráson is szembetűnő jelei észlelhetők a német nyelv befolyásának. Eltekintve ugyanis attól, hogy a keresztnévek, mint: *Franczi, Matiz, Stefi, Szepi, Háni, Száli* stb. szélitiben saját eredeti népnyelvies alakukban divatoznak, — vannak egyes olyatén kifejezések, szólásmódok is közkeletben, melyek német észjárásra utalnak; egyebeken kívül ilyenekül tűnnek fel a következők: Az nem áll; beállítani a munkát: megszünteni; bejön hivatalért; beleérzi, beletalálja magát (új életviszonyaiba); békővedelem, békereset (das Einkommen); felmondani a szolgálatot; felült vele (a székelvényknél: felültetni = felingerelni valakire); gazdagon tart (a kő nemes érczet); ide vele; időt venni; jól fest (jól mutatkozik; termete, arczszíne jó, vonzó); jól megyen neki; kijön a pénzzel; kilátásban van (valaminek elnyerése); kimenetele (valaminek); legyen olyan jó; leköszön; milyen drága? ne kezdj velem! stb. Még szembetűnőbbé válik e nyugati befolyás egyes szókön, melyek a magyar nyelv eredeti tisztaságát abajgatják (innét az a b a j d o c z nevezet), minők:

Azsnag: Einschlag; kénlap, kénlemez.

Eristoly: Erbstollen; al-tárna, a bányába vezető száda v. főtorkolat; a kisebb lejáró bányacsatorna: *istoly*; Stollen; alag.

Fa-saráng : öl-fa-sorompó ; Schranke.

Firboncz, v. firbonczpor : az olvaszdák szádájáról leontott fal-szuvat ; Vorwandstaub.

Gálánter : karfa, partrostélyzat ; das Gitter ; κλῆθρα ; clathri, ōrum.

Kuncs : gép ; innét kuncsmester ; Kunstmeister.

Lajszna : deszkaléc ; die Leiste.

Lett v. lêt : palaagyag ; der Letten.

Lugna v. lutna : légvezető csővezet, a bányában ; Lutten.

Majorolni : falazni, köfalat vetni, rakni ; mauern.

Mamlasz : tátottszájú, ügyetlen, élhetetlen ; Maullass.

Pertli : szalagféle galand.

Prunkresz : kerti zsásza ; lepidium sativum ; Brunnkresz.

Rásgy v. rást : pázsit- v. gypszelet ; der Rasen.

Rostol : érczet pörköl ; rösten.

Salak : die Schlacke.

Sádol : érczkövet válogat ; Erzscheiden.

Surfol : ércz után firtat, nyomoz, váj ; schürfen.

Trébelő : ezüstöt ólomtartalmától különválasztó lángkemence v. katlan ; Treibherd. Innét : *trébelni*, *trébelős*, a ki trébelőn dolgozik. (Az elüzött ólomolvadék után a katlan közepén pillogó táblaezüst *Blick* nevet visel).

Tosz v. toszik, taszít : stossen.

Vastagzsák : földalatti kisebbféle vízvezeték ; Wassersack.

Zóborol : letakarít, érczkő-halmot ; säubern.

B) Oláhok szók.

Armurár : marhatályog s ezt gyógyító növényfaj.

Beszpurkál : bepiszkol : spurcus, a, um (talán : porcus, i), (d i s z n ő), piszkos, tisztátalan.

Bindruska : kökörcsin ; colchicum autumnale ; zászpa kikirics.

Bondrus : maszcura, csángók v. kongókkal, ostorral járó, szőrös-bőrös Faunus-féle alak. — N i k u l á j o k-nak is nevezik, minthogy az oláhok Szent Miklóskor indulnak meg ily álczásan s farsangon át is mutatkoznak.

Bringa : torokdaganat.

Bringás : a betegen leölt sertés husáról mondatik.

Dreptál : perlekedik.

Gulásztra v. gurászta : fecsteje tehénnek ; colostra, ae.

Nánás : násznagy.

Putregály : torhadtság ; pl. putregályos fa : korhadt redves szúette fa ; latin : putris, e.

Struzsál : dörzsölve lefejt málét esővéről.

C) Szláv eredetűek.

Bregyó : ringyó, kikapó nőszemély.

Dránicza : nagy fazsindely.

Podlutka : podlubka, zöld káposztalevél, eledelül használva.

Szláv hangzás érzik ezeken is : szikrucza, szörpicze, tárnicza, trankáló, melyekről alább, saját helyükön.

5. §. Tájszók.

B.

Bajdura : ügyefogyott, bolygóeszű.

Balsó : balfelül való.

Bánya-pásztor : bányarémm ; Bergzweg.

Bázsakora : paczkázás, csúfotüzés.

Bentünnet : benről.

Béhédzeni : (hegyesen) betetőzni.

Biralkodik : bír valamivel ; pl. nem sokáig biralkodhatnak hatalmokkal. (Székelyföldön is).

Bitol : koszlat, koszpitol, elvisel, elnyű (ruhát).

Bodonkút : (Göcsejben : bődön) köpüskút neve Nagybányán.
Bodok, egy háromszéki falu, hol ilyen köpübe foglalt borvizes kút nagyon.

Borkút : borvíz, savanyuvíz.

Bufti : tompa-orrú madár neve a székelyeknél.

Bujka : otthonka, derekon alul érő téli nőöltöny.

Cs.

Csaplál : farag (a darabosából) ácsfejszével.

Csámpás : beteges, sínle. (Göcsejben : ferde-lábfejű, kinek járás közben monnó bokája összeesik).

Csecseget : kecseget, gyógyüget (gyermeknek).

Cserepes : a) felcserepezett pl. bőr; b) szájaskodó, paraszti feleselő (pl. szolgáló).

Csopling : oly hegyes-végű vasfogantyú, melyet a hegyről levonandó fatörzsbe vernek.

Csőrészájú : mosdatlan nyelvű, szégyentelen beszédű.

Csőgháj (G ö c s e j b e n : c s ö k a. m. az állat nemi része) : a sertésnek nemi-része körül való háj.

Csudás : nehéz természetű, zsémbes.

Csupádon : tulzó fokozást képvisel e tájnyelvben; pl. csupádon olyan, csupádon az (szakasztott olyan v. az); csupádon csak; csupádon csupán egy krajczár van a házamnál.

Cz.

Czábér : vásott magaviseletű.

D.

Doba : mézhordó láda, két ruddal, azaz négy fogantyúval.

Dongszeg v. Donszeg : ponkos körfejű vas-szeg.

Duhog : a kohó tüze, a sebes légáramlástól.

Dunna : dunyha, donyha; tollal töltött nagy takaró.

Duvacz : orsóról leduvasztott fonalék.

E.

Egy óta : egy idő óta.

Elátal : elgátol pl. utat.

Elboldogúl : elvan, elél sikeresen valamivel.

Eleintebben : előbben.

Elfelé : el, tova; pl. elfelé lódult.

Elszörnyít : elferdít, tulzólag pl. rossz hírt.

Elványol : elbitol, elvisel, elkoptat.

Ércztörő-ház v. ércztörő-karám : zúzda : das Pochwerk; hol az ércz szétmorzsoltatik. — Így van : é r c z m o s ó h á z stb.

F.

Fityalék v. fitymalék : fityelék, valaminek rongyikája, fancsikája.

Fityinkó : asszonytermészetű férfi; *ἐμφαντικός*.

Fityog : fetreng, ténfereg, fintereg pl. gyermek, láb alatt.

Flistra : virgoncz leányka.

Fojmíncz : veres áfonya v. kukojeza; *vaccinium vitis Idaea*.

Foncza : bányász-mécs.

Fonyasztó-zsir : a mi a sertés-aprólék üstlevéről leföloztetik.

Fonyatag : hervatag.

Futtig-futva : sebesen futva.

G.

Gabógyás : bolygó-eszü.

Galamos : réteges, palaköves föld v. szikla.

Gereblye : vizen eresztett fákat felfogó gát v. rostély.

Gépely : erőmű; pl. vízhuzó gépely.

Giliz-galaz : giz-gaz.

Göngyő : göngy, göngyöleg; pl. egy göngyő szösz guzsalyon.

Gy.

Gyömeg : kis göngy.

Gyömből : göngyöl.

H.

Ha-is : ámbár; pl. ha-is nem jönél, mégis stb. Mint feleletre vonatkozó indulatszó, a. m. nem bánom; legyen!

Hajtás : tel-érmívelés, a bányaalap terén; Gangbau.

Hancz : pajkosság.

Hanczoz : pajkoskodik.

Hasadály : hasadék.

Henryerél : henyélget.

Hetebotázik : bódorog, akadoz (jártában, beszédében).

Hircz : bőjt utáni lakoma a görög szertartásuaknál (különböző vidékeken más-más alakban : hõre, herész, héricz).

Hirgó : fazék neme.

Hollá! : hohá! ho hadd! várj csak! dejszen!

Hont : bányász-targoncza, melyen a bányából érczkő szállittatik ki.

Hontfutó : honttal dolgozó; Hundstösser.

Horzsalék : asztalos-forgács.

Hosszuka : kolbász (Beregmegyéből).

Hunyorodik : szenderedik.

Hült-száju : málészájú, élénktelen szavu.

I.

Iratos kü (kö), máskép: T a t á r k ü : egy a két Kapnik közt útfélt fekvő sziklaoldal, melynek darabján ez a felvétel olvasható : „Usque huc fuerunt Tartari 1717.“ Tudniillik szóhagyomány szerint egy tatár csapat a kapniki hegyssoros e helyén nyomott vissza a jegyzett időben, mikor azután Mármarosban, a borsai hegyek közt, a félbe-fűrészelt nagy fák omladékai közé bétorlaszoltatván, megsemmisítették. Az a kódarab, melyen az emlékvéset vagyon, 1852-ben a fejedelem itt jártakor egy kissé félrébb eső dombos helyre emeltetett gúfába lön beillesztve, s a kétféle járás emlékoszlopául szolgál.

Isztikélni : (Dunántul : észtekélni, ösztökélni) izgatni, kiszteni ; stimulare.

K.

Kapicza : kupacz, mereklye.

Kardos-táncz : fegyverjátékos tánczmultság farsangon.

Kasicza ; falkötés, fákkal, patak oldalán.

Kastos : lucskos, csatakos. Így : csupa k a s t (csatak) a ruha.

Kecsegtet : kényeztet.

Keshed : kopik, vásik.

Kirzsa : görcsös bot.

Kohár : kohóbeli v. kohó-munkás.

Kolomp : fatóka, fakutya. (Hasonlatosan véve).

Koporc : kopár hely, kösziklás talaj.

Kossina : kopott, elhasznált kosarakból emelt máglya ; máskép : k o r z s i n a. (I. Szent János tüze).

Kupoz : fösvény módra gyűjtöget.

Kutrécz : kotécz, ketrecz, katroc. (Ez utóbbi alakban Göcsejben is, utótagját kissé nyújtva : k a t r ó c z).

L.

Lakás : tor, lakoma (lakodalmi tor).

Langalló v. Langeló : érczpörkölő langkemence ; der Flammofen.

Lekörnyit : lekonyít pl. fület, azaz : szégyent vallva meghúzza magát.

Lestrang v. Lestráng ; feszegető vasrúd.

Lipistes : ronda öltözetű.

Löcsből : lucskol.

Lötybelék : lévegyíték, kotyvadék, keverék, kóficz.
 Lucskos káposzta : besóztatlan káposzta fölve; lecskáposzta.
 Lucspádol : lucskolódik.
 Lyukdal : lyukgat, liggat.

M.

Majorlás : köfalzat.
 Mangó : kurtalábu sertés; innét : m o n g o l i c z a.
 Masa : bába.
 Matyog : maszog.
 Málé-panusa : (Erdélyben egyszerűen : p a n u s a) : máléháncs (kukoriczafosztás v. sás), melyet gerebenen meghasogatva derek-aljba használnak.
 Márt : szunyókálva fejet bólint (tréfaszó).
 Megbakolja magát : megbicsakolja magát, makacskodik.
 Megfelelegesít : megcsonkít v. megfélelegesít pl. özveget.
 Megképel : megarányoz (mennységet, távolságot, szemmértékkel).
 Megmaroklik : megficzamodik, megmarjúl; pl. a kar a vállban megmaroklott.
 Megragad : a mihez ér, azon marad; helyben marad; pl. e jövevény köztünk, városunkban megragadott v. itt ragadt. Ezzel rokonjelentésű a *megrökken* : a mibe ütközik, ott reked v. ragad; pl. zajló jég a hidba megrökkent. Így az álló levegőről is mondják itt, hogy megrökkent; innét : rökönylevegő v. rökkenő levegő, — a bányában.
 Megtekint : megszán.
 Megvontat : (általában : megszítat) pl. lábat vízzel, azaz lábvizet v. akármely tagfürdőt vesz.
 Millér : szénegetési famáglya. — Innét : millérmester.
 Mostrosál : (Erdélyben : matat) vájkál.
 Mukucz : végecske, pl. gyertyamukucz, gyertyavég. — M u k u c z a és m u k u c z k a is.
 Musty : moh, moha; das Moos.
 Muta : süketnéma; latin : mutus, a, um = néma.
 Mutuj : gyámoltalan természetű, tabajdok.

Ny.

Nyakóczon : csórén, mesztelen nyakkal.

O.

Ocsmányol : mocskol, rutít, -el, -bé.

P.

Parázs : törékeny, morzsolékony.

Patkófekvő : oly ló, mely patkóján hálogatván, sérvdaganatot kap.

Pesztonka v. Pesztra : kis gyermekekre vigyázó lányka.

Piczka : (Dunántúl : b i n c z , b i n c z k e) két végén hegyezett fácska, melyet egy hosszúval tovább szöktetnek gyermekek.

Pisláng : lobbanó tűz; innét : p i s l á n g o l , pislogva lángol, viláncsol.

Podbál : fehér-hátu-lapu (marti-lapu ?), melyet — miként a kerti lobodát — eledelül készítenek.

Pokolgőz : mérges, gyilkos lég, a bányában.

Pozsár : harap, száraz perzs a harasztton, erdőn.

Pörköl : rostol; rösten.

Puczka : kötőző pöröly.

Purgamálé : szárított, éretlen málé, kukoricza.

Próbacsésze : Probierschüssel.

Poszog : bőségben prüffedez, tétlenül.

R.

Restelőzik : kerüli a munkát, dologtalankodik.

Rökönylevegő : légrökkenőség a bányában.

Rücső : füles kártyus; olyan hosszukó vízfordó faedény, melynek oldalán a füle; r o c s k a.

S.

Sefedeszka : tészta- v. laskanyújtó. Székelyeknél : l a p í t ó.

Sikonkáz : csiszonkász, csuszkál, iszánkodik.

Suk : dob, lök, buktat, -el v. oda.

Suporka : férge neve.

Sz.

Szakadály : hegyszakadás, meredek-omlás.

Számlás, beszámolás : munkabeszámolás, kifizetés végett.

Szemenczér : kohó-kemenczénél első munkás.

Szent János tüze (másképp : k o r z s i n a v. k o s i n a : kopott hátikosarakkal tetőig tűzdel magas sudárfa, melyet Szent János napjának alkonyán a közellévő hegymagaslatokon több pon-

ton elgyűjtanak, — s ha a tetőre tűzött koszorú is elég, az a leány, a kié, férjhez fog menni.

Szikrucza : kicsinke, pirinkó, pirinyó (pindurka), csak egy szikra.

Szörpice : mindenféle gyógyyszörp, orvosság (korcsúl : lefőzet = decoctum).

T.

Tálikó : kis tál, findsa-alj.

Tárnicza : fűtermő tér erdő közt.

Térebbe : téresebb (székelyeknél is).

Térül-fordul : jár-kel, mint a csobáncei kutya.

Tipped : tippad, (meg-, össze-).

Tévődik : tévelyedik, veszöbe megyen.

Tiprongy : ruhaszakadék, foszlány.

Tökéletlenkedik : álkodik, ravaszkodik. (A székelyeknél is tökéletlen : ravasz).

Töpölye : fazék-féle edény.

Tötő : teknőalaku kosár.

Trankáló : ügyetlen ficzkó.

Tropotya : tapota, totya, téplábolás; innét

Tropotyál : ide s tova tipeg-tapog, ügyetlenül.

Tücsölődik : csereberél.

U.

Utálság : undorság, utálatosság.

Ü.

Üstlé : az a lé, melyben a disznóbélaprólék, ú. m. májos, véres stb. meg szokott forráztatni, s a szegények vele megvendégeltetnek.

Zs.

Zsilip : czölöpökön álló, fa-eregető csatorna; ergetyü, fa-eregetésre való hegyoldali válu.

Zsingás : kényes, (t. i. az olyan ember, ki válogatós, ki könnyen bántódik; a portéka is, mely nagy kiméletet kíván).

Zsompol : lefelé váj, mélyez, a bányában.

V.

Vánczog : vánszorog.

Vatyikó : négyitezés folyadékmérték; vendely; Weidling.

Vonatos : nagy darabban levő érczkő; mertaz apróbb: *gyeng*; *Erzgend*.

VASS JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

Outlines of the philosophy of Universal History, applied to Language and Religion By Christ. Charles Josias Bunsen. In two Volumes. Vol. I. London: Longman, Brown, Green and Longmans. 1854. Azaz: az egyetemes történelem bölcséletének körvonalai, alkalmazva a nyelvre és vallásra.

A Nyelvtudom. Közlemények jelen kötetének 87. lapján olvasható jegyzetben sajnálkozásomat fejezém ki azon, hogy az itt idézett könyvet, s Müller Miksának abban lenyomatott levelét „A turán nyelvek osztályozásáról“ még nem olvashattam volt. Baráti szívességből hozzáférhetvén a könyvhez, sietek azt olvasóinkkal megismertetni, mert irodalmunknak ismernie kell azt. Kettős nézetből érdemli meg figyelmünket: érdekes tudnunk, melyek a történelem bölcséletének azon körvonalai, melyeket Bunsen a nyelvekből von ki; azután nemcsak érdekes, hanem szükséges is tudnunk, miféle nézetek kaptak fel az angol irodalomban azon nyelvekről, a melyekhez a magyar is tartozik. Ez utóbbiakkal megismerkedtünk ugyan már némileg e kötet 83—92. lapjain, de ismerkedésünk csak épen annyi vala ott, hogy teljesebb tudósítás után vágyat költsön fel bennünk.

Bunsen, e munkájában, fel akarja fedezni és meghatározni a *haladás elveit* az emberiség történelmében, s azokat a nyelvre és vallásra alkalmazni, mint az emberi elme két egyetemes és eredeti nyilatkozására, melyeken minden utóbbi, úgy társadalmi, mint nemzetiségi, fejlődés alapszik (and to apply these general principles to Language and Religion as the two universal and primitive mani-

festations of the human mind, upon which all subsequent social and national development is based). — Ismertetésünk feladata kirekeszti az egyik nyilatkozást, a vallást, de mind a mellett észre kell vennünk a nagy különbséget, mely a vallás és nyelv között van, jöllehet mind ketteje az emberi elme nyilatkozása. A hitre nézve, úgy látjuk, eredetben a legnagyobb egyezés vala az emberek közt; az eredeti ős népek, a mennyire csak tudomásunk van róluk, mind a természet nagy jelenségeit és erőjit istenítik vala; innen a mennynek vagy égnek istensége a legkülönbözőbb nyelvű népeknél, innen a napnak, az idő szakaszainak, szélnek stb. személyesítései és istenek gyanánt imádása nemcsak az amerikai veres és áfrikai fekete bőrű embereknél, hanem Ázsia és Európa nemzeteinél is. Utóbb a természet istenítése itt-ott gyermekes vagy épen csunya babonává fajult el, másutt a „kijelentett vallás“ nyomta el a természet durva istenítését. Tudjuk, hogy az árjaságban a zoroascter- és buddha-, a sémiségben a zsidó- keresztyén- és muhammed-vallások keletkeztek; hogy ezek közt csak a zsidó nem volt terjeszkedő, hódító, a többi túltevén magát a nemzeti korlátoltságon, mint hódító és oktató lépett föl, a buddhaiság leginkább a keleti emberiségben, a keresztyénség a nyugati emberiségben, a muhamedánság az innenső déli Ázsiában és Áfrikában. A keresztyénség szám szerint utána áll még a buddhaiságnak: de népeinek anyagi, szellemi műveltségénél fogva meghódította már Amerikát, Áfrikának nagy részeit, a többiben csak a mohammedánság áll ellene, meghódította Keletindiát, s most napjainkban Sinát és Japant pusztítja — mert a keresztyén hódítás csak úgy, vagy, eszközeinek nagyobb hatásánál fogva, még inkább pusztít, mint Atilla, Dsingiszkhán és Tamerlan pusztítottak. Nem ugyan a keresztyén Isten pusztít, — mert az igazán a népek atyja, — de pusztítanak a keresztyén népek; s nincs kétség benne, hogy rövid idő múlva ezek hatalmát az egész földkereksége fogja uralni, jöllehet van kétség abban, vajjon ily hamar megnyeri-e a keresztyénség szelleme p. o. a moszlim és buddha hitűeket. Szóval, a sémiség kebelébon támadott keresztyénség az európai árja népek hatalmával a világot hódítja a XVI. századtól fogva; de látjuk, és tapasztaljuk egyszersmind, hogy a keresztyénség nemzetről nemzetre terjedhet, a nélkül hogy a nyelveket, s a nemzetiségeket elfojtaná, sőt ő a nemzetiségek szilárdításával és kifejtésével terjedhet csak. Itt tehát két ellenkező tényezőre találunk, a keresz-

tyén népek ágyúira, és a térítendő népek nyelveire fordított keresztyén bibliára. E két tényező roppantul különbözik egymástól. A keresztyén ágyu irgalmatlanul lerombol minden ellenállást, s hazudik, mondván, hogy azt Isten nevében teszi. A keresztyén biblia enged az ellenállásnak, mert nem kényszeríti a térítendő népeket a maga nyelvére, sőt inkább ő tanulja meg a nyelvöket, s úgy szól hozzájuk. Az emberiség vallásában bátran lehet azt a haladási elvet fölfedezni, mely szerint előbb voltak a természeti, s azok után következtek a kijelentett vallások, s mely szerint a keresztyénségre juthatnak a föld minden népei, nyelvkülönbség nélkül. De az emberiség nyelvében nem lehet olyanféle haladási elvet fölfedezni, mely szerint előbb voltak a turán nyelvek, s azután fejlődtek ki amazok kebeléből a sémi és árja nyelvek, mely utóbbiak meg fogják hódítani a világot. Úgyde ezt állítja a könyv 484. lapján Müller, midőn így szól: „Milyenek valának az árja és sémi nyelvek a népköltözések és küzködések időszakában, azt nem tudjuk; mert történeteik csak akkor kezdődnek, mikor megszűnnek a turán nomádok zürzavaros tömegéhez tartozni. Ők a történelem színterén egyszerre tűnnek elő, teljesen felöltözve saját fegyvereikkel, mint a barbárok, azaz, a turániak, ellenségei, s mint fényesebb istenek imádói (itt elfelejti Müller, hogy a finn *jumala*, a török népek *tangri*-ja, a szójelentés szerint, azonos az árja *devas*, *deus*, *θεός*-sal, s hogy *Vulcanus* kovács-isten még inasnak is szegődhetnék a finn *Ilmari* kovács-istenhez), s olyan nyelvvel, mely örökre elhagyta a turán nyelvek küzdő zaját. Ők árják vagy sémiak, a mennyiben többé nem turániak; s ámbár előbbi növekvésök szükségkép a turán nyelvi alakon ment volt keresztül, de ezen már rég túl valának, mikor előtűnének, mint az emberiség új korának hirdetői. Mert csak miután önmagokban a turánságot, a szó egész jelentésében, legyőzték volt, kezdenek mint a Túr ivadékainak hódítóji, Ázsián és Európán általhaladni. A küzdés nincs még befejezve; a földkerekség legnagyobb része mind tartozik még az előbbi (turán) birtokosokhoz, stb.“ Müller értelmében tart ugyan még a küzdés, de vége okvetetlenül a turánság teljes legyőzése lesz. — Ha igaz, hogy az árjaság egy része, elfogadván a keresztyénséget, mely a sémiak közt támadott, megtarthatta az árjaságot; ha igaz, hogy a turánság egy része is, elfogadván a keresztyénséget, megtarthatta a turánságot: miért nem történhetnék az a sinaiaknál és japaniaknál is? s ha látjuk, hogy ép

a sémiség legkisebb hajlandóságot sem mutat a keresztyénség iránt; ha látjuk hogy az angol hittérítők Keletindiában ép az árjak közt, nem igen boldogúlnak : ebből is kitetszik a nagy különbség, mely a vallás és nyelv között van. A nyelvek, mint a sajátos észjárás kifejezői, mint az érzelem legvilágosabb megszólalói, s az örökölt műveltség tárházai, teszik a nemzetiségeket; a keresztyén vallás túl jár a nemzetiségeken, mert mindnyájához egyaránt a nemzeti nyelven szólhat, sőt csak is úgy és akkor nyitja meg magának az idegen nemzetek szívét, a mint és mikor az ő nyelvökön ismerteti meg igazságait. Ha nyilatkozik is haladási elv az emberiség vallásában : még nagy kérdés, nyilatkozik-e ilyen elv az emberiség nyelvében? azaz, nagy kérdés, fejlődhetett-e igazán a turánságból az árjaság és sémiség? De lássuk, e kérdésekre mint felel a Bunsen könyve.

A könyvnek azon része (mely ugyan maga a könyv), melyet ismertetni akarok, *a nyelvben nyilatkozó fejlődés természetéről és elvéről szól* (the nature and principle of development in language). Miután a fejlődés elvéről általában, s a nyelvbölcseletről Leibnitz-től Humboldt Vilmosig igen röviden beszélt : az első szakaszban (first section) a legújabb iráni, sémi és khámi történeti nyelvészet utolsó nyelvbeli és néprajzi eredményeit közli; a másik szakaszban pedig Ázsziának és Európának nem-irán és nem-sémi, vagyis turán nyelveit illető nyomozások utolsó eredményeit adja, melyek Müller Miksának Bunsenhez írt levelében foglalvák. Az első szakasz a 61—262, a másik szakasz a 263—520. lapokig terjed.

A fejlődés elvéről általában így szól Bunsen : „Nincsen határozott élet, mely halálra nem vergődne, s nincsen halál, mely magasabb életre nem vergődne. Ez a formula az emberi élet nagy tragédiájának megfejtése.“ . . . „Ez igazságnak legeredetibb s legbizonyítóbb érve a nyelv eredete. Minden nyelv, a melyet ismerünk, más nyelv szétmállásának köszöni az eredetét.“ . . . „A fejlődés legmagasabb elve az : kell, hogy a *levés* a kiszabott időben határozott alakjára vergődjék annak, mi az isteni létben, mint határozatlan gondolat, bennvan, — the highest speculative principle of development is this : there must at the appointed time be an Evolution (*Werden*) in a finite form, of that which is in the divine Being (*Sein*) as infinite Thought.“ — „A fejlődés csak az ellentétek játéka

által lehetséges. Az oszlás ellenkezés, és a határozott létel korlátozás, tehát ellentétének kirekesztése. Az egyetemes történelem az isteni fejlődés összessége. A mi a végetlen elmében osztatlanul van meg, az a véges elmében s a világban egymásután és a kirekesztés elve alatt, létezik. „ „A történelmi fejlődés sora egyközű a természetbeli nyilatkozással. A történelem az időben hozza elő, a mit a teremtés a térben előterjeszt, — t. i. a szellem diadalát, vagyis, a szervezetlenről a szervezetre, s az öntudatlan életről a tudatos életre való haladást.“ — Ki nem ismeri a Hegel elmékedését? de ki gondolhatja, hogy evvel megfejtí a teremtés titkát, a létezők eredetét, végcélját? — *A szellem diadala a haladás a szervezetlenről a szervezetre, s az öntudatlan életről az öntudatosra.* Mily szépen hangzik, s mily keveset vagy sokat jelent! Szellem! De kinek szelleme? az emberek szelleme, vagy az Isten szelleme? Mert ha a kettő azonos, akkor nem lehet az individuum felelős. — Haladás! — De minek haladása? A létezők soráé? miszerint a *teremtő szellem*, vagy nem bánom, a *természet*, örül neki, hogy a szervezetlen testeket előhozván, azoknál még különbbeket is hozhatott elő, teszem, a növényeket; s azután újra örül neki, hogy a növényeknek is különbbeket hozhatott elő, t. i. az oktalan állatokat; végre még jobban örül neki, hogy az oktalan állatokon felül még okos állatokat is teremthetett; de mely haladásnál fogva a szervezetleneket örökre szervezetleneknek, s az oktalan állatokat is örökre oktalanoknak stb. hagyja meg. Vagy a rendek és fajok haladásáról van-e itt szó, miszerint a szervezetlen egységekből szerves egységek, teszem a kövekből növények, ezekből állatok, s még továbbá az állatok egyéneiből emberi egyének válnak? s miszerint a szellem diadala mind addig nem lesz teljes, míg az egész szervezetlen természet szervezetté nem válandik stb.? Azonban ne fesszeggessük azt, hanem siesünk a nyelvek nagy színterére.

Miután Bunsen a nyelv bölcséletének történeteit nagyon röviden vázolta (39—60. l.), átengedi a szót másoknak, s az első szakasz I. fejezetében *Aufrechttől „A germán vizsgálatok utolsó eredményeit“* közli.

A gót nyelv a germán nyelvekre nézve az, mi a szanszkrit az árja nyelvekre nézve általában, nem mintha a többi germán nyelvek a góttól függnének, hanem mert gót biblia-fordítás van a IV. századból, a többi germán nyelvekről nincsenek emlékek a VIII.

század előtt. A IV. és VIII. századok közt sok változás esett a germán nyelveken; elváltoztak nem csak a hangok, hanem a név- és igező ragozásai is. De némely esetben más germán nyelvek felül is múlják az alakok megtartásában a gótot, ép úgy, mint egyesekben a görög és latin felülmúlják a szanszkritot. Aufrecht legelőbb a germán nyelvek közös eredetét, s azoknak a görög és latin, azután a szanszkrit nyelvekkel való közösségét bizonyítja be szóhaslatokkal és nyelvtani hasonlatokkal, s végre megmutatja, hogy az egybehasonlító nyelvészet fel bír hatni a rokon nyelvű népek legelsőbb korába, melyben az eredeti vallási, társadalmi és országlati fogalmak keletkeznek vala.

I.

A számnevek.

Görög.	Latin.	Gót.	Litván.	Szanszkrit.
1. οἶνῃ (acc.)	oinos	ains	wiēnas	—
2. δύο	duo	tvai	du	dvau
3. τρεῖς	tres	threis	trÿs	trajas
4. τέτταρες	quatuor	fidvor	keturi	čatvâras
πίσυντες	(umbr.) petur			
5. πέντε	quinque	fimf	penki	pañca
	(osk.) pumpe			
6. ἕξ	sex	sehs	šeši	šaš
7. ἑπτα	septem	sibun	septyni	saptan
8. ὀκτώ	octo	ahtau	aštuni	aštan
9. ἐννέα	novem	niun	dewyni	navan
10. δέκα	decem	têhun	dešintis	daçan.

II.

Név-ragozás és fokozás.

A nominativus ragja *s*; megvan még a gótban, mint a latinban és görögben.

Görög.	Latin.	Gót.
λύκο-s	lupu-s	vulf-s
πόσι-s	poti-s	fath-s (mester)

πῆχv-s	fructu-s	sunu-s (fiú)
πόλι-s	navi-s	quen-s (asszony)
γένv-s	acu-s	kinnu-s (áll).

Így a genitivus s-je is megvan mindenütt. Az egyesszámú accusativus m-jét elvesztették a germán nyelvek, de a többesszámú accusativusban a gót a legteljesb alakot őrzötte meg. Az eredeti rag *ns* volt; már a görög *ovs*, *ovs* helyett van, mint *τίπτονσι* *τίπτονσι* helyett; a latin *os* is elejtette az *n*-et, s azért hosszítja az *o*-t; az oszokban az *n* az *s*-hez hasonult, s lett *ss*; a szanszkrit elejtette az *s*-et. De a görög nyelvben az argiv és krétai tájszólás hasonlóképp megtartották a teljes *ns* ragot, p. o. *τόνς ποιευτάνς*, e helyett: *τούς ποιευτάς* (= *ποιησθέντας*). Így áll tehát a többesszámú accusativus:

Görög. Krétai. Latin. Osk. Litván. Szanszkrit. Gót.
λύκους, *λυκους*, *lupôs*, *luposs*, *wilkûs*, *vêrkân*, *vulfans*.

A fokozás:

Görög.	Latin.	Szanszkrit.	Gót.
ἡδύς	svavis	svâdus	sutis
ἡδιων	svavior	svâdijans	sutiza
ἡδιστος	—	svâdīsthas	sutists.

III.

Az ige.

Az igére nézve a german nyelvek sokat vesztek; nekik csak jelen és múlt idő-alakjuk van. A gót megőrzötte még a dualist és a szenvedő alak némely maradékait. — A személy-ragokra nézve a gót teljesen megegyez a göröggel és latinnal, például:

Görög.	Latin.	Gót
ἔδω	edo	ita
ἔδεις	edis	itis
ἔδει(τ)	edit	itith
ἔδομεν	edimus	itam
ἔδετε	editis	itith
ἔδουσι	edunt	itand.

dór. *ἔδοντι*

A participium praesens :

ἐδων (ēdovt-s), edens (edent-s), itand-s.

Az első személy ragja *mi* volt, például :

<i>Szanszkrit.</i>	<i>Görög.</i>	<i>Litván.</i>
dadāmi	δίδωμε	dūmi.

Az ó felnémetben megvan az *m*, p. o. hapēm (habeo), manēm (moneo); megvan még az angol *I am*-ban (vagyok); az új felnémetben *n*-re változott ez egy példában : ich bi-n.

De minden hasonlatossága mellett is a gót nyelvben némely legelső fogalmakra más szók vannak, mint a rokon nyelvekben, például a latin *do*, szanszkrit *dadāmi*, görög *δίδωμι*, litván *dūmi* helyett a gótban *giba* (angolul *give*, németül *gebe*) van. Ezt így magyarázza helyesen Aufrecht : *Természet szerint föl kell tenni, hogy egyszerű fogalmakra eredetileg többféle, különböző érzés által keletkezett szó volt meg, melyek közül a rokonság különböző ágaiban más-más szók lettek közönségesek.* Néha ugyanazon nyelvben is megtaláljuk a sokféle szók töredékeit, a latin *fero*, *tuli*, *latum*-ban, a görög *ῥάω*, *ῥποιμαι*, *ἔδov*-ban stb. sőt a mi nyelvünkben is a *jönni* mellett van *jer*, vagy *gyere*, törökben *gir*-mek jönni. S minthogy különböző érzések által sokféle szók keletkeztek volt ugyanazon fogalmakra, az is lehetséges, hogy némely szó különböző érzéseknek felelt meg, tehát többféle jelentéssel jár vala; később pedig a rokonság egyik ágában egy, másik ágában más jelentése vált közönségesé. (P. o. a mi nyelveinkben is a finn *kudon*, *kutoa* teszen : szövk, szöni; a magyar *köt*-ni, mely azonos a finn *kut*- szóval, nem tesz épen szöni-t.)

Ezekből és több nyelvhasonlatokból következteti Aufrecht, hogy e rokon nyelvű népek sokáig laktak vala együtt, miszerint beköltözésök Európába, aránylag, újabb esemény. A görögök és latinok, más részről a germánok és szlávok még tovább maradtak együtt. Az együttlakás fejt meg azt, hogy a vérségi nevek, a házi állatok nevei, a gabona-nevek közösek; viszontag a közösség bizonyítja, hogy amaz együttlakás békés vala, mert a háborúra vonatkozó elnevezések nem egyeznek meg a rokonság ágaiban. Egyezők p. o.

Görög.	Latin.	Germán.	Szanszkrit.
πατήρ	pater	fadar	pitar
μήτηρ	mater	môdar	mâtar
νιός	—	sûnus	sûnus
θυγάτηρ	—	dohtar	duhitar
φρατήρ	frater	brôthar	brâtar
—	soror	svistar	svasar
πόσις	potis	faths	patis
—	vidua	viduvô	vidhavâ
ἀνεψιός	nepos	nefo	napât, nap
ἀνεψιά	neptis	nift	naptî
ἐκυρός	socer	svehra	svaçuras
ἐκυρά	socerus	svehrô	svaçrûs
νυός, ἐννυός	nurus	snûr	snušâ
δαήρ	levir	tâcor	dêvar
γυνή	n	quens	gnâ
<hr/>			
πῶν	pecu	fehu (vieh)	paçu
ἵππος	equus	chos	açvas
ταῦρος	taurus	stiurs	sthûras
—	—	ôhsus (ochs)	uxan
βοῦς	bôs	kû	gaus
πῶλος	pullus	fûl	—
κῶων	canis	hunds	çvan stb. stb.

Az árja népek a vallási nevekben is egyeznek egymással. Ők a természet nagy tüneményeit imádták vala. A *Zeus*, *Διός*, *Jovis*, ó-latin és oszk. *Djovis*, germán *Tius* (az angol *tuesday*, angolszász *tívesdæg* = dienstag = dien-s-tag), szanszkr. *djaus* a csillagos ég; *Zeús* *πατήρ* = Diespiter = Jupiter (Ju-pater) = szanszkr. *djaušpitâ*. Az ó szkandináv *tívu-r* = istenek, gör. *θεός*-s, deu-s, szanszkr. *deva*-s, azután *divus*, *sub divo* ugyanazt teszik. Az ó szkandináv *thórr*, ó felnémet *donar* a mennydörgés istene, latinul *tonitru*, szanszkr. *tan-jatu*. A *mannus*, a germánok őse, azonos az ind *manus*-szal, ki az özönvíz után újra teremtette az embert, mint a görög *Deucalion*. *Manus* gondolkozót, elmést jelent; a szó gyöke megvan a *μένος*, szanszkr. *manas*, latin *mens*-ben, ez utóbbiból származván *Minerva* = *Minesva*, a gondolkodó, a *μύμνημι*, *memini* stb. A *manu*-tól az em-

ber szanszkritul *manuša*, ó felnémetül *mennisco*, újnémetül *mensch*. — A latin *sol*, germ. *sól*, szanszkr. *súrja*; a germán *máno* (hold), szanszkr. *más*, ebből a görög *μήν*, latin *mensis*, gót *mēnōths* (monath), szanszkr. *másas*. Mind a két szó a *mā* = mérni szótól származik, mert a hajdankorban a hold újulásai valának az idő mértékei stb.

Sőt a germán régi költemények alapjai is Ázsiában rejlenek. A *Niebelungen* jelen alakja 1200. körül támadt, s az *Edda*-t 1000. körül írták le, de alapjok sokkal *hátrább* meggyen stb. stb.

A II. fejezetben, ugyancsak *Aufrecht* az *olasz régi nyelvekről és lakosokról* értekezik a legújabb nyomozások alapján.

A III. fejezetben Müller Miksa a *perzsa vizsgálatok eredményeit* közli, melyeket hasonlóképp ismertetünk. Ötven, hatvan év előtt a perzsa nyelvről, a Firduzi Sahnameh-ját előző korból, alig tudtak néhány neveknél egyebet. Azóta az egybehasonlító nyelvészet rávezető (inductio) eljárása megfejté a Zoroaszterék, Akhaemenidák és Szasszanidák nyelv- emlékeit, melyek a perzsa nyelvnek három korszakát képviselik. Firduzi a Sahnameh-t (királyi könyvet) 1000. körül Kr. u. szerkeszté hazai hagyományokból, melyeket, mint maga mondja, hiven követ vala. Az említett három kor betölti tehát az egész időt, visszafelé menve az irán nép megalakulásáig.

Duperron Anquetil először fordítá a Zendavestát, de munkája nem volt tudósnak, hanem csak egy merész kalandornak műve, úgy mond Müller (the labours of Anquetil Duperron, who first translated the Zendavesta, were those of a bold adventurer, not of a scholar“). Legelsőben taglalá a nyelvet *Raske*, egy dán tudós, s bebizonyítá, hogy a zend nyelv nem romlott szanszkrit, mint gondolták vala, hanem hogy úgy különbözik ettől, mint a görög, latin és litván egymástól és a szanszkrittől különböznek; hogy az új perzsa nyelv valóban a zendből származik, mint az olasz a latinból; végre hogy az Avesta, vagy Zoroaszter munkája, bizonyosan Nagy Sándor hódítása előtt foglaltatott írásba. *Raske* után *Burnouf Jenő* vala a zend tudomány igazi megalapítója; napjainkban *Spiegel* a perzsa nyelvnek, a zendtől fogva az új perzsáig, legtekintélyesebb tudósa *).

*) Chrestomathia Persica, edidit et glossario explanavit Dr. Friedrich Spiegel, 1846.

Grammatik der Pársisprache, nebst Sprachproben, v. Dr. Fr. Spiegel 1851.

A *zend*, nyelvtana és szótára tekintetéből, közelebb áll a szanszkrithez, mint bármely más rokon árja nyelv; de hangjaira nézve azon fokon áll a szanszkrithez képest, melyen a görög és latin nyelv. A szanszkrit *s* a zendben *h*, innen az Avesztában előforduló *hapta hindu* szanszkritül *septa sindhu* = hét folyó, az úgynevezett *Pends-ab* (penžab, öt folyó) az Indussal és Szaraszvátival együtt. — A mi ben a szanszkrit az éjszakiabb árja tagoktól különbözik, abban rendszerint megegyez a zenddel. P. o. Minden árja nyelv a számszavakban 1—100-ig megegyez egymással, de sajátosságos a szanszkrit *sahasra* 1000, mely csak a zendben van meg, így *hasanra* — mi ből az új perzsa *hezár*; a germán és szláv nyelvekben a *tousand, tausend, tysizic* stb. van, azaz tíz száz; a görögben és latinban is más-más szó jelent ezeret. E tények, úgymond Müller, nagy történeti jelentőségűek, mert azt bizonyítják, hogy a zend és szanszkrit még azután is együtt folytatták életüket, midőn a görög és latin *s* a germán és szláv elváltak volt tőlök.

A vallásra nézve még nagyobb az egyezés a zend és szanszkrit közt, mert abban a többi árnál előtt ismételten nevű isteneket imádnak: de a szanszkritban lévő legszentebb nevek a zend vallásban gonosz szellemek. — Ebből a tényből azt következteti Müller, hogy a Zoroaszter vallása is Indiában keletkezett, vagyis az az indárnál vallásának elszakadása, s hogy a Zoroaszter tanítványai onnan kiköltöztek vagy kiűzettek, kik azután Baktriában és a nyugatiabb Iránban terjeszték hitöket a rokon nyelvű irán, vagy *erán* nép között. S most azt is látja már az újabb tudomány, hogy a zend inkább egyez a *véda*-korral, mintsem a szanszkrittal, sőt Müller azt állítja, hogy maga a *zend* szó is a szanszkrit *čandas* = versmértékű nyelv (hasonló a latin *scandere* szó), mint Pánini a Védák

Einleitung in die traditionellen Schriften der Parsen, v. Fr. Spiegel.

I. Theil. Grammatik der Huzvarésch Sprache. 1856.

II. Theil. Die traditionelle Literatur der Parsen stb. 1860.

Avesta, die heiligen Schriften der Parsen, zum ersten Male im Grundtexte sammt der Huzwaresch Übersetzung herausgegeben 1. 2. Band. 1851—1858.

Neriosengh's Sanskritübersetzung des Yaçna, herausgegeben u. erläutert von Spiegel.

Die altpersischen Keilinschriften. Im Grundtexte mit Übersetzung, Grammatik u. Glossar. v. Friedr. Spiegel. 1862.

nyelvét nevezi. *Roth* azt állítja, hogy a *Véda* és *Zend-aveszta* egy forrás két folyama, csakhogy a *Véda* teljesebb és tisztább. Az *Avesztának* részei: *Jaszna*, *Vendidad* és a *Jest*-ek. *Spiegel* a *Jaszna* utó részét legrégibbnek tartja, mert abban az istenről való tan nincs még meghatározva; második helyen áll a *Vendidad*, melyben már világos a haladás egy theologiai rendszerre; utolsó helyre jutnak a *Jaszna* első része és a *Jestek*, melyekben a szasszani kor szigorú és türelmetlen vallása mutatkozik. Az *Aveszta* sokáig örökölt hagyomány vala, melyet csak később foglaltak írásba, tehát az ékiratok régibb korú írott emlékek, mint az *Aveszta* első leírása.

Az akhaemeni kor (550—330) az *ékiratok kora*. A 391. lap jegyzetében látjuk, hogy *Spiegel* azokat nyelvtani és szótári készülettel együtt kiadta. — Az achaemeni kor után következik a makedon hódítás és a parthusok kora, mely a perzsa nyelv történeteiben egy nagy hézag. Ebben a görög és buddha, a keresztyén és babylon-sémi hatás és szellem versenyeznek egymással; a műveltek a sémiség alakjában veszik műveltségöket.

De *Ardesir*-rel 226-ben, Kr. u. ismét honi, perzsa, fejedelem kezd uralkodni, — a Szasszanidák kora. Ezek a régi vallásos könyveket részint írott töredékekből, részint szóhagyományokból megújítják, s a nép nyelvére fordíttatják, melyet *pehlevi*, most *huszvarés* nyelvnek neveznek, de mely nem más, mint a nép közt, kivált a keleti részekben, élt *parszi* nyelv. *Spiegel*, mint látjuk, az *Avesztát* a huszvarés fordítással együtt adja ki, mely ugyan teli van sémi és más vegyülettel, de alapjában árja nyelv. S a Szasszanidák gyűjteték a régi hősi emlékezeteket is; az ő koruk a nemzetiség föléledésének kora. Ez megszűnik az arabok hódításával, midőn az utolsó Szasszanida, *Jezdedsirt*, 651-ben életét és birodalmát veszti.

Most új vallás, a mohammed vallás, eloltja a tűzimádók tüzeit, az arab műveltség is a perzsa nemzetiség kárára terjeszkedik. De a földbirtokosok és földmivelők emlékezeteiben élnek a régi kor emlékei, s az azt dicsőítő dalok, kivált a keleti tartományokban, *Baktériában*, hová a hódítók karja és elméje csak gyengébben hat el. Ott már 870-ben támad fel új honi fejedelem, *Jakab*; s a khalifák hatalma gyengülvén, előbb a szamaniak, azután a gaznevidák honi nemzetsége uralkodik, kik a hazai emlékeket gyűjtik és szerkesztetik, különösen *nagy Mahmud*, a második gaznevida. Ezekből al-

kotta *Firduszi* a halhatatlan époszt, a Sah-nameh-t, 1000 körül Kr. u. lehető tiszta perzsa nyelven, mi megalapítja az új perzsa nyelvet.

A IV. fejezetben ugyancsak *Müller Miksa* az egybehasonlító nyelvészet **szanszkrit vizsgálatainak utolsó eredményeit** közli, melyekben azonban leginkább a *Védák* (Rig-véda) nyomosságát tünteti ki. Volt idő, midőn a keltek, germánok, szlávok, görögök, itáliaiak, perzsák és hinduk ősei együtt, úgy szólván, egy hajlék alatt laknak vala, külön a sémi, turán népek őseitől. A nyelvek bizonyossága szerint a hinduk utóljára hagyák oda a közös hajlékot, miután éjszaki testvéreik (germánok, szlávok, görögök, itáliaiak) már éjszak-nyugat felé elszéledtek vala, kik az emberiség történeteiben a legnagyobb szerepre voltak meghíva. A hinduk tehát magok indulának délfele, s általkelvén a *Hindu-kus* és *Himálaja* hegyein, elfoglalák előbb az Indus, később a Ganges vidékeit. Az éjszaki nagy hegyek századokig zárták el őket a többi világtól, mert a hajdankor nagy hódítóji — Szeszosztris, Szemiranisz, Nebukadnezsar, Kürosz — nem zavarák meg fészkeikben. Belföldi mozgalmak, új uralkodók támadásai és letűnései voltak ugyan közöttük is: de a nép nem volt történeti szerepre teremve, az elmélkedés eszméji csökkentik vala a hinduk gyakorlati és erkölcsi jellemét. A hindu mindig a múltban és a jövőben élt, a jelenvalóságot nem becsülte. A hit és bölcselkedés vala minden foglalatos sága.

A Rig-védában az árja világ legrégibb emlékét birjuk. Az ember, magára hagyva, de termékeny dús földön, az állati lét minden hajlandóságaival küzdve, kinyitja és fölemeli szemét, s nevet ad a természet minden tüneményeinek. A tüzet *agni*-nak, a nap-világot *indra*-nak, a szeleket *maruts*, a hajnalt *usas*-nak nevezvén el, azokat hamar személyesíti, magához hasonló, sőt magánál nagyobb lényeknek képzelvén, dicsőítvén és imádván. A hindu ember a kebelében is érezvén valami erőt, mely nemcsak benne és vele él, hanem a mely által maga is él, azt *brahma*-nak nevezé, mert *brahma* erőt, akaratot, kívánságot jelent. De képzeletében a személytelen *brahma* is mind nagyobb és isteniebb lesz, tehát *brahmanaspati*-nak (= erő urának) nevezi, mely név azonban sok istenre illik. De még azután is érez magában valamit, a minek nincsen neve, egy hatalmat, mely bírja az isteneket, az eget, minden élőt. Azt *atma*-nak

nevezi; *átma* = maga, ön, legyen az isteni vagy emberi. Az *átma*-t is mind nagyobbra képzei, de nincsenek tulajdonságai, azt tehát a bölcselkedésnek hagyja: ellenben a *brahma* (gen. neutrius: *brahma*, genit. *brahmanas*, mint *nâma*, *nâmanas* = nomen, nominis) utóbb istenné válik, *brahmâ* (mascul.), s imádják mint a *višnu*-t és *siva*-t, két más népszerű istenséget stb.

Az V. fejezetben *Meyer Károly* a kelt nyomozások eredményeit, aránylag bővebben, adja elő. Európában mai napig a kelt nyelvnek két nagy dialectusa van:

1. a *gall* vagy *brit* dialectus, magában foglalván a *kymr*, vagy *welsch*, a *korn* (kihalt már), s az *armor* nyelvjárást Bretagne-ban, Franciaország nyugati csúcsában;

2. a *gael*, *gadhel* vagy *ersz* dialectus, melyhez tartoznak a *fen* vagy *ír*, a *skot* (gael), és a *manx* nyelvjárások.

Meyer nézetei szerint a keltek Ázsiának azon részéből, melyet *ázsiai Scythiá*-nak neveztek volt, két úton, vagy folyamban költözének be Európába. Az egyik folyam Sirián és Egyiptomon keresztül s Áfrikának északi tartományain végig a gibraltari szoroson jöve Európába, s általhaladván Spanyol- és Franciaországon, három ágra vált. Az északi ág Nagy Britanniába és Írországba jutott, a déli Itáliába, a keleti az Alpok és a Duna mentiben a Fekete tengerig hatott visszafelé. A másik nagy folyam, eredeti fészkeből igenesen jöve Európába, az *európai Scythiába*, s innen részint Skandinávián keresztül, részint a Balttenger partjain Prussián és északi Németországon keresztül a Némettenger partjaihoz ért. Az első folyam régibbnek látszik, mely Nagy Britanniát több századdal előbb érte el, mint a másik folyam. Az első folyam főbb nemzetei Spanyolország kelt-jei, és a *gallus*-ok. Ezekről származik a három törzs, mely Angliát egymásután birta és nevezte el, úgymint az *Alvanok* (Alauni, Alani), kik *Alv* nevű istenöktől kapták nevüket, s kikről Anglia (*Alv-ion*, *Alavíon*) Albion-nak, azaz *Alv szigetének* neveződött; az *Aedu*-ok, az *Aed* nevű istentől, kikről Anglia *Aeddon* vagy *Eiddyn* (Edin = Aed-ion)-nak neveződött, s melly név megvan még az *Edinburg* névben; a *Briton*-ok (Brython), kik neve a *Bryt*, vagy *Pryd* nevű istentől való, s kikről a szigetet *Brytain*, *Prydain*, *Britanniá*-

nak nevezték. Az *ain* szó = *ion* (Alv-ion), = *yn* (Eidd-yn), azaz kerítés, sziget.

A másik folyamnak, melyet keleti folyamnak is lehet nevezni, főbb népei a *pikt*-ek és *skót*-ok, kik időszámításunk III. századától fogva sokáig birták Nagy Britanniát. Nevezetes, hogy a *pikt*-eket feketéknek, a *skót*-okat szépeknek híják. *Fion*, többesszámban *fena*, szép, s így híják rendszeren a skótokat *). Egyik ír szóhagyomány azt tartja, hogy a *fion*-ok Afrikából és Spanyolországból érkeztek Nagy Britanniába. Meyer azt vagy az első kelt folyamról érti, vagy még egy előbbiről, melyben egy *sküth*-kelt (vagy *finn-kelt*) faj, a melyhez a régi *iberek* s a még létező *baszkok* is tartozhattak, jutott az angol szigetekre. A keleti folyam 600 körül K. e. juthatott oda, mely időben, mint Herodotusból tudjuk, általános népmozgalom vala. Ebben a keleti folyambeli keltek a nyugati folyambeliekkel ütközének össze, s egyik eredménye a gallusok berohanása Itáliába.

A *fion*-ok közt leghíresebb törzs vala az *Ua-szin*, azaz, szép törzs, mely egyszersmind a költészetet kedveli vala, miről a gael és gall irodalom két leghíresebb neve tanúsít, az *Oiszin* (Osszián) és *Talueszin* (Taltieszin). Osszián az ua-szini énekesek képviselője, Talueszin egy más törzs énekeseit képviseli, kik a művészetet az uaszin-októl örökölték.

A mai kelt nyelv tanulása szükségessé válik annak megítélésére; hogy milyen keltség fordul elő a latin, a spanyol, franczia, de kivált a germán nyelvekben. Biztos útmutatót adnak a Grimm által fölfedezett hangváltozások a rokon nyelvekben; Meyer az úgynevezett Grimm törvényt a kelt nyelvben is feltalálja, mit a következő példákkal igazol :

Szan- szkrit.	Görög és Latin.	Gót és Angol.	Felnémet Ó és Új.	— Kelt Welsch, Ír.
tan	τειν-ειν, ταν-υς	G. than-jan,	Ó. den-jan	W. tyn-u,
tend-ere, ten-uis		thann-i	Ú. dünn	ten-yn
		A. thin		I. tan-aigh

*) A *Revue des deux Mondes*, 1863. Octob. másik füzetében azt olvassuk : „Avant longtems les braves *Finians* s' assembleront dans leur force, — s a jegyzet így magyarázza, hogy a titkos társaságok nyelvében az ír-ek magokat *finians*-nek híják. Lásd ott a „*La misère en Irlande*“ című cikket a 967. lapon.

<i>Szan- szkrit.</i>	<i>Görög és Latin.</i>	<i>Gót és Angol.</i>	<i>Felnémet Ó és Új.</i>	<i>Kelt Welsch, Ír.</i>
dant-a	ὀ-δόνς, dent	G. tunth-u A. tooth	Ó. zand Ú. Zahn	W. dant I. deant
dhâ-	τι-θη-μι	A. do	Ó. tuo-n Ú. thu-n	W. da-i = tevö
madhu	μέθυ	A. mead	Ó. meth	W. medd I. meadh
—	κέρας corn-u	G. haurn A. horn	Ú. horn	W. corn
— žan	gen-ui	G. kuni A. kind	Ó. khunn-i, khind Ú. kind	W. gen-i I. gean
(han-u)	γένυς, gena	G. kinn-i A. chin	Ó. khinn-i Ú. kinn	W. gen-au
hans-a	χην (ghans- helyett) (h)ans-er	G. gans A. goos	Ó. kans Ú. gans	W. gwydd I. geadh
pad-a	ποδ-, ped-	G. fot-u A. foot	Ó. vuoss Ú. fuss	W. ped (ped- awl = ped- ester)
	πίττωρες	G. fidwor A. four	Ó. vior Ú. vier	W. pedwar
ap-a	ἔπος	A. of	Ú. ab	W. ap
—	λεῖψ-ω labium	A. lip	Ú. lippe	W. llyv-u, llavar
bandh	πεῖθ-, foedus	G. bind-an A. bind	Ó. pint-an Ú. bind-en	W. bydd
bhâ	φύ-; fu-	G. szász. be- A. to be [om	Ó. pi-m Ú. bi-n	W. bu I. bi

Ebből a hangok következő változása tetszik ki :

Foghangok.

A kelt t (aspir.)	Ang. th	Felnémet d
„ d (med.)	„ t	„ z
„ d (aspir.)	„ d	„ th

Inyhangok.

Kelt c (tenuis)	Angol h	Felnémet h
" g (media)	" k	" k
" g (aspirat)	" g	" Ó. k; Új g.

Ajakhangok.

Kelt p (tenuis)	Angol f	Felnémet Ó v; Új f, b.
" ll (media)	" l	" l
" b (aspirat)	" b	" Ó. p; Új b.

A mely angol és német szókban, a megfelelő kelt szókra nézve, nem találjuk meg az itt említett hangváltozási törvényt, azon szók viszonya a kelthez nem természetes, hanem csak esetleges.

Ezután Meyer a kelt nyelv egy sajátosságára figyelmeztet, mely az ó egyipt nyelvben is föltetszik. Tudván, hogy a szanszkrit, görög, latin nyelvet az újabb európai nyelvekhez képest *összefoglalók*, mert a szók viszonyait ragok, nem praepositíók vagy segédigék által fejezik ki, p. o. *equus tangitur telo*, ellenben az új európai nyelvek *szétbontók*, mert a szók viszonyait ragok és segédigék által fejezik ki, p. o. *the horse is struck by a spear* = das pferd wird mit einem speer getroffen : azt lehetne gondolni, hogy a jelenben szétbontó nyelvek valaha mind összefoglalók valának, mint p. o. a gót nyelv valóban is összefoglaló a német nyelvhez képest. Már a kelt nyelvben az fordul elő néha, hogy az igének személyei nem ragképen, hanem külön szók által vannak kifejezve, pedig a kelt nyelv, korára nézve, sokkal felülmúlja a gótot. Lehet-e föltenni, hogy ezzel a kelt már szétbontási ösztönét tanúsítja? Meyer inkább azt itéli, hogy a keltnek emez állapotja a szanszkrit összefoglalást előző korból való, tehát a nyelv eredeti állapotja, minthogy az összefoglalást mindenesetre a szók külön állása előzte meg. E felfogás mellett szólna, úgy hiszi Meyer, az ó egyipt nyelv is, melynek szent nyelve így mondja p. o. *ai-a* megyek, *ai-k* mégy, *ai-f* megyen, ellenben a köz (demoticus) nyelve így : *ei-ai* én megy, *ek-ai* te megy, *ef-ai* ő megy. S miután Meyer még több egyezést felmutatott a kelt és ó egyipt közt, egy-egy helyütt a finn-keltséget is megemlítvén, így fejezi be előadását : „Megmérvén egyfelül a kelt és ó-egyipt, másfelül a kelt és szanszkrit közti egyezéseket, igazoltnak tartom azt az állítást, hogy a kelt a szanszkrit és egyipt közti közeget foglalja el, s hogy

az emberi nyelv fejlődésének azon fokán áll, mely határos az elmés gyermekkori szétfolyással és a szép összefoglalással, melyet a szanszkrit képvisel. Ugyanezt a közepettségét tartja a sémiség és finn-ség közt is, mely kettő együtt sokszor a keltség nem szanszkritségében részesül. Ezen belső rokonságnak, s nem annyira a külső érül-közésnek kell tulajdonítani sok kelt elemek hasonlóságát ama két nyelvvel is, melyek egy kelt-finn ághoz látszanak tartozni, t. i. a baszk és az etruszk nyelvekkel.“

A VI. fejezetben, mely aránylag hosszabb az előbbieknél (172—262. ll.), *Bunsen* maga közli a **sémi nyelvek körül tett vizsgálatok eredményeit**. Az árja iskola, úgymond *Bunsen*, süket vala minden további rokonság iránt, még azután is, hogy az ó-egyipt nyelv hozzáférhető lett. *Gesenius* és *Ewald* a héber iskola két feje, kimondák ugyan, hogy a három bötüjü héber gyököket két bötüjü gyökökre szorítván, sok eredeti rokonságot lehet a héber és szanszkrit közt feltalálni. Ezt *Fürst*, ki zsidó, még inkább *Delitsch* és *Rödiger*, *Gesenius* utódja *Hallában*, nagyban ki is vitték; s a két utóbbi még tovább is haladt volna, ha annyira nem mellőzi az egyipt fölfedezéseket. Az egyipt nyelv a szanszkritség és sémiség összekapcsoló tagja. A merev indgermán iskola elvül fogadta el, de soha nem igazolta, azt, hogy el kell vetni minden történeti rokonságot a nyelvek közt, mely nem alapúl a grammatikán, a képzők, ragok hasonlatosságán. De a grammatikán túl a szók gyökerei hasonlóak lehetnek olyan nyelvekben is, a melyek a grammatikára nézve nem egyezők, — mit *Bunsen* így fejez ki: „Nem látom azon fölvevésnek alapját, mely szerint ott, hol a grammatikai alakok azonossága vagy rokonsága nem látszik meg, gyökszavi rokonság nem lehetne“. „Mert a gyökszók általános rokonsága, közös eredetet és közös történetet bizonyít azon korban, mely megelőzte volt a nyelvek fejlődésének ama fokát, a melyen a nyelvtani alakok támadának.“ A grammatikai alakok keletkezése, úgy hiszi *Bunsen*, az emberi beszéd történeteinek legújabb idejébe esik. De túl kell menni ezen, különben nem lehet kiszabadulni a szűk körből, melyet az árja nyelv-tudomány vont, s melyből ha ki mernek lépni, p. o. a nyelvek osztályozása végett, mind egyre botlanak. A szokott nyelvészkedési eljárás elégtelen, ha rokonságot akar állítani az iranság

(árjaság) és az ezt megelőző beszédalak közt, milyen például a baszk nyelv. Pedig nem lehet előbbre menni a hasonlító nyelvészetben, tehát az etymológiában sem, ha ki nem nyomozzuk e feladatot *). Mihelyt a legközelebb rokonság határán túl terjesztjük vizsgálatainkat, fel kell hagyni a szorosan vett grammatikai hasonlítással, különben bukunk, s ellenkezésbe jutunk minmagunkkal.

Bunsen tehát a sémiségre, belé tudván az egyiptet, alkalmazza eddig követett methodusát. Ha az árja nyelvek Közép-Ázsiának keleti részéről terjedtek: a sémi nyelvek az emberiség emez ősi fészkének nyugati részéről indultak ki. A sémi nemzetek nem hatottak be Európába, néhány ideiglenes beszáguldozásokat kivéve, de Afrikába behatottak, s a sémi alakulás az áfrikai nyelvek alapszövedéke a Középtengertől fogva Afrika titokteljes belsejéig. Bunsen négy szakaszban értekezik: A) a *khámiról*, vagy a történetek előtti sémiről, mely is az egyipt nyelv, melynek lányai a *kőznépi* (demoticus), és a *kopt* nyelv; — B) a *khaldairól*, még pedig az eredeti babülöni nyelvről, mely a történeti sémiségnek anyja; azután a babülöni és mesopotamiai khaldairól, vagy a legrégibb éjszaki sémiről; végre annak utolsó alakulásáról, a zsidó és keresztyén khaldairól, Daniel prófétában, a Targumban, s a keresztyén khaldaiban vagy siriaiban; — C) az *arabról*, vagy a déli sémiről, melynek két ága van, a *himjar* az abessyniai dugvánnyal, s az éjszaki arab; — D) a *héber*ről, vagy a bibliai nyelvről, Mózesztől a Makkabeusokig, melynek nyelvjárásai a *fönik* és *pun* vagy karthagói nyelvek. — A héber az éjszaki sémiség ifjabbik ága. Ismertetésünk csak az A) alattira, az *egyiptre* szorítkozik.

*) „You have hitherto studied the natural history of the most grammatical (and therefore, I believe, youngest) languages: you have thus found a method for understanding the latest part in the formation, representing therefore, I suppose, the most recent period in the history of human speech. Of course this method will not carry you farther; and that is the reason, why you have always signally failed whenever you have attempted to classify languages beyond that narrow family-connexion. Your method proved insufficient when you attempted to establish an affinity between the Iranian stock and a formation anterior to that individual system of forms, as for instance the Basque language. Still we cannot proceed further in comparative philology, and consequently in ethnology, without investigating that problem. We must therefore ask two questions: why should there not be an affinity, where we find living, although not decayed, roots in common? and if there is, why should there not be found a method of establishing it?“

Az egyipt (khámi) nyelv a nyugatázsiai eredeti életnek a történeteket előző korban történt lerakódása a Nilus völgyében, mit avval bizonyít Bunsen, hogy az egyipt nyelv gyökszavai nagyobb részint egytagúak, s általában azonosak a megfelelő szanszkrit és héber gyökökkel, s hogy grammatikai alakulása hasonlít részben a szanszkrit, részben a héber alakokhoz, de a névmások kitünőleg sémieek, nem csak az önálló, hanem a ragok is, p. o. *anuk*, *nuk*, *nek*, én = héber *anokhi*; *entek*, nőnemben *enta* te = héb. *attah*, *khald. antah*; *entuf* ő, nőnemben *entus* = héb. *hu*, *v.*; — *anen* mi, *entuten* ti, *entesen* s nőnemben *sen* ők, — héber : *anahnu*, *atem* és *aten*, *hem* és *hen*. A szók még alig különböznek a nyelvtani kategóriák szerint, azok mintegy alakuló félben vannak még; ragozás is alig van; *ti* a kettősszám, *u* a többesszám ragja. P. o. *hem* = benne, *hem-u* bentlévők, lakosok, *em-sukt* = ból-tojás, tojásból = a krodilus. Az igeragozás ez :

iri-a teszek

iri-ek téssz (hím), *iri-et* téssz (nő)

iri-ef teszen (hím), *iri-es* teszen (nő)

iri-en teszünk

iri-ten teszték

iri-sen tesznek,

továbbá: *iri-en-a* tettem; *aua-iri* fogok tenni, *iri-f* tevő (hím), *iri-s* tevő (nő) stb., *mai* = jöni, szóval alakuló óhajto mód is van, p. o.

mai *pai* *ba-a*
possis volare anima mea;

mai *rem-i*
possim flere ego;

a passivumot *ut* képezi, p. o. *aa* imádni, *aa-ut*, imádtatott, *aa-ut-et* imádtatott ő, a kit imádtak. Cselekedtető alak is van, mely a héber *hišl*-hez hasonlít. Szóval az egyipt igeragozás félig árja, félig sémi-féle. — A nyelvi bizonyítékokból következő történeti eredményt húz ki Bunsen :

Az egyipt és az eredeti ázsiai nyelv közt, mielőtt ez még nyugatira (sémire) és keletire (árjára) oszlott volt, eredeti és szerves kapcsolat vala; tehát az árja és sémi nemzetségek eredetileg kapcsolatban valának egymással; — Ázsiából Egyiptomba még Noeh előtt

történt a költözés, mert az égyiptombeliek szóhagyománya nem tud semmit az özönvízről, vagyis ama nagy eseményről, mely a Kaukasus és Ararat, az Áltaj és Paropamisus közt az emberiség első lakó helyeinek éghajlatját elváltoztatta. Az égyipt nyelv már 3000 évvel a mi időszámításunk előtt merevült meg. Égyiptomnak eredeti neve *khámi* azaz *fekete*; a *khámi* vagy égyiptomi az ázsiai sémiségnek első különbözetlen foka. Ha a Biblia Kánaánt Khám fijának nevezi, annak földirati értelme van, mert a kánaáni törzsek Égyiptomban laktak volt. Így nevezi a Biblia Nimrodot *kusi*-nak, s a magyarázók hijában keresik az ázsiai *Kus* országot. Csak egy *Kus* van, Aethiopia; de azért Nimrod oly kevésbé vala éthiop (néger) vér, mint Kánaán nem vala égyiptomi; hanem az *Oxus*-on túli néptörzs, melyet Nimrod képvisel, hódította volt meg előbb Afrikának ama részeit, s azután tére vissza Nimrod alatt, Ázsiában az első birodalmat alapítván *).

Az a nyelv, melyet a babüloni és ninivei ékiratok mutatnak, az ázsiai sémiség első foka, mely az égyiptomi vagy khámi után következik. A szógyökök többnyire még két betűjük, úgy hogy a babüloni nyelvhez legközelebb fok az éjszaki sémi vagy héber, legtávolabb fok pedig a déli sémi, vagy az arab.

A sémiségnek köszönjük a betű írást, melylyel az európai nemzetek élnek. Úgy látszik, a rún írás is Ázsiában keletkezett; legalább a tizenhat legrégibb rún, képirást (hieroglyph) mutat.

A másik szakasz, mint már tudjuk, Müller Miksa levele Bunsenhez, a melyben a nem-írán és nem-sémi nyelvek körül tett vizsgálatok utolsó eredményeit közli, s a melyet itt bővebben fogunk ismertetni. Keletindianak ős nyelveiről régibb óta folyt a vita, hogy hová tartoznak, az árja nyelvfajhoz-e vagy máshoz. Azt bizonyítják a nyelvek, hogy grammatikájok nem hagyhatja el az eredeti alakot, bármennyi szót fogadnak is el más fajú nyelvből. Azonban még a grammatika is utánozhat idegen grammatikát, jóllehet

*) But the Turanian (Transxanian) tribe, represented by him (by Nimrod), came as a devastating people, which had previously conquered that part of Africa, back into Asia, and there established the first great empire. Pag. 191.

nem szűnik meg az lenni, a mi eleitől fogva volt. Leggyőzőbb példa erre nézve a perzsa grammatika, mely az ilyen példákban: *dil-i-men* vagy *dil-em* (szív-em), alkalmasint sémi minta után, olyan szó-fűzést fogadott el, mely ellenkezik az ártasággal. Így az *aszamez* nyelvben *manuh* ember, a szó mind egyest mind többest jelenthetvén, úgy ragoztatik, mintha altaji nyelvbeli volna, p. o.

genit.	manuh-or	emberé és embereké,
dat.	manuh-oloi	embernek és embereknek,
accus.	manuh-ok	embert és embereket,
locat.	manuh-ot	emberben és emberekben,
ablat.	manuh-e	embertől és emberektől.

De ha világosan ki akarják fejezni a többesszámot, *bilah*, *hont* vagy *bur* sokaságot jelentő szókat ragasztanak a szóhoz, így :

nominativus	manuh-bilak,
genitivus	manuh-bilak-or,
dativus	manuh-bilak-oloi,
accusativus	manuh-bilak-ok
locativus	manuh-bilak-ot
ablativus	manuh-bilak-e

Pedig a nyelv árja eredetű. De könnyen képzelhetjük, mint jut arra a nép, mely új szanszkrit nyelven beszél, hogy így fejezze ki a sokaságot, miután a régi szanszkrit végzetek elenyésztek. A *bengál*, *aszamez*, *odra*, *hind*, *hindusztán*, *mahratt*, *guzerat*, *szindh*, *khaszija*, *kasmir* nyelvek mind árják, a vér, mely grammatikájokban kereng, árja vér. Ellenben Indiának déli nyelvei, nem árják; a kérdés tehát, mely felette nagy történeti érdekű, az, hová tartoznak ezen nyelvek? S Müller azt feleli a kérdésre, hogy azok a *turán nyelv-fajhoz*, vagyis az *áltajiakhoz*, tartoznak.

Müller legelőször is a *turán nyelvészet története*it vázolja. A turán nyelvészet, úgymond, az emberiség ősi történeteire nézve a legnagyobb jelentőségű, s az bizonyosan több kedvelésre találna az egybe hasonlító nyelvészek részéről, ha magában annyi nyelveket nem foglalna, miszerint lehetetlenné válik az egész sereget tudományosan áthatni. „Az a szabály, mely szerint nem kell olyan nyelvről írni a melyen nem tud írni az ember, igen üdvös, de azt nem lehet a turán nyelvek végtelen elágazásaiban megtartani.“ Minden osztályozó

tudományban engedékenynek kell lenni; s ha az egybehasonlító boncz-tanárnak szabad általános jellemek után rendezni olyan állatokat is, melyekről csak gyenge rajzokat kaphat, s a melyek neveiről is alig bír emlékezni vagy azokat kimondani: talán lehet a turán nyelveket a szorosabb és mélyebb tudomány nélkül is osztályozni, mely különösebb vagy gyakorlati célra mellőzhetlenül szükséges. — Ezen mentség után általmegyen Müller a *turán nyelvészet* történeteire, első helyen *Gyarmathi*-t említvén.

Sok magyar olvasó nem is képzelheti talán, hogy *Gyarmathi*-t, kit nálunk nem sokra becsültek vala s nem becsülnek mai napig sem, a külföldi irodalom az egybehasonlító nyelvtudomány egyik tisztos hőségének tartja. „De, úgymond Müller, ha meggondoljuk, hogy Gyarmathi a munkáját még az egybehasonlító nyelvészet alapjainak lerakása előtt írta meg, magas helyet érdemel a tudomány alapítóji közt“¹⁾. Az ő hasonlításai nem pusztá szó-hasonlatok. Hogy nyelvének közös eredetét a finn nyelvvel állíthassa, az okokat a képzők, declinatio és conjugatio, a névmások, postpositiók, adverbiumok és szófüzések hasonlatosságaiból meríti Mind a mellett határozottan elveti a magyar-finn nyelvek hasonló egybeköttetését a török nyelvvel. Fő oka, melyet eme hasonlatosság ellen felhoz, a névmásokból van véve, melyek, azt mondja Gyarmathi, annyira különböznek a finn-magyaroktól, hogy kirekesztik a közös eredetet. Mi ellenben, úgy folytatja Müller, azt fogjuk látni, hogy épen a névmásokban találták fel azóta a legszembevetőbb egyezéseket²⁾. Azt

¹⁾ If we consider that Gyarmathi's work was written before even the foundation of the science of Comparative Philology was laid, he deserves to occupy a very high rang among the founders of this science.

²⁾ Müller a szóban lévő levelét Oxfordban, 1853. augusztushavában írta, s a Bunsen könyve, mint tudjuk, 1854-ben nyomaték ki. Ugyanekkor, jelesen 1854. Oktob. 20-kán, ezt olvasám Gyarmathiról a magyar Akademiában: „Látjuk ezekből (miután Gy. könyvének *De affinitate* stb. tartalmát előszámláltam volt), hogy Gyarmathi kezénél olyan könyv is vala, melyet ma sem kaphatni Pesten; de látjuk azt is, hogy munkája inkább halmaz, mintsem egyöntetű könyv: de azért becses halmaz. Eljárását pedig abból méltányolhatjuk, hogy — úgymond — a rokonságot nem helyezi hasonló szókba, hanem képzők, hajtogatás (viszonyragok), névmások és ezekből lett ragok, viszonyítók, igeragozás és szófűzés hasonlatosságába. Ezen rovatok szerint adja elő a lapp, finn, eszt nyelvek hasonlatosságát a magyarral; a többi hét keleti finn nyelvről keveset tud mondani, eszközei hiányossága miatt. —

is megemlíti Müller, hogy ugyanakkor *Kollár* az ellenkezőt, a török és magyar nyelv hasonlatosságát, fejezte ki, azt mondván, hogy a két nyelv a nyelvtani alakokra nézve egymással megegyez, de tagadván a szók hasonlatosságát.

Gyarmathi után a szerző *Klaproth*-ot a „Reise in den Kaukasus, 1814.“ és „Asia Polyglotta, 1823.“ című munkáji, *Rémusat*-ot, a „Recherches sur les langues Tartares, 1840.“, és *Arndt*-ot, az „Über den Ursprung der europaischen Sprachen 1817. és 1820.“ miatt említi. *Arndt* munkája még 1800-ban iraték, az egybehasonlító nyelvészet orosz időszaka alatt (during the Russian period of comparative philology). De *Rask* először vázoló merészen a *turán*, vagy a mint ő nevezi, a *sküth* *) nyelvészetet. Megmutatá, hogy hajdan az egész európai éjszakon finn nyelven beszéltek, s hogy rokon nyelvek övezik vala körül Európának, Ázsiának és Amerikának éjszaki tartományait. A grönlandi nyelv volna az özőnvíz előtti hid, mely a régi világot az új világgal egybekapcsolja; a sküthség tehát Ázsiá-

Gyarmathi rövid idő alatt sokat tett; ha sok helyütt hibázott, onnan van, mert nem törte fel a kérget; nem sejtötte a betűk változásainak törvényeit. Innen szándéka, elve ellenére, néha külső, látszólagos hasonlatossághoz ragaszkodik. — De hogy a török-tatár nyelvek hasonlatosságát a magyarral tagadta, s ezt írhatta: Pronomina illarum linguarum (a török, tatár és magyar nyelveké) nullam inter se habent similitudinem, praecipue personalia — alig tudjuk megfogni. *Schlözer*, ki a töröktatár nyelvek rokonságát a magyarral nem hiszi vala, bizonyosan hatott reá: de mint vehette el szeme világát is erre nézve, azt nem tudjuk megérteni.“

*) A *sküth*, vagy a mint ok nélkül magyarosítottuk, a *szütya*, névvel nagyon különösen van a magyar irodalom. Ha valakinek az egész áltajiságot (lapp-finn, eszt stb. vogul, magyar, osztják stb. törtöktatár, mongol-mandsu, szamojéd) tetszik *sküth*-nek vagy *csud*-nak nevezni, az ellen se a nyelvtudománynak se a történelemnek kifogása nem lehet: de ha az áltajiságnak egy ágát, teszem, a magyart, nevezzük *sküth*-nek, akkor be tartozunk bizonyítani, mi oknál fogva rekesztjük ki a török-tatár nyelveket, vagy az ugarság egyéb nyelveit? Annak ugyan akár történelmileg akár nyelvészetileg bajos lesz megállható okát adnunk. — Épen most veszi a magyar közönség *Télfy János* eme könyvét: „*Magyarok őstörténete. Görög források a scythák történetéhez.*“ Pest 1863. Még ha Müller fölvételét, melyet itt ismertetünk, elfogadjuk, sem lehet a könyv címét igazolni. A *scythák történetei*, a szerint, a *magyarok őstörténetei*. Hogy megmutassuk ezt, a magyar nép, mint politikai egyed, s a magyar nyelv, mint amaz egyed lelke, nyomait ízről ízre vizsgálva kell származtatni azon scythákig, kikről a görög források beszélnek. Ezt a feladatot pedig még senki sem fejtette meg!

ban a Fehértengertől a Kaukasus völgyeiig, Amerikában Grönlandtól fogva délfelé, Európában pedig Finnlandtól fogva Britanniáig, Francia és Spanyolországig terjeszkedett volna. Ezt a nyelvlan- czot legelőbb a kelt, azután a gót, s utoljára a szláv beköltözések szaggaták el, úgyhogy annak nyomai csak úgy látszanak ki most, mint hegyek ormai egy általános özönvízből. Csak Ázsia éjszaki és közép tartományain, alkalmasint eredeti fészkeiben, maradt meg töretlenül a sküthség tömege, s onnan ereszté ki a történeti időkben azon hódító csapatokat; melyek előtt az árja világ minden fővárosainak falai meg-megrendülének. — Raske így osztályozá a sküth- séget: 1) éjszak-ázsiaira, 2) éjszak-amerikaira, 3) tatárra, 4) mongol-tunguzra. — Raske nem tölthette be néprajzi térképét; germán nyomozásait Grimm folytatá, a sküth világra nézve Schott és Castrén valának utódjai *).

Schott az 1836-ban megjelent „*Über das Tatarische Sprachengeschlecht*“-ben bátran rajzolja a feladatot, melyet azután 1849-ben kibővíté; azonban leggyakrabban hivatkoznak erre: „*Das Zahlwort in der Tschudischen Sprachenclasse, wie auch im Türkischen, Tungusischen und Mongolischen*“ Berlin 1853., melyre itt Müller is foly- vást hivatkozik.

Castrén sok új ismérettel bővíté a turán nyelvészetet. Nem fogom itt munkáját elősorolni, minthogy bővebben ismertetem azo- kat a „*Vogul nép*“ című munkában, mely nyomtatás alatt van. De a turán nyelvek osztályozását, melyet Müllernél Castrén és Beresin után találunk, fel kell hoznunk. Az egész turánság öt fő ágra oszlik, melyek s al-ágaik következők:

*) Raske-tól idézi Müller: *Über die Thrakische Sprachklasse* 1818. *Über das Alter u. die Echtheit der Zend-Sprache*, deutsch von H. von der Hagen, 1826. Reánk nézve nevezetes: *Raesonneret Lappisk Sproglaere* stb. Köbenhavn 1832. Ennek előszavában elbeszéli Raske, hogy a lapp nyelv már tanuló korában vonzza vala figyelmét; utóbb Pétervárat az Oroszbi- rodalomban lévő finn nyelvek körül vizsgálódván, még erősebb lön a lapp nyelv iránti érdeke. Hazakerülvén keletindiai utazásából, s annak meg- mutatásához fogván, mint kapcsolódik a lapp nyelv az orosz birodalombeli és éjszakázsiai nyelvekkel, szükségesnek találá a lapp nyelvet, a meglévő esz- közök segítségével tudományosan előadni, s így támadt az itt említett lapp nyelvten.

I. *A finn ág, melynek al-ágai :*

1) <i>ugor :</i>	2) <i>bulgár :</i>	3) <i>permi :</i>	4) <i>csud :</i>
a) magyar,	a) cseremisiz,	a) permi,	a) lapp,
b) vogul,	b) mordvin,	b) szirjän,	b) finn,
c) ugor-osztják,		c) votják,	c) eszt.

II. *A szamojéd ág :*

1) <i>éjszaki szamojéd :</i>	2) <i>keleti szamojéd :</i>
a) jura szamojéd,	a) osztják szamojéd,
b) tavgí szamojéd,	b) kamaszin-szamojéd,
c) jéniszeji szamojéd.	

III. *A tatár ág :*

1) <i>csagataj (délkeleti) :</i>	2) <i>tatár (éjszaki) :</i>	3) <i>török (nyugati) :</i>
a) ujugur,	a) kirgiz,	a) derbenti,
b) koman,	b) baskir,	b) aderbidsani,
c) csagataj,	c) nogaji,	c) krimi,
d) uzbek,	d) kumi,	d) kis ázsiai,
e) turkómán,	e) karacsaj,	e) rumeliai
f) kazani,	f) karakalpak,	v. oszmánli.
	g) mescserjak,	
	h) sziiberiai-jakut.	

IV. *A mongol ág :*

1) <i>keleti mongolok :</i>	2) <i>nyugati mongolok :</i>	3) <i>bajkal mongol :</i>
a) sarra-mongol,	kalmuk,	burjat.
b) khalkhasz,	{ csosot,	
c) sarajgol (tibet)	a) dzungar,	
	{ torgod,	
	{ durbet,	
	b) ajmak,	
	c) tokpa.	

V. *A tunguz ág :*

1) <i>nyugati :</i>	2) <i>keleti :</i>
a) csapogir,	a) lamut,
b) orotong,	b) mandsu.
c) nyercsinszk.	

E nyelvek rokonságáról így ítél Castrén: „Miután sok évig tanulmányoztam a finn, szamojéd, török, mongol és tunguz nyelveket, úgy látszik nekem, saját nyomozásaim után, hogy nem kell ezek közt oly szoros rokonságot keresni, milyen az indo-germán (árja) nyelvek közt van, melynél fogva ez utóbbiak egy törzs ágai gyanánt tűnnek fel. De hogy azok közt is, kivált a finn, szamojéd és török nyelvek közt, úgy alaki mint anyagi egyezés van, azt most is állítom, mint régen állítottam. De vajjon az egyezés olyan nagy-e, hogy ezen nyelveket mind egy közös törzsre lehessen szorítani, erre a kérdésre talán a legközelebb embernyom fog felelhetni. Nekünk úgy látszik, hogy eme nyelvek elágadzanak, s különböző családokra oszlanak ugyan, de hogy mégis egy fajhoz tartoznak. *Anynyi bizonyos, hogy szorosabban viszonylanak egymáshoz, mint bármelyik indogermán nyelvhez.*“

A turán nyelvészet hősei közzé számítja Müller még *Gabelentz*-et, de kivált *Böthling*-et, ki a *jakut nyelvről* irt munkájában (1851.) különösen a török nyelvek tudományát mozdtítja elő, de ki ellene is szól a könnyeden elfogadott és vitatott rokonságnak. Müller maga így fejezi ki e nagy kérdést: „*Föltéve, hogy a finn, szamojéd, tatár, mongol és tunguz nyelveknek nincsen közös eredetök, lehetséges-e kimagyarázni a sok egyezést, melyet már is feltaláltak azok között?* s ha ezt kimagyarázni lehetetlen, a legközelebbi kérdés az: *föltéve hogy ugyanazon eredetök volt, ki lehet-e magyarázni különbségeiket, a melyeket már kijelöltek közöttök?* Ez utóbbi kérdésre igenlő lesz a felelet, ha csak egy pillanatig tekintjük is a viszonyt, mely p. o. a portugál és szanszkrit nyelvek közt van, s ha különösen ama sajátságos körülményeket tekintjük, a melyek közt a turán nemzetek felnövekedtek. Ezeket a körülményeket már szorosabban vizsgálja Müller, midőn a nyelveket általában *háznépi, nomád és állami nyelvekre* osztályozza.

A turán nyelveket *nomád* nyelveknek lehet nevezni, az *árják* ellenében, melyek nyelvtani és szótári rendszerökben állami jelleműek. Már neveik is hasonló eszmét fejeznek ki, habár nem is szándékosan. *Turán* gyors-at, ide-oda költözködöt, mozgót teszen; *árja* egy jól ismert gyöktől származik, mely latinban *arare* és görögben *ἀρᾶω*, szántani, s mely eredetileg *gazdát*, a harmadik várnához, a *vai-gja*-hoz, tartozó embert, utóbb földesurat (*assiduus*), s végre az *árja* alakjában, tiszteletet jelentett, mely névvel a brahmani hindúk

már a Védák idejében szeretnek vala dicsekedni. Humboldt Vilmos által ismeretessé vált tény az, hogy a nyelv a nemzet szellemének vagy egyediségének külső kinyomata. Ebből kiindulván, s a Humboldt állapította elvekre támaszkodván, Müller a nyelveket, a három társadalmi alak, úgy mint *háznép*, *nomád* és *állam* szerint, *háznépi*, *nomád* és *állami* nyelvekre osztályozza. — Legyen itt szabad belé szólnunk. A *háznép*, *nomád*, és *állam* nem egymásmellé valók, mint fokozatot kifejező fogalmak; mert a nomádság élelem-keresés módját, a háznép és állam pedig nem azt, hanem a személyek egymáshoz viszonyát jelentik. Tehát ezen viszonyhoz képest az osztályozás helyesebben így lesz: *háznép*, *nemzetség* és *állam*, a háznépet anya-atya, gyermekek és szolgák tevéen; a nemzetség több háznépekből állván, melyek az anyák-atyáknál fogva rokonok; az állam az lévén, mit mindnyájan ismerünk, mely nem csak a háznépeket és nemzetségeket, hanem a különböző életmódokat, a társadalmat is magában foglalja. A nomád helyett mindenütt a *nemzetség*-et kellene tenni, mert épen a nomád népek oszlanak nemzetségekre. E szerint Müller osztályozása szerint a nyelvek *háznépiek*, *nemzetségi* és *állami*ak volnának. — Ez osztályozás, úgymond Müller, nagyon megfelel a Humboldt *morphologiai* (nyelvalaki) osztályozásának, mely szerint a nyelvek *különbözők* (isolating), *ragozók* (agglutinative) és *hajtogatók* (inflectional). Humboldt („Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung, 1822.“) a nyelvek növekedésének négy fokát állítja fel ugyan, melyek szerint

a nyelvek eredetileg csak a tárgyakat fejezik ki, az azok közti viszonyokat egyedül a szók rendje jelölván;

lassankint megszilárdul a szók rendje, s némely anyagszókat a viszonyok megjelölésére fordítanak, melyek így félig anyagszók, félig alakszók;

majdan eme szók állandóan alaki szókká lesznek, s az anyagszókhoz ragadnak. De ez összeragadás nem válik még egységgé;

végre az alaki elemek uralkodókká lesznek, minden szó egygyé válik, s a grammatikai viszonyt a hangok elváltozása (inflexio) fejezi ki. E szerint a grammatikai fejlődésnek négy foka volna, de Humboldt maga határozottan csak a nevezett három nyelvosztályt fogadja el, s tagadja, vagy legalább nem meri állítani, az átmenetet egyik osztályról a másikra. De minthogy a szanszkrit nyelvet, visz-

szafelé gondolva, ragozó állapotban, sőt azontól különködő állapotban, is lehet képzelni : Müller azt állítja, hogy a különködő nyelvekből ragozók, ezekből pedig hajtogatók válhattak, és váltak is.

A háznépi nyelv jellemét a *sinai* nyelv képviseli, mely a házastársak, a szülők és gyermekek közti beszédmódhoz hasonlít, melyben egyes szokat ejtenek csak, mert a másik fél megérti az egészet; s melyben az egyes szók hangoztatásai pótolják a hiányt.

A nomád nyelv egy lépéssel tovább halad. Ez a szókkal nemcsak a tárgyakat és eszméket, hanem azok viszonyait is egymáshoz kifejezi. Minden nomád nyelv avval a kellékkel bír, hogy sokak előtt érthető, habár ezek ritkábban találkoznak is. Tehát a turán nyelv a sinaitól az által különbözik, hogy lehető világosan fejezi ki a szók viszonyait; hogy a névszói és igezői gyökök megkülönböztetésére jelelőket talál ki; s hogy mindent kikerül, a mi a szók jelentését vagy a grammatikai alakok értelmét elhomályosíthatná.

Az állami nyelv azáltal különbözik a nomád nyelvtől, hogy nem érzi a ragok hatását mint a nomád. Ugyanezen különbség van az olvasó és író, vagy betűszedő közt. Az olvasó nem gondol az *s*-el (mely az angol többes számot képezi), mikor a *pound-s* (fontok) szót kiejti, hacsak tudományosan nem eszmélkedik, de az író, vagy betűszedő tartozik ám vele gondolni. A turán nyelv az íróhoz vagy betűszedőhöz, az árja nyelv az olvasóhoz hasonlít. — Ezentúl Müller a tárgyat következőképen adja elő :

A nomád vagy turán nyelvek általános vonásai.

A nomád vagy turán nyelvek általános vonásai : *először* a gyökök épsége, ámbár azokat sok képző és rag környékezi is. A gyök-szó soha sem vész annyira el, mint a szanszkritban, p. o. a franczia *âge* szóban, lásd itt a 84. lapot. Hol a turán műveltség annyira haladt, hogy turán emberek írnak turán nyelvekről, ott azok nagyon kiemelik a gyökök sérthetetlenségét, mint p. o. *Darrigol*, ki a baszk nyelvről, mely valóban mintája a turánságnak, írván, azt mondja : „Comme c' est un vice dans le langage que les syllabes radicales, sans le concours des inflexions accidentelles, soient souvent impuissantes pour faire un sens même générique ; ce serait aussi une autre extrémité vicieuse, qu' un mot primitif, par là même qu' il aurait un sens, fût nécessairement déterminé à un sens spécifique, adjectif, substantif, adverbial stb. La monosyllabe *az*, par exemple, répond à peu

près à l'infinitif *nourrir*; je dis à peu près, parce que le sens qu'elle présente est encore plus vaste et plus indéfini que celui de l'infinitif français. La monosyllabe *az* est une radicale, par laquelle nous établissons naturellement :

az-te (nourrir)	az-cor nourrissant
az-le (nourricier)	az-curri (nourriture)
az-cai (nourrisson)	az-i (nourri) stb.

Így a törökben :

sev-mek szeretni,
 sev-me-mek nem szeretni,
 sev-e-me-mek nem szerethetni,
 sev-dir-mek szeret-tet-ni,
 sev-dir-me-mek nem szerettetni,
 sev-dir-e-me-mek nem szerettethetni,
 sev-dir-ış-mek szeretközni,
 sev-dir-ış-me-mek nem szeretközni,
 sev-dir-ış-e-me-mek nem szeretközhetni.

Itt a gyök mind végig sérthetetlen : de az árja és sémi nyelvekben a gyök néha annyira el van változva, hogy tudós ember sem fejtheti ki mindenkor könnyen.

Másodszor, a turán nyelvek a képzőket és ragokat világosan, mint külön való elemeket, érzik, nem úgy az árja és sémi nyelvek. Ide tartozik az, mit a 85. lapon az igeragozásról lehet olvasni.

Harmadszor, a turán nyelvek könnyen teremnek új alakokat, mit némely tunguz nyelvjárásokkal bizonyít Müller, melyek az újabb időben termének személynévmási ragokat az igékhez.

Egyéb vonásaik : a szabálytalan alakok ritkasága, mert az áltaji nyelvekben egy a név- s egy az igeragozás; a nyelvek gyors elváltozása és különbözővé válása. „Ha egy nemzet a grammatikáját öntudatában tartja, ha például a többesszám jelelőjét úgy tudja, hogy az sokaságot jelentő szó, többféle ilyen szóval fejezheti ki a többesszámot.” A tibet nyelvben a többesszámot jelölheti *thamcse* (mind), *tha-ded* (kiki), *koun* (sok); a sinaiban *csou*, *ko*, *csoung*; az új ind nyelvekben is a többesszámi kifejezések összetételek, minők : *állat-sokaság*, *kő-rakás*, e helyett : *állatok*, *kövek*; a bengálban az ablativust : *kartrik*, *hetuk*, *púrvak*, *dijá*, *rahât*, *sange*, *sati*, *hoite* stb. jelölik, melyek távozást, okot stb. jelentenek.

A turán és árja nyelvek a növekedésre nézve is különböznek.. Amazokban egy háznép sajátságai és szeszélyei az egész nyelv képét elváltoztathatja; az árjában csak hódítás, tehát egy város vagy tartomány kiválása, vagy egy vallási felekezet teheti azt. Kétféle változása van t. i. a nyelvnek: *mozdulás* (dislocation of language, Sprachverschiebung), melyet hódítás vagy költözés hoz elő hirtelen, s a *nyelv másodrendű alakulása*, mely abban áll, hogy sok hasonló lehetséges alak keletkezik, sok egyéb szó vagy szólásmód közönséggé válik, s a nyelvjárások összevegyülnek. A nyelvmozdulásának példája a gót nyelv elmozdítása a főlnémet által, midőn a nyelv hangrendszere megmozdúla. Szóval az árja nyelvek a *mozdulás* által, a turán nyelvek többnyire a *másodrendű alakulás* által változnak.

A szók eleinte a dolgok különböző minőségeit jelentik, azért a hány minősége, tulajdonsága stb. van egy-egy tárgynak, teszem a napnak, kardnak stb. annyiféle elnevezése is van a régi nyelvekben. Így támadnak a *hasonjelentésű* (synonym) szók, melyekből gyakori használat által *hasonhangú* (homonym) szók keletkeznek. Ez zavart okoz a nyelvben, mely az árja nyelvekben is baj, de mégis tűrhető, mert a költészet, a szóhagyomány értelmezi; a turán nyelvekben azonban a hasonjelentésű és hasonhangú szók szinte lehetetlenek.

Így a turán nyelvekben a szók a kategóriák szerint nem különböznek; adjectivum, substantivum, verbum szinte azonosok. Megkülönböztetik azokat a nyelveket a személynévmási ragok is, melyek nem csak az igékhez, hanem a névszókhoz is járúlnak, tehát alanyi és mondományi jelentést vesznek föl. Az árja nyelvek csak az igével köthetik össze a személyi névmásokat, az új perzsának kivételével, melyre a sémi hatás tukmálta azt, hogy a személyi névmások a névszókhoz is ragadnak.

Miután a szerző előadta volna, mint igyekeznek a turán, árja és sémi nyelvek a névszói és igezői gyököket egymástól megkülönböztetni: a három nyelvfaj különböző grammatikai útjait mutatja, a perzsa mondák szerint *Feridun*-t az illető népek közös atyjának mondván, kinek három fja volt: *Túr*, *Szilim* és *Irids*, a kik a turán, sémi és árja fajt képviselik *). *Feridun* három fja (a három-

*) A perzsák, vagy iránok (éránok) mondáját *Spiegel* (Érân, das Land zwischen dem Indus und Tigris. Beiträge zur Kenntniss des Landes und sei-

féle faj), eleinte természet szerint, közös hazában lakának. Most elhagyják azt, örökségül gyökszókat és névmásokat kapván. Ketteje, *Szilim* és *Irids*, úgy látszik, ismerik vala a titkot, mint kelljen ketté választani a gyököket, hogy mind alanyúl, mind mondományúl szolgáljanak. Ismerte volt talán Túr is azt a titkot, de vagy elfeledé, vagy nem akará illetni a szent örökséget, hanem épségben tartá a gyököket, s mikor használnia kellett is, egész épségükben hagyta meg. Legalább négy dolgot kellett Túrnak is kifejeznie: vág-ok, vág-t-am, vá-gó (kés), vágó-m (késem), vagy Müller szavaival: „If he possessed a root for cutting, he wanted to say, *I cut* (present); *I cut* (past); *cutter* i. e. knife; and *my cutter* i. e. my knife. Míg Túr maga van házanépével együtt (azaz, a sinai nyelv állapotjában), a hangnyomattal is megkülönböztetheti vala a *ngo-ta* (én üt = ütök) és *ngo-ta* (én ütő = botom) szólásokat; s még világosabban szól, ha ezt mondá: *ngo-tu-ni* (én üt te), vagy ezt: *kín-tien ngo-ta-ni* (e nap én üt te = ütlek), *czo-tien ngo-tu-ni* (a nap = tegnap, én üt te = ütöttelek) *) Ezt: *ngo-ta* = ütök, és *ngo-ta* botom, se Szilim se Irids nem bírja vala utánozni, azt t. i. hogy egyszer a mondomány, más-szor az alany álljon elől a mondatban. Szilim mondhatja ugyan *ngo-ta* (e-ktol) ütök, de nem *ngo-ta* botom: Irids ellenben mondhatá *mad-anda* (botom) = *ngo-ta*, de ezt: ütök, csak így fejezhette ki: *tudá-mi*. Ebből látjuk, hogy a Túr szógyökei nem különbözének névszó- és igeszó-kategóriák, vagyis alanyi és mondományi kategóriák szerint. Utóbb is, midőn már megkülönbözteti vala a névszói és igeszói gyököket, az alanyi és mondományi névmásokat, éjszaknyugati utódjai megtartoták azt a tehetséget, az alanyt hol elejére, hol utójára tenni a mondatnak; a többi utódjai mind a mondományt teszik előre. Bővebben így adja elő Müller.

Mielőtt a turániak a névmásokat suffixumok és praefixumok gyanánt kezdték használni, csak két grammatikai tételt bírtak képezni: *nga-do-o* = én menő = megyek, és *mini-ama* én atya (a bho-

ner Geschichte. Berlin 1863. — a 107. lapon) így adja elő: „Ferédûn a földet három fíja közt elosztván, *Szelm*-nek — az ó-baktriai nyelvben Çairma, honnan a szarmatok neve — a nyugatot, Túrnak az éjszakot, *Erads*-nak pedig Eránt, Irániát, adá. Szelm és Túr megölék azután Erads-ot, irigységből, hogy annak a legjobb rész jutott volt. Innen az iránok és turánok közti gyűlölség.

*) E példák a sinai nyelvből valók.

tíja és mandsu nyelvben). De túl lévén e grammatikai gyermekkoron, három osztályra oszlanak. Első osztály a *tamul*, mely az alanyi névmást mindig utána, a mondományi névmást mindig elejére teszi, például a *telugu* nyelvben : *vaguta-nu*, *vaguta-vu*, *vaguta-du* szólok, szólsz, szól, s *na-tandri* atyám. A második osztály a *kaukazi*, melyben p. o. a *suan* nyelv így mondja : *s-ab* atyám, *w-ab* atyád, *i-ab* atyja, s *b-čask-a* árok, *čask-a* ássz, *čask-az* ás, az első személynek névmása ketté lévén vágva. A harmadik osztály az *altaji-turán*, mely rokonaitól abban különbözik, hogy a birtokos vagy mondományi *) névmásokat a névszóhoz ragasztja, p. o. késem, késed, kése stb. megegyezvén abban a sémiakkal, de különbözvén nem csak az árjaktól, hanem a többi turán rokonaitól is. Az alanyi névmásokat pedig mind az ige után teszik, p. o.

sever-im = szeretek,
sever-sin = szeretsz,
sever = szeret,
server-iz = szeretünk,
sever-siz = szerettek,
sever-ler = szeretnek.

Azonban a múlt idő-alak ragjai a névszói ragokkal egyeznek meg, például :

<i>tatár :</i>		<i>török :</i>	
ana-m	anyá-m,	sev-di-m	szeret-t-em,
ana-ng	anyá-d,	sev-di-ñ	szerett-él,
ana-si	any-ja,	sev-di	szeretett,

*) Müller a mond-o-m személyi ragját *alanyinak*, az atyá-m személyi ragját ellenben *mondományinak* (praedicativ) nevezi : valósággal monnó rag egyaránt alanyi, mert „*mondom*” annyit teszen : én vagyok az, ki azt mondja, s „*atyám*” is azt teszi : én vagyok az, kié az atya. Az *atya* ebben „*atyám*” soha sem lehet alany, hanem mindig mondomány. A latin nyelv p. o. csak nyelvtanilag látszik azt megfordítani, a mennyiben *meus* adjectiv alakú, mert valóság szerint ebben is : *meus pater*, a *pater* mint mondomány a *meus*-hoz, mint alanyához, tartozik. — Az egész tan egyszerűbben és jobban így fejezhető ki : Az altaji nyelvek, melyek épek, a személyi névmás-ragokat mind az igékhez, mind a névszókhoz ragasztják, így : késem, késed, kése ; kérek, kérsz, kér ; ugyan azt teszik a sémi nyelvek is, p. o. kitab-i iratom, kitabu-ka iratod, kitabu-hu iratja, katab-tu irtam, katab-ta irtál, katab irt ; az árja nyelvek azonban csak az igékhez ragasztják, p. o. lego, legis, legit, stb. s a mint itt látjuk, erre nézve a *tamul* nyelvek is az árjákat követik.

ana-muz	anyá-nk,	sev-di-k	szerettünk,
ana-ngiz	anyá-tok,	sev-di-fiiz	szerettetek,
ana-lari	any-jok,	sev-di-ler	szerettek.

Ezen „összetett“ alakok képezésében az altaji nyelvek nem tapasztaltak olyan nehézséget, mint az árják, melyek a múltat az igető ismétlése által voltak kénytelenek kifejezni, p. o. a szanszkrit: *li-lep-a*, vagy a görög *τέ-τυν-α*. Az áltaji alakok azt így fejezik ki: a szeretés enyém, azaz = szerettem (the Altaic languages could express I have loved, by „loving had or possessed by me“, or „love belonging to me“). De a magyar nyelv még tovább megyen. Ha mondja: *vár-ok*, akkor *vár* a mondomány, *ok* az alany, elvonatkoztatván minden tárgytól; de a *vár-om*-mal, a *vár* mondományt bizonyos tárgyra irányozza, melyet az *om* fejez ki. „Ha semmit se tudnánk azon terjedt nyelvcsalád történeteiből, a melyhez a magyar tartozik, s ha csak ezt látnók, hogy *váro-k* annyit jelent: váró vagyok, *várom* pedig annyit: várok valamit: a legtöbb magyar nyelvészekkel együtt azt mondhatnók, hogy *ok* a határozatlanság, *om* pedig a határozottság jelelője. De hol veszi magát az *om* stb? az csak a birtokos névmás *).

Ezek után Müller a turán nyelvek szótani sajátosságairól beszél. Ezek közé tartozik 1) hogy a turán nyelvek gyökszavai rendszerint világosak, jóllehet azokban is elég sok holt anyag van, azaz olyan, melyet szótanilag bajos megfejtetni; 2) hogy kevés régi szó van, mely közös minden turán nyelvekkel; p. o. az árja nyelvekben a *pá* gyök (melyből *pitar*, *pater*, *vater* stb.) közös szó; ilyen alig lehet a turán nyelvekben, melyek népei a múlttal nem gondolkodnak; 3) hogy az árja népek megőrizték a régi számneveket: a turán népek azokat sem őrizték meg; 4) hogy a szók hangjai nagyon elváltoznak a turán nyelvekben, példák reá a névmások és számnevek, melyeket nem lehet olyan könnyen másokkal pótolni. Elvál-

*) Ha Müller a mordvin nyelvet, a melynek Gabelentz-írta nyelvtanához hozzáféré, közelebből tekinti, s ha a sémi nyelvek szokása jut eszébe, melyek az igék alanyi névmásához még egy, tárgyat jelentő, névmást ragasztanak, p. o. *nazar-u* segítettek, *nazar-u-ni* segítettek engem; *raaj-tum* láttatok, *raaj-tum-(u)hum* láttátok őket: alig ha nem sejti, hogy az *om*, *od*-ban a *ja*, *va* tárgyi rag lappang, mely a *vár-j*-uk, *vár-já*-tok, *vár-j-ák*-ban világosan ki van fejezve. Különben Müller úgy adja elő a dolgot, mint azt eddig a magyar nyelvtanok felfogják.

toztak ugyan az árja névmások is : de itt fel lehet találni a szabályokat vagy legalább analógiákat, melyek szerint a hangok változnak ; a turán nyelvekben bajosabb ilyen szabályokat feltalálni.

Némely turán nyelv, mint a *finn, magyar, török*, az árja nyelvekhez közeledik, mert azokban a grammatikai határozatlanság megszűnik, mi megkülönbözteti az irodalmi nyelveket a nem-irodalmiaktól : viszontag vannak a szanszkrit nyelvekben is turán elemek, mit emígyen bizonyít Müller : „Az árja nyelvekben az alakok (terminatiók) kevesbítésére való hajlam mutatkozván, föl lehet tenni, hogy legdúsabb grammatikájok, a szanszkrit is, a Védák időszakára előtt még dúsabb vala. A józan gazdálkodás azonban szegénységre is vezete, a mennyiben sok végzet azonossá vált, úgy hogy a logikai világosság szenved. Az új árja nyelvekben tehát egy, nyilván turánnak nevezhető, elv kerül megint elő, a körülíró vagy elemező szóalakítás elve, mely szerint a régi „philosopho“ helyett „de illo philosopho“, vagy francziául „du philosophe“-ot kell mondani. A *j'aime-ai* alak is csak *mintegy-árja* (quasi-Arian, because it rests on a different principle of formation from that which produced *ama-bo*). Azért mégis különbség van ezen másodkori árja és az elsőkori turán alakulások közt, valamint nagy különbség van az árja grammatikának középkori megszorított és a turán grammatika fejletlen állapotja közt a tunguz és mongol nyelvágakban. — —

Eddig a nyelvtudósok csak a *finn, szamojéd, tatár, mongol* és *tunguz* ágak közt találtak rokonságot : Müller meg akarja ugyanazon érvekkel bizonyítani, hogy a *tamul, bhotja, taji* és *malaji* nyelvek is a turán fajhoz tartoznak. India ösföldi nyelveit a brahmánok *dekhani* nyelveknek nevezik, minthogy az Indus folyó nyugat-északi vidékeiről indulván s keletnek fordulván, *daksina* = dextera, jobb kéz felé maradt mindig a hódítatlan föld ; a *dekhan* szó pedig a *daksina* szónak hangji változatja. Később a *Vindhja* hegység kezdé elválasztani a brahmánok birtokát a Dekhantul. Müller azonban az indiai ösföldi nyelveket *nisáda*-nyelveknek nevezi, minthogy az a brahmánok nem-árja szomszédjainak legrégibb neve, s minthogy négy századdal Kr. e. emlegetik már a négy *várnát* (çudra, vaiçja, kshattrija, és brahmán) és a *nisáda*-kat. E szerint a *nisáda* név az összes indiai nem-árja nyelveket illeti ; a *tamul* név pedig azok közül csak a *Vindhja* hegységen túli déli nyelveket jelöli. A *nisáda*-népek mai napig különböznek az árjaktól, mind a mellett, hogy a

buddhaság uralkodása alatt (a Kr. e. harmadik századtól fogva a Kr. u. hatodik századig) a várnák különbségei törvényesen el valának törülve, s mind a mellett, hogy görög, sküth, arab és mongol hódítók több ízben vegyülének az ind lakossággal.

Ethnologia és phonologia nem járnak együtt. Költözések, háborúk, hódítások elvegyítik a népeket, minélfogva a néprajz bajosan mutathat fel valahol tiszta vért. A nyelvek tartósabbak a vérségnél; s hódítók nem egyszer vették föl a meghódolt nép nyelvét. Ha tehát az úgynevezett *kaukáz osztály*, árja (görög), turán (török, magyar) és sémi (héber) nyelveken beszéllő népeket foglal magában, arról a néprajz nem tehet. — A *nisáda*-nyelvek világosan két osztálybeliek. Az egyik osztály, engedvén az árja folyamnak, a Vindhján által Dekhanba vonúlt; ez a *tamul* nyelvosztály. A másik, alig meghatározható időben, a Himálaja völgyein omolván be, Indiának éjszak-keleti részeit foglalta el; ez a *bhotija*- vagy *himálaja-aljai* nyelvosztály. Harmadik osztályul a *taji* nyelveket hozza be Müller. Hogy a sok nyelvek és nyelvjárások neveiben el ne tévedjünk, Ázsiának és Európának élő nyelveit, egy, a grammatikai elveket követő, táblában mutatjuk fel Müller szerint :

Özönvíz előtti nyelvek : Csak szógyökök.

Családi fokon valók : Egymás mellé rakása a szóknak; — sinai nyelvek.

Nomádi fokon valók : Ragozó nyelvek, még pedig

1) *éjszaki águk :* $\left\{ \begin{array}{l} \alpha) \text{ a tunguz csoport,} \\ \beta) \text{ a mongol csoport,} \\ \gamma) \text{ a török csoport,} \\ \delta) \text{ a finn vagy ugor csoport;} \end{array} \right.$

2) *déli águk :* $\left\{ \begin{array}{l} \alpha) \text{ a taji csoport,} \\ \beta) \text{ a malaji csoport,} \\ \gamma) \text{ a bhotija csoport,} \\ \delta) \text{ a tamul csoport.} \end{array} \right.$

A finn vagy ugor csoport, meg a tamul csoport szinte elérik az árja nyelveket. (A *szamojéd*, *kaukazi* és *baszk* nyelveket rekeszbe zárva teszi ide Müller).

Állami fokon valók : Hajtogató vagy amalgamálódó nyelvek,
még pedig

	{	α) éjszaki afrikai nyelvek,
		β) egyiptomi nyelv,
		γ) babüloni nyelv;
a sémi mag:	{	δ) arab nyelv,
		ε) arami nyelv,
		η) palaestinai nyelv;
az árja mag:	{	α) ind ág,
		β) iráni ág,
		γ) kelt ág,
		δ) itali ág,
		ε) hellén ág,
		ζ) vend (szláv) ág,
		ς) teuton (germán) ág.

Ezen táblából a turán nyelvek roppant nagy terjedtsége s az is kitetszik, hogy a déli ágnak melyike az éjszaki ág melyikének felel meg.

A *taji* nyelvek a keleti India és nyugati Sina közt terjednek, ú. m. a *sziaméz, ahom, laosz, khamti, kaszia* nyelvek. Egytagú nyelvek; szavaik a különböző hangejtéssel különbözöt jelentenek. P. o. a *khamti*-ban *ma*, emelkedő ejtéssel *kutyát*, szálló ejtéssel *jöni-t*, elharapott ejtéssel *lovat* jelent. A taji nyelvek leginkább közelednek a sinai nyelvek állapotjához. Érdekes volna tudnunk, úgymond Müller, hogy a sinai nyelv legrégibb és legbizonyosabb alaka mennyire foglalta vala magában azon gyökér-elemeket, melyekből a *bhotija* és *taji* nyelvek ágaztak el. De annak a sinai miveltség nagyon eltörölte a nyomait. Mégis lehet felmutatni példákat, mint :

<i>Sinai.</i>	<i>Burmez.</i>	
neng	nhain	posse
chi	si	scire
cha {	sat	occidere
chat {		
nieof	nuah	bos
ko	khu	affixum numerale, aliquis
tchti, ti	si	particula possessiva, genitivus.

Kivált a kantoni sinaiban van sok közösség a szíamez, burmez és a tibeti nyelvekkel, p. o.

<i>Sina.</i>	<i>Burmez.</i>	<i>Sziqmez.</i>	<i>Tibeti.</i>	<i>Magyar.</i>
ngu	ngâ	—	gu	hal
foö	—	fâi	—	tüz
szjuk	kjiiovk	—	—	kő
ngunn	ngwe	ngun	ngui	ezüst
jâ (este)	nja	—	—	éjszak
csev	—	csav	—	reggel
jun	—	khon	—	ember
fu (hu)	pha	pho	pha	atya
mu	ma	me	ama	anya
akko	ako	—	—	bátya
amui	umma	—	—	néne
thov	—	hua	go	fej
ngi	na	—	na	fül
li	—	lin	li	nyelv
khuok	khje	—	kang pa	láb
kie	—	kin	ja	enni
teko	di hu	—	di	ez
koko	ho hu	—	kho (he)	az.

Szembetünőbb hasonlatosságot mutatnak a számnevek. Nem lehet mondani, hogy a taji nyelvek a számneveket a sinaiból, a gangesi nyelvek a tajiakból, a lohitai (brahmaputrai) nyelvek a gangesiekből kölcsönözték volna. Mind e nyelvekben a számnév ragja a megszámlált tárgyhoz képest változó, p. o. *nhit* a burmezben kettő, így két ember = *lu* (ember) *nhit-jauk*; két madár = *iszk-jet* (madár) *nhit-gaung*; két pagoda = *isz czadi* (pagoda) *nhit-csu*. Közöljük itt némely taji nyelvnek számneveit, összevetve a sinaiakkal.

	<i>Sina.</i>	<i>Sziamez.</i>	<i>Ahom.</i>	<i>Laosz.</i>	<i>Khamti.</i>
1.	'i	nüing	ling	nüing	nüing
2.	eul	szong	szang	szong	szong
3.	szan	szam	szam	szam	szam
4.	sszé (szi)	szi	szi	szi	szi
5.	'u (ung)	ha	ha	ha	ha

6.	lu (lok)	hok	ruk	hok	hok
7.	czy (cszat)	cset	csit	czet	czet
8.	pa (pat)	pet	pet	pet	pet
9.	kieu (kau)	kau	kau	kau	kau
10.	szi (szap)	szip	szip	szip	szip
20.	eul szi	je szip	szau	szau nüng	szau
100.	pe (pak)	voi	pak	hoi	pak
1000.	czian (csin)	phan	—	—	heng.

E számnevektől nagyon is különböznek a mandsu és tunguz számnevek, mert :

	<i>Mandsu.</i>	<i>Tunguz.</i>
1.	emu	umun
2.	žue	žûr
3.	ilan	ilan
4.	duin	digin
5.	sunža	tonga
6.	ninggun	nungun
7.	nadan	nadan
8.	žakôn	žapkun
9.	ujun	jägin
10.	žuan	žân
20.	orin	orin
100.	tanggô	namâži
1000.	minggan	mingan.

Nem kevesbbé különböznek az illető névmások :

	<i>Sziamez.</i>	<i>Ahom.</i>	<i>Khamti.</i>	<i>Mandsu.</i>	<i>Tunguz.</i>
én	kha	kau	kau	bi	bi
te	tua	mo	maü	szi	si
ö	khon	heu	man	i	nungan
mi	rau	rau	hau	be	bu
ti	su	khau	mau-su	szue	su
ök	khau-arai	khreu	man-khau	cse	nungar.

Mellőzvé a *malaji* nyelvek csoportját, mely a mongol nyelveknek felelne meg, a *bhotija* csoportot szeretnők Müller után ismer-

tetni, minthogy az a török nyelvcsoporthoz volna megfelelője : de az ide tartozó nyelvek oly számosak (mi a taji, és malaji nyelvekről is áll), hogy alig lehet még nevöket is biztosan megtudni. Egyről-egyről van ugyan már némi nyelvtani tudósítás ; legnagyobb része azonban szinte még ismeretlen. Müller összesen hetvenhat nyelvnek személyi névmásait, s kilenczvenhétnek számneveit (1—10. 20. 100. 1000) közli, s ebben a nagy számban a személyi névmásokra nézve ott vannak 1) az egyiptomi, 2) héber, 3) szanszkrit, 4) görög, 5) latin, 6) gót, 7) sinai, 8) gjami. 9 — 13) taji nyelvek, 14) megint egy sinai (kuven), 15—20) Himalaján túliak, tibeti, stb. 21—31) bhotija vagy Himalaja aljai nyelvek ; 32—46) lohitai, vagy Brahmaputra melléki nyelvek, 52—61) tamul nyelvek ; 62—68) ugor nyelvek, úgymint : finn, lapp, szirjän, cseremis, osztják, magyar, mordvin ; 69) szamojéd ; 70—72) tatár nyelvek, úgymint : tatár, jakut, oszmanli török ; 73) 74) mongol, 75) 76) tunguz nyelvek. A számnevekre nézve még több van ott, melyek az elősoroltakhoz tartoznak, de ott vannak a *kaukas* nyelvek is, számra öt ; a *baszk*, a *kopt* és a *pehlevi*. Tehát amott a hetvenhat nyelvből negyvenhat jut a taji, bhotija és tamul nyelvekre ; itt pedig, a kilenczvenhétből, melyek számnevei közölvék, a taji, bhotija és tamul nyelvekre ötvenkilencz jut.

A bhotija nyelvek csoportja tehát a Himalaján túliakból, (számszerint hat : a köz tibet, horpa, thocsu, gjarung, manjak, takpa), a különösen úgynevezett bhotija nyelvekből (számszerint tíz), és a lohitai nyelvekből (számszerint tizennégy) állana, melyektől még a gangesi nyelveket is külön választják. Körösi Csoma írt ugyan nyelvtant és szótárt a tibet nyelvről : de ezt a nyelvet az ottani nép határozottan nem ismeri el magáénak. T. i. időszámításunk hetedik századában a buddhavallás míveltséget és írást vive be Indiából Tibetbe ; az irodalmi nyelv tehát nagyon szanszkritos, de a számos népi nyelvek sajátosak, önállóak. Ismertetés helyett csak négy nyelvnek számneveit és névmásait közöljük. :

	<i>Tibet.</i>	<i>Burmez.</i>	<i>Dhimal.</i>	<i>Bodo.</i>
1.	čik	tít	e-long	še
2.	n'i	nhit	nhe-long	nai
3.	sum	thong	sum-long	tham
4.	žji	le	dia-long	bre

5.	gna	nga	na-long	ba
6.	thu	khjauk	tu-long	re
7.	dun	khunhit	nhi-long	sni
8.	gje	šhjit	je-long	jat
9.	guh	ko	kuha-long	šku
10.	čuh	še	te-long	ji
11.	čuh-či	še-tit	—	—
12.	čuh-n'i	še-nhit	—	—
20.	n'i čuh	nhit še	elong bisa	sokaiba (biša še)
100.	gjathamba	taja	nabisa	biša ba
1000.	tong	—	—	—
én	gnja	nga	ka	ang
te	khje	meng, men	na	nang
ö	kau	thu	va	bi
mí	gnau-žo	nga-do	kj-el	jang
tí	khen-žo	men-do	nj-el	nang-šur
ök	kon-žo	thu-do	ub-al	bi-šur.

Tanuság végett tegyük ide a török nyelvek számneveit és névmásait :

	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Kojbal.</i>	<i>Karagasz.</i>
1.	bir	per, prä	bir	ber	birä
2.	iki	ikke	ikki	ike	iki
3.	üç	visse	üs	üs, üs'	üjš
4.	dört	tuvatta	tüört	tört	tört
5.	beş	pillik	biäs	bis, biş	bejš
6.	altı	oltta	alta	alt	alte
7.	jedi	sičče	sättä	đite	t'ede
8.	sekiz	sakker	aghiz	sigiz	sehez
9.	dokuz	tuhhur	toghus	togos	tohos
10.	on	vonna	uon	on	on
11.	onbir	vonber	uon-bir	on-bir	on-bira
12.	oniki	vonikke	uon-ikki	ónike	onihi
20.	jigirmi	sirem	sürba	d'iberge	ih-on
100.	jüz	s'ür	süs	d'üs	t'üs
1000.	biñ	pin	müñ	ond'üs	ond'üs
				mun	

	<i>Török.</i>	<i>Csuvas.</i>	<i>Jakut.</i>	<i>Kojbal.</i>	<i>Karagasz.</i>
én	ben	ep, ebe	min	min, men	men
te	sen	es	än	sin, sen	sen
ő	o, ol	vıl	kini	ol	ol
mi	biz	ebir	bisigi	bis, bes	bis
ti	siz	ezir	äsigi	silär, sirä	silär
ők	anlar	vulzam	kinilär	olar	olar.

A négy tibet nyelv számnevei és névmásai s az öt török nyelv ugyanazon szavai közt oly nagy a különbség, hogy köztök való rokonságról nem igen lehet szó. Ugyanezt kellene majd az illető nyelvcsoporthoz egyéb szavairól mondani, ha módunkban volna a tibet, burmez, dhimul és bodo nyelvekhez úgy férni, mint az itt nevezett török nyelvekhez férhetünk.

De talán kitetszőbb a rokonság a tamul és ugor-finn nyelvek közt.

A tamul nyelvek.

A tamul nyelvek legrégibb történeti nyomait a következőkben találják. A Bibliából tudjuk, hogy főnkei hajók *Ophir*-ből Salomon királynak különféle ritkaságokat visznek vala, melyek hazája India, s neveik is indiaiak. A híres *Ophir*, *Abhira* az Indus torkolatjainál, s a *tuki-im* (páva) madár neve malabar szó, *togei*. Ebből azt lehet kihozni, hogy Dekhan már Salomon idejében a nisádáké vala. Továbbá, a hol a Brahmaputra (az illető népek nyelvén *Lohita*) a Gangessel egyesül, ott már Ptolomaeus *Trilinga* nevű várost és népet ismer. Ez most a Dekhanban található *Telugu* név. Szóval, a tamul nyelvek Indiának uralkodó nyelvei voltak a brahmánok előtt, kik talán 1500. évvel Kr. e. törének be az Indus mellékeiről. A brahmánok, azaz árják, mindinkább délre nyomák a nisádákat, odáig, hol a Vindhja hegység meg-megállította a hódítást. A miveltség Dekhánban is brahmai, s a tamul nyelvek teli vannak szanszkrit szókkal: de a nyelvtan nem engede a szanszkrit befolyásnak.

A tamul nyelvek: a *tuluva*, *malajalam*, *tamil*, *telugu*, *karnata* (karnese), *toda*, *koraga*, *malekudia* stb. melyek oly nagy tartományokon terjednek el, mint a román nyelvek Európában. A nisádák az árja hódítás előtt miveltek valának, s állami szervezettel bírók, azért nehezen is halada az árja hódítás, s azért van meg mai napig a ta-

mul nyelvek nagy hasonlatossága. Ezt csak átkaroló miveltségnek s fejlettebb országlatnak és irodalmi forgalomnak lehet tulajdonítani, milyen miveletlen népek közt lenni nem szokott. A tamul nyelvek nemcsak gyökszaibaiban, névmásaikban és számneveikben, hanem származékaikban is megegyeznek magok közt, ezek tehát okvetetlenül ismeretesek és közösek valának, midőn a nyelvek eloszlanak.

Mondtuk már, hogy sok szanszkrit szó fordul elő a tamul nyelvekben. A szanszkrit szót *tatsama*-nak (= szanszkrithez hasonlónak) nevezik, ha változatlanul ment be a tamulba; *tadbhava*-nak pedig, ha elváltozva jutott abba, P. o.

tatsama szók :

a teluguban : sampadu = szanszkr. sampad szerencse,

„ appa = „ ápah víz

„ pajasu = „ pajas téj.

A *tadbhava* szók változásai többnyire már a prakritban (újabb szanszkrit nyelv) láthatók, de a tamulban még nagyobbak, p. o.

Szanszkrit.	Prakrit.	Telugu.	
brahma	bamha	bomma	(Brahma)
bráhmanas	bambhadu	bupadu	(egy brahmáni)
dvîpas	divo	divi	sziget
jaças	ĵaso	asama	hir
pratiĵnâtam	padinnâdam	pannidama	ígéret
nediĵtham	nedistam	nestamu	barátság
râmâ	lâmâ	lema	asszony
trilingas	trilingo	telugu v.	tenugu
svarnam	sannam	sonna	arany
suvarnam	panno	ponnu	arany.

Sok szanszkrit szó két alakban is megvan a tamulban; hasonlót lehet a latin szókra nézve a román nyelvekben is találni, p. o. *rédemption* *tatsama* alakban, de *rançon* *tadbhava* alakban tűnik elő.

Ezután Müller a tamul nyelvek hasonlatosságát keresi az északi turán nyelvekkel, még pedig minthogy azok a déli turán nyelvek közt legfejlettebb grammatikájuk, azokat az ugor, vagy finn nyelvekkel hasonlítgatja. „Mert, úgymond, ámbár közönségesen elfogadják, hogy a turán család legtöbb tagja eloszlott volt, mielőtt a számnevek megállapodtak és változhatatlanokká lettek; s ámbár

első tekintetre még az oly annyira rokon magyar és török nyelvek számnevei közt is alig láthatni rokonságot : mégis az egybe hasonlító nyelvész kötelessége pontokat keresni, hol a szapora család ágainak volt egysége kitérni. A finnek legéjszakiabb, a tamuliak legdélebbi ágai lévén annak a fajnak, monnon alkalmasint utoljára válának el a közös törzstől. Monnaja sok századig érintetlenül marada a közép Ázsia mindig változó és hullámzó népségétől, s megtarthatta a nyelvnek mintáját, melyen a honmaradt turáni népmag sok ideig beszélt még azután is, hogy a taji, malaji, bhotija ágai délfelé, a tunguz, mongol és tatár ágai éjszakrafelé elhelyezkedtenek., Ezen előzményből azt következtetné az olvasó, hogy a finn, magyar, vogul, s p. o. a tamil és telugu számnevek és névmások jobban egyeznek egymás közt, mint bármelyike is akár a török, akár a bhotija félékkel. Azonban lássuk.

	<i>Finn.</i>	<i>Magyar.</i>	<i>Vogul.</i>	<i>Tamil.</i>	<i>Telugu.</i>
1.	yhte	egy	äkeve	onru	oku
2.	kahte	két, kettő	kit, kiti	irandu	rendu
3.	kolme	harm	korm	munru	mudu
		három	kórom		
4.	neljä	négy	niälä	nalü	nalugu
5.	viite	öt	ät	anju	ajidu
6.	kuute	hat	kat	aru	aru
7.	seitse(-män)	hét	sät	ezhu	edu
8.	kahdeksan	nyolcz	niälä-lu	ettu	enimidi
9.	yhdeksän	kilencz	anta-lu	ombadu	tommidi
10.	kymmene	tíz	lau	patta	padi
20.	kaksi kymmentä	húsz	kús	irupadu	iruvai
100.	sata	száz	sat	nuru	nuru
	minä	én	äm	nän	nënu
	sinä	te	näng	ni	nivu
	hän	ő	täu	ivan	vadu
	me, met	mí, miv, mük, mink	mán	nangal	mënu
	te, tet	tí, tiv, tük, tik,	nán	ningal	miru
	he, het	— iv, ök	tán	ivargal	váru.

Hozzá kell még tennünk, hogy a tamil harmadik személyű névmás nemszerint különböző, mert az egyesszámban: mascul. *ivan* feminin. *ival*, neutrum *idu*; többesszámban: masc. et femin. *ivargal* neutr. *iveigal*. A teluguban ugyan e személy egyesszámja: *vadu* masc. et fem. *adi* neutr.; *váru* masc. et fem. *avi* neutr. Továbbá nincsenek e két nyelvben birtokos ragok, hanem a tamilban *en*, *un* (enyém tiéd) és *nam*, *um* (mienk, tiétek), a teluguban *na*, *ni* (enyém, tiéd) és *ma*, *mi* (mienk, tiétek) a névszó elibe tételnek, tehát e két nyelv így mondja: *enyém atya*, *minum isä*, *anom jägä*, nem mint a magyar *én atyám*, a finn *minum isäni*, s a vogul *üm jäum*, e helyett: *üm jäg-m*.

Müller mégis azon van, hogy a tamul nyelvek számneveit az áltaji nyelvekéivel egybe hasonlítsa, mi, nézetünk szerint, csak a négyessel sikerül, a hármasról maga mondja, hogy azt tudományunk jelen állapotjában megfejténi nem lehet ¹⁾. Eljárása ellen bizonyosan azt a kifogást lehet tenni, hogy a tamul nyelvek számneveit nem fejtegeti azon az alapon, melyet maga tűz ki az ugor és tamul nyelvek közt. Mert ha áll Müller fölvétele, hogy az ugor és tamul nyelvek utoljára válának el a közös törzstől, s azért leghivebben őrzik meg az eredeti nyelv mintáját: a számnevek külső alakjában is leginkább meg kell egyezniök. Müller fölvételét az igazolná legerősebben, ha a tamul nyelvek számneveit a töröktatár számneveknél is sokkal egyezőbbeknek találtnók a finn, magyar és vogul számnevekhez. De azt nem találjuk ám, sőt Müller az egész altajiságot veszi igénybe, s inkább is a mongol, tunguz nyelveket, mintsem az ugor nyelveket, hogy kihozhassa a keresett hasonlatosságokat.

A névmásokra nézve megvallja Müller, hogy azok csak halovány nyomait mutatják az ugor és tamul nyelvek közti rokonságnak ²⁾. Az *m*, *t*, *s* jellemző hangok az ugor személyi névmásokban, p. o. a lapp *mon*, finn *min-ä*, magyar *m* (atyá-*m*); a lapp *todn*, finn *sinä*, magyar *te*; a lapp *son*, finn *n-sa* (isän-sä) magyar *ja* (aty-*ja*); a cseremisiz: *loda-m*, *loda-t*, *loda-s* = olvas-ok, olvas-sz, olvas-. „Az ugor személyi névmások emez egyezésének a szanszkrittal, úgy

¹⁾ The tamulic words for *three* must be left unexplained in the present state of our knowledge, as the phonetic changes which are sanctioned by these languages have not hitherto been explored with sufficient accuracy.

²⁾ The pronouns of the Ugrie and Tamulian languages show but faint traces of relationship.

gondolja Müller, történeti jelentősége van, melynek megfejtését az európai éjszak felé induló finn költözésnél korábbi időkben kell keresni. Hogy némely turán névmások mily hamar kezdék elveszteni eredeti jellemöket, mutatja a behisztuni sküth felirat, melyet Westergaard és Norris oly ügyesen megolvastak, hol is *hu én, ni te, jufri ő; niku mi, appi ök; mi és ni* mint ragok fordulnak elő, p. o. *nivans-mi* családom, *nivans-ni* családod. Nem csuda tehát, hogy a tamul nyelvek személyi névmásai különböznek az ugor nyelvek azon névmásaitól.

Ezután Müller több pontban előszámlálja a tamul és ugor nyelvek hasonlatosságait, úgymint a *gyökszók egytagúságát*, de vannak két- és három tagú szók is; — a tamul nyelvek „*particula-i*” többnyire világosan névszóbeli eredetöket mutatják; — az összetett szók ritkasága; — a tamul nyelvekben nincsen képző a comparativus és superlativus kifejezésére, mint az uralátaji alsó fejlettségű nyelvekben sincs; — a szónemet a tamul nyelvek csak a névmás harmadik személyében fejezik ki: az ugor nyelvekben a szónemnek ezen maradványa sincs meg; — a tamul nyelvek többes ragja *ar* (kanarat), *nk* (gond nyelv), *lu*, *ru* (telugu ny.) *k*, *t* (brahvi ny.), a tamil *gal*, kanarat *galu*, mint többesszámi jelelő, a szanszkrit *sakala*-nak, tamilban *sagala*, lehet rövidülése: az ugor nyelvekben *k*, *h*, *t*, *s* a többesszám jelelője *); — a tamul és az ugor nyelvekben a többesszám ugyanazon ragokat veszi föl, a melyeket az egyesszám; még a névmások többesszámai is egyaránt eltérők; — „besides the usual

*) Felhozza még Müller a kanarati többest: *andir*, mely rokonsági neveknel fordul elő. Erre nézve idézi Gyarmathi-t. „Habent autem tam Hungari quam Lappones praeter pluralem hunc alium adhuc numerum pluralem, qui non in omnibus observatur vocibus, sed tantum in nominibus cognationis (l. *čeh h. mék*). Duplicem hunc pluralem Hungari possessivis tantum nominibus tribuunt, Lappones vero nominibus cognationis simplicibus.” Folytatja Müller: „E lapp pluralis természete fölfejtí talán a kanarati *andir*-nak eredeti jelentését. — Gyarmathy nem érti a miről beszéll. Se a lapp se a magyar nyelvben nincsen különös többesszám a rokonsági neveknel, hanem e van: A finn nyelv így fejezi ki a rokonságot, hogy *velji* = testvér-ből *veljekset* csinál (= gebrüder), minek egyesszáma *veljes* = egyik testvér; a lappban *velj* testvér, *velječeh* = finn veljekset. A magyar mondja: atyámé, többesben atyámék. A pluralis tehát a lappban *h*, finnben *t*, magyarban *k*, soha nem *čah*, *čeh*; *ksat*, *ksät*; *mék*, mint a *madarak* pluralis képzője nem *rak*, hanem *k*.

personal pronouns, most Turanian languages have produced a large number of polite or conversational pronouns, such as „Servant“, „Elder Brother“, „Sister“, „Blockhead“ etc. Their number becomes smaller with the progress of civilisation and literary culture. Hence but few traces of them remain in the Tamulic, and hardly any in the Ugric branch“ (Müller a rokonság izeit jelentő neveket érti, milyen : bátyám, öcsém, néném, hugom, ángyom, mósom stb., melyek a vogulban igen számosak, s melyeket bajoson a műveltség és irodalom, hanem inkább a vallás változtatával az új házassági törvények jutatnak feledésbe); — az igeragozásból a miket felhoz Müller, inkább különbségét, hogysem rokonságát mutatják az ugor és tamul nyelveknek; a tamul nyelvekben a passivumot körülírják, az ugor nyelvekben a passivum oly közönséges mint az árjakban, mit Müller nem tud; egy vonás találkozónék mégis, az, hogy a tamul nyelvekben tagadó igeragozás van, mint a finn és török nyelvekben. — Ezután szinte szóról-szóról közöljük Müller okoskodásait, a melyekkel befejezi hosszú levelét.

A nyelvek közös eredetének lehetősége.

„Itt be kell fejeznem a tamul nyelvekről való közlésemet, s annak bizonyítását, hogy ők az emberi nyelv azon nagy nemzetségehez tartoznak, melyet az emberi szólás két országosult központosításával, az *árja* és *sémi* szólással szemközt, *költözködő* vagy *turán* szólásnak kell nevezni. Nem kételkedem abban, hogy az eredményeket, melyekre jutottam, s az utat, melyen haladtam, kérdőre fogják venni mind néptani mind nyelvészeti okoknál fogva. A néptani tudós előtt vakmerőnek látszhatik a nyelvek magokra való elosztályozása, tekintet nélkül az azokat beszéllő emberfajok testbeli jellemeire; holott az én véleményem szerint csak az itt követett út biztat azon reménynyel, hogy ki lehet egyeztetni a néptan és hangtan összeütköző igényeit. A mit *faj*-nak (*race* *) szoktunk nevezni, s a mit Humboldt szerint inkább *válfa*znak (*varietas*) kellene neveznünk, azt a világ történeteinek azon szakaszából lehet eredettnek

*) Ha a *race* szót nem a *radix*-ból, mint eddig gondolták, hogy kell, hanem az ó-fel-német *reiza* (vonat, származási sor) szóból származtatjuk, műszónak meg lehet azt tartani.

gondolni, mely minden nyelvoslást megelőzött. Vagyis, más felől, annak első hatásait sokkal később érezték meg, mintsem a nyelv összezavarása az emberiség elszélesztésére okot szolgáltatata. Egyik esetben sem lehet azt várni, hogy a nyelvek osztályai az emberiség válfajaival meg fognak egyezni. Csak azon föltevés mellett, hogy az emberi fajnak első elválása egyidejű vala a nyelvnek első elszakadásával, lehet okosan a néptani és hangtani osztályok egyezését előre gondolni, ámbár még akkor is annyi századoknak homályos köze, mely amaz első elválás, s a későbbi találkozás közt van, midőn háború, hódítás és költözködés megint összehozták a világ lakosait, elegendő arra, hogy felfoghassunk minden eltérést, melyet most a válfajok és nyelvek egyenközü haladásában és elágazásaiban észrevehetünk.

Az élettani ethnologia okát adta már az emberfaj különbségeinek, s elmozdította az akadályokat, melyek miatt annak előtte az egész emberiséget nem néztük volt egy család tagjai, egy szülének ivadéakai gyanánt. A nyelvek különbségeinek kérdése bajosabb, s azt még meg kell fejteni, minthogy belé kell foglalni az amerikai és afrikai nemzeteket is. De az ó szárazföld, Ázsia és Európa, nyelveire, új világosság kezd derülni, mely közös eredetök lehetőségét, a zavaró látszatok ellenére is, mind tisztábban kimutatja.

Hogy azt felfoghassuk, s hogy beláthassuk a nagy tért, félre kell tennünk azon göresövet, melyen oly kicsi és újkori nyelvfürtek szervezeteit és elágazásait vizsgáljuk, milyenek az árja és sémi nyelvek. Különböző tárgyak különböző vizsgálási utakat követelnek; s mert Bopp és Grimm vizsgálási útjuk alkalmas vala az árja szólás fejtegetésére, abbul nem foly, hogy a nyelvtudomány magasabb és többet átkaroló ágaiban is ugyanaz kielégítő eredményekre fog vezetni. Ki kell nyitni szemünket, s magunktól kell kérdezni, hogy a feladat természetéhez képest mit lehet látnunk és kivennünk még ama távoli szempontból is, mellyre okvetetlenül állanunk kell, ha a nyelv történeteinek elsőkori időszakaszaira akarunk kilátni. Itt azon milliónyi népek, melyek Ceylontól Iszlandiáig századoktól fogva beszéllik és beszélették a szanszkrit, perzsa, gall, teuton, szláv, ital és görög számtalan nyelvjárásait, egy kis pontra zsugorodnak össze, s őket *egy* patriarkalis egyed, az első árja ember, képviseli, ki az árja fajnak őse. Mind ezen nyelveken, a szanszkritről kezdve az angol nyelvig, egy közös minta, a határozott egyedi-

ség mintája, látszik meg, melyet nem magyarázhatunk ki, ha a természettől eredőnek tekintjük, s melyet csak mint teremtő ész munkáját, lehet felfogni. Szanszkrit, perzsa, görög, latin, szláv, teuton és kelt, mind csak egyszerű folytatásai egy közös nyelvtörzsnek, mint a spanyol és portugál, franczia és provençei, olasz és oláh csak különféle arcú latin nyelvek. Az egymástól földrajzilag, időkorra és nyelvtanra nézve annyira távollévő szanszkrit és angol nyelvek különbségei elenyésznek, s a mi ez összefoglaló tekintet előtt megmarad, az ugyanazon nyelvtani rendszer, és a közös gyökök öröksége, melyet, hogy megkülönböztessük a sémitől, árjának nevezünk. Egyik árja nyelvben sem kerül elő egyetlen új gyökszó, vagy egyetlen új nyelvtani alak, melynek anyaga nem volt volna meg már első alapíttatásakor ezen hatalmas nyelvbírodalomnak.

A sémi nyelvek is mind egy nyelvnek változásai. Jóllehet nem ismerjük azon eredeti nyelvet, melyből azok elváltoztak: mégis tudjuk, hogy valaha ilyen nyelvnek kellett lennie. Abban azon sajátágok, melyek most megkülönböztetik a sémiség három ágát (arab, aram, palaestina) nem valának még kifejtve, de bizonyosan megvoltak már benne. Lehetetlen megmagyaráznunk a Mohammed és Mózes nyelveik egyezéseit, ha föl nem tesszük, hogy a legrégebb héberek és az első arabok előtt valóban létezett volt egy nyelv, a melyhez a héber és arab úgy viszonylanak, mint a franczia és olasz a latinhoz viszonylanak.

A sémi és árja nyelveket úgy kell tekinteni, mint két egyediséget, vagy mint két egyed nyilatkozásait és munkáit, a melyeket egymástól származtatni nem lehet. Azok külön minden alakira nézve különböznek, néha ellenkező irányokat is követvén a nyelvtani combinációk első elveiben. De különböznek még a gyöki elemekben is, a mennyiben mindegyik faj saját eljárást fogadott el a gyökszók meghatározásában az elő- vagy utóhang ismétlése által avagy külön hozzájárúlható szóelemek által. Különböznek a gyökök értelmére nézve is, mert egyedi elhatározás dolga vala, hogy mi értelem ragadjon a gyökhöz s maradjon meg benne mintegy kész akarva; mert a gyökök, valódi természetökhöz képest, eredetileg sokféle jelentésűek valának.

De ha az emberiség természetrajzában a szerecsent nem származtathatjuk a malajitól, vagy ezt amattól: mégis mindegyiket úgy tekinthetjük mint egy közös és általánosabb előképnek változásait.

Ugyan ezt lehet a nyelvek előképeire is alkalmazni. Nem lehet a hébert a szanszkritről, vagy ezt amattól származtatni, de igenis fel foghatjuk, mint származhatik mindegyik egy közös forrásból. Ők csatornák, melyeket egy folyam táplál, s ők, bár nem felső színökön, nyelvanyagokat visznek, melyek felhívják a hasonlítást, s melyek gondos elemezőknek már kielégítő eredményeket szolgáltatnak. Igaz ugyan, ha a beszéd eme két csatornájának közös eredete ellen erős okok szólnának, az eddig kijegyzett kölcsönös egyezéseik nem volnának talán eléggé hatalmasok azok elnémitására. De meg nem igazgathatván semmi ellenkező bizonykodás, s a természetrajzi vizsgálódások sikere is biztatván bennünket, már elég bizonyosság van az árja és sémi nyelvek eredeti közössége mellett, miszerint kimondhatjuk, hogy közös eredetök nemcsak lehetséges, hanem, a mennyire a nyelvészeti bizonyosság ér, hihető is: holott a sémiség ki-származtatása az árjától, vagy ezé amattól ezentúl grammatikai lehetetlenségnek mondható.

Mielőtt szemeinket még távolabb vidékekre irányozzuk, Ázsiának és Európának azon számlálhatatlan nyelveit kell szembeesíteni, melyeknek nyelvtenai nem folynak se az árja se a sémi csatornában. Azok egyik arczvonásban se részesülnek azok közül, melyek az árja és a sémi arczot megkülönböztetik; s a mit rájuk nézve legelsőnek állíthatunk, az, hogy ők az árják és sémieks első kiválása után, soha sem lehettek részesei a beszéd ama két történelmi kifejlődésének. Semmit sem lehet abból, mi a sémi vagy árja nyelvtenban öröklő hagyott, megkövesült vagy egyedi, az ázsiai száraz föld egyéb nyelveiben fölfedezni. Oly vonásokat, melyek közösek az árja, sémi és turán beszéddel, csak legrégibb korának lehet tulajdonítani az ázsiai beszédnek.

Így a turán nyelvek egy dologban részesülnek, — abban, hogy mindnyájan a nyelvnek azon állapotját képviselik, mely megelőzte annak egyediesítését az árja és sémi típusok által. De a turán nyelveket nem lehet ám egymáshoz ugyanazon viszonyban állóknak tekinteni, a melyben a héber áll az arabhoz, vagy a szanszkrit a göröghöz. Szűkebb körökben a Turán birodalomban is hasonló családokat lehet felállítani, milyeket az árja vagy sémi családok. Így p. o. a tamil nyelveket a rokonság ép oly szoros köteléke tartja össze, a milyen a görögöt és latint, a hébert és arabot. Ezek szükségkép föltesznek egy közös szülét, s egy sok ideig tartó gram-

matikai öszpontosulást, a fokenkénti elszéledéseket megelőzőt. Ugyanazt lehet a többi ágaikról is mondani, az úgynevezett *taji, bhotija, malaji, mongol, tunguz, tatár* és *finn* ágakról. A mindenikhez tartozó nyelvek ugyanazon szüle-nyelvekre mutatnak, a melyektől származnak, s a melyek képeit különféle nézetből viselik. Az ágakat magokat úgy kell tekinteni, mint kezdetökben is elváltaakat, egyikök se lévén alárendelve a másiknak, egyikök se lévén szüle vagy magzat, hanem mindnyája egymás mellett ugyanazon földből sarjadzván ki, ámbár különféle növekedési erővel, s oly körülmények között, melyek inkább vagy kevesebbé szolgálnak vala a grammatikai szervezésnek.

Úgy sem lehet tekinteni a turán nyelvbeli töket, mintha hasonló viszonyban állanának egymáshoz, milyenben a sémiség van az ársasággal. Ezen két nyelvnek elválása és független növekedése valamely egyedi tett következtése, melyek természetéről és eredetéről nem lehet számolni, mint nem lehet semmiről, a mi egyedi: holott a turán nyelvek elválását és különbözőseit egy fokozatos, természetes és egyszerű eljárás által lehet megfejtteni, mely eljárás a gyökök combinatiójinak sok lehetőségeiből bizonyos meghatározott számát ragadta meg a realis formáknak, a melyek azután földirati és országlati behatások alatt nemzeti nyelvekké szilárdultak. Valamint a politikai társaságok alakulásaiban nem követelünk valami hatalmas elmét, mely a hódított és hódító osztályokat, vagy a lopás és gyilkolás elleni törvényeket okozta volna, mert ezeket a társulás okvetetlenül szükséges eredményeinek lehet magyarázni: úgy a turán nyelvek szervezéseiben nem találunk semmit is, mi valamely egyedi költői elmének hatását mutatná ki, mint különös törvények szerzőjét, vagy bizonyos grammatikai elvek alkotóját. Ellenben a sémi és árja nyelvekben intézeteket, törvényeket, egyezéseket találunk, melyek, mint Rómában vagy Indiában az örökségi törvények, egy egyedi akarat bélyegét mutatják, ráütvét az elszórt törzsökök megelőző hagyományaira. Lehetséges ugyan, hogy a sémiség és ársaság is egy önkényes jegeczesedés vagy a grammatikai elemek önkényes összehalmozása állapotján mentek által; de ők elhagyták azt, s a növekvés és hanyatlás új korába léptek, még pedig egy teremő lángelme hatása alatt, mely a nyelv ingadozó elemeit megragadta, s teremő akaratjával atomaiknak további egyberagadását megelőzte. Csak miután ez megtörtént, kezdődik az árja és sémi

nyelvek valódi élete, s minden árja és sémi nyelvek, a melyeket ismerünk, ama két, már a legnagyobb fokig egyediesített, nyelvnek ivadékai.

A turán csoportban nincs meg az az egyedi elem. Azért is annak különböző ágai, éjszakon a tunguz, mongol, török és finn, délen a taji, malaji, bhotija és tamul, azon családi hasonlatosság híjával vannak, mely az ugyanazon egyed ivadékainak sajátja szokott lenni. Amaz ágak egy közös középpont szétmenő sugárai, nem valamely közös szülének gyermekei. Ez fejti meg mind hasonlító, mind különböző voltukat. Sokban közösen részesülnek, s azt mutatják, hogy szétoszlásuk előtt már meg volt képezve bizonyos nyelvmag, a melyben a beszéd némely részei, a legelsőbbben jegeczesedhető s legbajosabban szétbontható részei, meg voltak már szilárdulva és állapodva. A szók eme részeihez tartoznak a számnevek, névmások, s néhány legegyszerűbb alkalmazhatású igegyökök. De ezek sem alakultak volt még rendszerbe, mielőtt a turán tábor felszedődött, s azért meg sem maradtak egy egész gyanánt. Sőt két ily beszéd-magot lehet megkülönböztetnünk, az éjszakit és a délit; s mindkettőt vissza lehet vinni egy magasabb pontra, melyen illető sajátágaik egy közös folyásba merültek. S itt, hol a különbség a turán nyelvek közt megszűnik, lehet az árja és sémi nyelvek első szálait is találni, mint ugyanazon középpontra menőket. Minden turán nyelvekkel közös gyökszók, melyek határozott, de anyagi értelemben alkalmazvák, ebbe a kezdetleges időszakba valók, s némelyeiről ma is be lehet bizonyítani, hogy közös tulajdonai a turán, sémi és árja nyelvfajoknak.

S itt áll elő az utolsó kérdés, a melyre a hasonlító nyelvészetnek felelni kell. Vajjon eme közös alap, melyben az árja, sémi és turán nyelvek különbségei eltűnnek, megfelel-e a beszéd növekvése azon fokának, a melyen a sinai nyelv életereje megcsökkent, vagy van-e még ott is emez egyik patriarchalis beszéd közt, s a Feridun három fíjainak közös öröksége között egy hénag, melyet a nyelvek öröklélt hagyományai nem hidaznak be? Felmutattak ugyan már néhány gyökszót, melyek amaz első korú eredetet igénylik, de számok nem lesz soha nagy, s hangjuk meg értelmök mindig határozatlannak fog tetszeni. De lehet-e az másként? Tegyük fel, hogy minden ázsiai nyelvek közös kincsében meghatározott gyökök számát sikerülne feltalálnunk, melyeken másod- és harmad-

rendű böttük tünnek elő, s melyek jelentései sokszorosak. Meg birnök-e fejteni ezt a tényt? Nem rontana-e le minden okoskodást, és semmisítene meg minden következtést, a melyre az emberiség széttördelt hagyományainak gondos tanulása elvezetett volt? Ilyen gyököket feltalálni nem lehet; nem lehetett és nem fog lehetni soha is. De ha a nyelv eredetéről és növekedéséről való, és itt ajánlott, nézet elfogadtatnék, mely nézet megegyez az ázsiai és európai nyelvek oklevelei által szolgáltatott minden bizonyossággal: — azon határozatlan, bágyadt és töredékes gyökök nagy jelentőségre jutnak, mert megerősítik, habár nem bizonyítják is be. elővéleményünket az ázsiai és európai nyelvek közös eredetéről. Az alaki elemekre, vagyis a nyelv grammatikai növekedésére nézve, a szanszkrit grammatikai rendszert, mely az árja nyelvek legtokéletesbbike, úgy lehet tekinteni, mint a sinai nyelvnek *természetes kifejlődését*, — mit még azok is megengednek, kik leginkább ellenzik a nyelvekben való általánosításokat.

Ezeknél fogva az egybehasonlító nyelvészet e két igazságot szerezte meg magának:

I. Semmi sem kényszerít arra, hogy a turán, sémi és árja nyelvek anyagi elemeire nézve megannyi eredetet fogadjunk el; sőt még most is ki lehet mutatni gyököszókat, bár különbféle változások alatt is, melyek kezdettől fogva mind a három fajban keletben valának.

II. Semmi sem kényszerít arra, hogy a turán, sémi és árja nyelvek alaki elemeire nézve megannyi eredetet fogadjunk el, — s habár lehetetlen az árja grammatikai rendszert a sémiből, vagy ezt a turánból kiszármaztatni, teljesen felfoghatjuk, mint keletkeztek az ázsiai és európai különböző grammatikai rendszerek akár egyedi befolyás által, akár a nyelvnek saját belső tördelődése által.

Ha eme grammatikai következtetéseket a történelem nyelvére fordítjuk, következő tényekre jutunk el:

Az első népköltözés az emberiség közös magjától keletnek indult, hol is azután az ázsiai nyelv, a növekedésének első fokán állapodott meg, s hol a sinai nyelv, mint eltört tagja, máig visszatükrözi az emberi beszéd legkorábbi megszilárdulását.

A második költözés a turán törzsek elszéledése. A nyelv lassanként előrehaladt s alakította volt a számnevek, névmások és ige-gyökök némely rakóványait, mielőtt a turániak a föld minden szög-

leteire elszéledének. A nyelvtani növekedés megkezdődött, s az alakok nagy bőséget hajtottak ki, a melyből mindenik törzs azt szedé föl, a mi különböző ízléséhez és jelleméhez képest hasznosnak vagy szükségesnek látszik vala. Egynéhány grammatikai és syntaktikai elvek is mélyen be voltak már nyomva a turán gyarmatosok elméjébe, mielőtt megmozdultak; s ezek teszik nyelveik bizonyos hasonlatosságát még ott is, hol az egyes nyelvek anyagi elemeik azolta megváltoztak vagy megújultak.

A turániak költözésének két irányát kell elfogadni, melyeket a nyelveik jelölnek ki, ú. m. az éjszaki és a déli irányt.

Az éjszaki osztályhoz tartoznak a *tunguz, mongol, tatár és finn* ágak; a délihez a *taji, malaji, bhotija, és tamil* ágak.

E két osztály alkalmasint nem jutott volt semmi társadalmi és országlati szilárdulásra, mikor illető gyarmataikra eloszlának. Nekik hihetőleg nem valának törvényeik, nem népi költészetök, vagy szent énekeik, melyek közös lobogó gyanánt szolgálhattak volna. Fölszedék sátorfáikat, kiki magával vivén valamely részt a közös nyelvből, — s innen való az egyezésök —, semmi közös hagyományuk, semmi közös örökségök a nyelvben vagy a gondolatban nem lévén, — s innen való a különbözések.

Ha a fokenkénti haladást követjük, melyet azon különböző ágak grammatikai növekedése tüntet fel: el kell fogadnunk, hogy az első déli költözés a taji népeké vala, melyek a Meikong, Meinam, Iravaddi és Brahmaputra folyók mellékein tepedtek le (ezen nyelvek legközelebb állanak a sinaihoz). Éjszakon az első költözés az Amur és Léna mellékeire irányult, s ez a tunguz törzseké. Mindenike határos a sinaiakkal, s nyelveik alig haladtak túl a sinai fokon.

A második költözést délen a malaji törzsek tevék, melyek a tajiakkal egy irányt követtek, de úgy találván, hogy a tartományok el vannak foglalva, tovább indulának a szigetekre és a tengerre. Éjszakon a második költözés a mongolokat illette, kik a tunguzokra nyomakodván, nyugat felé széledtek el az Áltaji hegyek mentiben. Ezen második költözés gyarmatosait vállalkozó szellem tünteti ki, a tengeren mint tengeri, a sivatagon mint pusztai rablókat. Nyelveik inkább kemény és rövid parancsra, mintsem meggyőző vitatkozásra és okoskodásra illők.

A harmadik költözés délen Bhota vagy Tibet és India határai

felé tartott. A Kambodsa félsziget és a tengeri partok el lévén foglalva, a törzsek India északi határain a hegyi magasságokat foglalták el, s utóbbi időkben, a Himalaja kapuin által, Indiába törtek be. Nyelvök, kiváltkép a hol irodalmi művelődésben részesült, elvont okoskodás kifejezésére alkalmas, de arra is hajlandó, hogy mesterséges egybefoglalásokba és képzők összehalmozásába vesszen. Ugyanez illik a harmadik költözésre éjszakon. A török törzsek, a közbülső tartományokat elfoglaltaknak találván, nyugat felé tartanak az Uralra és Európa határait. Nyelvök, kivált a törökben, az alaki tökéletesség oly magas fokát érte el, hogy szinte alkalmatlanná válik a köz társalgásra *).

Az utolsó gyarmat délen a tamul, éjszakon a finn vagy ugor vala. Mindenike már korán a műveltség magas fokára jutott el, melynek nyomait nyelveik bölcs gazdálkodásában, s előbbi intézeteik és irodalmuk kevés maradványaiban máig is találjuk. Mind keteteje hátranyomaték az árja népek utóbbi hódításai által; úgy hogy délen az előbbi állapotokról csak ingadozó híreink vannak, s ezek is elferdítvék a brahmáni hódítók által; míg Finlandia lápjai között a szóhagyomány megőrizte nekünk nem csak neveit a régi hősöknek, hanem magokat az énekeket is, melyek tetteiket híresztelik.

Ha elfogadjuk a turán ágak eme fokenkénti elszéledését, fel kell tennünk, hogy minden utóbbi költözés, minthogy a legközelebb tartományok el valának már foglalva, tovább indult, messzibb lakásokat keresni. Ez a föltevés legtermészetesebbnek látszik; mert ha megfordítjuk a történeti rendet, s ha az utolsó költözést elsőnek gondoljuk, a négy déli és északi nyelvcsoporthoz a visszafelé haladó grammatikai alakulást kellene megfigyelnünk. Mert ekkor a finnság a turán grammatikai legkorábbi, a tunguzság pedig legújabb állapotját képviselné, — mely nézetet védelmezni lehetne ugyan az árja nyelvek későbbi történeteivel, de mely nem állhat meg a turán nyelvészetben. Az előbbi nézet szerint a grammatikai tökéletesség különböző fokai s mindenik ágaknak illető földirati távolsága a sinaitól, a turán ágak történeti elválásának és egyediességének felelnek meg szorosan.

A turán nyelv emez északi és déli ságárain kívül vannak még különféle szétszórta nyelvcsomók, melyek hasonlóképp a turán nyelv-

*) Mely alkalmatlanságról épen a török nem panaszkodik.

fokhoz tartoznak, de melyek, úgyszólván, magukra maradtak s járhatatlan hegyek és sivatagok közé jutottak. Elzártágukban, s menten azon erős surlódástól, melyet minden nyelv, más nyelvekkel találkozáván, tapasztal, mindegyik a legnagyobb különbféleséget termette a grammatikai formáknak, s dúskálkodik az igei változatoság olyan bőségében, melyet csak kis és elzártkozott néptörzsek engedhetnek meg magoknak. Ilyenek az eredeti nyelvek a Kaukaszus hozzáférhetetlen völgyeiben; a baszk a Pyrenaeusokban és Európa szélső csúcán; végre a számojéd nyelvek Szibériának még járhatatlanabb tundraín.

Ez elzárt nyelvekben az egyedek sajátosságai olyan befolyásra kaphatnak, mely a nyelvtan és szótár egész képét megváltoztatja. Mert a turán nyelvek annyira hajlékonyak, hogy végzetlen sok összefoglalásokat és szövődéseket engednek magokon, míg nemzeti irodalom, vagy sűrű közlekedés más néptörzsekkel, nem ellenőrzik a nyelvjárási szakadásokat. A mely néptörzsnek nincsen irodalma, vagy más szellemi elfoglaltsága, az, úgy látszik, nyelvének a grammatikai terjedhetés legtúlsóbb végéig való kifejlesztésében gyönyörködik. Az amerikai nyelvek jól ismert példái ennek: mentül nagyobb a néptörzsnek elkülönödése, grammatikájának buja növekedése annál csudálatosabb. Mi most bajosan képzelhetjük magunknak azt, hogy tekinti a vad nép a nyelvét, mint játékszert-e és szellemi mulatságot, vagy mint tömkeleget, melybe az elme merülni és melyből kibontakozni szeret? De akármit tekinti is azt, az eredmény mind egy. Ha egyszer a ragozás elkezdődött, s nincsen irodalom vagy társaság, mely korlátolja: két falu is, melyet csak kevés ember nyom választ el, nem fogja egymást megérteni. Ezt tapasztaljuk ép úgy Amerikában, mint a sinai és indiai határokon; s Ázsia éjszaki részein az osztjások, mint Messerschmidt tudósít, jól lehet ugyanazon nyelven beszéllenek, annyi szót és szóalakot, minden törzsnek sajátosságost, hoztak elő, hogy már 12—20 német mérföldnyi távolságban nagy-nehezen értik egymást. Azt is tudni kell, hogy ezen nyelvek szótárai igen kicsinyek, ha összevetjük a latin vagy görög thesaurusokkal. Költözködő törzsek társalgása szűk körben forog, s ha föl vesszük a nagy könnyűséget, melylyel tetszés szerint új szokat alkotnak, s a nagy ösztönt, melyet a magános élet arra érez, hogy a tárgyak számára, melyek a juhász vagy vadász világát teszik, új elnevezéseket gondoljon ki, félig költői, félig ta-

lán gúnyos neveket: megfoghatjuk, mint érhet egy nyájörző és költöz-
ködő törzsnek szótára, kevés embernyom alatt, több kiadást, hogy
úgy mondjuk.

Vannak még nyelvek, melyek hovátartozását, legalább ez idő-
szerint, nem bírjuk meghatározni, mert eszközök héjából nem lehet
azokat grammatikailag elemezni. Ilyenek a koreai, kamsadáli és
japani nyelvek. Számuk kicsi, de azokban is, hihető, maradtak fenn
némely nyomai annak, hogy közös eredetűek a turán nyelvekkel, s
még várjuk a bölcséleti kutatások fölfedezéseit.

S a turán nyelvek más ágai is létezhetnek vala Ázsiában és
Európában azon idők alatt, melyekről nincsen tudomásunk, s me-
lyek megelőzték volt az árja és sémi nemzetségek beköltözéseit.
Mert ezek akármerre jutnak is, mindenütt elfoglalva találják a tar-
tományokat barbárok által, kiket óriásoknak vagy gonosz lelkek-
nek képzelnek, s kik az érkezők előtt érthetetlen nyelveken beszél-
lenek. Azok elenyésztek, s nyelveik örökre elvesztek. Talán ezek-
kel szakadtak meg s veszték el a lánczszemek is, a melyek valaha
Ázsiának és Európának nyelveit, Afrika és Amerika szétszórt nyel-
veivel összekötötték. A turán nyelvek kiterjedését eme két száraz-
földre már több tudós sejtette. Grönland nyelvét mutatták ki an-
nak, mely az átmenetelt képezi a turán nyelvekről az amerikai
nyelvekre; s a természeti tudományok nyomozásai világosan Szibé-
riának keleti szigeteire utasítanak, mint az egyedül lehetséges hídra,
melyen által az ázsiai magok az új világba eljuthattak. Az afrikai
nyelvekre nézve még csak hozzávetéseknél vagyunk, kivéve hogy
azt tudjuk, hogy az egyenlítőn inneni némely afrikai nyelvek p. o.
a galla nyelvek, sémi típusán kívül, a többi nyelvekre más gram-
matikai typus van nyomva, például a hottentotra, mely mechanicus
tökéletességeinél és mesterséges ragozásainál fogva a turán nyelvek
grammatikai rendszerével való egybehasonlításra ajánlkozik.

Milyenek voltak az árja és sémi nyelvek a népköltözések és
küzködések amaz időszakaszában, azt nem tudjuk. Mert történeteik
csak akkor kezdődnek, mikor a turán nomádok zürzavaros tömegé-
ből kiváltak. Ők egyszerre tűnnek elő a történelem színterén, telje-
sen felöltözve saját fegyvereikkel, mint a barbárok ellenségei, fénye-
sebb istenek imádói, s olyan nyelvvvel, mely örökre elhagyta a tu-
rán küzdő-tér zajait. Ők árják vagy sémie, a mennyiben többé
nem turánok; s ámbár előbbi növekedésök szükségeskép a turán

alakon ment keresztül, ezen túl voltak már, mikor előttünnek, mint hirnökei az emberiség új időkorának. Csak miután önmagokban legyőzték vala a turánságot, a szó teljes értelmében, kezdenek Ázsián és Európán által haladni mint győzői a Túr ivadékaiknak. E csata nincs még befejezve; a földkerekség legnagyobb része még mind az előbbi birtokosok alá tartozik. A régi szárazföldnek csak négy félszigetét bírják az árják és sémiei, úgymint Indiát, Arabiát, Kis-Ázsiát és Európát, a többi mind a Túr nemzetsége tartja elfoglalva. De azon földek, melyeket Sém és Jáfet igényelnek, az országosultság és miveltség országújtát tüntetik elő; azok foglalják magokban a színteret, melyen a régi és új történelem drámája lefoly.

Sém megelőzte Jáfetet; az ő első gyarmatai a nyelvnek olyan fokát képviselik, mely még nem határozottan sémi, mely még nem szabadult meg minden turán behatástól, s azért nem oly távol áll az árja beszéd folyamától. Ezek Áfrikának gyarmatai, melyek viszszaestek a nomád életbe, de a melyek nyelve még most is a marokkoi, algiri, tuniszi, tripoliszi és feszi nép nyelve, a hol ki nem szórította a győző arabok nyelve. Egy másik még nem határozottan sémi gyarmat, de politikai behatások következtében, megülepettebb grammatikai rendszerrel, Égyiptomban foglalt lakást. A harmadik gyarmat a babyloniai és asszíriai nyelvet tette magáévá.

Ezen három első gyarmat úgy mutatja fel a sémiséget, mint grammatikai alakra és szilárdultságra küzködőt; a sémi egyediség nem homályosította el még azokban a közös múltnak nyomait, melyek bennünket képesekké tesznek a sémiség eredeti elemeit a turánsággal, s ez által az árjasággal összekötni.

E három első gyarmat után a sémi beszéd határai szűkebbé váltak, s a három utóbbi ág, az arab, aramai és héber, úgy áll előttünk, mint egy szülének rokon ivadéka, kinek határozottan kifejezett arcvonásait mindenik örökölte.

Az árjaság csak egyszer termett nyelveket. Volt idő, melyben az árja faj elődjai, a szó tulajdonképi értelmében, egy háznépet képeznek vala. Nyelvök akkor egy kunyhó saját nyelve vala, mint valaha a latint néhány kalandor beszéltte, kik háziköiket a Tiber melletti dombokon építették volt. Ilyenféle előző összpontosítás nélkül valamint lehetetlen volna kimagyarázni a legcsekélyebb és szélsősebb alakok megmaradását Európa új-román nyelveiben: úgy híjába igyekeznénk számot adni a régi világ árja nyelveinek egye-

zéseiről. Az árja beszéd, mely szanszkritra, perzsára, görögre, latinra, teutonra, szlávra és keltre vált el vagy nemzetiesedett, okvetetlen gazdagabb nyelv vala mindegyik ivadékanál; egyszersmind oly megállapodott elvű s oly erős egyediségű nyelv vala, mind grammatikájára mind szótárára nézve, hogy ivadékainak nemzeti jellemők, bár mi különbség tűnik is elő, p. o. a magában merengő hindu s a kiféle ható görög között, soha sem bírta a közös szüle jellemét eltörölni.“

Ez az „*Outlines of the Philosophy of Universal History, applied to Languages*“-nek tartalma, melynek Müller levele a legjelentősebb része. Ismételvén röviden foglalatját, az következő: I. Az ázsiai és európai nyelvek egységre mutatnak, mert magok azt tanítják, hogy mindnyájan valaha egytagú állapotban valának. II. Az egytagúság állapota megmerevüle a *sinai nyelvekben*, ezek tehát az ázsiai és európai ősnyelvnek első elválása és önállásra vergődése. III. A többi nyelvek mind *ragozókká* lőnek, mit Müller a *nyelvek turanságának* nevez. IV. A turanság zürzavarából az *árja* és *sémi* nyelvek emelkedének ki, melyek az amalgamozódás állapotjában vannak. Mindenik faj, úgy az *árja* mint a *sémi*, egy hatalmas lángész hatását mutatja a jellegén; innen mindeniknél nemcsak a nyelvény és nyelvalak végig tartó közössége, hanem a hitfogalmak vagy hitképek közössége is. Az *árjának* legrégibb különödése a *kelt*, a *sémié* az *ó-egyipt*; e kettő pedig, kelt és ó-egyipt, sokban hasonlít egymáshoz, s azt bizonyítják, hogy nemcsak az *árjaság* és *sémiség* valaha különbözetlen, azaz, se nem *árja* se nem *sémi*, állapotban valának, hanem hogy ez állapotjuk is a turanságból vált ki. V. Hihető hogy az *amériikai nyelvek* is a turanság elágazása, melynek összekapcsoló tagjai az *eszkimó nyelvek*. A *baszk nyelv* pedig, úgymond Müller, a turanság valódi előmintája. VI. Az amalgamozódó nyelvek külső történetei ezek: az *árják* közül először a *kelték* válának ki, kik nyugati folyamukban Közép-Azsiából Égyiptomnak indulván, s Afrika éjszaki partjain nyugat felé tartván, onnan átkelének a gibraltari szoroson Spanyol-, Francia-, Olasz-, Német- és Angolországba. Keleti folyamuk később indulhata ki Ázsiából, igenest nyugat felé az európai Scythiába, honnan a Balt és Éjszaki tenger partjait özönlötte el, s útjában nemcsak a németországi, hanem a nagybritaniai

keltekkel is találkozék. A keltek az elsők az árja népek között, kik az európai földet érték.

A keltek után a germán-szláv ág válék ki az árságából, de az sokáig időzött ismeretlen helyeken, miután sokkal később tűnik elő a történelemben, mint a latin-görög ág, mely pedig, nyelvének tanúsága szerint, tovább maradt volt közösségben az irán és hindu népekkel.

Legtovább maradának együtt az iránok és hinduk, míg ezek kelet-délnek az Indus s onnan a Ganges mellékeire húzódnak, az iránok pedig Baktria felől nyugatnak terjedének. Az iránok legrégibb nyelve a *zend*, s ez nagyon közel áll a hindúk legrégibb nyelvéhez, melyben a Védák vannak írva.

A sémi népek nem terjeszkedének úgy mint az árják; miután Armenia hegyeitől fogva a Tigris és Eufrates mellékeit, Siriát és Palaesztinát s az arab félszigetet elfoglalták volt, a Veres és Középtenger partjai állítják vala meg terjeszkedésöket.

VII. A ragozó nyelvek külső történetei meg emezek: Miután az egytagú nyelv ragozó nyelvvé kezdett válni, a nagy törzstől két felé, éjszak és nyugat felé, indúla ki egy-egy nyelvág, úgymint a *tunguz-mandsu* és a *taji* nyelvág, amaz éjszak-nyugat, ez dél felől támaszkodván a sinai világhoz. A tunguz-mandsu és taji nyelvek legközelebb érik a sinai nyelvet. — Az első kisugározás után éjszak felé a *mongol*, dél felé a *malaji* nyelvágak válának el a törzstől; harmadik kisugározás vala éjszak felé a *török*, dél felé a *bhotija*, vagy *tibet* nyelveké; utoljára indulának ki a közös fészekből éjszak felé a *finn-ugor*, délfelé a *tamul* nyelvág; az ugor-finn, és tamul nyelvek tehát legtovább maradának együtt, mint az árja nyelvek között az irán és hindu nyelvek. Müller tehát azt az újságot fedezi föl a történeti nyelvtudományban, hogy az ugor-finn és a tamul nyelvek turániak és rokonok, jóllehet már Norris 1852-ben, a sküth ékirati szöveget magyarázván, az ural-áltaji és dekháni nyelvekre hivatkozott volt, mint alább megemlítjük; — továbbá megerősíti azon már mások által is emlegetett tényt, hogy a turán nyelvek Ázsiában és Európában megelőzték az árja nyelveket.

Ha mind úgy van, mint Müller állítja, a nyelvekből következő időszakokat lehetne kisütni:

Az irán és hindu népek utoljára válának el egymástól. Mikorra lehet a hindúk beköltözését tenni? Minthogy a Védák legalább 1000

vagy több évre mutatnak vissza Kr. e., mert Müller szerint azok az árja világ első írott emléke, tehát megelőzik az Iliász keletkezése korát is: a hinduk beköltözését az Indus mellékeire legalább 1500-ra kell tenni Kr. e. S ez valóban nem is sok, ha meggondoljuk, hogy a hellének megjelenését Európába bizvást 2000—1500 közzé, vagy még előbbre kell tenni Kr. e. A finn-ugor és tamul nyelvek kisugározása a nagy középpontból, Müller szerint, okvetetlenül megelőzte az árjak beköltözését Indiába, mert a brahmánok kiszorítják a turáni *nisáda*-kat, azaz, többi közt, a tamul nyelvű népeket, kik mind inkább dél felé szorúlván, csak a Vindhja hegység megett maradhattak meg tömegesen. Úgyde a *nisáda*-népek országosult állapotban élnek vala, midőn őket a hinduk megtámadák; fel kell tehát tenni, hogy az árja hódítgatás kezdetét (1500. K. e.) megelőző *nisádaság* vagy *tamulság* kora legalább néhány századig tartott volt. E szerint a tamul népek megjelenését Indiában legalább is 2000 évre Kr. e. kell tenni, s ugyanannyira az éjszak-keleti Európának megszállását a finn-ugor népek által.

Azt olvastuk az előbbieken, hogy a keltség nyugati folyama, mint az árjaság első szakadéka, Egyiptomon keresztül éjszaki Afrikába és innen nyugati Európába indúla. Minthogy az egyiptusi Menest 3000-re teszik Kr. e. s az egyiptusi országosultság megszilárdulása után lehetetlen volt a keltségnek azon keresztül venni az útját — mert vagy ő septe volna el az egyiptusi világot, mi valóban nem történt meg, vagy ez állotta volna útját a keltségnek, mi hasonlókép nem történt meg. A keltség nyugati folyama tehát a Krisztus előtti 3000 évet megelőző korban vonúlt volna Egyiptomon keresztül. Ez időszakok ellen alkalmasint komoly kifogást nem lehet tenni. De a tények ellen, a melyekből amaz időket kisűtik, van kifogás, legalább ezekre nézve nem egyeznek meg a tudósok, mert nem tudják még annyira jól az illető nyelveket, a melyeket bizonyító érvekül akarnának használni.

Reánk nézve első kérdés: *rokonok-e valóban a finn-ugor és a tamul nyelvek?* Abból, mit Müller a nevezett rokonság bizonyítására felhoz (lásd a 422—427 lapokat), ítélni nem lehet; vagy ha mégis ítélni kellene, az ítélet bizonyosan tagadó lesz. A gyököszók egytagúsága mitsem bizonyít, mert azok általában mindenütt egytagúak, valamint mindenütt két- és háromtagú szók fordulnak elő. Az összetett szók ritkasága sem jellemez, mert íme a latin nyelv sem szereti azokat.

Hogy a tamul nyelvekben nincsen képző a comparativus és superlativus kifejezésére, az még különbséget is teszen köztök és a magyar, finn, lapp, eszt, vogul nyelvek közt; hasonlókép a harmadik személyi névmás genusbeli különbsége is elválasztja a tamul nyelveket az összes áltajiságtól. A tamul nyelvek többesszámú ragjai sem bizonyítanak, ha nem tudjuk, miből származnak. Így p. o. a tamul *ar* külsőleg a svéd nyelv többesével azonos, s mit bizonyít az a svédre és tamulra nézve? semmit; így a brahvi nyelvek többesszámú ragja *k*, *t* és a finn-ugor nyelvek ugyanezen ragja magában mitsem bizonyít, mert azt is lehetne mondani, hogy az árja nyelvek többesével azonos, stb.

A nyelvek rokonságának bebizonyítására nyelvtani alakok és szótári anyagok szükségesek, melyek a hangok bizonyos változásainak törvényeit tüntetik ki, milyeneket az árja nyelvek körében talált fel a tudomány, s milyeneket a finn, ugor, és török nyelvek körében is feltalálunk. A mely tamul szókat felhoz Müller, p. o. a számneveket és névmásokat, azok így, mint látjuk, nem hasonlóságot, de hasonlatlanságot hirdetnek a tamul és finn-ugor nyelvek közt. Nem elég mondani, hogy e vagy ama szó rokon evvel meg avval, hanem a hangok netáni változásait sok más szók példájával kell feltüntetni, hogy kitessék a rokonság. Megemlíti ugyan Müller többi közt, mennyire különböznek az igen rokon magyar és török nyelvek számnevei; mit egyik bizonyítékául hoz fel annak, hogy a turán nyelvek még a számneveket sem tartották meg egyaránt, miért is megfogható a tamul számnevek különbözése a többi turán nyelvekéitől: de avval némileg önmagát czáfolja meg. Ugyanis előadása szerint, a tamul és finn-ugor nyelvek közelebb állanak egymáshoz, mintsem a török nyelvekhez; azért nem hozhatja fel itt a magyar és török számnevek példáját. Mert ha előadása az illető nyelvek valóját illetné: a tamul nyelvek számnevei olyanfélék volnának, milyenek a finn-ugor ágban. De nagyon elfogadnók a rokonságot, ha csak annyira is hasonlításának, mint a török nyelvekéi. A török *iki*, *altı*, nem látszik első tekintetre hasonlítani a finn *kahte*, *kuute*, a magyar *kehte* (két), *hat*-hoz; de tudván, hogy más szóok torokhangja is elenyészik a megfelelő török szókban, p. o. a finn *kuu* = magyar *hó* (luna) és *háj*, a törökben *aj* (luna) és *jagh* (háj) stb.; tudván azt is, hogy a török *iki*-nek származéka *ikiz*, mi a magyarban *iker*: az *iki* nagyon is honosnak, azaz a magyar és török nyelv közkinesének tűnik elő, s az

altı sem idegen akár a finn *kuute*, akár a magyar *hat* előtt. A török *jedi* = hét, még találókbb egyezést mutat fel :

	török.	jakut.	csuvas.	kojbál.	karagasz.
7.	jedi	sättä	šiöče	đite	tede;
	magyar.	vogul.	finn.	votják.	osztják.
7.	hét	sât	seitse-män	sizi-m	tâbet.

E szók előhangja *j*, *h*, *s*, *t*, *đ*, *t*; de *e* hangmozdulás más szókban is előfordúl, p. o. a török *je*-mek enni, finnben *syö-dä*, vogulban *té-ng*: a magyar *egér*, finnben *hiire*, votjákban *šir*, mordvinban *še-ger*, vogulban *tünger*, stb. A hét számnévnek legősiebb alakja az osztják *tâbet* (a mit Müllermások után a *sabat*-ról beszél, az nem áll, mert az osztják nyelvben *tâbet* vagy *tlâbet*, de soha sem *sabat* a hét), ennek belhangja *b* kiszorulván, vagy *u*-ra olvadván, — mi hasonlókép sok példával igazolható, p. o. a török *sopa* finnben *saua*, valamint az idegen *tâbla*, a finnben *taula*, s a magyar *tapló* a finnben *taula* — lett *tauat* a vogulban *soat* és *sât*, a finnben *seits*, a magyarban *hét*.

A száz szó előhangja ugyanazon változáson megy keresztül, mint a hété :

	török.	jakut.	csuvas.	kojbál.	karagasz.
100.	jüz	süs	šür	đüs	tüs
	magyar.	finn.	mordvin.	vogul.	osztják.
	száz	sata	šada	sat	sôt.

Az ezer szó hasonló tüneményt mutat :

magyar.	vogul.	osztják.	votják.	szürtän.
ezer	sater	târ-es	šur-s	šur-s.

Az előhang változásán kívül a *t* = *z* belhang eltűnése is a *tâbet* = *sât* = *hét* példáját támogatja. Hogy a török nyelvekben *biñ*, *pin*, *müñ* teszen ezeret, azaz, hogy ott *e* szám kifejezésére más gyökszó van, mint az ugor nyelvekben, az nem tetszhetik föl az előtt, ki tudja, hogy erre nézve az árja nyelvekben sincs azonosság.

De a török *on* = 10 megint előfordúl a magyar *negyven*, *ötven*, *hatvan*, *hetven* stben, elő a votják *nîl-don* 40, *vit'-don* 50, *kvat'-don* 60 *sizim-don* 70, *t'amis-don* 80, *ukmîs-don* 90; elő az osztják *jong*, *jang* = 10-ben.

Hát a török *beş* öt, kevesbbé tanuságos?

<i>magyar.</i>	<i>vogul.</i>	<i>finn.</i>	<i>osztják.</i>	<i>török.</i>	<i>csuvas.</i>
öt	ät	viite	vet	beš	pil(-lik).

Ebből is világos, hogy méltán tartjuk rokonoknak a török számneveket, habár korántsem annyira egyezők az ugor számnevekkel, mint ezek magok közt. Mutathat-e Müller a tamul számneveken is annyi egyezést az ugor nyelvekéivel?

A számnevek mindenütt sokat bizonyítanak, de sehol sem egyetlen tanubizonyosságok. Hozzájuk járúlnak az első szükségek, a természet legszembetűnőbb tárgyai, szóval az első fogalmak nevei, s azon szók, melyekből viszonyítók lesznek. Ha ezek is rokonságot mutatnak: akkor nyilván nem csak az anyagi, hanem az alaki rokonság is megvan. Ama szók nem lévén rokonok, az alaki rokonság is, mely itt-ott kicsillámlik, csak látszat lehet.

Müller a tamul nyelvekből a számneveken és névmásokon kívül egyebet nem hozván fel, miből állításait el vagy el nem fogadhatjuk, de hivatkozván egy helyütt azon turán nyelvre, melyet legújabbban az ékiratokban fedeztek fel: lássuk hát ezt röviden, habár némi kitéréssel jár is.

Az úgynevezett sküth nyelv.

A perzsa királyok feliratai, mint tudva van, három nyelven szólnak; a jegyek nyíl- vagy ék-alakúak, azért nevezik az írást ékírásnak. Grotefend először sejté, hogy azon nyelv, mely a feliraton mindenkor az első helyen áll, alkalmasint az uralkodó királyok nyelve, s annak gyakori ismétlődő jegycsoportjaiban a királyok tulajdon nevei találhatók. Ez úton kisüté a Dáriusz, Xerxesz, Visztaszpesz stb. neveket s az azokban előforduló betűket. Az első megfejtő kísérlet e cím alatt jelene meg: „Praevia de cuneatis quas vocant inscriptionibus Persepolitanis legendis et explicandis relatio. Göttinga, 1802^a.*). Lassanként halada a dolog. Raske is, 1826-ban kiadott munkájában: Über das Alter u. die Echtheit der Zendsprache und des Zend-Avesta (Berlin), talála ki némely jegyek értékét; míg Burnouf és Lassen 1836-ban az ékiratok megfejtéséhez foghatának. Miután a biszutuni vagy behisztuni három nyelvű nagy fel-

*) Lásd Oppert: Expedition scientifique en Mésopotamie stb.

iratot Rawlinson Henrik fölfedezte volt, a fejtegetés nagyobb szerencsével folyhata, s a perzsa nyelvű feliratokat teljes biztossággal lehetne olvasni és megérteni (lásd itt a 390. lapot). A három nyelvű feliratok közül az egyiket Rawlinson sküth nyelvűnek tartá, s a dán Westergaard először fejté meg 1844.¹⁾ a Dárius sirján találtató sküth feliratot. Norris pedig 1852.²⁾ a nagy behisztuni feliratot fejtegeté, követve Westergaard nyomait, kinek olvasását helyesnek ítélé. Ez által, úgy hiszik, bizonyossá kezde válni, hogy a nagy perzsa birodalomban ural-altaji nyelvű népek is valának, kiknek nyelvén a feliratok egyik fordítása szól. A franczia tudós küldöttség, mely Mesopotamiában 1851—1854. munkálkodott, sok újat hozott napfényre, a mit Oppert Gyula közöl a franczia kormány költségén. Opperték leginkább a feliratok harmadik nyelvét, mely sémi, akarván fejtegetni, a jegyek történeteihöz valának kénytelenek folyamodni; s íme ők bebizonyítják, hogy az ékírás, mint valamennyi írás, képirásból fejlődött ki; de hogy ezt a képirást, s az ebből fejlődő szótagos írást nem árja, nem is sémi nép, hanem turán nép találta fel, mely a Tigris és Eufrates mellékein, a sémiektől uralkodott volt.

Azon turán nyelvet, melyet Dáriusz és Xerxesz felirataiban találunk, Westergaard után, *méd-sküthnek* nevezik, mely hát 500. év tájban él vala Kr. e.. Ezen nyelv s a babiloni meg ninivei királyok felirataiban található turán nyelv közt, különbség van, mert ez néhány századdal megelőzi amazt, mivelhogy a sémi királyok (Aszur, Ninusz, Szemiramisz) alkalmasint Kr. e. 1200. tájban kezdenek uralkodni. Az ezen időszakban élt turán nyelvet Oppert *Kasdo-sküthnek* nevezi. A Kr. e. 1200 évet megelőző korban is, mely 1700-nál is feljebb ér, turán népek uralkodtak volt ott, melyek személyesítője *Nimrud* lehet. Sezen népek találák fel a képirást, melyet lassanként tagírássá fejlesztettek, s melyet a sémi népek a magok nyelvére, utoljára pedig a perzsák, már mint betűírást, a perzsa nyelvre alkalmazának. Oppert ezen tényt, hogy turán népek amaz írás feltalálói, annyi bizonyítékkal támogatja, hogy bajos kételkedni benne.

E nyelv, mint valóság, *Spiegel* által is el van ismerve, ki mint

¹⁾ Mémoires de la Société Royale des Antiquaires du Nord. Copenhagen, 1844.

²⁾ Journal of the Royal Asiatic Society, 1852.

tudjuk, most legnagyobb tekintély az ó és újabb perzsa nyelvekben, s ki az 1862-ben kiadott „ó-perzsa ékiratok“ című munkájában is tekintettel van rája. *Schleicher* (Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung auf dem Gebiete der Arischen, Celtischen und Slavischen Sprachen, IV. Bnd. Erstes Heft, Berlin 1863. a 114 és 115. lapon) ezt írja: „A Spiegel munkája legelőbb az idő-rendbe hozott ékiratokat közli latin írással, átellenes német fordítással együtt. A szükséghez képest bírálati jegyzeteket is ad, melyekhez gyakran a *sküth fordítást használja*. A szerző az előszavában a biztos eredményről beszéll, mely a szöveg fordításából háramlik, szól a *sküth* szövegnek saját tanulásáról is. A mennyiben én, úgymond *Schleicher*, már néhány évvel ez előtt a *sküth* szöveg fejtegetésével megismerkedtem, azokat nem igen megbízhatóknak tarthatám. De ha oly vigyázó és gondos vizsgáló, milyen *Spiegel*, a *sküth* szöveg magyarázásában bízik, azt bizonyosan heljes okból teszi; s a szerző nagyon lekötelezné a folyóirat olvasóját, ha benne a *sküth* írás megfejtésének eddigi eredményeit, különösen pedig a nyelvet, előadná.“

A nagy felíratokból, *Westergaard* és *Norris* által kiolvasott nyelv, áltajinak látszik ugyan, de az se nem ugor-finn, se nem török, hanem mind ezektől különböző. Legfőbb tényei, *Norris* után imezek :

A nevezőhöz *je* = ez, az, járúl, így : *tipi* tábla, *tipi-je* a tábla, e tábla; *his* víz, *his-je* a víz. *Ra* = egy p. o. *parsar-ra* egy perzsa, *bapilu-ra* egy babüloniai.

A többesszám ragja *pa* vagy *fa*, ez magánhangzó után ragadván, p. o. *ko* király, *ko-fa* királyok; *parthuva* Parthia, *parthuva-fa*; *bapilu* Babülon, *bapilu-fa*, *katbatukas* Kappadocia, *katbatukas-pa*. Az országnevek többesszáma a népet fejezi ki, tehát *bapilufa* = babüloniak.

A genitivus ragja *na*: *ko* király, *ko-na* királyé; *auramasta* Ormazd, *auramasta-na*. Szófüzésben a genitivus *na* áll, p. o. *ko afa-ti-na* = király Szuszianának, e helyett : Szusziana királya : de fordúlnak elő ilyenek is : (*kuras* = Kürosz, *sak* = fiú, tehát) *kuras sak-ri* Kürosz fija, *Vitašba atta-ri* Vitaszpesz atyja. A többeszámú genitivus rendesen *inna*, p. o. *ko* király, *ko-fa* királyok, *kofa-inna* királyoké.

A dativus ragja *pa*, p. o. *mata* Media, *mata-pa* Mediának; többesszámban *bapilu-fa-pa* babüloniaknak. De *ikki*, *ikka* is hozzá jár.

rúl sokszor, p. o. *mata-pa-ikki* Mediának, *mata-pa-ikki poris* Mediának mene.

Az ablativus ragja *mar*, p. o. *bapilu-mar* Babülonról, *avimar* innen. Ez is *ikki*-vel egyesül, mint *kanpučija-ikki-mar* Kam-büszesztől.

Beható vagy rajthagyó rag *va*, p. o. *his* víz, *his-va* vízbe; *his-je-va* a vízbe.

Ativa = közzé, közt, alkalmasint *ati* és *va*, p. o. *tahijaus ativa* tartományba, *tahijaus-je-ativa* e tartományba.

Mas, *vas* factitivus rag, p. o. *ko-vas* királylyá; *de* = ság is, *ko-vas* = királyság.

Személyi névmások:	<i>hu</i>	én	<i>ni</i>	<i>te</i>	<i>juf-ri</i>	ő
	<i>hunina</i>	enyém	—		<i>jufrina</i>	övé
	<i>hun</i>	engem	<i>nin</i>	téged	—	
	<i>niku</i>	mi	—		<i>appi</i>	ők
	—		—		<i>appin</i>	öket.

nivans-mi családom; *nivans-ni* családod, *nivans-nikavi* családuk; *de van atta-ta* atyám, *atta-ri* atyja; *van nimans hunina* (család enyém) családom, is.

A mutató névmás: *je* ez, *ju* az; hozzá ragadhat *pa* és *ta* p. o. *jupa* az, *juta* az (ille cunque).

Kérdő névmás: *akka* ki, *appo* mi, mely.

A számnevek, fájdalom, nincsenek szóval kifejezve; csak *kir* = egy, fordul elő.

Az igéből leginkább a múlt idő fordul elő. Az ige utóhangja szerint ez a múltnak ragozása (miben a finnhez hasonlít):

		<i>a</i> utóhangú ige.	<i>i</i> utóhangú.	<i>u</i> utóhangú
Sing.	1 személy	<i>a, aja</i>	<i>i, ija</i>	<i>u, uva</i>
	2 "	<i>ainti</i>	<i>inti</i>	<i>uinti</i>
	3 "	<i>as</i>	<i>is</i>	<i>us</i>
Plur.	1 "	<i>ajut</i>	<i>ijut</i>	—
	2 "	—	—	—
	3 "	<i>as</i>	<i>is</i>	<i>us</i>

p. o. *jutta* (tevék), *juttainti*, *juttas*; *juttajut*, — *juttas*.

A harmadik személyragjához *ti* járulván, régmúlt lesz, p. o. *juttas-ti* tett volt; *tarna* tudék, *tarnas* tuda, *tarnasti* tudott volt.

A szenvedő ragja vagy képzője *k*; *juttak* tevődött, *je appo hu-ikki-mar juttak*, szó szerint: ez az, a mi én tölem tevődött.

Van gerundium is: jelenben *ba*, múltban *ras*, jövőben *ra*.

Hogy e nyelv, melyet így a Dáriusz felírataiból ki lehet olvasni, visszafelé menve, az asszíriai királyok idejében és tartományaiban, s megint 1700. tájban Kr. e. a midőn az ékírást előző képirás divatozott, más-más alakú lehetett, föltéve is, hogy az összes ékíratokban egyazon nyelvet találjuk, magától érthető. De a már ismert nyelvből is biztosan lehet mondani, hogy a Müller állítása bajosan áll, miszerint az árják eloszlása előtt már a török és ugor-finn nyelvágak külön-külön éltek vala, s hogy az ugor-finn nyelvág a török népeken keresztül hatva (mi alkalmasint történeti lehetetlenség), ezeken túl az éjszaki tartományokon terjedt volt el. Mert a Müller állítása szerint, a Káspi tenger-melléki sküthek, kiknek nyelvét az ékíratokban találjuk, a török ághoz tartoznának: de ezt az ékíratnyi nyelv nem bizonyítja, mint a mely, ha altaji talál is lenni, határozottan se nem török se nem ugor-finn jellegű, hanem inkább olyan, milyen talán lehetett az áltaji nyelv, mielőtt az még finn-ugor és török egyediségekre oszlott el. — Egyébiránt Norris is, megfektő kísérleteiben, az ind nyelvekre hivatkozik, p. o. a genitivus *na* ragjáról megemlíti, hogy az a karnataka, ghondi és brahvi nyelvekben is megvan. Hogy a Káspi tenger déli környékein lakó sküthák, kiktől nyilván származtak Mediának és Assziriának ékíratos skütháji, nem különösen a mai magyarok eleji, azt a magyar tudománynak is eszébe kell vennie; kell hogy határozottan hibáztassuk a már említett könyvnek címét és előszavát, melyek így hangzanak: „*Magyarok őstörténete. Görög források a scythák történetéhez.* Közli Télfy János. Előszó. Jelen Görög források megjelentek a *Magyar Tudományos Értekező* 6—10-dik számaiban, vagyis a II. kötet 1—5-dik füzeteiben. De miután *őstörténetünk fontossága* megkívánja, hogy a reá vonatkozó adatok ismerete minél inkább elterjedjen; eltökéltem magamat . . . közrebocsátani.” — A könyv a közrebocsátást és elterjedést nagyon is megérdemli, nem azért, mert őstörténetünket foglalja magában, a mi nem igaz, hanem mert a skütheket ismerteti, kik figyelmünket megérdemlik, ha nem magyarok is.

A baszk és eszkimó nyelv.

Raske ólta az a vélemény él, hogy a turán nyelvek, az árják és sémiek elterjedése előtt, egész Európát és Ázsiát bírták vala, sőt Amérikába is átmentek, mert az amerikai nyelvek is turániak. Egész Európában való uralkodásukról a Pyrenaeusokban maig meglévő *baszk nyelv* volna az élő tanúbizonyság; annak tanújátul pedig, hogy az amerikai nyelvek is a turániaktól származnak, im ott van az eszkimók nyelve, mely az amerikaiak és turániak közt az átmenő hídát képezi. Mert a *baszk* és *eszkimó* nyelvek is rokonok a finn-magyar-török nyelvekkel. Lássuk előbb a *baszkot*.

Taval, Bonaparte Lajos Lucian e című könyvet bocsátá ki: „*Langue Basque et Langues finnoises*“ (London 1862.), melyben felszólítja a finn-magyar nyelvészeket, hogy legyenek tekintettel a baszk nyelvre is, mely néhány föltetsző finn-nyelvi hasonlatosságot mutat jelesen a többesszámú nominativussal, a határozott declinációval, a tárgyi conjugációval, s a magánhangzók egyezésével és változásaival.

A baszk többesszámú nominativus így lesz p. o. *gizon* ember és emberek, azaz, a határozatlan szó egyest és többest jelent, innen *bost gizon* = öt ember; de *gizon-a* az ember, *gizon-ak* az emberek, *bost gizonak* az öt ember. — (a *k* a magyarban és lappban is a többest jelöli, a brahviben is, mint láttuk).

Ebben az úgynevezett határozott declinatio is megvan illetve. A mutató névmás *ura* vagy *hura*, *gizon-ura*, vagy összerántva, *gizon-a* tehát ember-az, genitivus *gizonaren* az emberé. Tudjuk, a mordvin nyelv is a mutató névmást utána ragasztja a névszónak, p. o. *kut* ház, *kut-s'* a ház; azt teszi a vogul is, p. o. *lu* ló, *lu-t* a ló; teszük a svéd és oláh is, p. o. svédül *barn* gyermek, *barnet* a gyermek, oláhul *dominu* úr, *dominul* az úr; teszi, mint láttuk, a sküth nyelv is, p. o. *his* víz, *his-je* a víz. Ezeknél fogva a mutató névmásnak a névszóhoz ragadása nem jellemez egy nyelvfajt sem.

A baszk igeragozás felette bonyolított. Bonaparte így adja a ragokat:

I. *Átható alakok, igenes tárggyal*, mi a magyar, vogul, mordvin és szamojéd nyelvek tárgyi ragozásához hasonlít, de azon különbséggel, hogy annak neméhez és méltóságához képest, kihez szól, azt más-másképen jelöli, p. o.

il-do megölte magát,

il-doc megölte magát, oh férjem,

il-don megölte magát, oh feleségem. Ezekben *il* az ige, *d* a harmadik személy jelölője; *o* a segédigének gyökböttője; *c* a második személynek, a kihez szólok, hímnemű jelölője; *n* ugyanannak nőnemű jelölője. A példát és magyarázatját Humboldtól veszem, mert Bonaparte csak így adja francziául:

		<i>indéfini.</i>	<i>masculin.</i>	<i>feminin.</i>	<i>respectueux.</i>
il le	(ő azt)	du	dik	diñ	dizü
il les	(ő azokat)	ditu	zetik	zetiñ	ditizü
il te	(ő téged)	zaitu	auka	auna	—
il vous	(ő titeket)	zaituzte	—	—	—
il me	(ő engem)	nau	nachiok	nachion	nizü
il nous	(ő minket)	gaitu	gachetik	gachetin	gitizü
ils le		dute	ditek	diten	dizien
ils eux		dituzte	zetitek	zetiten	ditizie stb.

II. Átható alakok, *igenes és nem-igenes tárgygyal együtt*, francziául, „il le lui, il les lui stb. tu le lui, tu les lui stb. ils les lui, ils les leur stb. je le lui, je les lui, je les leur stb.

III. Benható alakok, *nem igenes tárgygyal*, francziául így: „il lui, il leur, il te, il vous, il me, il nous, tu lui, tu leur“ stb. — A fellelte szövevényes dolog Humboldt szerint *) körülbelül így fogható fel:

Az igének ragozása rendes vagy rendhagyó. A rendes mindenkor igéből és segédigéből áll; a rendhagyó régies, mely magát az igét ragozza. A segédigék: *euqui, ucan, adi, equin, eruan, izan* stb.

Az ige lehet öncselekvő, vagy cselekedtető (mint a magyar *olvasok és olvastatok*); mindenike azután az illető segédigét, mely tulajdonkép ragoztatik, veszi magához. A ragozás kifejezi, milyen a cselekvés vagy állapot, milyen személynek szól a beszéd, s egy vagy több-e a személy. Az, hogy tevő, szenvedő vagy vegyes állapotú-e az ige, s hogy hozzáfoglaltatik-e a reá vonatkozó személy, nyolczféle *igenemet* teszen; a személyek különbözése pedig kétszáz hat *igeragozást* terem. Minthogy az egész ige participiumból és

*) Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde. Vierter Theil. Berlin 1817. (a 277—360. l.).

segédigéből áll, s mindenike cselekvő vagy szenvedő lehet, tehát a négy első igenem lesz :

1) *Vox activa pura* p. o. *maitetuten-dot*. Ebben *maitetuten* (participium) szerető, *d* a tárgyi harmadik személy, *o* a segédige gyöke, *t* az alanyi első személy; az egész szó jelentése : amans habeo eum = szeretem.

2) *Vox passiva pura*, p. o. *maitetuba-naz*. *Maitetuba* participium passivum, *naz* vagyok, tehát amor, szeretődöm.

3) *Vox activa mixta* p. o. *maitetuten-naz*,

4) *Vox passiva mixta* p. o. *maitetuba-dot*.

Ezekhez járúlhatnak :

5) *maitetuten-deutsut*; mely *deutsut*-ban a *d* a harmadik egyes-számú személy accusativa, *eu* segéd-igegyök, *ts* a verbum recipiens jelelőjének második személye, kinek javára történik, *t* az alanyi első személy;

6) *maitetuba-deutsut*;

7) *maitetuten-nachazu*; mely *nachazu*-ban *n* az első személy nomin. jelelője, *a* segédigegyök, *ch* a verbum recipiens jelelője, *a* közbe szúrt betű, *zu* a második személy dativusa.

8) *maitetuba-nachazu*.

Ezekhez járúlnak azután még a személyek különbségei, a melyekhez intéztetik a beszéd, s a melyek kétszázhatféle igeragozást okoznának !

A mit végre Bonaparte a magánhangzók egyezéséről és változásairól beszéll, az nem a képzők és ragok alkalmazkodását a töhöz, hanem az egész szók egymásra hatását illeti; különben is a baszk nyelvben a szók gyökerei az összetételekben annyira elváltoznak, hogy erre nézve nagyon ellenkezik az altaji nyelvekkel.

A számnevek, Humboldt szerint, ezek :

1	bat	9	bederatzi
2	bi	10	amar
3	hiru	11	amaica
4	lau	19	emeretzi
5	bortz, bost	20	oguei
6	sei	100	eun
7	zazpi		

Nyelvmutatványúl álljon itt Humboldból ez :

nauchuba, lo, lo, lo; ceuc orain, eta neuc guero; ceuc
gyermekcse, aludj' aludj' aludj'; te most, és én azután; te
gura-d-o-zu-n egunen baten bijoc eguingo dogu ló
akar-azt-tesz-te-vő napon egyen monnon tenni fog azt mi aludni
(egy napon ha akarod) (mind ketten fogunk aludni).

Az eszkimók nyelvéről *) is közlök némi tudósítást, hogy még nagyobb kör nyíljék vizsgáló szemeink előtt. Azt olvassuk róla, hogy a labradori eszkimók legalább 1000 évtől fogva el vannak választva a grönlandiaktól, mégis illető nyelveik kevesebbé különböznek egymástól, mint a dántól a svéd, vagy a hollanditól a hamburgi köznyelv. Tehát a nomád népek nyelvei nem mindenkor vagy mindenütt változnak el oly hirtelen, mint Müller gondolja.

Az eszkimó-nyelv szerkezete is nagyon mesterséges. A szók többnyire *k* végzetűek, mert a *k* legtöbb képzőben fordul elő, azután articulus-féle is, p. o. *tugtu* iramszarvas, *tugtók* egy iram, *nuna* ország, *nunok* egy ország, *puto* lyuk, *putók* egy lyuk stb. a *p* a nominativus ragja, p. o. *nunap* az ország, *tugtop* az iramszarvas stb.

Három száma van :

igdlo ház, *igdluk* két ház, *igdluk* házak;
aggerpunga jövök, *aggerpuguk* jövünk ketten, *aggerpugut* jövünk sokan;
aggerputit jössz, *aggerputik* jöttök ketten, *aggerpuse* jöttök sokan;
aggerpok jő, *aggerpuk* jönnek ketten, *aggerput* jönnek sokan.

A viszonyító ragok :

hol? *me* : nuna-me száraz földön,
honnán? *mit* : nuna-mit „ földről,
min? *kut* : nuna-kut „ földön,
hová? *mut* : nuna-mut „ földre,
mivel? *mik* : nuna-mik „ földdel.

*) Grammatik der Grönländischen Sprache, mit theilweisem Einschluss des Labradordialects, von S. Kleinschmidt. Berlin 1851.

A birtokosi ragok :

első személy :

igdlu-ga házam, *igdlu-vuk* kettőnk háza, *igdlu-vut* házunk, házaink.

második személy :

igdlu-t háza, *igdlu-tik* kettőtök háza, *igdlu-se* kettőtök házai.

harmadik személy :

igdlu-a háza, *igdlu-ak* kettőjük háza, *igdlu-at* házak ;*igdlu-k* két háza, *igdlu-kik* kettőjük két háza, *igdlu-kit* sokuk két háza.*igdlu-e* házai, *igdlu-ik* kettőjük házai, *igdlu-it* házaik,

A számnevek ötig folynak, így :

1. *atausek*, 2. *mardlok*, 3. *pingasok*, 4. *sisamok*, 5. *tatdlimak* ;
 azután *arfinek* = másik kézen való, elibe tételével így folytatják :

6. *arfinek-atausek*,
7. *arfinek-mardlok*,
8. *arfinek-pingasok*,
9. *arfinek-sisamok*,
10. *arfinek-tatdlimak*, vagy *kulek* = 10.

Továbbá *arkanek* jelentvén az első lábon, tehát :

11. *arkanek-atausek*,
12. *arkanek-mardlok*,
13. *arkanek-pingasok* stb.

Végre *arfersanek* = a másik lábon, való elötételével :

16. *arfersanek-atausek*,
17. *arfersanek-mardlok* stb.

Mikor valóban számlálnak, a számneveket a többesszámu raggal ejtik ki, így : *mardluk* (kettős számban), *pingasut*, *sisamat*, *tatdlimat*, *arfersanek-tatdlimat* = 20, a minél feljebb nem mennek. A 20 = *arfersanek-tatdlimat*, helyett ezt is mondják : *inuk návdlugo*, azaz „egy ember végéig“, vagy *inup avatai návdlugit* az ember külső tagjainak vége. Azután következik : *inup aipagssáne-atausek* 21, = a második emberen egy, stb. *inup pingasugssá* a harmadik ember, így : *inup pingasugssáne-atausek* 41, = a harmadik emberen egy, stb. — A rendszámok : *sujugdlek* első, *aipak* (társ) második, azontúl *pingaju-at* harmad, *sisama-at* negyed, *tatdlimát* ötöd, mely *at* személyi rag, mint *igdlu-at*-ban = házak, tehát azt jelentik : hármuk, négyök, ötök.

A személyi névmások:

<i>uvanga</i>	én, engem	<i>uvagut</i>	mi, minket
<i>uvavne</i>	nálam	<i>uvavtine</i>	nálunk
<i>uvavnit</i>	tőlem	<i>uvavtinit</i>	tőlünk
<i>uvavkut</i>	általam	<i>uvavtikut</i>	általunk
<i>uvavnut</i>	hozzám	<i>uvavtinut</i>	hozzánk
<i>uvavnik</i>	velem	<i>uvavtinik</i>	velünk
<i>uvavtut</i>	mint én	<i>uvavtitut</i>	mint mi

<i>ivdlit</i>	te	<i>ilivse</i>	tílk
<i>ilingne</i>	nálad	<i>ilivsine</i>	nálatok
<i>ilingnit</i>	tőled	<i>ilivsinit</i>	tőletek
<i>iligkut</i>	általad	<i>ilivsigut</i>	általatok
<i>ilingnut</i>	hozzád	<i>ilivsinut</i>	hozzátok
<i>ilingnik</i>	veled	<i>ilivsinit</i>	veletek
<i>iligtud</i>	mint te	<i>ilivsisut</i>	mint te.

Helyviszonyítók:

at al, *kut* fel,
sak elől, a széles oldala, *sujo* elől, a hegyes oldala,
tuno hátulsó szél, *kingo* hátulsó él,
sane mellett, *ake* szemközt való,
iluk bel, *silat* kül,
kah felső színént, *avat* túl,
kit tenger felé = nyugat; *kange* a száraz felé = kelet,
kujat dél felé, *avangnak* éjszak felé.

Ige. Legszovevényesebb az ige. P. o. *tako* lát-ból lesznek módok:

jelentő : *takuvá* látja és látá
kérdő : *takuvauh* látta-e?
óhajtó : *takulih* bár látná
foglaló : *takungmago* minthogy látta
függő : *takukpago* ha látná
határozatlan : *takudlugo* őt látni, látván
részesülő : *takngá* őt látó.

Idők:

takuvá látja, látá
takulerpá kezdi látni
takulsavá vagy:

takumarpá fogja látni
takusimavá látta.

Az igeragozás így foly (*sasa* szeretni) :

Jelentő.

asavunga szeretek, *asavuguk* ketten szeretünk, *asavugut* szeretünk ;
asavutit szeretsz, *asavutik* ketten szerettek, *asavuse* szerettek.
asavok szeret, *asavuk* ketten szeretnek, *asavut* szeretnek.

asavara szeretem őt, *asavarpuk* ketten szeretjük őt, *asavarput* sokan
 szeretjük őt.

asavat szereted őt, *asavantik* ketten szeretitek őt, *asavarse* sokan
 szeretitek őt.

asavá szereti őt, *asavák* ketten szeretik őt, *asavát* sokan szeretik őt.
asávaku szeretem kettőjüket, *asavagpuk* ketten szeretjük kettőjüket,
asavagput sokan szeretjük kettőjüket.

asavakit szereted kettőjüket, *asavagtik* ketten szeretitek kettőjüket,
asavagse sokan szeretitek kettőjüket.

asavak szereti kettőjüket, *asavakik* ketten szeretik kettőjüket, *asava-*
gik sokan szeretik kettőjüket.

asaváka szeretem őket, *asavavuk* ketten szeretjük őket, *asavavut*
 sokan szeretjük őket ;

asavakit szereted őket, *asavantik* ketten szeretitek őket, *asavase* so-
 kan szeretitek őket.

asavai szereti őket, *asavakik* ketten szeretik őket, *asavait* sokan sze-
 retik őket.

asavavkit szeretlek téged, *asavavtikit* ketten szeretünk téged, *asa-*
vavtigit sokan szeretünk téged.

asavátik ő szeret téged, ketten szeretnek, sokan szeretnek téged.

asavavtik én szeretlek kettőtöket ; ketten, sokan szeretünk kettőtöket.

asavátik ő szeret kettőtöket, ti ketten szerettek , sokan szeretnek
 kettőtöket.

asavavse szeretlek titeket, ketten szerettek, sokan szeretünk titeket.

asaváse ő szeret titeket, ketten, sokan szeretnek titeket.

asavarma szeretsz engem, *asavavtinga* ketten szerettek engem, *asa-*
vavsinga sokan szerettek engem ;

asavanga szeret, ketten, sokan szeretnek engem.
asavtiguk te szeretsz, ketten, sokan szerettek kettőnket.
asátiguk szeret, ketten, sokan szeretnek kettőnket,
asavtigut te szeretsz, ti ketten, sokan szerettek minket.
asátigut szeret, ketten, sokan szeretnek minket.

Ez csak a jelentő mód egyetlen ideje, alanyi és tárgyi ragaikkal; de ebből képzelhetjük a többi módok ragozását is. Ezekhez járulnak még a tagadás és más jelek képzője.

A mondatviszonyítók némelyei ezek: *lo* és, *una* az, *unalo* és az, *az* is, *tuluwak* holló, *tuluwardlo* (k = rd) és holló; *le* de, *mako* ezek, *makule* de ezek; — *taok*, *saok*, *tsaok* is, *uwanga* én, *uwangataok* én is, *takungilaru* azt nem láttam, *takungilarataok* én se láttam; — *gók* úgymond, mondják, mondd, p. o. *samunga* nyugatfelé, *samungagók*, nyugatfelé, úgymond, *tikeráput* látogatnak, *tikerárpungók* mondd, hogy látogatók vannak itt, *akiarkatigssamingók* hordani segítő, mondd, azaz, mondd, hogy valaki jöjjön hordani segíteni. Lehet tehát, sejténünk milyen mesterséges az eszkimó nyelvnek szó- és mondatképzése.

Az eszkimó nyelvet bajosan lehet az áltajiság főbb ágai valamelyikéhez (finnhez, ugorhoz, törökhöz) számítani, mint a baszkot sem; mert minden anyagi szóhasonlat nélkül szükölködnek. Sem számneveik, sem személyi névmásaik, sem viszonyítójik nem hasonlítanak az áltaji nyelvekéihez; annál kevesebbé találhatni bennök más, p. o. a természet első jelenségeit s az emberi test tagjait jelentő szokat, melyek hasonlóknak volnának a megfelelő áltaji szókhoz. Az említettekre nézve sokkal könnyebb az ind-germán vagy árja nyelvek és az áltajiak közt találni hasonlatosságot, mintsem a baszk meg eszkimó nyelvek és az áltajiak közt. S ha a Darius felirataiban találtató sküth nyelvről azt lehetne is mondani, hogy amaz áltajisághoz tartozik, a mely még nem volt finnségre, ugorságra és törökségre eloszolva: a baszk és eszkimó nyelvekről azt sem lehetne állítani, oly kevés egyezést találunk szavaik és az áltaji nyelvek szavai közt. Mi okból gondolják Müller és mások, hogy azok összetartoznak ezekkel? Egyedül abból, mert ragozó nyelvek. Úgyde ragozók az árják, a sémi nyelvek is; tehát ez okból ezekhez is tartoznának.

Azt ugyan senki sem tagadja, hogy az emberi nyelvek közös forrásból származnak, mely is az emberi elme és kedély azonossága s a külső természet hasonlósága. E közösség nemcsak megindította, hanem bizonyosan kísérté is sokáig a nyelvszármazást és alakulást. Ennyit szinte a tapasztalati nyelvtudomány nélkül is lehet állítani: többet pedig állítanunk, a tapasztalati nyelvtudomány hiányai miatt, sem lehet még. Ugyan is mit foglal már magában az ismeretes nyelvtudomány? Az árja vagy indgermán nyelvek tudományát, mely legalább a szanszkrit, perzsa, görög, latin, új román, germán és szláv nyelvekre nézve átfogaló és beható, (de vannak még e nyelvfaiban is nagy egyedek, melyeket a tudomány nem ismer annyira) —; a sémi nyelvek tudományát, mely még annyira sem teljes, mint az árja tudomány *); az áltaji nyelvek némi általános tudományát, melyet csak napjainkban kezd a finn és magyar igyekezet az általánosságból kivenni, s a tárgyak azon közelségébe vinni, melyből az egyedi különösségeket is látni és vizsgálni lehet. Ennyi tudomány nem elég azon kérdések föltevésére: *Az árja és sémi nyelvek voltak-e valaha turániak? s nyilatkozik-e haladási elv az emberiség nyelveiben?* Ázsiának legtöbb nyelve, a taji, malaji, és bothija nyelveket is, épen Müller tanúsága szerint, ide számítva, még ott áll az európai tudomány előtt, hol az *etruszk*. Ez pedig hol áll? Feleljenek a legújabb igyekezetek. 1858-ban következő könyv jelene meg: „*Das Etruskische durch Erklärung von Inschriften und Namen als semitische Sprache erwiesen von J. G. Stickel*, Leipzig.“ Ugyanakkor, semmit sem tudva Stickel fáradozásáról, egy olasz tudós, *Tarquini*, hasonlókép a sémi nyelvek segítségével magyarázgatá az etruszk feliratokat, mi a tárgyra nézve nagyon szerencsés véletlen vala. Mert a két tudósnek egymástól független eljárása ha egyazon eredményre talál jutni, a megfajtás igazolva, s az etruszk sémiség be van bizo-

*) „Fajunkat (az árja vagy indgermán fajt) illetőleg, Kuhn, Müller Miksa, Pictet, Bréal stb. részletes és beható kutatásai következtében, a görögök, latinok, germánok, és szlávok elődjait eloszlásuk előtt nagyobb világosságban látjuk, hogy sem némely társadalmat Afrikában és Közép-Ázsiában. A sémi régiségek hasonló fejtegetése azon időt is, bár kevesebb világosságban, engedné látnunk, melyben a siriaiak, arabok és héberek még együtt élnek vala. Ha oly ritkák nem volnának a komoly munkások, mily fölfedezésekre nem vezetne a sinainak, a tatár nyelveknek bölcséleti és bírálati tanulgatása!“ *Renan*, az „*Avenir des sciences naturelles*“ -ben, a *Revue des deux mondes*. 1863. oktoberi füzetében.

nyitva. Hanem a két tudós épen ellenkező eredményre jutott. — Most vesszük Lorencz tudortól: *Beiträge zur deutung der etruskischen Inschriften* *), ki az etruszkot egy a latinhoz rokon, elparasztosodott nyelvnek tartja, de bevallja, hogy a tudomány jelen állapotjában azt tökéletesen megfejtteni lehetetlen.

A tudomány híját, vagy hiányait is, nem lehet ám avval pótolni, a mit Bunsen és Müller Miksa ismételve ajánlanak, hogy az emberiség nyelveiről akarván itélni, el kell hagyni azt a szoros tudományi utat, melyen Boppék jártak és járnak. Föltetsző követelés, vagy kiváltság! Boppék vizsgálási útja vezetett, és csakis az vezethetett, a fényes eredményre, melyet Renan (lásd a 451. lap jegyzetét) magasztal: vajjon más nyelvek körében más, nem azon szorosan tudományi eljárás, fog-e hasonló biztos eredményre vezetni? Ki hihetné azt! Csakis azon szorosan tudományi eljárás sütheti ki, hogy voltaképp mi van mindenik nyelvcsoporthoz, s mit lehet más nyelvcsoporthoz lényegével összehasonlítani. Ha majd mindenik nyelvcsoporthoz szint úgy kinyomozandják, mint kinyomozták az indgermán csoportokat: akkor lesz ideje ama kérdések föltevésének, mert csak akkor fogjuk megtudni, lehet-e azokra igazán és győzőleg megfelelni. De addig a többi nyelvcsoporthoz átvizsgálása még sok történeti tudományt is napvilágra fog hozni, a mely nélkül most szükködünk.

Sokon túl teszi magát Müller, a nyelveket olyan alapon osztályozván, mely nincsen meg a nyelv lényegében. Láttuk, hogy Müller szerint a nyelvek *háznépiek* (patriarchalisok), milyen a sinai, *nomádok*, mint a turániak, és *államiak*, mint az árja és sémi nyelvek. Lehet-e ez osztályozási alap? Az emberi nem általában *háznépekből* áll, melyek *törzsekre*, *nemzetségekre* nagyobbodnak, a melyeket csak a nyelv közössége tart össze. E háznépek és nemzetségek mindenütt és kivétel nélkül, vadászatból és halászatból élnek vala; s midőn ez élelem-forrás apadni kezd, marhatartás vala mindenütt a természetes és mellőzhetlen életmód. A nyelvek mind bizonyosan a vadászat és halászat korában támadának; a nyelvek eloszlása is vagy abban, vagy a marhalegeltetés korában kezdődék. Ha tehát a háznépet és az életmódot tetszik a nyelvek osztályozási alapjának venni: valamennyi nyelv a föld kerekiségén háznépi és nomád nyelv. Azután, mi gyarló felfogás szól eme nyelvosztályozásból, bizonyítja

*) *Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung*, IV. Bnd. I. Heft.

az isméretes történelem, mely Sinaországban és Égyiptomban találja az első rendezett államokat; pedig Bunsen — Müller szerint a sinai nyelv épen nem, az ó-égyipt nyelv is csak valamennyire tartozik az államiak közé.

De elfogadván is a Müller osztályozását, mégsem lehet megérteni, hogy miért nem állhatnának a nomád nyelvek is több nyelvközségből, mint állanak az állami nyelvek árja és sémi nyelvközségből? Ha oly magas kilátóra hágnak fel, honnan az árja és sémi nyelvek fajbeli különbségei ki nem vehetők, onnan az úgynevezett turán nyelvek fajbeli különbségeit sem lehet számba venni. De az a magas kilátó nem valóságos emelkedés, hanem csak az, a mit Müller maga jellemzőleg így fejez ki: „Ha oly fölvételes alapra további következtetéseket rakunk, s ha a szerint, mit a nyelv alakulásai elvének veszünk, osztályozzuk a nyelveket: valóban csak minmagunk vállaira kapaszkodunk, s teljesen szem elől veszítjük tudományunk szükséges korlátjait.“

Leginkább avval gondolja Müller az árja és sémi nyelveket kitüntetni, hogy azokat a turánságból egy-egy lángész által emelteti ki, mely egyedi akaratjával az illető fajba azon eltörülhetetlen jelleget véste, mely azután örökös útján mindenik rokon ágának, s mindenik rokon nyelvnek osztályába jutott. Másképp, úgymond Müller, nem lehet az árja és sémi nyelvek apróságokig, sőt szeszélyekig való egyezését kimagyarázni. Ellenben a turán nyelvekben semmi sincs, mit a természet szerinti összeragadásból nem magyarázhatnánk ki, nem is lehetvén másképp azokban, minthogy nomád népek közt szóhagyományról, örökölt fogalmakról álmodni sem lehetne. — Felszólítjuk Müllert, magyarázza meg a szók összeragadásából a *nyolczast, kilenczest*, melyek az ugor-finn nyelvekben annyit jelentenek: kettő hiján tíz, egy hiján tíz; magyarázza meg a szók összeragadásából és hangtani okokból azt, miért hijják az ugor-finn és török nyelvekben a negyedik újjat *névtelennek*, így:

<i>magyar</i> :	nevetlen (újj)	<i>votják</i> :	nim-tem
<i>vogul</i> :	näm-tál (tul'e)	<i>szirjän</i> :	nim-täm
<i>szamojéd</i> :	nim-d'eda	<i>mordvin</i> :	lem-ftemä
<i>finn</i> :	nime-tön	<i>tatár</i> :	at-siz
		<i>jakut</i> :	ata-suokh;

magyarázza meg, miért szent a *hét* szám ezen nyelvű népeknél, miért hijják a német *woche-t hét-nek*, vogulul *szát-nak*, s a hét első

napiját *hét-fő*-nek, vogulul *szát-pong*-nak, második napját magyarul *kedd*-nek, vogulul *kitit*-nek? Pusztá szórágadásból lehet-e megfejtetni, hogy a magyar *lát* *vala* és a török *görür idi* imperfectumot, a magyar *láta* és a török *görđi* praeteritum historicumot, a magyar *látott* és a török *görmis-dür* általános perfectumot jelentenek? Nem örökölt hagyományból valók-e ezek? s nem lehetne azokat is egy lángész hatásának tulajdonítani? mert hangtani okokból teljes lehetetlen kimagyarázni.

Müller többi közt azt mondja a turán nyelvekről, hogy azokban kevés a hasonjelentésű vagy épen hasonhangú szó. Van elég ilyen szó, mint *hó* *nix* és *luna*, *ár* *pretium* és *subula*; *tölgy* *quercus* és *uber*, *meny* *coelum* és *meny* *nurus*, *hölgy* nő és *hermelin* stb. nem csak a magyarban, finnben stb. hanem a törökben, jakutban és más rokon nyelvekben is; mert a mit a turán nyelvtudatról beszél Müller, az merő képzelődés.

Azt is mondja, a turán nyelvek annyi tájnyelvekre oszlanak, hogy hamar érthetlenné válnak a legközelebb lakók előtt is. Úgy látszik, ebben is csatlakozik Müller, ki előtt a német tájnyelvek különbségei ismeretesek, s ki tudja, hogy az azokat beszéllő népeket csak az irodalmi nyelv tartja össze: viszontag a magyar nyelvben aránylag legkevesebb fejlődtek ki a tájnyelvek, s azt lehet mondani, hogy e tekintetben a magyar nyelv kivétel a német és szláv nyelvhez képest. A török nyelv földirati terjedése nagy, szinte nagyobb bármely európai nyelvénél: még abban sem különböznek annyira a tájnyelvek, hogy nehéz volna törökségöket kiismerni.

Látjuk és meggyőződünk arról, hogy azok a nyelvek, melyeket Müller a turánság alá foglal, nem tartoznak úgy össze, hogy egy nyelvnmzetségnek lehetne mondani; sőt látjuk, hogy azok többféle nyelvnmzetségeket tesznek. Ha nem lehet p. o. a mongol nyelveket ugor-finn nyelveknek nevezni, még kevesebb lehet a *tamul* nyelveket azoknak czímezni. Egyelőre kutassuk hát az ugor-finn és török nyelvcsoportokat, a melyeket a szamojéd, a mongol és a mandsu nyelvek környékeznek, s ha majd a *tamul* nyelveket is azon szoros methodussal kutatandják át, a melyet Grimm, Bopp az *árja* nyelvekre alkalmaztak volt, azután lehet majd inkább megmondani, genealogicus kapcsolat köti-e össze azokat a nyelveket, a melyeket Müller már is rokonoknak vél.

H. P.

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

11. *Kangî* قنغی (újabb ejtés szerint : *hangî*), török kérdő és relativ névmás. — E névmás jelentése „mely, melyik“, melléknévilleg vagy főnévilleg használva, az utóbbi esetben rendesen birtokosragokkal : *kangîmîz* melyikünk (melyik közülünk), *kangîsî* (*s* = magy. sz) melyikök (melyik többek közül) stb., *kangî tarafdan geldî* melyik oldalról jött? stb. Föltűnő azonban e névmásnak, melyet első tekintetre sem tarthatunk egyszerű alapnévmásnak (milyen p. o. *kim* ki, *ne* mi, *bu* ez stb.), alaki képződése, melynél fogva szinte páratlan áll a többi nem egyszerű névmások között is; föltűnő továbbá maga a képző, a melyet előnkbe látszik mutatni, t. i. *gî*, a *ki* mélyhangú párja, mely különben adverbiumokból mellézneveket (*şimdi-ki* mostan-i, *oradaki* ottani, *evdeki* mintegy : házban-i = házbeli, otthoni, *janîmda-ki* mellettem-i = mellettem levő stb.) meg a személyi névmások genitivusaiból főnévi possessivumokat (*benim-ki* az enyém stb.) képez. Azonban ugyancsak e *gî*, *ki* képző alkalmazási körét szorosan szem előtt tartva, a *kangî* névmás alakbeli mi-voltát megtalálhatjuk. Ugyanis az első következtetés, melyet ez úton kell tennünk, az, hogy a *kangî*-ban a *kan* vagy kérdő névmási adverbium vagy kérdő névmás genitivusa. Az utóbbiról nem lehet szó, mert nincs semmi birtokosi jelentése a *kangî*-nak, nem teszi azt hogy „a kié“ vagy „a melyé“, s így adverbium volna a *kan*. Itt megint csak hely- vagy időadverbiumról lehet szó, mert csak ilyenekből képezhet a *ki* mellézneveket. És csakugyan meg lehet magyarázni a *kangî* jelentését, ha a *kan*-ban helyadverbiumot látunk. A *kangî*-val kérdezve, több egyesek közül válogatunk, melyeket térben (akár időbeli terjedésben is) összefoglalva képzelünk; az egyik itt

van, a másik ott, a harmadik egy harmadik helyen stb. Föltéve tehát, hogy *kan* azt teszi hogy „mely helyen, hol“, a *kangî* = „mely helyen levő (egyed)“ nagyon természetesen fejezi ki kérdőleg a többféle helyen levők valamelyikét, helybeli jeleléssel, úgy mint a magyar „melyik, mely“ módbeli jeleléssel van (mert *mely* tkp. = *mily*). Azonban a *kan* mint helyadverbium jelenthetne irányt is („merre“), s akkor a *kangî*-nak azon kissé más nézési képzelet szolgálna alapul, hogy az ember a maga álláspontjából mintegy centrumból köröskörül, mintegy valamely peripheriának különböző pontjain képzelet a több egyeseket, a melyek *felé* sugarakként az egy centrumból irányulnak nézései, úgy hogy a több egyesek valamelyikét már most a „melyfelé levő“ vagy „melyfélbeli“ szóval kérdezheti. A *kangî* ezen fölfogására ajánlikozik a *kan* helyadverbiumnak alkalmas származtatása is; ez az, hogy *ka-jan*-ból volna összevonva, a *ka* kérdő névmástő meg *jan* „oldal, fél (fel-é)“ főnévből. A *ka* kérdőnévmás igen tisztán kivethető tör. *ka-čan* „mikor“-ból, melynek második része *čan* a még a keleti törökségben meglevő *čag* چاغ „kor“ szó ragos alakja (*čagîn*-ből *čan*; v. ö. a ragra nézve *käšîn* télen, *jazîn* nyáron); megvan továbbá a *kač* „hány“-ban is. *ka-jan* adverbium, noha a *jan*-nak nincs még locativusi vagy dativusi ragja; (v. ö. *bu gün*, *o vakt*-féle adverbiumokat); ugyane *ka-jan* (*kan*) locativraggal megvan a *kanda* (*ka-janda*)-ban, mely = „hol“, de a „merre, melyfél“ irányhatározást is még megtartotta; helyette van *kanî* is, meg *kanja*, mely tisztán csak „merre“-t jelent, p. o. *ka nja varîrsam ardîrmdan kesilmez* a merre megyek (akármerre), mindig nyomban követ. Itt már magától is kiérzik a *jan* szónak megvolta, melynek különben is helyirányhatározásra igen közönséges használatát az *o jana*, *bu jana* (oda ide, arra erre), *bu jandan* (e részről, effelől) stb.-félék mutatják; csak hogy a *jan* helyét már nagyobb részt az azon jelentésű arab *taraf* طرف foglalta el.

Hogy a *kangî* (**ka-jan-gî*), adverbiumból képzett adjectivum létre, a névmások közt foglalhatott helyet, annak is köszöni, hogy a bele rejlő helyirányhatározó szó (*jan*) lassanként mind kevésbé érződött ki, valamint a „mely, melyik“-ben vagy a német „welcher“-ben már nem érződik a benne rejlő módjelelő szó. Hasonpárjai e tekintetben még a török *öteki* اوتدی (tkp. „túlso“) és *beriki* بریکی (tkp. „innenső“), melyek még nem hozatnak ugyan föl török grammatikáinkban a névmások között, de ugyancsak az „amaz“ és „emez“

jelentésével fordulnak elé, mikor nem valami megmondott tárgy által elválasztott tulsó és innensőről, hanem csak távolabbi és közelebbi egyesről van szó, a mikor különben az *ol* és *bu* (az, ez) névmások állhatnak. P. o. egy stambuli újabb „Mejmu'a-i latâif“-ban találjuk többször, kivált a *biriki*-t, p. o. egy munkás agyagot visz föl egy épülőben levő toronyra, egy másik (*bir dijeri*) fogad vele, hogy fölviszi-e őt a teknőben; akkor ama munkás (*öteki renjber*) emezt (*bunu*) a teknőbe ülteti stb. (Itt az *öteki*-nek, mint az *ol* párosának egyenesen a *bu* „ez“ felel meg).

Ez alkalommal még a csuvas *hajghi*-t kell megemlítnem melyet Reguly a névmások közt hoz föl, l. NyK. I, 268. meg Reg. csuv. példamondatai 712. 932. (NyK. II, 237. 248.). A csuv. *ghi* = tör. *ki* képzőnek *hajghi*-ben megvonta kétségtelen, és a *haj*-t most egynek tartom a *hale*, *hal* „most“ adverbiummal. *halghi*-ből igen könnyen eredhetett *hajghi*, mert az *l*-je úgyis jésített *l* (= ly). Jelentése tehát a „mostani, az iménti, az idé.“

12. *Birtokosragok elhagyása a törökben.* — A török nyelv általában oly rendesen él a birtokosragokkal s szintoly szorosan megkívánja azokat mint a magyar. Ennek ellenében a még a török nyelvek családjához tartozó, bár külön állású, csuvas nyelv már nagyon gyéren él birtokosragokkal; leginkább még az egyes 3. személybelivel, s csak az önálló személynévmások genitivusaival fejezi ki az 1. és 2. személybeli birtokosviszonyt, valamint különben is csak a birtokost jelelő névszó genitivusával. E jelenség nyilván a nyelvnek lassan kifejlődött romlását tünteti elé, a meny nyiben maga ejti el saját szerkezetében oly lényeges alakok használatát. Hogy ez a csuvasban annyira mehetett (l. NyK. I, 226.), nem fogjuk annyira csodálni, ha magában az oszmanli-törökben is már ugyane jelenségnek már némely nyomait találjuk. Kimutatóul szolgálhatnak a „Latâif-i Naszreddin“ egy jóformán népszerű, és teljességgel eredeti törökséggel írott könyvecskének némely helyei. Az 54-dik latifében: *şu bizim altınlarî ver* azokat a mi aranyainkat (az én aranyaimat) add vissza — *bizim altınlarî* e helyett: *bizim altınlarîmizî*, a mi csuvasul is rendesen így mondatnék *şav pirin ildîmzane*; a 77. latifében: *gavga bizim jorgan* (e h. *jorganîmîz*) *içün imiş* a veszekedés a mi takarónkért volt; *var*, *benim karîja* (e h. *karîma*) *söjle* menj, mondd meg feleségemnek; a 101-dikben: *bizim Hammad derse geş kalîb* a mi Hammadunk elkészvén a leczkére.

— Szintígy egy „*Aşk Kerem hikâjesi*” (Szerelmes Kerem története) című török regényben: *bizim bir keşiş var idi* nekünk egy kereszttyén emberünk vala (e helyett *keşişimiz*). Úgy látszik, hogy csak az első személynévmás-után marad így el a birtokosrag, de oly ritkán, hogy grammatikáiról bátran számba sem veheti; csak hogy mégis a csuvas nyelvnek a birtokosragozásban való megfoghatóságát szépen illusztrálja.

13. Magyar *szer-etni* = török *sev-mek-e*? — Annak bizonyítására, hogy az *r* és *v* hangok áltaji nyelveinkben egymásnak megfelelőleg fordulnak elő, többször a magy. *szer-et* = tör. *sev-* példával éltek; így fent a 89. lapon Hunfalvy, s MNyelvészet VI, 113. Fábíán István is a belhangi *r* = *v*-re való elég kevés számú példák közt hozza föl. A milyen különösnek látszik egyelőre is e két hangnak egymásközi váltakozása, oly szorosan és szigorúan kell vizsgálni a példákat is, melyekre e váltakozást alapítani akarjuk. Így p. o. az említett magy. *szer-et* = tör. *sev*-féle példát meg nem állhatónak tartom. Ugyanis az egész magyar *szeret* igető, akármilyen is az *et* képzője, megfelel az egész csuvas *jorat* igetőnek (= amare), a mit mindenki el fog ismerni. De ezen *jorat*-on kívül van a csuvasban még *sav-* (inf. *savas*, szeretni, szíveskedni) s nyilván ez = tör. *sev* (*sev-mek*). A csuvas *jorat* pedig csak nem lehet = szintén csuvas *sav-*, tehát = tör. *sev* sem, valamint magy. *szeret* sem = tör. *sev*. — Sőt Fábíán MNyelv. VI, 113. fölhozta többi példái közül a magy. *nevet* = finn *naura* ellen is támaszthatunk kétséget, a meny nyiben osztj. *nága-m* szerint (meg osztj. *náh*, *nah* nevetés, nevetés hangja) a magyar *v* korántsem a *naura*-beli *r*-nek, hanem az *u*-nak, = osztj. *g*-nek látszik megfelelni, úgy hogy a *ra* szintűgy igeképző mint nevetni-ben az *et*, a mire nézve fent. a 344. és 354. ll. a török *gra* v. *ra*-végű hangutánzó igéket lehet tekintetbe venni, mert utóvégre a *nevet* meg *naura* igék is a hangutánzók közé tartoznak. — Végre a magy. *hó* (*hav* nix) = tör. *kar* példa sem áll oly erősen. Mily alapelnézetből eredt a *hó* (nix) elnevezése, a melyből értelmezésének is ki kell indulnia, azt bajos határozottan eldönteni, de lehet ezt vagy azt sejteltetni, a mint Szilády Áron (MNyelv. VI, 145) a „féhérség, fénylés” nézetét sejteltetve a *hó* szóra nézve. Én most a török rokonság részéről mást ajánlok. Ugyanis a mint nálunk az *eső esik*, úgy törökül az *eső* (*jaghmur*) is a hó is *jagh-ar*: pluvia és nix keletkezésük módjára nézve tökéletesen hasonneműek, s ez oldalról

tekintve az egyik vagy a másik valóban vehette is eredeti elnevezését. T. i. a magy. *hó*, *hav* alakilag szépen egyeztethető a tör. *jagh* igeegyökkel (v. ö. *hét* = *jedi*, és *ló*, *lov*-nak gutturalisból eredt *v*-jét), és ezen rövid alakja (*hav*), a megvolt névképzője elkopásának tulajdonítható, a mint ez más egytagú magyar névszóról is áll; a tör. *jagh-u*-nak megfelelő alakja lehetett a *hav*-'nak, a mi szerint értelmezve azt tenné: *jagh*-ás v. *jagh*-ó, t. i. a török *jaghmur* hideg édes testvérét, a *nix*-et. Úgy hiszem, sejtelmem elég nyomós arra, hogy legalább a magy. *hó*, *hav* és tör. *kar* összeállítását joggal kétségbe vonhassuk és semmi esetre hangviszonybizonyítónak ne fogadjuk el.

14. *Keztyű*. — Hogy e szó a *kéz*-től származik, azt a vak is látja, vagy legalább hallhatja; de mit jelent azután tulajdonképen a *tyű* és vajjon csak olyan és csak az-e, a mi a *tyű*, *tyű*, mely *sarkantyú*, *pattantyú*, *csengettyű*-félékben mutatkozik (lásd: Riedl, Magy. Gr. 101. l.)? — Úgy látszik nekem, hogy miután a *kesztyű*-ben oly világosan benne van a *kéz* (*kez* v. ö. *kez-kenő*) szó, az egésznek jelentése értelmezőleg csak úgy kerül ki, ha a *kesztyű*-t voltaképen összetett szónak nézzük, melynek második része (*tyű*) olyasmint ér, mit a német *handschuh*-ban a *schuh*, azaz: *calceus*, vagy általában tegumen. Erre nézve tekintetbe vehető egykét adat ez: A török *el* azt teszi, hogy „*kéz*”; ettől származik a karagasz-tatár *eldek*, *eldik*, szojot-tatár *eltek*, és az oszmanli-török *eldüven*, *eldiven*, mint *keztyű* a *kéz*-től; v. ö. csuvas *alza* *keztyű ala*, *ale*-től. Tehát a *tek*, (*dek*, *dik*), *düven*, *za* itt annyit tesz mint a magy. *tyű*. Ezek közül a *düven* (*el-düven*) úgyhiszem nem egyéb mint a *don* (ruha, indumentum, suba) eredetibb teljesebb alakja (**duvan*), mely az *el*-hez alkalmazkodva magashangú lett (*düven*); *don* aztán úgy állana **duvan*-hoz, mint a tör. *tuz* (jakut. *tús* só) a csuvas *tuvar*-hoz (csuvas *r* igen közönségesen *z*, *s*-ből): tehát *el-düven* csakugyan = „indumentum manus.” A tatár *tek* (*el-tek*) is ily értelemben fejtegethető. Ugyanis létezik a csuvasban ezen ige: *tigün*- (inf. *tiginas*) = induere vestem, öltözni, mely reflexiv *n* képzővel van, tehát a gyökige *tig* = induere, anziehen, a mely is a cseremiszi *či* (inf. *čias*) v. *t'i*-nak felel meg; ettől a (csuv.) *tig* igétől valónak hiszem a kérdéses tatár *tek*-et, melyről az illető névképző elkopott, úgy hogy szintén „indumentum, öltő = öltetni való“-t teszen. Ugyane (csuv.) *tig* igéhez tartozik a magy. *teg*-ez is, valamint *tok*, és jóformán a magy. *takar* igető is (mely a fent 353. l. tárgyalt *ar*, *kar* causativumi képzővel

van). Már most, miután a *tig* ige rokonságát úgyis föltaláljuk a magyarban, bátran állíthatjuk, hogy a magy. *tyű* (*kez-tyű*) ugyancsak az a mi a tat. *eltek*-ben *tek*; még pedig itt is a *tyű* alkalmasint utólagosan lett magashangúvá (a *kez* miatt) *tyű*-ből, a mely is a mint *tő*, *tül* ebből *tűvő, *tügő (l. fent 159. l.), úgy **togó* v. **tugó*-ból eredhetett, a gutturalis elenyésztetésével (**tovó*, *to'ó*). Így tehát a magyar *kez-tyű* is azt tenné: „indumentum manus“, oly értelmezés, melylyel úgyhiszem tökéletesen megelégedhetünk. Még meg lehet itt említeni, hogy mongol *dagho* is van = suba (t. i. mint fő „indumentum“), egészen a föltett magy. **togó*-nak megfelelő. A szintén fent említett csuvas *alza*-ra meg kell jegyezni, hogy a csuvas-török hangtani viszonyoknál fogva *alza* helyett ezt tehetjük: *alzak* mely = tat. *el-tek*; a sziszegővé vált *t*-hang párját találja a csuvas *čilghü* nyelv = tör. *dil*, *tıl*, csuv. *čir* = *tiri*, *diri* eleven s egyebekben.

15. *Csorda*. A NSzótár ezt mondja a *csorda* eredetéről: „gyöke *csor* hasonló a vékonyhangú *sereg* *ser* gyökéhez és az egymásután (mint *csorda* szokott) következőket jelentő *sor* szóhoz. Egyezik vele a német *heerde*, *schar*, tatár *horda*, *chorda*, perzsa *csaranda*, török *szüril* és a latin *cohors* második alkatrésze.“ — De a javát még is elfelejtették a Szótárírók, azt t. i. hogy a magyar *csorda* leginkább egyezik a tót *črjeda*, ószláv *črěda*, déliszláv *črěda*¹⁾ szóval, mely specificé, úgy mint a magyar *csorda*, a marhák *grex*-jét jelenti. Sőt olyanira egyezik vele a magyar *csorda*, hogy ez nem is egyéb mint magyarosított szláv szó, a mit különösen az is bizonyít, hogy a kürthieknél (Komárom megye) még a nem vagy kevésbé magyarosított *cserda* alak is divatozik (lásd: István bácsi naptára 1861. szerkeszti: Majer István — a 90. lapon). — Ezen legelső és ugyancsak igazi egyezés mellett, nem igen szorúlunk aztán a többi, a magy. *csorda*-ra idézett egyezésekre.

Egy úttal még egyikét kürthi tájszót említek föl, mely az István b. naptárában (l. fent) könnyen elkerüli az érdekeltek figyelmét: *öcselkedni*, *fészülkődni*, *öcselkedés* (fészülködés). — *möte* = mióta; — *tópolni* = pótolni; *tróbálni* próbálni; — *csipkentyű* róka, hörcsögfogó guzs; *ivadán* = idején, korában, p. o. erdőirtás *ivadán*, gyapjunyírás *ivadán*, éjszakának *ivadán* (igen fontos e szónak még életben fenmaradása, mert a régi magyar irodalomban is csak egyné-

¹⁾ Lásd: Belloszteneecz, *Gazophylacium illyrico-latinum* 52. l.

hányszor találkozok, v. ö. Mátyás Flór., Magyar Nyelvtudomány, II. füzet. Pécs 1863. az 57. 58. lapokon.); — (*ide*) fogallom faragó székbe megfogom, oda csipem (nincs a NSzótárban).

16. *Nyáj*. — Mindenesetre feltetsző, hogy a *nyáj* grex a *mind-nyáj-unk* stbiben is elétűnik, a mi arra indít, hogy annak jelentését kissé szorosabban vizsgáljuk. A csuvas nyelvben *nomaj*, *numaj* = sok, s alig eshetik kétség alá, hogy ez = *magy. nyáj*, mely a *nomaj*-nak megfelelő valamely bővebb alakból összevonódott, elrövidült. Itt már kitűnik az általánosabb jelentés = sok, sokaság (menge), mely specialissá lett a *magy. nyáj* (grex)-ben. De nem lett ám oly specialissá a *mind-nyáj-unk* stbiben, mely voltaképen ezt teszi: „unsere ganze menge = wir allesammt.“ — Sőt a *nyáj*, ezen általánosabb jelentéssel, de még jobban rövidült alakkal, megvan az *annyi* (ennyi, mennyi) stbiben, meg a *tenger-nyi*, tíz *öl-nyi*-félékben is. Az ezekbeli *nyi* (régiesen *né*, *nyé* is) már akármiféle tárgyakról (élők és nem-élőkről) értett „quantitást, mennyiség“ -t jelent, noha, a mint láthatni, nem egyéb mint az a *nyáj*, mely = „grex“ is. Végre legrövidebb alakot öltött e szó a *hány*-ban, melyet a *ho* kérdő névmástöbblől kell származtatnunk (v. ö. *hol*, *honnan*, *hová*), és körülbelül így lehetett: *ho-nyáj*, (*ho-nomaj*); de úgy látszik a *hány á*-jában mégis maradt a megvolt alakbőségnek még némi veszteségpótlása.

Kérdés lehet, vajjon a *nyájás* (blandus, comis, facundus, affabilis — Molnár Albert) és továbbá *nyájaskodni* szintén a szóba hozott *nyáj-unk*hoz tartozik-e? Igaz, hogy a régi irodalomban *nyájaskodni* = conversari, társalogni, de ezt a *nyáj*-hoz kötve csak úgy érthetnők meg, hogy ennek a grex-hez hasonló más specialis jelentését tennők föl = gesellschaft, congregatio, és ugyancsak lehet képzelnünk, hogy *nyájaskodni* mintegy „congregatióskodni“ volt. De maga a *nyájás* (blandus) aztán mégis bajosan érthető úgy mint „congregatiós“, legfeljebb ha az *as* képzőt oly jelentésűnek vesszük mint *kapus*, taligás-ban (gesellschaftsmensch, umgänglich). — Ez ellenében mást még egyszerűbbet ajánlok. A *nyájás* (blandus, affabilis) mindenestül megfelel a mongol *najiči* és kojbal-tatár *najd'e*, *nan-d'e* „amicus“-nak (*najiči barikhu* barátot kapni, megbarátkozni); a *najiči*-nek is van képzője: *či* = török جی *ji*, koj. *d'e*, melynek a magyar *s* (*os*, *as*, *es*) is megfelel ebben: *kapus*, *hajós*, v. ö. török *kapu-ji* (*kapıji*), mong. *khaghalgha-či* (*khaghalgha* kapu). Az alapszó *naj*, *magy. nyáj* tehát olyasmint jelent, a minek gyakorlásáról, tevéséről

az „amicus“ nevezhető el; azonban, vajjon ez a mongol *najir* (lust, vergnügen, übereinstimmung — Schmidt, mong. szótára), vagy az osztják *nákh* nevetés (talán a szeretetet nyilvánító édes mosolygás) szókkal hozható-e kapcsolatba, most nem akarjuk, nem is szükséges eldöntenünk. Elég az, hogy most a *nyájas*, és *nyájaskodni* jelentései szépen megvilágosodnak: a régi *nyájaskodni* = conversari (társalkodni) e jelentéssel bírhat, mert barát és társ az egymáshoz legközelebb álló, legrokonabb fogalmak; *nyájas* = blandus, affabilis már a német *freundlich*-ben talál elég analogiát és magyarázatot. Érdekes még megjegyezni azt is, hogy talán éppen a *nyájas* szó volt az, melyet a szláv *brat* (*barát*) a közönséges „amicus“ jelentésből kiszorított.

17. Miklosich F.: *Die slavischen Elemente im Rumunischen* (Denkschriften der Wiener Ak. d. Wiss., hist.-phil. Cl., XII. 1862). E becses munkálat, mely bevezetésében a rumun (oláh) nép neveiről és keletkezéséről értekezik, s derék részében az oláh nyelvben meghonosult szláv szók nagy sorát mutatja föl az illető ószláv, bulgár és szerb szóalakokkal, mint a mely nyelvekből az átvételnek közvetlenül kellett történnie, egy résziint a magyar nyelvész figyelmét is ébreszt-heti: érdekes t. i. látnunk, hogy az oláh többnyire ugyanazon szókat vette át a szlávból, melyeket a magyar is, noha ezeken kívül még egyebeket is, — olyan tény, mely az ilyen átvételre indító okokat illetőleg világosan mutatja, hogy azok korántsem mindig az átvevő nyelv szegénységében keresendők; mert hiszen a rumun nyelv alap-törzse, a római latin nyelv, csak nem volt szegényebb vagy fejletle-nebb mint a szomszéd szláv nyelvek, oly annyira nem, hogy inkább ezeket lehetne fejlettség tekintetében a latin után helyezni. Be fogom tehát most mutatni M. munkálatából az úgy a magyar mint a rumun nyelvekbe bejutott szláv szókat, többhelyt már maga M. is azoknak a magyarban is megvoltát említvén meg, és illető helyeken némi szükség-es jegyzetet tenni hozzá. Megjegyzem, hogy az ószláv szókat a Cyrill-féle írásból úgy írom át mint NyK. I, 307. l. mondtam; a ru-mun szókat a budai szótár írása szerint írtam (csak némely jegyes betűre görög betűalakot, p. o. a tompa *a*-ra gör. *ā*-t alkalmazván).

Ószl. *baba* vetula, anus; magy. *bába* (l. NyK. I, 309.); rum. *babă* vetula, avia (de „obstetrix“ is, l. Clemens, oláh-német szót. Szeben 1837). — *babuni* (több. számi) superstitio, magy. *babona* (NyK. I, 309.), rum. *bobóne* (több. sz.) incantatio — *бабунавъ* sta-

tua, *bálvány* (NyK., u. 6.), rum. *bolovanu* globus lapideus. — *bánya* (NyK. I, 310.), rum. *bae* balneum, metalli fodina. — *bašta* pater, bulg. *bašta*, *bače*, orosz *батьа*; rum. *baciu*, *bade* frater natu major. (A rum. szó jelentése arra mutat, hogy nem a szlávból hanem a magyar *bátya*-ból való; jelentékeny a magyarra nézve az or. *baťa* tökéletes alak hasonlósága, noha ez is atyát jelent (kicsinyítve: *batuška*); ha tehát mégis a magyar talán átvette volna e szót (l. NyK. I, 310), mint általában „natu major senior“-t jelentőt vette át, de alak szerint mégsem az ószláv v. bulgar *bašta*-ból. — *birъ*, bulg. *bir* steuer; rum. *biru*; „a szónak szláv eredete nagyon kétes, v. ö. mgy. *bér* posse, possidere“ (l. NyK. I, 311). — *blato* palus, rum. *baltă* v. ö. *Balaton*. — *bobъ* faba; mgy. *bab*; rum. *bobu* (a rumun elhagyta a lat. *faba*-t s átvette a bár rokon *bob*-ot; NyK. I, 311). — *boj* pugna; v. ö. mgy. *baj*; rum. *baiu* aerumna, labor; „jelentése szerint a magyarból“. — *brady* securis, v. ö. mgy. *bárd*, rum. *bardă*; „mind a németből“ (NyK. I, 311.); — *brazda* sulcus, mgy. *barázda*, rum. *brasdă*, *brésda* (I, 312.) — *bričъ* novacula; „magy. *bicsak*, *bicska*“; rum. *briciu* (*briču*) novacula. A magy. *bicsak*-ot is ide vonni, aligha megengedi a tör. *bičak*, ámbár furcsa még a rum. *bricagu* (*bričagu*) culter plicabilis, mely azonban alkalmasint csak a török vagy magyar *bičak* hasonlatosságára alakult, mert magában a szlávban nincs *bričak*; s ha volna is, a török szónak is átvett voltát még gondolni sem lehet, miután szabályos hangmegfeleléssel megvan a kojbal-tatárban is *bičak* (karagasz *bišák*, szojot *pidák*, jakut *bisakh*) s egyszersmind a törökségben nagyon rendes etymológiája (*bič*, kojb. *bič*, jak. *bis*- ige = met-szeni, vágni). De a magy. *bicsak*, ha a szlávból nem került is, még sem eredeti magyar: mert a tör. *bič*-nek magy. *vés*-ni felel meg, s így a *véső* az, mely eredeti rokonságnál fogva a török *bičak*-kal egyező. — *brъвно* trabs., bulg. *brъvno* (magy. *borona* faragatlan gerenda); rum. *bărna* (úgy látszik csak a magyarból). — *brъшланъ*, újszl. *bršlan*, szerb *bršlan*; magy. *boroszlán* (a NSzótárban nem erre, hanem *borostyán*-ra van említve a szlávtság); rum. *borošlanu* hederá (közvetlen a magyarból). — *brъштанъ* hederá, szerb *brštan*; magy. *borostyán*; rum. *brosténu* sambucus. — *burjanъ*, bulg. *buren*, orosz *бурьянъ*; magy. *burján*, rum. *buruenu* (NSz. *bur* = *bor* gyökből származtat *burj*-ot). — *бъзъ*, újszl. *bez*, *bezeg*, cseh *bez*, or. *бозъ*; magy. *bozza*, *bodza*, (NSz. csak a *bez*-t hozza fel, s a *bodza*-t „bogyozó“-nak értelmezi); rum. *bozu* — *бътъ*, újszl. *bat*, bulg. *but*; mgy. *bot*; rum. *bátu*.

— *бивоѣъ*, bulg. *bivol*, mgy. *bival*; rum. *bivolu*. (NyK. I, 312). — *бѣлѣжуѣъ* annulus, rum. *belciugu*, „homályos szó“ (v. ö. NyK. I, 312).

V. — rum. *varda* wachthaus; magy. *várda*; az ószl. *vardēti* custodire ige a németből való (óném. wartēn). — *витеѣъ*, magy. *vitéz*; rum. *vitésu* (I, 313). — *виехѣъ* magy. *vihar* (I, 313); rum. *vi-foru*, *vivoru*. — *vrabij*, magy. *veréb* (I, 314), rum. *vrabia*. — *vraža*, mgy. *varázs* (I, 314); rum. *vrajă* (vraža) incantatio; — *vrša*, újszl. szerb *vrša*, orosz *верша*, lengyel *wiersza*; „magy. halász vassa“ (szedőhibából: *varsa* helyett); rum. *véřă* nassa. — *выдра* lutra, or. *выдра*, magy. *vidra*; r. *vidrá*. — *ведро* hydria; mgy. *veder*; r. *védră* *vadrá*; — *вѣтрило*, m. *vitória* (I, 314), r. *vetrilă*.

G. — *гној* putrefactio, stercus; m. *ganėj*; r. *gunoiu*. — *грѣча*, or. *греча*, *гречуха*, m. *haricska*, ettől: *грек* = görög, „tehát tkp. griechische frucht“; r. *hirisca*. — *грѣѣти* contrahere, szerb *grč*, m. *görcs* (I, 314); r. *kraceiu* spasmus. — *грѣда*, m. *gerenda* (I, 315), r. *grindă*; m. *gerendély*, r. *grindeiu*. — *гаѣва* vimen, m. *gúzs* (I, 315); r. *ganšu* funis e libro vel virgultis.

D. — *дворѣъ*, m. *udvar* (I, 315); r. *odor*, *odorbirou* udvarbiró, *odorhéiu* udvarhely, (a rumun szó közvetlen a magyarból való, még pedig a székely *odvar*, *odor*-t kell tekintetbe venni); — *дијакѣъ*, m. *deák*, *diák* (I, 316), r. *diacu*; — *дага*, m. *donga* (I, 316), r. *dóga*. — *дојка*, m. *dajka* (I, 316), r. *daică*.

želarѣъ, újszl. *želar*, m. *zsellér* inquilinus („a németből, noha egy a mai *siedler*-nek megfelelő ónémet szó ki nem mutatható), r. *jeleriu*, meg *jelerie* inquilinatus. — *židovinѣъ*, újszl. szerb *židov*, m. *zsidó*, r. *jidovu*. — *županѣъ*, újszl. szb. *župan*, m. *ispán*, r. *jupănu*. — *заворѣъ*, újszl. *zavor* sperrkette, or. *заворѣъ*, m. *závor*, zár, r. *zaru* (csak a magyarból) és *zăvoru* repagulum. Még a székely *zavara*-ra kell figyelni, melynek vég *a*-ja úgy áll a szláv vég *ѣ* helyén, mint *drága* = *dragѣ*-ban. — *залогѣъ* pignus, újszl. bulg. *zalog*, m. *zálog*; r. *zălogu*. — *запорѣъ*, v. ö. *pr* gyök, lengyel *prę*, przeję *rubesco*-ban; r. *zaporu* rubeolae. Megjegyezhető a magy. *pír*, *piros* végett. — *зубунѣъ*, szb. *zubun* tunica, m. *zubbony* (középlát. *zupa*, franc. *juppe*); r. *zăbunu* togula.

ікра ova piscium, szb. *ikra*, m. *ikra*; r. *icre* (több. sz.).

кадѣъ cadus, m. *kád*; r. *cadă*. — *канја*, újszl. *kanja* milvus; m. *kánya*, v. ö. újgör. *καυιάς* vultur; r. *cae* v. *gae* és *uligae* = *uliu* ölyv + *gae*. — *каша*, újszl. *kaša*, m. *kása*; r. *riscășă*, *hriscășă* (m.

riskása). — *kečiga*, újszl. szb. *kečiga*, m. *kecsege* („a *ke* nem szláv eredetre mutat“), r. *càciugà* v. *čigà*. — *kovačb*, m. *kovács*; r. *covaciu*. — *kokošb* gallina; alban. *kokoš* gallus, m. *kakas*; *cocošu* gallus. — *kolačb* circulus, újszl. *kolač*, m. *kalács*, v. ö. újgör. *κολίσιον* panis rotundus; r. *colacu* circulus, striblita. — *koliba* tugurium; újszl. szb. *koliba*, m. *kalyiba* (a szláv szó a gör. *καλύβη*-ből való). — *kopije* hasta; r. *copie* culter anceps; „v. ö. m. *kappany*“ (itt Miklosich nyilván valami tévedésbe esett, a szláv *kopun*, *kapun*, r. *coponu* magyar párját hozván fel és nem az ide való *kopja*-t). — *kopyto* ungula, r. *copită*; m. *kapta* (kapta-fa). — *korbačb*, újszl. szerb *korbač* scutica, m. *korbács*; r. *càrbaciu* („homályos szó“). — *kosa* falx; m. *kasza*, újgör. *κόσα*; r. *cósà* falx foenaria, és *cosašu* = m. *kaszás*. — *kotlb* ahenum; r. *cotlonu* (waschheerd); „a szláv szó kölcsön vett szó“ — honnan? különben inkább a magy. *katlan*-t állíthatni a *cotlonu* ellénebe. — *kraguj* accipiter, m. *karuly*; r. *coroiu* falco tinnunculus („csak a magyarból“). — *kralb* rex, magy. *király* („a szláv szó jóformán a német *Karl* [der Grosse]-val állítható egybe“); r. *crainu*. — *kračunb*, bulg. nativitas domini, orosz корочунъ jejuniu hujus festi; r. *caraciunu*, m. *karácson*. („homályos“ — tehát nem látszik elfogadni a mégis csak valószínű származtatást, melyet már a budai oláh szótár ad, mely szerint *incarnatio[n]*-tól ered. — *krěma* puppis, újszl. *krma*; m. *kormány*; r. *cărmă* gubernaculum, puppis (Bellosztesesz a *kormán* déliszláv alakot is adja, mely tökéletesen a magy. *kormány*; orosz *корма* puppis; úgy látszik hogy a *kormán* vég *n*-je szláv adjectivum-képző, mely a *korma*-hoz járúlt). — tót *krčula*, m. *korcsolya*, szerb *krčalo*, r. *corcie* scala cellaria. — *krěčmb*, szb. *krčma*, m. *korcsma*, *korcsoma*; r. *cărčumă*. — *kupa*, szb. *kupa*, lat. *cupă*, ném. *kuba*, *kufe*; újgör. *κούπα* = m. *kupa* (latin eredetű); r. *cupa*. — *kurva*, újszl. *kurva*, újgör. *κούρβα*; r. *curvă* meretrix, = m. *kurva*. — *kьmatrb* compater, r. *cumătru*, fem. *cumătră*; vö. a még jobban elrövidült m. *koma*. — *kuchñb*, újszl. *kuhñja*, m. *konyha*; r. *cocnă* („németből; óném. *kuchina*, nem közvetlen a lat. *coquina*-tól“). — *kađrb*: *kađrjavb* crispus, lengy. *keđzior* cincinnus; „m. egy *guzsály* kender“ v. ö. *kađěl* trama; r. *caeru* pensum lini (M. itt a m. *kender*-t hasonlítja *kađrb*-hoz, mi nem helyes; a jelentések egészen különbözők, s tudvalevőleg a magy. *kender* az áltajiságban messze elterjedt, semmiképen nem szláv szó. Más a *guzsály* = *kađěl*, *kudela*, or. *кудель*, *куделя*).

lavica, bulg. *lavica*, lengy. *ława*, *lavica*; r. *lavitià* = m. *łóca*. *лапѣсъ*, újszl. *lanec*, szb. *lanac*, m. *lącęz*; r. *lanęu*. — *lipenъ*, szb. *lipen*, m. *lepény-hal*. — *loboda*, újszl. *loboda*, bulg. *loboda*, m. *laboda*; r. *lobodà* atriplex patula. — *lopata*, r. *lopata* pala, remus = m. *łapát*. — *lěpiti* conglutinare, r. *lipescu* lino; v. ö. m. *lęp*. — *лашта*, újszl. *lanča* r. *lance* („latin eredetű”), m. *lándzsa*.

makъ, újszl. *mak*, m. *mák*; r. *macu*. — *malina* (újszl. szb.), m. *málna*; r. *málnu* prunus padus. — *маѣска* újszl., szb.), r. *mòtok*, *motok* catus, *mòtià* felis, v. ö. m. *macska* (azonban tat. *möšek* is). — *mežda* limes, v. meghe éppen: *varmeghe* = m. *vármegye* (l. fent. 307. l.) — *mlato*, cseh *mláto*, m. *maláta*; r. *málatà*. — *mogyla* tumulus, bulg. *magila*; r. *moghilà*, *movilà*, *mohilà* clivus; v. ö. m. *máglya*. — *mrъkevъ*, újszl. *mrkev*, bulg. *morkov*, r. *morcovu* (ónémet *moraha*); m. *murok*. — *mrъcha*, újszl. *mrha* pecus, szb. *marva*; r. *marvà*, *marfà* merx; v. ö. m. *marha* (régibb és mai jelentésével). — *mězga*, szb. *mezga* succus arboris, m. *mészga*; r. *měsgà* succus, alburnum. — *мака* cruciatus, újszl. *môka*, bulg. *тѣкъ*; szb. *muka* opus, cruciatus; m. *munka*; r. *muncà*.

nadragy feminalia; r. *nadragi*; m. *nadrág*. — *nana*, bulg. *neni* homo natu major, albán *nannъ* mater, r. *nanà* soror natu major; v. ö. m. *néne*. — *nevěsta* nova nupta; r. *nevastà*. Érdekes hogy ettől *nevěstuicà* mustela származik, v. ö. *hölgy* két jelentésével, *meg meny és menyét*.

oblokъ, újszl. *oblok*, m. *ablak*; r. *oblocu*. — *obrokъ* stipendium; r. *obrocu* pabulum equi, m. *abrak*. — *ogarъ*, szb. *ogar*, r. *ogaru* vertagus, m. *agár*. — *ožegъ*: újszl. szb. *ožeg* adustio; r. *ojogu* scopa furnaria; m. *asag*, *azsag*. — *okno* fenestra, szb. *okno* fodina, m. *ocnà*; m. *akna*. — *okoľъ* regio circumjacens, szb. *oko* castrum, r. *ocolu* circuitus, aula, ovile; m. *akol*. — *oltari* altare, m. *oltár*, r. *oltariu*. — *ocetъ* acetum; újszl. bulg. *ocet*, szb. *ocat*, m. *eczet*; r. *oçetu* (lat. *acetum*-tól). — *ocěl*, újszl. *ocel*, szb. *ocal*, m. *aczél* (ó német *echel*, lat. *acuale*, *aciare*, újgör. *αἰζαλον*, *εἰζαλον*); r. *oçêlu*.

paveza, cseh *pavéza*, olasz *pavese*, k-lat. *pavasium*; újszl. *pajž*, m. *pajzs*; r. *pavázà* clipeus („alkalmasint *Pavia* városa nevétől). — *pažitiъ* pascuum, m. *pázsit*; r. *pajisce*. — *pazderъ* lini stipula, m. *pazdorja*; r. *posdàrie*. — *paliti* urere; r. *pálincà* = m. *pálinka*. — *palica*, m. *pálcza*, r. *palitia*. — *para* vapor; r. *parà*; = m. *pára*. — *pasmo*, (szb. újszl.), m. *pászma*; r. *pasmà* fasciculus. — *pajaķъ*, új-

szl. *pajok*, szb. *pauk*, r. *paianginu*, *paiénginu* = m. *pók* (észre kell venni, mily közel áll még a r. *paiang-* az ószl. *pajaġ-*, azaz *pajonk-*hoz). — *perije* pinnae; ettől: *perina* (szb.), r. *perinà* pulvinar, = m. párna; r. *părășinu* briza media, v. ö. m. nyúl *perje*. — *pechar* poculum, szb. *pechar*, újszl. *pehar*, m. *pohár*; r. *pàharu*; és *pàhar-nicu* = m. *pohárnok* („nem közvetlen a németből: óném. *pehhar*, újn. *becher*“; hát mi úton?). — *pečatъ* sigillum, m. *pecsét*; r. *pecéti*. — *pešti*, *pek-a* assare: *pečenje* = m. *pecsenye*; r. *pecie*. — *pivъnica* cella vinaria; r. *pivniċà* és *pimniċà* = m. *pince*. — *ploskva* flasca, szb. *ploska*, m. *palaczk*; *ploscà* lagena, és *palascà* (patrontasche — az utóbbi csak a magyarból). — *plěva* palea, újszl. *pleva*, m. *polyva* (de még *pelyva* is); r. *plěvā*. — *poganъ* paganus, r. *pàġanu* („aligha közvetlen a latinból“). — *pogaċa* (újszl., szb.) = m. *pogácsa* (klat. *focacius*, olasz *focaccia*), r. *pogace* panis subcinerius („p = lat. *f* mutatja, hogy szláv közvetítés volt“). — *podъ*, újszl. *pod solum*, r. *podu* tabulatum superius, pons; v. ö. m. *pad*, *padlás*. — *podъkova*, újszl. *podkova*, bulg. *podkovъ*, r. *potkóvā* = m. *patkó*. — *podъmolъ* újszl. cseh *podnol* uferbruch; m. *padmaly*; r. *podmolu* agger circa basim domus. — *pokrovъ* tegmen, szb. *pokrovac*, r. *procoviċà* = m. *pokrócъ*. — *polica* (újszl.), m. *pólcъ*, r. *poliċà* taemia in pariete. — *ponosъ* exprobratio, m. *panasz*, r. *ponosu* nomen infame. — *popъ* sacerdos, r. *popà* = m. *pap* („az ószláv szó a németből“). — *porāċiti* concredere, szb. *poruka* mandatum, m. *parancs*; r. *poruncà* jussum. — *postavъ*, szb. *postav* linteam, or. *поставъ* textum, m. *posztó*; r. *postavu* pannus. — *potegъ*: szb. *poteg* pertica, or. *потягъ* lorum, m. *pating*; r. *potāngu* cohum. — *pojatu* cubiculum: újszl. *pojata* horreum, szb. *stabulum*, r. *poétà* bubile = m. *pajta*. — *prachъ* pulvis; „v. ö. m. *por*“; r. *pravu* (a r. szó igenis a szláv változtatja, de a magyar mégis különösen elrövidült volna; v. ö. jakut *buor* terra, mint anyag). — *prašta* funda: újszl. *fraċa*, bulg. *praštъ*, m. *parittyá*; r. *praštie*. — *prитворъ* atrium: szb. *prитvor*, r. *pridvoru*, *pridvaru* = m. *pitvar*. — *prostъ* simplex: m. *paraszt*, r. *prostu*. — *прѣлѣти*: szb. *s-pr'iti* amburere, v. ö. m. *pernye*, r. *pērlescu* uro. — *прѣсленъ*: újszl. *pr-s-len*, szb. *pršlen*, m. *pereszlén*; r. *prisnelu*. — *pustъ* desertus; r. *ustiu* desertus, *pustà* desertum, = m. *pusztá*. — *пушка*, újszl. szl. *puška*, m. *puška*; r. *pušca*. — *пыро* far, újszl. *pira*, szb. *pir*; v. ö. „m. *perje*, kutya *perje*“, r. *pira* triticum repens (l. azonban fent *perije* alatt; a szláv *piro* aligha lehetett a magyarban *perje*-vé). — *пычъ*: újszl.

pih ventus; „m. *pihe*“; or. пухъ, пухнуть tumesco; r. *pihà* plu a, lanugo (a r. és m. szók egyeznek, de nem ezekkel a szláv szók). — *peťkъ* dies Veneris, v. ö. m. *péntek* és *peták*; r. *pintocu* quadrans grossi; *petacu*, *petacà* numus septem cruciferorum.

raķyta, újszl. stb. *rakita* salix caprea, m. *rakottya*; r. *ràkità*. — *retežь*, cseh řetěz, m. *retesz* obex; r. *rètēju* sera („tán német eredetű mint a többi ež-en végződő szláv szó; azonban illető német szó itt nem ismeretes“). — *rasadъ*, bulg. szb. *rasad*, r. *ràsadu*, = m. *rásza* (mint ez, úgy rövidült a magyarban körülbelül a *koma* szó is l. fent). — *robъ* servus, *robota* servitus; r. *robu* és *robotà* = m. *rab* és *robot*. — *rovašъ*: újszl. *rovaš*, szb. *rovaš*, *raboš*, m. *rovás* (kerbholz), újgör. *ῥαβασι*, r. *ràvašu* (a magy. *rovás*-t azonban még sem engedjük el szláv szóúl, még Miklosichnak sem). — *roj* examen apum, újszl. bulg. szerb *roj*, m. *raj*; r. *roiù*. — *ruda* (szerb) temo, m. *rúd*; r. *rudà* („homályos eredetű“). — *ruta* (szb.), m. *ruta*, (ném. raute, lat. ruta), — *rucho* vestis (szerb), m. *ruha*, újgör. *ῥούχα* (több.sz.), r. *rufà* vestes linteae. — *рѣвати* sa luctari, v. ö. r. *zarvà* tumultus (megyjegyezhető a m. *zavar* mellé). — *rěpa*, újszl. *repa*, bulg. *rěpъ* rapa, m. *repcze*, r. *rapičà* rapistrum (a szláv szók mellé a m. *répa* kell). — *rěca*: újszl. *reca*, szb. *raca*, r. *račà* = m. *récze*. — *ređъ*, újszl. bulg. *red*, m. *rend*; r. *rěndu*.

sablja (újszl.), bulg. *sabijъ*, m. *száblya*, r. *sabie*, ol. *sciabla* („homályos eredetű“); — *sakъ*, újszl. *sak*, m. *szák* rete; r. *sacu* (lat. saccus-tól). — *samarъ* onus, bulg. *samar* tragsattel, m. *szumár* asinus; r. *samaru* saumsattel. — *sani* (újszl., szb.) m. *szán*; r. *sanie*. — *sarъka*, szb. *sarka* mergus, m. *szárca* fulica atra; r. *sarce*. — *svekla*, újszl. *cvekla*, or. *свекла*, m. *czékla*; r. *sveclà*. — *svraka* (szb.), újszl. *sraka*, m. *szarka*; r. *sarclà*. — *světъ*, m. *szent*; r. *sfintu*. — *sito* (újszl., bulg.), újg. *сита*, m. *szita*; r. *sità*. — *skoba* (szb., or.), m. *eszkába* fibula, r. *scóbà*. — *sladъ*, újszl. *slad*, or. *солодъ*, m. *szalad* (maláta), r. *sladu*. — *sluga* = m. *szolga*, r. *slugè*. — *sokačъ*, m. *szakács*; r. *so-caciu*. — *спорътъ* abundans, bulg. *sporen*, és *spor* abundantia; r. *sporu* adj. uber, *spornicu* fecundus, *sporiù* profectus. (v. ö. még or. спорный ergiebig, ausgiebig = m. *szapora*). — *stlъpъ*, újszl. *stolp*, m. *oszlop*, r. *stilpu*. — *stogъ*, újszl. szb. *stog*, m. *asztag*; r. *stogu*. — *straža* custodia = m. *strázsza*; r. *straje*. — *strъkъ* ciconia, újszl. szb. *štrk*, or. *стерхъ*; m. *eszterag* (ném. *storch*). — *strěka* stimulus; r. *stréche* cestrus (v. ö. m. *ösztóke*, *eszteke*). — *straga*: szb. *struga* crates, m.

esztrenga; r. *strunga* melkstall. — *sukmanъ*, lengy. *sukman*, m. *szokmány*; r. *sumanu sagum* (elterjedt e szó azonban a tatároknál is, vagy onnét került), — *suknja* (újszl., szb.), m. *szoknya*, újg. *совнѣя*; r. *sucnă*. — or. *сучѣкъ* = m. *szuszek*, r. *susēiu* arca frumentaria — *сѣрѣшта* occursus: újszl. *sreča*, bulg. *sreštъ*, m. *szerencse*; r. *strēšte*. — *сѣчка*, szb. *sječka*, m. *szacska* (de még *szecsku* is), r. *sécică*. — *сабота*, m. *szombat*; r. *sămbătă* („a szláv szó csak a német *sambes-tac* után“).

taborъ (újszl. szb. *tabor*, m. *tábor*, r. *tabără* castra, cohors, bellum „nem szláv“). — *telęga*, újszl. *tolige*, bulg. *talegъ*; r. *telégă*; m. *talyiga*. — *tisъ*: újszl. szb. *tis* pinus larix, m. *tiszafa*., r. *tisă*. — újszl. szb. *tlaka* robot; bulg. *tlъkъ* wechselseitige aushilfsarbeit; r. *clacă* (m. Erdélyben *kaláka*). — *tlъmaчъ*, szb., újszl. *tolmač*; m. *tolmács*; r. *tălmăciu*. — *товаришъ*, újszl. *tovariš* socius; r. *tovarošu*, = m. *társ*. — *tokъ*: újszl. *tok*, m. *tok*, r. *tocu* theca (úgyhiszem, a szláv szó is csak a magyarból jő, l. fent 465. l.) — *тъкачъ* = m. *takács*; r. *tocăciu*. — *тыква* cucurbita = m. *tök*, r. *titvă*. — *тъмница*, újszl. *temnica*, m. *tömlöcz* (hajdan *timnuce*); r. *temniță*. — *таpъ* obtusus = m. *tomba*; r. *țempu*.

ugarъ: szb. *ugar*, m. *ugar*; r. *ogor* novale. — *ужина*: újszl. *južina*, szb. *užina*, m. *uzsona*, r. *ujină* (*oj-*, *ugină*, *og-*). — *утренje* officium matutinum; r. *utrenie*, *otărnie* (= m. *veternye* l. Mátyás, Magyar nyelvtudomány II. füz., 13. l.).

hajdukъ: bulg. szb. *hajduk* fur, albán *hajdut*; m. *hajdú* miles expeditus, r. *hajducu* latro („homályos szó“). — *chvala* laus: bulg. *falъ*, szb. *chvala*, *fala*; r. *fală*; m. *hála*. — *chvarastъ* virgulta (újszl. *hrast*, szb. *chrast* quercus), m. *haraszt*; r. *hréstu* dumetum. — *chlъmъ* collis: újszl. *holm*, szb. *chum*, r. *hòlmu*, = m. *halom*. — *chmelъ* (szb.), újszl. *hmelj*; m. *kömlo*, újg. *χουμέλι*, klat. *humlo*, r. *hemeiu* (az áltaji nyelvekbe is elterjedt szó). — *hrъčъkъ*: szb. *hrčak*, m. *hörcsög*; r. *hirciogu*. — *chursarъ*, *kurъsarъ* pirata: ószerb *gursarъ*, *gusarъ*, *chusarъ*, *usarъ* praedo; albán *kusar*, ol. *corsaro*, sp. *corsario* (a lat. *cursus*-tól, honnét sp. *corsa* tengeri kirándulás is); „ide való m. *huszár* is“ (l. NyK. I, 315); r. *cursariu* pirata, *husariu* huszár.

capъ: m. *czáp*; r. *çapu* hircus. — *cica*: ószl. *сѣсъ*, újszl. *cicek* bulg. *cic*; „m. *csecs*“; ném. *zitze*; r. *çiğă* (a m. *csecs* már azért sem a szlávból való, mert a magyar nem szokta az idegen cz-t átváltoztatni cs-re; ezen kívül számos párja van az áltaji rokonságban). —

čěl : or. *цѣль*, ném. *ziel*; r. *čělu*; = m. *czél*. — *čekan* : újszl. *čekan*, bulg. *čjukan* malleus; or. *чekanъ* clava; m. *csákány*, r. *ciocanu* (M. a szb *čekič*-et is hozza föl, de ez a törökből való). — *čředa* grex (l. fent. 466. l.), r. *ciradà* (de *ciurda* is, mely közvetlen csak a magy. *csorda* alakból valónak látszik). — *čřepъ* testa = m. *cserép*; r. *hërbu* (?). — *čřešnja* (újszl.), or. *черешня*, m. *cseresnye*; r. *cirasu*, *corešu*. — *čudo* = m. *csuda*; r. *ciudatu* mirus. — *čuma*, bulg. *čjuma*, or. *чума*, m. *csuma*; r. *ciuma* pestis. — *čabъ* : or. *чаберъ* thymus serpyllum; m. *csombor*; r. *cimbru*.

šipka : or. *шапка*, alb. *šapka*, m. *sapka*; r. *šapca*, *šipca*, (a törökben is megvan). — *šatъ*, szb. *šator*, *čator*, or. *шатеръ*, m. *sator*; r. *šatrà*, *šétrà* („nem szláv eredetű“, hanem perzsa-török). — szb. alb. *štap*, r. *štabu* (= *istáp*, a németből). — or. *ščeglenok*, m. *tengelicz*; r. *štigličà*, *stegličà* és *tengèličà* (mely közvetlen a m.-ból való). — *štrъbъ*, or. *щербина*, m. *csorba*; r. *štirbu* fissus, edentatus. — *štuka* (szb.), újszl. or. *ščuka* lucius; r. *štucu* (= m. *csuka*), — *šutъ*, bulg. *šjut* mancus, m. *suta*; r. *šutu*, *ciutu* cornibus destitutus.

jasl praesepe, r. *iasle*, *iesle*; = m. *jászol*. — *jërcha*, újszl. *irha* m. *irha*; l. *erhà*. — *jatročělъ*, cseh *jitrocél*, m. *atraczel*, r. *otràčelu* borrago officinalis.

Íme egyúttal a legnagyobb része az általán a magyar nyelvbe jutott szláv szókknak, melyeknek meghonosulását csak annyiban van okunk fájlalni, hogy miattok sok eredeti magyar szónak el kellett vesznie; de nincs ám okunk azokat szégyenleni, kivált ha az oláh nyelvbe jutott sokkal nagyobb számu szláv szókat nézzük, melyeket itt nem hoztunk föl, s azt hiszem még a német nyelvvel is, mely szintén sok igen meghonosult latin szót vett fel, megállja a hasonlítást a magyar. A szóátvételnélben a népek szellemi és anyagi érintkezéseinek tanyáinak fenn az eltörülhetetlen nyomai, s ez oldalról még nem nyelvészeknek is érdekes adatot nyújthat annak vizsgálása: így nagyon hasznosnak tartanám a déli szláv és az oláh nyelvek szókincsét a törökség szempontjából is átkutatni, a mely tekintet Miklosich tökéletesen mellőz, s így kénytelen nem egy szót „homályos“-nak hagyni, p. o. szerb *čorba* juseulum, r. *ciorbà* (a perzsa-tör. *šorba*, *čorba*) vagy szerb *tojaga* baculus (tör. *dajak*, *tajak* = csuvas *toja*).

BUDENZ JÓZSEF.

SZÓMUTATÓ

e kötetben feltegetett egyes magyar szók, képzők es ragokról.

	Lap		Lap
ács	2	hó (nix)	464
ágy	5	hold	8
ajtó	5	hölgy	8
akkora	318	hús	74
alkony	5	igeragozás, tárgy	289
álló (esztendő)	318	ik-es igék	338
álnok	153	ing	3
avar	3	ingyen	37
balha, bolha	7. 104	irigy	8
bátya	469	ivad (ivadái)	466
banya	5	jász	3
bacsó	5	jerke, jércze	6
bicsak	469	kapu	6
csék	2. 97	karácsony	80
cserebók	5	kedig, pedig	154
csorda	13		
csótár	5	Képző :	
eg = meg (igekötő)	188	a) Név képző.	
ember	6. 94	an, en (collectiv)	314
Erdély	5	cs	8
esperes	80	g (ag, eg, og, ög, ga, ge)	7
eszköz	5	gy	7
ezüst	159	k (ak, ek, ok, ök, ka, ke)	7
farsik	5	nyi	329. 331. 467
farmatring	5	ni (infinitivus)	329
fék	5. 97	nok, nők	153
fereg	159		
fog-os jövő	368	b) Igé képző.	
gyökér	98	ad (od, ed stb., benható	
halánték	4	és visszatérő igék)	7
hám	2. 96	an, en (verba subita)	13
hány	467	d (gyakorító)	7
hát	157	d (cselekvés egyszerisé-	
hiedelem	303	ge) 7. 10. 103., = finn	
		ahda, ähdä	10

	Lap		Lap
<i>dúl, dúl</i>	360	<i>ok, ek, 1. szem.</i>	335
<i>g (og, eg)</i>	359	tárgyi igeragozás	289
<i>int</i>	13	b) Viszonyragok	
<i>l (ol, el)</i>	361	és névutók.	
<i>or-og, er-eg</i>	360	<i>an, en (hárman, ketten,</i>	
<i>olt, ölt (ít, ajt)</i>	360	képző-e vagy rag?)	314
<i>van, ven (verba subita)</i>	11	<i>ast, est (igehatározó)</i>	317
keselyű	5	<i>be (= ben)</i>	367
kész	156	<i>ben,ből</i>	330
keztyű	465	<i>ér (= ért)</i>	367
kígy, kégy	303	<i>nál</i> 328. (comparativus	
kiváncsi	8	mellett)	308
kor (akkora)	318	<i>nek</i>	322 stb.
kössöntyű	5	<i>től</i>	330
kút	3	<i>rá, ré (ra, re), vá, vé</i>	
lednek	153	(<i>va, ve</i>)	365
leg (-szebb stb.)	165	sarkantyú	4
lány	5	sáska	6
lyuk	2. 97	síger, süger	4. 98
még	306	sír-ni	361
meg (igekötő)	176 stb.	szeretni	464
megjárni	180	szij	3
megye	307	szőlő	6
menyekző	5	takarni	465
mög, meg (-ött stb.)	305	tám	2. 96
némber	5	tárnok	153
nevetni	464	tat	157
nyáj	467	tegez	465
nyájas	467	térd	8. 100. 137
ocsó	339	tok	465
olvasni	308	tövis, tövisk	159
oroszlány	5. 99	tyúk	2. 97
ön	334	ún	339
pajtás	5	ümög, üng	3
pedig	154	üstök	4
pereputty	4	vám	2. 96
perje	473	vargánya	4. 98
pünköst	80	vég	2. 97
Rag :		veternye	302. 475
a) Személyrag.		zerge	6
birtokosragozás	287. 367	zsinór	97
n, 3. szem.-rag	334		

TARTALOM.

Értekező Rész.

	Lap
1. A magyar meg igekötőről. Bevezetésül: Az árja nyelvek néhány állítólagos hatásáról a magyar nyelvre. Budenz József. . .	161
2. Reguly csuvas példamondatai. Előjegyzettel közli Budenz József.	189

Ismertető Rész.

I. Szótári mozgalmak	281
II. Könyvismertetés.	
Mátyás Flórián, Magyar nyelvtudomány. I-ső és II-ik füzet.	
Hunfalvy Pál.	282
III. Vegyes apróságok (6—10). Budenz József.	305

